

Työväki ja sivistys

Toimittaneet Sakari Saaritsa ja Sinikka Selin

VÄKI VOIMAKAS NO 29

TYÖVÄEN HISTORIAN JA PERINTEEN TUTKIMUKSEN SEURA

Työväki ja sivistys
/ Väki Voimakas 29

Työväki ja sivistys

Toimittaneet
Sakari Saaritsa ja Sinikka Selin

Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2016

Väki Voimakas 29

© Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura ja kirjoittajat.

Sarjan formaatti: Katriina Rosavaara

Taitto: Raimo Parikka

Kannen kuva:

Työväen kulttuuritapahtumaan liittyvä lastentapahtuma,
Puistokulman järjestötalossa Vantaalla 1.11.1975.

Kansan Arkisto.

ISSN 0782-2332

ISBN:

978-952-5976-47-2 (Nid)

978-952-5976-48-9 (PDF)

Hansaprint Vantaa 2016

Sisällys

<i>Sakari Saaritsa ja Sinikka Selin</i> Sivistyksen aamunkoit ja iltaruskot	7
<i>Risto J. Turunen</i> Sivistyksen käsitehistoriaa Finlaysonin tehtaalla 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa	23
<i>Samu Nyström</i> Osattomuutta ja sosialismia vastaan? Vapaa sivistystyö teoriassa ja käytännössä Helsingin työväenopiston perustamisvaiheessa 1900-luvun alkuvuosina	57
<i>Kirsi Ahonen</i> Työväenopisto ja yhteiskunnallinen osallistuminen 1900-luvun alkupuolen Tampereella	81
<i>Anna Rajavuori</i> Sosialistiagitaattorit maaseututyöväestön valistajina ja opettajina	111
<i>Ulla Aatsinki</i> Opittu, omaksuttu ja sovellettu: Sosialistinen kasvatus ja sen yhteiskunnallinen vaikutus kolmen työläisnuoren näkökulmasta tarkasteltuna 1920-luvun Suomessa	133
<i>Reijo Miettinen ja Juha Tuunainen</i> Opiskelua poliittisten pyrkimysten ristipaineissa: Tammisaaren ”yliopisto” 1920- ja 1930-luvuilla	169

<i>Jaana Laine</i> Sivistystä metsäkämppien miehille	199
<i>Irma Tapaninen</i> Toisinajattelijat sivistyneistön ja työväestön välissä	235
<i>Saijaleena Rantanen</i> Laulu- ja soittojuhlat työväen aatteellisessa sivistystoiminnassa 1910-luvun vaihteessa	267
<i>Jari Laukia</i> Kansalaiskasvatus ja sivistys ammattikoulussa 1900–1920	299
<i>Sakari Saaritsa</i> Taloudellinen, fysiologinen ja inhimillinen pääoma: Antropometrinen näkökulma koulutusjärjestelmään ja sosiaaliseen liikkuvuuteen 1900-luvun alun Suomessa	327
<i>Sinikka Selin</i> Oikea työnilo on arvokkainta elämässä: Ammatinvalinnanoppikirjat ammattitaitoisia työntekijöitä ja kunnollisia kansalaisia kasvattamassa 1950–60-luvulla	369
<i>Arto Nevala</i> Työväestön jälkeläiset yliopistoissa toisesta maailmansodasta 2010-luvulle	405
Kirjoittajat	435

Sivistyksen aamunkoit ja iltaruskot

”Sivistys” on käsite, joka hyvyyteen ja kauneuteen kiinnittyvistä juuristaan huolimatta herättää historiansa takia myös levottomuutta ja kysymyksiä. Kenen sivistys? Kuka on sivistynyt ja kuka ei, ketkä jätetään ulkopuolelle? Millä keinoin ja mitä päämääriä varten ihmisiä muokataan sivistyneiksi? Mitä sivistyksen nimissä rakennetaan, mitä torjutaan tai tukahdutetaan?

Sivistyksen historia on ollut sekä kasvun, vapautumisen ja mahdollisuuksien että hierarkioiden, ihmisten muovaamisen ja valtaistelun historiaa. Muuttuva käsite on kytkeytynyt muun muassa koulutukseen, osaamiseen, kasvatukseen, kulttuuriin, yhteiskunnalliseen arvostukseen ja itsensä kehittämiseen. Siksi työväenhistoria on keskeisesti ollut sivistyksen historiaa. Tämä historia on käsillä olevan artikkelikokoelman aihe.

Uudenlainen puhe vanhasta käsitteestä kytkeytyi 1800-luvulta alkaen ajan suuriin pyrintöihin, modernisaatioon ja nationalismiin. Sivistys oli normittavaa ja muutosta vaativaa. Kansainvälisesti Suomen oli noustava ”sivistysmaiden” joukkoon ja tasolle, ja uudet tiedon muodot kuten vertailukelpoiset tilastot mahdollistivat yhteiskunnallisen elämän eri osa-alueilla sen, mitä Pauli Kettunen on kutsunut ”normin määritykseksi ja puutteen tunnistukseksi”.¹ Kansallisesti taas kansa oli sivistettävä (ja suomalaistettava), mutta pidettävä sijoillaan yhteiskunnan luonnollisessa hierarkiassa. Koululaitoksen kehittäminen oli tässä tärkeä, muttei läheskään ainoa, kysymys.² Samaan aikaan sivistystyön kohteet alkoivat vähitellen esittää välihuutoja ja muovata agenda. Pyrkimys kehittää väestöä koulujen ja kansansivistyksen avulla sekä työväen nousu yhteiskunnallisen tiedon kohteeksi ja poliittiseksi toimijaksi olivat saman ajan lapsia.

Sivistys ja itsekasvatus olivat olennainen osa järjestäytyvän työväenliikkeen omia pyrkimyksiä, ja käsite muuttui sen käsissä kiistaksi

osallisuudesta ja oikeutuksesta. Ruohonjuuritason radikaali valistus oli paitsi snellmanilaista sisäisen raakalaisuuden ja paheellisuuden voittamista, myös resurssi, jonka voimin osattiin ja uskallettiin käydä luokkataisteluun itseään sivistyneistöksi kutsuvia vastaan.³ Alkuaikoinaan samankaltaiset sivistyskäsitykset muodostuivat lopulta yhteensopimattomiksi, ja kun vuonna 1918 päädyttiin väkivaltaan, raakalaisia nähtiin kaikkialla.⁴

Risto J. Turunen ja Samu Nyström käsittelevät artikkeleissaan sivistyksestä käytyä keskustelua 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa. Kirjoittajat osoittavat, ettei käsite ollut muuttumaton tai yksiselitteinen. Sen sisältö eli paitsi ajasta, myös puhujasta ja kuulijakunnasta riippuen. Turunen analysoi Finlaysonin tehdastyöntekijöiden sivistyskäsitystä verraten tehtaalaisten itse laatiman lehden sisältöä sanomalehtiaineistoihin. Vaikka Tampereen pumpulitehtaalaiset olivat monella tavoin esimerkiksi maaseututyöväestöä paremmassa asemassa, heidän ymmärryksensä sivistyksestä ja omasta asemastaan mullistui 1900-luvun ensi vuosikymmenellä, kun sosialismi murtautui paikalliseen ajatusmaailmaan suurlakon myötä. Aiemmin tehtaalaisuus nähtiin väylänä moderniin sivistyneeseen elämään, mutta uusi kieli viesti osattomuutta ja muutosvaatimuksia. Työläiset katsoivat tarvitsevansa lisää sivistystä, joka ei olisi fennomaanisivistyneistön pinnallisia koulusuorituksia, vaan syvällisempää itsekasvatusta ja kokonaisvaltaista ymmärrystä omasta luokka-asemasta. Koko käsite asettui paikallisen työväenliikkeen teksteissä toisenlaisiin yhteyksiin kuin fennomaanisessa puhevaruudessa.

Työväestölle haluttiin sivistyneistön taholta tarjota soveliasta sivistystä, mitä varten kaupunkeihin perustettiin työväenopistoja. Samu Nyström kytkee artikkelissaan Helsingin työväenopiston perustamisen vuonna 1914 edellisen vuosisadan lopulla alkaneeseen kiihtyvään teollistumiseen ja kaupungistumiseen. Sosiaalipoliittisesti aktiiviset liberaalit kunnallisvaikuttajat näkivät ”työväenkysymyksen” ongelmanyhtinä, jonka ratkaisemisessa työväenopistolla oli oma roolinsa. Merkittävässä asemassa oli opiston suomenkielisen osaston ensimmäinen johtaja Zachris Castrén, joka puheissaan ja teoissaan korosti yhteistyön ja puolueettomuuden tärkeyttä. Työväestön suhtautumi-

nen wrightiläistaustaiseen opistoon ei ollut mutkatonta, mutta sen Työväentalolla ja Koiton talolla järjestämät luennot, ilmatat ja juhlat integroituivat toiminnan alkuvuosina osaksi uutta työväenkulttuuria. Opiston puhujiksi kutsuttiin myös monia työväenliikkeen edustajia. Vuoden 1918 katastrofin jälkeen maltillinen liberaali sivistyskäsitys oli ahtaalla, mutta Castrén piti epämuodikkaan linjansa.

Kirsi Ahosen artikkeli liikkuu Tampereella, jonne perustettiin maan ensimmäinen työväenopisto vuonna 1899. Ahonen avaa vapaan sivistystyön ja yhteiskunnallisen osallistumisen välistä yhteyttä tarkastelemalla kunnallisissa luottamustehtävissä 1920-luvun alussa ja 1930-luvun lopussa toimineiden henkilöiden osallistumista työväenopiston toimintaan. Kansalaissivistystä tarjoava opisto antoi työväestölle valmiuksia yhteiskunnallisten asioiden hoitoon. Tampereen työväenopiston opiskelijoista suurin osa oli naisia muiden työväenopistojen ja kansanopistojen tapaan, ja opiston tarjontaa olivat hyödyntäneet erityisesti luottamustehtävissä toimineet naiset. Lapset ja nuorena vain niukan muodollisen koulutuksen saaneille työväenopisto antoi tärkeitä perustaitoja yhteiskunnassa toimimiseen. Kirjoittamisessa ja laskutaidossa harjaantumisen lisäksi opistolaiset kuuntelivat luentoja esimerkiksi kunnallishallinnosta, sosiaalipolitiikasta ja lakitiedosta. Yleissivistyksen karttumisen ohella osallistujat kehittivät sosiaalisia resurssejaan. Kontaktien lisäksi keskustelukousten yhteisöllisessä ilmapiirissä puheenpito- ja keskustelutaidot karttuivat.

Sivistys oli voimavara, jolla oli monta käyttöä. Työväen sivistyshistoriaan kuuluu oppimisen ja opettamisen tapojen moninaisuus. Wrightiläisiin ja fennomaanisiin rientoihin osallistumisen lisäksi ja jälkeen työväenliike koulutti omiaan, ja usein opettamalla oppi kaikkein eniten. Vimmaisena uuden yhteiskunnallisuuden kirjallisuuden ja lehdistön lukemisen ja tuottamisen ohella itse järjestötyö harjoitti entistä rahvasta modernistiseen toimijuuteen kokouskäytäntöineen, työnjakoineen ja ilmaisutapoineen. Muistitiedossa asianosaiset saattoivat viitata kokemuksiinsa pienissä paikallisissa järjestöissä suorastaan ”maailmankouluna”.⁵

Anna Rajavuoren ja Ulla Aatsingin artikkelit tutkivat tapoja, joilla työväenliikkeessä toimiminen kehitti modernin kansalaisen taitoja ja rakensi yksilöiden maailmankuvaa. Rajavuori tarkastelee sosialidemokraattisen puolueen agitaattoreiden toimintaa vuoden 1906 eduskunta- ja vaaliuudistusta seuranneina vuosina. Kiertävien puhujien tavoitteena oli saada työväestö järjestäytymään ja yhteiskunnallisesti tietoiseksi. Tähän pääsemiseksi tarvittiin valistusta ja itsetietoisuuden kehittämistä. Agitaatiotyö olikin poliittisia sisältökysymyksiä ja pyrkimyksiä laajempi työväestön identiteetinrakentamisprojekti. Agitaattorit esimerkiksi perehdyttivät yhdistystoiminnan perusteisiin, opettivat työväenlauluja sekä levittivät kirjoja ja lehtiä. Tällaisella toiminnalla oli suuri merkitys varsinkin maalaiskuntien syrjäseuduilla.

Aatsingin artikkelissa keskiössä on poliittiseen vakaumukseen kasvaminen ja sosialistisen maailmankuvan vakiintuminen. Hän avaa aihetta kolmen vuosisadan vaihteessa syntyneen ja aluksi sosialidemokraattisessa, sittemmin kommunistisessa nuorisoliitossa 1910–1920-luvulla vaikuttaneen henkilön kautta. Valkoisessa Suomessa järjestö lakkautettiin toistuvasti, ja 1920-luvun puolivälistä lähtien toiminta kanavoitui maan alle sekä monipuoliseen opintoyhdistystoimintaan. Poliittisesti aktiivisissa työläisperheissä varttuneet nuorisoliittolaiset olivat saaneet itse kokea tai vähintään nähdä yhteiskunnallisen epätasa-arvoisuuden nurjan puolen, mikä lisäsi vallankumouksellisen linjan vetovoimaa. Poliittisen toiminnan myötä nuoret saivat oppia järjestötoiminnassa. Nuorisoliittolaiset kokivat henkilökohtaisesti valtion kiristävän, kommunistista liikettä vastaan kohdistuneen kontrollin muun muassa vankilarangaistusten muodossa. Tämä oli kuitenkin usein omiaan lujittamaan uskoa aatteeseen, jota monet kanssakulkijat fyysisesti tuhonnut Stalinin terrorikaan ei aina tuntunut horjuttaneen.

Yhteiskunnallisten eliittiryhmien koulutus on Suomessa ollut pitkään hyvä⁶, mutta väestön enemmistön tie sivistyksen äärelle on ollut pitkä ja kivinen. Maanosan ”sivistysmaista” viimeisenä vuonna 1921 säädetyn oppivelvollisuuslain toteutus kesti vuosikymmeniä erilaisista poikkeuksista ja vastahangasta johtuen – maalaiskuntien lisäksi myös opintielle patistettavien taholta⁷ – ja viimeiset kiertokoulut nähtiin

maaseudulla 1950-luvun lopulla.⁸ Aikuisväestön keskimääräisten kouluvuosien määrällä mitattuna Länsi-Eurooppa saatiin itse asiassa kiinni vasta 1990-luvulla.⁹ Keisariaikaan ja ensimmäisessä tasavallassa työväenliikkeen sopimattomia tai kumouksellisia sivistyspyrkimyksiä rajoittivat aika ajoin myös sensorit ja poliisit.

Joskus syntyi tiloja, joissa köyhyys, työn ja tuotannon vaatimukset sekä erisuuntaiset muokkauspyrkimykset kohtasivat luoden usein fyysisestikin tukalan ahtaat puitteet tiedonjonon sammuttamiseen. Näihin erityisiin tilanteisiin tarttuvat Reijo Miettinen ja Juha Tuunainen sekä Jaana Laine artikkeleissaan. Miettinen ja Tuunainen käsittelevät poliittisten vankien opiskelua 1920–1930-luvulla niin sanotussa ”Tammisaaren yliopistossa”. Etsivä keskuspoliisi, vankilaviranomaiset ja kommunistinen puolue pyrkivät kontrolloimaan poliittisista rikoksista tuomittujen vankien ajankäyttöä. Vaikka pakkotyölaitoksen karut puitteet rajoittivat opiskelua, vankien opintotoiminta oli vielä 1920-luvulla suhteellisen vapaata, nojautuen opiskelijoiden omaan aktiivisuuteen ja itsenäiseen ajatteluun. Opintotoiminta perustui vankilaneuvoston laatimiin opintojäsenyksiin, jotka painoutuivat ajankohtaisiin yhteiskunnallisiin aiheisiin sekä marxilaisiin yhteiskunta-analyyseihin. Viranomaisten opiskeluun kohdistama kontrolli kiristyi 1920-luvun lopulta lähtien, mutta opiskelun luonne muuttui myös sen vuoksi, että vankilaneuvosto halusi opiskelun vastaavan entistä tiukemmin puolueiden tarpeita. Monella tapaa poikkeuksellisissa olosuhteissa opiskelu sai useita, osittain kilpaileviakin merkityksiä: se oli yhtäältä sivistystoimintaa ja itsensä kehittämistä, mutta myös selviytymiskeino vankilaoiloissa, ja lisäksi osa kommunistisen puolueen maanalaista, vallankumouksellista toimintaa.

Fyysisesti ahtaissa olosuhteissa elivät myös jotkut ammattiryhmät. Laine analysoi Työväen Sivistysliiton metsätyömiehille suuntaamaa siirtokirjastotoimintaa 1940-luvun lopulta 1970-luvun alkuun. Kirjastokaapit tarjosivat työmiehille mahdollisuuden käyttää vapaa-aikaansa aiempaa monipuolisemmin, lukemalla kaunokirjallisuutta sekä tutustumalla metsäalan ammattikirjallisuuteen ja muuhun tietokirjallisuuteen. Liitto tasapainoili toiminnassaan omien kasvatus- ja sivistyspyrkimystensä, työmiesten kiinnostuksen kohteiden sekä syr-

jäisten kämppien tilanahtauden, melun ja hämäryyden aiheuttamien vaikeuksien välillä. Metsäteollisuuden työnantajien suhtautuminen kirjastotoimintaan oli vaihtelevaa, sillä osassa ne herättivät pelkoja työnteon sujumisen kannalta vaarallisten poliittisten aatteiden ujutautumisesta työmaille.

Taiteen ja kulttuurin kentällä kirjallisuudesta musiikkiin käytiin samoin kamppailua siitä, mikä oli sivistynyt esitys ja kuka sivistyksen kantaja. Nousevaa työväenliikettä lähellä versonut teatteri, musiikki tai kirjallisuus ei ehkä poikennut muodoiltaan tai edes ohjelmistoltaan dramaattisesti siitä mitä eliitit suosivat, mutta sen tuottaminen oli merkittävä kulttuurinen ja organisatorinen oppimisprosessi. Samalla silkan kontekstin, esimerkiksi työväentalon, tuomat uudet merkitykset, kokonaan uudet elementit tai suoranainen avoin vastahanka ja riena tekivät siitä potentiaalisesti hyvinkin vaarallisen ja kovakouraisesti käsitellyn haasteen vallanpitäjille.¹⁰

Taiteen kietoutuminen poliittisiin jakoihin ja sivistyskäsitteisiin ilmenee Irma Tapanisen ja Saijaleena Rantasen artikkeleissa. Vaikka aikalaiskäsitys kansan jakautumisesta rahvaaseen ja sivistyneistöön oli 1900-luvun alkuvuosina vahva, kaikki eivät löytäneet paikkaansa. Monilla eri kirjailijanimillä teoksia julkaissut kirjailija, lehtimies ja kansakoulunopettaja Algot Untola herätti paljon huomiota ja ristiriitaisia tunteita. Tapaninen piirtää kuvan toisinajattelijasta, joka asettui ja suljettiin vallitsevan sivistyksen ulkopuolelle. Karnevalisoinnin kautta – korkealle arvostettua maallistamalla ja kyseenalaistamalla – Untola avasi kriittisiä näkökulmia yhteiskuntaan. Maan jakautuessa hän asettautui työväenliikkeen puolelle ajaen taloudellisia ja sosiaalisia uudistuksia: sivistyneistön olisi tarjottava rahvaalle mahdollisuudet luoda oma kulttuurinsa ja kasvaa itsenäiseksi toimijaksi. Untolan luokkaretki päättyi kuolemaan voittajien käsissä vuonna 1918.

Rantanen puolestaan käsittelee artikkelissaan työväenliikkeen laulu- ja soittojuhlia. Kansanvalistusseura järjesti 1880-luvulta lähtien harrastajasoittokuntia ja -kuoroja yhteen kerääviä tapahtumia, joiden tavoitteena oli kohottaa kansallisuusaatetta ja kasvattaa rahvasta musiikin kautta. Sosialistisen työväenliikkeen vahvistuessa myös kritiikki juhlaa kohtaan kasvoi: niiden ohjelmisto muuttui yhä tai-

teellisemmäksi, ja isänmaalliset juhlapuheet korostivat puolueiden välisiä merkittäviä näkemyseroja. Ensimmäinen työväenliikkeen organisoima valtakunnallinen laulu- ja soittojuhla järjestettiin Tampereella vuonna 1910. Juhlien ohjelma koostui, aivan porvarillisten juhlien tapaan, laulu- ja soittokilpailusta, puheista, runonlausunnasta, juhlakulkueesta, urheilukilpailuista sekä tapahtuman päättäneestä kansanjuhlasta. Maamme-laulun ja muiden isänmaallisten hymnien, marssien ja virsien sijaan juhlilla laulettiin kuitenkin työväenlauluja, ja yhteislaulua oli enemmän. Poliisi vieraili lavalla, muttei soitto-kuntana vaan viedäkseen puhujia putkaan. Musiikilla oli keskeinen rooli työväenliikkeessä: se vahvisti yhteistä identiteettiä sekä opetti yhdessä toimimista ja tavoitteellisuutta, ollen osa työväestön itsekasvatusta.

Niiden silmin, jotka katsoivat maata ylhäältä, koulutuksessa oli kyse koko väestön ja yhteiskunnan kehittämisestä. Jo varhain politiikkaa muotoilevan älymystön piirissä nousi esiin myös ajatus nykytermein ”inhimillisestä pääomasta”, osaamisesta ja kouluttamisesta välttämättömänä välineenä talouden nykyaikaistamiseksi ja kansakuntien kilvassa pysymiseksi. Vaatimattomankin modernin koululaitoksen ”piilolukujärjestyksen” ja uuden tehdaskurin mahdollisista yhteyksistä huolimatta tämä vaatimus ulottui pelkkänä suorittajana pidettyyn työväestöön vain asteittain.¹¹ Mestareita ei kuitenkaan enää haluttu nykyisten kehitysmaiden tapaan tuoda koneiden mukana ulkomailta¹², ja viimeistään maailmansotien välisenä aikana kävi ilmeiseksi että modernin tehdasteollisuuden tekninen kehitys edellytti täydentäviä koulutuspanostuksia.¹³ Teknillisesti osaavien, luonnontieteellisesti orientoituneiden ja muutoksiin oppivien ammattilaisten kasvattamisen ohella sivistystyö ja koulutuspolitiikka kytkeytyivät työväestön kohdalla alusta asti kysymyksiin kontrollista, joutilaisuuden välttämisestä sekä sosialismin rikkaruohojen torjunnasta.¹⁴

Jari Laukia käsittelee artikkelissaan varhaisten ammattikoulujen kansalaiskasvatus- ja sivistystehtävää 1900-luvun ensi vuosikymmeninä. Ammattikoulut oli suunnattu kansakoulun käyneille 13–15-vuotiaille nuorille, ja koulut ja koulutusalat olivat pojille ja tytöille erilliset. Ammattikoulujen perustamiseen vaikutti teollisuuden ja liike-elämän nopea kehitys, joka vaati uusia koulutustapoja

rapautuneen oppipoikajärjestelmän ja aiempien käsityöläiskoulujen sijaan. Uuteen koulumuotoon imettiin vaikutteita erityisesti Keski-Euroopan ”sivistysmaista”, joiden talouselämän etumatkaa uskottiin voitavan kiriiä koulutusta parantamalla. Ammattikoulutuksen aloittamiseen antoi sysäyksen myös kaupunkien päättäjien huoli nuorten joutilaasta vetelehtimisestä, jonka pelättiin horjuttavan nuoria kaidalta polulta. Ammattiaineissa edistymisen ohella koulut pyrkivät kasvattamaan työläisnuoria rehellisiksi, ahkeriksi ja isänmaallisiksi kansalaisiksi.

Työväestöön lukeutuville koulutuksessa oli oleellisesti kyse sosiaalisesta liikkuvuudesta tai sen puutteesta – sekä yhteiskunnallisten jakolinjojen ylittämisestä että hierarkioiden uusintamisesta. Kuinka pitkälle meneviä sosiaalisen nousun mahdollisuuksia työväen tyttärille ja pojille katsottiin kulloinkin koulutuksen kautta voitavan tarjota, ja kuinka lupaukset lunastettiin? Miten yhteiskunnalliset rakenteet heijastuivat valikoitumisprosesseihin, jotka muodollisesti perustuivat kykyihin ja taipumuksiin? Työväenliikkeelle suuria asioita olivat oppivelvollisuus, elitistinen rinnakkaiskoulujärjestelmä oppikouluineen ja valmistavine kouluineen, kansakoulun saaminen kaikille yhteiseksi pohjakouluksi sekä suhtautuminen akateemiseen sivistykseen. Kysymys työväestön koulutettavuudesta ja koulutuksen tarpeellisuudesta ”käytännön työhön” tuomituille jakoi puolueiden ja eliittiryhmien ohella myös itse työväkeä, ja kansakoulukin näyttäytyi alkuvaiheessa monille turhana herrasteluna.¹⁵ Koulu kilpaili Suomessa hyvin pitkään lapsista ennen kaikkea ylönteon kanssa.¹⁶

Koulutusta eriytettiin paitsi luokan, myös sukupuolen mukaan. Akateemiseen umpikujaan johtaneiden tyttökoulujen¹⁷ kaltaisten rakenteiden ohella myös työväenliikkeen piirissä sukupuoliroolit olivat valinkauhassa, ja valistus ja sivistys jakautuivat tavoilla, jotka ollettivat naisten vastaavan ennen kaikkea kotitalouden hallitsemisesta.¹⁸ Samaan aikaan koulutus- ja työmarkkinoilla tapahtui myös sellaista sukupuolittunutta kehitystä, joka ei välttämättä ollut kenenkään suunnitelmissa. Oppikoulukoulutuksessa muodostui naisenemmistö jo 1910-luvulla, ja työläisperheet, joiden edustus elitistisissä oppikouluissa oli vähäinen, lähettivät todennäköisemmin

tyttäriään kuin poikiaan jatkokoulutukseen. Työläispoikien tehtävä oli tuoda perheille lisäansioita mahdollisimman nopeasti, kun taas karummat työmarkkinat kohtaavien tyttöjen suhteellisesti suurempi hyöty lisäopinnoista tiedostettiin ilmeisen varhain.¹⁹ Luvut kääntyivät johdonmukaisesti miesvoittoisiksi ylioppilaiden ja erityisesti yliopistoista valmistuneiden joukossa, naisten jäädessä ”riittävän hyviin” ”siisteihin sisätöihin”.²⁰ Samalla naiset kuitenkin käänsivät selkensä paitsi raskaalle alipalkkatulle työlle maataloudessa ja teollisuudessa, sivistyneistön harmiksi usein myös ”yhteiskunnalliselle äitiydelle” hoivan ja opetuksen piirissä. Monet suuntasivat naisten julkisten mahdollisuuksien rajoihin turhautuneen Minna Canthin varhaisen kehotuksen mukaisesti yksityiselle sektorille, kaupan ja konttorin valoon.²¹

Koululaitosta rakennettiin 1900-luvun alussa köyhässä ja epätasa-arvoisessa ”kehitysmaassa”. Sakari Saaritsa tuo tarkasteluun mukaan ns. fysiologisen pääoman analysoimalla aikalaisten kokoamia kansa- ja oppikoululaisten pituustilastoja. Antropometrinen tutkimus on osoittanut, että pituuskasvu heijastaa nykyisten ja historiallisten väestöjen terveyttä ja ravitsemusta enemmän kuin perimää. Toisaalta pituuskasvu selittää tilastollisesti menestystä koulussa ja älykkyytsteissä: terveet, ravitut lapset sekä kasvavat että oppivat paremmin kuin sairaat ja aliravitut. Vielä 1910-luvulla neljännes tai jopa puolet Suomen kansakoululaisista saattoi olla nykyvälineillä mitattuna lyhytkasvuisia, mikä ei ollut koulutien kannalta lupaavaa. 1930-luvun lopulle tultaessa paisuvan kansakoululaismassan keskimääräinen pituus oli kohentunut hiukan, mutta koko maan kehitys oli alle puolet Helsingin kansakoululaisten venähdyksestä. Koululaisten lyhytkasvuisuus väheni kuitenkin ajanjaksolla nopeasti – pääkaupungissa romahdusmaisesti. Oppikoululaiset olivat aina merkittävästi pitempiä kuin kansakoululaiset, ja erot vain kasvoivat maailmansotien välisenä aikana. Fysiologisen pääoman näkökulmasta epätasa-arvo alueiden ja koulutusasteiden välillä lisääntyi. Inhimillisen pääoman kasaamiselle ja sosiaaliselle liikkuvuudelle oli monen työläisperheen jälkeläisen tapauksessa kovat, fyysiset rajat. Suurin ero oppi- ja kansakoululais-

ten välillä vallitsi tyttöjen keskuudessa, mikä herättää kysymyksiä kotitalouksien sisäisestä päätöksenteosta.

Toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä ammattikoulutus vakiinnutettiin lukiolle rinnakkaiseksi ”toisen asteen” kunnalliseksi opetuksiksi, ja 1970-luvulla toteutettu peruskoulu-uudistus sekä korkeakoulutuksen laajeneminen loivat elinkeinorakenteen muutoksen oloissa vaikutelman suuresta sosiaalisesta murroksesta.

Sinikka Selin tarkastelee kouluissa annettua ammatinvalinnanohjausta 1950–60-luvulla, rinnakkaiskoulujärjestelmän viimeisinä vuosikymmeninä. Työnjaon eriytymisen ja teknologian kehittymisen myötä kansakoulun jatkoluokkia (vuodesta 1958 kansalaiskoulu) tai keskikoulua päättävälle, noin 15-vuotiaille nuorille suunnattu neuvonta nähtiin sekä yksilöille että yhteiskunnalle hyödyllisenä ja tarpeellisenä. Ohjaustoiminnan tavoite oli antaa nuorille tietoa ammateista ja koulutusmahdollisuuksista sekä saada heidät pohtimaan omia edellytyksiään. Rinnakkaiskoulujärjestelmä jakoi noin 11-vuotiaiden ikäluokat kansakoulussa jatkaviin ja oppikouluun päässeisiin, mikä näkyi myös eri koululaisryhmille suunnatun ammatinvalinnanohjauksen painotuksissa. Molemmille ryhmille painotettiin ammattitaidon hankkimisen merkitystä. Oppivelvollisuuskoulun käyneistä kasvatettiin kuitenkin ensisijaisesti ammattityöntekijöitä, kun taas keskikoulun suorittaneilla oli laajemmat vaihtoehdot, ja heitä ohjattiin lisäkoulutuksen ja niin sanotun henkisen työn ammattien pariin. Perheen yhteiskuntaluokkaan läheisesti liittyneen koulutaustan lisäksi sukupuoli muodosti jakolinjan nuorille suunnatussa ammatinvalinnanohjauksessa, vaikka se lähestyikin nuoria ennen kaikkea yksilöinä, jotka olivat itse valintojensa kautta vastuussa ”elämänuraan” liittyvien valintojensa onnistumisesta.

Arto Nevalan artikkelin aiheena on korkeakoulutuksen tasa-arvon kehitys toisen maailmansodan jälkeisenä aikana. Hän analysoi työläisperheiden jälkeläisten yliopistokoulutukseen osallistumisen yleisyyttä suhteessa muihin sosioekonomisiin ryhmiin sekä opiskelijoiden sukupuoli-, alueellista ja tieteenalajakaamaa. Tutkimusajan jakso oli yliopistokoulutuksen nopean laajenemisen ja opiskelijakunnan naisvaltaistumisen aikaa, jolloin korkeakoulutuksen alueellinen

tarjonta parani uusien oppilaitosten myötä. Sosioekonomiset erot yliopistokoulutukseen osallistumisessa ovat tasoittuneet vuosikymmenten saatossa, mutta ylempien toimihenkilöiden lapset ovat edelleen yliedustettuina uusissa opiskelijoissa, kun taas työntekijöiden ja alempien toimihenkilöiden jälkeläiset ovat joukossa aliedustettuina. Sosioekonominen tausta oli yhteydessä tieteenalavalintaan etenkin tutkimusajanjakson alussa. Työntekijätaustaiset opiskelijat ovat suosineet kasvatustieteellistä, humanistista ja yhteiskuntatieteellistä alaa, minkä myötä heidän suosiossaan ovat olleet suuret, monialaiset yliopistot. Lisäksi pienen sisäänoton liikuntatiede sai suhteessa paljon työntekijätaustaisia opiskelijoita. Selvää on, että heidän suosimansa alat eivät kuulu niin sanottuihin eliittialoihin. Vaikka tasa-arvo on edennyt yliopistokoulutukseen osallistumisessa, kiinnostus sitä kohtaan ja sisäänpääsy koulutukseen ovat edelleen luokkasidonnaisia ilmiöitä.

Lupaus koulutukseen perustuvasta mahdollisuuksien tasa-arvosta on toteutunut kovin epätäydellisesti, mutta ehkä paremmin sukupuolen kuin luokan osalta. Asiat liittyvät yhteen, sillä tutkimukset Suomesta ja muualta 1900-luvun mittaan viittaavat siihen, että alhaisen sosioekonomisen aseman vaikutus liikkuvuuteen on ollut sukupuolittunutta, ja heikentänyt poikien koulutustulemia enemmän kuin tyttöjen.²² Samaan aikaan kehittyneissä maissa on vakiintunut tilanne, jossa toisen ja kolmannen asteen koulutuksessa vallitsee naisenemmistö, ja miehet – oletettavasti usein työväestöstä lähtöisin olevat – ovat yliedustettuja koulutusjakauman pohjalla.²³ Nousevissa teollisuusyhteiskunnissa tämä ei ollut ongelma, sillä kouluttamattomien miesten uramahdollisuudet olivat oleellisesti houkuttelevampia kuin kouluttamattomien naisten, mikä todennäköisesti selittää taloushistoriallisia ja kehitystaloustieteellisiä löydöksiä, joiden mukaan köyhemmät perheet kouluttivat usein tyttöjä hanakammin kuin poikia.²⁴

Nyt tilanne on tehtaiden iltaruskon ja globaalien tarjontaketjujen oloissa muuttunut. Samalla kun naisten koulutuspääoma muun muassa syrjivien lasikattojen ja muilla elämänalueilla – ennen kaikkea perheiden sisäisessä työnjaossa – sitkeästi jatkuvan epätasa-arvon

vuoksi jää realisoitumatta työelämän huipulla, kasvava joukko vähän koulutettuja miehiä on länsimaissa vaarassa jäädä kokonaan työelämän ulkopuolelle. Muuttoliikkeet maailman köyhistä ja kriisiytyneistä osista uhkaavat tuoda kilpailua työmarkkinoille sekä karsittujen julkisten palvelujen ja sosiaalietuuksien äärelle. Onkin kiinnostava kysymys, missä määrin ”uusi sukupuolikuilu” koulutuksessa liittyy tämänhetkiseen poliittiseen trendiin, jossa asemansa uhatuksi kokevia työläismiehiä puolustamaan ilmoittautuvat populistiset toimijat kanavoivat raivoa erityisesti niitä koulutettuja naisia kohtaan, jotka heidän mielestään välittävät vääristä ihmisistä tai asioista, kuten paikallisista tai ympäristön tilasta.

Vaikka taloustieteellinen ja taloushistoriallinen tutkimus tukevat käsitystä taloudellisen kehityksen, tasa-arvon ja koulutuksen laajentamisen yhteyksistä²⁵, ovat kysymykset koko väestön koulutettavuudesta, korkean koulutustason tarpeellisuudesta ja oppivelvollisuuden sopivasta pituudesta edelleen poliittisella agendalla. Samalla taloudellinen näkökulma koulutukseen ja sivistykseen tuntuu saavuttaneen vahvan hegemonian. Oltiinpa sitten puolesta tai vastaan, sivistyksen ja koulutuksen arviointi *ensisijaisesti* tuottojen, hyötyjen, tuotteistettavuuden, innovaatioiden tai *startup*-potentiaalinaltaisten kehysten kautta on hyväksytty lähtökohta keskustelulle. Etäisyys vanhan työväenliikkeen aikaan, jolloin väki luki, kirjoitti, lausui, lauloi ja loi ollakseen jotain enemmän ja kyetäkseen sekä vaatimaan että itse rakentamaan toisenlaista sivistystä ja maailmaa, näyttää suurelta. Jotain tämän suuntaista kyllä tehdään, mutta äänekkäimmät vallitsevan sivistyksen tai asiantuntemuksen kiistävät ruohonjuuritason diskursit tuntuvat nyt kytkeytyvän muukalaisvihaan, salaliittoteorioihin tai tieteen halveksuntaan. Iltaruskoa on yleensä toki joskus seurannut aamunkoi, vaikka yöt voivat käydä pitkiksi.

***

Kiitämme kirjoittajia mielenkiintoisista artikkeleista ja hyvästä yhteistyöstä, Helsingin työväenopistoa, Kansalliskirjastoa, Kansan Arkistoa, Työväenmuseumo Werstasta, Työväen Arkistoa, Vapriikkia ja

yksityisarkistoja käyttöömmme saamistamme kuvista, Raimo Parikkaa taitosta, Työväenmuseo Werstasta seminaarituloista sekä Tieteellisten seurain valtuuskuntaa julkaisutuesta.

Lähdeviitteet

- 1 Kettunen 1994, 56–59; Kettunen 2006.
- 2 Esim. Jalava 2011, 77–82; Koski 2011, 168–169.
- 3 Ehrnrooth 1992, esim. 388–398.
- 4 Koski 2011, 170–171; Siltala 2009, esim. 467–479.
- 5 Saaritsa 2008, 111.
- 6 Myllyntaus 1990.
- 7 Mikkola 2006.
- 8 Rahikainen 2011, 371–372.
- 9 Saaritsa 2016 (data: Clio Infra, <https://www.clio-infra.eu>).
- 10 Enbom 2014.
- 11 Jalava 2011, 76–77; Koski 2011, 169–170.
- 12 Ks. esim. Hjerpe & Ekholm 2016.
- 13 Heikkinen 2011, 50–55.
- 14 Kettunen 2001.
- 15 Mikkola 2006, 183–184.
- 16 Esim. Rahikainen 1996.
- 17 Katainen 2011; Strömberg 2011, 137–138.
- 18 Esim. Sulkunen 1989, 83–84.
- 19 Saaritsa & Kaihovaara 2016.
- 20 Kaarninen 1995, 162, 183–184, 197–198, 218–220.
- 21 Katainen 2011, 133; Kaarninen 1995, 195–201.
- 22 Pekkarinen 2008; Goldin, Katz & Kuziemko 2006, 3–4, 14–15.

- 23 Pekkarinen 2012.
- 24 Esim. Kingdon & Theopold 2008; Munshi & Rosenzweig 2006; Vrt. Goldin 1998, 362–363.
- 25 Esim. Kokkinen 2012; Pekkarinen, Uusitalo & Kerr 2009; Goldin & Katz 2008.

Kirjallisuus

- Ehrnrooth, Jari (1992): *Sanan vallassa, vihan voimalla: Sosialistiset vallankumousopit ja niiden vaikutus Suomen työväenliikkeessä 1905–1914*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Enbom, Leena (2014): *Työväentalolle vai seurahuoneelle? Työväen vapaa-ajantoiminta, politiikka ja vastarinta 1920- ja 1930-lukujen tehdasyhdyskunnassa*. THPTS, Helsinki.
- Goldin, Claudia (1998): America's graduation from high school: the evolution and spread of secondary schooling in the twentieth century. *Journal of Economic History* 58 (2), 345–374.
- Goldin, Claudia & Katz, Lawrence F. (2008): *The race between education and technology*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Goldin, Claudia, Katz, Lawrence F. & Kuziemko, Ilyana (2006): *The homecoming of American college women: the reversal of the college gender gap*. NBER Working Paper 12139. <http://www.nber.org/papers/w12139>. Haettu 4.10.2013
- Heikkinen, Anja (2011): Elatus, oppi ja kumppanuus. Teoksessa Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.), *Valistus ja koulunpenkki – Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 37–73.
- Hjerppe, Riitta & Ekholm, Laura (2016): *Ulkomaiset investoinnit Suomessa 1840-luvulta 2000-luvulle – toiveet ja pelot*. Käsikirjoitus.
- Jalava, Marja (2011): Kansanopetuksen suuri murros ja 1860-luvun väittely kansakoulusta. Teoksessa Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.), *Valistus ja koulunpenkki – Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 74–94.

- Kaarninen, Mervi (1995): *Nykyajan tytöt: Koulutus, luokka ja sukupuoli 1920- ja 1930-luvun Suomessa*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Katainen, Elina (2011): Tyttökoulut: ennakkoluulojen ja järjestömyöksien kudelma? Teoksessa Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.), *Valistus ja koulunpenkki – Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 132–136.
- Kettunen, Pauli (1994): *Suojelu, suoritus, subjekti: Työsuojelu teollistuvan Suomen yhteiskunnallisissa ajattelu- ja toimintatavoissa*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Kettunen, Pauli (2001): Millaisiin kysymyksiin ammatillisella koulutuksella on vastattu? Teoksessa Anu-Hanna Anttila & Anu Suoranta (toim.), *Ammattia oppimassa*. Väki Voimakas 14. THPTS, Tampere.
- Kettunen, Pauli (2006): The Power of International Comparison. Teoksessa Niels Finn Christiansen, Klaus Petersen, Nils Edling & Per Haave (toim.), *The Nordic Model of Welfare – A Historical Reappraisal*. University of Copenhagen, Copenhagen.
- Kingdon, Geeta Gandhi & Theopold, Nicolas (2008): *Do returns to education matter to schooling participation? Evidence from India*. Education Economics 16 (4), 329–350.
- Kokkinen, Arto (2012): *On Finland's economic growth and convergence with Sweden and the EU15 in the 20th century*. Tilastokeskus, Helsinki.
- Koski, Leena (2011): Sivistystyön ihmiskäsitys: Villi-ihmisestä aikuiseksi yksilöksi. Teoksessa Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.), *Valistus ja koulunpenkki – Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 159–183.
- Mikkola, Kati (2006): Modernisaation vastavirrassa: uutuuskien vastustuksen syyt ja keinoja modernisoituvassa Suomessa. Teoksessa Hilikka Helsti, Laura Stark & Saara Tuomaala (toim.), *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 169–212.
- Munshi, Kaivan & Rosenzweig, Mark (2006): Traditional institutions meet the modern world: caste, gender, and schooling choice in globalizing economy. *American Economic Review* 96 (4), 1225–1252.
- Myllyntaus, Timo (1990): Education in the making of modern Finland. Teoksessa Gabriel Tortella (toim.), *Education and economic development since the industrial revolution*. Generalitat Valenciana, València.

- Pekkarinen, Tuomas, Uusitalo, Roope & Kerr, Sari (2009): School tracking and intergenerational income mobility: evidence from the Finnish comprehensive school reform. *Journal of Public Economics* 93 (7–8), 965–973.
- Pekkarinen, Tuomas (2008): Gender differences in educational attainment: evidence on the role of tracking from a Finnish quasi-experiment. *Scandinavian Journal of Economics* 110 (4), 807–825.
- Pekkarinen, Tuomas (2012): Gender differences in education. *Nordic Economic Policy Review* 1 (1), 165–194.
- Rahikainen, Marjatta (1996): Arbete eller skola? Om minderårigas arbete i Finland under mellankrigstiden. *Historisk Tidskrift för Finland* 81 (3), 323–342.
- Rahikainen, Marjatta (2011): Kansakoulun vuosisata 1866–1966 tilastojen valossa. Teoksessa Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.), *Valistus ja koulunpenkki – Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 370–379.
- Saaritsa, Sakari & Kaihovaara, Antti (2016): Good for girls or bad for boys? Schooling, social inequality and intrahousehold allocation in early twentieth century Finland. *Cliometrica* 10 (1), 55–98.
- Saaritsa, Sakari (2008): *Beneath Moral Economy. Informal Assistance in Early 20th Century Finland*. Julkaisematon väitöskirja, Yliopistollinen Eurooppa-instituutti, Firenze, Historian ja kulttuuritieteiden laitos.
- Saaritsa, Sakari (2016): *Miten Suomi lakkasi olemasta kehitysmäa? Taloudellinen ja inhimillinen kehitys 1800- ja 1900-luvuilla*. Käsikirjoitus.
- Siltala, Juha (2009): *Sisällissodan psykohistoria*. Otava, Helsinki.
- Strömberg, John (2011): Oppikoulun laajentuminen ja yhtenäistyminen. Teoksessa Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.), *Valistus ja koulunpenkki – Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 120–140.
- Sulkunen, Irma (1989): *Naisen kutsumus: Miina Sillanpää ja sukupuolten maailmojen erkaantuminen*. Hanki ja Jää, Juva.

Sivistyksen käsitehistoriaa Finlaysonin tehtaalla 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa

Näiden tehdasmuurien sisäpuolella on elämä raskasta se painostaa Siellä katoaa sielustamme se elävä hengi minkä voimasta ennen rintamme eloa uhkui, ja näin siis menetämme henkisetkin voimamme. Tästä on seurauksena se alhainen sivistys, minkä tehtaalaiset vielä nykyään omaavat. Onhan selvä asia ettei niin sortunut työn orja kuin tehtaalainen voi vähillä ponnistuksilla nousta ylös siitä pimeästä hengen yöstä mihin hän on huomaamattaan eksynyt.¹

Tampereen Finlaysonin työmies Jussi Mantereen näkemys sivistyksestä tai sen puutteesta luettiin ääneen Suomen suurimman tehtaan ammattiosaston kokouksessa helmikuussa 1908. Mantere ja hänen aatetoverinsa eivät uskoneet teollisen kapitalismin nostavan työväestöä henkisestä ja aineellisesta kurjuudesta. Heidän aikalaiskokemuksensa näyttäisi olevan ristiriidassa Pertti Haapalan ”tehtaan valossa” -teesin kanssa, jonka mukaan teollistuminen kohotti tamperelaisten teollisuustyöläisten reaalipalkkoja ja elintasoa vuosina 1820–1920.² Aiemman tutkimuksen perusteella teollisen kapitalismin aikakausi paransi myös ihmisten sivistystasoa. Kaupunkien työväestö oli maaseudun rahvasta sivistyneempää, mikäli sivistyksen mittarina käytetään esimerkiksi koulutusta.³ Miksi sosialismin omaksuneet pumpulitehtaalaiset sitten väittivät eksyneensä pimeään hengen yöhön?

Tässä artikkelissa esitän, että sosialismin läpimurto Suomessa 1900-luvun alussa muutti useiden aikakauden avainkäsitteiden kuten ”sivistyksen” merkitysisältöä. Kun työläiset alkoivat tulkita elämäänsä sosialistisen käsitejärjestelmän avulla, he asettivat kyseenalaisiksi arjen ilmiöt, jotka oli aiemmin nähty luonnollisena osana maailman

järjestyttä. Sivistyksen käsitteen laadullinen ja määrällinen analyysi Finlaysonin tehtaan kontekstissa antaa konkreettisen esimerkin kansakunnan jakautumisesta kielen tasolla. Käytän teoreettisena tulokulmana käsitehistoriallista tutkimusperinnettä, joka korostaa, ettei ole olemassa muuttumattomia, ylihistoriallisia käsitteitä.⁴ Käsitteet ovat kamppailun tuloksia ja siksi aina liikkeessä.

Aineisto ja metodit

Sosialismi saapui Finlaysonin puuvillatehtaalle vuoden 1905 suurlakon aikana, jolloin tehtaalaiset perustivat sosialistisen ammattiosaston. He alkoivat myös julkaista ammattiosaston lehteä, jota ilmestyi noin 50 numeroa vuosina 1908–1914 ja 1917. Käsinkirjoitettu lehti *Tehtaalainen* tarjoaa rikkaan aineiston työläisten kielen tutkimiseen. Lehden alussa oli usein ilmoituksia ja pääkirjoitus, lopussa kaskuja. Lisäksi lehdistä löytyy esimerkiksi mielipidekirjoituksia, reportaaseja, uutisia, uutisparodioita, muistelmia, esseitä, tarinoita, runoja, katkelmia kirjailijoilta ja lehdistöstä sekä sitaatteja.⁵ Lehdestä tehtiin vain yksi kopio, joka luettiin ääneen ammattiosaston kuukausikokouksen päätteeksi. Lehteä tuotettiin kollektiivisesti. Jokainen ammattiosaston jäsen sai julkaista lehdessä joko tiputtamalla tekstinsä ammattiosaston puulaatikkoon tai antamalla sen suoraan lehden toimittajille.⁶ Tavoitteena oli, että jokaista numeroa toimittaisi päätoimittajan lisäksi toimitussihteeri ja uutisreportteri. Roolit pyrittiin vaihtamaan kunkin numeron jälkeen. Käytännössä lehden sisällön tuottaminen lankesi usein yksinomaan päätoimittajalle, sillä osaston jäsenet eivät avustaneet lehteä riittävästi toistuvista kehoituksista huolimatta. Tämä johti siihen, että lehden vapaaehtoisista päätoimittajista alkoi tulla pulaa.⁷

Finlaysonin tehtaalaisten käsinkirjoitettu lehti ei ollut omana aikanaan poikkeustapaus. Sosialistisen työväenliikkeen läpimurron myötä ympäri Suomen syntyi käsinkirjoitettuja lehtiä, joissa työläiset käsitteellistivät oman elämänsä olosuhteita.⁸ Erikoista ilmiössä on se, että käsinkirjoitettujen lehtien määrä kasvoi 1900-luvun ensim-

Finlaysonin ammattiosasto järjesti piirustuskilpailun omaa lippuaan varten vuonna 1906. Voiton vei kivipainaja Julius Syrenin työ, jossa mies vapautuu kahleista. Hammasratas symboloi teollisuustyöläisiä. Kuva: Suomen Kutomateollisuustyöväen liiton Tampereen osasto no 1:n arkisto, Kansan Arkisto.

mäisenä vuosikymmenenä, jolloin painettu työväenlehdistö oli jo olemassa. Esimerkiksi Tampereella ilmestyi *Tehtaalaisen* elinaikana laajalevikkinen *Kansan Lehti* kuusi kertaa viikossa.⁹ Vertailen sivistyksen käsitettä käsinkirjoitetussa *Tehtaalaisessa* kaupungin kahteen suurimpaan painettuun lehteen: sosialistiseen *Kansan Lehteen* ja porvarilliseen *Aamulehteen*. Kansalliskirjasto on digitoinut kaikki suomenkieliset, painetut sanoma- ja aikakauslehdet vuoden 1910 loppuun saakka, ja niitä voi tutkia vapaasti Kielipankin KORP-

liittymän kautta.¹⁰ Lisäksi käytössäni on Kansalliskirjastosta ladattuja raakatekstitiedostoja, jotka sisältävät 15 935 *Aamulehden* ja 10 310 *Kansan Lehden* sivua vuosilta 1899–1910.

Keskeinen ongelma digitoiduissa lehdissä käsitehistorian näkökulmasta on koneellisen tekstintunnistuksen (”optical character recognition” eli OCR) laatu. Nykyisen tietämyksen perusteella tietokone on tunnistanut lehtien sanoista oikein heikoimpana vuosikymmenenä 1840–1849 noin 61 prosenttia ja parhaimpana vuosikymmenenä 1880–1889 noin 74 prosenttia.¹¹ Kuitenkin tämä massiivinen aineisto sisältää enemmän mahdollisuuksia kuin uhkia, etenkin tutkittaessa kieltä makrotasolla kielen yksityiskohtien sijaan.¹² Esimerkiksi sivistyksen ensimmäinen esiintyminen suomenkielisessä lehdistössä ei olisi selvinnyt hakemalla digitoidusta tekstimassasta ”sivistystä” tai ”siwistystä”, sillä tietokone on lukenut 21.12.1822 ilmestyneen *Turun Wiikko-Sanomien* sanan ”siwistys” virheellisesti ”simistykseksi”. Tässä artikkelissa on otettu huomioon korpuksen yleisimmät, systemaattiset OCR-ongelmat generoimalla virheellisiä sanamuotoja (ks. viite 29), mutta 100 prosentin tarkkuuteen ei ole päästy. Toistaiseksi ei ole olemassa tietoa siitä, kuinka systemaattisia korpuksen OCR-virheet ovat.¹³ Mikäli jonakin vuonna esiintyy erityisen paljon systemaattisia virheitä, joita en ole osannut ottaa huomioon valitessani sivistykseen liittyviä hakusanoja, se voi aiheuttaa ongelmia aineiston edustavuudelle. Aineisto mahdollistaa kuitenkin ”sivistyksen” laajan mittakaavan läpimurron uskottavan hahmottamisen (ks. kuvio 1). Olen myös koodannut Finlaysonin tehtaalaisten käsinkirjoitetut lehdet 39 990 saneen¹⁴ digitaaliseksi korpukseksi, jossa inhimillisen tekstintunnistuksen laatu on lähellä 100 prosenttia.¹⁵

Sovellan aineistoon sekä perinteisen käsitehistorian että digitaalisen humanismin menetelmiä. Saksalaisessa käsitehistoriassa (”Begriffsgeschichte”), jonka merkittävimpanä teoreetikkona ja praktikkona pidetään Reinhart Koselleckia (1923–2006), on tutkittu avainkäsitteiden pitkiä elinkaaria. Käsitteiden merkitysten avaamiseksi on analysoitu myötä- ja vastakäsitteitä, joita tutkittavaan käsitteeseen on liitetty eri aikoina. Näitä käsiteryyppeitä voi kutsua Koselleckin tavoin semanttisiksi kentiksi.¹⁶ Käsitehistorian järkälettä, 8-osaista

Geschichtliche Grundbegriffeä, on kritisoitu ”huipulta huipulle” vaeltelusta eli keskittymisestä ajan parhaiden tai tunnetuimpien ajattelijoiden – yleensä etuoikeutettujen valkoisten miesten – teksteihin.¹⁷ Suomessakin sivistyksen käsitettä on tutkittu toistaiseksi lähinnä sivistyneistön näkökulmasta.¹⁸ Oma näkökulmani keskittyy käsitteen käyttöön tavallisten työmiesten ja -naisten keskuudessa.

Sekä kansainvälinen että suomalainen käsitehistoria on ollut metodologialtaan valtaosin laadullista.¹⁹ Yleisenä metodina on käytetty yksittäisten avainkäsitteiden lähilukemista tarkasti rajatussa aineistossa. Koska koko aineistoni on digitaalisenä, voin soveltaa siihen myös kvantitatiivisia menetelmiä. Digitaalinen humanismi voidaan määritellä koneluettavassa muodossa olevien historiallisten aineistojen tutkimiseksi tietojenkäsittelytieteiden menetelmillä.²⁰ Tässä artikkelissa digitaalinen humanismi tarkoittaa yksinkertaisimmillaan sanojen laskemista tietokoneen avulla. Eroa perinteisen ja digitaalisen käsitehistorian välillä voidaan selkeyttää lähi- ja etälukemisen käsitteillä: edellisessä korostuvat kvalitatiivisuus, pienet aineistot ja ihminen, kun taas jälkimmäisessä painottuvat kvantitatiivisuus, big data ja tietokone.²¹

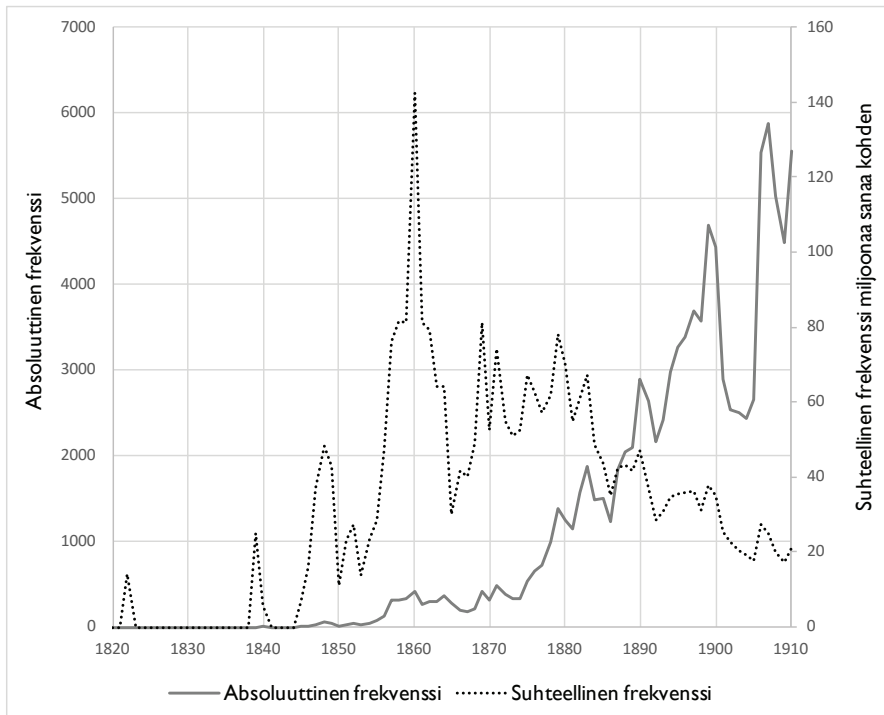
Käsitehistorian alalla laskennallisia menetelmiä ovat hyödyntäneet 1980-luvulla Rolf Reichardt ja Eberhard Schmitt.²² Tämän artikkelin tutkimusote on kuitenkin lähempänä korpusavusteisen diskurssianalyysin (”corpus-assisted discourse studies”) brittiläistä suuntausta.²³ Lasken sanan ”sivistys” absoluuttisen ja suhteellisen esiintymistiheyden sekä kielellisen esiintymiskontekstin, jolla tarkoitan sitä sanallista ympäristöä, jossa ”sivistys” esiintyy. Oletan, että sanan esiintymistiheys eli frekvenssi on yhteydessä sanan tärkeyteen: mitä useammin sana toistuu sosialistien teksteissä, sitä merkittävämpien asema on sosialistien omassa kielessä. Kielellinen esiintymiskonteksti kertoo erilaisista merkityssisällöistä, joita sosialistit liittävät sivistyksen käsitteeseen. ”Sanalla” tarkoitan sanaa vailla refleктоitua merkitystä, kun taas ”käsite” viittaa spesifiin merkityssisältöön tietysissä diskurssissa.²⁴ Näin yksi sana, ”sivistys”, voi johdattaa useisiin eri käsitteisiin, esimerkiksi snellmanilaiseen tai sosialistiseen sivistyksen käsitteeseen. Sana ei ole paikallistettu osaksi diskurssia, mutta käsite

on. Diskurssin määrittelen käytettyjen käsitteiden systemaattiseksi järjestelmäksi, joka muodostaa objektin, josta se puhuu.²⁵ Sanat ja käsitteet eivät ole toistensa synonyymeja, mutta ne ovat yhteydessä toisiinsa,²⁶ joten voin hyödyntää sanaa ”sivistys” tutkiessani historiallista sivistyksen käsitettä.

Sivistyksen käsite 1800-luvulla

Sivistyksen käsitettä käytettiin ensi kerran suomenkielisessä julkisessa keskustelussa 1820-luvulla.²⁷ Tutkimuskirjallisuuden mukaan sana alkoi yleistyä 1840-luvun lopulta alkaen etenkin suomenkiihkoisten yliopistolaisten *Suometar*-lehden ansiosta.²⁸ Sanan ”sivistys” tilastollinen analyysi vahventaa tätä tulkintaa. Luvut eivät ole täsmällisiä tekstintunnistuksen laadun takia, mutta ne näyttävät karkean kokonaiskuvan vuosien 1820–1910 sivistyksestä. Kuvio 1²⁹ todistaa, että sana alkoi yleistyä absoluuttisesti ja suhteellisesti suomenkielisessä lehdistössä 1840-luvun lopulta alkaen. 1840-luvulla sana esiintyi kaiken kaikkiaan 147, 1850-luvulla 1 331 ja 1860-luvulla 2 906 kertaa. Yksittäisistä lehdistä useimmiten sanaa käyttivät vuosina 1840–1866 *Suometar* 1 189 kertaa, *Suomen Julkisia Sanomia* 664 kertaa ja *Oulun Wiikko-Sanomia* 242 kertaa.³⁰ *Suomettaren* merkitys sivistyksen tulossa ja vakiintumisessa suomen kieleen oli siis kiistatta suuri. Määrällisesti ilmaistuna se tuotti aikajaksolla kolmanneksen (1 189 / 3 582) koko lehdistön sivistystä koskevista maininnoista. Sanan absoluuttinen esiintymistiheys kasvaa odotetusti vuosisadan loppua kohden, kun lehdistö laajenee määrällisesti. Aikajakson lopulla se oli kohonnut jo yli viiteen tuhanteen kertaan vuodessa. Sivistyksen varsinaisena kulta-aikana voidaan pitää kuitenkin 1860–1870-lukuja, jolloin sanan suhteellinen esiintymistiheys eli sana sivistys jaettuna kaikilla lehdistön sanoilla oli korkeimmillaan.

Käsittehistorioitsija Koselleck määrittelee historialliseksi avainkäsitteeksi käsitteen, joka on korvaamaton osa aikakauden poliittista ja sosiaalista sanastoa. Tätä avainkäsitettä tarvitaan hahmotettaessa mitä tahansa ajan suurta kysymystä. Siksi avainkäsitteet ovat poik-

Kuvio 1. Sanan "sivistys" absoluuttinen ja suhteellinen esiintymistiheys suomenkielisessä lehdistössä vuosina 1820–1910.

Lähteet: KORP-haku osoitteessa <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-201405275>.

keuksetta moniulotteisia ja kiisteltäviä.³¹ Kosellekin avainkäsitteen kriteerit ovat ensisijaisesti laadullisia, mutta epäilemättä avainkäsitteillä on myös jonkinlainen määrällinen, sanojen esiintymistiheyteen yhdistettävä eksistenssi. Jotta käsitettä voi kutsua avainkäsitteeksi tietyn aikakauden kielessä, siihen viittaavan sanan tai sanojen täytyy nähdäkseni esiintyä määrällisesti usein ja ajallisesti pitempään kuin vain yhtenä satunnaisena hetkenä. Mielestäni ”sivistys” oli Suomessa pitkän 1800-luvun³² avainkäsite sekä laadullisesta että määrällisestä näkökulmasta.

Sivistyksen käsitteen yksi tärkeimmistä määrittelijöistä 1800-luvulla oli Johan Vilhelm Snellman (1806–1881). Lähinnä ruotsiksi kirjoittanut fennomanian keskushahmo käytti suomenkielisen ”sivistyksen” sijasta sanaa ”bildning”, jolla hän tarkoitti sivistystä, joka ylittää ihmisyksilön. Hänelle sivistyksen läheinen myötäkäsitem oli ”ajan henki”. Sivistynyt ihminen ymmärsi paikkansa kansakunnan kokonaisuudessa ja pyrki toimimaan tästä asemasta käsin oman kansakuntansa ja samalla koko ihmiskunnan yhteisen edun hyväksi. Näin minkä tahansa yhteiskuntaluokan jäsen saattoi olla sivistynyt.³³ Sivistysprojektin suunta kulki horisontaalisesti keskukselta periferiaan ja vertikaalisesti ylemmiltä alemmille luokille. Sivistämisen kohteena ajateltiin olevan ennen kaikkea maaseudun talonpoika, joka edusti alkuperäistä ja turmeltumatonta mallisuomalaisuutta. Maaseudun säätyihin kuulumattomat ja kaupunkien työväestö istuivat talonpoikaa huonommin fennomaanisiin visioihin ihanteellisesta kansalaisuudesta. 1800-luvun puolivälin fennomaanisessa sivistysajattelussa alemmat yhteiskuntaluokat saattoivat kuitenkin saavuttaa sopivanlaisen sivistyksen kansakoulukasvatuksen avulla.³⁴ Snellmanin itsensä mukaan alaluokkien sivistäminen oli välttämättöntä yhteiskuntarauhan takia: ”On varakkaan luokan omien etujen mukaista synnyttää koulutuksella joukoissa sitä lainkuuliaisuutta, jota ilman varakkailta puuttuu kaikki turva, sillä suuri ero hyvinvoinnissa houkuttelee helposti käyttämään voiman oikeutta.”³⁵

Uusi sivistyksen käsite levisi myös Finlaysonin puuvillatehtaal- le, joka oli perustettu Tampereelle vuonna 1820. Vuoteen 1844 mennessä Finlaysonista oli kasvanut yli 500 työntekijän yhteisö, ja 1500 työntekijän raja rikkoontui seuraavalla vuosikymmenellä. 1900-luvun alkuun tultaessa Finlayson oli yli 3000 työntekijällään Pohjoismaiden suurin teollisuusyritys.³⁶ Pieni kaupunki ei kyennyt huolehtimaan työläismassojen henkisestä ja fyysisestä hyvinvoinnista, joten Finlaysonin johto otti vastuulleen tehtäviä, jotka myöhemmin siirtyivät julkiselle sektorille.³⁷ Vuonna 1859 eräs pumpulitehtaalai- nen kirjoitti *Suomettareen* tehtaan erinomaisista olosuhteista, joista erikseen mainittiin säästöpankki, vaivaiskassa, lääkäri, ilmaiset lääkkeet, sunnuntaikoulu, lapsukaiskoulu ja orpokoti. Tehtaan työmies

oli suuttunut kirjoituksesta, jossa oli vihjattu leikkisästi *Suomettaren* harjoittaneen orjakauppaa julkaisemalla Finlaysonin työnhakuilmoituksen: ”...waan ei sowi soimita orjuudesta niin mitään, enemmän on pidettävä sivistyksen kartuttamisena kuin orjuutena.”³⁸ Myös naispumpulitehtaalainen käytti sanaa ”sivistys” omassa lehtikirjoituksessaan vuodelta 1872, jossa hän kertoi tehtaalaistytöjen kulkevan eteenpäin ”siwistyksen tiellä” ja elävän ”walistuksen aikakautta”. Hän lisäsi tehtaan järjestämien etujen pitkään listaan lauluseuran, lukuseuran ja lainakirjaston.³⁹ Tehtaalle oli perustettu patruuna Wilhelm von Nottbeckin aloitteesta maan ensimmäinen tehtaalaisten seura ”Pumpulitehtaan työn tekiäin seura”, jonka virallisena sääntöihin kirjattuna tehtävänä oli tarjota työläisille sivistystä.⁴⁰ Lisäksi tehtaalla oli omat asunnot, ruokala, palokunta, kirkko, pappi sekä hetkellisesti oma poliisi ja raha.⁴¹ Pumpulitehtaalaiset saivat ahkerien lukijoiden maineen jo 1850-luvulla.⁴² Vuoden 1878 täysin subjektiivisen aikalaisarvion mukaan tehtaalaismiehistä noin joka kolmas ja -naisista noin joka neljäs osasi lukemisen lisäksi myös kirjoittaa.⁴³ Vuoden 1880 tilastollisen luku- ja kirjoitustaitoarvion perusteella, jonka tarkkuus on myös kyseenalaistettu, noin 85 prosenttia yli 10-vuotiaista suomalaisista osasi lukea ainakin välttävästi, mutta vain 12,6 prosenttia osasi kirjoittaa.⁴⁴ Luetuin kirja Suomessa ja Finlaysonin tehtaalla oli *Raamatun* ja *Vähä Katekismuksen* ohella kansakoulujen yleisin lukukirja eli Topeliuksen vuonna 1876 suomeksi ilmestynyt *Maamme kirja*,⁴⁵ jossa kerrottiin ”yhteiskuntamme ja euroopalais-sivistyksemme aina eteenkinpäin olevan enimmästi ruotsalaisella perustuksella”.⁴⁶

Haapala on luonnehtinut Tampereen tehtaiden sivistysliikettä ”työläisfennomaniaksi”, joka oli suoraa jatkumoa sivistyneistön fennomanialle. Liike keskittyi materiaalien olosuhteiden parantamisen sijasta hengen viljelyyn. Tämä oli ymmärrettävää siinä mielessä, että maaseudun tilattomalle väestölle tehdastyö kaupungissa merkitsi sosiaalista nousua. Sivistysliikkeen tärkeimmät ideologiset sisällöt olivat suomalaisuus ja kristinusko. Haapala näkee suomalaisen työväenliikkeen juuret näissä sivistysliikkeissä eikä esimerkiksi työväestön kurjistumisessa.⁴⁷ Ilkka Liikanen yhtyy osittain Haapalan tulkintaan,

mutta korostaa myös niitä työväestön varhaisen järjestäytymisen piirteitä, jotka perustuivat palkkatyöhön liittyvään alistussuhteeseen.⁴⁸ Mikko Lahtinen on puolestaan tulkinnut 1800-lukulaisen sivistyksen keinoksi, jonka avulla sivistyneistö ja rahvas sovittelivat luokkaristiriidat teollisen kapitalismin varhaisvaiheessa.⁴⁹ Joka tapauksessa sivistyneistön muotoilema sivistyksen ideaali siirtyi onnistuneesti Finlaysonin työväestön tietoisuuteen. Pumpulitehtaalaiset olivat ehdottomasti sivistyneitä sanan fennomaanisessa merkityksessä. He raatoivat pitkiä työpäiviä yhteisen kansakunnan hyväksi, kävivät kirkossa ahkerimmin kaikista tamperelaisista, osallistuivat aktiivisesti raittiusliikkeeseen ja omistivat kuollessaan kirjallisuutta muita kaupungin työläisryhmiä enemmän.⁵⁰

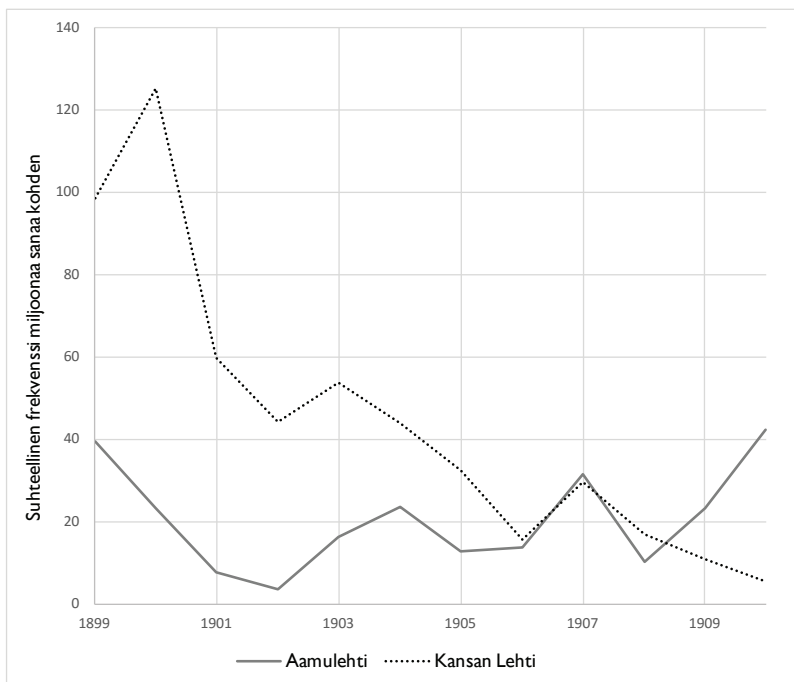
Sosialistinen sivistyskäsite kvantitatiivisesta näkökulmasta

Snellman ei uskonut sosialismin menestymismahdollisuuksiin Suomessa,⁵¹ mutta toukokuussa 1906 tehtaalaiset keskustelivat Snellmanin jättämästä henkisestä perinnöstä Finlaysonin sosialistisen ammattiosaston kokouksessa. Fennomanian isän syntymästä oli kulunut 100 vuotta. Erään tehtalaisen mielestä työläisten ei pitänyt osallistua Snellmanin kunniaksi järjestettävään juhlaan, ”sillä Snellman ei ollut meidän mies vaan tavallinen porvari”. Enemmistö kuitenkin kannatti juhlaan osallistumista. Snellmanin uskottiin olleen ”kansan mies” sekä ”kansallisuutemme herättäjä”. Osasto lähetti omat marsalkat Snellmanin juhlaulkueeseen.⁵²

Keskustelu päättyi Snellmanin voittoon, mutta sen voi kuitenkin tulkita merkiksi fennomaanisen sivistysprojektin alkavasta rappiosta. Tehtaalaiset olivat perustaneet ammattiosaston noin puolta vuotta aikaisemmin suurlakon huumassa. Loppuvuonna 1905 tehtaalta oli kannettu ulos ainakin kolme työnjohtajaa.⁵³ Samoihin aikoihin pumpulitehtalaisten kirkollinen aktiivisuus notkahti: kun vuonna 1895 ehtoollisen jätti kokonaan väliin 17 prosenttia tehtalaisista, vuonna 1905 ehtoollinen ei kelvannut 42 prosentille tehtalaisista.⁵⁴ Edellisen vuosisadan suuret isälliset auktoriteetit – niin Snellman,

pumpulitehtaan patruuna, Venäjän keisari kuin valtiokirkon Jumala – alkoivat menettää otettaan tehtaalaisista.

Tehtaalaisten ikioman lehden synnyttäminen kielii tästä prosessista, jossa vanhoja auktoriteetteja tuhottiin ja uusia luotiin. Snellmania ei mainittu kertaakaan *Tehtaalaisessa*. ”Sivistys” sen sijaan kirjoitettiin paperille 46 kertaa, ja se oli 122. eniten käytetty sana koko korpuksessa. Abstrakteista substantiiveista vain harvat – esimerkiksi ”oikeus”, ”vapaus”, ”sielu” ja ”tieto” – toistuivat useammin kuin ”sivistys”. Esiintymistiheyden perusteella sivistys sijaitsi sosialismin kielen ytimessä, ainakin Finlaysonin tehtaalla. Sivistys ei tietenkään ollut vain pumpulitehtaan sosialistien yksinoikeus. Kuvio 2⁵⁵ todis-

Kuvio 2: Sanan "sivistys" suhteellinen esiintymistiheys *Aamulehdessä* ja *Kansan Lehdessä* vuosina 1899–1910.

Lähteet: *Aamulehden* ja *Kansan Lehden* raakatekstiedostot vuosilta 1899–1910. Suomen Kansalliskirjasto.

taa, että Tampereella sivistys oli ahkerassa käytössä sekä porvarillisessa *Aamulehdessä* että sosialistisessa *Kansan Lehdessä*. Sosialistit viljelivät sivistystä enemmän vuosina 1899–1906, kun taas porvarit käyttivät sanaa toistuvammin vuosina 1908–1910.

Sosialistien käyttämät sanat voi jakaa esiintymistiheyden perusteella kolmeen eri luokkaan: 1) sosialistien omiin sanoihin eli sanoihin, joita käyttivät aikakautena erityisesti sosialistit, 2) sosialistien hylkimiin sanoihin eli sanoihin, joita sosialistit käyttivät vain harvoin, mutta jotka olivat usein ei-sosialististen aikaisten käytössä ja 3) jaettuihin sanoihin eli sanoihin, joita käyttivät aktiivisesti sekä sosialistit että ei-sosialistit. ”Sivistys” kuuluu tässä luokittelussa kolmanteen ryhmään. Vuosina 1899–1910 *Kansan Lehti* käytti sanaa 1,36 kertaa useammin kuin *Aamulehti*. Esimerkiksi sana ”sosialismi” kuuluu ensimmäiseen luokkaan, sillä se toistui *Kansan Lehdessä* samalla aikajaksolla noin kuusi kertaa useammin kuin *Aamulehdessä*.⁵⁶

Samalla sanalla voi olla useita eri merkitysisältöjä, joita voi tutkia analysoimalla sanan yleisiä esiintymiskonteksteja. Laskin nämä kontekstit kolmen sanan etäisyydellä sanan ”sivistys” kummankin puolen.⁵⁷ Vanhasuomalaisen *Aamulehden* vuosien 1908–1910 diskurssissa sivistys esiintyy toistuvasti termien ”yleinen”, ”inhimillinen”, ”yleisinhimillinen”, ”länsimainen”, ”kansä”, ”kansallinen”, ”me”, ”omaperäinen”, ”suomi” ja ”suomalainen” läheisyydessä.⁵⁸ Porvarillisen sivistyksen tamperelainen versio näyttää muotoutuvan yleisen ja kotimaisen sivistyksen välisestä suhteesta. Tätä voisi kutsua ajan hegemoniseksi tavaksi hahmottaa sivistys, sillä näistä *Aamulehden* kymmenestä sivistyksen lähitermistä kahdeksan löytyy myös vuosien 1908–1910 kaikista lehdistä laskettujen sivistyksen yleisimpien etumääritteiden listalta.⁵⁹ Tällainen sivistyksen käsite on mahdollisesti suoraa jatkumoa Snellmanilta, joka muotoili sivistyksen yhteen virkkeeseen: ”Mutta koska oman ajan sivistys ei voi tavoittaa yksilöä muutoin kuin sen kansakunnan sivistyksen välittämänä, johon hän kuuluu, niin tästä seuraa, että hänen tulee pyrkiä käsittämään oman kansakuntansa asema suhteessa muihin kansakuntiin ja oman maansa sivistyksen suhdetta ihmiskunnan yleiseen kulttuuriin.”⁶⁰ Tässä ”kansakunnan” ja ”ihmiskunnan” yhteenliittymässä molemmilla

on positiivinen arvo. Suomalainen sivistys on osa yleistä sivistystä. ”Sivistyksen” tilastollinen analyysi ei kerro poissaolevasta toisesta, jota vasten tällainen sivistys konstruoidaisiin. Otaksun sanan ”länsimainen” viittaavan siihen, että porvarillisen ”sivistyksen” yksi vastakäsite on ”ei-länsimainen sivistymättömyys”. ”Yleinen” ja ”yleisinhimillinen” saattaakin tässä kontekstissa rajoittua tarkoittamaan eurooppalaisen miehen sivistystä.

Myös Heikki Kokko on päätenyt korostamaan suomalaisen ja länsimaisen yhteenkietoutumista porvarillisessa sivistyksen käsitteessä. Hänen tulkintansa mukaan sekä nuorsuomalaiset että vanhasuomalaiset näkivät suomalaisen kulttuurin alkuperäisen suomalaisuuden ja Ruotsista tuodun länsimaisuuden synteessä. Suhde länteen jakoi kuitenkin porvaristoa kahteen eri leiriin 1900-luvun alussa. Nuorsuomalaiset pettyivät suurlakossa kohtaamaansa kansaan ja halusivat rakentaa sivistyksen ensi sijassa länsimaisen kulttuurin pohjalle, kun taas vanhasuomalaiset uskoivat todellisen sivistyksen löytyvän agraarisesta suomalaisuudesta.⁶¹

Miten sosialistinen sivistys sitten poikkeaa ajan hegemonisesta sivistyksestä? *Kansan Lehden* laskennallinen analyysi ei anna paljoakaan merkityksellistä tietoa kysymyksen ratkaisemiseksi. Sivistyksen lähitermit jakaantuvat voimakkaammin kuin *Aamulehdessä*.⁶² Säännönmukaisuuksia on vaikea löytää. Yhdistävinä tekijöinä *Aamulehden* sivistyksen kanssa on ”korkean” ja ”alhaisen” sivistyksen erottelu, verbien ”kohota” ja ”kohottaa” käyttäminen sekä substantiivi ”kanssa”. Substantiivi viittasi luultavasti erilaisiin käsitteisiin porvarillisessa ja sosialistisessa diskurssissa. Porvarillisessa diskurssissa ”kansalla” tarkoitettiin suomalaisten eheätä kokonaisuutta, kun taas suurlakon jälkeiset sosialistit rajasivat ”kansan” ruumiillisen työn tekijöihin.⁶³ *Kansan Lehdestä* ei löydy voimakasta jakoa kotimaiseen ja yleiseen sivistykseen. Toisena erottavana tekijänä on sivistyksen yhdistäminen sosialistisesta näkökulmasta negatiivisiin sanoihin: esimerkiksi ”suomettarelaisen”, ”kapitalistiseen”, ”porvarillisiin” ja ”omistajiin”. Sosialisteille tärkein sivistyksen käsitteen luova jännite saattoikin olla kansakunnan sisäinen: punainen sivistys rakentui ainakin osittain

suhteessa kotimaisiin, kilpaileviin – ja sosialistisesta näkökulmasta väääröoppisiin – tulkintoihin sivistyksestä.

Käsinkirjoitetussa *Tehtaalaisessa* sivistyksestä kolmen sanan etäisyydellä löytyvät kertaalleen sivistyksen positiiviset myötäkäsitteet ”valistus”, ”valo”, ”tieto”, ”valta” ja ”voima”. Lähitermien listalta löytyy useita sivistykseen liittyviä instituutioita kuten ”kirkko”, ”koulu” ja ”opisto”. Pelkkä etälukeminen ei kuitenkaan paljasta sosialistien suhdetta näihin instituutioihin. *Tehtaalaisen* sivistyskäsite muistuttaa aikakauden painettujen lehtien sivistyskäsitettä sekä yksittäisen sanan ”kansä” että korkea/alhainen -dikotomian toistamisessa. Yhteiskunnan sisäisiin ristiriitoihin viittaavat sanat ”yläluokka”, ”luokka”, ”sosialistinen”, ”järjestynyt” ja ”porvarillinen” vihjaavat *Tehtaalaisen* sivistyskäsitteen olevan lähempänä *Kansan Lehden* kuin *Aamulehden* sivistystä. ”Tulosta” ei voi pitää yllättävänä, sillä *Aamulehteä* nimettiin *Tehtaalaisessa* ”vanhoillisen maailman äänitorveksi”⁶⁴, kun taas *Kansan Lehteä* ammattiosastolaiset levittivät tehtaalla palkatun asiamiehen välityksellä.⁶⁵ Sukupuoleen viittaavien ”työläisnainen” ja ”nainen” runsaaseen esiintymiseen sivistyksen läheisyydessä vaikuttaa yksittäinen pitkä kirjoitus ”Työläisnainen ja sivistys”⁶⁶. Kirjoitus on kopioitu vuoden 1914 *Tehtaalaiseen* pienin muutoksin vuoden 1907 *Työläisnaisen* tekstistä, joka puolestaan oli Hilja Pärssisen kirjoittama lyhennelmä saksalaisen sosialistin Wally Zeplerin esitelmästä.⁶⁷ *Tehtaalaisnaiset* käyttivät ylipäänsä sanaa selvästi useammin kuin -miehet: sivistyksen mainitsi 18 kertaa nainen, viisi kertaa mies, 13 kertaa kyse oli suorasta lainauksesta Pärssisen tekstistä ja 10 tapauksessa kirjoittajan sukupuoli jäi selvittämättä. Sukupuolieron merkittävyttä korostaa se seikka, että naiset kirjoittivat lehteen vähemmän kuin miehet. *Tehtaalaisen* kaikista sanoista noin 26 prosenttia oli naisten, 32 prosenttia miesten ja 42 prosenttia tuntemattoman kirjoittamia tai lainattuja muualta.

Sivistyksen laskennallinen analyysi kertoo sen, että sivistyksellä todellakin oli tärkeä asema sosialismin kielessä ja että sivistyksen esiintymiskontekstit olivat erilaiset porvarillisessa ja sosialistisessa diskurssissa. Sivistyksen merkityksen syvällisempi avaaminen vaatii yksittäisten tapausten lähilukua. Käsinkirjoitetun aineiston pienen

koon ansiosta olen kyennyt lukemaan kaikki ne 46 tilannetta, joissa tehtaalaiset käyttivät ”sivistystä”.

Punaisen sivistyksen lähilukua

Alussa lainattu työmies Jussi Mantere piti työläisten sivistystasoa toistaiseksi alhaisena. Ulkopuolisen silmin esimerkiksi Mantereen sivistystaso vaikuttaa korkealta: hän kirjoitti laadullisesti hyvin ja määrällisesti eniten kaikista *Tehtaalaisen* kirjoittajista.⁶⁸ Mantereen väite on myös mielenkiintoinen, jos sitä vertaa Finlaysonin tehtaalaisten harvoin 1800-luvun sanomalehtikirjoituksiin, joissa tehdas ja sivistys liitettiin toisiinsa. Sitä vastoin *Tehtaalaisessa* esiintyy negatiivinen aikalaiskäsite ”tehtaalaissivistys”, jota erään kirjoittajan mukaan käytettiin halveksuttaessa tehtaalaisia.⁶⁹ Sosialistisesta näkökulmasta tehdas – tai teollinen kapitalismi yhteiskunnallisena rakenteena – teki tehtaalaisesta sivistymättömän. Vaikka tehtaalaiset pitivät itseään melko sivistymättöminä, oli olemassa ryhmiä, joilla oli vielä heitakin vähemmän sivistystä. Finlaysonin tehtaan kristillisiä työntekijöitä pidettiin monissa kirjoituksissa vanhoillisina ja yksinkertaisina.⁷⁰ Mantere jopa antoi ymmärtää, että kutomon ”vanhojenpiikojen” päässä kasvoi ”hämähäkinseittiä”.⁷¹ Maaseudulle retken tehnyt tehtaalaisnainen puolestaan kuvasi tapaamiaan maalaisia: ”Hyvällä syyllä voi sanoa niitä henkisesti kuolleiksi ja sen heidän elämänsäkin todistaa ei minkäänlaista toimintaa, ei edes hovin haluisia. Koko pyhät ne kävelivät maantiellä, sitten illalla yhteen taloon kerääntyivät pyysivät isännältä huonetta tanssiakseen.”⁷² Kaikkein alimmalla sivistyksen asteikolla olivat kuitenkin venäläiset, jotka olivat ennen helmikuun vallankumousta olleet ”suljetut ulkopuolelle kaiken alkeellisemmankin sivistyksen”.⁷³ Sivistys on yksi niistä käsitteistä, joiden olemukseen kuuluu ulossulkevuus. Jotta joku voi olla sivistynyt, toisen täytyy olla sivistymättömpi. Jo 1800-luvun yliopistofennomaanit erottivat itsensä sivistyksellä tavallisesta rahvaasta.⁷⁴

Tehtaalaisten itseyttämisessä alhaista sivistystasoa oli mahdollista nostaa joko koulutuksen tai itsekasvatuksen avulla. Tilastollisen

analyysin perusteella ”kirkko”, ”koulu” ja ”opisto” olivat sivistykseen useimmiten liitettyjä instituutioita. Sivistystä kaipaavan kannatti välttää kirkkoa, sillä kirkko ”vihaa kaikkea sivistystä ja valistusta” – ja näin ollen myös työväenliikettä, sillä työväenliike on ”sivistys- ja edistysliike”.⁷⁵ Tehtaan sosialistien asenne oli kielteinen myös koulua kohtaan. Myönnettiin, että tehtaalaiset eivät ole juuri kouluja käyneet. Kansakoulussa opetettiin sitä paitsi porvarillisen maailman-katsomuksen näkökulmasta.⁷⁶ Esimerkiksi historian opetuksessa keskityttiin virheellisesti yksilöihin, vaikka todellisuudessa kansa teki historian. Lapsiin myös istutettiin ”käsitemme” että jokin salliainen johtaa kansa kuntain kohtaloita”.⁷⁷ ”Opistolla” tarkoitettiin työväenopistoa, joka oli Tampereen kaupungin vuonna 1898 perustama aikuiskasvatuslaitos.⁷⁸ Opistosta keskusteltiin lehdessä usein, koska se oli lähellä tehtaalaisten jokapäiväistä elämänpiiriä. Opistoa pidettiin porvarillisenä mutta kuitenkin hyödyllisenä sivistysinstituutioon. Sosialisteilta puuttuivat omat opettajat, joten luokkatietoisien työläisen oli ”otettava oppia kaikkialla missä vain on tilaisuutta”.⁷⁹ Tätä omapäistä opiskelua ja itsensä sivistämistä kutsuttiin joko ”itsekasvatukseksi”⁸⁰ tai ”itseoppimiseksi”⁸¹. Se tarkoitti työväenopistossa käymisen lisäksi työväenlehdistön ja -kirjallisuuden lukemista. Tulkitsen myös käsikirjoitetun lehden toimittamisen kuuluvan itsekasvatuksen käsitteen alle, vaikka sitä ei Tehtaalaisessa näin eksplisiittisesti ilmaista. Finlaysonin tehtaalla itsekasvatuksen elävänä malliesimerkkinä toimi Ida Vihuri (1882–1929), joka oli syntynyt muonarengin perheeseen maaseudulla ja muuttanut sieltä kaupunkiin tehdastöihin. Vihuri, joka oli omien sanojensa mukaan käynyt ”elämän koulun”⁸², täydensi puutteellisia opintojaan iltakoulussa. Vihuri kirjoitti Tehtaalaiseen toiseksi eniten kaikista tehtaalaisista.⁸³ Hän eteni elämänsä aikana Finlaysonin ammattiosastosta Tampereen työväenliikkeen keulaan ja sisällissodan jälkeen Sosialidemokraattisen Puolueen kansanedustajaksi.⁸⁴

Ida Vihuri oli onnistunut itsekasvatuksessa, mutta omatoimisessa sivistymisessä piili myös omat vaaransa. *Tehtaalaisen* mukaan oli tehtaalaisia, jotka olivat hienostuneet työväenopistossa ja lakanneet käymästä ammattiosaston kokouksissa, jossa oli ”raakaa” järjesty-

Tehtaalainen-lehteen runsaasti kirjoittanut Ida Vihuri syntyi muonarengin tyttärenä ja kuoli SDP:n kansanedustajana Kuru-laivan mukana vuonna 1929. Kuva: Martta Terävä, Työvänmuseo Werstas.

nyttä työväkeä.⁸⁵ Sivistyminen saattoi siis pahimmillaan johtaa vieraantumiseen työväenluokasta. Tarvittiin ennen kaikkea ”luokkatunteita selvittävää tietoa”, jotta tehtaalainen ei joudu työväen ja herrasväen ”välitilaan”.⁸⁶ Paheksuttavasta välitilassa elämisestä käynee esimerkkinä tehtaan Ruotsissa käynyt kutojatar, joka oli *Tehtaalaisen* mukaan niin ”sivistynyt”, ettei suostunut lukemaan työväen sanomalehtiä.⁸⁷ Lähilukemisen perusteella tällainen jyrkkä eronteko ”sivistyksen” ja ”sivistyneiden” tai ”sivistyneistön” välille oli hyvin

tyypillistä sosialistiselle sivistyksen käsitteelle. Eräs naistehtaalainen syytti nimenomaan sivistyneen yläluokan miehiä ”kavalluksista”, ”puljutuksista”, ”suunnattomasta nautinnonhimosta” ja ”yöllisistä elosteluista”.⁸⁸ Lehden humoristisella ilmoituspalstalla ”Suomen sivistynyt luokka” lähestyi miljoonan markan palkinnolla henkilöä, joka keksisi seerumin sosialismia vastaan. Seerumin piti tehdä potilaasta mahdollisimman tyhmä ja hiljainen.⁸⁹ Sivistyneistön sivistys nähtiin pinnallisena: ”koulu- ja tenttisuorituksina”, ”teoreettisina tietoina” tai ”erikoissivistyksenä”.⁹⁰ Sivistyneistön ja sivistyksen eron koettiin kietoutuvan myös vaatetukseen. Sivistyneistön ulkokultaista vaatteilla koreilua paheksuttiin.⁹¹ Toisaalta käytännössä tehtaalaiset jäljittelivät sivistyneistön pukeutumista ja haaveilivat avoimesti paremmista vaatteista.⁹² Kun kaksi osaston miesjäsentä meni sunnuntaikevellylle Tahmelan työläiskaupunginosaan, heitä pilkattiin heidän pukeutumisensa tähden. Juopuneet ”hulikaanit” olivat huudelleet tehtaalaisille, jotka kulkivat ”sivistyksen merkit kaulassa”.⁹³ Hyvin pukeutuneet tehtaalaissosialistit saattoivat näyttää työväenliikkeen ulkopuolisesta työväestöstä herrojen matkijoilta.

Työväenliikkeen käsikirjoitettuja lehtiä päälähteinään käyttänyt Jari Ehrnrooth ei tutkinut sosiologian väitöskirjassaan *Tehtaalaista*, mutta mielenkiintoinen vertailukohta Tampereen puuvillatehtaalaisille oli Vaasan Palosaaren puuvillatehtaalaisten *Kitupiikki* ja *Sarastus*. Myös heidän diskurssissaan tietopuolisella itsekasvatuksella ja ”totuuteen” pyrkivällä sivistystyöllä oli tärkeä asema. Näiden esteinä nähtiin paheet kuten tietämättömyys, velttous, juopottelu ja tappelu, liian iso perhe sekä papisto.⁹⁴ Ehrnroothin tulkinnan mukaan puuvillatehtaalaisten diskurssia ”voisi pitää pintapuolisesti valistuksellisena ja maltillisena mutta tosiasiallisesti räjähdysalttiina toiminnan ohjausvoimana”.⁹⁵ Tämä yksittäisen diskurssin tulkinta sopi yhteen Ehrnroothin kokonaistulkinnan kanssa, jonka mukaan vuosien 1905–1914 käsikirjoitetuissa lehdissä ”painetun ja puhutun vallankumouksen vaikutus sekoittui ehkä vieläkin alkuperäisempiin kansanomaisiin käsityksiin ja tunnedynamiikkaan, joista tärkeimpiä olivat kansanomainen luonnonoikeudellinen ja autuudenkaipauksellinen kristillisuus, arkaainen uppiniskaisuus, viha ja kostonhalu

sekä äärimmäisen mustavalkea yhteiskuntakäsitys”⁹⁶. Tulkintaa on kritisoitu monestakin suunnasta,⁹⁷ mutta haluan kiinnittää huomion niihin arvoihin, jotka piilevät Ehrnroothin käyttämien käsitteiden takana. Jos tutkija väittää, että sosialistien diskurssi ei ollut oikeasti ”valistuksellista” tai että sosialistien käsitys yhteiskunnasta oli ”äärimmäisen mustavalkea”, väitteet edellyttävät normatiivisten valistus- ja yhteiskuntakäsitteiden olemassaoloa ja niihin vetoamista.

Hannu Soikkanen piti Ehrnroothin rekonstruoimaa kansanomais- ta sosialismia liian yhtenäisenä kokonaisuutena. Hän huomautti, että käsinkirjoitettuja lehtiä tuottaneet työväenliikkeen aktiivit poikkesi- vat rivi- ja tilapäisjäsenistä.⁹⁸ Huomautus on aiheellinen. *Tehtaalaisen* potentiaalisia kirjoittajia olivat kaikki ammattiosaston jäsenet, joiden määrä vuosina 1909–1916 vaihteli 70:n ja 126:n välillä. Samaan aikaan tehtaalla oli yli 2000 työntekijää. Sosialismi valtasi tehtaan vasta vuonna 1917, jolloin jäsenmäärä kasvoi noin sadasta noin tuhanteen.⁹⁹ Olen tunnistanut lehdestä varmuudella noin 20 eri kirjoittajaa. Kirjoittavien sosialistien tekstit eivät siis kerro läheskään kaikkea moniulotteisesta sivistyksen käsitteestä Finlaysonin tehtaalla. Lisäksi tämänkin pienen joukon sisällä on yhdistävien piirteiden lisäksi vaihtelua. *Tehtaalaisesta* löytyy yksi kirjoitus sivistyksestä, jonka voi tulkita 1800-luvun fennomaanisen perinteen jatkajaksi. Nimimerkki ”Hakoniska” maalaa synkän kuvan Suomen kansan ti- lanteesta vuonna 1912: maahenki on kadonnut, rakkaus kotiseutuun höllentynyt ja elämän siveellinen puoli rappeutunut. Ratkaisuksi ongelmaan hän tarjoaa oman varianttinsa sivistyksestä:

On ainoastaan yksi sana johon voidaan turvautua ja se on sivistys. Toverit! Tarttukaa tähän sanaan ja kasvattakaa osaston jäseniä sen periaatteen mukaan. Herättäkää rakkautta maahan ja kotiseutuun ja parantakaa elämän siveelliset rappeutumet. Opettakaa rakasta- maan isänmaata *-(eihän meillä kai ole mitään isänmaata se on vain porvareilla. Sihteerin huomautus.-)* ja lähimmäistä, sillä rakkaus on suurinta. Welvoittakaa olemaan raittiita ja siveitä sekä tasa-arvoi- sia.¹⁰⁰ (Kursivointi lisätty.)

”Hakoniskan” harjoittama diskurssi ei ole puhdasta fennomaniaa: esimerkiksi sanat ”toveri”, ”osaston jäsen” ja ”tasa-arvo” viittaavat sosialistiseen puhetapaan. ”Sihteeri” eli kyseisen numeron toimittussihteeri Ida Vihuri halusi omalla huomautuksellaan purkaa ”Hakoniskan” rakentaman sivistyksen ja isänmaan liiton. Jos ”Hakoniskan” teksti kertoo fennomanian ja sosialismin yhteensulautumisesta, Vihurin kirjoitukset merkitsevät täydellistä irtiottoa 1800-luvun traditiosta. Oikeaoppisen sosialistin tavoin Vihuri problematisoi yhtenäisen isänmaan käsitteen:

Meillä on oikeus sivistyksen saantiin, kirjallisuuden, sanomalehdistön, tieteiden ja taiteiden osallisuuteen. Meillä täytyy olla oikeus huvituksiin, paremmin kuin sillä tyhjäntoimittajain joukolla joka elää meidän työmme tulosten riistämällä. Tähän kaikkeen ja moniin muihin parantuneen tuotannon ja kehittyneen sivistyksen luomiin etuihin on meillä kieltämätöin oikeus jos me sen oikeutemme otamme sillä suosiolla ei sitä meille anneta.¹⁰¹

Tällainen sivistysuho, jossa ylempien luokkien katsottiin ikään kuin tahallaan tukkivan työväenluokan sivistyksen tien, oli läsnä jo Marxin ja Engelsin *Kommunistisessa manifestissa*, joka käännettiin suomeksi vuonna 1906. Manifestin mukaan porvariston henkiset tuotteet – esimerkiksi kaikki käsitteet – olivat porvarillisten tuotanto- ja omistussuhteiden tuotteita: ”Samoin kuin luokkaomistuksen lakkauttaminen on porvarista samaa kuin yleensä tuotannon lakkauttaminen, on hänestä myös luokkasivistyksen lakkauttaminen yhtä kuin yleensä kaiken sivistyksen lakkauttaminen.”¹⁰² Marxilaiselta pohjalta ponnistava sivistyksen kritiikki yleistyi Saksassa 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla,¹⁰³ mutta suomalaisen työväestön käytössä se vakiintui ilmeisesti vasta suurlakon jälkeen. Osittain kritiikissä oli kyse porvariston sivistyksen väärinymmärtämisestä. Toisin kuin esimerkiksi Finlaysonin tehtaalaiset olettivat, porvaristo ei omassa diskurssissaan mieltänyt sivistystä yksittäisten tiedonjyvästen haalimiseksi omaan laariin. Sivistyksen kollektiivinen ulottuvuus oli läsnä jo Snellmanilla. *Tehtaalaisen* pisimmässä kirjoituksessa sivistyksestä

on kohta, joka voisi olla Snellmanin vuoden 1846 tekstistä ”Sivistys ja yleishenki”:

Sivistystä ei tarvitse hakea yksityiskohtiin menevässä tieteellisessä työskentelyssä, vaan yleensä henkisen toimintamme eteenpäin kehittymisestä. [...] Sivistys sanan parhaimmasta merkityksestä on aikansa lapsi, joka ymmärtää aikaansa, ja aikansa hengen. Hän ymmärtää sen sekä käsittää miten nykyinen aika historiallisesti liittyy jatkona entisyyteen. Hän käsittää mitä käänne- ja murrekohtia nykyiseen aikaan sisältyy, ja silloin voi hän asettua toiminnallaan edistämään kehityksen siirtymistä uusille urille.¹⁰⁴

Termi ”ajan henki” oli tosin nyt saanut ratkaisevasti erilaisen sisällön kuin Snellmanin elinaikana. Sivistynyt sosialisti kykeni erottamaan ”itsenäisen arvostelukykynsä” avulla, ”mitkä ajatukset ja katsantokannat ovat jätteenä vanhoillisesta kaatuvasta ajasta ja mikä tapa ja teko tahi vallitseva olosuhde on ennakkoluulojen jopa valheen pönkittäjä”. Näin esimerkiksi snellmanilainen sivistyksen käsite, joka perustui oletukselle kansakunnan yhteisestä edusta,¹⁰⁵ oli vaarassa päätyä historian roskakoriin. Nelisivuisen kirjoituksen lopussa paljastuu, että ”itsenäisellä arvostelukyvyllä” ei viitata tässä yhteydessä individualistiseen subjektiin: ”Sivistyksen kautta ei työläisnainen muodosta ainoastaan omaa elämäänsä arvokkaammaksi, vaan hän taistelijana alaluokan vapaustaistelun riveissä palvelee sillä toverejaan, perhettään ja edistää alaluokan sivistyskannan kohouamista.”¹⁰⁶ Fennomaanisessa ajan hengessä kansa tai kansakunta oli tärkein todellisuutta jäsentävä kategoria, kun taas sosialistisessa ajan hengessä maailma hahmottui ensisijaisesti luokan näkökulmasta. Samalla työväestön paikka ajan hengessä vaihtui sivistyksen kohteesta sivistyksen luojaksi. Sekä fennomaanit että sosialistit puhuivat itsetietoisuuden merkityksestä, mutta edellisellä puheyhteisöllä itsetietoisuus johti kansalliseen tietoisuuteen,¹⁰⁷ kun taas jälkimmäiset yrittivät samaistaa itsetietoisuuden luokkatietoisuuteen.¹⁰⁸ Täten sosialistit saattoivat päätyä johtopäätökseen, jonka mukaan ensimmäinen askel sivistyksen tiellä oli saada työläiset tiedostamaan ”kurjan

kurja alennustilansa” ja seuraava toivon herättäminen paremmasta huomimisesta.¹⁰⁹ Sosialistisen diskurssin ”herättäjän” ja ”herätettävän” suhde muistutti fennomaanisen sivistyneistön ja kansan suhdetta edellisellä vuosisadalla.

Jos 1900-luvun alun Finlaysonin sosialistien sivistystä arvioi snellmanilaisen sivistyskäsitteen näkökulmasta, sosialistien väite heidän omasta sivistymättömyydestään vaikuttaa käsittämättömältä. Heilähän oli esivanhempiaan enemmän mahdollisuuksia sivistyksen hankkimiseen. Koselleckin mukaan tutkittaessa mitä tahansa menneisyyden käsitettä on olennaista ymmärtää aikahorisontti, joka käsitteeseen kietoutuu.¹¹⁰ Sosialistit eivät verranneet sivistystään 1800-luvun pumpulitehtaalaisiin. He näkivät tulevaisuushorisontissaan sosialismin auringon, joka oli nousemassa.¹¹¹ Tuon auringon valossa senhetkinen sivistyksen tila vaikutti alhaiselta. Siksi tehtaalainen Jussi Mantere otti kynän käteensä kymmenen tunnin työpäivän päätteeksi, arvatenkin auringonlaskun jälkeen, ja alkoi kirjoittaa ”pimeässä hengen yössä” vaeltamisesta. Tässä kohtaa tamperelainen työmies luotti eurooppalaiseen kulttuuriin syvälle rakennettuun metaforaan: matka pimeydestä valoon on esiintynyt niin Platonin luolavertauksessa, kristinuskossa kuin valistuksessa, jolle se antoi koko aikakauden nimen. Mantere lopetti sivistysaarnansa mahtipontisesti:

Tässä elämän virran pyörteissä kieppuu tehtaalainen heikkona, mutta se on nouseva siitä silloin kuin sen pitkä hengen yö on aamuun ehtinyt. Silloin se itsetietoisena huutaa: alas sorto alas vääräys, juoskaat ulos mailmasta te ihmisielun viholliset te jotka kömpelöit tarujanne meille lörpöttelette kuin lapsille me emme enään usko teitä. Eläköön vapaus.¹¹²

Johtopäätökset

Kun sivistyksen käsite saapui Suomeen, se auttoi suomenkielistä sivistyneistöä ottamaan valtaa ruotsinkieliseltä aatelistolta, sillä se

rakensii siltaa suomenkielisten ylä- ja alaluokkien välille. Myöhemmin sosialistinen työväenliike varasti – tai ainakin yritti varastaa – sivistyksen suomenkieliseltä sivistyneistöltä. Suomen suurimmalle tehtaalle sivistys laskeutui ylhäältä päin. Käsite siirtyi fennomaaniselta sivistyneistöltä rahvaan pariin nopeasti. Se yleistyi painetussa lehdistössä 1840-luvun lopulta alkaen ja oli pumpulitehtaalaisten käytössä jo 1800-luvun puolivälissä. Käytännössä tehtaalaiset toteuttivat tätä uutta sivistyksen ihannetta kirkossa, kouluissa, lukusaleissa, seuroissa, kuoroissa, soittokunnissa ja raittiusliikkeessä. Tehtaalaiset yhdistivät oman tehtaansa sekä sivistys- että elintason nousuun. Lyhyen aikavälin näkökulmasta työväestö onnistuttiin sitomaan erinomaisesti fennomaaniseen ideologiaan, jossa yksittäinen tehtaalainen sai merkityksensä osana hierarkkista kansakuntaa, mutta pitkällä aikavälillä tehtaalaisten sivistäminen saattoi olla virhe. Kun sivistyneistö opetti kansan sekä lukemaan että kirjoittamaan, se menetti yksinvaltansa määrittellä ajan avainkäsitteet itselleen suotuisalla tavalla.

Haapalan mukaan 1800-luvun loppupuolella työväestö omaksui porvariston arvoja (esimerkiksi siveellisyyden, ahkeruuden ja opinhalun) sekä käsitteitä (esimerkiksi vapauden ja tasa-arvon).¹¹³ Tätä tulkintaa voisi jatkaa lisäämällä, että 1900-luvun alun sosialistinen työväenliike halusi määrittellä nämä arvot ja käsitteet uudelleen. Esimerkiksi sivistys tuli rahvaan pariin ylhäältä, mutta työläisten kädet antoivat sille uuden muodon ja sisällön. Sivistyksen käsitettä muutettiin arkikielen tasolla ensisijaisesti toistamalla. Suurlakon jälkeen Finlaysonin tehtaan sosialistit käsitteellistivät itsensä sivistysliikkeeksi. ”Sivistys” oli yksi toistetuimmista sanoista heidän kielessään. Sosialistien sivistynyt omakuva ei tietenkään välttämättä vastannut todellista kuvaa heistä. Historiantutkimuksen näkökulmasta vastaaminen kysymykseen siitä, olivatko tehtaalaiset sivistyneitä vai eivät, edellyttäisi yhteen sivistyksen käsitteeseen sitoutumista. Tehtaalaisilla oli esimerkiksi vaikeuksia puhua sivistyksestä viittamatta ylempiin luokkiin. He halusivat jatkuvasti erottaa sivistyksen sivistyneistöstä. Sivistyksellä oli edelleen positiivinen merkityssisältö, mutta sivistyneistö sai negatiivisen latauksen.

Jos 1800-luvun tehtaalaisten suhtautuminen sivistyneistön kontrolloimiin sivistysinstituutioihin oli pääosin myönteinen, 1900-luvulla suhde muuttui kriittiseksi. Sosialismin nimeen vannoneet tehtaalaiset tiedostivat näiden omasta mielestään porvarillisten sivistysinstituutioiden ideologisen luonteen, mutta he hyödynsivät niitä väliaikaisesti, sillä sivistyksen lähteet olivat *toistaiseksi* ylempien luokkien hallussa. Samaan aikaan luotiin uutterasti omaehtoista sivistystä: puoluetta, ammattiosastoja, työväentaloja, osuuskauppoja, pankkeja, vakuutusyhtiöitä, lukusaleja, kirjastoja, kirjapainoja, kirjallisuutta, lehtiä, opintokursseja, harrastuskerhoja ja lapsitoimintaa. Laskennallisen analyysin perusteella ajan hegemonisin tapa virittää sivistyksen käsite oli tehdä ero suomalaisen ja yleis(inhimillisen) sivistyksen välille. Tämä semanttinen kenttä rakentui kahdesta myönteisestä palasta, jotka muodostivat sopusointuisen tasapainon. Sosialistisen sivistyksen semanttinen kenttä ei ollut yhtä ristiriidaton. Sosialistit asemoivat oman sivistyksensä – sanat, käsitteet ja teot – vasten kotimaan ylempien luokkien sivistystä.

Pumpulitehtaan sosialistien sivistyksen käsitteessä oli sekä jatkuvuutta että murroksia. Käsitteen yksilön ylittävä, kollektiivinen elementti oli tietoista tai tiedostamatonta ylisukupolvista lainaa fennomaanisesta perinteestä, mutta kollektiivin rajaaminen vain työväestöön oli uutta. Vallankumouksellisinta koko 1900-luvun alun sosialismin kielessä oli tulevaisuuteen suuntautuvien odotusten ja vaatimusten kasvu. Tämä ilmeni myös sosialismin kielen yksittäisen avainkäsitteen ”sivistys” historiassa. Toisin kuin heidän vanhemmilleen, 1900-luvun alun tehtaalaissosialisteille ei enää riittänyt sivistykseksi jokapäiväinen leipä, yksi ehjä vaatekerta ja muutama uskonnollinen kirja. Maailma oli kiihtyvässä liikkeessä eteenpäin kohti sosialismia, ja siitä näkökulmasta pumpulitehtaalaisten taival sivistyksen tiellä oli vasta alussa.

Lähdeviitteet

- 1 J.M. [Jussi Mantere]: Hiukan tehdas elämästä. *Tehtaalainen* 1/1908.
- 2 Haapala 1986, 244–260.
- 3 Soikkanen 1961, 19–21.
- 4 Ks. esim. Koselleck 2004, 85.
- 5 Tekstien luokitteluun on otettu mallia teoksesta Salmi-Niklander 2004, 544.
- 6 Ne toverit jotka tahtovat... *Tehtaalainen* 2/1909.
- 7 I.V. [Ida Vihuri]: Muistelmia Tehtaalaisen elämän taipaleelta. *Tehtaalainen* 18.12.1917.
- 8 Salmi-Niklander 2013; Salmi-Niklander 2004, 112–116; Ehrnrooth 1992, 367–369.
- 9 Sirola 1908, 98–99.
- 10 Ks. Kansalliskirjaston sanoma- ja aikakauslehtikorpuksen tarkat tiedot: <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-201405276>.
- 11 Kettunen & Pääkkönen 2016.
- 12 Tolonen & Lahti 2015.
- 13 OCR-laadun vuosikymmenittäinen vaihtelu on tiedossa (Kettunen & Pääkkönen 2016), mutta vuosittainen tai sanomalehtien välinen vaihtelu ei ole toistaiseksi selvillä. OCR-laatua pienessä osassa 1800-luvun lehtiä ovat tutki-neet Järvelin, Keskustalo, Sormunen, Saastamoinen & Kettunen 2015 sekä Kettunen 2015.
- 14 Sane eli sanamuodon esiintymä tarkoittaa jokaista tekstissä esiintyvää sanamuotoa erikseen. Esimerkiksi virkkeessä ”jos sosialismi voittaa, sosialismi voittaa” on viisi sanetta, mutta vain kolme eri sanaa. Sanetta käytetään mittayksikkönä esimerkiksi korpuslingvistiikassa.
- 15 Koodasin Microsoft Excelillä kaikki *Tehtaalaiset*, jotka kykenin ajoittamaan eli yhteensä 47 numeroa. Arvioin ajoittamattomien lehtinumeroiden määrän alle viideksi. Koodasin teksteissä esiintyvät substantiivit, persoonapronominit, adjektiivit ja verbit Exceliin perusmuodoissaan. Verbeistä hylkäsin suomen kielen yleisimmät eli ”olla” ja ”ei”-verbien kaikki muodot. Jätin korpuksesta pois myös kaikki partikkelit, adpositiot, adverbit ja numeraalit. Teksteissä esiintyvät kirjoitusvirheet korjasin siihen sanamuotoon, jota tulkitsin kirjoittajan tarkoittavan kontekstin perusteella. Partisiipit koodasin verbin perusmuotoon. Muuttujina käytin kirjoitusaikaa, kirjoittajan nimeä ja sukupuolta.
- 16 Koselleck 2004, 88.
- 17 Ks. Hyrkkänen 2002, 119–120.
- 18 Ks. esim. Kokko 2010; Kokko 2008; Rantala 2006; Melkas et al. 2009; Rapola 1946. Poikkeuksena on artikkeli Kauranen & Virtanen 2010, jossa sivistystä analysoidaan kirjoittavan torpparin näkökulmasta.

- 19 Sekä suomalaisen käsitehistorian laajimmassa teoksessa *Käsitteet liikkeessä* että kansainvälisesti tunnetuimmassa *Geschichtliche Grundbegriffessä* käytetään ainoastaan laadullisia menetelmiä.
- 20 Tolonen & Lahti 2015.
- 21 Etälukemisen (”distant reading”) käsite on peräisin kirjallisuushistorioitsija Franco Moretilta. Ks. Moretti 2007, 1–4.
- 22 Projektin metodologiasta, ks. Reichardt & Schmitt 1985, 60–85.
- 23 Korpusavusteisen diskursianalyysin ongelmista ja mahdollisuuksista, ks. Baker 2006, 1–24.
- 24 Hyvärinen 2003, 65.
- 25 Baker 2006, 4.
- 26 Koselleck 2004, 85; Ifversen 2011, 69.
- 27 Rapola 1946, 375.
- 28 Kokko 2010, 14–16.
- 29 Tiedot puuttuvat vuosilta 1842–1844. Alkuperäinen KORP-hakuni sanojen ”sivistys” ja ”siwistys” kaikilla muodoilla tuotti vain 48 294 osumaa. Paransin hakuja kielitieteilijä Antti Kannerin kehittämän ohjelman avulla, joka ennustaa sanoihin liittyviä OCR-virheitä. Paranneltu haku tuotti yhteensä 102 185 osumaa. Lisäsin hakuun kuusi virheellistä sanaa (”simistys”, ”sivislylys”, ”siwislylys”, ”fivistys”, ”fiwistys” ja ”silvistys”) 12 eri muodossa. Haettavat muodot valitsin sanan ”sivistys” vuosien 1820–1910 yleisimpien muotojen perusteella. Koko haulla eniten osumia tuottivat ”simistykseen” (15 572), ”sivistykseen” (13 732), ”simistys” (13 031), ”siwistys” (11 554), ”simistystä” (9 989), ”sivistys” (6 554), ”sivistystä” (5 553), ”simistyksestä” (1 439), ”sivistykseen” (1 406), ”simistykseen” (1 386) ja ”sivistyksestä” (1 348).
- 30 Laskeminen on suoritettu Kielipankin KORP-työkalulla osoitteessa [korp.csc.fi]. Aineistoksi on rajattu vuosien 1840–1866 suomenkieliset sanoma- ja aikakauslehdet. Hakusanat ovat samat kuin viitteessä 29.
- 31 Koselleck 1996, 64.
- 32 ”Pitkällä 1800-luvulla” tarkoitan aikaa Ranskan vallankumouksesta ensimmäiseen maailmansotaan asti. Käsite on peräisin marxilaiselta historiantutkijalta Eric Hobsbawmilta.
- 33 Kokko 2010, 14–15.
- 34 Koski 2011, 161–165; Jalava 2011, 75.
- 35 Snellman 2001, 157. Teksti ilmestyi alun perin ruotsiksi Snellmanin pääteoksessa *Läran om staten* vuonna 1842.
- 36 Haapala 1986, 357.
- 37 Haapala 1986, 33.
- 38 J.B.f. [Josef Braf]: Tampereelta. *Suometar* 8.7.1859.
- 39 –i. –n.: Pumpulitehtaalta. *Tampereen Sanomat* 21.10.1872.

- 40 Kanerva 1972, 143–144.
- 41 Kanerva 1946, 152–153.
- 42 Kanerva 1972, 119.
- 43 Kanerva 1972, 174–175.
- 44 Leino-Kaukiainen 2011, 348. 1800-luvun luku- ja kirjoitustaitoarvioiden kritiikistä, ks. Myllyntaus 1991, 116–121.
- 45 Finlayson ja kumpp. kansakoululaitoksen vuosikertomukset Tampereella vuosina 1891–1903, kansio D:1, Finlaysonin tehtaankoulun arkisto, Tampereen kaupunginarkisto (tästä lähtien TKA); Ahonen 2011, 243.
- 46 Topelius 1876, 440. ”Sivistystä” ei esiinny *Raamatussa* eikä *Vähä Katekismuksessa*.
- 47 Haapala 1986, 40, 72–74, 187–189, 341.
- 48 Liikanen 1995, 195–200.
- 49 Lahtinen 2006, 150.
- 50 Kortekangas 1965, 84–85, 87–88, 98, 125–126, 189–190, 295–296; Haapala 1986, 185–187.
- 51 Rantala 2013, 151, alaviite 702.
- 52 Finlayson ja Kumpp. ao:n johtokunnan kokous 4.5.1906, kansio 1, Finlayson ja Kumpp. ammattiosasto/Tampereen Työväenyhdistyksen arkisto (tästä lähtien F. & K. ao./TTY:n arkisto), TKA.
- 53 Kanerva 1946, 120–121.
- 54 Kortekangas 1965, 295–296.
- 55 Sivistyksen hakusanat ovat samat kuin viitteessä 29. Sivistys mainittiin *Aamulehdessä* 1 106 ja *Kansan Lehdessä* 749 kertaa vuosina 1899–1910. Lehdistä on seulottu pois kaikki yhden merkin mittaiset saneet. *Aamulehdessä* vähintään kahden merkin mittaisia saneita oli kaiken kaikkiaan 51 203 923 ja *Kansan Lehdessä* 25 562 817.
- 56 ”Sosialismi” mainittiin *Aamulehdessä* 965 kertaa ja *Kansan Lehdessä* 2 854 kertaa.
- 57 *Aamulehdessä*, *Kansan Lehdessä* ja *Tehtaalaisessa* esiintyvien sivistyksen lähitermien laskeminen on tehty Laurence Anthonyn ilmaisen korpuslingvistiikan ohjelman AntConc (3.4.4) ”collocates” -toiminnolla. Ks. <http://www.laurenceanthon.net/software/antconcl/>.
- 58 Suluissa oleva numero kertoo, kuinka monesti sana toistuu kolmen sanan etäisyydellä sivistyksestä *Aamulehdessä* vuosina 1908–1910: ”kansan” (12), ”suomen” (10), ”kansallinen” (7), ”kansallisen” (7), ”meidän” (5), ”suomalaisen” (5), ”länsimaisen” (5), ”inhimillistä” (5)”, ”yleisen” (4), ”yleistä” (4), ”suomalainen” (4), ”suomalaista” (4), ”kansalle” (3), ”omaperäinen” (3), ”yleiseen” (3) ja ”yleisinhimillisen” (3). Sivistyksen hakusanoina käytiin samoja hakusanoja kuin viitteessä 29. Sivistyksen läheisyydessä esiintyi kaiken kaikkiaan 2 170 sanetta. Kävin AntConcin laskeman lähitermien listan ma-

nuaalisesti läpi. Listan sanat on järjestetty sanojen keskinäisen informaation ("mutual information" eli MI) perusteella. Listan loppupäästä löytyy useita sanoja, jotka toistuvat absoluuttisesti useammin kuin edellä mainitut termit, mutta joiden MI-arvo on niitä pienempi (esimerkiksi "on" sekä "ja"). Listan kärkipäässä esiintyvät sanat "huolenpito", "tulevaisuudesta", "laki" ja "henkivakuutus" johtuvat yksittäisestä mainoksesta. Sama mainos toistuu myös *Kansan Lehdessä*.

- 59 Laskeminen on suoritettu Kielipankin KORP-työkalun sanakuvatoiminnolla osoitteessa [korp.csc.fi]. Sanakuvatoiminto näyttää, mitkä 30 sanaa toistuvat tilastollisesti merkitsevimmän sivistyksen etumääritteenä. Sanojen järjestys ei siis perustu absoluuttisiin frekvensseihin, vaan sanojen keskinäiseen informaatioon. Hakusanana käytin "sivistystä". Tein haun myös sanoilla "sivistys" ja "simistys", jotka antoivat lähes identtiset tulokset "sivistyksen" sanakuvan kanssa. Aineistoksi rajasin vuosien 1908–1910 lehdet. Vuosien 1908–1910 sanomalehdistä noin 16 prosenttia oli sosialistisia ja noin 84 prosenttia porvarillisia tai riippumattomia. Ks. Nygård 1987, 21.
- 60 Snellman 2002, 441. Kirjoitus ilmestyi alun perin *Saimassa* 31.12.1846 otisikolla 'Bildning och allmän anda'. Porvarillisista lehdistä ainakin *Aamulehti* viittasi joskus eksplisiittisesti snellmanilaiseen sivistykseen. Ks. esim. Suomalainen nuorisoseuramies: Nuorisoseurat ja kansallisuuskysymys. *Aamulehti* 23.6.1909; Kansakunnan oikeus ja valta. *Aamulehti* 9.12.1909; Nimemme? *Aamulehti* 10.5.1910.
- 61 Kokko 2008, 306, 313–319.
- 62 *Kansan Lehdessä* sivistyksen läheisyydessä esiintyy yhteensä 730 sanetta.
- 63 Launis 2009, 104. Ks. myös Liikanen 2003, 300.
- 64 Marke: Eräs maamatka. *Tehtaalainen* 29.5.1910.
- 65 Finlayson ja Kumpp. ao:n johtokunnan kokoukset 8.8.1906 ja 18.2.1907, kansio 1, F. & K. ao./TTY:n arkisto, TKA.
- 66 Työläisnainen ja sivistys. *Tehtaalainen* 6.2.1914.
- 67 *Tehtaalaisessa* ja *Työläisnaisessa* julkaistujen tekstien suurin ero on, että *Tehtaalaisesta* on jätetty pois *Työläisnaisen* tekstin kaksi kappaletta, jotka kertovat Henrik Ibsenistä. Ks. H.P. [Hilja Pärssinen]: Työläisnainen ja sivistys. *Työläisnainen* 17.10.1907.
- 68 Jussi Mantere tuotti noin 15 prosenttia (6 055/39 990) *Tehtaalaisen* kaikista saneista.
- 69 Kas-: Tehtaalais-sivistyksestä sananen. *Tehtaalainen* 13.2.1910.
- 70 Ks. esim. Saatanan valta... *Tehtaalainen* 14.1.1912; E.H. [Erika Helle]: Voi sinä pyhä yksinkertaisuus. *Tehtaalainen* 4/1914.
- 71 J.M. [Jussi Mantere]: Kaikki työhön. *Tehtaalainen* 2/1908.
- 72 Marke: Eräs maamatka. *Tehtaalainen* 29.5.1910.
- 73 Ei mikään kansa... *Tehtaalainen* 2/1917.

- 74 Kokko 2010, 16–17.
- 75 Vihuri, Ida: Kirkko ja sosialismi. *Tehtaalainen* 6/1908.
- 76 Työväenopistoon! *Tehtaalainen* tammikuu/1914; A.L. [Aura Lehtinen]: Itsekasvatuksesta. *Tehtaalainen* tammikuu/1914.
- 77 A.: Ihanne liitto työstä! *Tehtaalainen* 23.4.1910. ”Salliaisella” kirjoittaja viittaa ilmeisesti Jumalan sallimukseen.
- 78 Haapala 1986, 295–296.
- 79 Eräs oppilas: Edellä olevaan kirjoitukseen hieman selitystä. *Tehtaalainen* 23.10.1917.
- 80 A.L. [Aura Lehtinen]: Itsekasvatuksesta. *Tehtaalainen* tammikuu/1914; J.M._ _ _ [Jussi Mantere]: Enemmän huom ’itse kasvatukseen’. *Tehtaalainen* 2/1909; J.M. [Jussi Mantere]: Kaikki työhön. *Tehtaalainen* 19.3.1908.
- 81 Työläisnainen ja sivistys. *Tehtaalainen* 6.2.1914.
- 82 –ri [Ida Vihuri]: Muistelma. *Tehtaalainen* 22.9.1911.
- 83 Ida Vihuri tuotti noin 8 prosenttia (3 376/39 990) *Tehtaalaisen* kaikista saaneista. Kirjoittajien määrästä keskustellaan enemmän jäljempänä.
- 84 Pekkalainen 2011, 166–168.
- 85 Entinen opistolainen: Yhä edelleen työväenopistosta. *Tehtaalainen* 9.9.1917.
- 86 E.H. [Erika Helle]: Satuun tässä joku viikko takaperin... *Tehtaalainen* 4/1914.
- 87 Kun tämän kuun... *Tehtaalainen* 4/1914.
- 88 E.H. [Erika Helle]: Satuun tässä joku viikko takaperin... *Tehtaalainen* 4/1914.
- 89 Ilmoituksia. *Tehtaalainen* 2/1908.
- 90 A.L. [Aura Lehtinen]: Itsekasvatuksesta. *Tehtaalainen* tammikuu/1914; E.H. [Erika Helle]: Satuun tässä joku viikko takaperin... *Tehtaalainen* 4/1914; Työläisnainen ja sivistys. *Tehtaalainen* 6.2.1914.
- 91 M.J. [Maiju Jokiranta]: Pieni matkakertomus. *Tehtaalainen* 8/1908.
- 92 H.L.: Kuuluukohan nuo kaikki työväkeen... *Tehtaalainen* 29.3.1910; Vihuri, Ida: Mitä hyötyä on korkeammasta työpalkasta. Päiväämätön *Tehtaalainen*.
- 93 V.P. [Väinö Pyörtänö]: Eräs kävelymatka. *Tehtaalainen* 13.2.1910.
- 94 Ehrnrooth 1992, 423–438.
- 95 Ehrnrooth 1992, 425.
- 96 Ehrnrooth 1992, 494.
- 97 Kriitikitä ks. esim. Bergholm 2002; Salmi-Niklander 2004, 61; Soikkanen 1993; Teräs 1994.
- 98 Soikkanen 1993, 179.
- 99 Kanerva 1986, 214.

- 100 Hakoniska: Pimeiden aikojen turva. *Tehtaalainen* joulukuu/1912.
- 101 Vihuri, Ida: Naisille jat. v. n. *Tehtaalainen* 1/1909.
- 102 Marx & Engels 1998, 56. *Kommunistinen manifesti* ilmestyi ensi kerran vuonna 1848 nimellä *Manifest der Kommunistischen Partei*.
- 103 Vierhaus 1972, 548–549.
- 104 Työläisnainen ja sivistys. *Tehtaalainen* 6.2.1914.
- 105 Rantala 2006, 19–20.
- 106 Työläisnainen ja sivistys. *Tehtaalainen* 6.2.1914.
- 107 Fennomaanisesta itsetietoisuudesta, ks. Sivonen 2006, 55–56.
- 108 Sosialistisen itsetietoisuuden, luokkatietoisuuden ja sivistyksen suhteesta, ks. Ehrnrooth 1992, 432–437.
- 109 Vihuri, Ida: Työväenliike. *Tehtaalainen* 1/1911.
- 110 Koselleck 2004, 255–275.
- 111 Nouseva aurinko oli yksi vanhan työväenliikkeen suosituimmista symboleista. Kaihovaara 1986, 34–35.
- 112 J.M. [Jussi Mantere]: Hiukan tehdas elämästä. *Tehtaalainen* 1/1908.
- 113 Haapala 1986, 207–208.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Kansan Arkisto, Helsinki

Suomen Kutomateollisuustyöväen liiton Tampereen osasto nro 1:n arkisto
Tehtaalainen 1908–1914 ja 1917

Tampereen kaupunginarkisto (TKA), Tampere

Finlayson ja Kumpp. ammattiosasto/Tampereen työväenyhdistys ry:n arkisto
(F. & K. ao./TTY:n arkisto)

Osaston johtokunnan pöytäkirjat 1906–1907

Finlaysonin tehtaankoulun arkisto

Finlayson ja Kumpp. kansakoululaitoksen vuosikertomukset Tamperella 1891–1903

Sähköiset aineistot

Kansalliskirjaston suomenkielisten sanoma- ja aikakauslehtien korpus, 1770–2011, FIN-CLARIN, Suomen Kielipankki. Saatavissa osoitteessa <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-201405276>.

Aamulehden ja Kansan Lehden raakatekstiedostot vuosilta 1899–1910. Kansalliskirjasto.

Kirjallisuus

Ahonen, Sirkka (2011): Millä opeilla opettajia koulutettiin? Teoksessa Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.), *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 239–252.

Baker, Paul (2006): *Using Corpora in Discourse Analysis*. Continuum, London.

Bergholm, Tapio (2002): Edistysusko ja puolueviha. Teoksessa Elina Katainen & Pirkko Kotila (toim.), *Työväki ja tunteet*. Väki Voimakas 15. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere, 181–196.

Ehrnrooth, Jari (1992): *Sanan vallassa, vihan voimalla. Sosialistiset vallankumousopit ja niiden vaikutus Suomen työväenliikkeessä 1905–1914*. Historiallisia tutkimuksia 167. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.

Haapala, Pertti (1986): *Tehtaan valossa. Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820–1920*. Historiallisia tutkimuksia 133. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.

Hyrkkänen, Markku (2002): *Aatehistorian mieli*. Vastapaino, Tampere.

Hyvärinen, Matti (2003): Valta. Teoksessa Matti Hyvärinen et al. (toim.), *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Vastapaino, Tampere, 63–116.

Ifversen, Jan (2011): About Key Concepts and How to Study Them. *Contributions to the History of Concepts* 6 (1), 65–88.

Jalava, Marja (2011): Kansanopetuksen suuri murros ja 1860-luvun väittely kansakoulusta. Teoksessa Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.), *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 74–94.

Järvelin, Anni, Keskustalo, Heikki, Sormunen, Eero, Saastamoinen, Miamaria & Kettunen, Kimmo (2015): Information Retrieval From Historical Newspaper Collections in Highly Inflectional Languages: A Query Expansion Approach. *Journal of the Association for Information Science and Technology* ennakkopulkaisu sähköisesti 1.6.2015. DOI: 10.1002/asi.23379.

Kaihovaara, Pirjo (1986): *Juurella lipun punaisen. Työväenjärjestöjen liput – osa työväenkulttuuria*. Yhteiskunnallinen arkistosäätiö, Helsinki.

- Kanerva, Unto (1946): *Pumpulilaisia ja pruuakilaisia. Tehdastyöväen työ- ja kotioloja Tampereella viime vuosisadalla*. Tammi, Helsinki.
- Kanerva, Unto (1972): *Liinatehtaalaisia ja ”tehtaanmaistereita”. Pellava- ja verkattehtaan työoloja ja tehdastyöväen sivistysharrastuksia viime vuosisadan jälkipuoliskolla*. Tampere-Seura, Tampere.
- Kanerva, Unto (1986): *Työväenliikkeen taivalta 100 vuotta – Tampereen Työväenyhdistys 1886–1986*. Tampereen Työväenyhdistys, Tampere.
- Kauranen, Kaisa & Virtanen, Maria (2010): Sivistyksen ihanne torppari Kustaa Braskin elämässä ja teksteissä. Teoksessa Kirsti Salmi-Niklander, Sami Suodenjoki & Taina Uusitalo (toim.), *Lukeva ja kirjoittava työläinen*. Väki Voimakas 23. Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere, 48–79.
- Kettunen, Kimmo (2015): Keep, Change or Delete? Setting up a Low Resource OCR Post-correction Framework for a Digitized Old Finnish Newspapers Collection. Esitetty Italian Research Conference on Digital Libraries -konferenssissa Bolzanossa tammikuussa 2015. <http://ircdl2015.unibz.it/papers/paper-01.pdf>.
- Kettunen, Kimmo & Pääkkönen, Tuula (2016): Measuring Lexical Quality of a Historical Newspaper Collection – Analysis of Garbled OCR Data with Basic Language Technology Tools and Means. Esitetty Language Resources and Evaluation Conference -konferenssissa Portorožissa toukokuussa 2016. http://www.academia.edu/23871121/Measuring_Lexical_Quality_of_a_Historical_Finnish_Newspaper_Collection_Analysis_of_Garbled_OCR_Data_with_Basic_Language_Technology_Tools_and_Means.
- Kokko, Heikki (2008): Sivistyksen surkea tila. Teoksessa Pertti Haapala, Olli Löytty, Kukku Melkas & Marko Tikka (toim.), *Kansa kaikkivaltias. Suurlakko Suomessa 1905*. Teos, Helsinki, 297–319.
- Kokko, Heikki (2010): Sivistyksen varhaista käsitehistoriaa. *Kasvatus & Aika* 5 (4), 7–23.
- Kortekangas, Paavo (1965): *Kirkko ja uskonnollinen elämä teollistuvassa yhteiskunnassa. Tutkimus Tampereesta 1855–1905*. WSOY, Helsinki.
- Koselleck, Reinhart (1996): A Response to Comments on the Geschichtliche Grundbegriffe. Teoksessa Hartmut Lehmann & Melvin Richter (toim.), *The Meaning of Historical Terms and Concepts*. German Historical Institute, Washington D.C., 59–70.
- Koselleck, Reinhart (2004): *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*. Kääntänyt saksankielisestä alkuteoksesta *Vergangene Zukunft* (1979) englanniksi Keith Tribe. Columbia University Press, New York.
- Koski, Leena (2011): Sivistystyön ihmiskäsitys. Villi-ihmisestä aikuiseksi yksilöksi. Teoksessa Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.), *Välustus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 159–183.

- Lahtinen, Mikko (2006): *Snellmanin Suomi*. Vastapaino, Tampere.
- Launis, Kati (2009): Työväen Maamme-kirja. Teoksessa Kukku Melkas (päätoim.), *Läpikulkuihmissä. Muotoiluja kansallisuudesta ja sivistyksestä 1900-luvun alun Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 73–106.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko (2011): Kaikki oppis lukemhan ja kriivaroimhan. Teoksessa Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.), *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 347–351.
- Liikanen, Ilkka (1995): *Fennomania ja kansa. Joukkojärjestytyksen läpimurto ja Suomalaisen puolueen synty*. Historiallisia tutkimuksia 191. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Liikanen, Ilkka (2003): Kansa. Teoksessa Matti Hyvärinen et al. (toim.), *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Vastapaino, Tampere, 257–307.
- Marx, Karl & Engels, Friedrich (1998): *Kommunistinen manifesti*. Friedrich Engelsen toimittamasta saksankielisestä painoksesta (1890) suomentaneet Juha Koivisto, Markku Mäki & Timo Usitupa. Vastapaino, Tampere.
- Melkas, Kukku, Grönstrand, Heidi, Launis, Kati, Leskelä-Kärki, Maarit, Ojajärvi, Jussi, Palin, Tutta & Rojola, Lea (2009): *Läpikulkuihmissä. Muotoiluja kansallisuudesta ja sivistyksestä 1900-luvun alun Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Moretti, Franco (2007): *Graphs, maps, trees: abstract models for a literary history*. Verso, London.
- Myllyntaus, Timo (1991): Luku- ja kirjoitustaito teollistuvassa Suomessa – tilastoharhako? *Historiallinen Aikakauskirja* 89 (2), 116–121.
- Nygård, Toivo (1987): *Poliittisten vastakohtaisuuksien jyrkentyminen sanomalehdissä*. Eripainos teoksesta *Suomen Lehdistön historia 2*. Kustannuskiila, Kuopio.
- Pekkalainen, Tuulikki (2011): *Susinartut ja pikku immet. Sisällissodan tuntemattomat naiset*. Tammi, Helsinki.
- Rantala, Heli (2006): Sivistyksen käsitteen merkitysulottuvuuksista J.V. Snellmanin historiakäsityksessä. *Ennen ja nyt: Historian tietosanomata* 6 (1). http://www.ennenjanyt.net/2006_1/referee/rantala.pdf.
- Rantala, Heli (2013): *Sivistyksestä sivilisaatioon. Kulttuurikäsitys J.V. Snellmanin historiallisessa ajattelussa*. Turun yliopiston julkaisu C 362, Turku.
- Rapola, Martti (1946): Vanhaa ja uutta sivistyssanoista. Lisä kirjasuomen sanaston historiaan 11. *Viritäjä* 50, 370–381.
- Reichardt, Rolf & Schmitt, Eberhardt (toim.) (1984): *Handbuch politisch-sozialer Grundbegriffe in Frankreich 1680–1820. Heft 1/2*. Oldenbourg, München.
- Salmi-Niklander, Kirsti (2004): *Itsekasvatusta ja kapinaa. Tutkimus Karkkilan työläisnuorten kirjoittavasta keskusteluyhteisöstä 1910- ja 1920-luvuilla*. Suo-

- malaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 967. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Salmi-Niklander, Kirsti (2013): Yhteisöllisen kirjoittamisen ensiaskeleita. Teoksessa Lea Laitinen & Kati Mikkola (toim.), *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallisuuden 1800-luvun Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 384–409.
- Sirola, Yrjö (1908): Numeroita työväen sanomalehdistön vaiheista Suomessa. *Työväen Kalenteri* 1 (1), 97–101.
- Sivonen, Kirsti (2006): *Itsekasvatus suomalaisena käsitteenä ja käytäntönä*. Joensuun yliopiston kasvatustieteellisiä julkaisuja 117. Joensuun yliopisto, Joensuu.
- Snellman, Johan Vilhelm (2001): *Kootut teokset 5, syyskuu 1842 – joulukuu 1843*. Päätoim. Raimo Savolainen. Opetusministeriö, Helsinki.
- Snellman, Johan Vilhelm (2002): *Kootut teokset 9, maaliskuu 1846 – joulukuu 1846*. Päätoim. Raimo Savolainen. Opetusministeriö, Helsinki.
- Soikkanen, Hannu (1961): *Sosialismin tulo Suomeen. Ensimmäisiin yksikamarisiin eduskunnan vaaleihin asti*. WSOY, Porvoo.
- Soikkanen, Hannu (1993): Vihaa ja kaunaa työväenliikkeestä. *Historiallinen Aikakauskirja* 91 (2), 178–180.
- Teräs, Kari (1994): Vihan ja koston (kon)tekstit. *Sosiologia* 31 (2), 132–133.
- Tolonen, Mikko & Lahti, Leo (2015): Aatehistoria ja digitaalisten aineistojen mahdollisuudet. *Ennen ja nyt: Historian tietosanomat* 6 (2). <http://www.ennenjanyt.net/2015/08/aatehistoria-ja-digitaalisten-aineistojen-mahdollisuudet/>.
- Topelius, Zachris (1876): *Maamme kirja. Lukukirja alimmaisille oppilaitoksille Suomessa*. Ruotsinkielisestä alkuteoksesta *Boken om vårt land* (1875) suomentanut Johan Bäckwall. G.W. Edlund, Helsinki.
- Vierhaus, Rudolf (1972): Bildung. Teoksessa Otto Brunner, Werner Conze & Reinhart Koselleck (toim.), *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexicon zur politischsozialen Sprache in Deutschland, Band 1*. Ernst Klett Verlag, Stuttgart, 508–551.

Osattomuutta ja sosialismia vastaan? Vapaa sivistystyö teoriassa ja käytännössä Helsingin työväenopiston perustamisvaiheessa 1900-luvun alkuvuosina

Kesäinen Kauppatori. Zachris Castrén nousee raitiovaunusta ja lähtee kävelemään kohti lauttarantaa. Laihat kaupunkilaiset tungeksivat myyntikojujen ympärillä, mutta ostettavaa on vähän. Hinnat ovat kovia, eikä kauppa käy. Rantaa lähestyessä tunnelma muuttuu synkemmäksi. Vakavilmeisiä naisia, pelokkaita lapsia, pari ruumisarkkua. Castrén nousee Suomenlinnan yhteysalukseen, johon kävelyteetän myös viime hetkellä työsiirtolasta palaava vankiryhmä. Tuttuja kasvoja, vakavia tervehdyksiä. Eletään kesää 1918.

Helsingin työväenopiston suomenkielisen osaston johtaja Zachris Castrén oli matkalla vankileirille antamaan lausuntoja opiskelijoi-
taan. Lehdissä ja kansanvalistuspiireissä työväenopistotoimintaa oli arvosteltu epäonnistuneeksi. Kansanopistojen sanottiin kasvattaneen reippaita suojeluskuntalaisia, työväenopistojen punakomentajia. Vuosien sivistysprojektin jälkeen työläiset olivat tempautuneet joukolla tapahtumaan, jonka Castrén koki olevan loukkaus kansanvaltaa vastaan. Castrén katseli hiljaista, laihaa vankijoukkoa ja lähestyvää Suomenlinnaa. Vankileirin yläpuolella liehui siniristilippu.

Tässä artikkelissa käsittelen vapaan sivistystyön tavoitteita, määrittelyä ja käytännön sisältöä Helsingissä 1900-luvun vaihteesta sisälissodan päättymiseen. Miksi Helsingin työväenopisto perustettiin, ketkä olivat toiminnan taustalla, miten työväestö sivistystyöhön suhtautui ja minkälaiseksi sivistystyö käytännössä muodostui 1910-luvun kuohuvina vuosina? Artikkelin ydin tiivistyy opiston johtajan

Zachris Castrénin toimintaan sisällissodan jälkeisinä kuukausina. Mitä tapahtui, kun yhteysalus saapui Suomenlinnaan?

Työväestö, sivistys ja liberaalit porvarit

Neljä vuotta aikaisemmin Castrén oli seisonut Työväentalolla lähes tuhannen työläisen yleisön edessä ja lausunut kauan odotetut sanat: ”Hyvät naiset ja herrat! Helsingin työväenopisto aloittaa tänään rauhan ja sivistyksen asialle omistetun työnsä.”¹ Kaksikielisenä aloitaneen opiston suomenkielistä avajaisjuhlaa vietettiin 16.9.1914 yhtä aikaa Työväentalolla ja Koiton talolla.²

Ensimmäinen aloite yleistajuisista luentokursseista oli tehty Helsingissä 1870-luvun lopulla. Tuolloin asialla oli suomalaisuusaatetta edistänyt ylioppilaiden Suomalainen Nuija -järjestö. Tavoitteena oli mitä ilmeisemmin samanlainen kansallinen valistustoiminta kuin mitä osakunnat ja aktiiviset ylioppilaat harjoittivat maaseudulla. Kaupungin ruotsinkielinen valtuusto ei hankkeelle lämmennyt, eikä toistuvista anomuksista huolimatta myöntänyt varoja toiminnan tukemiseen.³

Tuolloin elettiin vanhan Helsingin viimeisiä vuosia. 1870-luvulta alkoi nopeasti kiihtyvää teollistumista ja modernisoitumista – Helsingistä tuli moderni suurkaupunki yhden sukupolven aikana. Väkiluku nelinkertaistui ja työväestön osuus koko väkiluvusta nousi lähes 60 %:iin. Yleiseurooppalainen suurkaupungin kehityksen peruskäytännöksi toistui myös Helsingissä: syntyvyyden laskiessa väkiluvun kasvu johtui lähes kokonaan maan sisäisestä muuttoliikkeestä.⁴ Juurakon torpasta tultiin suoraan tai jonkin pienemmän kaupungin kautta Helsinkiin. Perinteinen talonpoikaisyhteisö vaihtui junamatkan aikana nuoreksi kaupunkilaisyhteisöksi – ajallisesti ja matkana loikka ei ehkä ollut suuri, mutta kulttuurisesti elinympäristön muutos oli valtava.

Helsingin kehitys seurasi Manner-Euroopan ja Pohjoismaiden suurkaupunkien tapahtumia pienellä viiveellä, joten oppeja ja varottavia esimerkkejä oli tarjolla opintomatkojen ja kirjallisuuden

kautta. Uuden ajan polttavimpia ongelmia oli työväenkysymys. Uusi yhteiskuntaryhmä eli turvattomissa oloissa markkinoiden armoilla. Sosiaaliset ongelmat kasvoivat vuosi vuodelta. Samalla kasvoivat hallitsevien yhteiskuntaryhmien pelot Euroopan kaupungeissa esiin nousseiden ongelmien, levottomuuksien ja sosialismin leviämisestä myös Suomeen.

Näissä merkeissä perustettiin tehtailija Viktor von Wrightin aloitteesta vuonna 1884 Helsingin työväenyhdistys. Työnantajien ja työläisten yhteistoimintajärjestöksi perustettu yhdistys määritteli yhdeksi tärkeimmäksi toimintamallikseen sivistystyön. Ensimmäiset yleistajuiset luentokurssit alkoivat lahjoitusvaroin jo vuoden 1884 aikana.⁵ Seuraavana vuonna kurssien rahoittajaksi tuli ensimmäistä kertaa Helsingin kaupunki, jonka valtuustossa istuivat samat hahmot kuin yhdistyksen hallituksessa. Varat tulivat kaupungin budjetin ulkopuolelta anniskeluyhtiön voittovaroista, joten tuesta päätettiin vuosi kerrallaan. Vuosikymmenen lopulla Työväenyhdistys sai kumppanikseen Kansanvalistusseuran ja kurssveja alettiin kutsua kansanopistokursseiksi. Ruotsinkieliset kurssit siirtyivät Arbetets Vänner-yhdistykselle. Kurssit olivat suosittuja, mutta vuodeksi kerrallaan myönnetty rahoitus häiritsi toiminnan jatkuvuutta.⁶

Helsingissä kaupungin muuttumiseen herättiin viimeistään vuosien 1891–1894 lama- ja pulavuosien yhteydessä. Maaseudun turvaverkostot eivät toimineet kaupungissa ja tarveharkintainen köyhäinhoito oli tarkoitettu vain kaikista surkeimmassa asemassa olleille. Joukkotyöttömyyden iskiessä voimalla kaupungin päättäjät joutuivat miettimään, mikä asema kaupungilla oli asukkaidensa toimeentulon varmistamisessa. Kunnallisvaaleissa äänestäjien äänimäärät oli sidottu veronmaksukykyyn, joten päätöksiä tekemässä olivat mahdollisten tukitoimien maksajat – autettavien omaa ääntä ei valtuustossa kuultu.

Lamavuosien kokemuksen perusteella Leo Mechelin ja eräät muut valtuutetut tekivät aloitteen erityisen työväenasiainlautakunnan perustamiseksi. Aloite toteutui pari vuotta myöhemmin, jolloin valtuusto asetti lautakunnan keräämään työväestön elinoloja käsitteleviä tietoja sekä tekemään aloitteita työväen elinolojen paran-

tamiseksi. Työväenasiainlautakuntaan hakeutui sosiaalipoliittisesti aktiivisia liberaaleja kunnallisvaikuttajia. Lautakunta teki lukuisia uraa uurtaneita selvityksiä ja aloitteita, joiden toteutuminen tosin saattoi kestää vuosikymmeniä. Keskeisiä hahmoja olivat von Wright sekä sihteerit K. J. Ståhlberg ja Einar Böök – henkilöt jotka olivat myös työväenopiston synnyn takana.⁷

Arbetets Vänner oli lamavuotena 1893 tehnyt ensimmäisen aloitteen työväenopiston perustamisesta. Ehdotus kaatui valtuustossa, mutta ajatus työväenopistosta jäi kuitenkin elämään ja sen rinnalla alettiin pian miettiä myös erillisen kurssi- ja yhdistyskäyttöön tarkoitettua ”sivistyksen talon” rakentamista. Talohanke kaatui pian koviin kustannuksiin, mutta muuten kaupunki jatkoi yhdistyksien ylläpitämisen kurssitoiminnan rahoittamista entiseen malliin.

Työväenasiainlautakunta, työväenyhdistykset ja kansanvalistusseuran aktiivit pitivät ajatusta työväenopistosta elossa. Lautakunta laati laajoja selvityksiä ja valtuusto käsitteli asiaa useaan otteeseen vuosisadan vaihteen molemmin puolin. Työväestölle suunnatun kurssitoiminnan tärkeyttä ei sinänsä kiistetty, mutta valtuuston enemmistö pelkäsi sitoutua hankkeeseen taloudellisesti. Eivätkä työväenopiston puuhamiehetkään olleet vakuuttuneita kunnallisen työväenopiston järkevyydestä. Sivistystyö vaati suurta aatteenpaloa ja ”persoonallista heittäytymistä”, mikä ei välttämättä onnistuisi virkamiespohjalta. Lisäksi virantäyttöjen riittäisyydet saattaisivat lamauttaa opiston toiminnan pitkäksi aikaa. Näin selvityksissä päädyttiin toivomaan yhdistyksien ylläpitämää ja kaupungin rahoittamaa opistoa. Sen syntyminen odotellessa ryhdyttiin vuodesta 1904 järjestämään kaupungin alaisuudessa tilapäiseksi ajateltuja työväen ylempiä luentokursseja.⁸

Helsingin työväenopiston syntyhistoriaan sopii hyvin, että ratkaisevan aloitteen teki lopulta von Wright, joka puheenjohtajuutensa päättyessä työväenasiainlautakunnassa lausui lopuksi toiveen työväenopiston perustamiseksi. Laajojen selvityksien ja keskustelujen jälkeen kaupunginvaltuusto suhtautui asiaan yllättävän myönteisesti. Lyhyen keskustelun jälkeen ehdotus hyväksyttiin sellaisenaan ja valtuutetut siirtyivät keskustelemaan ”katukolman” hiljentämisestä.⁹

Sivistys ja työväki

Syyskuun 1914 avajaistilaisuudessa Työväentalon juhlasalin valot loistivat maailmansodan pimennetyn kaupungin synkkyyttä vasten. Kiitettävään perustamisvaiheen aktiiveja Castrén siirtyi juhlapuheeseen käsittelemään työväenopiston toimintatarkoitusta:

Jos kysytään, miksi nykyaikaisissa kaupungeissa ja erittäinkin suurkaupungeissa ylläpidetään erikoisia opistoja työväkeä varten, niin vastaukseksi täytyy viitata monenlaisiin seikkoihin. Sivistyksen osallisuutta pidetään nykyään jokaisen ajattelukykyisen ihmisen ja kansalaisen sekä oikeutena että velvollisuutena. Ei kukaan saa jäädä siihen asemaan, että hän tajuamatta ihmiselämän ja oman toimintansa merkitystä tylsänä katselee ympärilleen tai antaa kuljettaa itseensä pyöränä suuressa koneistossa. Sivistyneeksi sanoisin jokaista, joka pyrkii omakohtaisesti ymmärtämään asemaansa yhteiskunnassa ja siinä hänelle kuuluvaa työtä.¹⁰

Näistä sanoista voi lukea kansansivistystyön perustana toimineen snellmanilaisen kansalaisuusajattelun tavoitteet sekä modernisoituvan yhteiskunnan ja kaupunkielämän uudet vaatimukset. Samat lähtökohdat olivat olleet työväenopistohankkeen keskiössä viimeistään työväenasiainlautakunnan laajoista selvityksistä lähtien. Kansalaisuusajattelu oli ainakin argumenttina saanut vahvistusta suurlakkovuosina. Lakon tapahtumat ja yleisen äänioikeuden toteutuminen korostivat sivistyneen kansalaisen ideaalin merkitystä. Ajatus sivistyksestä työväestön elinolojen parantamisen mahdollistajana oli puolestaan ollut vahvasti näkyvissä wrightiläisen työväenliikkeen ideologiassa, ja siten näkyi myös jatkumona työväen sivistystyön maailmassa.

Lopulta työväenopiston sivistysajattelun pohjalta löytyi kuitenkin 1900-luvun alun suurkaupungin työväestö. Suurkaupungiksi Helsingin kasvatti maalta muuttanut nuoriso. Ongelmana oli, että juurakonhuldilla¹¹ ja eliaskustaanpojilla¹² oli koulunkäynti jäänyt rajalliseksi tai olemattomaksi. Kansakouluja ei löytynyt joka kunnasta, eikä oppivelvollisuudesta ollut vielä tietoakaan. Ensimmäisinä vuo-

sina kolmasosa työväenopiston oppilaista oli täysin kouluja käymättömiä. Samalla moderni kaupunkielämä ja teollisen ajan työtehtävät vaativat tulijoilta yhä laajempia tietoja ja taitoja. Ylipäättään uudessa kaupunkiympäristössä selviytyminen edellytti monia sellaisia valmiuksia, joita kansakoulu ja talonpoikaiskulttuuri eivät tarjonneet.¹³

Castrénin mukaan pelkät tiedolliset ja taidolliset tavoitteet eivät kuitenkaan yksinään riittäneet täyttämään sivistyksen merkitystä. ”Elannon kirkastaminen – se on todellakin sivistyksen ja jokaisen sivistyslaitoksen tehtävä. Kysymys on meillä siitä, mitä työväenopiston on tehtävä sen kansalaispiirin elannon kirkastamiseksi, jonka keskuudessa sen on toimittava”.¹⁴ Lausuntoa ei tule ymmärtää kovassa nousussa olleen helsinkiläisen osuusliikkeen piilomainontana, vaan siitä voi lukea Castrénin sivistystavoitteen syvimmän olemuksen. Tavoitteena oli tukea työväestöön kuuluneita opiskelijoita kasvamaan yksilöinä ja itsenäisinä kansalaisina – sivistyä yksilöinä osana yhteiskuntaa.

Tässä vaiheessa avajaisjuhlan kriittisimmät kuulijat mieltivät luultavasti, miten näihin sivistystavoitteisiin tulisi suhtautua. Vastaavia oli kuultu wrightiläisessä työväenliikkeessä, mitä myöhemmin oli kritisoitu pyrkimyksenä työväestön holhoamiseen. Mitä tarkoitti, että pyrittiisiin auttamaan opiskelijoita ”ymmärtämään asemaansa yhteiskunnassa ja siinä hänelle kuuluvaa työtä”? Lukeneimmat tiesivät, että esimerkiksi Tukholmassa työväenopiston toiminnalla oli ollut vahva kristillinen arvopohja. Yritettiinkö tällä kenties saada työläisiä tyytymään yhteiskunnalliseen asemaansa, olihan kyse porvarillisen kaupunginvaltuuston perustamasta opistosta?

Castrén palasikin puheensa loppuksi työväenopiston sivistystyön arvopohjaan. Hän totesi, että oppilaat olivat usein sen ikäisiä, että he olivat muodostaneet itsellensä vahvan arvopohjan yhteiskunnallisissa kysymyksissä. Eikä tähän ollut syytä puuttua. ”Meidän opistomme säännöissäkkin on teroitettu sitä itsestään selvää periaatetta, että opiston tulee pysyä syrjässä kaikista valtiollisista ja uskonnollisista riidoista. Tämä periaate velvoittaa sekä oppilaita että opettajia.” Samalla hän kuitenkin korosti, että puolueettomuus ei tarkoittanut sitä, ettei vaikeita yhteiskunnallisia tai uskonnollisia asioita tulisi käsitellä.

Päinvastoin. Puolueettomuus tarkoitti ennen kaikkea tieteenomaisuutta sekä avoimuutta eri näkökulmia edustaneille luennoijille. ”Yhtä hyvin sosialidemokraattinen kuin kristillis-uskonnollinen käsitystapa on oikeutettu odottamaan todellisenä elämänvakaumuksena kunnioitusta työväenopiston toiminnassa.”

”Ainoastaan tieteellisen totuudenetsimisen hengessä sellainen opisto voi menestyä ja vakaantua, joka nykyaikaisen elämän ristiriidoissa kokoaa piiriinsä varttuneeseen ikään tulleita kansalaisia yleistä valistusta hankkimaan eli niin kuin alussa sanoin, elantoansa kirkastamaan”.¹⁵ – Jo avajaistilaisuudessa oli nähtävissä, etteivät juhlapuheen ja opiston sääntöjen puolueettomuusvaatimukset olleet vain savuverhoa. Aiempien vuosien luentokursseilla yleisöluennot oli järjestetty yhtä aikaa sekä eteläisessä että pohjoisessa Helsingissä – Työväentalolla Siltasaarella ja Koiton talolla Kampissa. Luentoillan puolivälissä luennoitsijat vaihtoivat raitiovaunulla tai kävelen paikkoja. Yleisön tunnelmaa pidettiin vaihdon aikana yllä yhteislauluilla. Ohjelmassa oli niin kansallisromanttisia lauluja kuin työväenlaulujaakin. Näin toimittiin myös syksyn 1914 avajaistilaisuudessa. Koiton talolla aloittanut luennoija oli työväenliikkeen nouseviin tähtiin kuulunut toimittaja Yrjö Sirola, joka esitelmöi siirtolaiskysymyksestä.¹⁶

Mitä yhteistä on pohjalaisella uskontofilosofilla ja suurkaupungin työläisillä?

Avajaisjuhlallisuuksien jälkeen alkoi opiston arki. Opistolla ei ollut omia toimitiloja ja kokopäiväinen henkilökunta oli nähtävissä, kun johtaja katsoi peiliin. Kuten opiston perustamista edeltäneissä mietinnöissä oli korostettu, kunnallisen opiston johtaja oli paljon vartija. Kuka siis oli tämä vakava ja totinen mies, joka julisti elannon kirkastamista avajaisjuhlien kateederilta?

Kun kaupunginvaltuusto oli kesällä 1913 hyväksynyt työväenopiston perustamisen, ryhdyttiin sille etsimään palavasieluista johtajaa. Mietintöjen kannustamana virantäytön ehdoissa painotettiin käytännön kokemusta. Hakuajan päätyttyä opiston johtokunta totesi, että

suomenkielisen osaston johtajaksi oli hakenut lukuisia alan johtavia hahmoja. Johtokunta listasi kolme suosikkiaan, joista kahdella oli laaja kokemus sivistystyöstä ja yksi, Jalo Aaltonen, oli ollut keskeinen hahmo opiston perustamista edeltäneillä luentokursseilla. Sen sijaan Zachris Castrén ei asetetuilla kriteereillä mahtunut kolmen kärkeen.

Tästä alkoi mietinnöissä varoiteltu riita virantäytöstä. Johtokunnan puheenjohtaja ilmoitti, että valintakriteerit oli asetettu täysin väärin. Aino oikea henkilö olisi kansansivistysaktiivi, nuorsuomalainen uskontofilosofi, dosentti Zachris Castrén.¹⁷ Tämä oli maineikkaan oululaisen kauppias- ja kulttuurisuvun edustaja. Perhepiiristä löytyi tiedemiehiä ja senaattoreita. Zachris oli väitellyt uskonnonfilosofiasta ja siveysopista vuonna 1899. Sitten hän oli toiminut saman oppiaineen dosenttina ja vt. professorina. Tiedemiehen uran ohella Castrén oli verenperintönsä mukaisesti aktiivisesti mukana ylioppilaselämässä ja kansanvalistustoiminnassa. Hän oli myös Nuorsuomalaisen puolueen vasemmiston ”varpusten” johtohahmoja, *Päivälehdin* ja *Helsingin Sanomien* taustavaikuttajia sekä *Valvojan* pitkäaikainen päätoimittaja.¹⁸

Virantäyttöriitoja käsiteltiin pian lehdissä ja valtuustossa. Castrénin vastustajat syytivät tätä harmaaksi tiedemieheksi, jonka luennot eivät olleet saavuttaneet työväestön suosiota. Valtuuston äänestyksen jälkeen voitiin kuitenkin todeta, että valituksi oli tullut Castrén. Kunnallisesta päätöksenteosta syrjässä ollut työväestö joutui seuraamaan johtajavalintaa sivusta, eikä prosessi herättänyt *Työmiehessä* suurempia keskusteluja.¹⁹

Sen sijaan luentokurssilaisten yhteisössä kuohui. Kurssilaisten oma mies Jalo Aaltonen oli hävinnyt tuntemattomalle yliopistomiehelle. Opistolaisten perimätiedon mukaan luentokurssilaiset olivat pitäneet vaalien jälkeen hätäkokouksen Työväentalolla. Kokouksessa päätettiin pyytää Castrénia olemaan aatteensa mukainen mies ja luopumaan tehtävästä.²⁰ Tarinan oikeellisuutta on mahdotonta varmistaa, mutta joka tapauksessa vapaan sivistystyön johtajaksi valikoitui henkilö, joka ei lähtökohtaisesti nauttinut työväen jakamatonta suosiota.

Vakava pohjalainen uskontofilosofi nuorta kaupunkilaistyöväestöä sivistämässä? Yhdistelmä osoittautui yllättäen menestykselliseksi.

Helsingin työväenopiston johtaja Zachris Castrén ja opintopiirineuvoston toimikunta 1928. Opistolaisuutta rakennettiin alusta alkaen osallistavan opistodemokratian keinoin. Kuva: Helsingin työväenopiston arkisto.

Avajaispuheessaan ja sittemmin lukuisissa kirjoituksissaan vapautta, yhteistyötä ja puolueettomuutta korostanut Castrén osoitti heti alusta alkaen, etteivät nämä käsitteet jääneet vain juhlapuheisiin.

Vapaan sivistystyön peruslähtökohta tarjosi suojan puolueellisuussyytöksiltä ja toiminnan jähmettymiseltä – opiskelijat tulivat paikalle vain, jos katsoivat opetuksen olevan heidän arvojensa ja tavoitteidensa mukaista. Karttakeppipedagogialla ei työväenopistossa pärjännyt, eikä opetusta voinut suunnitella ylhäältä alaspäin katsoamalla. Opiston toiminta edellytti opistolaisuutta, yhteisöllisyyttä, joka piti sisällään sekä opettajat että opiskelijat.

Jo luentokurssien aikana oli muodostunut kaksi keskeistä instituutiota, joiden kautta opiston johto ja opiskelijat saattoivat olla aktiivisessa vuorovaikutuksessa. Luentokurssilaisten vapaa-ajan toiminnasta syntyneet toimikunnat muutettiin luottamustoimikunniksi, jotka ylläpitivät opiskelijoiden yhteishenkeä ja tarjosivat mahdollisuuksia

järjestäytyneeseen vaikuttamiseen. Ehdottomasti merkittävien toimintamuoto oli kuitenkin keskustelupiirit, joiden keskeisenä tavoitteena oli opiskella kokoustekniikoita ja keskustelutaitoja. Viikoittain Koirion talolla ja Työväentalolla kokoontuneet piirit keskustelivat milloin päivänpolitiikan kuumista kysymyksistä, milloin estetiikasta tai sukupuoliasioista – ja usein myös opiston toiminnan kehittämisestä. Piirien ohjaajana toimi johtaja itse, jolloin opiskelijoilla ja opiston johdolla oli jatkuva keskusteluyhteys.²¹

Luottamustoimikunnat ja keskustelupiirit eivät kuitenkaan edustaneet kaikkia, joten demokraattisuuden nimissä työväenopistolla otettiin vuonna 1916 käyttöön erityinen opintopiirineuvosto. Jokainen opintopiiri (kurssi) valitsi itsellensä edustajat, jotka sitten yhdessä muodostivat opistolaisia edustaneet keskusteluelimen.²² Näin työläisopiskelijat otettiin monin tavoin mukaan opiston toiminnan suunnitteluun – mikä oli samalla osa opiston sivistyskasvatusta.

Ensimmäisten vuosien toimintaa leimasikin aito pyrkimys vuoro-vaikutukseen ja yhdessä sivistymiseen. Yhteistyöelimien ja opiskelutoiminnan lisäksi tähän pyrittiin opintojen ulkopuolisilla riennoilla. Opiston elämä oli täynnä iltamia, juhlia ja retkiä. Castrén ja monet muut opettajat osallistuivat säännöllisesti myös näihin rientoihin, mikä entisestään madalsi aitoja opiskelijoiden ja opettajien välillä.²³

Sivistystä mutta ei ammatillisia taitoja

Minkälaisista palasista sivistynyttä työväestöä lähdettiin rakentamaan? Minkälaista opetusta voi antaa opiskelijoille, joiden ikähaitari oli reilusta kymmenestä vuodesta seitsemäänkymmeneen? Joista osa ei osannut lukea ja osa omasi ainakin kansakoulun oppitavoitteet? Opiskelijoille, jotka tulivat opistoon kymmenen tunnin työpäivien jälkeen, joiden elinolosuhteet olivat rankkoja ja vaikeita? Ja vielä aikana, jolloin aikuis- tai ammattikoulutusta ei ollut muussa muodossa saatavilla?

Opiston tavoitteet oli kirjattu sen sääntöihin. Opetusaloja oli neljä. Näistä ensimmäinen ryhmä, ”yhteiskunnallinen ja taloudellinen

Työväenopiston luentotilaisuus Helsingin työväentalolla 1915. Sivistyksen palosta kertoo, että luentotilaisuuksiin osallistui parhaimmillaan useita satoja kuulijoita. Kuva: Helsingin työväenopiston arkisto.

opetus”, sisälsi historiaa, yhteiskuntaoppia, kansantaloutta ja sosiaalilainsäädäntöä. Toisen ryhmän muodosti ”eettinen opetus”, joka sisälsi etiikkaa, psykologiaa ja kasvatusta. Kolmannen aineryhmän muodostivat luonnontieteelliset aineet, jotka jakautuivat kahteen alaryhmään eli fysiikkaan, kemiaan, tähtitieteeseen, geologiaan, maantietoon ja kasvi- ja eläintieteeseen sekä anatomiaan, fysiologiaan ja terveystieteeseen. Neljännen ryhmän muodostivat käytännölliset opetusta edellyttävät aineet, joista säännöissä mainittiin ainekirjoitus, laskenta, kirjanpito, talousoppi ja samariittikurssi (ensiapu). Opetusta annettiin yleisluentosarjoina sekä tavoitteellisina opintopiireinä.²⁴

Säännöissä ilmoitettujen lisäksi alusta alkaen tärkeänä oppiaineryhmänä oli vieraat kielet. Opetus aloitettiin englannista, mutta

laajennettiin opiskelijoiden pyynnöstä lähes heti myös ruotsiin ja venäjään.²⁵ Kielien kautta on ehkä helpoiten havaittavissa, miten työläisopiskelijat hakivat opistosta myös sellaisia oppeja, joita saattoi suoraan hyödyntää työelämässä. Englantia tarvittiin siirtolaisunelmiin toteuttamiseen, ruotsia ja venäjää Helsingin palveluammateissa.

Opiston johto joutuikin jatkuvasti käymään rajanvetoa yleishyödyllisten ja ammatillisiksi katsottujen oppiaineiden kesken. Ammattikouluja ei ollut, joten monet toivoivat työväenopiston tarjoavan mahdollisuuden ammatillisten taitojen hankkimiseen – olihan jo aloituspuheenvuorossa puhuttu opiskelijoiden aineellisen hyvinvoinnin edistämisestä. Alkuvuosina linja oli kuitenkin tiukka. Esimerkiksi konekirjoitusta ei hyväksytty oppiaineeksi, koska sen uskottiin hyödyttävän pöytälaatikkorunoilijoiden sijasta lähinnä vain sihteeriksi haaveilevia.²⁶

Työväen opisto vai työväenopisto?

Sääntöjensä mukaan Helsingin työväenopisto oli tarkoitettu nimenomaan työväestölle – muiden yhteiskuntaryhmien katsottiin saavan sivistävää koulutusta muita reittejä. Alkuvuosien tilastojen mukaan opiskelijat olivatkin lähes kokonaan työläisammateista. Opisto oli kuitenkin porvarillisen kaupunginvaltuuston perustama ja nuorsuomalaisen dosentti Castrénin johtama, joten aikalaisia(kin) mietitytti kysymys siitä, kuinka paljon opisto oli työväen oma opisto.

Kunnallispoliittista osattomuutta oli opiston johtokunnassa muiden työväenkysymystä koskevien lautakuntien tavoin pyritty lieventämään varaamalla tuolit myös työväenjärjestöjen edustajille. Aikaa kuvastaen tämäkin herätti työväenliikkeen aktiiveissa aluksi epäluuloa, sillä työväenyhdistyksen lisäksi paikat oli varattu myös pienemmille kristillisille työväenyhdistyksille. Kun jokaisella työväenyhdistyksellä oli saman verran edustajia, uhkasi työväenyhdistys ylivoimaisesta koostaan huolimatta jäädä oppositioon myös työväenjärjestöjen äänissä.²⁷

A m m a t t i.	
1.	Ajuri .....
2.	Asiamies .....
3.	Asiapoika .....
4.	Asioitsija .....
5.	Asemamies .....
6.	Aputyömies .....
7.	Eristaja .....
8.	Hopeankiillot .....
9.	Jalkineliikkeen harj. ....
10.	Jalkinetyöntek. ....
11.	Kaivertaja .....
12.	Kansak. opett. (ent.) .....
13.	Katsantomies .....
14.	Kauppanhoitaja .....
15.	Kauppa-apul. ....
16.	Kengittäjä .....
17.	Kelloseppä .....
18.	Kirjansitoja .....
19.	Kirjapainotyöl. ....
20.	” opp. ....
21.	Kivipainaja .....
22.	Kiillottaja .....
23.	Kirvesmies .....
24.	Kipsityöntekijä .....
25.	Kirjaltaja .....
26.	Kivipiirtäjä .....
27.	Kivityömies .....
28.	Kirjaltajaopp. ....
29.	Kondiittorityöl. ....
30.	Konepajantytöm. ....
31.	Konetyömies .....
32.	Koneenhoitaja .....
33.	Konetyöntekijä .....
34.	Konepuuseppä .....
35.	Konttoristi .....
36.	Konttoriap. ....
37.	Koneenkäytt. ....
38.	Koululainen .....
39.	Kultaseppä .....
40.	Kultas. opp. ....
41.	Kupariseppä .....
42.	Kuvan. veist. ....
43.	Lasinhioja .....
44.	Leipuri .....
45.	Levyseppä .....
46.	Leipurin opp. ....
47.	Liikeapul. ....
48.	Läkkiseppä .....
49.	Lämmittäjä .....
50.	Maalari .....

A m m a t t i.	
51.	Maalari opp. ....
52.	Makkaratyönt. ....
53.	Makasiinim. ....
54.	Malliveist. ....
55.	Metallityönt. ....
56.	Muurari .....
57.	Niittäri .....
58.	Painotyönt. ....
59.	Paperin leikk. ....
60.	Piirustaja .....
61.	Puolue siht. ....
62.	Putkityönt. ....
63.	Puhelintytöm. ....
64.	Puuseppä .....
65.	” opp. ....
66.	Puutarhuri .....
67.	Posteljooni .....
68.	Raittius puh. ....
69.	Rakenn. työm. ....
70.	Rautasorv. ....
71.	Rautatiel. ....
72.	Rääätäli .....
73.	Sähkötyönt. ....
74.	Sekatyönt. ....
75.	Seppä .....
76.	Sukeltaja .....
77.	Talonmies .....
78.	Tehtaant. ....
79.	Tuntikirj. ....
80.	Työmies .....
81.	Tullipalv. ....
82.	Työnjoht. ....
83.	Ulkotyöm. ....
84.	Vahtimest. ....
85.	Vaihdemies .....
86.	Valaja .....
87.	Varastom. ....
88.	Varaston hoit. ....
89.	Vaskiseppä .....
90.	Veneenveist. ....
91.	Verhoilija .....
92.	” ja satulas. ....
93.	Vesijohtotyöm. ....
94.	Viilaaja .....
95.	” opp. ....
	Ilman amm. ....

Helsingin työväenopiston opintopiirin miesopiskelijoiden ammattitilasto ensimmäisenä lukuvuotena 1914–1915. Työväenopisto oli työväen opisto. *Lähde:* Helsingin työväenopiston arkisto.

Ajoittain *Työmieheissä* julkaistiin kirjoituksia, joissa työväenopistoa verrattiin wrightiläiseen työväenyhdistykseen. Parin vuoden toiminnan jälkeen *Työmieheissä* kuvattiin, että opiston opetusta kuunneltiin ”niin kuin luetaan porvarillisia kirjoja. Koko ajan varoen niiden sisältään kätkeytyä – tai ilmeisestikin rehottavaa – porvarillista harhaanjohtamishalua, pimitystä.”²⁸ On ilmeistä, ettei työväenopistoa ainakaan koko työväen piirissä pidetty omana työväen opistona. Etenkään jos tämän olisi samalla pitänyt tarkoittaa työväenliikkeen ideologiaa myötäilevää tunnustuksellista opetusta.

Kuva ei kuitenkaan ollut näin yksiulotteinen. Käytännössä työväenopisto toimi työväenkulttuurin sisällä. Oman opistotalon puute saattoi ensimmäisinä vuosina olla jopa siunaus. Näin työväenopisto integroitui osaksi Työväentalon ja Koiton talon vilkasta työväenkulttuuria. Ammattiosastojen kokoukset, Jyryn harjoitukset, soittokunnat, monenlaiset iltamat, juttutuvan keskustelut ja työväenopiston luennot muodostivat elävän kokonaisuuden. Alkuvuosina oli tavallista, että työväenopiston iltamien ja juhlien ohjelma muodostui Työväentalon kulttuuritarjonnasta. Puheen piti johtajan lisäksi joku työväenliikkeen näkyvistä hahmoista, musiikista vastasi joku Työväentalolla toimineista soittokunnista ja urheiluesityksistä paikalliset urheiluseurat. Ensimmäisinä vuosina puheita pitivät muun muassa Oskari Tokoi, Väinö Voionmaa, Hannes Ryömä ja Aarne Orjatsalo. Juhlien ja yleisöluentojen yhteislaulujen valikoimaan kuului usein työväenlauluja.²⁹

Kuten Castrén oli avajaispuheessaan korostanut, pyrittiin opistoon löytämään opettajia monenlaisista maailmankatsomuksista kuitenkin ”puoluepropagandaa” välttämällä. Avajaistilaisuuksissa luennoinut Yrjö Sirola olikin hyvä esimerkki työväenliikkeen johtohahmojen osallistumisesta opetukseen. Hänen tavoin monet muut työväenliikkeen aktiivit opettivat opistolla.

Työväenkulttuuriin integroitumista helpotti ennen kaikkea se, ettei työväenopisto aloittanut tyhjästä. Vuosikymmenien kurssitoiminta ja etenkin viimeisen kymmenen vuoden yleiset luentokurssit olivat synnyttäneet vankan perinteen. Luentokurssien opiskelijoiden toimikunnat olivat alkuaikoina jopa osallistuneet lakkotukien hank-

kimiseen sekä järjestäneet juhlia varojen keräämiseksi Viaporin kapinan punakaartilaisuhrien omaisten tukemiseksi.³⁰ Ehkä juuri tämän perinteen pelättiin katkeavan, kun toiminta muuttui vakinaiseksi ja ohjatummaksi?

Sivistystyön testi – vallankumouksellinen vuosi 1917 ja sisällissota

Helsingin työväenopisto aloitti toimintansa vaikeissa oloissa. Maailmansota oli syttynyt kuukautta ennen opiston avajaisia, joten ensimmäisiä toimintavuosia leimasivat sota-ajan kaupunkielämän vaikeudet. Kahden ja puolen vuoden toiminnan jälkeen opiston aatteellinen puoli joutui yllättäen kovaan testiin. Maaliskuun vallankumouksen jälkeisessä valtataistelun maailmassa työväenliike haastoi kaikilla tasoilla vallitsevat yhteiskuntarakenteet. Erityisen voimakkaasti tämä näkyi pääkaupungin kunnalliselämässä, jossa työväenjärjestöjen eduskunta haastoi kaupunginvaltuuston. Näin kaupunkiin syntyi vuoden 1917 edetessä eräänlainen kaksoisvalta. Valtataistelu ulottui kunnallisessa päätöksenteossa yleiseltä tasolta virastoihin ja laitoksiin. Etenkin keskitason virkamiehet joutuivat kovaan paineeseen ja monet joutuivat eroamaan työväen vaatimuksien takia.³¹

Vallankumouksen vuoden kuohujen keskellä työväenopisto sai toimia yllättävän rauhassa. Ilmeisesti työväenkulttuurin sisällä toimiminen oli sittenkin poistanut pahimmat pelot vääranlaisesta valistus-toiminnasta – työväenliikkeen edustajat olivat alusta alkaen saaneet ”puheaikaa” opistolla, joten muiden kunnallisten laitoksien tapaisia tasavertaisuusongelmia ei suoranaisesti ollut. Toinen rauhoittava tekijä oli, ettei opistolla ollut henkilökuntaa. Monet virastojen ja laitoksien kiistoista nousivat työyhteisön sisäisistä epäoikeudenmukaisuuden kokemuksista.

Marraskuun yleislakon yhteydessä alkoi kuitenkin tapahtua: työväenopisto sai kaksoisvallalle tyypillisesti työväenliikkeen oman kilpailijan. Työväenjärjestöt perustivat ”Helsingin ja sen esikaupunkien työväenjärjestöjen opiston”. Työväenjärjestöjen opiston kes-

keiseksi tavoitteeksi ilmoitettiin ”socialidemokraattisen valistuksen kohottaminen ja luokkatietoisuuden herättäminen”. Uuden opiston syyslukukausi alkoi marraskuun puolivälistä ja päättyi joulukuun puolivälin jälkeen, jonka jälkeen siitä ei enää näkynyt mainintoja julkisuudessa. Lehdissä julkaistuista opetustiedoista päätellen ohjelmassa oli jonkin verran yleisluentoja, mutta ennen kaikkea järjestötoiminnassa tarpeellisten taitojen opetusta.³² Muistitiedon mukaan työväenjärjestöjen opisto keräsi nopeasti yhtä paljon, jos ei enemmänkin, opiskelijoita kuin työväenopisto.³³ Työväenopiston puolueettoman ja ”piiloporvarilliseksi” epäillyn sivistystavoitteen haastoi avoimesti socialidemokraattiseksi julistautunut opisto.

Kuinka kiivasta taistelua työväestön sieluista kahdessa opistossa loppuvuodesta 1917 käytiin? Ilmeisesti kilpailu ei ehtinyt muodostua erityisen hajottavaksi. Suomalaisen yhteiskunnan eskalaatio kohti sisällissotaa oli täydessä vauhdissaan ja jokapäiväisen elämän ongelmat alkoivat olla sietämättömällä tasolla. Suoranaista vastakkainasettelua ei kahden opiston tasolla julkisuudessa ja työväenopiston asiakirjoista löydy. *Työmiehessäkin* julkaistiin usein molempien opistojen tapahtumailmoitukset vierekkäin muiden päivän menovinkkien rinnalla.

Tammikuun lopulla Helsingin kaupungin työväenopiston keskus-toimipaikan eli Työväentalon torniin nousi punainen lyhty. Sisällissota alkoi ja Helsingistä tuli kymmeneksi viikoksi punaisen Suomen pääkaupunki. Työväenopiston toiminta pysähtyi ja ilmeisen suuri osa miesopiskelijoista siirtyi punakaartiin tai punaisen hallinnon tehtäviin.

Kertoiko ”punakapina” vapaan sivistystyön epäonnistumisesta?

Sisällissodan jälkeen työväenopisto järjesti toukokuussa Koiton talolla juhlan sisällissodan päättymisen kunniaksi.³⁴ Merkillepantavaa on, ettei kyse ollut voiton juhlasta, vaan aiheena oli sodan päättyminen. Eri asia tietenkin oli, kuinka lyöty työväestö juhlan koki – olihan tou-

kokuu täynnä voittaneiden pienempiä ja suurempia juhlatilaisuuksia, joihin tilaisuus helposti rinnastui.

Sota oli loppunut samaan aikaan kun peruuntunut kevätlukausikin olisi päättynyt. Castrénilla ja opiston johtokunnalla oli näin hetki aikaa katsella ympärilleen ja miettiä miten kaiken koetun jälkeen pitäisi jatkaa. Työväentalo oli raunioina, monet opiskelijoista vankileireillä, hautausmailla, kadonneina tai pakolaisina Venäjällä. Käytännön kysymyksiensä lisäksi sivistysväki kävi muun porvarillisen Suomen tavoin keskusteluja siitä, mistä kaikki oli johtunut ja miten siihen tulisi suhtautua. Oliko sivistyshanke epäonnistunut, oliko vapaa ja puolueeton sivistystyö enemmänkin vaarallista kuin hyödyllistä? Julkisuudessa esitettiin vaatimuksia ”työväen” poistamisesta opistojen nimistä ja toimintamallien tarkastamisesta.³⁵

Palatkaamme alun tilanteeseen, Castrénin seuraan Suomenlinnan yhteysalukselle. Vakavaimainen johtaja ei ollut matkalla jakamaan tuomioita. Hän oli sodan aikana ja sen jälkeen useaan otteeseen korostanut, että ”punakapinaan ryhtyminen oli rikos todellista kansanvaltaa vastaan.” Tästä huolimatta hän ei ollut valmis tuomitsemaan työväestöä tai sivistystyötä. Hän korosti, ettei sivistystyötä ja yhteiskunnallista elämää tullut arvioida huomioimatta eri ryhmittymien yhteiskunnallisia oloja. Työväestö oli suurilukuinen ja merkittävä modernin yhteiskunnan luokka, jonka olemassaolon ja kulttuurin tunnustamisen tuli jatkossakin olla sivistystyön keskeisin lähtökoh- ta.³⁶ Sodan aikana Castrén oli osallistunut maltillisten sosialidemokraattien ja liberaalin porvariston rauhanpyrkimyksiin. Pian sodan päättymisen jälkeen hän oli julkaissut *Valvojassa* kirjoituksen, jossa hän vaati, että punavankien tuli saada ”oikeusvaltion arvoa vastaavan kohtelun”. Katkeruudesta huolimatta oli pyrittävä siihen, että tuomiot olisivat oikeudenmukaisia ja etenkin, ettei ”joukkosyytöksillä” tuomittaisi syyttömiä. Samalla hän varoitti, että liian ankara linja synnyttäisi ”katkeruutta ja anarkistista käyttövoimaa”, jota lujakaan järjestysvalta ei pystyisi kontrolloimaan.³⁷ Suomenlinnaansa päästyään hän toimi kuten oli opettanut: auttoi opiskelijoitaan vapautumaan antamalla takuita ja puoltavia todistuksia.³⁸

Sisällissodan jälkeisen alkujärkytyksen jälkeen työväenopistoliikkeessä ja laajemminkin sivistysväen piirissä ryhdyttiin korostamaan, että kyse ei ollut sivistysprojektin tai työväenopistotoiminnan epäonnistumisesta, vaan enemmänkin tapahtumasarja, joka korosti sivistystyön tärkeyttä. Työväenopistot pitivät nimensä, eivätkä kunnat ajaneet niiden toimintaa alas.³⁹ Työväenopistojen edustajakokouksessa kesällä 1919 Castrén alusti pitkään sisällissodan merkityksestä työväenopistoliikkeelle ja päätyi lopulta tyylilleen uskollisena korostamaan monisanaisesti vapaan sivistystyön ideaalin pysyvyyttä:

Työväenopistojen on pyrittävä tekemään kaikkensa, jotta ne voisivat ansaita sen todistuksen, että vapaa opiskelu on niissä työläisten tietoisuuden kannalta sekä mahdollinen että arvokkaita tuloksia antava, arvokkaita sillekin, joka tietoisesti pitää kiinni esim. sosialidemokraattisesta maailmankatsomuksestaan. Tätä tarkoitusta varten järjestettäköön opistojen johto siihen suuntaan, että kaikenpuolinen valvonta tulee tehokkaaksi, että sekä opetusvapaus että opiskelun vapaus tulee toteutetuksi. Niin järjestettyinä työväenopistoilla on oleva tärkeä tehtävä työväenluokan sivistystarpeen tyydyttäjänä yhteiskunnallisen kokonaisuuden hyväksi.⁴⁰

Syksyllä 1918 Helsingin työväenopiston toimintaa vaikeutti vielä sopivien yleisöluentotilojen puute, sillä Työväentalo oli raunioina ja takavarikoitu. Tätä pidettiin erityisen ongelmallisena, sillä juuri nyt yleisötilaisuuksille koettiin olevan enemmän tarvetta kuin koskaan aiemmin. Työväentalon kunnostamista ja avaamista odoteltaessa Pitkänsillan pohjoispuoliset luennot järjestettiin Sörnäisten työväentalolla. Syksyllä opistolla ryhdyttiin julkaisemaan käsin kirjoitettua Opistolaislehteä, jonka runoissa ja esseissä opiskelijat saivat käsitellä sisällissodan tapahtumiin liittyviä tuntojaan. Aikana jolloin työväenlehdet olivat aluksi kiellettyjä ja sitten jatkuvan tarkkailun alla tarjosivat opistolaisten omat julkaisut poikkeuksellisen mahdollisuuden vaikeiden aiheiden käsittelemiseen ainakin puolijulkisesti.⁴¹

Sivistystä suurkaupungin työläisille – ja sittemmin eri aikojen juurakonhuldille

Helsingissä työväenopiston syntyminen kytkeytyi tiiviisti paitsi snellmanilaiseen kansansivistysideologiaan, myös modernin suurkaupungin syntyyn. Yhdessä sukupolvessa pienestä hallinto-, yliopisto- ja varuskuntakaupungista kasvoi moderni suurkaupunki. Väkiluku nelinkertaistui ja työväestöstä tuli suurin yhteiskuntaryhmä. Uuden Helsingin asukkaat olivat pääsääntöisesti kokonaan toisenlaisesta kulttuurista saapuneita kouluja käymättömiä nuoria ihmisiä.

Työväen elinolojen parantaminen sivistyksen avulla nähtiin keskeisenä lähtökohtana niin liberaalin porvariston kuin nuoren Sosialidemokraattisen puolueenkin piirissä. Kunnallisvaalilainsäädännön seurauksena kunnallisvaltaa käytettiin vuoteen 1917 saakka veronmaksukyvyyn mukaan, jolloin työväestön osana oli pitkään lähinnä olla toiminnan kohde. Työväenopisto syntyi sivistyneistön snellmanilaisesta kansalaisajattelusta sekä liberaalin porvariston sosiaalipoliittisista pyrkimyksistä. Tuloksena oli puolueettomuutta ja vapautta korostava laitos. Helsingissä työväenopiston toiminta henkilöityi suomenkielisen opiston johtajaan Zachris Castréniin, josta tuli myöhempinä vuosina koko suomalaisen työväenopistoliikkeen ehdoton auktoriteetti ja johtava teoreetikko.

Wrightiläisestä taustastaan huolimatta opiston toimintaa ei edes kriisivuosina lopulta haastettu erityisen laajasti työväestön sisältä. Tähän tosin saattoi vaikuttaa myös tilanteen nopea kriisiytyminen sisällissodaksi. Sodan jälkeen opisto onnistui taiteilemaan valkoisen Suomen ja lyödyn työväestön välillä, pitäen kiinni sivistysideaalistaan niin teoriassa kuin käytännössäkin.

Lopuksi on syytä miettiä, oliko castrénilainen sivistysideologia vain oman aikansa tuote, joka kantoi ainoastaan modernisaation alkuvaiheessa. Allekirjoittaneen Helsingin työväenopiston satavuotista taivalta koskevan tutkimuksen ”Oodi sivistykselle. Helsingin työväenopisto 100 vuotta” (2014) keskeisiä anteja on, ettei toiminnan ydinajatus tai tarve kadonnut perinteisen työväenluokan mukana. Yhteiskunnallisista muutoksista on tullut pysyvä olotila – mihin

sivumennen sanoen viitattiin jo 1800-luvun lopun keskusteluissa – ja muutokset iskevät useimmiten ensimmäisinä suurkaupunkeihin. Näin Helsingissäkin on ollut ja on edelleen suuria aikuisryhmiä, joiden valmiudet omaksua uusia kulttuurisia muutoksia ovat heikot. Tämän hetken juurakonhuldia ovat tietoyhteiskunnan läpimurron kanssa tuskailevat ikäihmiset sekä kokonaan toisenlaisesta kulttuuriympäristöstä saapuneet maahanmuuttajat. Kummankaan kohdalla pelkkien tietojen ja taitojen opettaminen ei yksinään auta pääsemään uuteen maailmaan sisälle – niiden lisäksi tarvitaan kokonaisvaltaisempaa ja henkilökohtaisempaa näkemystä uudesta maailmasta, eli sivistystä.

Viimeisten vuosien suomalaisen yhteiskunnan keskustelukulttuurin kehitystä miettiessä tulee myös mieleen, ettei laajamittainen keskustelupiirien tapaiseen opiskeluun osallistuminen tekisi pahaa muillekaan yhteiskuntaryhmille.

Lähdeviitteet

- 1 Zachris Castrénin puhekäsikirjoitus 15.9.1914. Wuorenrinne & Kosonen 1950, 116.
- 2 Nyström 2014, 12–14.
- 3 Kaupunginvaltuuston pöytäkirjat 14.5.1878 §13, Kansio Ca:44, 22.12.1879 §2, Kansio Ca:5, ja 7.12.1880 §5, Kansio Ca:6, Kaupunginvaltuusto, Helsingin kaupunginarkisto (tästä lähtien HKA). Ks. myös Huuhka 1990, 16–17; Nyström 2014, 14–15, 20–21.
- 4 Åström 1956.
- 5 Tuomisto 1984, 37–71.

- 6 Kaupunginvaltuuston pöytäkirjat 14.5.1878 §13, Kansio Ca:4, 22.12.1879 §2, Kansio Ca:5 ja 7.12.1880 §5, Kansio Ca:6, Kaupunginvaltuusto, HKA; Ks. myös Huuhka 1990, 16–17; Nyström 2014, 15.
- 7 Kuusanmäki 1987, 220–231; Helsingin kaupunginvaltuuston työväenasiain lautakunta 1898–1913; Nyström 2014, 24.
- 8 Nyström 2014, 15–20.
- 9 Kaupunginvaltuuston pöytäkirja 10.6.1913, Kansio Ca:48, Kaupunginvaltuusto, HKA; Kuinka käys työväenopiston? Kaksikymmentä vuotta häpeällistä viivyttelyä. *Työmies* (tästä lähtien *TM*) 9.6.1913; *Hufvudstadsbladet* 11.6.1913; Helsinkiin kunnallinen työväenopisto. *Helsingin Sanomat* (tästä lähtien *HS*) 11.6.1913; Työväenopisto Helsinkiin päätetty perustaa. *TM* 11.6.1913; Nyström 2014, 18–20.
- 10 Zachris Castrénin puhekäsikirjoitus 15.9.1914. Wuorenrinne & Kosonen 1950, 117.
- 11 Hella Wuolijoen työväensivistysideologiaa käsitelleen näytelmän (1937) nimihenkilö, joka on usein käytetty työväen sivistystyön mallihahmona. Nyström 2014, 167–168.
- 12 Mika Waltarin kaupunkitriologian ensimmäisen osan Mies ja Haave (1933) päähenkilö.
- 13 Nyström 2014, 43–47.
- 14 Zachris Castrénin puhekäsikirjoitus 15.9.1914. Wuorenrinne & Kosonen 1950, 118.
- 15 Zachris Castrénin puhekäsikirjoitus 15.9.1914. Wuorenrinne & Kosonen 1950, 122–125.
- 16 Nyström 2014, 12–13.
- 17 Helsingin työväenopiston suomenkielisen osaston johtokunnan pöytäkirja 27.4.1914 §1, Kansio Ca:1, Suomenkielinen työväenopisto, HKA; *TM* 26.4.1914
- 18 Castrén-Aaltonen 2014, 28–29.
- 19 Kaupunginvaltuuston pöytäkirja 12.5.1914 §24, Kansio Ca: 49, Kaupunginvaltuusto, HKA; Työväenopiston johtajat. *TM* 13.5.1914; Kaupunginvaltuusmiesten kokous eilen. *Uusi Suometar* 13.5.1914.
- 20 Suullisena perimätietona liikkunut tarina on mainittu kirjallisena muun muassa Urho Ilmasen (työväenopiston vuosikymmenien vahtimestari ja Castrénin oppilas) mielipidekirjoitukseen ”Sopu jo opistotyöhön” *HS* 23.3.1983.
- 21 Nyström 2014, 48–49.
- 22 Nyström 2014, 49.
- 23 Nyström 2014, 51–52.
- 24 Helsingin kaupunginvaltuuston painetut asiakirjat 3/1913.
- 25 Nyström 2014, 35.

- 26 Nyström 2014, 36–37.
- 27 Helsingin kaupunginvaltuuston painetut asiakirjat 3/1913.
- 28 Esim. Työväestö ja työväenopistot. *TM* 2.8.1916.
- 29 Nyström 2014, 43–44.
- 30 Luentokurssien toimikuntien pöytäkirjat löytyvät opiston arkistosta. Ks. myös Sormunen 1980, 10–11.
- 31 Helsingistä ensimmäisen maailmansodan ja vallankumouksellisen vuoden 1917 aikana ks. Nyström 2013.
- 32 *TM* 28.11.1917; *TM* 1.12.1917.
- 33 Sormunen 1980, 16–17.
- 34 Helsingin työväenopiston suomenkielisen osaston toimintakertomus 1917–1918.
- 35 Nyström 2014, 56; Huuhka 1990, 128–131.
- 36 Ks. esim. Castrénin puhe Työväenopistojen II. edustajakokouksessa 9.6.1919. Wuorenrinne & Kosonen 1950, 134–147; Castrén 1918, 63–69.
- 37 Castrén 1918, 67–69.
- 38 Muistitietokertomukset Castrénin vankileirivierailuista on mainittu teoksessa Sormunen 1980, 17. Niistä löytyy kirjauksia myös Opistolaisyhdistyksen arkistosta.
- 39 Huuhka 1990, 128–131; Nyström 2014, 56.
- 40 Castrénin puhe Työväenopistojen II. edustajakokouksessa 9.6.1919. Wuorenrinne & Kosonen 1950, 144.
- 41 Nyström 2014, 56.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Helsingin kaupunginarkisto (HKA), Helsinki
Kaupunginvaltuusto
Pöytäkirjat 1878–1914
Suomenkielinen työväenopisto
Suomenkielisen osaston johtokunnan pöytäkirjat 1914–1920

Painetut lähteet

Helsingin työväenopiston (suomenkielisen osaston) toimintakertomukset 1914–1919.

Helsingin kaupunginvaltuuston painetut asiakirjat 3/1913 (1913). Helsingin kaupunki, Helsinki.

Helsingin kaupunginvaltuuston työväenasiain lautakunta 1898–1913 (Kirjoittaja Einar Böök). Helsingin kaupungin sosialilautakunnan julkaisuja 2. Helsinki 1915.

Lehdistö

Helsingin Sanomat (HS) 1913–1983

Hufvudstadsbladet 1913

Työmies (TM) 1913–1917

Uusi Suometar 1914

Kirjallisuus

Castrén, Zachris (1918): Valta ja oikeus. *Valvoja* 38, 63–77.

Castrén-Aaltonen, Pia (2014): *Helsingin työväenopiston ensimmäinen johtaja Zachris Castrén*. Teoksessa Samu Nyström, *Oodi sivistykselle. Helsingin työväenopisto 100 vuotta*. Helsingin työväenopisto ja Minerva, Helsinki, 28–29.

Huuhka, Kosti (1990): *Kansalais- ja työväenopistotoiminnan historia 1899–1979*. Kansalais- ja työväenopistojen liitto, Helsinki.

Kuusanmäki, Jussi (1987): *Helsingin kaupunginvaltuusto 1875–1918*. Teoksessa Jussi Kuusanmäki & Juhani Piilonen, *Helsingin kaupunginvaltuuston historia*. Helsingin kaupunki, Helsinki.

Nyström, Samu (2013): *Poikkeusajan kaupunkielämäkerta. Helsinki ja helsinkiläiset maailmansodassa 1914–1918*. Historiallisia tutkimuksia Helsingin yliopistosta XXIX. Helsingin yliopisto, Helsinki.

Nyström, Samu (2014): *Oodi sivistykselle. Helsingin työväenopisto 100 vuotta*. Helsingin työväenopisto ja Minerva, Helsinki.

Sormunen, Irja (1980): *Helsingin Työväenopiston Opistolaisyhdistys ry 60 vuotta 1920–1980*. Helsingin Työväenopiston Opistolaisyhdistys ry, Helsinki.

Tuomisto, Tero (1984): *Tienraivaajan osa. Sata vuotta Helsingin Työväenyhdistyksen historiaa 1884–1984*. Helsingin Työväenyhdistys, Helsinki.

Wuorenrinne, Toivo Ilmari & Kosonen, Viljo (toim.) (1950): *Zachris Castrén – Kansansivistäjä ajatustensa valossa*. Otava, Helsinki.

Åström, Sven-Erik (1956): *Kaupunkiyhteiskunta murrosvaiheessa*. Teoksessa *Helsingin kaupungin historia IV:2*. Helsingin kaupunki, Helsinki.

Työväenopisto ja yhteiskunnallinen osallistuminen 1900-luvun alkupuolen Tampereella

Vapaa sivistystyö aktiivisten kansalaisten kasvattajana

Aikuisille suunnattua vapaata sivistystyötä on Pohjoismaissa pidetty demokraattisen yhteiskunnan olennaisena rakennuspalikkana.¹ Vapaan sivistystyön peruserätyksiä ovat olleet opiskelun vapaaehtoisuus ja opiskelijoiden omien kiinnostuksen kohteiden huomioiminen aiheita valittaessa. Opetusta ovat tarjonneet kansanopistot, kansalais- ja työväenopistot sekä kansanliikkeisiin ja puolueisiin kytkeytyneet opintojärjestöt. Yleisen ja usein juhlapuheissakin toistettuna käsityksen mukaan vapaan sivistystyön eri muodot ovat osaltaan olleet luomassa kansalaisyhteiskunnassa ja päätöksenteossa tarvittua osaamista ja taitoja.² Työväenopiston johtajana uransa 1930-luvulla aloittanut kouluhallituksen pääjohtaja, opetusministerinäkin toiminut R. H. Oittinen korosti vuonna 1961 vapaan sivistystyön yhteiskunnallista merkitystä seuraavasti:

... sosiaalisen elämän kohottamiseksi tarvittavien paikallisten johtajien koulutus on työmuoto, joka epäilemättä on paljon lähempänä pohjoismaisen vapaan kansansivistystyön olemusta, koska juuri yhteiskunnallisten luottamustehtävien hoitajien valmentaminen tapahtuu Pohjoismaissakin melkoiselta osalta vapaan kansansivistystyön välityksellä.³

Näkemyksiä tukevat esimerkit työläistäustaisista vaikuttajista, jotka vähäisestä koulunkäynnistä huolimatta ponnistivat paikalliseen ja joskus myös valtakunnalliseen politiikkaan ja joiden tiedetään hakeen oppia vapaan sivistystyön instituutioista. Sosiaalidemokraatti

Oittisella oli tästä varmasti omaa kokemusta sivistystyön puolelta, sillä hän oli toiminut myös Työväen Sivistysliiton opinto- ja pääsihteerinä sekä Työväen Akatemian johtajana.⁴ Lisäksi hänen kaksi kansanedustajaksi noussutta tättiään, Iida Vihuri ja Kaisa Hildén (myöhemmin Hiilelä), olivat alun perin tehdastyöläisiä. Kumpikin oli opiskellut 1900-luvun alkupuolella Tampereen työväenopistossa ja toiminut kunnalliselämässä, ja siten he ovat mukana myös tämän artikkelin tutkimusaineistossa.

Kaupunkien työläisille 1800-luvun lopulta lähtien suunnatun opetuksen päämääräksi asetettiin kunnollisten kansalaisten kasvataminen, sillä kohonneen sivistystason uskottiin edistävän raittiutta, säästäväisyyttä ja kykyä huolehtia omista asioistaan.⁵ Kun ensimmäisiä suomalaisia työväenopistoja perustettiin 1800- ja 1900-lukujen taitteessa, keskeiseksi tavoitteeksi nousi myös kansalaissivistyksen tarjoaminen. Poliittisten oikeuksien edellytyksinä pidettiin yhteiskunnallisiin asioihin perehtymistä ja arvostelukyvyyn kehittämistä, ja eduskuntauudistuksen jälkeen työläisistä haluttiin muovata vastuullisia äänestäjiä ja heidän johtajistaan vastuullisia päätöksentekijöitä.⁶

Yksittäisiä esimerkkejä lukuun ottamatta Suomessa ei ole saata-villa laajempaan historialliseen aineistoon perustuvaa tutkimustietoa vapaan sivistystyön opintojen ja yhteiskunnallisen osallistumisen välisestä yhteydestä.⁷ Siksi voikin kysyä, onko vapaan sivistystyön päämäärät nähty myös sen vaikutuksina. Historiantutkimuksessa on ylipäänsä vaikeata selvittää kasvatuksen ja koulutuksen suoranaisia ja yksittäistapauksia laajemmalle ulottuvia vaikutuksia. Vapaamuotoisen, tutkintoja tarjoamattoman sivistystyön kohdalla se on miltei mahdotonta. Koska aiheenani olevien työväenopistojen suurten opiskelijajoukkojen elämänpolkujen jäljittäminen ei tullut kysymykseen, valotan artikkelissani vapaan sivistystyön ja päätöksentekoon osallistumisen välistä yhteyttä toisesta suunnasta. Tutkimuskohteeni on Tampere, maamme ensimmäisen työväenopiston kotipaikka, ja siellä kunnallisia luottamustehtäviä vuosina 1919–1923 ja 1935–1939 hoitaneet henkilöt, joita ensimmäisenä ajanjaksona oli 457 ja toisena 477.⁸ Tiedot luottamushenkilöistä on poimittu Tampereen painetuista kunnalliskertomuksista. Kaupungin työväenopiston oppilasluelle-

loiden avulla olen selvittänyt miten yleistä työväenopistossa opiskelu oli kaupunginvaltuutettujen ja lautakuntien jäsenten keskuudessa. Ensimmäisiksi tutkimusvuosiksi olen valinnut vuonna 1918 toteutuneen kansanvaltaisen kunnallishallinnon alkuvuodet. Jälkimmäinen ajanjakso, viimeiset vuodet ennen toista maailmansotaa, tarjoaa vertailukohdan, jonka avulla on mahdollista tarkastella muutoksia sekä nähdä, oliko 1920-luvun taitteen tilanne poikkeuksellinen.

Millä tavalla työväenopisto valmensi oppilaitaan yhteiskunnalliseen toimintaan? Työväenopiston vaikutusta luottamushenkilönä toimimiseen on vaikea tavoittaa kunnallispolitiikkaa koskevista tai henkilöhistoriallisistakaan lähteistä. Niinpä lähestyn kysymystä opiston opetuksen ja muun toiminnan kautta sekä pohdin työväenopiston merkitystä yhteiskunnallisen osallistumisen kannalta jäsentämällä minkälaisia tiedollisia, taidollisia ja sosiaalisia resursseja se tarjosi luottamushenkilöinä toimineille. Lähteinäni ovat työväenopiston ja sen oppilas- eli toverikunnan painetut ja painamattomat vuosikerromukset sekä opiston tarinat.

Tieto ja sivistys ymmärrettiin yleisesti henkiseksi pääomaksi jo kauan ennen kuin koulutuksen taloudellisiin hyötyihin huomiota kiinnittävästä inhimillisen pääoman teoriasta tuli tavanomainen näkökulma koulutuksen vaikutuksista käytyyn keskusteluun. Ajatus siitä, että sivistykseen voidaan investoida, käy ilmi esimerkiksi Tampereella vuonna 1897 järjestettyjen luentokurssien hyödyn arvioinnista: kursseja verrattiin kylvöön, jonka satoa työväki saa kerran leikata ”tulevaisuutensa aarreaittaan koottavaksi”.⁹ Koulutuksen ja kasvatuksen tuottamien tiedollisten ja taidollisten resurssien lisäksi alan tutkimuksessa on viime vuosina kiinnitetty huomiota myös sosiaalisiin resursseihin. Aikuiskasvatus on nähty toimintana, joka jo itsessään on luonteeltaan sosiaalista, ja on korostettu sen kykyä luoda, laajentaa ja ylläpitää sosiaalista pääomaa. Taloudellisia vaikutuksia laajempia hyötyjä on analysoitu myös kyvykkyyksien käsitteellä (*capabilities*). Tällaisiin toimintakykyihin, joita yksilö tarvitsee elääkseen arvokkaana pitämäänsä elämää, kuuluu myös kyky osallistua yhteiskunnalliseen toimintaan. Yhteistä edellä mainituille näkemyksille on ajatus erilaisista voimavaroista, joita ihmiset tarvitsevat kyetäkseen

toimimaan yhteiskunnan eri kentillä. Inhimillinen ja sosiaalinen pääoma on myös nähty resursseina, joita voidaan hyödyntää toimintakykyjen aktivoimiseksi ja kehittämiseksi.¹⁰

Tampereen työväenopisto edelläkävijänä

Suomen ensimmäinen työväenopisto¹¹ aloitti toimintansa Tampereella vuonna 1899. Iltaisin yleissivistäviä luentoja ja perustaitojen opetusta tarjonneen oppilaitoksen yhtenä esikuvana oli ollut parikymmentä vuotta aikaisemmin perustettu Tukholman työväenopisto, joka oli korostanut ohjelmassaan tieteellisiä ja erityisesti luonnontieteellisiä kansantajuisia luentoja. Tukholman mallin lisäksi Tampereen työväenopisto seuraili 1800-luvun lopun kotimaisen yleissivistävän työväenopetuksen linjoja. Aloite siihen oli tullut sivistyneistöltä, ja monesti järjestäjinä olivat olleet wrightiläiset työväenyhdistykset. Tampereella oli ennen työväenopiston perustamista järjestetty niin sanottuja kansanopistokursseja, joissa luonnontieteillä oli vähemmän sijaa ja joita viitoitti kristillis-isänmaallinen henki. Tampereen työväenopistonkin oppiaineiksi määriteltiin aluksi Suomen historia, taloustiede, yleinen ja sivistyshistoria, kirkkohistoria, maa- ja kansatiede, luonnontieteet, terveysoppi, mittausoppi, piirustus ja laulu.¹²

Aikakauden muista vapaan sivistystyön järjestelyistä poiketen Tampereen työväenopisto perustettiin alun perin kunnallisena instituutina. Päätös oli sikäli merkittävä, että kaupunkien lakisääteisiin koulutustehtäviin kuului tuolloin vain kansakouluopetuksen järjestäminen sekä ammattiohjelmissa olleille tarkoitettujen iltakoulujen ylläpito. Lisäksi kaupungit saattoivat antaa vapaaehtoisesti taloudellista tukea joillekin yksityisille kouluille sekä sivistystyölle.¹³ Tampereella työväenopiston perustamista oli ajanut 1890-luvun alusta lähtien paikallinen työväenyhdistys, mutta yhdistyksen radikalisoituessa 1890-luvun jälkipuoliskolla sivistystyö haluttiin irrottaa sen toiminnasta. Aloitteen otti kunnallispolitiikassa vahvassa asemassa ollut suomenmielisten liitto, Suomalainen klubi. Sen kaupunginvaltuustolle lähettämä ehdotus kunnallisen työväenopiston perustami-

Tampereen työväenopiston opiskelijoita työväentalon opintosalissa vuonna 1916. Opisto vuokrasi toimitilansa 1920-luvulle saakka työväenyhdistykseltä. Kuva: Kansan Arkisto.

sesta hyväksyttiin keväällä 1898 yksimielisesti. Kunnallinen omistus merkitsi sitä, että valtuusto saattoi ohjata ja valvoa opiston toimintaa pitääkseen kumoukselliset opit loitolla, ja sen lisäksi talous ja toiminnan jatkuvuus saatiin turvatuiksi.¹⁴ Opiston suhteet työväenyhdistykseen eivät suinkaan katkenneet. Sen toimipaikkana oli pitkään työväenyhdistyksen talosta vuokrattu tila, ja työväenyhdistys sai raitius- ja nuorisoseuran tavoin valita jäsenen opiston johtokuntaan.¹⁵

Tampere oli nopeasti kasvava kaupunki, jossa asukkaita oli vuonna 1905 noin 40 000 ja vuonna 1939 noin 77 000. Teollisuuskaupungissa työväestön osuus ylsi näinä vuosina 60 ja 70 prosentin välille.¹⁶ ”Työväenkaupungin” opiston opiskelijamäärä jäi silti 1900-luvun alussa ensimmäisen toimintavuoden alkuinnostuksen jälkeen melko

vaatimattomaksi, sillä se kokosi vuosittain keskimäärin vain 130 opiskelijaa. Opiskelijamäärä alkoi kuitenkin kohota vuodesta 1906 alkaen, ja 1910-luvulla päästiin usein yli 400 opiskelijan. 1920-luvulla ylitettiin 1000 opiskelijan raja, ja 1930-luvun alussa opiskelijoita oli vuosittain jo noin 1200. Merkittävää on, että vuodesta 1906 lähtien naisia oli enemmistö, joka pian nousi lähes kolmeen neljäsosaan opiskelijoista. Tampereen väestöstäkin enemmistö oli naisia, mihin vaikutti tekstiiliteollisuuden vahva asema kaupungissa.¹⁷ Opiston naisvaltaisuus ei kuitenkaan johtunut pelkästään tästä tamperelaisesta ominaispiirteestä, sillä yli kahden kolmasosan naisenemmistö oli tyyppillistä varsinkin 1920-luvulta lähtien myös muiden kaupunkien työväenopistoille, samoin kuin maaseudun kansanopistoille.¹⁸ Yhtenä selityksenä työväenopistojen pitkään jatkuneelle naisenemmistölle on oppiainevalikoima, jossa yleissivistävien aineiden rinnalla sijaa saivat 1920-luvulta lähtien vieraat kielet ja sellaiset naisille suunnatut käytännölliset taidot kuin käsityöt ja kotitalous. Tehdasympäristöllä oli todennäköisesti kuitenkin oma vaikutuksensa juuri 1900-luvun alun Tampereella. Esimerkiksi vuonna 1909 puolet työväenopiston naisopiskelijoista oli tehtaalaisia, ja voi olettaa, että innostus lähteä kurssille levisi tiiviissä työyhteisössä helpommin kuin usein yksin työskennelleiden palvelijoiden ja käsityöläisten tai kotiäitien joukossa.¹⁹

Tampereen jälkeen työväenopistoja perustettiin muihinkin kaupunkeihin ja asutuskeskuksiin niin että niitä 1930-luvun loppuun mennessä oli toiminnassa lähes viisikymmentä. Ne tulivat lakisäänteisen valtionavun piiriin vuonna 1927 ja kehittyivät Suomessa keskeiseksi vapaan sivistystyön instituutioksi. Enimmillään opistoja on ollut lähes kolme sataa, ja 1980-luvun taitteessa lähes 90 % niistä oli kunnallisia. Keskeisiä periaatteita niiden toiminnassa ovat olleet puolueettomuus poliittisissa ja uskonnollisissa kysymyksissä sekä opiskelun vapaaehtoisuus, jonka mukaisesti tutkintoja tai todistuksia ei ole jaettu.²⁰

Uudet voimat kunnallishallinnossa

Kunnallishallinnossa tehdään päätöksiä kansalaisten arkea lähellä olevista asioista, ja tässä päätöksenteossa luottamushenkilöillä on ollut keskeinen asema. Luottamushenkilöinä toimivat kaupunginvaltuutetut käyttävät ylintä päätösvaltaa, mutta luottamushenkilöitä ovat lisäksi lautakuntien ja kunnallisten laitosten johtokuntien jäsenet. Lautakunnat toimivat kaupunginhallituksen apuna hoitaen kaupungin eri toimialoihin liittyviä asioita. Lautakuntien ja johtokuntien jäseniä on huomattavasti enemmän kuin valtuutettuja, ja heidät valitsee valtuusto joko valtuutetuista tai muista kaupunkilaisista lähinnä puolueiden paikallisosastojen ehdotuksesta. Näin ollen myös valtuustoon kuulumattomat lautakuntien jäsenet ovat yleensä olleet poliittisesti aktiivisia ja laajentaneet päätöksentekoon osallistuvien piiriä.²¹

Vuonna 1917 hyväksytty ja vuoden 1918 alusta voimaan tullut kunnallislaki oli merkittävä taitekohta paikallisen päätöksenteon demokratisoitumisessa, koska sen myötä varallisuuden perustunut äänioikeus ja vaalikelpoisuus jäivät historiaan. Poliittinen kansalaisuus ulottui nyt myös paikallistasolla kaikkiin aikuisiin, niin miehiin kuin naisiin. Ensimmäiset uuden kunnallislain mukaiset vaalit oli ollut tarkoitus järjestää maaliskuussa 1918, mutta sisällissodan takia ne lykkääntyivät. Tampereen kunnallisvaalit käytiin joulukuussa 1918 sodan repimässä kaupungissa. Uuden lain seurauksena luottamushenkilöstön sosiaalinen koostumus muuttui olennaisesti. Kun viimeisessä vanhan vaalitavan mukaan valitussa valtuustossa suurliikkeiden omistajilla, johtajilla ja akateemisesti koulutetuilla oli ollut hallussaan 60 % valtuustopaikoista, heidän osuutensa putosi noin kolmannekseen. Työväki nousi ensimmäistä kertaa merkittäväksi ryhmäksi valtuustossa ja sai reilun neljänneksen paikoista. 1920-luvulla ja 1930-luvun alussa työntekijöiden osuus nousi lähes kolmannekseen. Luottamushenkilöiden sosiaalisen taustan lisäksi puolueiden valtasuhteet muuttuivat. Sosiaalidemokraatit saivat hie-man yli puolet äänistä vuoden 1918 vaaleissa, ja seuraavinakin vuosina vasemmisto keräsi selvän enemmistön kaupunkilaisten äänistä.

Sosiaalidemokraattien ryhmä oli 1920- ja 1930-luvulla valtuuston suurin: vuoteen 1936 saakka siinä oli 20–25 edustajaa valtuutettujen kokonaismäärän ollessa 41–42, ja 1930-luvun lopussa sen edustajien määrä 47-henkisessä valtuustossa oli 30. Vuosina 1920–1930 myös kommunisteilla oli yhdestä viiteen valtuutettua.²²

Vuoden 1919 alussa Tampereen kunnalliselämään tuli mukaan useita työväenopiston opiskelijoita, joiden opiskelu oli alkanut jo 1900-luvun alkuvuosina, kauan ennen sisällissotaa. Punaisten puolella sotaan osallistuneita oli tosin edelleen vangittuna, mutta koska kolmasosa valtuutetuista vaihtui vuosittain, vankileireiltä vähitellen vapautuneet saattoivat ehtiä jo seuraaviin vaaleihin ja osallistua siten kunnalliseen päätöksentekoon ensimmäisen tarkastelujakson aikana.²³ Sota järkytti suomalaisen työväenopistoliikkeen johtomiehiä ja antoi aiheita pohdinnoille sivistystyön epäonnistumisesta.²⁴ Myös Tampereella kaupunginvaltuusto pahoitteli, että ”työväenopiston oppilaista suurin osa oli ensimmäisinä miehinä tuhoamassa niiden kaupunkilaisten henkeä ja omaisuutta, jotka heitä olivat opintielle auttaneet”.²⁵ Opiston toiminta oli keskeytynyt alkuunsa kevätlukukaudella 1918, mutta syyslukukaudella opetus käynnistyi jälleen, vaikka suuria jännitteitä täytyi olla ilmassa. Opiskelijamäärä romahti tilapäisesti.²⁶ Yhteiskunnan toiminta palautui uomiinsa kuitenkin hämmästyttävän nopeasti.

Kunnalliset luottamushenkilöt ja opiskelu työväenopistossa

Hyvin monella tamperelaisella 1920-luvun alun ja 1930-luvun loppupuolen luottamushenkilöllä oli kytkös työväenopistoon. Molempina ajanjaksoina kaikista nais- ja miespuolisista kaupunginvaltuutetuista ja lautakuntien jäsenistä noin neljäsosa oli opiskellut Tampereen työväenopistossa joko ennen luottamustehtävässä toimimistaan tai sen aikana. Jos tarkastellaan kaupunginvaltuutettujen²⁷ suppeampaa joukkoa, työväenopistossa opiskelleiden osuus molempina jaksoina kohosi noin kolmannekseen.²⁸ Sukupuolten välillä oli selvä ero, sillä

luottamusnaiset olivat opiskelleet työväenopistossa huomattavasti useammin kuin miehet, naispuolisten valtuutettujen pienestä joukosta jopa valtaosa (Taulukko 1). Luottamusnaisten vahva kytkös ei ole yllätys, kun ottaa huomioon sivistyslaitoksen naisvaltaisuuden.

Taulukko 1. Työväenopistossa opiskelleet Tampereen kaupungin vuosien 1919–1923 ja 1935–1939 luottamushenkilöt

	1919–1923			1935–1939			
	Kaikki	Naisia	Miehiä		Kaikki	Naisia	Miehiä
Valtuuston ja lautakuntien jäseniä	457	62	395		477	74	403
Työväenopistossa opiskelleita	111 (24%)	28 (45%)	83 (21%)		121 (25%)	25 (34%)	96 (24%)
Kaupunginvaltuutettuja	97	11	86		81	5	76
Työväenopistossa opiskelleita	34 (35%)	8 (73%)	26 (30%)		26 (32%)	3 (60%)	23 (30%)

Lähteet: Tietokannat Kunnalliset luottamushenkilöt Tampereella 1919–1923 ja työväenopisto sekä Kunnalliset luottamushenkilöt Tampereella 1935–1939 ja työväenopisto. Tietokantojen lähteistä ja koostamisesta katso lähdeluettelo.

Noin kolmasosa Tampereen luottamushenkilöistä kuului tutkittavina ajankohtina johtavassa asemassa olevien tai akateemisesti koulutettujen ryhmään, jolle työväenopiston opetusta ei ollut suunnattu. Maistereita ja johtajia löytyykin työväenopiston oppilaiden joukosta 1900-luvun alkupuolella vain poikkeuksellisesti, sillä työväenopistot eivät olleet sellaisia kaikkien kaupunkilaisten sivistyslaitoksia kuin nykyään. Sosiaaliset raja-aidat olivat korkeita ja työväenopiston yleisivistävä opetus, alkeisopetuksesta puhumattakaan, tuskin tarjosi kovin paljon virikkeitä niille, jotka jo nuoruudessaan olivat saaneet pitkän ja perusteellisen koulutuksen. Kuten myös tiedot Tampereen

työväenopiston opiskelijoiden sosiaalisesta asemasta kertovat, opistot olivat selkeästi työläisten, käsityöläisten ja alempien toimihenkilöiden opinahjoja.²⁹

Jotta luottamushenkilöiden ja työväenopiston suhteesta näin ollen saisi asianmukaisemman kuvan, olen seuraavassa vaiheessa tarkentanut huomion opistojen varsinaiseen kohderyhmään eli työväestöön ja alempaan keskiluokkaan. Rajaamalla ammattinimikkeiden ja oppiarvojen perusteella pois tarkastelusta johtavassa asemassa olevat ja akateemisesti koulutetut valtuutetut ja lautakuntien jäsenet, jäljelle jäi ensimmäisestä jaksosta 304 ja toisesta 336 luottamushenkilöä, joiden voi katsoa kuuluneen työväestöön ja alempaan keskiluokkaan. Joukko on edelleen varsin laaja, sillä työläisten lisäksi siihen kuuluu muun muassa käsityöläisammateissa toimineita, työnjohtajia, konttoristeja, kansakoulunopettajia sekä kauppiaita. Mukana on myös työväenjärjestöjen ja osuustoimintaliikkeen johtotehtävissä toimineita, jotka olivat yleensä edenneet asemaansa työläisammattista. Naisten ryhmittelyä on monessa tapauksessa vaikeuttanut ammattinimikkeen puuttuminen.³⁰

Työväestön ja alemman keskiluokan ryhmän luottamushenkilöistä keskimääräistä suurempi osa oli ollut mukana työväenopiston toiminnassa, mikä oli odotettavissakin. Molempina ajanjaksoina valtuuston ja lautakuntien nais- ja miespuolisista jäsenistä yli kolmasosa oli opiskellut työväenopistossa. Pelkkien kaupunginvaltuutettujen kohdalla osuu on vielä suurempi, ensimmäisellä jaksolla yli puolet ja jälkimmäiselläkin lähes puolet. Näyttääkin siltä, että poliittisen aktiivisuuden asteen lisääntyessä kytkös työväenopistoon tulee yleisemmäksi: vaaleissa valitut valtuutetut olivat opiskelleet opistossa useammin kuin pelkästään lautakunnissa toimineet, jotka oli saatettu värvätä esimerkiksi sellaisten puolueen paikallisosastossa toimineiden joukosta, jotka eivät olleet asettuneet ehdokkaiksi kunnallisvaaleissa. Lautakuntien jäseniksi valittiin myös ehdokkaina olleita, mutta valitsematta jääneitä kaupunkilaisia, ja näin ollen työväenopistossa opiskelu vaikuttaisi olleen yhteydessä menestykseen kunnallispolitiikassa. Vertailun vuoksi voi vielä mainita, että vuonna 1920 kaikista 15 vuotta täyttäneistä tamperelaisista noin yksi prosentti opiskeli

työväenopistossa ja kymmenen vuotta myöhemmin 2,5 %. Vaikka laskentatapa ei ole vertailukelpoinen, koska luottamushenkilöiden opiskelussa on otettu huomioon myös aikaisemmat vuodet, valaisee suuren yleisön varsin vähäinen osallistumisaste silti työväenopistossa opiskelleiden luottamushenkilöiden osuuden merkittävyttä.³¹

Työväenopiston opiskelijaluettelot eivät kerro opiskelun aktiivisuudesta, sillä ne ovat tietoja opetukseen ilmoittautuneista. Kurssilla on voitu käydä epäsäännöllisesti tai se on voitu jättää kokonaan kesken. Työväenopistossa opiskelun kesto näyttää keskimäärin jääneen varsin lyhyeksi, sillä vuosien 1919–1923 opistossa olleista luottamushenkilöistä yli puolet oli ollut kirjoilla yhden tai kaksi lukukautta. Kolmasosalla opiskelu oli kestänyt puolestatoista viiteen vuotta, mikä viittaa pitkäjänteiseen osallistumiseen, ja löytyipä kahdeksan henkilöä, jotka olivat viihtyneet opistossa yli vuosikymmenen, mitä voisi luonnehtia jo elämäntavaksi.³² Opiskelun kesto ei kuitenkaan aina välttämättä kerro sen merkityksestä, ja on muistettava, että lyhytaikainen osallistuminen opiston toimintaan on voinut olla kansakouluoppia ilman jääneelle tai koulun vain osittain käyneelle luottamushenkilölle hänen harvoja kokemuksiaan järjestetystä opetuksesta.

Työväenopistossa opiskelun ajoittumisen selvittämiseksi tutkin tarkemmin työläistaustaisten ja alempaan keskiluokkaan kuuluvien kaupunginvaltuutettujen pienempää joukkoa vuosina 1919–1923.³³ Valtaosalla eli yli 90 prosentilla työväenopistossa opiskelu ajoittuu joko kokonaan valtuustokautta edeltäneeseen aikaan tai oli alkanut ennen valintaa, mikä kertoo ainakin siitä, että asema valtuutettuna ei ollut se tekijä, joka ohjasi heitä hakemaan oppia työväenopistosta. Ajallinen suhde houkutteleekin pohtimaan missä määrin työväenopisto-opinnot rohkaisivat heitä lähtemään mukaan kunnallispolitiikkaan, mutta vastausta siihen ei kuitenkaan löydy tästä aineistosta. Osallistuminen työväenopiston opintoihin on voinut joillekin olla yksi sysäys muiden joukossa, joista ilmeisin on ollut toiminta paikallisessa työväenyhdistyksessä. Poliitikassa toimineet henkilöt ovat todennäköisesti olleet aktiivisia muillakin elämänsaloilla.

Kiinnostava kysymys on työväenopistossa opiskelleiden luottamushenkilöiden puoluetusta. Pelkästään lautakunnissa toiminei-

den, poliittisesti vähemmän aktiivisten henkilöiden puoluetta ei ole mahdollista selvittää systemaattisesti, sillä tutkimani ajanjakson tietoja ei ole koottu kaupunginhallinnon asiakirjoihin.³⁴ Kaupunginvaltuutettujen puolueastan voi kuitenkin jäljittää valitsijayhdistysten ehdokasasettelun pohjalta. Tosin 1920-luvun vaaleissa valitsijayhdistyksillä ei ollut nimiä eikä siten puoluetunnuksia, mutta puolueet on mahdollista päätellä listoilla olevien henkilöiden perusteella. Kuten saattaa odottaa, valtaosa työväenopistossa opiskelleista valtuutetuista edusti työväenpuolueita ja erityisesti sosiaalidemokraatteja. Vuosina 1919–1923 kaupunginvaltuutettuina toimineista ja työväenopistossa opiskelleista 34 henkilöstä 29 oli sosiaalidemokraatteja, kolme kommunisteja ja kaksi oli valittu porvarillisten yhteisen valitsijayhdistyksen listalta. Vuosien 1935–1939 26 opistossa opiskelleesta valtuutetusta 24 edusti sosiaalidemokraatteja ja kaksi porvarillista vaaliliittoa. Sosiaalidemokraattien osuus työväen edustajina korostui, koska kommunistien toiminta oli kiellettyä 1930-luvulla.³⁵

Tiedolliset ja taidolliset resurssit

Tiedon ja opin merkityksen ymmärtämiseksi on syytä aloittaa opistossa opiskelleiden luottamushenkilöiden pohjakoulutuksesta ja ammatillisesta asemasta. Useimpien tausta ei nimittäin antanut heille kovin hyviä valmiuksia toimia kunnallisissa tehtävissä. Esimerkiksi vuosien 1919–1923 kaupunginvaltuutetuista (83 miestä ja 28 naista) enemmistöllä oli pohjakoulutuksena korkeintaan kansakoulu: lähes kaksi kolmasosaa ilmoitti aikaisemmaksi koulutukseksi joko kokonaan tai osittain käydyn kansakoulun tai käsityöläiskoulun. Viimeksi mainittu oli ammattioppilaille ja nuorille työläisille suunnattu iltakoulu, jonka opetus käytännössä koostui pitkälti samoista perustaidoista kuin kansakouluopetus. Lisäksi suuri joukko (16 %) ei ollut antanut tietoa pohjakoulutuksestaan, mikä viittaa siihen, että kansakoulu oli jäänyt käymättä tai koulunkäynti jäänyt lyhyeksi. Vaillinaista koulunkäyntiä selittää osittain se, että puolet työväenopistossa opiskelleista luottamushenkilöistä oli kotoisin maaseudulta,

jossa kansakouluopetuksen järjestäminen oli edennyt hitaammin kuin kaupungeissa. Tiedot näiden luottamushenkilöiden ammatista opistoaikana ovat puutteellisia, mutta miehistä yli puolet (60 %) toimi käsityöläisammateissa tai oli ammattityöntekijöitä tai tehdastyöläisiä. Siten heidät voidaan luokitella ruumiillisen työn tekijöiksi. Naiset puolestaan olivat joko tehtaalaisia tai hoitivat kotia.³⁶

Myös alussa mainittu Lida Vihuri, joka oli mukana työväenopiston toiminnassa toistakymmentä vuotta, oli ammatiltaan tehdastyöläinen. Hän oli syntynyt Lempäälässä vuonna 1882 ja ilmoitti käyneensä kaksi luokkaa iltakoulua. Hänen yhdeksän vuotta nuorempi ja niin ikään Lempäälässä syntynyt ja tehtaassa työskennellyt sisarensa Kaisa Hildén oli opistossa vuodesta 1909 aina 1920-luvun alkuun saakka lähes vuosittain. Hän ilmoitti koulutus pohjakseen osittain käydyn kansakoulun. Hildénistä tuli luottamushenkilö vuonna 1919 ja Vihurista kaksi vuotta myöhemmin, ja mikä kiinnostavinta heidän taustaansa nähden, molemmat aloittivat koulujen johtokunnissa: Hildén käsityöläiskoulujen (iltakoulujen) ja Vihuri kansakoulun.³⁷

Millä tavalla työväenopisto edisti Vihurin ja Hildénin kaltaisten ihmisten kykyä toimia yhteiskunnallisissa tehtävissä? Tampereellakin opiston perustajien tavoitteet olivat olleet korkealla, sillä mallina oli pidetty Tukholman työväenopistoa, jota voi luonnehtia eräänlaiseksi työväen akatemiaksi tieteellisyyttä korostaneen opetuksen takia. Alkuvuosina Tampereen työväenopiston opetus koostui pelkästään yleissivistävistä luennoista sellaisissa oppiaineissa kuin historia, kansantaloustiede, luonnontieteet ja terveystieteet. Ainoa taitoaine oli laulu. Pian kuitenkin kävi ilmeiseksi, että teoreettinen luento-opetus oli liian vaativaa oppilaille, joiden pohjakoulutus oli vähäinen, eikä sellainen opetus myöskään houkutelut opiston piiriin suuria joukkoja. Siksi opiston ohjelmaan otettiin vuodesta 1904 lähtien käytännöllisiä aineita, joiden opetukseen liittyi harjoituksia. 1900-luvun kahdella ensimmäisellä vuosikymmenellä oppiaineina olivat oikeinkirjoitus, ainekirjoitus, kirjanpito, laskento, ruotsin kieli, lausunta ja piirustus.³⁸

Perustaitojen kartuttaminen oli epäilemättä hyödyksi niille, joiden kansakoulun käynti oli jäänyt lyhyeksi. Suomessa on ylpeily

sillä, että käytännössä koko väestön kattava lukutaito saavutettiin jo varhain, mutta Tampereen työväenopiston perustamisen aikoihin yli puolet 15 vuotta täyttäneistä oli kirjoitustaidottomia, ja kaupungeis-sakin, joissa tilanne oli parempi, heidän osuutensa oli edelleen noin viidennes.³⁹ Vaikka kirjoittamisen alkeet olisivatkin olleet hallussa, lisäharjoitusta tarvittiin, jotta voitiin toimia sihteerinä yhdistyksissä, laatia kirjallisia ehdotuksia ja ylipäätään hoitaa kirjeenvaihtoa, joka oli tärkeä yhteydenpidon muoto. Sujuva laskutaito oli välttämätön kaikille ja kirjanpito-taito hyödyksi niille, jotka olivat vastuussa taloudellisista asioista niin yhdistyksissä kuin kunnallishallinnossakin.

Opistotoiminnan alkuvuosien jälkeen myös luentojen aiheet monipuolistuivat jonkin verran, ja mukaan tuli enemmän työväestön asemaan liittyvää ja ajankohtaisia kysymyksiä käsittelevää opetusta. 1920-luvulle tultaessa luentoja pidettiin myös valtio-opista, kunnallishallinnosta, sosiaalipolitiikasta, sosiologiasta, osuustoiminnasta ja lakitiedosta. Nämä aineet tarjosivat käytännöllistä tietoa yhteiskunnan ja kunnalliselämän käytännöistä ja pelisäännöistä. 1920- ja 1930-luvulla luennoilla esiteltiin lisäksi esimerkiksi sellaisia aikakauden sosiaalipoliittisia uudistuksia kuin työsuojelu-, terveydenhoito- ja alkoholilainsäädäntöä.⁴⁰ Opiston johto piti ylipäänsä yhteiskuntaan ja talouteen liittyviä aiheita tärkeinä työväestölle, ja 1900-luvun kahden ensimmäisen vuosikymmenen aikana niistä järjestettiin eniten luentoja heti kärjessä olleiden historiallisten aiheiden jälkeen. Opisto kutsui myös eri alojen asiantuntijoita vierailviksi luennoitsijoiksi varsinkin 1920-luvulta lähtien, mutta jo eduskuntauudistuksen jälkeisistä vuosista lähtien opistossa nähtiin esimerkiksi sosiaalidemokraattisia kansanedustajia esitelmöimässä.⁴¹ Tällä tavoin monet työväenopiston opiskelijat varmasti saivat tietoa politiikasta ja kuuluivat juuri niiden henkilöiden näkemyksiä, jotka edustivat heitä. Ehkäpä kohtaamiset myös avasivat näköaloja yhteiskunnalliseen toimintaan osallistumiselle.

Vaikka Tampereen työväenopisto kunnallisena laitoksena korosti puolueettomuutta sekä poliittisissa että uskonnollisissa kysymyksissä, niiden käsittely sallittiin sillä ehdolla, että se tapahtui neutraalisti ja tieteellisellä asiallisuudella. Samanlaista puolueettomuuden tulkin-

Työväenopistotoiminnan alkuvaiheessa työläisten ajateltiin tarvitsevan yleissivistyksen ohella erityisesti yhteiskuntaa ja taloutta käsittelevää opetusta. Yhteiskuntaopin opintokerho Tampereen työväenopistossa 1930-luvulla. Kuva: Vapriikki.

taa noudatettiin yleensä muissakin työväenopistoissa. Siten voitiin luennoida poliittisista aatteista, esimerkiksi sosialismista, mikä varmasti lisäsi opiston kiinnostavuutta yhteiskunnallisesti aktiivisten opiskelijoiden silmissä. Puolueettomuudesta huolimatta opisto korosti työväenhenkisyytään, millä viitattiin siihen, että sen piirissä oli mahdollista keskustella teemoista, joiden oletettiin kiinnostavan opiskelijoiden enemmistöä. Kunnallishallinnon uudistus vuonna 1918 mahdollisti työväen edustajien pääsyn aikaisempaa laajemmassa mitassa työväenopiston johtokuntaan ja näin myös vaikuttamaan opiston toimintaan.⁴²

Alkeisopetuksen ja yhteiskunnan toimintaan liittyvien luentoaiheiden merkitys yhteiskunnallisista asioista kiinnostuneille on ilmeinen, mutta millä tavalla perinteinen humanistispainotteinen yleis-

sivistävä opetus saattoi valmistaa kunnallispolitiikassa toimimiseen? Historiallisilla aiheilla on toki usein yhteiskunnallinen ja poliittinen ulottuvuutensa, mutta ensi näkemältä sellaiset opiston alkuaikoina tyypilliset aiheet kuin kirjallisuus, maantiede, kirkkohistoria tai huomattavien henkilöiden elämäkerrat eivät näytä suoraan liittyvän kansalaistaitoihin.⁴³ 1900-luvun alkuvuosien työväenopiston ohjelma oli pitkälti sivistyneistön luomus, ja heidän näkökulmastaan oma oppikoulukasvatus muodosti standardin sivistykselle. Työväenopiston yleissivistävien luentojen aihepiirit vastasivatkin suurelta osalta oppikoulun niin sanottuja lukuaineita.⁴⁴ Sivistyneistön tavoitteena oli kasvattaa kansalaisia, jotka arvostavat tätä porvarillista sivistystä. Työläisistäkin moni omaksui ajatuksen, että sen perusteiden tuntemus oli tärkeätä.

Työväenopiston opiskelijoiden kannalta yleissivistys oli merkittävää ensinnäkin siksi, että se saattoi antaa aineksia ja sysäyksiä intellektuaaliseen kehitykseen avaamalla ovia vaikkapa kirjallisuuden ja taiteen maailmaan. Sinne pääsy oli aikaisemmin kuulunut sivistyneistön etuoikeuksiin, mutta tavoitteeksi oli tullut ”kaikkien kansalaisten saattaminen osalliseksi sivistyksen tuottamasta onnellisuudesta”.⁴⁵ Sisäisen maailman rikastumisen lisäksi tietyn yleissivistyksellisen kaanonin tunnistaminen ja sen joihinkin osiin perehtyminen saattoi myös edistää työläisten kulttuurista kansalaisuutta, osallisuutta sivistyneistön ja eliitin intellektuaaliseen maailmaan. Se epäilemättä vahvisti itseluottamusta, jonka turvin oli helpompi osallistua yhteiskunnalliseen toimintaan ja kohdata korkeamman opillisen sivistyksen saaneita henkilöitä.

Opiskelu työväenopistossa ei voinut kuitenkaan tuottaa samanaista systemaattista ja opiskelijoille yhteistä tieto- ja taitopohjaa kuin esimerkiksi oppikoulu, sillä opiskelun vapaaehtoisuuden takia oppilaat valitsivat itseään kiinnostaneita kursseja. Lisäksi työväenopiston opetustarjonta vaihteli vuosittain esimerkiksi käytettävissä olleiden opettajavoimien ja aiheiden ajankohtaisuuden mukaan.

Sosiaaliset resurssit

Henkilökohtaisten tietojen ja taitojen lisäksi työväenopisto loi edellytyksiä myös yhteiskunnallisessa toiminnassa hyödyllisten sosiaalisten resurssien muotoutumiselle. Niitä ovat esimerkiksi sosiaaliset suhteet, kommunikaation ja vuorovaikutuksen kanavat sekä keskinäinen luottamus, jotka yhdessä sosiaalisten taitojen kanssa voivat edistää kykyä toimia julkisissa tehtävissä ja ajaa oman ryhmän päämääriä. Osittain sosiaalisten resurssien karttuminen liittyi sellaisiin suunnitelmallisiin opetusjärjestelyihin, joilla tähdättiin harjaantumaan yhdistys- ja muuhun julkiseen toimintaan, mutta jotka samalla ikään kuin sivutuotteena loivat kontakteja sekä pohjaa yhteistoiminnalle ja -hengelle.

Aivan alkuvuosista lähtien opisto järjesti keskustelukokouksia, joissa opiskelijat toimivat vuorotellen puheenjohtajina ja sihteerinä sekä pitivät usein myös etukäteen valmisteltuja alustuksia. Kokousten aiheet oli sovittu ennalta, ja esimerkiksi ensimmäisenä toimintavuotena ne ulottuivat köyhyyden poistamisesta ylellisyystavaroihin ja nuorten katuelämästä työläisten rooliin vapaassa sivistystyössä. Vähitellen osa keskusteluista alkoi keskittyä ajankohtaisiin yhteiskunnallisiin teemoihin, joita olivat muiden muassa kieltolaki, torpparien asema, työttömyys sekä sosialismin ja osuustoiminnan suhde. Osa kokouksista puolestaan käsitteli helpommiksi arveltuja aiheita, joista esimerkkeinä voi mainita muotihulluuden, tupakanpolton, huvittelun ja urheilun. Kevyempien aiheiden tarkoituksena oli ennen kaikkea rohkaista osallistujia ottamaan osaa keskusteluun ja harjoitella puheen pitoa. Joskus kokousten pohjalta syntyi lisäksi käsinkirjoitettuja lehtiä.⁴⁶

1920-luvulla työväenopistossa otettiin käyttöön uusi työmuoto, opintokerho, joka itse asiassa yhdisti luento-opetuksen asiasisältöjä keskustelukokousten tapaan harjoitella mielipiteiden ilmaisua ja julkista esiintymistä. Opintokerhotyö oli saavuttanut 1900-luvun alkuvuosista lähtien suurta suosiota Ruotsissa, ja toisin kuin luento-opetuksessa, opiskelijoille annettiin siinä varsin aktiivinen rooli, sillä heidän tehtävänsä oli valmistaa alustuksia kokoontumisiin.⁴⁷

Työskentelytavan lisäksi myös osa aiheista antoi selkeästi eväitä yhteiskunnalliseen osallistumiseen: sellaisia olivat esimerkiksi puhetaito, kansantaloustiede ja yhteiskuntaoppi.⁴⁸

Jo itse osallistuminen työväenopiston toimintaan mahdollisti sosiaalisten suhteiden syntyminen ja laajentamisen. Opisto ja opistolaiset näyttävät 1900-luvun alkuvuosikymmeninä ymmärtäneen toiminnan samankaltaiseksi kuin yhdistystoiminnan, sillä opiskelijoita nimitettiin opiston jäseniksi.⁴⁹ Opetusjärjestelyjen mahdollistaman sosiaalisuuden lisäksi opiston piirissä syntyi myös spontaania yhteisöllisyyttä. Esimerkiksi 1910-luvulla toimi epävirallinen keskustelupiiri, niin sanottu Lauantai-seura, jota on pidetty 1920-luvulla syntyneen, toverikunnaksi nimetyn oppilaskunnan alkumuotona.⁵⁰ Jo ennen toverikunnan perustamista työväenopistossa oli ollut huvia-toimikuntia, joihin kuuluneet opiston opiskelijat järjestivät opiston iltamia ja juhlia ja valmistelivat niihin ohjelmaa. Iltamien järjestäminen toi kokemusta yhteistoiminnasta ja niihin harjoitellut puheet, runonlausunta ja näytelmät kehittivät esiintymistaitoa.⁵¹

Vuonna 1924 perustettu toverikunta jatkoi opiskelijoiden omaan aktiivisuuteen perustunutta työtä ja järjesti lisäksi vierailuja taide- näyttelyihin ja teattereihin. Erilaiset retket olivat tärkeä osa sen toimintaa. Toverikunta hankki Tampereen läheltä kesäkodin, jossa työväenopiston opiskelijoiden oli mahdollista viettää sunnuntaipäiviä ja kesälomalla jopa pidempiä aikoja ulkoilmaharrastusten, kirjaston ja tanssien parissa. 1920- ja 1930-lukujen taitteessa keskimäärin 60–80 opiskelijaa vieraili siellä sunnuntaisin. Opiskelijoiden keskinäisten suhteiden vahvistumisen lisäksi toverikunnan muihin suomalaisiin työväenopistoihin ylläpitämät kontaktit ja niihin järjestetyt vierailut mahdollistivat laajemman verkostoitumisen.⁵² Kaikki työväenopiston opiskelijat olivat periaatteessa toverikunnan jäseniä, mutta sen toimintaa organisoivat opiskelija-aktiiveista koostunut johtokunta. Johtokunnassa toimi vuosina 1924–1935 kaikkiaan 77 henkilöä. Ainakin kymmenen heistä toimi kunnallisena luottamushenkilönä jo 1930-luvun loppupuolella, ja useat muut näyttävät päätyneen kunnalliselämään myöhemmin.⁵³

Työväenopiston opiskelijoiden perustama toverikunta loi omalta osaltaan edellytyksiä yhteisöllisyydelle. Opistolaisia toverikunnan kesäkodissa Ylöjärvellä 1920-luvulla. Kuva: Työväenmuseumo Werstas.

Minkälaisia sosiaalisia suhteita ja sosiaalista pääomaa työväenopiston piirissä saattoi syntyä? Niin sanottu sitova sosiaalinen pääoma liittyy vahvoiksi kutsuttuihin eli samankaltaisten tai läheisten välisiin siteisiin, kun taas silloittava pääoma liittyy heikkoihin, oman ryhmän ulkopuolelle ulottuviin siteisiin. Esimerkiksi poliittisen toiminnan kannalta silloittava pääoma on nähty hyödyllisemmäksi, sillä se mahdollistaa yhteistyön laajempien piirien kanssa.⁵⁴ Työväenopiston kohdalla näyttää siltä, että siteet olivat luonteeltaan pikemminkin vahvoja, muodostuen sosiaaliselta asemaltaan ja koulutustaustaltaan varsin samanlaisten opiskelijoiden välille. Opistossa opiskelleiden luottamushenkilöiden lisäksi opiston koko opiskelijakunnalla oli varsin yhtenäinen tausta. Tampereen työväenopiston 1910-luvun lopun ja 1920-luvun opiskelijoista lähes kaikilla (noin 90 prosen-

tilla) pohjakoulutuksena oli enimmäillään kansakoulukurssi. Suurin osa heistä, eri vuosina kahdesta kolmasosasta kolmeen neljäsosaan, luokiteltiin ruumiillisen työn tekijöiksi.⁵⁵ Siten opiston opiskelijakunnan kautta ei avautunut ovia työväestön piiriin ulkopuolelle. Toki tämäkään ryhmä ei ollut homogeeninen ja työväestön piirissä syntyneet suhteet olivat varmasti tärkeitä yhteiskunnallisessa toiminnassa mukana oleville, sillä ne loivat mahdollisuuksia tiedon kululle sekä mielipiteiden muodostamiselle ja vaihdolle. Lisäksi ehdokkaaksi asettuminen edellytti sitä, että henkilö tunnettiin ja että hän nautti oman ryhmänsä keskuudessa arvostusta ja luottamusta. Ehkä keskinäinen tuki ja yhteenkuuluvuuden tunne oli myös avuksi tilanteessa, jossa kohdattiin kunnallishallinnon ennestään vieraat toimintatavat, virkamiehet ja muut luottamushenkilöt, joista huomattava osa oli edelleen peräisin yhteiskunnan ylemmistä kerroksista.

Koska opiston opiskelijakunnassa ei 1900-luvun alkupuolella näitä ryhmiä juuri näkynyt, opiston opettajat olivat luultavasti useille ensimmäisiä kontakteja sivistyneistöön. Sellaisten kohtaamisten merkitystä ei pidä väheksyä. Opiston johtajan lisäksi luentoja pitivät paikkakunnan oppikoulujen, kauppaoppilaitoksen ja teknillisen oppilaitoksen opettajat sekä kaupungin virkamiehet. Lisäksi vierailijoina oli professoreita, muita yliopiston opettajia ja maistereita sekä esimerkiksi kirjailijoita.⁵⁶ Vaikka yhteiskunnallisia rajoja ylittäneitä kohtaamisia tapahtui lähinnä vain opettajien kanssa, on huomattava opiston mahdollistama rajojen ylitys tiedollisella tasolla. Opiston opetus avasi valtaosalle opiskelijoista heidän arkielämästään poikkeavia näkymiä ja mahdollisesti myös omista käsityksistä eroavia ajatuksia. Sellaiset rajojen ylitykset olivat tärkeitä uusien näkökulmien hahmottamiselle, mistä kunnalliselämässä oli varmasti hyötyä.

Lopuksi

Työväenopisto oli Tampereella eräänlainen kulttuuri-instituutio luentoineen, keskustelukokouksineen ja juhlineen. Vaikka sen opetusohjelma oli 1900-luvun alkuvuosina sivistyneistön laatima ja toi-

minta kunnallisen valvonnan alaista, se oli monille työläisille helposti lähestyttävä sivistyslaitos. Opiston sijaintipaikka työväenyhdistyksen talossa ei varmastikaan ollut vähäisin syy. Tampereen työväenyhdistys, jonka vuokralaiseksi opisto tuli vuonna 1900, nimenomaan toivoi, että työväki täyttää opiston salin.⁵⁷ Työväenliike omaksui muutenkin myönteisen kannan työväenopistoja kohtaan kannattamalla kunnallisten opistojen perustamista ja opetuksen puolueettomuutta korostava opisto saatiin myös nähdä suojaksi työväenliikkeen arvoja vastustaville pyrkimyksille.⁵⁸ Yhteiskunnallisesti aktiivisten tai sellaisiksi myöhemmin kehittyneiden työläisten sivistysvaihtoehdot olivat muutenkin alkuaikoina vähäisiä. Työväenyhdistyksen oma sivistystyö oli melko satunnaista ja alkoi Tampereellakin 1900-luvun alussa suuntautua poliittiseen koulutukseen. Työväen Sivistysliitto perustettiin sisällissodan jälkeen 1919, ja sen opintokerhotoiminta Tampereella käynnistyi vasta 1920-luvulla.⁵⁹

Työväenopistomuotoisen vapaan sivistystyön ja kunnallisen vaikuttamisen vahvaa yhteyttä Tampereella osoittaa se, että molempina tutkimusjaksoina noin kolmasosa työläistaustaisista ja alempaan keskiluokkaan kuuluneista luottamushenkilöistä sekä noin puolet samojen ryhmien kaupunginvaltuutetuista oli opiskellut työväenopistossa. Opiskelun yleisyys näyttää olleen yhteydessä poliittisen aktiivisuuden asteeseen tai politiikassa menestymiseen, sillä valtuutetuilla oli useammin työväenopistotausta kuin pelkästään lautakunnissa toimineilla. 1920-luvun taitteen tilanne ei ollut kunnallisten päättäjien piirin laajentumiseen liittyvä poikkeus vaan tutkimusjaksojen väliset lähes olemattomat erot kertovat jatkuvuudesta. Vaikka uusia sivistysmahdollisuuksia ilmaantui, työväenopisto säilytti paikkansa myös nuoremman, 1930-luvun jälkipuolella kunnalliselämässä mukana olleen polven tärkeänä opinahjona. Yhdestä kaupungista saatuja tuloksia ei tietysti voi yleistää muuallle, sillä on mahdollista, että Tampereen tilanne ilmensi paikkakunnan erityispiirteitä ja että Tampereen työväenopisto oli joissain suhteissa poikkeuksellinen instituutio. Tulokset antavat kuitenkin viitteitä siitä, että työväenopistoilla todellakin oli 1900-luvun alkuvuosikymmeninä merkittävä sija yhteiskunnallisesti aktiivisten ihmisten sivistyspohjan muotoutumisessa.

Työväenopisto-opiskelu ei vapaaehtoisuutensa ja opetustarjonnan vaihteluiden takia tuottanut oppikoulun tapaista systemaattista ja opiskelijoille yhteistä tieto- ja taitopohjaa eikä muodollisia pätevyyyksiä. Silti se epäilemättä mahdollisti osaltaan kunnalliselämässä tarpeellisten ja siihen osallistumista helpottavien tiedollisten ja taidollisten sekä sosiaalisten resurssien muotoutumista. Opisto tarjosi vähän koulua käyneille opiskelijoilleen perustavanlaatuisia, kansakoulun oppimäärää paikanneita taitoja ja osallisuutta sivistyneistön määrittelemään yleissivistykseen, mutta myös tietoja ajankohtaisista aiheista. Se saattoi herättää kiinnostuksen itsensä kehittämiseen ja itseopiskeluun sekä antaa valmiuksia kunnalliselämässä tarvittavan tiedon hankintaan. Opistossa oli mahdollista kehittää myös sosiaalisia taitoja kuten esiintymistä ja keskustelua sekä harjoitella yhdistys- ja kunnalliselämässä keskeisiä kokoustaitoja. Opiston toiminta, niin opetus kuin toverikuntakin, tarjosivat tilaisuuden vuorovaikutukseen ja yhteiskunnallisille aktiiveille tärkeiden suhteiden luomiseen muihin opiskelijoihin sekä olemassa olevien, esimerkiksi työväenyhdistyksessä tai ammattiyhdistyksissä syntyneiden kontaktien vahvistamiseen.

Koska opiskelijakunta oli yhteiskunnalliselta asemaltaan ja pohjakoulutukseltaan varsin yhtenäistä, sosiaalisia rajoja ylittäneitä kohtauksia tapahtui lähinnä vain sivistyneistöön kuuluneiden opettajien kanssa. Rajojen ylitystä tapahtuikin ennen kaikkea tiedollisella tasolla, mikä mahdollisti tutustumisen uudenvälisiin näkökulmiin ja antoi eväitä asioihin perehtymiseen. Ehkäpä yksi työväenopisto-opiskelun tuottama sosiaalinen resurssi saattoi lisäksi olla maine kunnollisena, asioista selvää ottavana ja ahkerana työläisenä ja kansalaisena.

Lähdeviitteet

- 1 Artikkelit liittyy käynnissä olevaan väitöskirjatyöhöni, joka käsittelee työväestölle suunnatun sekä akateemisen aikuiskoulutuksen historiaa Tampereella ja Göteborgissa. Esim. Lund & Ohlsson 1952, 221–223; Korsgaard 2002, 12, 15; Rubenson 2007, 59–60.
- 2 Virtanen 1975, 285; Arvidson 1989, 153.
- 3 Oittinen 1961, 17. Oittisen vertailukohtana oli yleis- ja ammattisivistyksen puutteiden korjaaminen, jota on usein pidetty tärkeänä aikuiskoulutuksen tavoitteena.
- 4 Autio 2006, 303–304.
- 5 Ahonen 1992, 8. Ronny Ambjörnsson käyttää nimitystä *den skötsamme arbetaren*, jolla hän viittaa ulkoa päin annettuihin normeihin mutta myös työläisten itse omaksumiin arvoihin. Ambjörnsson 1988, 19.
- 6 Dahlberg 1894, 44, 48–49; Ahonen 1992, 69; Huuhka 1990, 68–93.
- 7 H. Erickson on selvittänyt vuosien 1961–1962 ruotsalaisten kansanedustajien hankkimaa aikuiskoulutusta. Vapaan sivistystyön lisäksi siihen sisältyi mm. ammatillisia kursseja ja ammattiliittojen järjestämää koulutusta. Erickson 1980, 135–137.
- 8 Tutkimusjaksojen henkilöistä osa on samoja.
- 9 Tampereen työväenyhdistyksen vuosikertomus 1897, 29.
- 10 Esim. Preston 2003; Sen 2000; Schuller 2004, 12–13; Bynner & Hammond 2004, 161, 186.
- 11 1920-luvulta lähtien työväenopiston rinnalla yleistyi nimitys kansalaisopisto tai vapaaopisto korostamaan, että opisto oli tarkoitettu muillekin kuin työläisille. Huuhka 1990, 165–168, 195. Kansalaisopistoa ei pidä sekoittaa kansanopistoon, joka alun perin oli maaseudun talollisten jälkikasvulle suunnattu sisäoppilaitos. Sen kokopäiväopetukseen perustunut kurssi kesti koko talvikauden.
- 12 Huuhka 1990, 28–35; Lammi 1949, 80–82, 107; Virtanen 16–18.
- 13 Halila 1983, 380–393.
- 14 Lammi 1949, 87–95; Virtanen 1975, 14–17; Huuhka, 1992, 49–51.
- 15 Virtanen 1975, 17, 23.
- 16 Jutikkala 1979, 30–31, 35 (liitetaulu 1).
- 17 Lammi 1949, 272–274; Huuhka 1990, 62–63, 102–103; Virtanen 1975, 25, 85, 312–313. Tampereella oli vuonna 1905 sataa miestä kohden 122 naista ja vuonna 1935 135 naista. Jutikkala 1979, 15–16, 28–29.
- 18 Ahonen 2011, 446.
- 19 Huuhka 1990, 236–238, 243–249; Oppilasluettelot 1899–1924, syyslukukausi 1909, Kansio Ab:1, Työväenopisto, Tampereen kaupunginarkisto (tästä

- lähtien TKA). Tyttöjen ja nuorten naisten opiskeluinto näkyi Tampereella 1920-luvulla myös siten, että oppivelvollisuusien ohittaneita osallistui kansakoulun iltaisin järjestetyille jatkokursseille. Kaarninen 1995, 93–94, 101–102.
- 20 Huuhka 1990, 198, 211, 393, 396.
  - 21 Kallenautio 1984, 220–224, 233. Kaupunginhallitukset tulivat kaupunkien hallintoon vasta vuoden 1927 lain myötä.
  - 22 Jutikkala 1979, 167–171, 494–502.
  - 23 Jutikkala 1979, 494–496.
  - 24 Huuhka 1990, 128–131.
  - 25 Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta (tästä lähtien KTK) 1918, 70.
  - 26 Virtanen 1975, 52.
  - 27 Valtuutettuja oli 1920-luvulla kerrallaan 41–42, mutta koska kolmasosa valtuustosta vaihtui silloin vuosittain ja vanhojen tilalle tuli uusia valtuutettuja, valtuustossa v. 1919–23 toimineiden henkilöiden määrä (97) oli suurempi kuin valtuuston paikkamäärä. Vuosina 1935–1939 valtuutettuja oli aluksi 41, mutta vuodesta 1937 lähtien 47. Tämän jakson valtuutettujen paikkalukua suurempaan määrään (81) vaikuttaa valtuuston vaihtuminen vaalien takia vuonna 1937. Vrt. Jutikkala 1979, 494, 497–500.
  - 28 Koska Tampereen työväenopiston opiskelijaluettelot ja -kortistot ovat joiltakin kohdin melko huonosti järjestettyjä (erityisesti vuosia 1925–1935 koskevat kortistot ja vuosien 1899–1924 luettelon neljä aakkostamatonta ja yksi kokonaan puuttuva lukukausi), on mahdollista, että muutama opistossa opiskellut luottamushenkilö on jäänyt huomaamatta. Näin ollen opistossa opiskelleiden osuuksia voi pitää varovaisina. Samaan suuntaan vaikuttaa myös se, että muutama luottamushenkilö, jolla oli yleinen nimi, on täytynt jättää pois laskelmista, kun jäi epäselväksi, oliko kyseessä sama henkilö kuin opiston opiskelija. On lisäksi mahdollista, että joku luottamushenkilö oli opiskellut toisen kaupungin työväenopistossa. Tietokannan lähteistä ja koostamisesta, ks. lähdeluettelo.
  - 29 Virtanen 1975, 25, 86; Huuhka 1990, 62–63, 104.
  - 30 Tietokannat Kunnalliset luottamushenkilöt Tampereella 1919–1923 ja työväenopisto sekä Kunnalliset luottamushenkilöt Tampereella 1935–1939 ja työväenopisto. Luokittelun vaikeudesta kertoo esimerkiksi se, että työläisiin ja alempaan keskiluokkaan luokitelluissa kauppiassa saattaa olla sekä pienempiä että suurempia yrittäjiä – toki varsinaisilla suurliikemiehillä oli titteleinä johtaja tai kauppaneuvos. Naisten kohdalla (joita on murto-osa miehistä) olen luokitellut johtavassa asemassa oleviin ja akateemisiin vain ne, joilla on ollut selkeä titteli, käytännössä akateeminen tutkinto. Pelkät rouvat ovat siten jääneet työväestön ja alemman keskiluokan ryhmään, ja niiden mukana varmasti joku johtajan rouvakin.

- 31 Laskutoimituksen pohjana käytetyt luvut: Virtanen 1975, 312–313; Väestö jaettu iän ja sivistysmäärän mukaan (Taulu VII), Suomen virallinen tilasto (tästä lähtien SVT) VI 55:4 Tampere, 34–35; Väestö jaettu kielen, sivistysmäärän ja iän mukaan (Taulu VII), SVT VI 71:4, 28–31. Kun kaikkia tamperelaisia koskevat osuudet on laskettu yhden vuoden osallistumisen perusteella, luottamushenkilöitä koskevat luvut on saatu kaikista saatavilla olevista aikaisempien vuosien oppilastiedoista.
- 32 Kunnalliset luottamushenkilöt Tampereella 1919–1923 ja työväenopisto.
- 33 Koska kyseessä ovat uudistetun kunnallishallinnon ensimmäiset vuodet, on epätodennäköistä, että tämän ryhmän jäsenet olisivat toimineet valtuustossa aikaisemmin. Siten ajanjakso tarjoaa mahdollisuuden tarkastella työväenopiston ja kunnallispolitiikassa toimimisen ajallista suhdetta paremmin kuin jälkimmäinen jakso, jonka valtuutetut ovat saattaneet toimia valtuustossa esimerkiksi 1920-luvun lopulla tai 1930-luvun alussa.
- 34 1920- ja 1930-lukujen painetuissa kunnalliskertomuksissa puoluetietoa ei ilmoiteta, ei myöskään kaupunginarkistossa olevissa koosteissa Tampereen valtuuston ja toimikuntien jäsenet, Kansiot EI:3 1911–1925 ja EI:4 1926–1945, Kaupunginvaltuusto, TKA. Lautakuntien aineistojen läpikäyminen ensimmäisen tarkastelujakson 111 ja toisen jakson 121 luottamushenkilön puoluetustan selvittämiseksi ei ollut mahdollista, ja on todennäköistä, ettei tietoja löydy sieltäkään.
- 35 Tampereen kaupungin keskuslautakunnan tiedoksiannot valitsijayhdistyksistä ja ehdokaslistoista 14.11.1918, 23.1.1920 ja 7.11.1921, Niput I, II ja IV, Kansio Ca:1, Pöytäkirjat 1918–22 sekä Tampereen kaupungin keskuslautakunnan tiedoksiannot valitsijayhdistyksistä ja ehdokaslistoista 7.11.1922 ja 7.11.1923, Niput V ja VI, Kansio Ca:2, Pöytäkirjat 1922–1925, Kunnallisvaalien keskus- ja vaalilautakuntien arkisto, TKA; Vaaliliput vuosien 1934 ja 1936 kaupunginvaltuuston vaaleissa, Kansio J:2, Valtuutettujen ehdokasyhdistelmät 1930, 1933, 1934 ja 1936, Kunnallisvaalien keskus- ja vaalilautakuntien arkisto, TKA.
- 36 Kunnalliset luottamushenkilöt Tampereella 1919–1923 ja työväenopisto. Vertailuksi voi todeta, että edelleen 1920-luvun puolivälissä 12 % Tampereen työväenopiston opiskelijoista oli suorittanut kansakoulun vain osittain tai jäänyt kokonaan ilman opetusta. KTK 1927, 14.
- 37 Kunnalliset luottamushenkilöt Tampereella 1919–1923 ja työväenopisto.
- 38 Virtanen 1975, 22–23, 29, 79; Huuhka 1990, 59–60.
- 39 Väestön ryhmitys sivistyskannan mukaan vuosina 1880–1910 (Taulu 21), Suomen tilastollinen vuosikirja 1921, 46–47.
- 40 Vuosikertomus 1909–1910, Kansio Da1:2, Toimintakertomukset 1909–1910, 1922–1954, Työväenopisto, TKA; Huuhka 1990, 59; Virtanen 1975, 71.
- 41 Virtanen 1975, 28–29, 65–69, 83.
- 42 Huuhka 1990, 219–226; Virtanen 1975, 31, 56–57, 68.

- 43 Vuosikertomus 1905–1906, Kansio Da1:1, Toimintakertomukset 1899–1908, sekä vuosikertomus 1909–1910, Kansio Da1:2, Toimintakertomukset 1909–1910, 1922–1954, Työväenopisto, TKA.
- 44 Vrt. Kiuasmaa 1982, 55–78.
- 45 Karvonen A.H. 1898, 65.
- 46 Vuosikertomukset kevät 1899, 1899–1900, 1907–1908, Kansio Da1:1, Vuosikertomukset 1899–1908, sekä vuosikertomus 1909–1910, Kansio Da1:2, Toimintakertomukset 1909–1910, 1922–1954, Työväenopisto, TKA; Virtanen 1975, 25–28.
- 47 Opintokerhoista Ruotsissa (*studiecirkel*) esim. Gustavsson 1991, 153–158.
- 48 Virtanen 1975, 80–81; KTK 1924–1934, Työväenopiston vuosikertomukset.
- 49 Esim. Vuosikertomus 1907–1908, Kansio Da1:1, Toimintakertomukset 1899–1908, Työväenopisto, TKA; Lammi 1949, 314.
- 50 Lammi 1949, 315–316; Virtanen 1975, 27–28, 250.
- 51 Lammi 1949, 137–140.
- 52 Virtanen 1975, 252–262; Toverikunnan toimintakertomukset 1927–1928 ja 1928–1929 sekä kesätoimikunnan kertomukset 1929, 1930, 1932, Kansio Db:1, Toverikunnan toimintakertomuksia, Työväenopisto, TKA.
- 53 Virtanen 1975, 253; Lammi 1949, 316–319, 328–331 (Toveritoimikunnan jäsenet ja puheenjohtajat); Kunnalliset luottamushenkilöt Tampereella 1935–1939 ja työväenopisto.
- 54 Granovetter, 1973; Putnam 2000, 22–24; Balatti & Falk 2002, 290–294.
- 55 Virtanen 1975, 86–87.
- 56 Virtanen 1975, 65–68.
- 57 Vuosikertomus 1900, 44, Kansio Db:1, Vuosikertomukset, Tampereen työväenyhdistys, TKA.
- 58 Huuhka 1990, 44–47.
- 59 Vuosikertomukset 1900–1917, 1920–1925, Kansio Db:1, Vuosikertomukset, Tampereen työväenyhdistys, TKA.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Tietokannat Kunnalliset luottamushenkilöt Tampereella 1919–1923 ja työväenopisto sekä Kunnalliset luottamushenkilöt Tampereella 1935–1939 ja työväenopisto. Tekijän laatimat ja tekijän hallussa.

Tietokantojen lähteet:

Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta (KTK) 1918–1939, valtuuston kertomukset 1919–1923 ja 1935–1939 (luettelot luottamushenkilöistä)

Tampereen kaupunginarkisto (TKA), Tampere

Työväenopiston arkisto

Oppilasluettelo 1899–1924

Oppilaskortistot 1924–1934, 1925–1935 ja 1927–1935

Oppilasluettelot 1935–1936, 1936–1937, 1937–1938 ja 1938–1939

Samannimisten henkilöiden tunnistamisessa on käytetty apuna:

Voionmaa, Väinö (1935): Tampereen kaupungin historia 4, Tampereen kaupunki, Tampere (valtuutetut v. 1934 saakka).

Kanerva, Unto (1986): *Työväenliikkeen taivalta 100 vuotta. Tampereen työväenyhdistys 1886–1986*. Tampereen työväenyhdistys, Tampere.

Koivisto, Tuomo (1999): *Työt ja tekijät: Näkökulmia tamperelaiseen ammatilliseen työväenliikkeeseen 1800-luvulta 2000-luvulle*. SAK:n Tampereen paikallisjärjestö, Tampere.

Koivisto, Tuomo (2003): *Hyvät toverit, vai ...: Tamperelaisen ammatillisesti järjestäytyneen työväenliikkeen poliittinen hajaannus 1917–1974*. SAK:n Tampereen paikallisjärjestö, Tampere.

Tampereen osoite-, kauppa-, ammattikalenterit

Tampereen kaupunginarkisto (TKA), Tampere

Maistraatin arkisto

Kunnallisvaalien aineisto 1945–1950

Kunnallisvaalien keskus- ja vaalilautakunnan arkisto

Valtuutettujen ehdokasyhdistelmät 1930, 1933, 1934, 1936

Kaupunginvaltuuston arkisto

Tampereen valtuuston ja toimikuntien jäsenet 1911–1925

Tampereen valtuuston ja toimikuntien jäsenet 1926–1945

Muutamassa tapauksessa en ole voinut varmistaa, että luottamushenkilö on työväenopiston opiskelija, ja silloin kyseisiä henkilöitä ei luonnollisestikaan ole laskettu mukaan opistossa opiskelleisiin.

Tampereen kaupunginarkisto (TKA), Tampere

Tampereen työväenopiston arkisto

- Toimintakertomukset kevät 1899, 1899–1900, 1905–1906, 1907–1908, 1909–1910
Toverikunnan toimintakertomukset 1927–1928, 1928–1929 ja kesätoiminnan kertomukset 1929–1932
Tampereen työväenyhdistyksen arkisto
Vuosikertomukset 1897, 1900–1917, 1920–1925
Kunnallisvaalien keskus- ja vaalilautakuntien arkisto
Pöytäkirjat 1918–1922
Pöytäkirjat 1922–1925
Valtuutettujen ehdokasyhdistelmät 1930, 1933, 1934, 1936
Kaupunginvaltuuston arkisto
Tampereen valtuuston ja toimikuntien jäsenet 1911–1925
Tampereen valtuuston ja toimikuntien jäsenet 1926–1945

Painetut lähteet

- Dahlberg, Aukusti (1894): Työväenopistojen tarpeellisuudesta. *Työväen kalenteri II*. Tampereen työväenyhdistys, Tampere, 43–52.
- Karvonen. A.H. (1898): Piirteitä työväen sivistyspyrinnöistä. Teoksessa *Mihin pyritään? Silmäyksiä Suomen työväenliikkeeseen*, Työväen valtuuskunnan kirjasia 1. Otava, Helsinki, 32–65.
- Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta (KTK) 1918–1939.
Suomen tilastollinen vuosikirja 1921.
Suomen virallinen tilasto (SVT) VI 55:4, VI 71:4. Väestötilasto.

Kirjallisuus

- Ahonen, Kirsi (1992): Sivistystä ja kasvatusta työväestölle. Ulkomaiset mallit ja niiden soveltaminen. Teoksessa Kirsi Ahonen, Marjaana Niemi & Jaakko Pöyhönen, *Tietoa, taitoa, asiantuntemusta. Helsinki eurooppalaisessa kehityksessä 1875–1917, osa 3*. Suomen Historiallinen Seura & Helsingin kaupungin tietokeskus, Helsinki, 7–91.
- Ahonen, Kirsi (2011): Aikuiset opintiellä. Teoksessa Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.), *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historia II. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 430–454.
- Ambjörnsson, Ronny (1988): *Den skötsamme arbetaren. Idéer och ideal i ett norrländskt sägverksamhälle 1880–1930*. Carlssons bokförlag, Stockholm.
- Arvidson, Lars (1989): Popular education and educational ideology. Teoksessa Stephen J. Ball & Staffan Larsson (toim.), *The struggle for democratic education. Equality and participation in Sweden*. The Falmer Press, New York, 149–168.

- Autio, Veli-Matti (2006): Oittinen, Reino Henrik. Teoksessa *Suomen kansallisbiografia 7*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 303–307.
- Balatti, Jo & Falk, Ian (2002): Socioeconomic contributions of adult learning to community: a social capital perspective. *Adult Education Quarterly* 52 (4), 281–298.
- Bynner, John & Hammond, Cathie (2004): The benefits of adult learning. Quantitative insights. Teoksessa Tom Schuller & al., *The benefits of learning. The impact of education on health, family life and social capital*. RoutledgeFalmer, New York, 161–178.
- Erickson, H. (1980): Contributions to the Swedish democratic movement. Teoksessa R.G. Paulston (toim.), *Other dreams, other schools. Folk colleges in social and ethnic movements*. University of Pittsburgh, Pittsburgh, 128–139.
- Granovetter, Mark S. (1973): The strength of weak ties. *American Journal of Sociology* 78 (6), 1360–1380.
- Gustavsson, Bernt (1991): *Bildningens väg. Tre bildningsideal i svensk arbetarrörelse 1880–1930*. Wahlström & Widstrand, Stockholm.
- Halila, Aimo (1983): Kaupunkien kunnallinen kulttuuripoliittika. Teoksessa Päiviö Tommila (toim.), *Suomen kaupunkilaitoksen historia 2. 1870-luvulta autonomian ajan loppuun*. Suomen kaupunkiliitto, Helsinki, 377–408.
- Huuhka, Kosti (1990): *Kansalais- ja työväenopistotoiminnan historia 1899–1979*. Kansalais- ja työväenopistojen liitto, Helsinki.
- Jutikkala, Eino (1979): *Tampereen historia III. Vuodesta 1905 vuoteen 1945*. Tampereen kaupunki, Tampere.
- Kaarninen Mervi (1995): *Nykyajan tytöt. Koulutus, luokka ja sukupuoli 1920- ja 1930-luvun Suomessa*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Kallenautio, Jorma (1984): Kaupunkien keskushallinto ja henkilöstöpolitiikka. Teoksessa Päiviö Tommila (toim.), *Suomen kaupunkilaitoksen historia 3. Itsenäisyyden aika*. Suomen kaupunkiliitto, 216–267.
- Kiiasmaa, Kyösti (1980): *Oppikoulu 1880–1980. Oppikoulu ja sen opettajat koulujärjestyksestä peruskouluun*. Pohjoinen, Oulu.
- Korsgaard, Ove (2002): A European *Demos?* The Nordic adult education tradition – *folkeoplysning* – faces a challenge. *Comparative Education* 38 (1), 7–16.
- Lammi, Emanuel (1949): *Puoli vuosisataa työväenopistotyötä Tampereella*. Tampere.
- Lund, Ragnar & Ohlsson, Harry (1952): Adult education in Sweden. Teoksessa Ragnar Lund (toim.), *Scandinavian adult education. Denmark, Finland, Norway, Sweden*. Det danske forlag, Copenhagen. Second edition, 219–294.
- Oittinen, R. H. (1961): Unescon toiminta aikuisten opetuksen ja vapaan kansansivistystyön tehostamiseksi. *Vapaa kansansivistystyö IX*, 15–28.
- Preston, John (2003): 'Enrolling alone?' Lifelong learning and social capital in England. *International Journal of Lifelong Education* 22 (3), 235–248.

- Putnam, Robert D. (2000): *Bowling alone. The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster, New York.
- Rubenson, Kjell (2007): Participation in adult education: The Nordic welfare state model. Teoksessa Risto Rinne, Anja Heikkinen & Petri Salo (toim.), *Adult education – Liberty, fraternity, equality? Nordic views on lifelong learning*. Finnish Educational Research Association, Helsinki, 47–65.
- Schuller, Tom (2004): Three capitals. A framework. Teoksessa Tom Schuller & al., *The benefits of learning. The impact of education on health, family life and social capital*. New York: RoutledgeFalmer, 12–33.
- Sen, Amartya (2000): *Development as freedom*. Alfred A. Knopf, New York.
- Virtanen, Teuvo (1975): *Suomen ensimmäinen työväenopisto 75 vuotta. Tampereen työväenopisto 1899–1974*. Tampereen työväenopisto, Tampere.

Sosialistiagitaattorit maaseututyöväestön valistajina ja opettajina

Tämä artikkeli käsittelee sosialidemokraattisen puolueen kiertävien maaseutuagitaattorien toimintaa vuosina 1907–1908 valistuksellisesta näkökulmasta. Työväenliikkeen agitaation tavoitteet 1900-luvun alun Suomessa liittyivät työväestön järjestäytymiseen ja vaaliryöhyöhön. Vaikka agitaatio on määritelmällisesti kansankiihottamista ja joukkojen mobilisoimiseen tähtäävää toimintaa, esitän agitaation olleen myös sivistävää ja valistavaa. Vaikka valistus ja agitaatio nähtiin työväenliikkeessäkin osittain eri toimintoina, niiden välinen jako ei ollut selvä etenkin maaseutuagitaatiossa. Agitaattoreiden tehtävä oli herättää maatyöväestö luokkatietoisuuteen eli ymmärtämään yhteiskunnassa vallitsevat luokkasuhteet ja oma asemansa tässä järjestelmässä. Kyseessä oli identiteettiprojekti, jonka tavoitteena oli kasvattaa maaseudun työväkeä itsetietoisuuteen. Itsetietoisuuden saavutti pääsemällä eroon tietämättömyydestä, nöyryydestä ja heranpelosta sekä paheista kuten ”nurkkatansseista ja väkijuomista”. Näihin tavoitteisiin katsottiin päästävän sinnikkäällä valistustyöllä ja itsekasvatuksella. Sosialistisessa agitaatiossa korostui itsekasvatuksen merkitys, jonka tavoitteena oli tiedoiltaan ja taidoiltaan täysivaltaiseksi poliittiseksi toimijaksi kasvaminen.

Artikkeli perustuu tekeillä olevaan väitöstutkimukseen, jonka kohteena ovat Vaasan läänin itäisen vaalipiirin agitaattorit Keski-Suomessa. SDP perusti piirijärjestöt vuonna 1906 eduskuntauudistusta silmällä pitäen. Niiden tehtävänä oli vaalijärjestelmään liittyvien tehtävien hoitaminen ja agitaatio- ja valistustoiminnan järjestäminen piiriin alueelle. Tärkeänä agitaatiomatkojen kohteena, etenkin eduskuntavaalien välisenä aikana, olivat vaalipiirin niin sanotut pimeät

seudut, joilla ei ollut aktiivista työväenliikkeen toimintaa. Kiertävien puhujien toimenkuvaan kuului puheiden pitämisen lisäksi myös sosialistisen kirjallisuuden kauppaaminen ja avustaminen yhdistystoiminnassa.

Käsittelen agitaatiota sivistyksen ja valistuksen näkökulmasta. Millaisia olivat käsitteiden ja käytäntöjen erot työväenliikkeen maaseutuagitaatiossa, ja mitkä olivat kiertävän agitaattorin tehtävät? Tarkastelen itsekasvatuksen eetosta nuoren agitaattorin, Oskari Suutalan, kirjoitusten kautta. Agitaattorin keskeisiä tehtäviä oli herättää ja kasvattaa maaseututyöläisistä itsetietoisia sosialisteja. Erityisesti nuorison vastuuta ja mahdollisuuksia tulevina yhteiskunnallisina toimijoina korostettiin työväenliikkeen retoriikassa. Mitä itsetietoisuudella tarkoitettiin, ja miten agitaattorit opastivat kuulijoitaan kasvamaan poliittisiksi toimijoiksi? Lopuksi tarkastelen työväenyhdistysten puhujaseurojen toimintaa ja tarkoitusta itsekasvatustavoitteen näkökulmasta. Artikkelin pääasiallisena aineistona ovat keski-suomalaisten piiriagitaattorien matkakertomukset, jotka on julkaistu jyvaskyläläisessä *Sorretun Voima* -lehdessä vuosina 1907–1908.

Agitatsionia vai valistusta?

Organisoitu poliittinen agitaatio oli helsinkiläisten varhaisosialistien ajama toimintatapa, johon oli otettu mallia ruotsalaisesta työväenliikkeestä. Raittiusliikkeellä oli ollut kiertäviä puhujia, samoin uskonnollisten liikkeiden kiertävät matkasaarnaajat olivat Suomessakin tuttu ilmiö. Kuitenkin agitaatiotoiminnan malli kopioitiin nimenomaan Ruotsista sosialistisen työväenliikkeen perustavaksi toimintatavaksi. Ensisijainen tavoite liittyi järjestäytymiseen. Kiertävien puhujien käyttämistä sosialismin levittämiseen ajoivat Eetu Salin, Taavi Tainio ja Kössi Koskinen. Agitaatio liittyi Salinin mukaan tiiviisti kysymyksiin järjestäytymisestä (*organisatiooni*) ja taktiikasta. Salin ehdottikin Suomen Työväenpuolueen perustavassa kokouksessa vuonna 1899, että ”kiertäviä työväenpuhujia työväenpuolueen toimesta varustetaan riittävästi sekä että Työväenyhdistykset kukin paikkakunnallansa

avustavat ja helpoittavat näiden puhujien toimintaa.”¹ Samassa kokouksessa esitettiin alustus myös työväenopistokysymyksestä. Työväenopistojen tarkoituksena oli tarjota luento-opetusta työväestölle yleissivistävissä aineissa, mutta agitaatiosta poiketen työväenopistotoiminnan oli tarkoitus olla yleissivistävää ja epäpoliittista.

1900-luvun ensimmäisillä vuosikymmenillä oli hyvin yleistä, että erilaiset matkasaarnaajat, valistuspuhujat ja esiintyvät taiteilijat liikkuvat maaseudulla kylistä kyliin tarjoten tietoaan, aatteitaan tai viihdettä. Alkuaikoina agitaatio liittyi erityisesti työväenliikkeen järjestäytymiseen ja toiminnan levittämiseen muuallekin kuin vain suurimpiin kaupunkeihin ja tehdaspaikkakunnille. Agitaation merkittävin sisältö oli työväenaatteen tunnetuksi tekeminen, yhteenliittymisen merkityksen selittäminen ja kannustaminen työväenyhdistysten perustamiseen. Poliittisten puhujien määrä kasvoi eniten eduskuntaudistuksen vuoksi, kun uusia äänestäjiä alettiin houkutellessa. Työväenliike oli käyttänyt kiertäviä puhujia jo 1800-luvun lopulta lähtien, mutta vähitellen kasvanutta agitaatio- ja valistustoimintaa ryhdyttiin järjestämään pääosin vaalipiireittäin vuonna 1906. Toiminnan laajentamista hankaloittivat paitsi asenteet, ennen kaikkea varojen vähäisyys.

Vuonna 1910 ilmestyneessä Yhteiskunnallisessa Käsikirjassa *agitationi* merkitsi siveellisesti arvottomia keinoja, kieroilua, juttujen tekaisemistä ja vastustajien panettelua.² Tämä näkemys agitaatiosta kertoo porvarillisten puolueiden edustajien suhtautumisesta sosialistien toimintaan. Vain sosialistit ottivat agitaation käyttöönsä myös positiivisena käsitteenä. Yrjö Sirolan mukaan agitatio oli työväen yhteistoiminnan tärkeimpiä ehtoja. ”Työväestö aika ajoin lähettää ’agitatioon-apostoleitaan’ pimeään maailmaan saarnaamaan sorrettujen heräämistä itsetiedottomuuden horrostilasta.”³ Agitaatio oli toimintaa, jonka oli tarkoitus synnyttää toimintaa. Työväenliikkeen näkökulmasta agitatio oli merkitykseltään siis toiminnallista, ei sisältöön liittyvää tai tiettyyn poliittiseen suuntaukseen liitettävää.

Kaikki puolueet pitivät omaa toimintaansa valistamisena, sivistämisenä ja yhteiskunnallisen aktiivisuuden lisäämisena, toisten vääristelevänä agitaationa ja puolueellisena propagandana.⁴ Jotkut puo-

luejohtajat halusivat rajoittaa agitaatiota. Maalaisliiton Santeri Alkio epäili vuonna 1907 agitaattorien kykyä toimia pätevinä kansanedustajina, sillä hyvät puhelajat saattoivat peittää edustajan heikkouden. Alkion mielestä puolueiden yllytystä muistuttavalla toiminnalla ei sivistetty, vaan ostettiin ihmisiä.⁵ Vaalitaistelu ja kiihtynyt poliittinen kamppailu merkitsi sitä, että eri puolueiden agitaattorit kilpailivat kannattajista ja äänestäjistä kiivaasti. Porvarillisen *Perä-Pohjolaisen* näkemys kuvastaa vaalikamppailun luonnetta:

Varsinkin nykyään, jolloin poliittinen agitatio on muodostunut valtiollisen elämämme voimakkaimmaksi mahdiksi, luullaan kansanvalistustyötä harjoitettavan silloinkin, kun kansalaisia keinoilla jos toisillakin herätetään valtiolliseen ja yhteiskunnalliseen itsetietoisuuteen taikka vain ylimalkaiseen, toimeentuloon tyytymättömyyteen asemansa ja toimeen tulonsa vuoksi. Tämä käsitys on kuitenkin väärä. Sillä se herätys, jota poliittinen agitatio edustaa, ei ole varsinaista kansanvalistusta, vaan saattaa se olla ainoastaan ensimmäinen askel sen saavuttamiseksi.⁶

Jos agitointi käsitetään yllyttämisenä ja kansan kiihottamisena, voidaan kysyä, oliko agitaatio lainkaan valistavaa tai sivistävää. Agitaatiotoiminta oli kuitenkin merkittävä osa työväenpuolueen harjoittamaa valistustyötä. Sanan saama negatiivinen sävy saattoi vaikuttaa siihen, että jo vuonna 1912 kansanedustaja K. H. Wiikin mukaan SDP:ssä oli siirrytty agitaatiosta varsinaiseen valistustoimintaan niin luentotilaisuuksissa, lehdistössä, puolueopistossa kuin kirjastoissakin.⁷ Kiertävää maaseutuagitaatiota toimintamuotona jatkettiin kuitenkin edelleen.

Historiantutkimuksessa on ollut tapana jakaa agitaatio herätys-, vaali- ja sivistys- tai valistusagitaatioon. Ajatuksena on ollut luonnehtia agitaation ajallista ja sisällöllistä kehittymistä. Siirtyminen herätyspainotteisesta agitaatiosta valistusagitaatioon tapahtui eri puolilla maata eri aikaan. Jari Ehrnrooth on kuvannut ensimmäisten eduskuntavaalien ja ensimmäisen maailmansodan välistä aikaa kaksosagitaation vaiheeksi. Tuolloin piirijärjestöt järjestivät aktiiveille

suunnattuja luentokursseja, mutta yhtä aikaa harjoitettiin suurel-
le yleisölle suunnattua vaaliagitaatiota. Kaksoisagitaation vaihee-
seen siirryttiin Ehrnroothin mukaan eri puolilla maata 1907–1913
välisenä aikana.⁸ Jako ei kuitenkaan ole yksiselitteinen, vaan valista-
via elementtejä sisältyi herätysagitaatioon ja päinvastoin. Erityisesti
eduskunnan istuessa kiertävät agitaattorit käsittelivät puheissaan
yhteenliittymisen merkitystä ja itsekasvatusta poliittisten sisältökysy-
mysten ohella. Eronteko herättävän ja valistavan agitaation välillä ei
aina ole tarkoituksenmukaista, sillä herättävät ja valistavat elementit
olivat agitaatioissa useimmiten läsnä samoissa tilanteissa. Onni Tuomi
tiivisti matkakertomuksessaan maaseutuagitaattorin toimenkuvan
monipuolisuuden, jonka mukaan agitaatio ei asetu edellä esitellyn
tyyppiin mukaisesti.

Mitä vaaditaan agitaattorilta, kaikui korvissani. Koetin itse vastail-
la tuohon kysymykseen joka yhä itsepintaisemmin ahdisti minua.
Hänen täytyy kaikista asioista olla selvillä. Se on mahdotonta – Ei
– On. – Hänen pitäisi lujittaa järjestöjä, perustaa uusia, selittää
periaatteellista ja käytännöllistä puolta, torjua porvarien syytöksiä,
neuvoa, opettaa ja valistaa. Kas siinä joukko tehtäviä, joita – sa-
nonko suoraan – kukaan kuolevainen ei voi kunnolla täyttää.⁹

Agitaattorit eivät pelkästään esitelmäineet tai kehottaneet kuuli-
joitaan äänestämään sosialidemokraatteja, vaan he opettivat kädestä
pitäen yhdistystoiminnan alkeita, kuten pöytäkirjan laatimista tai tili-
kirjanpitoa. He myös opettivat työväenlauluja ja esittivät itse runoja,
kupletteja tai muuta iltamaohjelmaa. Eräs tärkeimmistä agitaattorien
valistavista tehtävistä oli kirjojen ja lehtien jakelu ja myynti seuduilla,
joilla niiden saatavuus oli muutoin heikko.

Yhdistävä tekijä monien näiden tehtävien takana oli vahva itse-
kasvatuksen ihanne ja usko tekemällä oppimiseen. Yhdistystoiminta
ja yhdessä tekeminen paitsi kasvattivat ”veljeydenhenkeä”, myös
harjaannuttivat tekijöidensä tietoja ja taitoja. Itsekasvatuksen mer-
kityksen korostaminen ei ollut toki yksin työväenliikkeen piirre.
Yhdistystoiminnan muotoja, iltamista puhujaseuroihin, kopioitiin

suoraan nuorisoseuraliikkeestä, jossa moni agitaattorikin oli yhdistyselämään tutustunut.

Vuodesta 1906 Vaasan läänin itäiseen vaalipiiriin kuului 30 kuntaa Keski-Suomessa ja Etelä-Pohjanmaan järviolueella. Sosialidemokraattista piirijärjestöä johdettiin Jyväskylästä. Lisäksi työväenliike oli jo saanut jalansijaa esimerkiksi Viitasaarella, Keuruulla ja Haapamäellä. Työväenyhdistyksiä piirin alueella oli alkusyksyllä 1906 yhteensä 59, joista suurin osa uusia, suurlakon jälkeen perustettuja.¹⁰ Sen sijaan useissa piirin pohjoisosien ja Etelä-Pohjanmaan kunnissa ei ollut vielä ainuttakaan työväenyhdistystä. Näitä seutuja kiertävät agitaattorit lähetettiin valloittamaan.

Uusi sukupolvi ja itsekasvatus

21-vuotias Vaasan läänin itäisen vaalipiirin puhuja Oskari Suutala kirjoitti *Sorretun Voima* -lehdessä ilmestyneessä matkakertomuksessaan puhetilaisuudesta ja illan teemasta Alajärven Menkijärvellä helmikuussa 1908.

Illalla oli nuorisoa kokoontunut kelpotavalla kuulemaan esitelmää ja olihan isäntä luvannut, että saadaan lopuksi hiukan leikkiä. Esitelmäni kohdistui etupäässä tulevaisuuden nuorison kasvatussuunnitelmiin, mekin nuoret olemme oikeutettuja saamaan opetusta niin pitkälle, että voimme sanoa olevamme oppineita.¹¹

Suutala oli itse elävä esimerkki päämäärätietoisesta opiskelusta ja eteenpäin pyrkimisestä poliittisella uralla, joka huipentui valintaan kansanedustajaksi vuonna 1917. Oskari oli syntynyt Töysässä vuonna 1887 mäkitupalaisen Heikki ja Maria Suutalan perheeseen. Suutarina työskennellyt isä oli työväenliikkeen kannattaja, ja opinhaluinen Oskari opiskeli itsenäisesti sosialistista kirjallisuutta jo nuorena. Oskarin elämä sai kohtalokkaan käänteen, kun hän 12-vuotiaana oli paikallisen sahan palveluksessa lastaustöissä Tuurin asemalla. Hän menetti junaonnettomuudessa oikean kätensä ja myös jalkaan tuli

pysyvä vamma. Kenties onnettomuus ja kyvyttömyys fyysisiin töihin suuntasivat Oskarin huomion yhä enemmän henkisiin pyrkimyksiin. Hän kävi ylemmän kansakoulun sekä yksityisen kirjanpito-opiston Helsingissä. Jo 18-vuotiaana Suutala toimi Töysän vastaperustetun säästöpankin kirjuriina ja johtokunnan jäsenenä. Hänen poliittisen uransa voi katsoa alkaneen valtakunnalliselta agitaattorikursilta vuonna 1906. Suutala pyrki agitaattorikursseille Lahteen 19-vuotiaana oma-aloitteisesti ilman suosituksia. Hän kertoi hakemuksessaan lukeneensa kuuden vuoden ajan työväenlehtiä ja kirjallisuutta sekä perehtyneensä myös uuteen vaalilakiin ja puolueohjelmaan. Agitaattorin töitä hän oli harjoitellut levittämällä Töysässä *Sorretun Voimaa* useampiin kymmeneen työläisperheisiin.¹² Agitaattorikurssi alkoi Lahdessa 26.11. ja kesti kaksi viikkoa. Suutala perusti Töysään työväenyhdistyksen heti palattuaan kurssilta. Hänet valittiin yhdistyksen puheenjohtajaksi sekä samassa tilaisuudessa perustetun kunnallisjärjestön luottamusmieheksi. Suutalasta tuli kerralla Töysän työväenliikkeen johtohenkilö.

Suutala toimi *Sorretun Voiman* kiertävänä asiamiehenä ja Vaasan läänin itäisen vaalipiirin puhujana. Suutalan urapolku oli kiinnostava, sillä hän kävi läpi puolueen tarjoaman koulutuksen, joka tähtäsi puolueen toimihenkilöiden kouluttamiseen. Suutala opiskeli SDP:n puolueopistossa sen ensimmäisenä toimintavuonna 1913. Koulutettuna puoluetoimijana Suutala olikin yksi merkittävimmistä vaikuttajista keskusomalaisessa työväenliikkeessä 1910-luvulla. Hän toimi piirisihteerinä vuosina 1910–1917 ja *Sorretun Voiman* vastaavana toimittajana 1917–1918. Suutalan ura kansanedustajana jäi kuitenkin kesken. Hän kuoli helmikuussa 1919 keuhkotautiin Sörnäisten vankilassa, jonne hänet oli tuomittu sisällissodan aikana.¹³

Suutala kirjoitti matkakertomuksia agitaatiomatkastaan vaalipiirin pohjoisosiin ja Etelä-Pohjanmaalle marraskuussa 1907 ja helmikuussa 1908. Tuolloin eduskunta istui normaalisti, eikä kesän 1908 vaaleja ollut vielä tiedossa.¹⁴ Kertomukset julkaistiin *Sorretun Voimassa*. Kirjanpito-oppia saanut Suutala kirjasi matkakertomuksiinsa tarkasti matkan etenemisen sekä muun muassa puheidensa aiheet. Useimmin toistuva aihe hänen puheissaan oli kasvatuksen ja itsekasvatuksen

sekä nuorison tehtävien merkitys työväenliikkeessä. Toiseksi eniten Suutala puhui maatalouteen ja pientilallisen asemaan liittyvistä aiheista ja vasta kolmanneksi eniten sosialismin periaatteista, yhteensiiittymisestä tai niin sanotuista päivänpoliittisista aiheista.¹⁵ Kukin puhuja saattoi korostaa puheissaan tärkeiksi kokemiaan aiheita, ja Suutalalle tällainen oli selvästi nuorison ja itsekasvatuksen merkitys tulevaisuuden yhteiskunnassa. Suutala selvästi uskoi, että nuorison herääminen oli avainasemassa sosialismin tulevaisuutta silmällä pitäen. Pihtiputaalla marraskuussa 1907 kiertänyt Suutala tiivisti näkemyksensä nuorison merkityksestä *Sorretun Voimassa*.

Jätin hyvästi ja lähdin lykkimään kirkonkylää kohti. Siellä heti saavuttuani puhuin nuorison velvollisuuksista nykyaikana, miten tärkeä meidän on tuntea sosialidemokratia tulevaisuutemmeakin takia, ettei heräämisemme silloin olisi myöhäistä, sekä myöskin siitä velvollisuudentunteesta, mikä meillä on köyhälistön asiaan nähden. Nuoriso kuunteli hiljaa.¹⁶

Agitaation valistava merkitys oli opettaa työväestöä siihen, mitä oli olla poliittinen toimija työväenliikkeen kontekstissa. Itsekasvatus ja itsensä kehittäminen nähtiin edellytyksenä yhdistystoiminnalle. Ilman kasvattavia pyrkimyksiä kohti itsetietoisuutta myös poliittinen toiminta yhteisten päämäärien eteen nähtiin mahdottomaksi. Erityisen otollisena kasvattaville pyrkimyksille pidettiin nuorisoa, sillä nuorten oli helpompi omaksua uusia aatteita ja näkemyksiä kuin vanhempien sukupolvien. Yhdistystoiminnan perusmuotoihin kuuluivat kokoukset ja illamat. Kokouskäytäntöjen sekä iltamaohjelmien harjoittelu olivat tapoja kehittää itseään sekä ”veljeydenhenkeä” tovereiden kasken. Itsetietoisuus johti myös toimintahaluun, kuten Suutala totesi tavattuaan nuorisoa Eviijärvellä.

10 p:nä saarnasin Eviijärven kirkolla. Toveri Timosen talossa pidin kolme, vähän yli puolen tunnin kestäviä esitelmiä. Kuulijani olivat suurimmaksi osaksi nuorisoa. Täällä onkin nuoriso herännyt itse-tietoiseksi, myöskin ovat toimintahaluisia, koska ovat hiljakkoin

pitäneet tiheään kokouksia sekä iltamia. Esitelmän loputtua leikittiin istumaleikkiä, nuoriso oli koko illan hilpeällä tuulella.¹⁷

Itsekasvatusta ei voi kuitenkaan pitää vain agitaation teemana tai puheenaiheena, kuten esimerkiksi torpparikysymystä, joka oli työväenliikkeelle merkittävä poliittinen sisältökysymys ja tavoite. Itsekasvatus oli myös työväenliikkeeseen sisäänrakennettu toiminnallinen elementti, ja siihen pyrittiin kaikissa yhdistyselämän toimintamuodoissa sekä yksilötasolla, koska ”aikakautemme sitä vaatii”, kuten Suutala kirjoitti matkakertomuksessaan. Liiallinen tanssi-into vei nuorison huomiota vakavista kysymyksistä, eikä se Suutalan mukaan ollut kovin terveellistäkään. Sosialistiagitaattorin oli mahdollista antaa kuulijoilleen myös terveystalustusta, ainakin jälkikäteen matkaraporteissaan, kuten Suutala puhuttuaan Pihtiputaan kirkolla.

20 p. puhuin kolmannen kerran kirkonkylällä. Yleisöä olikin taasen tyydyttävästi. Puhuin sosialistisesta sivistystyöstä sekä osuustoiminnallisesta puolesta. Lauaen työväenlauluja ja keskustellen kului ilta hupaisesti, lopuksi pisti nuoriso hiukan piirileikiksi. Innokkaita tanssimiehiä näyttää kirkonkylän nuoret toverit olevan. Aikakautemme vaatii meitä ottamaan selvää yhteiskunnallisista pyrkimyksistä, sekä toimimaan yhdistyksissä oman ja toveriemme itsekasvatuksen edistämiseksi. Muuten näissä ahtaissa suojissa tanssiminen erittäin talvisaikaan on ruumiillemme epäterveellistä, tanssiessamme saamme hengittää keuhkoihimme muiden tanssain hengenvohjia sekä ysköksiä, jotka pölyn kanssa nousevat ilmaan. Myöskin hiestä märkänä on epäterveellinen lähteä kylmään ulkoilmaan.¹⁸

Kansakoulunopettajat agitaattoreina

Vaikka Vaasan läänin itäisessä vaalipiirissä vakituksena puhujana työskenteli yleensä vain yksi tai kaksi agitaattoria kerrallaan, vuosina 1906–1908 tilapäisinä puhujina ja vaaliagitaattoreina toimi yhteensä muutamia kymmeniä puhujia. Esimerkiksi vaaliagitaatiota tehtiin

helmikuussa 1907 yhdeksän mies- ja kahden naispuhujan voimin.¹⁹ Lahden valtakunnalliselle agitaattorikurssille 1906 osallistuneiden taustoja selvittäneen Jari Ehrnroothin mukaan agitaattoriksi hakeutui tyypillisesti sellaisia henkilöitä, joiden ammatti oli suhteellisen itsenäistä ja ammattitaitoa vaativaa, kuten erilaisia käsityöläisiä. Sen sijaan maatyöläisten ja tehdastyöntekijöiden ammattiryhmät olivat aliedustettuina. Vain yksi agitaattorikurssille osallistunut ilmoitti ammatikseen opettaja.²⁰

Tätä taustaa vasten on mielenkiintoista, että Vaasan läänin itäisessä vaalipiirissä sosialidemokraattien agitaattoreina toimi 1900-luvun alussa neljä opettajaa. Viitasaarelaiset Samuli Häkkinen (1857–1918) ja Juho Etelämäki (1863–1943) sekä Laukaasta kotoisin ollut Oskar W. Kaipio (1874–1918) olivat kaikki Jyväskylän seminaarista valmistuneita kansakoulunopettajia. Lisäksi käsityöläiskoulun käynyt puuseppä Emil Raearo (1882–1927) työskenteli käsityönopettajana eri puolella Keski-Suomea. Agitaattorina toimimisen lisäksi yhteistä näille neljälle opettajalle oli se, että heidät kaikki valittiin Vaasan läänin itäisestä vaalipiiristä eduskuntaan SDP:n listoilta. Häkkinen, Etelämäki ja Kaipio olivat kansanedustajina ennen sisällissotaa, Raearo²¹ valittiin eduskuntaan vuonna 1919.²²

Kansakoulunopettajat eivät olleet tyypillisesti ammattikunta, jonka edustajissa olisi ollut erityisen runsaasti sosialidemokraatteja tai etenkin sosialistiagitaattoreita. Maaseudulla opettajat kuuluivat pappien ohella paikalliseen sivistyneistöön, jonka valtaa agitaattorit pyrkivät horjuttamaan retoriikassaan ja esiintymisellään. Opettajien toimiminen agitaattorin tehtävissä on toisaalta ymmärrettävää. Opettajat olivat tottuneita yleisön edessä puhumiseen, eikä opettajan ja valistajan roolin omaksuminen myöskään työväenliikkeen kontekstissa ollut kovin hankalaa.

Opettajien asemaa ja merkitystä sosialistiagitaattoreina voidaan tarkastella edustajuuden ja auktoriteetin näkökulmasta. Agitaattorien uskottavuuteen liittyvä edustajuus toteutui, kun yleisö koki, että agitaattori puhui heidän suullaan ja heidän kokemuksistaan. Kaikki neljä opettajaa olivat kotoisin köyhistä oloista Keski-Suomesta, minkä vuoksi yleisö saattoi kokea heidät edustajakseen, vaikka he

kuuluivatkin korkeampaan sosiaaliseen luokkaan. Kysymys oli siis agitaatioesityksen uskottavuudesta. Agitaattoreita ja heidän osaa-
mistaan väheksyttiin porvarien taholta. Koska porvareita oli kuitenkin yleensä yleisössä, paikan lunastaminen suhteessa porvareihin oli agitaattorille usein tärkeää. Uskottavat esitykset legitimoivat valtaa.

Puhevaltaa on myös se, kuka saa puhua ja esiintyä. Tällaiseen valtaan opettajilla oli pääsy, toisin kuin vaikkapa työmiestaustaisella puhujalla. Toiminta Sosialidemokraattisessa puolueessa ja työ kansakoulunopettajana olivat kuitenkin toisinaan ristiriidassa. Tammi-
kuussa 1907 Koliman kansakoulun johtokunta päätti, ettei opettaja Juho Etelämäki saa osallistua agraarikomitean kokoukseen Jyväskylässä, vaikka kuntakokous oli hänet päättänyt lähettää.²³

Vaikka kansakoulunopettajan ja kansanvillitsijän roolit tuntuivat olevan ristiriidassa keskenään, on muistettava, että kaikki sosialistiagitaattorit eivät olleet tyyliään ”vihaa ja kostotuomiota lietsovaa karjuntaa”, kuten Jari Ehrnrooth kuvaa Ilmari Kiannon kaunokirjalista näkemystä agitaattorista.²⁴ Opettaja Etelämäki puhui Viitasaaren kirkolla palvelijoiden kokouksessa, eikä hänen tyyliään voi Onni Tuomen kuvauksen perusteella pitää erityisen räikeänä.

Jo nousee Etelämäki puhumaan. Hiljaisella, lempeällä äänellä, vetää puhuja epäkohdan toisensa jälkeen päivänvaloon. Paljastaa nuorison paheita, näyttää mistä ne johtuvat ja todistaa että V:saarellakin naispalvelijat saavat tehdä 20-tuntisiakin työpäiviä. [...] Hauska, humoristinen, toverillinen ja vaatimaton kansanmies, joka pyrkii totuuteen, siinä veli Jussin ominaisuudet ja liittävätkin hänet katkeamattomilla siteillä noihin köyhiin mökkiläisiin, joita niin runsaasti tapaa V:saarella.²⁵

Poliittisesti sivistynyt työläinen

Yksi matkakertomusten kirjoittamisen ja julkaisemisen funktio oli raportoida työväenliikkeen tilasta maaseudulla. Agitaattorit kertoivat yhdistysten toiminnasta ja siitä, kuinka hyvin paikalliset toverit

olivat omaksuneet sosialismin aatteen. Tätä omasta näkökulmastaan valvutuneisuuden, ymmärryksen tai tiedostamisen tilaa agitaattorit kutsuvat itsetietoisuudeksi. Sitä käytettiin yleisattribuuttina, jonka avulla voitiin arvioida työväestön tietotasoa poliittisesta järjestelmästä ja puolueiden tavoitteista sekä sosialistien poliittisten näkemysten omaksumista.

Itsetietoisuuden käsite sisälsi ajatuksen yksilön heräämisestä ymmärtämään yhteiskunnallisia valtasuhteita. Tämä tiedostaminen ihmisten mielissä johti luontevasti järjestäytymiseen oman luokkaperustaisen sisäryhmän kanssa, jonka kesken tuli toimia mahdollisimman yksimielisesti ja velvollisuudentuntoisesti yhteisten päämäärien eteen. Itsetietoisuus ei merkinnyt ainoastaan tiedollista sivistystä, vaan se ulottui myös käyttäytymiseen ja kiinnostuksenkohteisiin. Sellaiset paheet kuin alkoholi, liiallinen huvittelu ja yleinen passiivisuus eivät kuuluneet itsetietoisien sosialistien käytökseen ja ominaisuuksiin. Itsetietoisuuden jalostama työläinen ei ollut liiaksi kiinnostunut tanssista, vaan keskittyi vakavampiin asioihin. Pidettyään puheensa Pihtiputaan Elämäjärvenkylässä Oskari Suutala arvioi paikallista nuorisoa. Vaikka Elämäjärvenkylän työväenyhdistys oli Suutalan mukaan vaalipiirin edistyneimpiä ”lukuun ottamatta liikepaikkoja”, paikallisen nuorison kiinnostuksenkohteissa oli vielä parannettavaa.

Nuoriso alkaa tehdä levottomia liikkeitä, vihdoinkin alkaa kuulua pussipelin ääntä, pojat hakevat neitosiaan tanssiin. Istuin katselemaan nuorisoa, joka tanssii silloin kun suurin osa kansastamme kamppailee nälkäkuoleman kanssa. Näyttää koko matkan siltä, että nuoriso ei vielä ole herännyt täyteen itsetietoisuuteen. Ilta-ohjelmien ohjelmat ovat peräti kuivia. Ainoastaan tanssi vetää enempi huomiota.²⁶

Matkakertomuksissa itsetietoisuuden käsitettä käytettiin myös kuvaamaan maaseudun työväestön tietotasoa koskien poliittista järjestelmää ja puolueiden ohjelmia. Tässä merkityksessä käsitteen poliittinen ja luokkaperustainen sisältö korostui, sillä itsetietoinen

työläinen omaksui työväenliikkeen (sosialistisen) ideologian. Vaikka itsetietoisuus oli vahvasti poliittinen käsite, sen toinen ulottuvuus oli kuvata yksilön henkisiä ominaisuuksia. Itsetietoisuus eroaakin työväki-käsitteestä, joka on sekä poliittinen että sosiaalinen, ja vahvasti identiteettiin liittyvä. Itsetietoisuus on pikemmin yksilöllinen kuin sosiaalinen käsite.

Te soinin työläiset, suoriutukaapa taistelukuntoon nurkkatansseja ja väkijuomia, ynnä muita paheita vastaan. Älkää odottako nälkäruoskan kirveleviä iskuja ja apua yksinomaan ylhäältä tai porvarillisista puolueilta – olkoonpa se sitten vaikka maalaisliittokin. – Työväenpuolue on ainoa puolue joka t o d e l l a ajaa teidän asiaanne. Tulkaa edes kuulemaan puhujaa, silloinkun teillä on siihen tilaisuus. Ette ole vielä läheskään itsetietoisia, koska maalaisliiton luulette ajavan työväenasioita.²⁷

Itsetietoisuuteen liittyi olennaisesti myös toiminta eli järjestäytyminen yhdistyksiin. Agitaattorin ja puolueen etu oli saada työväenyhdistyksiä ja jäseniä maksamaan agitaatioveroa ja jäsenmaksua. Yhdistykset jättivät kuitenkin jatkuvasti näitä maksuja maksamatta.

Yksi vika on teissä Rantakylän toverit. Teidän täytyisi järjestäytyä. Ainoastaan järjestynyt ja itsetietoinen joukko voi menestyksellä astua näyttämölle. Teillä on hommassa perustaa työväenyhdistys, älkää vaan jättäkö sitä enää perustamatta. Ne muutamat vaivaiset pennit mitkä menevät jäsenmaksuina ja puolueveroina ne ei saa pelottaa ketään.²⁸

Implisiittisesti itsetietoisien työläisen velvollisuuksiin kuului siis paitsi kuuluminen yhdistykseen, myös maksuista huolehtiminen, vaikka agitaattori suhtautuikin yleensä ymmärtäväisesti maaseudun köyhälistön huonoon rahatilanteeseen. Lisäksi oli suotavaa tilata työväensanomalehteä, vaikka joutuisikin tinkimään aineellisista tarpeista. Sen vuoksi itsetietoisien sosialistin oli oltava myös velvollisuudentuntoinen erityisesti koskien puolueelle suoritettavia maksuja. Yhdistystoimintaan agitaattorit suosittelivat ohjenuoraksi

yksimielisyyttä, jota korostettiin tavoiteltavana ominaisuutena ja toimintatapana yhdistyselämän helpottamiseksi. Yhdessä toimimisen nähtiin kasvattavan itsetietoisuutta ja ”veljeydenhenkeä” eli vahvistavan ryhmäidentiteettiä.

[T]yöväenyhdistys vaan tuppaa painamaan aina silmiään kiinni, mikä ihme sitä vetää horrokseen. Sillä ei ole ollut pitkään aikaan kokouksiakaan. Enempi pojat toimintahalua yhdistyselämälle, siinä vasta tullaan tuntemaan oikein tovereiksi itsemme, se kasvattaa meissä veljeydenhenkeä.²⁹

Itsetietoisuuden eli ymmärryksen luokkasuhteista kapitalistisessa yhteiskunnassa saattoi saavuttaa ns. luonnollisesti elämällä sellaisissa olosuhteissa, joissa nuo suhteet tulivat näkyviksi. Koska ”kapitalistisen yhteiskunnan kehitys” ei ollut saavuttanut 1900-luvun alun keskisuomalaisella maaseudulla tällaista luonnollista heräämistä edellyttävää vaihetta, tarvittiin agitaattoreita. Itsetietoisuuden saattoi saavuttaa joko valistuksen kautta, kuuntelemalla työväen puhujaa, lukemalla työväensanomalehtiä tai muuten omaksumalla ideologian. Ensimmäisessä vaihtoehdossa saatetaan tarvita agitaattoreilta sinnikästä työtä. Kuten agitaattori Onni Tuomi kirjoitti ”minunkin puhujapoloisen rinnassa vahvistuu usko, että vitkalleen, uupumattomalla valistustyöllä voi kansan saada itsetietoiseksi.”³⁰ Toisin sanoen maatyöväestön herättäminen ei tapahtunut kertapuheella, vaan se vaati pitkäjänteistä agitaatiotoimintaa.

Puhujaseurat

Kiertävien agitaattorien lähettäminen maaseudulle ei ollut ainoa keino levittää tietoa ja opastaa maaseudun ja työväestöä. Sekä puolueoimikunta että piirijärjestöt järjestivät muutaman päivän kestäviä luentokursseja, joissa esiintyi useita puhujia. Nämä kurssit olivat tarkoitettu paikallisille työväenliikkeen aktiiveille syventämään heidän

tietojaan sosialismista ja työväenliikkeen tavoitteista. Lisäksi kursseilla annettiin opetusta muun muassa esiintymisessä ja kirjanpidossa.

Agitaattorien sanoman välitöntä vastaanottoa on hankala tutkia, mutta yksi tapa tulkita myönteistä suhtautumista on tarkastella sitä, miten itsekasvatusta ja sivistyspyrkimyksiä alettiin toteuttaa paikallisyhdistyksissä. Puhujaseuratoiminta oli yksi vahvasti itsekasvatukseen pyrkineistä työväenyhdistysten toimintamuodoista. Argumentaatiotaito oli vahvasti yhteydessä ajatukseen siitä, että voidakseen olla osallinen poliittisessa toiminnassa oli kyettävä muotoilemaan ja perustelevaan ajatuksensa ja mielipiteensä. Tätä harjoitettiin niin nuorisoseurojen kuin työväenyhdistysten puhujaseuroissa. Nuorisoseuraliikkeen puhujaseurojen kukoistusaika oli 1900-luvun kaksi ensimmäistä vuosikymmentä, mutta seuroja oli perustettu jo 1890-luvulla.³¹ Työväenliikkeessä omaksuttiin nuorisoseurojen mallin mukaiset puhujaseurat, joita perustettiin myös työväenyhdistyksiin niiden varhaisvaiheista lähtien. Erona nuorisoseuraliikkeeseen työväenliikkeessä puhujaseurat alkoivat kuitenkin 1900-luvulla saada poliittista sisältöä ja poliittisen funktion. Itsekasvatuksen ohella puhujaseurojen ja -kursseiden tärkeä tavoite työväenliikkeessä oli kouluttaa puolueelle puhujia ja puoluevirkailijoita. Ajatuksena oli kyetä muodostamaan ja perustelevaan mielipiteensä yhteiskunnallisista asioista, kuten *Sorretun Voiman* kirjeenvaihtaja Pihlajavedeltä asian ilmaisi:

Nyt on perustettu keskusteluseura, niin käykääpäs toverit siellä kehittämässä itseänsä, että voitte saada suunne auki sitte isommissa kokouksissa. Ettei tarvitse kokouksissa istua mykkänä käsi poskella.³²

Jyväskylän työväenyhdistyksen puhujaseura alkoi kokoontua viikoittain jo vuosina 1901–1902. Ohjelmassa oli yleensä kaksi esitystä, joista toinen oli runonlausuntaa ja toinen yleisöpuhe. Hyvin usein ennalta määrätty yleisöpuheen pitäjä kuitenkin ilmoitti kokouksessa, ettei ollutkaan valmistellut puhetta, joten se jäi puuttumaan ohjelmasta. Puheen pitäminen koettiin selvästi hankalana tehtävänä.

Runoja ja muita valmiita tekstejä kokouksissa tulkittiin kyllä. Vasta loppuvuodesta 1906 puhujaseuran kokouksessa pidettiin kaksi puhetta vapaista aiheista, kun harjaantuneet puhujat Kaarle Mänty ja O. E. Takkula esiintyivät kokouksessa. Tavallisena käytäntönä oli, että esityksille annettiin arvosanat kokouksessa. Mänty ja Takkula saivatkin arvosanoiksi ”hyvä”, kun esitykset yleensä saivat arvioksi ”välttävä” tai ”tydyttävä”.³³ Jyväskylän työväenyhdistyksen puhujaseuran esimerkki kertoo siitä, että 1900-luvun alkuvuosina keskisuomalaisella työväestöllä oli vielä hyvin vähän käytännön taitoa, uskallusta tai kykyä pitää puheita edes omassa, suljetussa seurassa. Agitaattorien ja ”ammattipuhujien” merkittävä rooli puhekuulttuurissa tulee tuolloin ymmärrettäväksi.

Töysän työväenyhdistyksen kokouksia pidettiin jäsenten kodeissa. Keskeisenä toimintamuotona oli puhetaidon opettaminen yhdistyksen jäsenille. Tätä varten muodostettiin puhujaseura, jonka johtajana oli vuosina 1909–1910 Oskari Suutala. Luennot, esitelmät, keskustelut ja iltamat taiteellisine esityksineen kuuluivat ohjelmaan. Sihteeri Heikki Heikkola piti jäsenille iltakursseja, joilla opetettiin kirjoitustaitoa ja laskuopin alkeita.³⁴ Hyvin usein puhujaseurat toimittivat omaa käsinkirjoitettua lehteä, jota kirjoitettiin kollektiivisesti ja julkaistiin lukemalla ääneen sekä antamalla kirjoituksille arvosanat. Itsekasvatuksen keinot olivatkin osa työväenliikkeen laajaa suullis-kirjallista kulttuuria. Siihen kuuluivat puheiden pitäminen sekä argumentaation ja lehtikirjoittamisen harjoittelu, omien, muiden tai yhteisten tekstien esittäminen yleisölle, käsinkirjoitettujen lehtien toimittaminen sekä erilaisten ohjelmaumeroiden esittäminen yhdistyksen iltamissa.³⁵

Lopuksi

1900-luvun alussa maaseudulla kiertäneitä sosialistiagitaattoreita voidaan verrata muihin tuolloin kiertäneisiin valistuspuhujiiin. Vaikka sekä monet aikalaiset että myöhempi historiantutkimus on pitänyt sosialistiagitaattoreita ainoastaan poliittisina kiihottajina, heidän

toimenkuvansa ja merkityksensä etenkin maaseudulla oli monitahoisempi. Agitaattorit toimivat erilaisten yhdistyselämän taitojen opettajina sekä ennen kaikkea itsetietoisen työläisen identiteetin rakentajina. Siihen kuuluivat itsekasvatuksen ja itsenäisten opillisten pyrkimysten merkityksen korostaminen. Tämä oli tärkeää työväenliikkeen ja sen yhdistysverkoston leviämisen ja vakiintumisen kannalta, mutta myös yksilötasolla. Työväenliikkeen sivistyksellisten tavoitteiden saavuttamisen kannalta olennaista oli työväensanomalehtien ja kirjallisuuden levittäminen maaseudulle, omaehtoisen yhdistystoiminnan aktivoiminen sekä köyhälistön kasvattaminen poliittisiksi toimijoiksi yhteiskunnassa, jossa yleinen äänioikeus oli vasta saavutettu. Lisäksi useissa agitaattoreissa henkilöityi heidän sanomansa itsensä kehittämisestä ja opiskelun tuomista mahdollisuuksista. Vaatimattomista oloista lähtöisin olleet, mutta eri tavoin kouluttautuneet agitaattorit olivat elävä esimerkki itsekasvatuksesta ja koulutuksesta. Vaasan läänin itäisen vaalipiirin puhujissa oli poikkeuksellisen paljon opettajia, jotka olivat kotoisin vaatimattomista oloista maaseudulta. Opettajan ja sosialistiagitaattorin roolit olivat rinnakkaisia etenkin näiden puhujien kohdalla.

Itsetietoisuudella tarkoitettiin omakohtaista sisäistettyä tietoisuutta työväenliikkeen historiallisesta tehtävästä, sosialistisen yhteiskuntajärjestelmän luomisesta, ja siitä johtuvista velvoitteista.³⁶ Itsetietoisuus voitiin saavuttaa maaseutuolosuhteissa pääasiassa valistuksen kautta, kuuntelemalla työväenliikkeen puhujaa tai itse opiskelemalla eli lukemalla työväensanomalehtiä ja muuta sosialistista kirjallisuutta. Agitaattorien matkakertomuksista käy ilmi, että itsetietoisuus ei tarkoittanut heille ainoastaan tietojen omaksumista tai hallintaa, vaan se ulottui käsityksiin sopivasta käyttäytymisestä. Itsetietoinen työläinen paitsi kehitti itseään, ei ollut esimerkiksi liiaksi kiinnostunut tanssista ja seuraelämästä vaan kohdisti kiinnostuksensa vakaviin, yhteiskunnallisiin pyrkimyksiin. Tätä käsitystä agitaattorit pyrkivät myös välittämään kuulijoilleen.

Itsetietoisuuden ja työläisidentiteetin muodostumiseen kietoutui vahvasti ajatus itsekasvatuksen ihanteesta. Itsekasvatuksen keinoja on tarkasteltava osana ajan laajaa suullis-kirjallista kulttuuria. Siihen

kuuluvat puhumisen ja kirjoittamisen harjoittelu, usein kollektiivisesti, omien, muiden tai yhteisten tekstien esittäminen yleisölle sekä käsinkirjoitettujen lehtien toimittaminen ja julkaiseminen. Työväenyhdistysten puhujaseuroissa yhdistysten jäsenten oli mahdollista harjoitella mielipiteidensä ilmaisemista ja argumentointia sekä esiintymistä. Ajatuksena oli, että voidakseen olla täysivaltainen poliittinen toimija, oli kyettävä muotoilemaan ja perustelevaan mielipiteensä ja näkemyksensä. Sosialistiagitattorit tarjosivat tässä esimerkkiä, jota heidän kuulijansa voisivat seurata.

Lähdeviitteet

- 1 Salin 1973 [1899], 150.
- 2 Castrén 1910, 382; Aarnio 2003, 434.
- 3 Mitä on agitatio? *Työmies* 24.8.1901, 2.
- 4 Sirola 1908, 217; Aarnio 2003, 434.
- 5 Aarnio 2003, 434.
- 6 Kemin kirje, *Perä-Pohjolainen* 21.9.1907, 2.
- 7 Aarnio 2003, 435.
- 8 Ehrnrooth 1992, 276.
- 9 Tuomi, Onni: Puhujamatkoilta I, *Sorretun voima* (tästä lähtien SV) 30.8.1907, 4.
- 10 Luettelo Jyväskylän agitatioonipiiriin kuuluvista työväenyhdistyksistä 1906. Kansio 3, Ba Jäsenluettelot. Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen Keski-Suomen Piirin arkisto, Jyväskylän maakunta-arkisto (tästä lähtien JyMA).
- 11 Suutala, Oskari: Villitysmatkoilta, SV 4.3.1908, 3.
- 12 Valtakirjoja ja suosituskirjeitä kurssille pyrkiville 1906. Kansio 1, HEHEA Puolueopisto, 329.5 Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen arkisto, Työväen Arkisto.

- 13 Ehrnrooth 1992, 532; Pekurinen 1997, 194; Ylimäki 2006.
- 14 Venäjän keisari hajotti eduskunnan huhtikuussa 1908.
- 15 Suutala: Villitysmatkoilta, *SV* 9.12.1907, 11.12.1907, 16.12.1907, 10.2.1908, 4.3.1908.
- 16 Suutala: Villitysmatkoilta, *SV* 9.12.1907, 3.
- 17 Suutala: Villitysmatkoilta, *SV* 4.3.1908, 3.
- 18 Suutala: Villitysmatkoilta, *SV* 11.12.1907, 3.
- 19 Vaasan läänin it. vaalipiirin asioita. Puhujiemme matkat, *SV* 8.2.–27.2.1907.
- 20 Ehrnrooth 1992, 204–205.
- 21 Emil Raearo oli vaalipiirin puhujina tutkimusajankohtana toimineista ainoa, joka jatkoi poliittista uraansa Suomessa vielä sisällissodan jälkeen.
- 22 Entiset kansanedustajat 1907–2014.
- 23 *Työmies* 9.1.1907, 4; Viitasaari, *SV* 18.1.1907, 2.
- 24 Ehrnrooth 1992, 316.
- 25 Tuomi: Puhujamatkoilta, *SV* 15.11.1907, 3.
- 26 Suutala: Villitysmatkoilta, *SV* 9.12.1907, 3.
- 27 Tuomi: Puhujamatkoilta V, *SV* 16.9.1907, 4.
- 28 Suutala: Villitysmatkoilta, *SV* 10.2.1908, 3.
- 29 Suutala: Villitysmatkoilta, *SV* 4.3.1908, 3.
- 30 Tuomi: Puhujamatkoilta IV, *SV* 11.9.1907, 3.
- 31 Numminen 2011, 583.
- 32 Pihlajavedeltä, *SV* 16.10.1907, 3.
- 33 Puhujaseuran kokousten pöytäkirjat 1906–1920. Kansio 51, Ce Muut pöytäkirjat, Jyväskylän työväenyhdistys ry:n arkisto, JyMA.
- 34 Laukkonen 1989, 431.
- 35 Itsekasvatuksesta ja työväenliikkeen suullis-kirjallisesta kulttuurista ks. Salmi-Niklander 2006.
- 36 Pikkusaari 1998, 287.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Jyväskylän maakunta-arkisto (JyMA), Jyväskylä
 Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen Keski-Suomen Piiri ry:n arkisto
 Jäsenluettelot

Jyväskylän työväenyhdistys ry:n arkisto
Muut pöytäkirjat
Työväen arkisto (TA), Helsinki
Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen arkisto 329.5
HEHEA Puolueopisto

Painetut lähteet

Salin, Eetu (1973) [1899]: Työväenyhdistysjärjestelmän kehittämisestä. Teoksessa Suomen Sosialidemokraattinen Puolue rp, *Suomen Työväenpuolueen perustavan kokouksen pöytäkirja. Kokous pidetty Turussa 17.–20.7.1899*. Oy Kehityksen Kirjapaino, Pori.

Sirola, Yrjö (1906): Agitaattorin elämästä. *Uuden ajan kynnyksellä. Suomen työväen joulualpumi IX 1906*, 58–68.

Lehdistö

Perä-Pohjolainen 1907
Sorretun Voima (SV) 1907–1908
Työmies 1901

Internet-lähteet

Entiset kansanedustajat 1907–2014. https://www.eduskunta.fi/FI/kansanedustajat/entiset_kansanedustajat/Sivut/default.aspx, luettu 8.6.2016.

Kirjallisuus

Aarnio, Eeva (2003): Puolue. Teoksessa Matti Hyvärinen, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen & Henrik Stenius (toim.), *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Vastapaino, Tampere, 413–466.

Castrén, Z. (1910): Puolue-elämä. Teoksessa Oskari Autere, Einar Böök, J. Forsman, F. O. Lilius & Matti Helenius-Seppälä (toim.), *Yhteiskunnallinen käsikirja*. Kansanvalistusseura, Helsinki, 379–384.

Ehrnrooth, Jari (1992): *Sanan vallassa, vihan voimalla. Sosialistiset vallankumousovit ja niiden vaikutus Suomen työväenliikkeessä 1905–1914*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.

Laukkonen, Ilmari (1989): *Töysän historia*. Töysän kunta, Töysä.

Numminen, Jaakko (2011): *Yhteisön voima 3. Seuratoiminta 1906–1944. Nuoriso-seuraliikkeen historia*. Edita, Helsinki.

- Patrikainen, Seppo & Joensuu, Miikka (2007): *Se olkoon vapauden työ. Vaasan läänin itäisen vaalipiirin sosialidemokraattinen piirijärjestö ja SDP:n Keski-Suomen piiri 1906–2006*. Keski-Suomen Piiri, Jyväskylä.
- Pekurinen, Mika (1997): Työtä punaisen huomisen hyväksi: Piirishteeri Oskari Suutala ja keskisuomalaisen työväenliikkeen murrosvuodet 1906–1918. Teoksessa Heikki Roiko-Jokela (toim.), *Huhut, unet, sodomiitit, moraalinvartijat, elämäkerrat, puhuttelusanat ja ammattinimikkeet*. Jyväskylän Historiallinen Arkisto vol. 3. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä, 185–232.
- Pikkusaari, Jussi (1998): *Vaikea vapaus. Sosialidemokratian häviö kirkolle 1850-luvulta 1920-luvulle käydyssä Suomen kulttuuritaistelussa*. Bibliotheca Historica 32. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Salmi-Niklander, Kirsti (2003): *Itsekasvatusta ja kapinaa. Tutkimus Karkkilan työläisnuorten kirjoittavasta keskusteluyhteisöstä 1910- ja 1920-luvuilla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Ylimäki, Tarja (2006): *Eestä leivän, hengen, kunniamme. 100 vuotta sosialidemokraattista toimintaa Töysässä 1906–2006*. Töysän sos.dem. yhdistys, Töysä.

Opittu, omaksuttu ja sovellettu: Sosialistinen kasvatus ja sen yhteiskunnallinen vaikutus kolmen työläisnuoren näkökulmasta tarkasteltuna 1920-luvun Suomessa

Hämeenlinnan keskusvankilan antama lausunto toista poliittista vankeusrangaistustaan istuvan Lydia Arppen (s. 1903) käytöksestä ja ominaisuuksista oli selkeä ja yksioikoinen: ”Hyvin itsetietoinen ja itserakas. Mieliteiltään kiihkeä kommunisti”. Vanki oli lausunnon mukaan uhmannut neljä ja puoli vuotta kestäneen vankeutensa aikana (1934–1939) vankilan käytäntöjä muun muassa alittamalla vaa-ditun työurakan, laiskottelemalla tai sähköttämällä toisille vangeille, kapuilemalla jatkuvasti ikkunaan, osallistumalla salahankkeisiin tai piilottelemalla luvattomasti kirjeitä¹ – siis kyseenalaistanut vankilan normit ja kurinpidolliset tavoitteet. Tahtomattaan lausunto paljasti vankilalaitoksen epäonnistumisen kasvattaa tuomitusta ”kunnon kansalainen”, sellainen, joka olisi arvostanut vallitsevia siveellisiä ja poliittisia arvoja tai ainakin myöntänyt hairahduksensa. Joku muu oli ehtinyt kasvattaa Lydiaa niin perusteellisesti, että hänen 1920- ja 30-lukujen virallisesta linjasta poikkeavat yhteiskunnalliset ja poliittiset mielipiteensä eivät muuttuneet vankeudessaakaan.

Tässä artikkelissa tutkin sosialidemokraattisen, sittemmin kommunistisen nuorisoliiton antamaa poliittista kasvatusta ja sen merkitystä nuorten sosialistisen maailmankuvan rakentumisessa. Kysyn myös, miten kasvatustyö konkretisoitui nuorisoliittolaisten myöhemmässä yhteiskunnallisessa ja poliittisessa toiminnassa. Lydian ohella artikkelin päähenkilöitä ovat Akseli Timonen (s. 1901) Kemistä ja Martta Koivunen (s. 1901) Pispalasta. He olivat kaikki aktiivisia nuorisoliiton jäseniä paikallis-, piiri- tai liittotasolla 1910- ja 20-lukujen

Suomessa. He edustivat osastojensa kautta sosialistista nuorisotyötä eri puolilla Suomea, niinpä artikkeli kertoo paitsi yksittäisten nuorisoliittolaisten kokemuksista myös Helsingin Sörnäisten, Kemin Karihaaran ja Tampereen Pispalan nuoriso-osastojen poliittisen kasvatuksen sisällöistä ja muodoista sekä nuorisoliiton yleisestä poliittisesta linjasta, käytänteistä ja toiminnasta uuden sosialistisen sukupolven kasvattamisessa Suomessa.

Nuorisoliittolaisuus oli 1920-luvun Suomessa selkeä poliittinen ja yhteiskunnallinen kannanotto niin maan virallista, valkoisiin arvoihin perustuvaa politiikkaa kuin sosialidemokratiaakin kohtaan. Sisällissodan jälkeen Suomen sosialidemokraattinen nuorisoliitto (SSN) määritteli itsensä luokkataistelujärjestöksi, mitä liikkeen sosialidemokraattinen siipi, noin kolmannes jäsenistä, vastusti ja perusti lopulta oman nuorisoliiton vuonna 1921. Artikkelissa keskityn järjestöistä suuremman, vasemmistolaisten ja kommunistien hallitseman nuorisoliiton toimintaan, jota leimasi jatkuva muutos 1920-luvulla: järjestön status, nimi, toimihenkilöt, toimintamuodot, lehdet ja tilat muuttuivat viranomaisten päätösten ja poliittisen painostuksen myötä useaan kertaan. Helsingin raastuvanoikeuden päätöksellä Sosialidemokraattinen Nuorisoliitto lakkautettiin huhtikuussa 1923. Myös sen tilalle toukokuussa 1923 perustettu Suomen Sosialistinen Nuorisoliitto koki saman kohtalon koko vasemmistolaiseen liikkeeseen kohdistuneessa niin kutsutussa ”elokuun leikkauksessa”. Nuoriso järjestäytyi vielä saman vuoden joulukuussa Sosialistiseksi Nuorisoliitoksi ja sai toimia marraskuuhun 1925 asti. Kun liiton toiminta julkisena organisaationa päättyi, nuorisoliittolaiset toimivat joko maan alla (Suomen Kommunistinen Nuorisoliitto eli SKNL alkoi järjestäytyä ja toimia talvella 1925) tai virittelivät julkista toimintaa opintoyhdistysliikkeen nimissä.²

Organisatorisesti sosialistinen nuorisoliike oli valtakunnallinen liike, ja sillä oli kaikissa vaiheissaan piirijärjestöjä, osastoja ja jäseniä ympäri Suomea. Esimerkiksi Helsingin, Tampereen ja Kemin alueilla, joilta artikkelin nuorisoliittolaiset tulivat, toiminta oli erityisen aktiivista. Nuorisoliitolla oli selkeä järjestörakenne ja liiton keskeiset tavoitteet määriteltiin liittokokouksissa. Vuonna 1925 toimintansa

aloittanut maanalainen SKNL olikin suoraan tiiviissä yhteistyössä kommunistisen puolueen kanssa eikä ohjelmista enää keskusteltu julkisesti.³

Koti ja yhteisö sosialistien kasvattajina

Poliittinen kasvatusta on poliittista sosiaalistamista, poliittisen perinnön, maailmankuvan ja toimintatapojen siirtämistä uudelle sukupolvelle. Se voi olla suoraa tai epäsuoraa, järjestelmällistä tai satunnaista, tietoista tai tiedostamatonta, mutta sen tavoitteena on turvata omien poliittisten mallien ja ajattelutapojen säilyminen ja jatkuminen. Pohja rakennetaan lähipiirissä, kotona perheen ja suvun kesken. Myöhemmin muut sosiaaliset ryhmät, kuten harrasteryhmät ja koulu, joko vahvistavat tai kyseenalaistavat yksilön vakaumuksen tarjoamalla omia arvojaan, asenteitaan ja normejaan kasvun pohjaksi.⁴ Ensimmäisenä tarkastelen nuorten perheitä: Millaisen mallin kotoa saadut arvot ja asenteet loivat Lydian, Akselin ja Martan yhteiskunnalliseen ajatteluun ja toimintaan? Mikä oli kodin rooli heidän sosialisteiksi kasvamisessaan?

Lydia Arppe syntyi palkollisten toiseksi vanhimmaksi lapseksi talvella 1903. Pirkkalan Hennerin talon päiväläinen ja palkkapiika olivat menneet naimisiin muutamaa vuotta aiemmin, ja kotona pikusiskoa odotti isovelji Kondrad. Perhe muutti toimeentulon perässä Messukylän kautta Tampereelle vuonna 1908 ja sieltä Helsinkiin seitsemän vuotta myöhemmin. Isä oli tuolloin sekatyömies, ja äiti hankki rahaa kotiompelijana, kylvettäjänä ja ennustajana. Lydian vanhemmilla oli maattomina palkollisina, myöhempinä kausi- ja kotityöntekijöinä, kokemuksia taloudellisesta epävarmuudesta ja sosiaalisesta syrjinnästä, mikä teki heistä myötämielisiä työväenliikettä kohtaan. Vanhemmat vastustivat tsaarin virkavaltaa, jopa vihasivat sitä. Tampereen kodissa vierailikin usein paikallinen veturinkuljettaja, josta puhuttiin Voimaliiton miehenä. Kun isälle tarjottiin poliisin toimeksi, hän kieltäytyi siitä sanoen ”ennen kuolen lapsineni vaikka nälkään, mutta en mene poliisiksi”.⁵

Tampereen seudulla asuessaan Lydian vanhemmat eivät olleet yhteiskunnallisesti, saati poliittisesti aktiivisia, mutta he olivat myö-
tämielisiä aatteelle. Lydian mukaan he olivat tilanneet työväenlehtä ”niin kauan kuin vain muistan”, ja perhe osallistui vappukulkueeseen silloin tällöin. Helsinkiin muutto toi Arppen perheelle uusia kontakteja ja verkostoja⁶, mikä yhdessä kärjistyvien yhteiskunnallis-poliittisten tapahtumien myötä muutti tilanteen; sekä isä että isovelji Kondrad liittyivät punakaartiin syksyllä 1917. Molemmat joutuivat sisällissodan jälkeen tahoillaan vankileirille, jossa ajatukset radikalisoituivat entisestään. Perheen muutto Sörnäisten työläiskaupunginosaan keväällä 1918 piti ne kirkkaina. Kondrad liittyi sekä SKP:een että Sörnäisten nuorisoliittoon, ja veti siskonsakin mukaan liikkeisiin. Vanhemmat antoivat täyden tuen lastensa poliittiselle toiminnalle, mutta pysyttelivät itse sivussa järjestötoiminnasta.⁷

Martta Koivunen syntyi kaksoissiskonsa Astan kanssa marraskuussa 1901, puoli vuotta sen jälkeen, kun vanhemmat Aatto ja Hilma olivat asettuneet Pispalaan. Vanhemmat olivat aktiivisia toimijoita työväenliikkeessä 1900-luvun alusta alkaen. Heidän kotinsa Pispalassa oli usein sosialistien kokoontumispaikka, ja jo lapsina Martta ja Asta seurasivat SDP:n kansanedustajien, muun muassa Anni Huotarin, Yrjö Mäkelinin, Oskari Tokoin, Yrjö Sirolan ja Miina Sillanpään, keskustelua olohuoneessaan. Aatoksella oli yhteyksiä myös venäläisiin vallankumouksellisiin, ja hän oli luotettavana miehenä paikalla myös silloin, kun bolševikit Leninin johdolla pitivät puoluekokouksen Tampereen työväentalolla joulukuussa 1905. Sisällissodan aikaan Aatos oli punaisten päällikkö Tampereella, ja Hilma johti Pispalan naiskaartia.⁸

Akseli Timonen syntyi Antti ja Helena Timosen vanhimpana lapsena helmikuussa 1901. Kemin Karihaarassa asunut perhe oli tyyppillinen työläisperhe: isä työskenteli sahalla ja äiti oli kotona kahdeksan lapsen kanssa. Antti Timonen oli muuttanut töiden perässä yhdessä veljensä Heikin kanssa 1890-luvulla Nurmeksesta Kemiin, ja he molemmat olivat aktiivisia paikallisessa ammatillisessa ja poliittisessa työväenliikkeessä.⁹ Martta ja Akseli sosiaalistuivat työväenliikkeeseen jo lapsuudessaan vanhempiensa ja lähisukunsa antaman

mallin myötä, joten toiminta Ihanneliitossa ja nuorisoliitossa oli heille liki itsestäänselvyys. Vuosina 1916–1918, kun yhteiskunnallinen ja poliittinen tilanne alkoi kärjistyä, nuoret asettuivat epäröimättä punaisten puolelle. Maritta oli Suomen Punaisen Ristin hoitajana ensin punaisten rintamalla ja sairaalassa sekä lopulta myös valkoisten vankileirillä. Akseli toimi punakaartin lennättimessä, minkä vuoksi hänet tuomittiin vankileirille. Hän kuitenkin karkasi viranomaisilta ja suojeluskuntien etsintäpartioilta ja tuli takaisin kotiin vasta vuoden 1919 puolella piiloteltuaan lähiseudun metsissä, maakuopissa ja Ruotsin puolella.¹⁰

Lapsi ja nuori sosiaalistuvat tiedostamattaan myös yhteisön arvoihin ja normeihin. Yhteisöt siirtävät tietoisesti sen yhtenäisyydelle tärkeitä arvoja ja käytänteitä nuorelle sukupolvelle. Etienne Wengerin sosiaalisen oppimisen teorian mukaan sosiaaliset yhteisöt ovatkin luonnollisia oppimiskohtia, joissa oppiminen on yhteisöllistä. Wengerin teoriaa mukailien työläisyhteisöjä voidaan pitää käytännön yhteisöinä, joissa tiedostettiin työväestön yhteiskunnallinen ja poliittinen merkittävyys sekä luotiin työläiskulttuuria ja -perinteitä. Yhteisöjen käytänteet ja tavat koulivat jäseniään jo alusta alkaen tietynlaiseen toimintamalliin ja ajattelutapaan, ja kun siihen liitettiin tietoinen yhteiskunnallinen ja poliittinen kasvatusta, voidaan puhua intentionaalisesta sosialistisesta kasvatustyhteisöstä. Yhteisöön kuuluminen ja yhteisön pyrkiminen tiettyyn päämäärään edesauttoivat sen jäsenten oppimista, joka saattoi yksinkertaisimmillaan tulla ilmi puhutavassa, vaatetuksessa tai kanssakäymisen muodoissa, mutta pitemmälle vietyinä myös aatteina, ideologioina ja maailmankuvina. Wengerin mukaan yhteisöissä oppiminen vahvistaa identiteettiä saaden oppijan miettimään kuka hän on, miksi hän on tullut sellaiseksi kun on ja mihin hän tulevaisuudessa suuntaa toimensa.¹¹

Lydian, Akselin ja Martan perheet ja yhteisöt olivat työläistäustaisia, mutta niissä oli myös eroja. Maritta ja Akseli olivat asuneet koko lapsuutensa ja nuoruutensa työläisyhteisöissä, Pispalassa ja Karihaarassa. He sosiaalistuivat liikkeeseen pienestä pitäen ja heillä oli käytössään koko ”työväenliikkeen infra”: työväentalo, työväenyhdistys Ihanne- ja nuorisoliittoineen sekä aktiivinen vanhempi

sukupolvi.¹² Sen sijaan Lydian koko perheen sitoutuminen työläisyhteisöön ajoittui niinkin myöhään kuin kevääseen 1918, jolloin Lydian äiti lopulta uskalsi muuttaa punakaartilaisperheiden asuttamaan Sörnäisten kaupunginosaan, ”omiensa joukkoon”, asuttuaan sitä ennen kolme vuotta Helsingin keskustassa, Katariinankadulla. Senaatintorin laidalla yhteisö oli ollut sosiaalisesti keskiluokkainen ja poliittisesti porvarillinen. Lydia kävi Tehtaankadun kansakoulua, jossa hän toistuvasti väitteli Kämpin viinurin tyttären, Tyynen, kanssa punakaartilaisien ja suojeluskuntalaisten paremmuudesta. Muut lapset kuuntelivat hiljaa kiistelyä eikä Lydian suuresti ihannoima opettajakaan siihen puuttunut muutoin kuin osoittamalla selkein elein olevansa asiassa Tyynen puolella. Talvella 1918 alueella alkoi liikkua punakaartilaisia. He ruokailivat Vilhonkadun ja Mikonkadun kulmauksessa sijainneessa Koskisen kuppilassa. Vaikka äitiä hävetti ruokailia yleisessä ruokalassa, myös Arppet kävivät siellä syömässä, sillä punakaartin ruokakupongit olivat arvokas taloudellinen lisä perheelle. Punakaartilaisia ja heidän perheitään ei kuitenkaan hyväksytty naapurustossa ja Arppen perhe hädettiin asunnostaan poliittisten syiden vuoksi. Muutto Sörnäisiin jäi perheen ainoaksi vaihtoehdoksi, ja äitikin oli valmis ottamaan työläisyhteisön tuen vastaan.¹³

Perheen ja yhteisön lisäksi kolmas yhteiskunnallisen toiminnan taustalla vaikuttava tekijä on yksilölliset ja yhteisölliset kokemukset. Pirjo Kaihovaara on tutkinut syitä liittyä kommunistiseen puolueeseen Suomessa ennen toista maailmansotaa ja yksi syy nousi esiin miltei kaikissa haastatteluissa: epäoikeudenmukaisuuden kokemukset. Taloudellinen, sosiaalinen ja yhteiskunnallinen osattomuus voi kanavoitua vaihtoehdokseksi poliittiseksi toiminnaksi, mikä 1920-luvulla tarkoitti kasvavaa vasemmistolaisen liikkeen kannatusta. Erityisesti lapsuusaikana koettu sosiaalisten suhteiden epätasa-arvoisuus nousee usein esille eri henkilöiden muistelmissa.¹⁴

Lydian, Martan ja Akselin kokemukset taloudellisesta ja yhteiskunnallisesta eriarvoisuudesta poikkesivat toisistaan. Kun Martta ja Akseli perheineen kohtasivat vastoinkäymisiä, he ottivat ne vastaan perheen ja yhteisön suojassa. Aatto Koivunen oli yrittäjä, ja hänen työnsä takasi perheelle sekä toimeentulon että vakituisen asuinpai-

kan. Martan muistelmissa merkittävimäksi lapsuuden aikaiseksi epäoikeudenmukaisuuden kokemukseksi ennen sisällissotaa nousi Laukon torppareiden häätö. Monet heistä asettuivat Pispalaan ja näin heidän kokemuksistaan tuli koko työläisyhteisön yhteisiä. Akselin isä Antti Timonen työskenteli Karihaaran sahalla, ja työntekijät perheineen saivat kokea maailmanmarkkinoiden vaikutukset arjessa; Kemi-yhtiö oli tunnettu ankarana työnantajana, jonka kanssa ei neuvoteltu. Lakot, lakonmurtamiset ja häädöt olivat tuttuja pohjoisessa, mutta ne kestettiin yhteisön tuella.¹⁵

Lydia ei sen sijaan saanut vastaavaa vertaistukea ennen Sörnäisiin muuttoa. Tampereen aikana isä hankki elantonsa kesällä tiilitehtaalla ja talvisin sekalaisia töitä tehden ”ympäri maailmaa”, kuten Lydian äiti huokaili jäädessään lasten kanssa yksin. Ainainen puute ja yksinäiset talvet perheenhuoltajana painoivat äidin mieltä. Lapset huomasivat tämän ja kantoivat jo hyvin pieninä vastuuta sekä äitinsä hyvinvoinnista että perheen toimeentulosta. Arppen perhe oli Tampereen herrasväen rouvien harjoittaman hyväntekeväisyyden kohde pyytämättään. Rouvilla oli tapana jakaa köyhille perheille joululoua ruokakorin muodossa. Eräänä jouluna Arppen perhe sai heiltä korin ohella myös moitteet ja paheksunnan siitä, että isä ei ollut ottanut tarjottua poliisiin tointa vastaan vaan oli mennyt muualle töihin. Toisella kertaa rouvat toimittivat äidin lapsineen väkisin kulkutautisairaalan desinfiomisosastolle ja uutisoivat paikallislehdessä Arppen perheen sairastuneen vaaralliseen kulkutautiin, isorokkoon. Lääkäriin diagnoosi oli kuitenkin reumakuume. Lydia koki ”armeliaisuuden” eriarvoisuutta korostavana ja nöyryyttävänä sen avustettaville sisältämän holhoavan viestin vuoksi. Myös Helsingissä vuosina 1917–1918 koettu poliittinen kontrolli kasvatti Lydian tunnetta epäoikeudenmukaisesta kohtelusta.¹⁶

Lydian, Akselin ja Martan perheitä yhdisti sosiaalinen ja yhteiskunnallinen tausta. Kaikki asemoivat itsensä työläisperheiksi, mikä näkyi myös työväenliikkeelle myönteisinä asenteina. Vanhempien ja yhteisön aktiivinen rooli aikaisti Martan ja Akselin kohdalla osallistumista työväenliikkeen toimintaan, kun tilanne Lydian kohdalla oli toisin: Lydian arvomaailmaa rakensivat hänen kokemuksensa

perheen toimeentulosta ja yhteiskunnallisesta asemasta suhteessa ylempiin luokkiin. Kokemukset muuttuivat poliittiseksi toiminnaksi Lydian osalta vasta Sörnäisissä, missä hän pääsi jakamaan kokemaansa muiden saman ikäisten kanssa ja sai turvakseen koko naapuruston. Nuoren työläissukupolven poliittisessa sosiaalistamisessa, mikä huipentui usein lapsi- ja nuorisojärjestötoimintaan, yhteisön merkitystä voi pitää jopa ratkaisevana, sillä se tarjosi toiminnalle yhteiset syyt, tavoitteet ja verkoston.

Nuorisoliittolaistoiminta lujitti sosiaalista yhteenkuuluvuutta, mikä näkyi myös henkilökohtaisella tasolla: Lydia solmi läpi elämän kestäviä ystävyyssuhteita, kun taas Martta ja hänen siskonsa Asta löysivät työväenliikkeestä aviopuoliset. Asta avioitui Pispalan osaston aktiivin, Elo Syväsen, kanssa. Syvänen rekrytoitiin 1920-luvulla SKP:n sotilasorganisaattoriksi. Martan mies, Gunnar Keltämäki, johon Martta oli tutustunut jo toimiessaan vankileirillä sairaanhoitajana keväällä 1918, toimi SKP:n Pohjois-Hämeen piiriorganisaattorina vuosina 1920–1921.¹⁷

Nuorisoliiton suunta ja tavoitteet

Välittömästi sisällissotaa seuranneina vuosina kommunistisen liikkeen toimintaa sävytti odotus ja oletus maailmanvallankumouksen etenemisestä. Se heijastui myös nuorisoliiton agendaan. Liittokokouspäätösten mukaan järjestön keskeinen tavoite oli ”luokkatietoisien kansalaisten” kasvattaminen koulutuksen, valistuksen ja joukko toiminnan avulla. Marxilaisen teorian mukaisesti luokkatietoisuus tulkittiin nuoren kyvyksi tunnistaa työväenluokkainen taustansa, sen poliittiset, sosiaaliset ja taloudelliset ulottuvuudet sekä jäsentää yhteiskunnallinen tilanne niiden mukaisesti. Luokkatietoisuuden käsite on sidoksissa aikaan ja poliittiseen tilanteeseen, mikä näkyi myös asian tiimoilta käydyissä keskusteluissa nuorisoliitossa. Kommunistit nojasivat Leninin tulkintoihin, joiden mukaan työväestön poliittisen luokkatietoisuuden herättämisessä kommunistisella kaaderilla oli johtava rooli.¹⁸ Luokkatietoisuuden sisältö ymmärrettiin eri positi-

oista eri tavoin, ja määritellesään käsitettä poliittiset ryhmittymät kävivät itseasiassa taistelua vallasta nuorisoliitossa.

Luokkatietoisuus oli läsnä myös suhtautumisessa sisällissotaan ja tuleviin luokkataistelun muotoihin. Radikaalimman puolen luokkatietoisuus kiteytyi näkemykseen uudesta vallankumouksesta. Vuonna 1919 nuorisoliitto asettikin tavoitteekseen luokkataistelun jatkamisen ja esitti voimakasta kritiikkiä sosialidemokratiaa kohtaan: liittokokouksessa vaadittiin ”jyrkkää luokkataistelun” linjaa, mikä tarkoitti sosialistisen yhteiskunnan tavoittelemista aseellisen vallankumouksen ja proletariaatin diktatuurin keinoin.¹⁹ Kokouksessa vähemmistöön jääneet sosialidemokraatit eivät hyväksyneet linjausta ja perustivat oman liiton toukokuussa 1921. Vallankumouksellinen nuoriso jatkoi siis nuorisoliitossa, joka seuraavassa, vuoden 1922 liittokokouksessa asetti ensisijaiseksi tavoitteekseen luokkataistelijoiden kouluttamisen työväenliikkeelle. Vallankumouksellisen luokkatietoisuuden näkökulmasta keskustelu punoutui militarismin ympärille, siihen kuinka militarismiin tuli suhtautua sekä miten militarismin käsite tuli määritellä. Tärkeänä, julkilausumattomana tehtävänä oli myös vahvistaa jo vuonna 1918 syntyneitä yhteyksiä kommunistiseen puolueeseen, erityisesti sen nuorisoryhmään.²⁰ Seuraavaksi esittelen keskustelua ja tutkin, kuinka Lydia, Akseli ja Martta asemoivat itsensä tässä keskustelussa.

Vuonna 1920 suuntataistelu oli vielä kiivaimmillaan nuorisoliitossa, vaikka SDP:stä vasemmalle suuntautunut puolueväki oli jo perustanut Suomen Sosialistisen Työväenpuolueen (SSTP). Radikaali linja oli kuitenkin vahvoilla, ja useita nuorisoliiton liittotoimikunnan jäseniä istui SSTP:n puoluejohtokunnassa ja moni heistä oli mukana myös SKP:ssä.²¹ Akseli ja Martta olivat kumpikin olleet nuorisoliittolaisia jo ennen vuotta 1917 ja osallistuneet sisällissodan tapahtumiin. He olivat muiden perheenjäsentensä tavoin sidoksissa vasemmistolaisen työväenliikkeen julkiseen ja maanalaiseen toimintaan myös sodan jälkeen: vuonna 1919 he olivat kumpikin SKP:n maanalaisessa työssä, Martta äitinsä ja Akseli isänsä ja setänsä kanssa. Kun julkisen puolen organisaatiot aloittivat toimintansa, Martta jatkoi Pispalan Sosialidemokraattisten nuorten (sos.dem.nuorten) ja

Pispalan Työväenyhdistyksen luottotehtävissä ja Akseli liittyi Keminsosialidemokraattiseen nuoriso-osastoon vuonna 1920.²²

Martta muisteli osallistuneensa vuonna 1919 puoluekurssille ja tuoneensa siellä omaksumansa suuntataistelua koskevat linjaukset Pispalan nuoriso-osaston kokoukseen keskusteltavaksi ja arvioitavaksi talvella 1920. Keskustelun päätteeksi hyväksyttiin seuraava ponsi: ”Koska oikeistososialistit m.m. hyväksyy kokoomus hallituksen, niin emme nuorisoliittolaisina voi niitä omaksua”.²³ Kuukautta myöhemmin osasto kirjasi pöytäkirjaan Kommunistisen Internationaalin ohjelman olevan ainoa ja oikea keino siirtyä sosialismiin, mikä aiheutti keskustelua vielä toukokuussa, kun kirjausta vastustavat toivat asian uudelleen käsiteltäväksi ja äänestettäväksi. Kommunistista Internationaalia suosiva linjaus hyväksyttiin äänin 11–9. Osasto oli siirtynyt lopullisesti luokkataistelulinjalle, ja vakuutena siitä seuraavassa vuosikokouksessa Martta valittiin osaston puheenjohtajaksi. Lisäksi osasto kehotti nuorisoliittoa lähempään vuorovaikutukseen Kommunistisen Nuorisointernationalen kanssa ja liittymään siihen sopivan tilaisuuden tullen.²⁴ Lapissa vastaavaa kamppailua ei tarvinnut piirittämällä käydä, sillä koko SDP:n Oulun läänin pohjoinen vaalipiiri oli yksimielinen kritisoidessaan SDP:tä vuoden 1918 tapahtumista niin puolue- kuin nuorisojärjestötasolla ja suuntautuessaan vallankumoukselliselle linjalle.²⁵ Esittipä Pohjois-Pohjanmaan nuorisopiiri nuorisoliitolle nimeksi Suomen Kommunistista Nuorisoliittoa jo talvella 1921.²⁶

Kun Lydia tuli mukaan Sörnäisten nuoriso-osaston toimintaan vuonna 1923, sen linja oli jo kommunistinen. Lydian isovelji Kondrad oli ollut sitä rakentamassa. Kondradin tie poliittiseksi aktiiviksi oli alkanut heti hänen vapauduttuaan Suomenlinnan vankilasta, ja hän kulki Työväenopiston toiminnan, nuorisoliiton ja ammattiyhdistyksen kautta lopulta SKP:n Uudenmaan piirin organisaattoriksi 1920-luvun puolivälissä. Hänet otettiin mukaan Sörnäisten nuoriso-osaston kommunistiseen, maanalaiseen verkostoon 1920-luvun alussa. Verkostoa oli rakennettu syksystä 1918 alkaen osaston entisten aktiivien ja SKP:n jäsenten, kuten Toivo Antikaisen, kehotuksesta. Kondrad oli vuonna 1923 SKP:n nuorisotoimikunnan jäsen, ja hänet

valittiin todennäköisesti puolueen mandaatilla sosialistisen nuorisoliiton liittotoimikunnan jäseneksi.²⁷

Vanha työväenliike oli kannattanut pasifismia. Aate oli juurtunut niin syvään erityisesti sosialistiseen lapsi-, nuoriso- ja naisliikkeeseen, ja militarisminvastaisen ajattelun kitkeminen oli ehkä nuorisoliiton johdon vaikein tehtävä 1920-luvulla. Rauhantyyntöön sivuuttamiseen vaikutti SKP:n kanta, jonka mukaan militarismi oli suotavaa työväenluokan taistelussa imperialismi-militarismia vastaan ja jokaisen työläismiehen olisi hyvä mennä armeijaan oppimaan aseellista toimintaa. Vuoden 1919 nuorisoliiton liittokokouksessa militarismiin ottivat kantaa sekä Sörnäisten että Tampereen osastot, joista edellinen esitti antimilitarististen periaatteiden jatkamista liitossa ja kansainväliseen aseistariisuntaliikkeeseen liittymistä jälkimmäisen kannattaessa esitystä sillä lisäyksellä, että militarismia vastustettaisiin ”sellaisena kuin se ilmenee kapitalistin palveluksessa”²⁸. Laajan keskustelun jälkeen liittokokouksen päätöksiksi tulivat kapitalismin palveluksessa olevan militarismien vastustaminen, ehdoton aseistariisuminen ja sotilasmäärärahojen poistaminen. Kapitalistista militarismia edustavien suojeluskuntien hajottamisesta, aseistariisumisesta ja rahoittamisen lopettamisesta liittokokousedustajat olivat yksimielisiä.²⁹

Kommunistinen Nuorisointernationaali (KNI) teki pari kuukautta myöhemmin, marraskuussa 1919, päätöksen luopua pasifismista ja kannustaa jäsenistöä vaikuttamaan armeijassa. KNI:n ohjelma julkaistiin suomeksi ja siitä keskusteltiin talvesta 1920 alkaen, mutta päätös liittyä järjestön jäseneksi tapahtui vasta helmikuussa 1921. Helsingissä keuhkokuumeella pidetty nuorisoliiton liittokokous oli siis tiukemmin SKP:n ohjauksessa ja päättyi militarismien osalta KNI:n linjoille: pasifistinen ja armeijanvastainen agitaatio oli lopetettava ja sosialismin sanoma oli suunnattava kutsuntaikäisiin ja alokkaisiin. Samalla todettiin, että militarismien käsitettä määriteltäessä oli huomioitava sen luokkaluonne; porvarilliseen luokkamilitarismiin perustuvat toiminnot tuli lakkauttaa, kun taas työläisnuorisoin harjoittama militarismi esimerkiksi vallankumouksen saavuttamiseksi oli hyväksyttävää.³⁰

Vaikka Lydian, Akselin ja Martan osastot asemoivat itsensä vallankumoukselliseen työväenliikkeeseen, militarismin hyväksyminen osaksi poliittista ohjelmaa herätti ristivetoa paikallistasolla. Militarismia peilattiin sekä vanhan työväenliikkeen linjaan että vuosien 1917–1918 tapahtumiin seurauksineen. Selkeimmin militaristista agendaa näytti noudattavan Akseli ja hänen poliittinen yhteisönsä. Kansalaissodan jälkeen SKP:n tavoitteena oli aloittaa uusi aseellinen vallankumous Pohjois-Suomesta käsin, ja koko puolue toiminta perustui tälle tavoitteelle aina vuoteen 1922 asti. Lapissa työväenliike asettui vallankumouksellisen suuntauksen kannattajaksi ja toteutti SKP:n suunnitelmaa maanalaisen organisaation suojissa. Akselin perheestä isä ja setä, Antti ja Heikki Timonen, osallistuivat verkoston rakentamiseen ja uuden, Ruotsista käsin toimivan punakaartin valmisteluun Kemian seudulla.³¹ Viranomaiset epäilivät Akseli Timosta myös ”sotilaskiihotuksen harjoittajaksi” kesällä 1919, mutta eivät saaneet häntä syytteeseen. On hyvin todennäköistä, että Akseli suoritti SKP:n nuorisoryhmälle annettua tehtävää asevelvollisten agitoimisesta, sillä tuolloin järjestettiin ensimmäiset valtakunnalliset kutsunnat Suomessa. Pari vuotta myöhemmin hän meni itse suorittamaan asevelvollisuuttaan Pohjanmaan Jääkäripataljoonaan.³²

Martan osastossa, Pispalan nuoriso-osastossa, keskustelu pasifisista ja militarismista velloi laidasta laitaan. Keväällä 1920 osasto otti myönteisen kannan asevelvollisuuteen kolmasosan kokousväestä vastustaessa kaikkea sotalaitosta edistävää toimintaa. Hyväksytty kannanotto noudatti SKP:n linjausta: ”...päämäärällemme [on] eduksi, että joukostamme löytyy usein aseidenkin käyttöön ja sotilaallisiin asioihin perehtyneitä, itsetietoisia ja päämäärästään selvillä olevia henkilöitä.”³³ Sekä Pispalan että Kemian sosialidemokraattisissa nuoriso-osastoissa kommunistien kanta oli ymmärretty ja hyväksytty jo ennen vuoden 1922 liittokokousta. Maanalaisen verkoston jäseninä Martta ja Akseli olivat sitä itse aktiivisesti ajamassa.

Militaristinen kasvatus ei kuitenkaan saanut jalansijaa nuorisoliitossa, vaikka SKNL yritti pitää yllä toisenlaista kuvaa toimintakerptomuksissaan ja päätöslauselmissaan.³⁴ Nuorisoliitto joutui lopulta vuonna 1929 happamasti toteamaan sotilaallisen työn heikentyneen

”pasifististen harhakäsitysten” vuoksi, sillä puoli vuotta aiemmin valtakunnallinen, julkinen ja vasemmistolainen työläisnuorisokokous oli sotilaskysymystä käsitellessään linjannut tärkeimmiksi tavoitteiksi kansalaisyhteiskunta- ja asevelvollisuuden taloudelliset edut.³⁵ Vanhan työväenliikkeen sodan- ja armeijanvastainen arvomaailma oli juurtunut syvästi suomalaiseen työväenliikkeeseen, myös valtaosaan sen radikaalia siipeä.

Sosialistiseksi kansalaiseksi oppimassa

Luokkatietoisten vallankumoustaistelijoitten kasvattamiseksi oli myös muita keinoja, kuten valistus, koulutus ja joukkotoiminta. Tarkastelen seuraavassa kuinka kasvatus työ konkretisoitui Lydian, Akselin ja Martan arvomaailmassa ja poliittisessa toiminnassa. Jo maailmanvallankumouksen odotuksen vuosina (1919–1922) liittokokousten toimintasuunnitelmissa mainittiin varhaisnuorisotyö, koulutus ja jäsenhankinta nuoren sukupolven kasvattamiseksi. Toimintamuodoiksi vakiintuivat erilaiset teemaviikot ja juhlat, joiden aikana otettiin kantaa ajankohtaisiin yhteiskunnallisiin asioihin, levitettiin tietoa liiton toiminnasta ja tavoitteista sekä yritettiin kasvattaa jäsenmäärää. Osastoja kannustettiin perustamaan myös agitaatioryhmiä, *Nuori Työläinen* -liittolehden levityskaarteja ja työjoukkoja.³⁶ Joulukuussa 1923 vanhan liiton raunioille perustettu Sosialistinen nuorisoliitto päätti syventää yhteistyötä Työväen Sivistysliiton, Suomen Työväen Raittiusliiton ja Työväen Järjestönuorten liiton kanssa. Paikallisorganisaatioille annettiin suurempi vastuu liiton lehtien toimittamisessa, ja ensimmäistä kertaa valistuksen kohteeksi otettiin maaseutunuoriserytisen *Matalien majojen raatajanuorisolle* -lehden myötä.³⁷

Sörnäisten nuorisosaaston toiminta noudatti kommunistisen kasvatusjärjestelmän tavoitteita, sisältöjä ja muotoja siinä vaiheessa, kun Lydia tuli mukaan toimintaan vuonna 1923. Osasto kokoontui Helsingin Työväenyhdistyksen talossa järjestäen viikoittain kokouksia ja opintopiirejä, joissa alustusten pohjalta keskusteltiin ja opeteltiin järjestötoiminnan aakkosia. Jokainen jäsen oli vuorollaan kokouksen sihteeri

tai puheenjohtaja, samoin kuin keskustelun johtaja tai kirjaaja, ja heidän suorituksensa arvioitiin tilaisuuden loppuksi. Keskustelut sidottiin ajankohtaiseen poliittiseen aiheeseen — esimerkiksi suuntataistelua, syndikalistinen ay-liike, vallankumousprosessi — ja usein mukana oli myös kansanedustajia ja ammattiyhdistystoimijoita. Jäsenistön keskustelutaitoja hiottiin myös erityisissä väittelytilaisuuksissa. Lydia pelkäsi niin paljon puhumista, että livahti alkuun veljensä selän taakse, jos joku puhutteli häntä kokouksessa. Vuorollaan Lydiakin joutui keskustelukerhon puheenjohtajaksi ja niin koville se otti, että hän piiloutui pöydän alle odottamaan muiden arviointia. Sen sijaan sihteerinä Lydia oli mielellään, sillä hän piti kirjoittamisesta. Kirjoitustaitojaan hän pääsi hiomaan myös kerran kuussa ilmestyneen osastolehden, *Myrskykellon*, toimittamisessa.³⁸

Marraskuussa nuorisoliitto järjesti agitaatioviikon, jonka tarkoituksena oli perustaa uusia osastoja ja hankkia lisää jäseniä. Tuolloin jokaisen kaupunkiosaston oli ”järjestettävä hyökkäysretki ja herätyskokouksia” potentiaalisille paikkakunnille.³⁹ Sörnäisten nuoret toimivat asetetun tehtävän mukaisesti ja tekivät hyökkäysmatkoja ja vierailuja muun muassa Malmille, Huopalahteen ja Tapanilaan. Verkostojen luomisen kannalta Sörnäisten nuorisoliittolaiset olivat siitä edullisessa asemassa, että heillä oli mahdollisuus suoriin yhteyksiin työväenliikkeen johdon kanssa. Esimerkiksi Lydia tapasi ja keskusteli kokouksissa kansanedustajien (E. Tabell ja M. Rosenberg), ay-johtajien (N. Wälläri), toimittajien (Antti Timonen, *Työmiehen* toimittaja ja Akselin veli) ja vanhempien nuorisoliittolaisten (P. Kivikoski, A. Tuominen) kanssa saaden näin välitöntä kokemuksellista ja tiedollista oppia vanhemmalta sukupolvelta.⁴⁰

Sörnäisten nuoriso-osaston toiminta kuvaa hyvin sitä tapaa, jolla nuoret valmennettiin vaikuttamaan yhteiskunnallisesti ja ottamaan vastuuta järjestötyöstä. Yhteiskuntaa analysoitiin ja kritisoiitiin tiukasti luokkanäkökulmasta, poliittista verkostoa rakennettiin vasemistolaisen liikkeen varaan ja organisaatiota pyrittiin laajentamaan ja tekemään tunnetuksi. Sörnäisten nuoriso-osasto toimi yhteistyössä maanalaisen kommunistisen liikkeen kanssa ja piti ainakin retorisesti toimintansa lähtökohtana leniniläistä vallankumousideologiaa, mut-

ta ollakseen vallankumouksellinen nuoris-osasto toimi yllättävän normatiivisesti. Nuorisoliittolaisia kasvatettiin toimimaan modernin yhteiskunnan jäseninä, kansalaisina. Työväenliikkeessä yhteiskunnallisen vaikuttamisen perusta oli rakentunut kansanliikkeiden ja kansalaisten julkisen yhteiskunnallisen toiminnan pohjalle, eikä kommunistinen nuorisoliitto ollut hylännyt tätä perustaa ainakaan kokonaan.

Pispalan sos.dem. nuoris-osaston toiminta luokkatietoisien jäsenen kasvattamiseksi oli hyvin samantapaista kuin Sörnäisissä. Nuoret harrastivat näyttelystä, lausuntaa ja voimistelua sekä järjestivät varhaisnuorille omia kerhoja. He ottivat omakseen myös asuinalueensa rannat ja saaret, jonne he järjestivät retkiä, kokouksia ja leirejä myös lähikuntien nuorisoliittolaisille, ja kävivät tapaamassa nuorisoliittolaisia Porissa ja Turussa. Kuukausikokouksissa jokainen piti vuorollaan alustuksen, jonka pohjalta käytiin keskustelua. Esimerkiksi Martta alusti työväenliikkeen suuntataistelusta. Muut alustukset käsittelivät poliittisten asioiden lisäksi yhteiskuntaa ja ihmistä laajasti: aiheina olivat muun muassa miesten ja naisten tasa-arvo, siveyskysymys, raittius, asevelvollisuus, kirkko ja lapsen kastaminen, eroottinen taide ja liharuokien vahingollisuus ihmiselle. Polveilevan keskustelun pohjalta muotoiltiin julkilausuma, joka yhtenäisti jäsenten ajattelutapaa. Julkilausumat päättyivät usein osaston jäsenlehteen, *Nyrkkiin*. Gunnar Keltamäki, SKP:n yhteyshenkilö ja osaston puheenjohtaja Martan jälkeen, teroitti puolestaan jäsenten mieliin vallankumoukselliseen työhön vaadittavia tietoja, taitoja ja asenteita, joista jälkimmäiseen kuului muun muassa kieltäytyminen ”kaikesta turhasta ajankutsumuksesta, niin kuin ala-arvoisissa juhlissa käyminen”. Sen sijaan historian opiskelu oli tulevalle taistelijalle hyödyllistä, jotta hän osaisi analysoida yhteiskuntaa historiallisesta materialismista käsin.⁴¹ Pispalan nuorisoliittolaiset janoivat tietoa uusista yhteiskunnallisista ja kulttuurisista ilmiöistä. Koska esimerkiksi vaihtoehtoisesta tavasta suhtautua kirkkoon tai liharuokaan ei puhuttu koulussa, julkisesti eikä välttämättä puolueessakaan, laajensivat nuoret itse keskustelun aihealuetta. Toisaalta keskustelun pohjalta laadittu yhteinen kannanotto oli myös tehokas tapa päättää alkanut keskustelu ja sinetöidä

vastaus. Nuoret hahmottelivat keskusteluissa kommunisteille sopivina pitämäänsä ihanteita.

Akseli valittiin osastonsa puheenjohtajaksi, kun Kemin seudun nuorisoo-rganisaatio rakennettiin uudelleen keväällä 1923. Seuraavana vuonna hän aloitti Pohjois-Pohjanmaan sosialistisen nuorisoliiton piirisihteerinä ja maakunnallisen työväenlehden, *Pohjan Voiman*, päätoimittajana. Yhdessä Lydian kanssa Akseli istui Sosialistisen nuorisoliiton toimikunnassa. Akselin työ oli järjestöyhteyksien ylläpitämisen ohella luentomatkoja ja koulutustilaisuuksia eri puolilla pohjoisia maakuntia. Noina vuosina Akselin rooli nuorisoliitossa muuttui, ja hänestä tuli toiminnan organisoija ja uuden sukupolven kasvattaja. Akselin puheita, joissa hän toi esille luokkatietoisuuden ja yhteiskunnallisten epäkohtien tunnistamista, kuunneltiin tarkalla korvalla. Jo Karjalahden osaston perustavassa kokouksessa (1923) Akseli oli kehottanut jäseniä elämään niin, että arjestaan muodostuisi vastalause ”porvariston harjoittamalle vainolle”. Hänen puheensa noudattivat sisällöltään sosialistisen nuorisoliiton, SSTP:n ja pohjimmitaan SKP:n propagandaa. Akseli tarkasteli jopa urheilua luokkataistelun näkökulmasta ja muistutti nuoria TUL:n osaston juhlassa, etteivät urheilussa olleet tärkeintä urheilutulokset vaan valmistautuminen taisteluun porvaristoa vastaan, eli karaistunut ruumis ja luokkatietoiset aivot. Vappuna 1925 hän nosti esiin kansalaisoikeudet Suomessa yhdistäen ne työttömyyden ja eurooppalaisen fasismin uhkiin.⁴² Akseli tulkitsee yhteiskuntaa alusta alkaen ja johdonmukaisesti valankumouksen näkökulmasta, mitä selittää paljolti Pohjois-Suomen tapahtumat sisällissodan aikaan, sodan jälkeen muotoutunut verkosto Neuvosto-Venäjälle paenneiden, SKP:n toiminnassa mukana olleiden punaisten kanssa ja koko pohjoisen työväenliikkeen siirtyminen kokonaan kommunismin kannalle. Pohjoisessa vastus ei ollut sosialidemokratia vaan Valkoinen Suomi.⁴³

Toiminnan tilat

Yhdistystoiminnassa kokoontumispaikka oli erityisen tärkeä 1920-luvun Suomessa, jolloin kullakin järjestöllä oli omat tilansa⁴⁴ eikä rajoja ylitetty – kuilu oli usein liian syvä ja leveä. Paikat, joissa sai kokoontua rauhassa, vahvistivat jäsenistön yhteenkuuluvuutta, mutta samalla ne myös eriyttivät heidät muista ryhmistä. Erityisesti nuorisoliittolaistyössä omannäköinen ja itsenäisesti hallittu tila oli aktiivisen toiminnan edellytys. Laurajane Smithiä mukailleen oma tila toi ryhtiä nuorisoliittolaisten työhön. Se tarjosi nuorille mahdollisuuden harjoittaa vapaasti heidän arvoilleen ja ihanteilleen ominaista poliittista ja kulttuurista toimintaa sekä tunnistaa oman sosiaalisen asemansa ja arvojensa merkitys.⁴⁵

Sörnäisten nuoriso-osasto kokoontui Helsingin Työväenyhdistyksen talon A-salissa. Lisäksi Sörnäisten työväenyhdistys oli vuokrannut kesänviettopaikaksi niemen, Kivinokan, toiselta puolen lahtea, jonne nuoriso-osaston jäsenet soutivat iltaisin ja viikonloppuisin. Kivinkassa istuttiin iltaa sekä järjestettiin Spartakiadeja⁴⁶, juhlia ja leirejä. Kivinokka oli myös maanalaisen liikkeen jäsenten kokoontumispaikka, eikä ainoastaan helsinkiläisten vaan koko Suomen. SSTP:n tai SKP:n kokouksiin maakunnista saapuneita osallistujia kutsuttiin illanviettoon ja salaisiin tapaamisiin, ja muun muassa Akseli vieraili Kivinkassa kesällä 1925.⁴⁷ Myös Pispalan nuoriso-osastolla oli omat tilat. Pispalan työväenyhdistyksen jäsenenä se oli oikeutettu käyttämään Pispalan työväentaloa, mikä ei ollut itsestäänselvyys suuntataistelujen repimässä Pohjois-Hämeessä.⁴⁸ Lapissa taas käytännössä kaikki sodan jälkeen työväenyhdistysten omistukseen takaisin siirtyneet työväentalot olivat kommunistien hallussa 1920-luvulla.⁴⁹

Nuorisoliiton ja nuorisoliittolaisten julkinen tila sen sijaan kaivettiin koko 1920-luvun. Vasemmistolainen liike oli jatkuvasti viranomaisien, erityisesti Etsivän Keskuspoliisin (EK), seurannan ja toimenpiteiden kohteena. Tarkkailu, oikeussalit ja vankilat tulivat tutuiksi useille liiton paikallis- ja valtakunnantason aktiiveille jo ennen vuoden 1930 kommunistilakeja. Näin kävi myös Lydian, Akselin ja Martan kohdalla. Lydia rekrytoitiin SKP:n maanalaisen

kirjallisuuden kuljettajaksi jo ennen nuorisoliittoon liittymistä, sillä Lydian mukaan vanhat toverit arvelivat, että ”...tuossa on kaikkein paras postiplikka, ei kenenkään mieleen tule sellainen ajatus, että tuommoiselle harakalle uskottaisiin postia”⁵⁰. Hän oppi nopeasti tarkkailemaan ympäristöään ja erottamaan etsivien pälyilevän katseen muiden ihmisten tavallisesta katseesta.⁵¹

Usein EK onnistui työssään. Martan ja Astan miehet vangittiin maanpetoksellisesta toiminnasta syytettynä: Gunnar Keltamäki sai viiden vuoden vankeustuomion vuonna 1923 ja Elo Syvänen joutui karkotetuksi Neuvostoliittoon vuoden 1926 poliittisten vankien vaihdon yhteydessä. Asta seurasi miestään itänaapuriin.⁵² Kemin seudun EK epäili puolestaan Akselin hoitavan käytännössä kommunistien maanalaisen organisaattorin tehtäviä, mikä oli hyvinkin lähellä totuutta. SKP:n organisaattori Jalmari Rasi kertoi vuoden 1928 paljastuksissaan Akseli Timosen olleen hänen agenttinsa Kemissä vuosikymmenen puolivälissä.⁵³ Marraskuussa 1925 EK:n Tornion ala-osasto pidätti Akselin syytettynä valtionpetoksellisesta toiminnasta. Niin kutsutussa ”marraskuun leikkauksessa” pidätettiin kymmeniä sosialistisen nuorisoliiton aktiiveja ympäri Suomea mukaan lukien liittotoimikunta kokonaisuudessaan, piiritoimikuntien jäseniä ja puheenjohtajia. Myös Lydia, joka oli noussut Sörnäisten osaston johtokuntaan ja piirikokousedustajaksi sekä syksyllä 1925 nuorisoliiton liittotoimikunnan jäseneksi, pidätettiin. Nuoret tuomittiin valtionpetoksen valmistelusta Turun hovioikeudessa kesäkuussa 1926. Lydia sai vuoden ja kolmen kuukauden tuomion Hämeenlinnan keskus- ja lääninvankilaan, ja Akseli kolme kuukautta pidemmän tuomion, jota istui Tammisaaren pakkotyölaitoksessa elokuuhun 1928 asti.⁵⁴

Uusi järjestö, vanha agenda

Sosialistisen nuorisoliiton taival julkisena, rekisteröitynä yhdistyksenä oli jälleen kerran katkennut ja liiton johto vangittu, mutta nuorten sosialistinen kasvatus ei loppunut. Kommunistit saivat ainoana vasemman laidan organisoituneena, joskin maanalaisena, liikkeenä

tilaisuuden ottaa nuorisotoiminta haltuun. SKP oli ohjannut tai ainakin pyrkinyt ohjaamaan julkista nuorisoliittoa määrittelemällä sen agenda ja asettamalla omia, luotettavia jäseniään julkisen organisaation eri tasoille aikaisemmin. Martha, Akseli ja Lydia olivat kaikki tavalla tai toisella sidoksissa SKP:een ja edustivat nuorisoliitossa kommunistista linjaa. Tilanne selkiytyi, kun helmikuussa 1925 perustettiin Suomen Kommunistinen Nuorisoliitto, joka käytännössä jatkoi SKP:n nuorisoryhmän työtä. Se noudatti tiukasti kansainvälisen kattojärjestönsä KNI:n poliittista strategiaa ollen osa bolševistisen taistelujärjestön kokonaisuutta, jonka tavoitteena oli ”proletaarisen vallankumouksen valmistelu ja sen voittoon vieminen”. Nuorisotyön osalta se tarkoitti muun muassa jäsenistön leniniläistä kasvatusta, asevelvollisten valistamista ja yhteistyön tiivistämistä muiden proletaaristen järjestöjen, esimerkiksi Työväen Urheiluliiton ja Raittiusliiton, kanssa. Kaikki tämä oli kuitenkin tehtävä salassa, ja toisaalta pyrittävä julkisten järjestöjen johtoon. SKNL keskittyi maanalaisen liikkeen tavoin ensimmäisenä organisaation rakentamiseen, ja vuonna 1925 sillä olikin piirikomitea yhdeksällä paikkakunnalla mukaan lukien Helsinki, Tampere ja Kemi, joissa oli jäseniä yhteensä noin 200.⁵⁵

Mutta vasemmistolainen nuoriso halusi toimia julkisesti, ja se perusti paikallisia opintoyhdistyksiä, jotka järjestäytyivät Opintotyön Neuvontayhdistykseksi huhtikuussa 1926. Parkkarin mukaan järjestäytyminen ei-poliittisiin opintoyhdistyksiin, poliittisiin tilapäiskomiteoihin ja propagandistisiin ohjelmaryhmiin oli maanalaisen liikkeen kehitystyön tulos. Ensimmäinen opintoyhdistys oli perustettu jo vuoden 1924 lopulla, ja pari vuotta myöhemmin opintoyhdistystoiminnasta tuli joukkoliike. SKNL:sta järjestäjinä olivat Armas Äikiä ja Nestori Parkkari, jotka vuorollaan kiersivät ympäri Suomea.⁵⁶ Kommunistisen maanalaisen liikkeen toimijat olivat keskeisiä vaikuttajia myös paikallisten opintoyhdistysten perustamisessa. Esimerkiksi Akseli, joka odotti tuomiotaan vapaalla jalalla, osallistui Rovaniemellä syksyllä 1926 pidettyyn opintoyhdistysten perustamista käsittelevään kokoukseen ja puhui uuden toimintamuodon välttämättömyydestä Pohjois-Suomessa. Karihaaraan ja Kemiin perustettiin opintoyhdistykset jo samana vuonna.⁵⁷

Opintoyhdistysten Lahden Opintopäivien (1928) leirialue työväentalon pihalla. Vasemmistolaiset opintoyhdistykset järjestivät kolmet valtakunnalliset Opintopäivät 1920-luvun viime vuosina. Kuva: Kansan Arkisto.

Vaikka kommunistit virittivät yhteiskuntaa kriittisesti luokkänäkökulmasta tarkkailevaa opintoyhdistystoimintaa, liikkeen suosio perustui avoimeen, yleisesti työläishenkiseen toimintaan, mikä oli tuttua jo vanhan työväenliikkeen ajoilta. Parin vuoden aikana opintoyhdistysten osastoja oli perustettu jo liki 200 ja jäseniä oli yli 12 000. Nuorille avautui yhteiskunnallisten asioiden ohella mahdollisuus harrastaa kulttuuria eri muodoissaan ja tavata muita nuoria. Liikkeen tavoitteeksi määriteltiin työväen kirjallisten ja valistuksellisten harrastusten edistäminen kurseilla ja luentotilaisuuksilla ”marxilaisessa hengessä”. Opintotoiminnan teemoina olivat sosialismin teoria, vallankumouksellisen liikkeen historia ja järjestötyö. Erityisen innostuneita nuoret olivat omien osastolehtien tekemisestä. Opintoyhdistysten puitteissa järjestettiin tämän

lisäksi myös viikkokokouksia, retkiä, juhlia ja toveri-iltoja. Juhlissa esiintyivät nuorten omat esiintymisryhmät – kisälliryhmät – jotka hakivat yhteiskunnalliselle ilmaisulle uusia muotoja. Valtakunnalliset Opintopäivät laajoine keskusteluineen ja kulttuurikatselmuksineen ehdittiin järjestää kolmena perättäisenä vuonna Tampereella (1927), Lahdessa (1928) ja Vaasassa (1929), ennen kuin Lapuan liikkeen painostuksesta alkanut poliittinen prosessi johti kommunistilakien säätämiseen syksyllä 1930, ja niiden myötä opintoyhdistystoiminnan lakkauttamiseen.⁵⁸

Nuorisoliittolaisena sisään, puolueyöntekijänä ulos

Miten artikkelin päähenkilöille kävi myöhemmin elämässään? Toimivatko nuoret sosialististen aatteen periaatteiden mukaisesti siirtämällä sitä eteenpäin uusille sukupolville? Akseli ja Lydia istuivat vankilassa nuorisoliiton organisaation ja toimintamuotojen muuttuessa. Vapauduttuaan he jatkoivat aktiivista toimintaa vasemmistolaisessa liikkeessä. EK epäili Akselin olevan Kemin seudun maanalainen organisaattori, mutta ei edelleenkään pystynyt näyttämään sitä toteen. Akselin työpaikat antoivat hyvät puitteet toimia maanalaisena organisaattorina: syksyllä 1928 Akseli toimi *Työväenjärjestöjen Tiedonantajan* toimittajana ja marraskuussa 1928 hänet valittiin Pohjolan metsä- ja uittotyöläisten sihteeriksi. Toimen edellinen hoitaja, K.O. Iivonen, oli sihteerinä kiertäessään organisoinut samalla maanalaista liikettä Pohjois-Suomessa.⁵⁹

Lydia puolestaan siirtyi kommunistisen nuorisoliiton toimintaan. Hän oli mukana SKNL:n Helsingin ja Uudenmaan piirissä syksyllä 1929 ja seuraavana vuonna hänen vastuullaan oli sosialistinen kasvatusta eli lasten ja varhaisnuorten toiminnan ohjaus ja koordinoiti yhdessä Hellä Järveläisen ja Niilo Kaveniuksen kanssa Työväen Järjestönuorissa. Järjestön suosio kasvoi työläislasten keskuudessa 1920-luvun loppupuolella, sillä toiminta vetosi kerhoineen, leireineen ja lehtineen alle 15-vuotiaisiin. Toiminnassa painotettiin muun muassa sosialismia, solidaarisuutta sekä kansainvälisyyttä.

Sörnäisten tyttöjen kisälli- tai voimisteluryhmä 1920-luvulta. Kuva: Kansan Arkisto.

Jälkimmäinen tarkoitti sen ajan yhteyksillä osastojen kirjeenvaihtoa ulkomaalaisen pioneeriosaston kanssa, ulkomaalaisten delegaatioiden vierailuja leireillä ja organisatorista, rajat ylittävää yhteistyötä. Lydia oli mukana suunnittelemassa saksalaisten nuorisoliittolaisten kanssa maanalaista, lapsille suunnattua toimintaa ja organisaatiota Suomeen. Järjestö päätti kuitenkin lakkauttaa muun muassa Helsingissä ja Kemissä toimineet maanalaiset pioneeriryhmät 1930-luvun puolivälissä, sillä niiden katsottiin vaarantavan lasten turvallisuuden.⁶⁰ Vaikka kansainvälinen kommunistinen liike asetti toiminnalle

ideologiset raamit, on ilmeistä, että nuorisoliittolaiset hyödynsivät omia kokemuksiaan sosialistisessa kasvatustyössä ja sovelsivat niitä paikallisiin olosuhteisiin.

Martta sen sijaan vetäytyi sivummalle, kun hänen aviomiehensä, SKP:n työntekijä ja nuoriso-osaston puheenjohtaja, Gunnar Keltamäki, vangittiin toistamiseen vuonna 1923. Tällä kertaa hän sai viiden vuoden tuomion, jolloin perhe jäi Martan vastuulle.⁶¹ Vaikka Martta ei ollut mukana nuorisoliitossa, hän jatkoi poliittista toimintaansa Pispalan Työväenyhdistyksen neuvostossa, jossa oli ollut vuodesta 1921 lähtien. Lisäksi hän oli vasemmiston edustajana Pohjois-Pirkkalan kunnanvaltuustossa, josta hänet erotettiin elokuussa 1930 lapuanliikkeen painostuksesta.⁶² Myöhemmin 1940-luvulla Martta ja Gunnar käyttivät kaikki keinot, että Asta ja hänen poikansa saivat luvan muuttaa takaisin Suomeen. Astan miehen, punaupseeri Syväsen, elämä oli päättynyt liki kymmenen vuotta aikaisemmin: hänet oli teloitettu Neuvostoliiton vastaisesta toiminnasta syytettynä Stalinin vainoissa.⁶³

Myös Akseli päätyi Neuvostoliittoon. Kesällä 1930, lapualaisliikkeen kehittämisvaiheeseen, hän pakeni Ruotsin kautta Petroskoihin. Siellä hän jatkoi toimittajan työtään ensin *Punainen Karjala* -lehdessä ja sitten Petroskoin yleisradiossa esimiehenä. Akseli kuului NKP:n Karjalan aluekomiteaan ja sai sen myötä valtuudet kontrolloida uutisointia. Kuten niin moni muukin suomalainen kommunisti, myös Akseli joutui erotetuksi sekä työstään että puolueesta kansanvihollisuudesta syytettynä vuoden 1934 lopussa. Akselia syytettiin ensin epäluotettavan suomalaistoverinsa rekrytoinnista radioon ja myöhemmin, toukokuussa 1936, hänelle langetettiin kuolemantuomio vastavakoilusta yhdessä 19 muun Karjalan suomalaisen punaupseerin kanssa. Akselin isä, Antti Timonen, vetosi korkeimman oikeuden sotilaskollegioon poikansa puolesta, ja tuomio muutettiin kymmenen vuoden pakkotyövankeudeksi. Isä oli järkyttynyt ja katkera poikansa kohtalosta: hänen poikansa oli tehnyt ikänsä työtä työväenluokan hyväksi, mutta sitä ei tuomioissa otettu huomioon. Myös EK:n Kemin osaston raportissa todettiin: ”Kyllä onkin katkeraa. Koko Timosten sukuhan on aina ollut mukana SKP:n hommissa, parasta aikaakin

istuu yksi heistä Tammisaarella⁶⁴. Akseli kuoli kaksi vuotta ennen vankeusrangaistuksen päättymistä, vuonna 1944.⁶⁵

Kommunistilakien säätäminen teki vasemmistolaisen järjestötyön vaikeaksi Suomessa, joten Lydia Arppe lähti veljensä jalanjäljissä Leningradiin opiskelemaan Lännen vähemmistökansallisuksien yliopistoon vuosiksi 1930–1934. Hänestä koulutettiin puolueytöntekijä ja hänet lähetettiin piiriorganisaattoriksi Ouluun. EK sai syyskuussa 1934 vangittua Lydian ja toimitettua oikeuteen, jossa hänelle luettiin syyte valtionpetoksen valmistelusta. Tällä kertaa tuomio oli edellistä kovempi, ja Lydia vapautui vankilasta vasta toukokuussa 1939. Tuona aikana hänen veljensä Kondrad oli kuollut Stalinin terrorin seurauksena. Lydia joutui turvasäilöön heti talvisodan alettua ja uudestaan jatkosodan aikana. Kun kommunistien julkinen toiminta oli jälleen sallittua syksystä 1944, Lydia oli istunut yhteensä kymmenen vuotta vankilassa, neljäsosan elämästään ja puolet ajasta jonka oli toiminut työväenliikkeessä. Lydia jatkoi SKP:n ja Suomi-Neuvostoliitto-Seuran aktiivina ja toimi kansandemokraattisen naisliiton piirityöntekijänä sodan jälkeen.⁶⁶ Jo talvella 1928, jolloin Lydia suoritti ensimmäistä vankeusrangaistustaan, nuoren naisen poliittinen tulevaisuus oli kenties ennakoitavissa hänen perheelleen kirjoittamassaan kirjeessä: ”Ettepä voi arvatakaan, miten paljon olen täällä muuttunut ja vakavoitunut – Elkkää sentään säikähtykö, osaan kyllä nauraa vielä. Sen vaan olen tullut huomaamaan, että olen ollut aika ’pahankurinen’, josta olen koettanut vapautua. Mutta asia jonka tähden täällä olen, en tunne rikokseksi, vaan päinvastoin, olen varma aattemme oikeudesta”.⁶⁷ Toisaalta punaiset eivät hyväksyneet ”valkoisen tuomioistuimen” langettamia poliittisia tuomioita ja heillä oli oma vankilaetikettinsä poliittisin syin vangituille tovereilleen⁶⁸, mitä Lydian kirjekin osaltaan heijastaa.

Nuorisoliiton nuoret kansalaiset

Nuorisoliittolaiset olivat suurimmaksi osaksi perheistä ja yhteisöistä, jotka olivat kokeneet taloudellista epävarmuutta ja jotka joutuivat

sosiaalisen ja poliittisen kontrollin kohteiksi ennen sisällissotaa ja erityisesti sen jälkeen. Myös lasten ja nuorten omat yhteiskunnalliset kokemukset, sisarusten ja vanhempien esimerkki sekä yhteisön vaikutus suuntasivat heidän poliittista valintaa ja aktiivisuutta. Nuorisoliittolaiset olivat jo sosiaalistuneet työväenliikkeeseen ja liiton tavoitteena oli sitouttaa jäsenistöään vielä vahvemmin. Yksi poliittisen toiminnan liima oli siinä syntyneet ihmissuhteet, sosiaalinen verkosto. Esimerkiksi Lydia kiinnittyi nuoriso-osastoon ennen kaikkea veljensä ja omanikäisten ystäviensä myötä, ja poliittisella uralla edenneet toverit olivat esikuvia ja oppimestareita. Vuosikymmeniä myöhemminkin nuorisoliittovuosiaan muistelllessaan Lydian mielessä oli päällimmäisenä toveruus, vahva yhteenkuuluvuuden tunne, jota hän oli kokenut Sörnäisten nuoriso-osastossa.⁶⁹ Nuorisoliitto olikin areena, jossa työläisnuoret pääsivät yhdessä harjoittelemaan ja toteuttamaan poliittista kansalaisuuttaan.

Sosialistinen nuorisoliike asetti tavoitteekseen kasvattaa ”luokkatietoisien työläissukupolven”. Luokkatietoisuutta iskostettiin erityisesti sosialismia ja historiaa koskevilla opinnoilla sekä ajankohtaisia aiheita käsittelevillä keskusteluilla. SKP:n vaikutuksesta luokkatietoisuus sai uuden, vallankumouksellisen sisällön, ja osa nuorisoliittolaisista alkoi vaatia asettumista ”jyrkän luokkataistelun linjalle” vuoden 1919 liittokokouksesta alkaen. Yksi kestoaihe 1920-luvun alkuvuosina oli militarismi. Nuorisoliiton taustalla toimiva SKP:n nuorisoryhmä yritti nostaa työväenluokan etuja ajavaa militaristista suuntausta liiton toimintaan, mutta se ei saanut kannatusta aktiiveja lukuun ottamatta. Maanalaiseen verkostoon kuuluneet Lydia, Akseli ja Martta olivat kaikki suopeita työläismilitarismille, mutta hekin joutuivat toteamaan, kuinka vanhan työväenliikkeen arvot, pasifismi ja armeijanvastaisuus, olivat edelleen suosittuja nuorisoliittolaisten keskuudessa.

Oman yhteisön tilat, työväentalot ja kesänviettopaikat, antoivat mahdollisuuden kokoontua ja kehittää toimintaa monipuoliseksi. Yhdessä tekeminen, kuten oman lehden julkaiseminen, opiskelu, jäsenistölle suunnattujen tapahtumien ja poliittisen joukkotoiminnan järjestäminen, olivat keino vahvistaa jäsenistön ideologista ajat-

telua, mutta myös tehdä nuorisoliitto näkyväksi yhteiskunnalliseksi ja poliittiseksi toimijaksi Suomessa. Vasemmistolaisen nuorisoliikkeen suosio kasvoikin 1920-luvun loppua kohden. Samanaikaisesti suomalaisen yhteiskunnan nuorisoliittoon kohdistama kontrolli kavensi sen julkista tilaa. Aktiivisina nuorisoliittolaisina Lydia, Akseli ja Martta kokivat kukin tahollaan kiristyvän kontrollin, mutta sen vaikutus oli päinvastainen kuin viranomaiset toivoivat – heidän uskonsa asian oikeutukseen vahvistui. Myöhemmin 1930-luvulla, kun neuvostoliittolainen yhteiskunta kontrolloi ja terrorisoi suomalaisia kommunisteja, nuorisoliittolaiset säilyttivät uskonsa kieltämällä tapahtuneen tai vaikenemalla siitä.

Nuorisoliitto toimi hyvin organisoidusti ja järjestelmällisesti, osana suomalaisen yhteiskunnan kokonaisuutta, ulottuivathan sen juuret työväenliikkeen ja jopa fennomaanisen liikkeen traditioon. Työväenliike oli modernisoituvan ja teollistuvan yhteiskunnan, kansalaistoiminnan ja kansalaisyhteiskunnan tulos, ja Suomessa se oli sidoksissa sekä kansanvaltaiseen ajatteluun että fennomaaniseen sivistys- ja kulttuuriliikkeeseen. Tämä näkyi myös vasemmistolaisessa nuorisoliikkeessä haluna toteuttaa modernin yhteiskunnan jäsenyyttä ja kasvattaa jäsenistään aktiivisia ja kriittisiä kansalaisia. Jäsenet opiskelivat kansalaistaitoja, joita he käyttivät osallistuessaan kansalaisina yhteiskunnalliseen toimintaan ja rakentaessaan oman näköistään kansalaisyhteiskuntaa kampanjoinnillaan, kirjoituksillaan ja julkisilla tapahtumillaan. Toiminta ja tavoitteet olivat osittain pahoin ristiriidassa paitsi viranomaisten, myös KNI:n ja SKP:n poliittisten tavoitteiden kanssa. Valkoinen Suomi piti vasemmistolaista liikettä uhkana yhteiskuntajärjestykselle ja pyrki estämään sen toiminnan, kun taas kommunistien maanalainen organisaatio toi mukanaan hierarkkisia rakenteita ja kansanvaltaiselle ajattelulle vastakkaisia näkemyksiä.

Lydia, Akseli ja Martta edustivat nuorisoliittolaiskasvatuksen ”huipputuloksia”: työläisperheiden lapsista kasvoi aktiivisia, aatteelle myöhemmässäkään elämässään omistautuneita jäseniä. Vaikka he asuivat eri puolilla Suomea, he saivat samankaltaisen ohjauksen ja samanvertaiset mahdollisuudet toimia nuorisoliitossa. Liiton toi-

minnan tavoitteet, muodot ja sisällöt olivat yhteneväiset eri puolilla maata Sörnäisistä Kemiin. Liitto tarjosi Lydialle, Akselille ja Martalle mahdollisuuden toteuttaa itsenäisesti ja omaehtoisesti toimijuuttaan sekä poliittisessa organisaatiossa että yleensä yhteiskunnassa.

Nuorisoliitto onnistui ideologisessa kasvatuksessa, sillä kaikki kolme toimivat luottamustehtävissä vasemmistolaisessa työväenliikkeessä nuorisoliittolaisajan jälkeenkin. Kunnia ei kuitenkaan langennut yksin liitolle tai kommunistille liikkeelle, sillä myös valkoisten kommunistiseen liikkeeseen kohdistamat viralliset ja epäviralliset sanktiot ja toimet vaikuttivat nuorisoliittolaisten toimintaan. Lydian kohdalla opiskelu puoluekoulussa ja suomalaisen yhteiskunnan kontrolli, vankilavuodet, viitoittivat hänen uraansa puolueen työntekijänä 1960-luvulle asti. Martan sidokset vallankumoukselliseen liikkeeseen olivat vahvat jo 1900-luvun ensimmäisten vuosikymmenien aikana, mutta toisaalta jatkuva epävarmuus ja aviomiehen vankilatuomiot hillitsivät toimintaa. Martta oli kolmikosta ainoa perheellinen, ja jäi ehkä senkin vuoksi pois maanalaisesta työstä ja päätyi vaikuttamaan kunnallispolitiikkaan. Akselille toiminta suomalaisessa työväenliikkeessä toi luottamusta ja vastuuta sekä ruokki hänen poliittista uraansa itärajan molemmin puolin, mutta langetti lopulta kansanvihollisen varjon Neuvosto-Karjalassa.

Kaikki kolme kokivat Stalinin terrorin: Akseli kuoli vankileirillä Siperiassa, Martta kohtasi terrorin siskonsa kokemusten kautta jo 1930-luvulla, kun taas Lydia sai tietää veljensä kuolemasta todennäköisesti vasta vapauduttuaan itse vankilasta. Yhtäkkiä nuorisoliitossa opiskeltu ja opittu kuva luokkavihollisesta ei vastannutkaan todellisuutta: kun luokkavihollinen – yleensä kapitalisti tai porvari - kontrolloi ja riisti nuorisoliittolaisten vapauden, aate kirkastui, mutta kun toverit ja perheenjäsenet tuomittiin ja tapettiin luokkavihollisina sosialistisessa yhteiskunnassa, se hämmensi eikä sille löytynyt selitystä. Epäily siitä, että kaikki ei ollutkaan niin kuin oli opetettu, kalvoi nuorisoliittolaisten mieltä. Lydia ja Martta mainitsivat Stalinin terrorin uhrin, mutta eivät analysoineet terrorin syitä ja seurauksia. Martta totesi liikkeen vaikeista ajoista monitulkintaisesti: ”...emme olisi voineet kuvitella, että vallankumous siirtyisi tällaiseen tulevai-

suuteen”.⁷⁰ Asioista ehkä puhuttiin luotettavien ystävien, tovereiden, kanssa, mutta niitä ei käsitelty julkisesti.

Nuorisoliitto oli oman aikansa lapsi, ja se näkyi liiton sivistys- ja koulutustyössä. Se oli yhtäältä modernin yhteiskunnan toimija, jolla oli julkinen yhteiskunnallinen asema, minkä vuoksi sen oli hyväksyttävä julkisen toiminnan pelisäännöt. Toisaalta se oli tiukasti leniniläiseen vallankumousideologiaan sitoutunut liike, joka pyrki murskaamaan kapitalistisen järjestelmän. Jäsenistölle korostettiin järjestötyön, julkisen yhteiskunnallisen vaikuttamisen taitoja, mutta samalla teroitettiin jyrkän luokkataistelunäkökulman ja maanalaisen toiminnan soveltamista ajankohtaisten asioiden tulkinnassa ja uuden yhteiskunnan rakentamisessa. Keskusteluja sävytti aina kriittinen asenne viranomaisia, poliittista järjestelmää ja myös sosialidemokraatteja kohtaan, eikä sitä lieventänyt kiristynvä viranomaiskontrolli eikä katkera suuntataistelu työväenliikkeessä 1920-luvulla. Nuorisoliittolaiset jäivät tavallaan kahden yhteiskunnan välimaastoon: suomalainen yhteiskunta ei hyväksynyt heitä täysivaltaisiksi jäsenikseen, niinpä he kiinnittyivät henkisesti Neuvostoliittoon, josta rakentui heille ideaali yhteiskunta. Neuvostoliittoa ei arvosteltu eikä kriittistä ajattelutapaa sovellettu sen yhteiskunnallisiin tai poliittisiin ratkaisuihin, edustihan Neuvostoliitto sosialismia. Ja kaikesta siitä hyvästä, mitä sosialismista oli opittu, haluttiin pitää kiinni, minkä vuoksi 1920-luvun nuorisoliittolaiset vaikenivat myöhemmin myös Stalinin terrorista.

Lähdeviitteet

- 1 Nimilehti, vanki Arppe Lydia (1939), Hämeenlinnan Keskusvankila 1934–39, Biographica a. kopiot oikeusministeriön vankeinhoito-osasto L. Arppea koskevista asiakirjoista (tästä lähtien vankeinhoitoasiakirjat), 5 Henkilöarkisto, Lydia Arppe, Kansan Arkisto (tästä lähtien KansA).
- 2 Nestori Parkkari julkaisi nuorisoliiton historian *Nuoret taistelun tiellä. Suomen vallankumouksellinen nuorisoliike 1900–1944* vuonna 1970. Hän tarkasteli liikettä sisältä käsin, sillä Parkkari oli aktiivisesti mukana vallankumouksellisen nuorisoliikkeen toiminnassa 1920-luvulla. Hän toimi muun muassa SKNL:n Vaasan piirijärjestön jäsenenä jo vuonna 1924 ja Opintotyön Neuvontayhdistyksen organisaattorina vuosina 1927–1928. Parkkari 1970, 149–150, 154–155.
- 3 Parkkari 1970, 89–93.
- 4 Antikainen, Rinne & Koski 2006, 37–38.
- 5 Muistelmat: perhe ja lapsuus/ Lapsuus ja kouluikä 1903–1917, 5 Cb1 Lydia Arppe, KansA.
- 6 Isä työskenteli vallityömaalla, ja Arppen perheellä oli alivuokralaisina venäläisiä, jotka työskentelivät sukellusveneessä. He veivät isän ja Kondradin tutustumaan sukellusveneisiin. Poliittisesti he edustivat kadetti- ja bolševikkipuolueita sekä sosialidemokraatteja ja tilasivat Lydian lehtiä niin, että ”...heille tuli kaikki Venäjällä ilmestyneet päälehdet”. Poliitikko ja yhteiskunnallisuus värityivät myös heidän vapaa-aikaansa, josta perhekin sai osansa kuunnellessaan vuokralaisten kiivaita väittelyitä. Muistelmat: perhe ja lapsuus/ Lapsuus ja kouluikä 1903–17, 5 Cb1 Lydia Arppe, KansA.
- 7 Muistelmakonseptit: maanalaisuuden kausi, 5 Cb2 Lydia Arppe, KansA.
- 8 Martta ja Gunnar Keltamäki muistelevat 21.2.1977, 6 C SKP:n toimintaan liittyvät muistelmat, KansA.
- 9 Aatsinki 2008, 250.
- 10 Martta ja Gunnar Keltamäki muistelevat 21.2.1977, 6 C, KansA; Henkilömappi (tästä lähtien Hmp) 2611 Timonen Antti Mooseksenpoika, EK-Valpo I, Kansallisarkisto (tästä lähtien KA); Hmp 14 Timonen Akseli, EK-Valpo I, KA.
- 11 Wenger 1998, 45–49.
- 12 Martta ja Gunnar Keltamäki muistelevat 21.2.1977; Antti Timosen muistelmat, 6 C, KansA; Aatsinki 2007a, 86–87; Aatsinki 2008, 40–44, 319.
- 13 Muistelmat: perhe ja lapsuus/ Lapsuus ja kouluikä 1903–1917; Muistelmat: perhe ja lapsuus/ veli Kondrad Arppe, 5 Cb1 Lydia Arppe, KansA.
- 14 Kaihovaara 1998, 163, 166–167, 176–177. Katso myös Lydia Arppen ja Martta ja Gunnar Keltamäen muistelmat; 1910–1930-luvuilla lapsuuttaan eläneiden työväenliikkeen aktiivien haastatteluissa tulee usein esiin sosiaa-

- lisen ja taloudellisen epäoikeudenmukaisuuden kokemukset. Muun muassa Leo Suonpää (haastateltu 11.8.1988), Lauri Kantola (3. ja 9.5.1989), Heimo Rekonen (12.9.1989) ja Edit Terästö (26. ja 27.9.1990), Veteraanikansanedustajien muistitietoarkisto, Eduskunnan kirjasto.
- 15 Martta ja Gunnar Keltämäki muistelevat 21.2.1977, 6 C, KansA; Aatsinki 2007b, 156–157; Aatsinki 2008, 113–120.
  - 16 Muistelmat: perhe ja lapsuus/ Lapsuus ja kouluikä 1903–1917, 5 Cb1, Lydia Arppe, KansA.
  - 17 Aatsinki 2007a, 74; Aatsinki 2007d, 302.
  - 18 Parkkari 1970, 12–15; Suomessa työväenliike omaksui luokkatietoisuuskäsitteen alkuun Marxin teksteistä sekä saksalaisten sosialismin teoreetikkojen tulkinnoista, myöhemmin SKP asettui Leninin vallankumouksellisen luokkatietoisuusteorian kannalle, jonka mukaan työväestön poliittisen luokkatietoisuuden herättäminen oli mahdotonta ilman kommunistista kaaderia ja sen poliittista työtä, Soikkanen 1975, 44–46, 54, 58, 314–316, 382–383; Leniniläisestä vallankumousteoriasta ja kommunististen puolueen roolista siinä. Lenin 1975 passim.; Luokasta, luokkaidentiteetistä ja luokkatietoisuudesta. Skeggs 2014, 69–76, 94–95, 96–97.
  - 19 Parkkari 1970, 82–87, 90–94, 98.
  - 20 Parkkari 82–83, 103, 106, 112, 115–117.
  - 21 Parkkari 1970, 109–111.
  - 22 Martta ja Gunnar Keltämäen muistelmat 6 C SKP:n toimintaan liittyvät muistelmat; Antti Timosen muistelmat, 6 C SKP:n toimintaan liittyvät muistelmat, KansA; Aatsinki 2007a 63–74; Aatsinki 2007c, 159–174; Aatsinki 2008, 73, 250. Timonen oli myös sosialistisen puolueen Oulun pohjoisen piirijärjestön varapuheenjohtaja (1920) ja paikallisen saha- ja sekatyöväen ammattiosaston puheenjohtaja (1922). EK-Tornion tiedotus EK:n Pääosastolle 22.11.1922, Hmp 14, Timonen Akseli, EK-Valpo I, KA.
  - 23 Martta ja Gunnar Keltämäen muistelmat, 6 C, KansA; Pispalan sos.dem. nuoriso-osaston pöytäkirja 5.2.1920, Pispalan Työväenyhdistyksen arkisto A 375/III, Tampereen Työväenyhdistyksen arkisto, Tampereen kaupunginarkisto (tästä lähtien TKA).
  - 24 Martta ja Gunnar Keltämäen muistelmat, 6 C KansA; Pispalan sos.dem. nuoriso-osaston pöytäkirjat 5.2.1920, 26.2.1920, 27.5.1920, 18.1.1921 ja 1.2.1921, Pispalan Työväenyhdistyksen arkisto A 375/III, TKA.
  - 25 Piirijärjestöt arvostelivat erityisesti SDP:n kielteistä asennetta vuoden 1918 vallankumousta ja Neuvosto-Venäjälle paenneita punaisia kohtaan sekä pohjoisten piirien jäsenistön olosuhteiden ja kokemusten mitätöimistä puolueen politiikassa. Aatsinki 2008, 304–305.
  - 26 Parkkari 1970, 109.

- 27 Parkkari 1970, 84–87, 98, 126, 129, 141; Siikasen kertomus; Akseli Timosen kuulustelupöytäkirja 10.–28.11.1925, EK-Tornio ao, Hmp 14 Timonen Akseli, EK-Valpo I, KA.
- 28 Parkkari 1970, 94–95.
- 29 Parkkari 1970, 96–97.
- 30 Parkkari 1970, 100–101, 115–116.
- 31 Aatsinki 2008, 243–244, 250–251.
- 32 Tornion EK ao. tiedonanto 22.11.1922; A. Timosen kuulustelupöytäkirja 10.–28.11.1925, EK-Tornion ao. EK-Valpo I, Hmp 14 Timonen Akseli, KA.
- 33 Pispalan sos.dem. nuoriso-osaston kokouspöytäkirja 4.3.1920, Pispalan Työväenyhdistyksen arkisto A375/III, TKA; Aatsinki 2007c, 169–171.
- 34 Vuoden 1925 toimintakertomuksessa SKNL kehui kasvattaneensa kommunistisen kasvatusjärjestelmän tekijöiden lukumäärää asevelvollisten keskuudessa ja vuoden 1928 konferenssissa korosti vielä asevelvollisuuden suorittamisen merkitystä työväen vallankumouksessa. Parkkari 1970, 149, 178.
- 35 Parkkari 1970, 178, 192.
- 36 Parkkari 1970, 94–97, 106–107, 118–121.
- 37 Parkkari 1970, 129–131.
- 38 Lydia Arppen muistelmat 14.12.1967, Haastattelijana Pulmu Manninen, 5 Ab; Muistelmakonseptit, Maanalaisuuden kausi 5 Cb2, Lydia Arppe, KansA.
- 39 Hyökkäämään! *Työväenjärjestöjen Tiedonantaja* 4.10.1924.
- 40 Lydia Arppen muistelmat 14.12.1967, Haastattelijana Pulmu Manninen, 5 Ab; Muistelmakonseptit, Maanalaisuuden kausi 5 Cb2, Lydia Arppe, KansA.
- 41 Aatsinki 2007c, 162–173.
- 42 EK-Tornion ao. ilmoitus Pääosastolle 13.6.1923; EK Rovaniemi ao. 1.5.1925, Hmp 14 Timonen Akseli EK-Valpo I, KA.
- 43 Katso Aatsinki 2008, 306–325.
- 44 Esim. VPK:n ja suojeluskunnan talot, seurakuntien ja uskonnollisten yhdistysten tilat ja sosialidemokraattien hallussa olevat työväentalot, Halme & Pakkala 2008, 18–20.
- 45 Smith 2006, 74–76, 83–84; katso myös Kuusisto & Arponen 2011, 185–186.
- 46 Spartakiadeilla Lydia tarkoitti urheilukilpailuja. Muistelmakonseptit: maanalaisuuden kausi, 5 Cb2 Lydia Arppe, KansA.
- 47 Lydia Arppen muistelmat 14.12.1967, Haastattelijana Pulmu Manninen, 5 Ab; Muistelmakonseptit: Lapsuus ja koulu, 5 Cb1; Muistelmakonseptit: maanalaisuuden kausi, 5 Cb2 Lydia Arppe, KansA; EK-Tornion laatima kuulustelupöytäkirja A. Timosesta 10.–28.11.1925; Siikasen kertomus/Timonen Akseli, Hmp 14 Timonen Akseli, EK-Valpo I, KA.

- 48 Aatsinki 2007a, 86–87.
- 49 Aatsinki 2008, 304–305.
- 50 Lydia Arppen muistelmat 14.12.1967 haastattelijana Pulmu Manninen, 5 Ab Lydia Arppe, KansA.
- 51 Ibid.
- 52 Aatsinki 2007d, 302.
- 53 Siikasen kertomus/Timonen Akseli, Hmp 14 Timonen Akseli, EK-Valpo I, KA.
- 54 Kopiot oikeusministeriön vankeinhoito-osaston L. Arppea koskevista asiakirjoista, 5 Biographica Arppe Lydia, KansA; EK-Tornion laatima kuulustelupöytäkirja A. Timosesta 10.–28.11.1925, Hmp 14 Timonen Akseli, EK-Valpo I, KA.
- 55 Parkkari 1970, 82–89, 141, 144–146, 150.
- 56 Parkkari 1970, 153–156.
- 57 EK-Roi tilannekatsaus 15.9.1926, Hmp 14 Timonen Akseli, EK-Valpo I, KA.
- 58 Parkkari 1970, 154–158, 164, 166, 172, 183; Aatsinki 2007c, 174–175.
- 59 EK-Tornion kirje Pääosastolle 5.11.1928; EK-Roi kirje Pääosastolle 26.11.1928, Hmp 14 Timonen Akseli, EK-Valpo I, KA; Aatsinki 2008, 270.
- 60 Parkkari 1970, 195, 229–230.
- 61 Aatsinki 2007c, 160–161.
- 62 Pispalan Työväenyhdistyksen neuvoston kokouspöytäkirjat 18.1.1921, 19.1.1926, Pispalan Työväenyhdistyksen arkisto A 375/III, TKA; Koivuniemmi 1994, 308.
- 63 Aatsinki 2007d, 302.
- 64 P.S. tiedoitus 1542/5.10.1936, Hmp 14 Timonen Akseli, EK-Valpo I, KA.
- 65 EK-Kemin ed. Bromsin kirje 18.2.1932; J. Apukan kuulustelupöytäkirja 23.11.–7.12.1934, EK-Kemin ed. 133/1934; Vihtori Paanasen kuulustelupöytäkirja 15.4.1935, EK-Kemin osasto; K.E. Laineen kuulustelupöytäkirja 8.6.–5.7.1937; P.S. tiedoitus 1542/5.10.1936, EK-Valpo I, Hmp 14 Timonen Akseli, KA; Lahti-Argutina 2001, 37–38, 527–528.
- 66 Elämäkerrallisia tietoja 8.12.1965, Muistelmat 5 Lydia Arppe; Nimikelehti (vanki 9), kopiot oikeusministeriön vankeinhoito-osaston L. Arppea koskevista asiakirjoista, Biographica 5 Lydia Arppe, KansA.
- 67 Lydia Arppen kirje perheelle, Hämeenlinna 17.3.1928, Ba2 Vankilakirjeenvaihto, lähetetyt kirjeet perheelle, 5 Lydia Arppe, KansA.
- 68 Aatsinki 2007b, 121–122; ”Poliittisille vangeille ja heidän käytökselleen asetettiin ehtoja, ihanteita; koska vankila edusti porvarillista valtaa ja järjestystä, punavangin tuli kohdata se urheasti. Monissa punavankien muistelmissa vankila-aika kuvattiin aktiivisena elämänvaiheena, jolloin viranomaisten ta-

voitteista huolimatta ei murruttu vaan vahvistuttiin aatteellisesti ja henkisesti". Aatsinki 2008, 299–301.

69 Muistelmakonseptit: maanalaisuuden kausi, 5 Cb2 Lydia Arppe, KansA.

70 Martta ja Gunnar Keltamäen muistelmat 21.2.1977, 6 C, KansA.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Kansan Arkisto (KansA), Helsinki

5 Henkilöarkisto

Arppe Lydia

6 Muistelmat

Gunnar ja Martta Keltamäki

Timonen Antti

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

EK-Valpo I:n arkisto

Henkilömappi 14 Timonen Akseli

Henkilömappi 2611 Timonen Antti Mooseksenpoika

Eduskunnan kirjasto, Helsinki

Veteraanikansanedustajien muistitietoarkisto

Tampereen kaupunginarkisto (TKA), Tampere

Tampereen Työväenyhdistyksen arkisto

Pispalan Työväenyhdistys A375/III

Pispalan Työväenyhdistys

Pispalan sos.dem. nuoriso-osasto

Painetut lähteet

Lenin V. I. (1975): *Mitä on tehtävä? Liikkeemme päivänpolittavia kysymyksiä*. Kustannusliike Edistys. Moskova.

Lehdistö

Työväenjärjestöjen Tiedonantaja 1924

Kirjallisuus

- Aatsinki, Ulla (2007a): Vasemmistolainen työväenliike ja vuosien 1917–1918 perintö. Teoksessa Ulla Aatsinki, Mika Lampi & Jarmo Peltola, ”*Hirmuvallan huolena, vankilat ja tuonela*”. *Luokka, liike ja yhteiskunta 1918–1944. Vasemmistolainen työväenliike Pirkanmaalla II*. Tampere University Press, Tampere, 28–91.
- Aatsinki, Ulla (2007b): Vasemmistolainen vaihtoehto. Teoksessa Ulla Aatsinki, Mika Lampi & Jarmo Peltola, ”*Hirmuvallan huolena, vankilat ja tuonela*”. *Luokka, liike ja yhteiskunta 1918–1944. Vasemmistolainen työväenliike Pirkanmaalla II*. Tampere University Press, Tampere, 92–157.
- Aatsinki, Ulla (2007c): Taistelun vuosikymmen – kriittiset toverit. Teoksessa Ulla Aatsinki, Mika Lampi & Jarmo Peltola, ”*Hirmuvallan huolena, vankilat ja tuonela*”. *Luokka, liike ja yhteiskunta 1918–1944. Vasemmistolainen työväenliike Pirkanmaalla II*. Tampere University Press, Tampere, 159–233.
- Aatsinki, Ulla (2007d): Välirohasta jatkosotaan. Teoksessa Ulla Aatsinki, Mika Lampi & Jarmo Peltola, ”*Hirmuvallan huolena, vankilat ja tuonela*”. *Luokka, liike ja yhteiskunta 1918–1944. Vasemmistolainen työväenliike Pirkanmaalla II*. Tampere University Press, Tampere, 290–302.
- Aatsinki, Ulla (2008): *Tukkiliikkeestä kommunismiin. Lapin työväenliikkeen radikalisoituminen ennen ja jälkeen 1918*. Tampere University Press, Tampere.
- Antikainen, Ari, Rinne, Risto & Koski, Leena (2006): *Kasvatussociologia*. 3. uudistettu painos. WSOY Oppimateriaalit, Helsinki.
- Halme, Anna-Maija & Pakkala, Leni (2008): *Yhdessä rakennetut. Suomalaiset seurantalot*. Suomen Kotiteollisuusliiton julkaisuja A:18. Suomen Kotiseutuliitto, Helsinki.
- Kaarninen, Mervi, Kaarninen, Pekka & Koivuniemi, Jussi (1994): *Nokian ja Pirkalan historia 1865–1993. Yhteinen Pirkkalan pitäjä 1865–1921 ja kuntien erilliset vaiheet 1990-luvulle*. Nokian kaupunki, Nokia.
- Kaihoavaara, Pirjo (1998): Missä paikkasi, tiedätkö sen? Elämäkertojen tarjoamia kuvia liittymisestä kommunistiseen puolueeseen. Teoksessa Tauno Saarela, Joni Krekola, Raimo Parikka & Anu Suoranta (toim.), *Aave vai haave*. Väki Voimakas 11. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere, 151–201.
- Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa (2011): The politics of identity and visuality. The case of Finnish war children. Teoksessa Matteo Stocchetti & Karin Kukkonen (toim.), *Images in Use. Towards the critical analysis of visual communication*. Discourse Approaches to Politics, Society and Culture 44. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 181–198.
- Lahti-Argutina, Eila (2001): *Olimme joukko vieras vaan. Venäjänsuomalaiset vainonuhrit Neuvostoliitossa 1930-luvun alusta 1950-luvun alkuun*. Siirtolaisuusinstituutti, Turku.

- Parkkari, Nestori (1970): *Nuoret taistelun tiellä. Suomen vallankumouksellinen nuorisoliike 1900–1944*. Kansankulttuuri. Helsinki.
- Skeggs, Beverley (2014): *Elävä luokka*. Vastapaino, Tampere.
- Smith, Laurajane (2006): *Uses of Heritage*. Routledge, New York.
- Soikkanen, Hannu (1975): *Kohti kansan valtaa. 1. 1899–1937. Suomen Sosialidemokraattinen Puolue 75 vuotta*. Suomen Sosialidemokraattinen Puolue – Puoluetoimikunta. Helsinki.
- Wenger, Etienne (1998): *Communities of Practice. Learning, meaning and identity*. Cambridge University Press, Cambridge.

Opiskelua poliittisten pyrkimysten ristipaineessa: Tammisaaren ”yliopisto” 1920- ja 1930-luvuilla

Johdanto

Vankeinhoitolaitos päätti helmikuussa 1921, että kaikki poliittisista rikoksista tuomitut miespuoliset vangit siirretään Tammisaaren pakkotyölaitokseen. Tästä alkoi vuonna 1937 tapahtuneeseen laitoksen sulkemiseen asti jatkunut ajanjakso, jonka aikana Tammisaaren pakkotyölaitosta kuvattiin vankien harjoittaman opiskelun takia muun muassa ”Tammisaaren yliopistoksi”. Tuo ajanjakso oli Suomen poliittisessa historiassa kiivaan ideologisen taistelun aikaa. Siihen kuului maanpetolliseksi katsottujen vasemmistojärjestöjen lakkauttaminen ja niiden jäsenistön tuomitseminen pitkiin vankeusrangaistuksiin maanpetoksellisesta toiminnasta tai sen valmistelusta.

Tammisaaren pakkotyölaitokseen tuomitut miespuoliset vangit kärsivät tyypillisesti 2-5 vuoden vankeustuomiota. Päivisin he työskentelivät työpajoissa ja illat ryhmäselleissä käytettiin paljolti opiskeluun. Opiskeluun kohdistui monia ristiriitaisia kontrollipyrkimyksiä. Vankila-aika antoi vangeille yhtäältä mahdollisuuden laajentaa yleissivistystään ja kielitaitoaan. Toisaalta Etsivä keskuspoliisi (EK, myöhemmin Valtiollinen poliisi, Valpo) pyrki tukahduttamaan opiskelun, vankilaviranomaiset suuntaamaan sitä yhteiskunnallisesti rakentaviksi katsomiinsa sisältöihin ja kommunistinen puolue tekemään siitä puolueen kaaderikoulutusta. Analysoimme tässä artikkelissa sitä, miten nämä erisuuntaiset pyrkimykset ja poliittinen kehitys Suomessa vaikuttivat Tammisaaren pakkotyölaitoksen vankien harjoittaman opiskelun edellytyksiin, sisältöihin ja opiskelutapoihin. Analysoimme myös sitä, kuinka sekä kommunistilakien säätämiseen

liittynyt vankilakurin kiristymisen että Neuvostoliitosta johdetun Suomen kommunistisen puolteen poliittinen kontrolli kavensivat 1930-luvun alussa aiempia, suhteellisen vapaita opiskelumahdollisuuksia.

Valtiollisten vankien opiskelua Tammisaaren pakkotyölaitoksessa voidaan luonnehtia opintotoiminnaksi, vankilaopiskeluksi ja puolueopiskeluksi. Se oli opintotoimintaa siinä katsannossa, että se oli yhtäältä rinnastettavissa mihin opiskeluun tahansa. Toisaalta se oli vankilaopiskelua, koska opintotapa muotoutui vankilaolosuhteiden ja -sääntöjen puitteissa, ja vankilaviranomaiset pyrkivät suuntamaan ja rajaamaan sitä. Opinnot olivat lisäksi Tammisaarella toimineiden kommunistisaktivistien ja vankiyhteisön hallintoelinten (neuvostojen) kontrolloimaa opiskelua, joka palveli puolueen ideologian edistämistä ja sen maanalaisen toiminnan organisoimista. Koska Suomen kommunistisen puolueen (SKP) ja Suomen sosialistisen työväenpuolueen (SSTP) tavoitteena oli vallitsevan valtiojärjestelmän kumoaminen,¹ viranomaiset, erityisesti EK, luonnehtivat opiskelua Tammisaarella ”järjestelmälliseksi maanpetokselliseksi opiskeluksi”, ”kiihotustyöksi” ja ”rikolliseksi katsottavaksi kiihotukseksi”, joka ”tarkoittaa vangin kouluttamista entistä pystyvämmäksi luokkataistelijaksi so. Suomen kommunistisen puolueen toimitsijaksi”.²

Vankeinhoitolaitoksen raportti³ vuodelta 1931 perustuu Tammisaaren pakkotyölaitoksen pitkäaikaisen opettajan, kirjastonhoitaja Laaksosen haastatteluun. Se kiteyttää hyvin viranomaisen käsityksen vankien organisoiman opiskelun luonteesta 1930-luvun alussa sekä myös luonnehdinnan tuon opiskelun ydinsisällöstä.

Maisteri V. Laaksonen myönsi vankien harjoittavan keskuudessaan rikolliseksi katsottavaa kiihotusta, jonka tärkeimpänä tarkoituksena on kommunistisen maailmankatsomuksen juurruttaminen vankien mieleen.

Tämä sama tarkoitus ilmenee erikoisesti vankien opiskelussa, jonka avulla vangit koetetaan kasvattaa entistään kykenevämmiksi vallankumouksellisiksi. Kaikessa opiskelussa, joka tapahtuu vankien keskuudessa levinneen, ilmeisesti Venäjältä, kommunistiyliopistosta periytyneen opiskeluohjelman mukaan, on tärkeimpänä

aineena historia ja luonnontieteet, joita luetaan kommunismiin johtavana lankana, materialistisen luonnon- ja historiakäsityksen valossa.

Tiiviin ja organisoidun opiskelun vuoksi Tammisaaren pakko-työlaitosta alettiin kutsua kommunistiseksi ”korkeakouluksi” tai ”yliopistoksi.” Luonnehdintaa käytettiin jo 1920-luvun alkupuolella EK:n piirissä. Kolme nuorta tulevaa juristia, Urho Kekkonen, Urho Piha ja Kaarlo Hillilä, laativat vuonna 1924 EK:lle muistion tiedustelutoiminnan kehittämistä. He pitivät keskeisenä menetelmänä maanpetoksellisesta toiminnasta syytettyjen kommunistien rekrytointia tiedottajiksi eli vasikoiksi. Muistion mukaan vasikaksi ryhtyvä henkilö olisi yhteiskunnalle huomattavasti vaarattomampi kuin henkilö, ”joka istuu vuoden tai pari nk. Tammisaaren korkeakoulussa, ahtaa siellä pänsä täyteen vallankumouksellisuutta ja uusin voimin tulee rangaistusaikansa loputtua kansaa villitsemään ja salaisessa myyräntyössä puuhaamaan”.⁴ Kun seuraavan vuosikymmenen alussa oikeistoradikalismi johti niin sanottujen kommunistilakien säätämiseen, porvarillinen lehdistö kuvasi Tammisaarta puolueen kaaderikouluna, Lännän vähemmistökansallisuuksien kommunistisen yliopiston (LVKY) sivutoimipisteinä, vaati siellä tapahtuvan opintotoiminnan estämistä. Isänmaallisen kansanliikkeen (IKL) *Ajan suunta* -lehti otsikoi 11.2.1933 Tammisaaren vankilaa koskevan uutisensa: ”Tammisaaren kommunistiyliopisto – yli 400 valtion täyshoitolaista harjoittaa järjestelmällistä maanpetoksellista opiskelua.” Kommunistisessa liikkeessä vankiloita taas luonnehdittiin ”luokkataistelun kouluksi”.⁵

”Tammisaaren yliopistossa” opiskelua on aiemmin käsitelty osana kommunistisia liikettä koskevia tutkimuksia⁶ ja muistelmia.⁷ Esimerkiksi Sirpa Kähkösen tieto- ja muistelmateos vasemmisto-aktivistiperheen elämästä Suomessa ja Venäjällä hyödyntää Tammisaarta koskevia tutkimuksia ja arkistoaineistoja.⁸ Opintotoimintaan kohdistuva tutkimus on kuitenkin niukkaa, mistä syystä tämä esitys pyrkii antamaan tähänastiseen tutkimukseen ja EK-aineistoon nojautuen alustavan kokonaiskuvan Tammisaareesta tapahtuneesta

valtiollisten vankien organisoimasta opintotoiminnasta. Erityisesti tarkastelemme opiskelun tavoitteiden, sisällön ja opiskelutapojen muutosta 1920-luvun lopussa ja 1930-luvun alussa niiden sopeutuessa yhtäältä kommunistilakien mukanaan tuomiin rajoituksiin ja toisaalta Kommunistisen internationaalin (Kominternin) ja Suomen kommunistisen puolueen poliittisiin linjanvetoihin. Tarkastelemme myös sitä, kuinka 1920-luvun pedagoginen ihanne, itsenäistä kannan muodostamista korostava ”laboratorio-opiskelu” ajautui ristiriitaan tiukkenevan puolueideologian ja -uskollisuuden vaatimusten kanssa.

Valitsimme aineistoomme EK:n ja Valpon arkistosta kaikki ne 11 asiampia, joissa oli aineistoa laittomasta opiskelusta Tammissaassa. Aineisto on moniäänistä ja se on syntynyt EK:n tarkoituserien toteuttamiseksi. Se sisältää vankeinhoitolaitoksen ja EK:n vankilan tarkastusraportteja, ”tiedottajina” toimineiden vankien ja vankilasta vapautuneiden kertomuksia, vankien kirjeitä, heidän tuottamiaan opintojäsennyksiä, lehtiä, kannanottoja ja opintoaineistoja sekä Tammissaarta koskevia uutisia ja kirjoituksia eri poliittisia suuntauksia edustavista sanomalehdistä. Useita satoja ellei tuhansia liuskoja sisältävästä EK-Valpon arkistoaineistoista löytyi ja valikoitiin tutkimuksen kohteeksi yhteensä 58 opintojäsennyttä (128 liuskaa) sekä 138 sivua muuta materiaalia, jossa käsiteltiin opintotoimintaa ja sen organisointia. Takavarikoituun aineistoon on usein kirjattu takavarikointiajankohta, mutta ei tietoa dokumenttien syntytavasta tai -ajankohdasta. Lisäksi aineistoa on paljon enemmän 1930-luvulta kuin 1920-luvulta. Niinpä tyypittelimme jäsennykset sisällön perusteella saadaksemme kokonaiskuvan opintojen sisällöstä. Opintojen harjoittamista koskevat kuvaukset (79) järjestimme raportoinnin päivämäärän perusteella, mikä antoi mahdollisuuden tehdä päätelmiä opintotoiminnan muutoksista. Raportointi keskittyi kommunistilakien (1930) jälkeiseen aikaan: koko 1920-luvulta löytyi 20 dokumenttia, 1930-luvun alkupuoliskolta 34 ja vuosilta 1935–37 kaikkiaan 25 dokumenttia.

Opintotoiminnan muutoksen tarkastelemiseksi teimme karkean erottelun 1920-luvun ja 1930-luvun välillä. Metodinen ohjenuoramme on triangulaatio eli eri aineistojen ja eri toimijoiden näkökulmien

vertailu ja yhdistäminen toisiinsa. Kun elävöitämme tarkasteluamme muistelmista tai EK-aineistosta otetuilla lainauksilla, olemme pyrkineet varmistamaan, että ne antavat tutkimuskirjallisuuden ja muun aineiston valossa uskottavan kuvan kehityksestä. Eri osapuolien tulkinnat opintotoiminnasta antavat yhdessä yhtä tulkintaa tai näkökulmaa rikkaamman kuvan Tammisaaren opintotoiminnan luonteesta ja kehityksestä.⁹

Opiskelutoiminnan muutos 1920-luvulta 1930-luvulle

Vankilaopiskelun luonteessa ja edellytyksissä tapahtui huomattavia muutoksia 1920-luvun lopulla ja erityisesti 1930-luvun alussa. Nämä muutokset liittyivät sekä kansainvälisen kommunistisen liikkeen, SKP:n että Suomen sisäpolitiikan kehitykseen. Michael David-Fox kuvaa teoksessaan *Revolution of the mind: Higher learning among the Bolsheviks, 1918–1929*, miten Neuvostoliiton kommunistisen puolueen (NKP) ja Kominternin poliittinen ja ideologinen kehitys ja opiskelua ohjaavat pedagogiset näkemykset kietoutuivat toisiinsa 1920-luvulla.¹⁰ Kehitys johti yleisemmästä marxilaisesta teoriasta ja historiakäsityksestä leniniläiseen valtio- ja puolue teoriaan. Opinnat alkoivat painottua yhä enemmän käytännön puolue työ kysymyksiin. Toisaalta 1920-luvun alussa Neuvostoliiton puolueopiskelun pedagogisena viitekehystenä oli Leninin puolison, Nadežda Krupskajan, suosima niin sanottu Dalton-menetelmä. Se perustui amerikkalaiseen pragmatismiin ja korosti kokeilemisen merkitystä ja itsenäisen kriittisen kannan muodostamista opiskelussa. 1920-luvun kuluessa tämä lähestymistapa ajautui ristiriitaan puolue uskollisuuden ja -kurin vaatimusten kanssa. Käännekohtia olivat muun muassa Kominternin vuoden 1928 päätös luokkataistelun kärjistämisestä ja Dalton-menetelmästä luopuminen Neuvostoliiton puolueoppilaitoksissa 1920-luvun lopulla.¹¹ Koska SKP toimi Neuvostoliitosta käsin ja Tammisaaren alkoi 1920-luvun lopulla tulla Leningradissa sijainneessa LVKY:ssa opiskelleita vankeja, voidaan tämän kehityksen olettaa heijastuneen myös Tammisaaren opintotoimintaan.¹²

Tammisaaren pakkotyölaitoksessa harjoitetun opintotoiminnan kehitystä tarkasteltaessa on lisäksi otettava huomioon sisäpoliittinen kehitys Suomessa. Ensiksikin SSTP lakkautettiin vuonna 1923. Lakkautuksen yhteydessä pidätetyistä 189 henkeä tuomittiin maanpetoksellisesta toiminnasta, ja valtaosa heistä päätyi kärsimään vankeustuomiotaan Tammisaaren pakkotyölaitokseen. Nämä vangit, mukaan lukien kansanedustajat ja puolueen piirisihteerit, olivat kommunistisen liikkeen valistuneimpia jäseniä, jotka olivat motivoituneita ja epäilemättä kykeneviä itsenäiseen opiskeluun. Tämän artikkelin aineiston ulkopuolelle jääneessä Kansan arkistossa säilyttävät 1920-luvun Tammisaaren vankien vihkot osoittavat, että vangit suuntasivat opintojaan erityisten kiinnostustensa mukaisesti.¹³ Perehtyessään yhteiskuntakehityksen päällysrakenteen ilmiöihin (moraaliin, sivistykseen, tieteisiin ja taiteisiin) viiden vuoden tuomiotta SSTP:n sihteerinä toimimisesta istunut Kusti Kulo luki vuonna 1924 muun muassa Montesquieun, Rousseauin, Westermarckin, Landmannin, Ostwaldin, Rathenaun, Høffdingin ja Tainen teoksia.¹⁴ Tammisaareissa vangittuna ollut kommunisti ja puolueaktiivi Nestori Parkkari puolestaan kertoo, kuinka suuri kokemus oli vuonna 1925 saada kävellä ulkoilun yhteydessä Kulon kanssa: ”Häneltä sain tietoja todellakin ’tähtisumuista sosialismiin’ saakka, kuten yleisohjelmamme edellytti.”¹⁵

Toisena opintotoimintaan vaikuttaneena sisäpoliittisena tekijänä oli SKP:n Suomen organisaation toimihenkilöiden ja aktiivien vangitseminen vuonna 1928, jolloin Tammisaareen tuomittiin lisää LVKY:ssä opiskelleita henkilöitä. He alkoivat johtaa vankiyhteisön toimintaa ja opiskelua. Kolmas huomionarvoinen seikka oli Lapuan liikkeen nousu ja vuoden 1930 niin sanottujen kommunistilakien säätäminen. Ne kielsivät kaikki kommunistiseksi katsotut sanomalehdet ja järjestöt, esimerkiksi SSTP:n seuraajaksi perustetun Sosialistisen työväen ja pienviljelijöiden vaalijärjestön ja eduskuntaryhmän, sekä kriminalisoivat tällaisissa järjestöissä toimimisen. Tämä johti massiivisiin vangitsemisaaltoihin. Vuosina 1930–33 tuomittiin valtio- ja maanpetoksellisesta toiminnasta yhteensä 1880 henkilöä.¹⁶ Tammisaaren pakkotyölaitos oli noina vuosina tupaten täynnä. Vi-

ranomaiset tulkitsivat vankien organisoiman opiskelun rikolliseksi kiihotukseksi ja kommunistikaaderien kouluttamiseksi, ja toimet opiskelun tukahduttamiseksi olivat osa tätä kehitystä.

Opiskelun edellytykset Tammisaarella

Vankilaopiskelun yleisinä edellytyksinä olivat kasarmialue fyysisenä ympäristönä, laeissa ja asetuksissa määritellyt valtiollisten vankien oikeudet, työvelvollisuus ja päiväjärjestys sekä eri vankiluokat ja rangaistusmenettelyt. Lisäksi laitos tarjosi opetusta ja esitelmätilaisuuksia, ja laitoksen kirjasto oli vankien käytössä. Olennaisimmin opintoja ohjasi kuitenkin valtiollisten vankien SKP:n poliittista linjaa noudattava itsehallinnollinen organisaatio, vankila-, kasarmi- ja kerrosneuvostojen järjestelmä.

Vangit oli sijoitettu kolmeen kasarmiin 4-6 vangin huoneisiin, mikä loi edellytykset ryhmäopiskelulle. Vangit tekivät kahdeksan tunnin ja vuodesta 1927 kymmenen tunnin työpäiviä työpajoissa. Ilta selleissä (klo 18.30–22.00) käytettiin pääasiassa opiskeluun. Lisäksi opiskelua tapahtui päivällä ulkoilutunnin aikana, jolloin oppineemmat vangit ohjasivat ja opettivat kokemattomampia. Yhteissellit ja päivittäinen työskentely työpajoissa tekivät mahdolliseksi opintoaineistojen ja esitelmien jakamisen, mitä vankilaviranomaiset jatkuvista tarkastuksista (”razzioista”) huolimatta eivät onnistuneet kokonaan tukahduttamaan. Oikeusministeriön teettämässä raportissa vuodelta 1931 todetaan: ”Ulkoiset edellytykset kiihotustoitinnalle tarjoavat ennen kaikkea Tammisaaren pakkotyölaitoksen tarkoitukseensa huonosti soveltuvat rakennukset, liian suuret yhteisasunnot ja yksinäissellien vähälukuisuus, mistä kaikesta johtuu, että vangeilla on lukuisia tilaisuuksia, joissa he pääsevät välittömään kosketukseen toistensa kanssa (...).”¹⁷

Vuonna 1921 annetun asetuksen nojalla valtiollisten tai poliittisten vankien oikeudet olivat samat kuin tutkintavangeilla ja heidät pidettiin erillään kriminaalivangeista. Oikeuksiin kuului muun muassa mahdollisuus kirjeenvaihtoon ja sanomalehtien tilaamiseen.¹⁸

Vangit saivat myös hankkia ja säilyttää sulleissä omaa kirjallisuuttaan. Kuritushuonevangeilla oli vankeinhoidollinen tai kasvatuksellinen ”luokkajärjestelmä”, jonka mukaan vangit etenivät vankilassaoloaikanaan. Ensimmäisessä eli pakkoluokassa vankia pidettiin eristettynä yksinäishuoneessa vähintään yhden kuukauden ajan. Toinen luokka, oppiluokka, tarkoitti sitä, että vangit tekivät työtä yhdessä muiden vankien kanssa, mutta viettivät vapaahetket ja yöt eristysseissä. Kolmannessa eli koeluokassa vangit tekivät työtä yhdessä muiden kanssa ja olivat öisin yhteisissä makuuhuoneissa. Vankien etuudet ja oikeudet lisääntyivät luokasta toiseen siirryttäessä ja siirto ansaittiin saamalla pisteitä muun muassa työvelvollisuuden täyttämistä. Vankilan johtokunnan rangaistusmenettely epäasianmukaisesta käyttäytymisestä tai sääntöjen rikkomisesta oli eristäminen pimeään selliin, kovalle vuoteelle sekä vedelle ja leivälle usein kahdeksaksi vuorokaudeksi. Erityisesti 1930-luvulla näitä rangaistuksia määrättiin opintolappusten hallussapidosta ja keskustelemisesta kävelytunnilla.¹⁹

Etsivän keskuspoliisin raporttien mukaan vankien elämää ja opiskelua ohjasi vankiyhteisön salainen kolmiportainen neuvostojärjestelmä. Päätökset työpanoksen säätelystä, opiskelusta ja poliittisista mielenilmauksista teki vankien salainen keskusneuvosto. Päätökset välittyivät kasarmineuvostoihin, ja joka työpaikalla oli ammattikuntien mukaiset työpajaneuvostot.²⁰ Vankilaneuvosto oli myös yhteydessä vankilan ulkopuolelle. Neuvosto nimitti opintovastaavat ja laati vangeille vankeusajan keston mukaiset opinto-ohjelmat. Päätöksien noudattamatta jättämisestä seurasi EK:n raporttien mukaan eristäminen vankiyhteisöstä.

Vankeinhoitolaitoksen asetuksen mukaan vankeja oli kannustettava opiskelemaan ja kehittämään itseään. Tammisaaren johto koetti suunnata opintoja muun muassa kieliin, osuustoimintaan ja kirjanpitoon, siinä juurikaan onnistumatta. Oikeusministeriön vuonna 1931 teettämä tutkimus Tammisaaren pakkotyölaitoksen valtiollisten vankien oloista kertoo seuraavaa:

Kuulusteltava sanoi huomanneensa Lännen vähemmistökansallisuuksien kommunistisessa yliopistossa opiskelleiden vankien (...)

Poliittisia vankeja sanomalehtiin syventyneinä. Kuva on otettu Tammisaaren pakkotyölaitoksessa vuonna 1925 salaa vankilaviranomaisilta. Kuva: Kansan Arkisto.

johtavan vankien opiskelua. Täten on vankien opiskelun johto siirtynyt kokonaan vangeille itselleen. Vankilaviranomaiset, jotka ovat koettaneet suunnata vankien harrastuksen osuustoimintaan, kieliin ja kirjanpitoon, ovat tavallaan kärsineet tappion, sillä näistä aineista – kielenopiskelua lukuun ottamatta – ei välitetä. Kielenopiskelussakin ovat vangit osoittaneet oma-aloitteellisuuttaan, sillä noin 50 vankia on ruvennut opiskelemaan venäjänkieltä (...) vankilaviranomaisten koettaessa saada heitä kiintymään länsimaisiin kieliin.²¹

Laitos järjesti myös virallista luento- ja kurssitoimintaa. Arvo Tuominen kertoo muistelmissaan sunnuntaisin jumalanpalveluksen sijaan pidetyistä esitelmätilaisuuksista. Vankilan omien esitelmöitsijöiden lisäksi puhumassa kävi ”monilukuinen joukko yliopiston professoreita, dosentteja ja muita täysin päteviä henkilöitä”.²² Suosituttuja olivat muun muassa professorit Tallgren ja Rosenqvist, lohjalainen kirjailija Otto Kosonen, kansansivistysaktivisti Niilo Liakka

sekä Tammisaaressa väliaikaisena pappina toiminut Aapeli Saarisalo, sittemmin luterilaisen kirkon arkkipiispa. Tuomisen mukaan nämä esitelmätilaisuudet olivat ”Tammisaaren autiomaan kosteikkoja”.²³ Hän kertoo myös niihin liittyneen anekdotin, joka ajoittuneen vuoteen 1923:

Professori Tallgren, joka oli Tarton yliopistosta jo siirtynyt Helsingin yliopistoon, piti virkaanastujaisesitelmän kenraaliharjoituksenkin Tammisaaren pakkotyölaitoksessa. Se oli erinomainen. Kuulijakunta seurasi innostuneena, vaikka ei kaikkea ymmärtänytkään, kyseessä näet oli arkeologia. Tallgren havainnollisti esityksensä kaikkien tajuttavaksi varjokuvin. Minä toimin koneenhoitajana ja jouduin siten juttelemaan esitelmöitsijän kanssa (...). Tallgren lasi leikkiä ja sanoi, että hän nyt uskaltaisi paljon luottavamispana mennä Helsingin yliopistoon pitämään virkaanastujaisesitelmänsä, kun oli Tammisaaren yliopistossa saanut näin erinomaisen vastaanoton.²⁴

Opintojen kannalta keskeisessä asemassa oli laitoksen kirjasto, jonka teoksia opiskelussa käytettiin systemaattisesti hyväksi. Vankeinhoitolaitoksen tarkastajan matkakertomus vuodelta 1928 luonnehtii kirjallisuuden käyttöä seuraavasti:

Vankilan kirjasto on kuulemma aika laaja ja hyvä, ja käytetään sitä ahkeraan, erittäinkin tietokirjat ovat kovasti haluttuja. Kun sama kirja kulkee usealla vangilla voi senkin sisällä kulkea salaisia tiedonantoja, mikä ei kylläkään juusi [p.o. juuri] ole tarpeellista, koska – kuten edellä olevasta selviää – henkilökohtainen kosketus vankien kesken on muutenkin kyllin hyvä. Lainassa olleita kirjoja kyllä hiukan tarkastetaan, mutta lienee se hyvin pintapuolista.

Vangit saavat myös itselleen vankilan ulkopuolella [p.o. ulkopuolelta] kirjoja, joita saavat säilyttää kopeissaan. Niinpä voi 4-6 hengen sellissä olla kokonainen pieni käsikirjasto. Näiden ulkoa tulevien kirjojen välissä ja niihin salamusteella, sovituille merkeillä tai muuten kirjoitettuna, voivat vangit saada laajojakin

tiedonantoja ulkomaailmasta. Saapuvien kirjojen tarkastus ei voine sitä paljoakaan estää.²⁵

Valtiollisten vankien oikeuksiin kuului sanomalehtien tilaaminen. Vangit saivat tilata sanomalehden, mutta kuten yhdessä raporteista todetaan, ”kun yksi tilaa Suomen sosiaalidemokraatin, toinen Uuden Suomen, kolmas Helsingin Sanomat, neljäs Hufvudstadsbladetin jne., voi yhteen selliin tulla useampiakin lehtiä, jotka kiertävät jokaisen siinä sellissä olevan luettavana”.²⁶ Niilo Wälläri puolestaan aloitti eduskunnan pöytäkirjojen tilaamisen vankilaan. Vankiyhteisö pystyi siis 1920-luvulla varsin hyvin seuraamaan poliittisen tilanteen kehitystä ja aineistoa käytettiin hyväksi poliittisten tilannekatsauksien sekä vihkoihin käsin kirjoitetun lehden, *Elämää yössä*, laatimiseen.

Opintojen sisältö opintojäsenysten perusteella

Valtiollisten vankien ja vankilaneuvoston organisoimalle opiskelulle oli ominaista opetussuunnitelmien laadinta opintojäsenysten muodossa. Tämän artikkelin aineistona käyttämämme 58 jäsenystä voidaan sisällön perusteella luokitella viiteen temaattiseen luokkaan, jotka ovat: 1) luonnontieteelliseen yleissivistykseen liittyvät jäsenyykset, 2) lähihistoriaan ja ajankohtaisiin yhteiskunnallisiin aiheisiin liittyvät jäsenyykset, 3) marxilaiset tai marxilais-leniniläiset yhteiskunta-analyysit, 4) poliittinen organisoituminen ja puolue työ ja 5) opintotoiminnan tavoitteita ja menetelmiä kuvaavat jäsenyykset. Opintojäsenysten määrän jakautuminen näihin luokkiin esitetään taulukossa 1.

Luonnontieteellistä yleissivistystä koskevia jäsenyyksiä aineistossa on vähiten, vain kaksi kappaletta. Niissä käytiin läpi luonnontieteellisiä perusasioita eri tieteiden näkökulmista lähtien liikkeelle metafysisistä maailmankäsityksistä (monismi, dualismi) ja fysiikan peruskäsitteistä (aine, voima) päätyen elollisten olentojen kehitykseen ja perinnöllisyyteen. Opintotoiminnan tavoitteet ja menetelmät -luokan jäsenyykset (4) olivat joko tässä artikkelissa jäljempänä

Taulukko 1. EK-aineistoon sisältyvien 68 opintojäsenyyden luokittelu sisällön mukaan.

Opintojäsenyyden sisältö	Lukumäärä	%
1. Luonnontieteellinen yleissivistys	2	3
2. Lähihistoria ja ajankohtaiset yhteiskunnalliset aiheet	21	31
3. Marxilaiset tai marxilais-leniniläiset yhteiskunta-analysit	24	35
4. Poliittinen organisoituminen ja puolue työ	17	25
5. Opintotoiminnan tavoitteet ja menetelmät	4	6
Yhteensä	68	100

Huom: Yhteensä kahdeksassa jäsenyydessä oli sisältöjä, joiden perusteella ne sijoitettiin kahteen tai kolmeen luokkaan. Tästä syystä jäsenyyden lukumäärä taulukossa on suurempi kuin yksittäisten jäsenyyden lukumäärä.

esitettyjä aiheluetteloita tai niihin liittyviä opiskelukysymysten sarjoja. Lisäksi ne kuvasivat opintojen tarkoitusta ja suuntaa erityisesti ”luokkataistelijan luokkatietoisuuden varmentumisen” ja yksilön ”luokkataistelukyvyyn terävöitymisen” näkökulmista.²⁷ Niissä myös annettiin suomen ja vieraiden kielten opintoihin liittyviä ohjeita sekä luettiin näihin aiheisiin liittyviä oppikirjoja.

Esimerkkinä viimeksi mainitusta kategoriasta on seuraava, oletettavasti 1930-luvun alussa takavarikoituun jäsenyykseen sisältyvä opintojen ”tarkoitusta ja suuntaa” koskeva ohje. Se vaati opintojen saattamista palvelemaan luokkataistelua ja kommunistisen puolueen toimintaa, ja heijastaa Kominternin vuoden 1928 kokouksen poliittista linjaa:

Prol. [proletaariaatin] luokkataistelijalle luokkatietoisuuden varmentaminen merkitsee l.-t.-kyvyyn [luokkataistelukyvyyn] terävöittämistä. Suurempaa varmuutta l.t:n [luokkataistelun] taktiikassa ja strategiassa.

Koska hänen aikansa on äärimmäisen rajoitettu, ja koska op. [opiskelu] on hänelle l.-t.-välineiden [luokkataisteluvälineiden] hiomista,

eikä hän ahmi mitään vain (tietääkseen jotain) eikä miten vain vaan:

- a) tarkalleen määrittelee op. [opintojen] alat. Kiinnittää päähuomion yht.kunnalliseen [yhteiskunnalliseen] opisk. [opiskeluun] ja hankkii yleissivistäviä tietoja, vain sen määrän joka tekee yht.k.op. [yhteiskunnallisen opiskelun] kyllin tehokkaaksi.
- b) Muodost. [muodostaa] itselleen mahdollisimman systemaatt. [systemaattisen] ja tehokkaan metoodin.²⁸

Lähihistoria ja ajankohtaiset yhteiskunnalliset aiheet -luokan jäsenyykset (31 %) koskivat kapitalismin kehitystä 1800-luvun lopulta 1900-luvun alkuun. Erilliset jäsenyykset käsitelivät esimerkiksi nuorisoa, talonpoikia, osuustoimintaa, kansallisuusaatetta ja työttömyyttä. Muita luokan aiheita olivat eri maiden työväenliikkeet ja niiden historia, Venäjän ja Neuvostoliiton lähihistoria ja vallankumoukset Venäjällä ja Länsi-Euroopassa. Näihin jäsenyyksiin ei yleensä suoraan sisältynyt puolue työhön tai puoluepolitiikkaan liittyvää näkökulmaa, vaan ne tarjosivat tarpeellista yhteiskunnallista ja historiallista tietoperustaa tällaisen näkökulman perustelemiseksi.

Lukumääräisesti mittavin luokka on marxilaiset tai marxilais-leniniläiset yhteiskunta-analyysit (35 %). Jäsenyyksissä käytiin läpi marxilaisen historiatulkinnan näkökulmasta keskeisiä asioita, kuten yhteiskunnan instituutioita, tuotantovoimien kehityksen aiheuttamia muutoksia yhteiskunnassa, luokkaristiriitoja, proletariaatin luokkataisteluja sekä erilaisia sosialistisia oppeja. Ryhmässä erottuivat toisistaan jokseenkin yhtä vahvoina ryhminä yhtäältä marxilainen (12 kpl) ja toisaalta marxilais-leniniläinen (10 kpl) käsitteistö ja kielenkäyttö. Erotukseksi edellisestä jälkimmäiset sisälsivät ajatuksen 1900-luvun alusta kapitalismin imperialistisena vaiheena sekä leniniläisen puolue teorian ja käsityksen puolueesta proletariaatin etujoukkona. Viimeksi mainitut jäsenyykset viittasivat myös Kominternin poliittisiin linjauksiin, revisionismin ja sosialismin välisiin eroihin, sosiaalidemokratiaan sosiaalifasismina ja proletariaatin diktatuuriin.

Kolmas opintojäsenyyten pääloukka liittyi poliittiseen organisoitumiseen ja puolue toimintaan (25 %). Jäsenyyten kantavana

näkökulmana oli yleensä marxilais-leniniläinen yhteiskunta-analyysi käytännön puolueutyöhön kytkettynä. Puolueutyön organisointia tarkasteltiin joko kansainvälisesti, erityisesti Kominternin ideologiseen ohjelmaan kytkeytyvänä asiana, tai kansallisella tasolla, esimerkiksi SKP:n organisoitumiseen ja tavoitteisiin liittyen. Tämän ohella jäsenyksissä rakennettiin puolueutyötä yhteiskunnan eri ryhmien (nuoriso, talonpojat, ”joukot”) keskuudessa ja tarkasteltiin eri maiden kommunististen puolueiden bolševisointia.

Opiskelu 1920-luvulla

Edellä kuvatuissa opintojäsenyksissä aihealueet jaettiin teemoihin ja opiskelun ohjaamiseksi niistä muotoiltiin kysymyksiä, joihin tuli vastata vankilan kirjastosta osoitetun kirjallisuuden avulla. Lisäksi vangeille jaettiin esitelmävelvollisuuksia ja käsitellyistä aiheista laadittiin teesejä, joista keskusteltiin selleissä ja ulkoilutunneilla. Tämän työtavan eräs lähde oli Neuvostoliiton puolueoppilaitoksissa 1920-luvulla omaksuttu niin sanottu laboratoriomenetelmä. Se oli yhdysvaltalaisfilosofi John Deweyn innoittama opiskelijoiden omaehtoista aktiivisuutta (”learning by doing”) korostava työtapa. Sitä oli kehitellyt opettaja Helen Parkhurst, jonka vuonna 1922 ilmestynyt *Education on the Dalton plan* käännettiin 19 kielelle.²⁹ Leninin vaimo Nadežda Krupskaja esitti siitä ilmestymisvuonna myönteisen arvion suositellen sen ottamista käyttöön.³⁰ Kirjassa kuvatun opiskelu- ja opetustavan oli määrä korvata puoluekouluissa ongelmalliseksi osoittautunut yksisuuntainen ja keskeytymättömiin luentoihin perustuva opetus.³¹ LVKY:n opintoasiain johtaja A. Allerman kuvaa menetelmän syntyä, tarkoitusta ja sisältöä seuraavasti:

Opetusmetodiikaksi vahvistui puoluekouluissa (...) pitkien etsikelyjen ja valtavan kollektiivisen luomistyön tuloksena ns. ’laboratorinen plaani’, systeemi joka nyt valtaa alaa paitsi puoluekasvatuksen linjalla, myöskin yhteiskunnallisen ja ammatti-kasvatuksen linjoilla. Laboratorisen plaanin sisältö on se, että tietojen saanti

ei perustu valmiiden, muodollisten tietojen mekaaniseen omaksumiseen opettajien luennoista tai tällaista mekaanista omaksumista varten laadituista oppikirjoista (...), vaan koko oppiaineiston kriittiseen omaksumiseen itsenäisen tutkimustyön kautta ja selvittämällä kunkin tieteen perustuvat probleemit, näiden probleemien valaisu dialektisen materialismin puolelta ja niiden tarkistaminen käytännön kannalta (...).³²

Tähän hän vielä lisäsi sen, että ”kaikki tämä tapahtuu opettajakunnan yhtenäisen kollektiivin yleisen ohjauksen alla”.³³ Opiskelun perustana on opettajan laatima tiettyyn teemaan liittyvä tehtävä, jonka suorittamista ohjaavat teemaa koskevat kysymykset sekä itsenäisen työskentelyn pohjaksi valitut aineistot ja välineet. Opiskelua varten opettaja järjestää opiskelijalle ”n.s. tehtävä-sopen, josta oppilas saa kaikki työssään tarpeelliset välineet valmiiksi annettuina ja järjestettyinä”.³⁴ Arvo Tuominen puolestaan kuvasi, kuinka tämä tapahtui käytännössä:

Kirjalliset opetusohjelmat koetettiin panna sellaiseen muotoon, että vangit saattoivat kopioida ne vihkoihinsa. Kouluja käyneet vangit, joiden joukossa oli akateemisestikin sivistyneitä ja itseopiskellen laajan tietomäärän hankkineita, laativat ohjelmat silmällä pitäen sitä, että opiskelua voitaisiin harjoittaa vankilan kirjastosta saatavia teoksia käyttäen. (...) Opiskelu oli järjestetty siten, että henkilö, joka oli saanut nelivuotisen tuomion, sai käteensä neljäksi vuodeksi laaditun opiskeluohjelman. Niin ikään oli vuoden, kahden ja kolmen vuoden opiskeluohjelmia.³⁵

Opiskelutehtävän suorittamista ohjasivat teeman perusteisiin kohdistuvat kysymykset sekä ohjeet siitä, minkä teoksien tietyiltä sivuilta kysymyksiin voidaan etsiä vastauksia. Esimerkiksi elämän ja maailman syntyä ja kehitystä käsittelevän kurssin teeman ”Elämän synnystä” tehtävänanto oli seuraava:

Miten oletetaan elämän syntyneen maanpinnalla?

Mitkä edellytykset maapallollamme tarvitsi olla, jotta elämä voi syntyä ja kehittyä?

Minkälaisia otaksumia eri tiedemiehet ovat lausuneet elämän synnystä?

Kirjallisuutta:

Albert Daiber: 'Elämän synty, kehitys ja loppu'

Hannes Salovaara: 'Eläimet ja niiden elämä' I s. 1-14, 'Maapallo' I s. 27-36

K. E. Kivirikko: 'Biologia' s. 9

S. Arrhenius: 'Maailmanarvoitusta ratkaisemassa' s. 184-193.³⁶

Opintojäsenyyteen liittyi myös laadintaohje:

On aivan luonnollista, ettei ole tarpeellista lukea ja ulkomuistiinsa pönttää kaikkea mitä saatavilla olevissa kirjoissa on, vaan on ikään kuin haettava niistä vastaus kussakin kohdassa olevaan kysymykseen.

Kun kysymyksessä oleva asia on selvinnyt on hyvä tehdä siitä vihkoonsa n.s. 'teesit' – jäsenyyksentapaiset muistiinpanot – joissa lyhykäisyydessä on esitettynä kirjoista otetuilla sitaateilla, ja omilla sanoilla asia.

T ä r k e ä t ä on kun kirjasta ottaa lauseita, aina lainauksen jälkeen panna mistä kirjasta ja sivulta lainaus on otettu.³⁷

1930-luvun alussa takavarikoitu maapallon ja yhteiskunnan kehitystä koskeva opinto-ohjelma alkaa maailmankaikkeuden synnystä ja päättyy Ranskan vallankumoukseen.³⁸ Jäsenyyksessä aineistoina on käytetty 24:ää teosta, jotka on seuraavassa lueteltu aakkosjärjestyksessä:

(1-2) Bank: Euroopan sivistyshistoria II ja Nykyaika, (3) Bölshe: Eläinten sukupuu, (4) Daider: Elämän synty ja kehitys, (5) Darwin: Lajien synty, (6) Engels: Perheen, yksityisomistuksen ja valtion synty, (7) Kaukovalta: Kaupan historia, (8-10) Kautsky: Sosialismin historia, Kristinuskon alkuperä ja Erfurtin ohjelma,

(11-12) Kivirikko: Koulun eläinoppi ja Biologia, (13) Lerne: Ihmisen alkuperä ja kehitys, (14) Lindquist: Yleinen historia III, (15) Lüsberg: Ranskan vallankumous, (16) Marx: Pääoma, (17) May: Biologian suurmiehiä, (18) Reinke: Biologian pääpiirteet, (19) Rolfsen: Maailmanhistoria, (20) Sederholm: Muinaisaikojen eläimistö, (21) Tjumenev: Työn historia, (22) Sundman: Varhainen kulttuuri, (23) Voionmaa: Sosialidemokratian vuosisata, (24) Väänänen: Periytyminen.

Edellä kuvattua opintotapaa voi pitää ”laboratorion” vankilaolosuhteisiin sopeutettuna muunnoksena, jossa edellytettiin opiskelijan itsenäistä ajattelua ja kannan ottamista, joskin aineistojen ennakkovalinta ja kysymykset ohjasivat työskentelyä. Lisäksi opiskelua ohjattiin valitsemalla ne teosten osat, jotka ovat tehtävän kannalta relevantteja. Kun otetaan huomioon, että opintoihin osallistuivat kansakoulun käyneet vangit, sellaiset tehtävät kuin dualistisen ja monistisen maailmakäsityksen tai Leibnizin, Kantin, Laplacen ja Fayen maailman syntyä koskevien teorioiden vertailu tuovat todella mieleen korkeakouluopiskelun.³⁹

Kontrollin kiristyminen 1930-luvulla

Kokoamassamme EK-aineistossa on useita mainintoja ja arvioita siitä, että vuoden 1928 jälkeen opinnoista tuli vankilaneuvoston tiukemmin ohjaamaa ja lisääntyvässä määrin puolueytyötä palvelevaa toimintaa.⁴⁰ Erään keväällä 1933 vankilasta vapautuneen ilmiantajan (EK:lle ”tiedottajan”) mukaan ”taisteluoppi ja leninismi oli otettu ohjelmistoon vasta tammi-helmikuulla 1933”.⁴¹ Toisen EK:n tiedottajan kertomus samalta vuodelta kertoo, että opiskelutavassa oli edelleen ”plaanin” aineksia vaikkakin velvoittavassa ja pakottavassa muodossa:

Mitä opiskeluun tulee, piti siellä pakosta pöntätä päähän Marxin oppia jos tahtoi, että toverina kohdeltiin. Neljänä iltana viikossa oli yhteisopiskelua, joka alkoi klo 19 ja kesti poikkeuksetta aina

makuulle menoon siis klo 22 saakka. Siinä oli määräysten mukaan jokaisen oltava vuorollaan puheenjohtajana ja keskustelukysymysten alustajana (...). Keskustelu koski politiikkaa ja sitä täytyi seurata, sillä puheenjohtaja oli veloitettu antamaan puheenvuoron pyytämättäkin varsinkin, jos hän huomasi, että joku ei seurannut keskustelua. Kahtena iltana oli yksinopiskelua ja sunnuntaina oli viikkokatsaus. Tällä tavalla piti nuoremasta vankijoukosta tulla valistunutta työläisjoukkoa tulevaan sosialistiseen yhteiskuntaan (joka on täyttä Utopiaa).⁴²

1920-luvun lopulta lähtien tapahtuneen oikeistoradikalismिन nousun myötä vaatimukset Tammisaaressa harjoitettavan kiihotustoiminnan estämisestä vahvistuivat. Tammisaaren pakkotyölaitoksen apulaisjohtaja Walter Brofeldt kirjoitti vuonna 1930 omissa nimissään vankeinhoitolaitoksen ylijohtaja Armas Arvelolle kirjeen, jossa hän vaati kommunistien panemista kuriin: ”Tämän vuoksi aikomukseni on riistää jokaiselta poliittiselta vangilta, joka ei täydellisesti alistu rangaistuspakkoon ja vankilan järjestykseen, poliittisen vangin oikeudet sekä lisäksi kirjeenvaihto-, tapaamis- ja kirjainlainausoikeudet kunnes alistuvat”.⁴³ Pian käynnistyivät valtiollisten vankien oikeuksien rajoittamiset, jotka vaikuttivat olennaisesti opiskelun edellytyksiin.

Vankilan kirjastosta poistettiin marxilainen kirjallisuus ja sellikirjastot kiellettiin. Kesällä 1933 poliittisilta vangeilta kiellettiin *Helsingin Sanomien*, *Hufvudstadsbladetin* ja *Suomen sosiaalidemokratian* lukeminen. Muistiinpanovihkoja ei enää saanut käyttää. Tilalle tarjottiin sivunumeroituja vihkoja, joiden käyttöä valvottiin tiukasti. Syyskuussa 1933 EK:n tiedustelijan eräältä Suomen ammattijärjestön (SAJ) jäseneltä ja kirjallisuudenjakajalta saamassa *Totuus Suomen vankilahelvetistä* -julistuksessa valitetaan: ”Vähän väliä pannaan toimeen kynä- ja paperilappurazzioita, joiden varjolla, samoin kuin yleensä opiskelun takia, mätkitään pitkiä vesileipäkuureja!”⁴⁴

Vuonna 1933 sosiaalidemokraattinen kansanedustaja Yrjö Räisänen (Suomen sosiaalidemokratian pakinoitsija Sasu Punanen) teki eduskuntakyselyn Tammisaaren pakkotyölaitoksen oloista ja valtiol-

listen vankien asemasta. Kyselyssä hän kuvaa opintoaineistona käytetyn kirjallisuuden kieltämistä ja poistamista laitoksen kirjastosta:

Vuodesta 1930, ns. ”kansanliikkeen” vuodesta alkaen, on poliittisten vankien opiskelumahdollisuuksia jatkuvasti supistettu. Kirjastosta on poistettu ja pannaan julistettu miltei kaikki yhteiskunta- ja taloustieteen kirjallisuus ”marxilaisena” kirjallisuutena. Marxin Pääoma, af Ursinin Saksan sosialidemokratia, Voionmaan Sosialidemokratian vuosisata, II:n osa, Engelsin Perheen, yksityisomaisuuden ja valtion alkuperä ym. ovat pannassa. Samoin on pannassa puhtaasti porvarillista kirjallisuutta paljon, kuten Herknerin Työväenkysymys, Ruudun Valtiotieteen opas, kaikki Sombartin teokset, yhteiskunnallinen käsikirja, loppu Wellsin Historian ääri-
viivat-teoksesta on poistettu.⁴⁵

Tammikuussa 1932 vankeinhoitohallitus päätti vaatia sotilaallista kuria ulkoilutunneilla. Oli marssittava ympyrää tahdissa, säännöllisin välimatkoin ja keskustelematta. Tästä pakkomarssipäätöksestä tuli keskeinen taisteluaihe. Käskyn rikkomisesta määrättiin kurinpitorangeistuksia. Niinpä EK:n edustaja Tammisaareen suuntautuneen matkansa kertomuksessa totesi kesäkuussa 1933:

(...) johtaja kertoi tilanteen vankilassa nyttemmin jonkunverran parantuneen oikeuksien supistamisen ja ahkerasti käytettyjen kurinpitorangeistusten ansiosta. 31/5 olleessa johtokunnan kokouksessa m.m. tuomittiin 56 miestä kukin 8 vrk. yksinäissellirangaistukseen. Samalla johtaja kertoi, että 11/4 ja 25/4 oli otettu talteen 2 vankien salaista opinto- y.m. aineiston kätköpaikkaa, edellinen pajan maalattian sisästä 3:sta peltilaatikosta, ja jälkimmäinen verhoilijoiden työhuoneen ilmanvaihtokanavasta.⁴⁶

EK:n raportissa vuodelta 1934 todetaan: ”Poliittiset vangit työskentelevät nykyään yksinomaan työhuoneissa ja keittiön, pesutuvan, rätätaliverstaan, sairaalan sekä siivoushenkilökunta ovat muodostetut kriminaalivangeista, joten yhteydenpito eri vankilarakennusten välillä on melkein kokonaan loppunut.”⁴⁷ Samalla raportti kertoo

siitä, miten vangit kehittivät koko ajan uusia keinoja oppimateriaalien säilyttämiseksi ja levittämiseksi:

Joulukuun 18 päivänä 1933 oli verhoiluverstaassa tavattu vanki Välimaa 72:32 käsittelemässä työpöydän alapuolella olevia tukilistoja, jotka oli tehty irroitettaviksi. Kun ne tarkastettiin, havaittiin ne valmistuiksi ontoksi ja niiden sisällä oli suuret määrät opiskeluaineistoa, jota oli ilmeisesti vuosien kuluessa ahkerasti käytetty päättäen listojen kuluneisuudesta ja likaisuudesta. (...) Huhtikuun 28 päivänä 1934 oli puuseppien konehuoneen lautavarastosta tavattu epäilyttävän näköinen lankunpätkä, joka oli liimattu useammista kappaleista. Kun se murrettiin auki, havaittiin senkin sisus ontoksi ja sisältävän myös aika määrän opiskeluohjelmia ja muuta sellaista aineistoa.⁴⁸

Rajoittamistoimista huolimatta puolueopiskelua pidettiin sitkeästi yllä. Kun opiskelujäsennyyslunttien jakaminen vaikeutui, keinoksi jäi henkilökohtainen suusta suuhun -menettely ja hiljainen luennointi yhteiselle illtais.⁴⁹ 1930-luvun tilannetta kuvaa hyvin Nestori Parkkari. Vankilaneuvosto pyysi häntä vuonna 1934 ottamaan vastuulleen opintotyön ohjauksen ja järjestelyn. Tällaisen ”opintorehotorin” työ oli vaarallista, koska siinä operoitiin luvattomien paperien kanssa:

Oli valmistettava jäsennyksiä ja aineistoja, joiden mukaan opintoryhmien vastaavat tai sellien opintovastaavat selittivät sovittua aihetta edelleen. Jokainen vartijan kynsiin joutunut paperilappu merkitsi siirtämistä A-kasarmiin ja kaikkien oikeuksien menettämistä. (...) Koska vankilan kirjasto oli melkein tyhjennetty aineistoiksi sopivasta kirjallisuudesta, sovimme toveripiirissä, mitä aineita otetaan opiskeltaviksi. Sen jälkeen koottiin joukolla tarvittavat perustiedot ja tehtiin asian selostajille jäsennykset. (...) Asioiden paneminen paperille ja sen toimittaminen perille oli tämän tehtävän vaarallisin vaihe, varsinkin kun jäsennyksiä piti olla useina kopioina ja opintotehtävät saattoivat vaihtua kerran viikossa.⁵⁰

Vuonna 1935 vankilan johtokunta määräsi Parkkarin A-vankilaan. ”Noin kaksi vuotta kestänyt eristysaika (...) oli koko matkan raskain kausi, sillä siellä kellarimaisen kylmässä yksityiskopissa paheni nivelreumatismini jatkuvaksi säryksi”. Siirto vuonna 1937 Riihimäen uuteen vankilaan helpotti sairautta ja ”elämä näytti paljon valoisammalta verrattuna Tammisaaren olosuhteisiin”.⁵¹ Opintotoimintakin pääsi jälleen käyntiin.

Johtopäätökset

Hanna Savolaisen⁵² tutkimus poliittisista naisvangeista Hämeenlinnan kuritushuoneessa luonnehtii vankien elämää moraalisaätelyn teorian avulla. On olemassa erilaisia kilpailevia moraalisaätelyn projekteja ja niitä edistäviä ryhmiä. Vankila on eräänlainen välitila, josta palataan yhteiskuntaan. Vankeinhoitolaitosta ja kommunistista puoluetta voidaan pitää kilpailevina moraalisaätelijöinä, jotka yrittivät vaikuttaa poliittisiin naisvankeihin. ”Poliittinen vankiyhteisö määritteli vihollisen ja vaati taistella sitä vastaan. (...) Se sopi huonosti vankeinhoidon ideaan nöyrästä, omia tekojaan miettivästä ja katuvasta vangista”.⁵³

Ajatus kuritushuoneesta erilaisten moraalisten projektien leikkauspaikkana on osuva. Tarkastelumme Tammisaaresta osoittaa, että säätelyä ajavia ryhmiä oli monia ja niiden projektit kehittyivät tarkasteltuna ajanjaksona. Esimerkiksi EK oli voimakas ja itsenäinen toimija, joka kohdisti vaatimuksiaan vankeinhoitolaitokselle ja reagoi poliittisen kehitykseen.⁵⁴ Kommunistisen liikkeen kehitys sekä hajautuminen SKP:n virallista linjaa vastustaviin ”hoipertelijoihin” ja Kominternin jyrkkää luokkataistelulinjaa kannattaviin ”huitoijiin” synnytti niin ikään erilaisia tilanneanalyysijä ja eri suuntiin vetäviä moraalisia projekteja.⁵⁵ Yksittäiset vangit rakensivat kantaansa tällaisessa jännitteisessä kentässä tehden erilaisia henkilökohtaisia valintoja.

Tammisaareissa tapahtuvaa opiskelua koskevat analyysit osoittavat, että opintojen luonne muuttui poliittisen kehityksen myötä ja että

opiskelulla oli monia merkityksiä. Se koettiin paitsi sivistystoimintana, itsensä kehittämisenä, myös selviytymiskeinona vankilaoiloissa ja osana SKP:n maanalaista vallankumouksellista toimintaa. Joni Krekola lainaa Nestori Parkkaria, jonka mukaan ”puolueen johtavien toverien ehdoton kanta on aina ollut, että opiskelutyötä ei saa lopettaa vaikeimmissakaan olosuhteissa. Täydellä syyllä voidaan vahvistaa aikoinaan käytetty sanonta, että poliittiset vankilat olivat marxilaisuuden yliopistoja.”⁵⁶ Parkkari myös huomauttaa, että opiskelu ja poliittinen toiminta vankilassa olivat erinomaista valmistautumista maanalaiseen toimintaan. Lisäksi hän toteaa vankilassa istuneiden toverien tietävän, että opiskelu on välttämättömyys ja ”sen avulla parhaiten säilyy mielen lujuus ja aatteellisuus ja vastustuskyky terroria ja nälkää vastaan”.⁵⁷ Siitä luopuneet eivät tahtoneet kestää vankilaolosuhteita.

Lähdeaineistomme ja tutkimuskirjallisuuden perusteella Tammissaarella tapahtuneen opiskelun luonteessa tapahtuneet muutokset voitaisiin tulkita vankisukupolvia noudatteleviksi. Sosialistisen työväenpuolueen eduskuntaryhmän ja kenttäorganisaation vuonna 1924 vankilaan joutuneet jäsenet tuskin sallivat vankilaneuvoston ohjata opintojaan yksityiskohtaisesti. Heidän opintovihkonsa ilmaisevat kunkin kiinnostuksen mukaista, monipuoliseen kirjallisuuteen perustuvaa opiskelua. Tauno Saarela toteaa: ”Vankilassa opiskeltiin osittain samoja kirjoja kuin vanhassa työväenliikkeessä, mikä myötävaikutti siihen, että opiskelussa säilyi samankaltainen löyhä suhtautuminen maailmankatsomukseen kuin vanhassa työväenliikkeessä.”⁵⁸ Jos Tammissaaren ”yliopistolla” tarkoitetaan sivistysyliopistoa, tämän vankikohortin opiskelu voisi tällaisen luonnehdinnan ansaita.⁵⁹ Kun SKP:n maanalainen johto vangittiin vuonna 1928, Neuvostoliitossa opiskelleet ja Kominternin kuudennen konferenssin inspiroimat kommunistit alkoivat suunnata opintoja tiukemmin vastaamaan vallankumouksen edellyttämän maanalaisen toiminnan tarpeita. Siirtyä ei varmaankaan ollut yhtäkin ja ehdoton: luonnontieteiden ja yhteiskuntamuotojen historian opiskelu jatkui, ja epäilemättä 1920-luvulla syntyneitä opintojäsenyyksiä ja tehtäviä hyödynnettiin edelleen niin kauan kuin lähdekirjallisuutta oli käytettävissä.

Oikeistoradikalismien nousu johti vuoden 1930 kommunistilakeihin ja kaikenlaisen kommunistiseksi ja maanpetolliseksi tulkitun toiminnan kieltämiseen. Tämä koski myös vankilaopiskelua. Marxilaisen ja vasemmistolaisen kirjallisuuden kieltäminen sekä opintoaineiden takavarikointi väistämättä kavensivat opiskelua. Kähkönen olettaa uskottavan tuntuiseksi, että kun ”kirjat kätkeytyivät piilopaikkoihin” ja ”kun mahdollisuus lukea kokonaisia kirjoja ja vertailla niitä keskenään puuttui”, ”salaisiin ’opintolunttiin’ kirjatut jäsenyydet muuttivat vankien maailmanhahmotusta kärjistyneempään suuntaan”.⁶⁰ Jos 1920-luvulla erilaiset filosofiset teoriat olivat muodissa ja niistä väiteltiin, ”1930-luvulle tultaessa näköalat kapeenivat ja jyrkkenivät rajusti”.⁶¹ Kehitys marxilaisesti suuntautuneesta sivistysyliopistosta kommunistiseksi puoluekouluksi käynnistyi.

Oletimme David-Foxin innoittamina, että Tammisaarenkin opiskelutavan (teema, kysymykset, aineistot, teesit) perustana oli ainakin osittain Neuvostoliitossa 1920-luvun alussa omaksuttu, pragmatismiin perustuva progressiivinen, oppijan itsenäistä toimintaa ja tarpeita korostava pedagogiikka.⁶² Ajattelutavan filosofinen taustahahmo, John Dewey, esitti, että kouluopiskelun perusyksikkönä tulisi olla oppilaan oma toiminta, jossa motiivi ja tarkoitus, teoreettinen ajattelu ja käytännön tekeminen, yhdistyvät.⁶³ Tämän idean tietoteoreettisena lähtökohtana oli teorian ja käytännön välisen kuilun ylittäminen⁶⁴ sekä käsitys siitä, että maailmaa koskevien hypoteesien on perustuttava olosuhteiden huolelliseen analyysiin ja niiden pätevyys ja tämänpuoleisuus on koetettava käytännössä kokeilemalla.⁶⁵

Näyttää siltä, ettei opiskelu LVKY:ssä sen enempiä kuin Tammisaarensakaan 1930-luvulla vastannut näitä kriteereitä. Opintojen ja politiikanteon lähtökohdiksi tulivat SKP:n emigranttien ja Kominternin analyysit, jotka eivät kyenneet ottamaan huomioon Suomen erityisolaja. Näihin analyysihin perustuvien hypoteesien ja toimintaohjeiden kokeilu käytännössä johti usein umpikujaan. Eräs esimerkki tästä on yleislakon organisointi Tammisaaren valtiollisten vankien nälkälakon tukemiseksi vuonna 1929. Tämä surkeasti epäonnistunut tapahtuma osoitti puheet järjestäytymättömän työväestön vallankumouksellisesta potentiaalista paikkansapitämättömiksi,

edisti ammattiyhdistysliikkeen hajoamista ja kiihdytti kommunismin vastaisuutta Suomessa.⁶⁶

Lähdeviitteet

- 1 Suomen sosialistisen työväenpuolueen vuoden 1920 ohjelman yleisvaltiollisen osan ensimmäinen kohta kuuluu: ”Porvarillinen valtiokoneisto on poistettava ja virkavalta karkotettava kaikkialta. Sen sijaan on järjestettävä köyhälistön valta työväenneuvostojärjestelmän muodossa”. Suomen sosialistisen työväenpuolueen ohjelma, hyväksytty puolueen perustavassa kokouksessa Helsingissä 13.5.1920, <http://www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelmat/SSTP/sstpohjelma1920>, viitattu 18.9.2015.
- 2 Kasvatustarkastaja Paavo Mustalan ja varatuomari Aarne Rinteen kertomus 9.–11.11.1931 toimitetusta tutkinnasta, joka koski valtiollisten vankien oloja Tammisaaren pakkotyölaitoksessa, 5.12.1931. Kansio 2796, Valtiollisen poliisin I arkisto (tästä lähtien EK-Valpo I), Kansallisarkisto (tästä lähtien KA).
- 3 Kuulustelupöytäkirja, 9.–11.11.1931 toimitetut kuulustelut valtiollisten vankien oloista, kasvatustarkastaja Paavo Mustala ja varatuomari Aarne Rinteen. Kansio 2789, EK-Valpo I, KA.
- 4 Lackman 1994, 50.
- 5 Saarela 2008, 578.
- 6 Savolainen 2000; Krekola 2006; Saarela 2008.
- 7 Parkkari 1961; Tuominen 1958; Väre 1990.
- 8 Kähkönen 2010.
- 9 Harding 1993.
- 10 David-Fox 1997.
- 11 Ristiriita oli ilmeinen alusta asti. Puolueideologi Liadov ilmaisi sen vuonna 1923 seuraavasti: ”Amerikkalaiset menetelmät opettavat jokaista asettamaan ja kehittämään itsenäisesti kysymyksiä. Mutta voin kuvitella, mitä tapahtuisi puoluekurillemme, kun jokainen Komsomolin jäsen asettaisi ja ratkaisi-

- si näitä kysymyksiä (...) Se on ristiriidassa käytäntömme kanssa.” David-Fox 1997, 124.
- 12 Krekola 2006.
  - 13 Saarela 2008, 578–580.
  - 14 Saarela 2008.
  - 15 Parkkari 1961, 98.
  - 16 Lackman 1994, 66.
  - 17 Kasvatustarkastaja Paavo Mustalan ja varatuomari Aarne Rinteen kertomus 9.–11.11.1931 toimitetusta tutkinnasta, joka koski valtiollisten vankien oloja Tammisaaren pakkotyölaitoksessa, 5.12.1931. Kansio 2796, EK-Valpo I, KA.
  - 18 Savolainen 2000, 38–39; Saarela 2008, 438–439.
  - 19 Matkakertomus, koskee matkaa Tammisaareen 1–2/6 1934, 5.6.1934, Rusko Sihvonon. Kansio 2789, EK-Valpo I, KA.
  - 20 Eri dokumenteissa neuvostoista käytetään eri aikoina hieman eriäviä nimityksiä. Joskus puhutaan esimerkiksi vankila-, kasarmi- ja kerrosneuvostoista, joskus taas keskus-, kasarmi- ja työpajaneuvostoista.
  - 21 Kuulustelupöytäkirja, 9.–11.11.1931 toimitetut kuulustelut valtiollisten vankien oloista, kasvatustarkastaja Paavo Mustala ja varatuomari Aarne Rinne. Kansio 2789, EK-Valpo I, KA.
  - 22 Tuominen 1958, 158.
  - 23 Tuominen 1958, 158.
  - 24 Tuominen 1958, 161.
  - 25 Matkakertomus komennuksien N:o 53 ja 54 nojalla 31.10.–1.11.1928 tehdystä virkamatkasta Tammisaaren pakkotyölaitokseen, 3.11.1928, Aarne Rinne ja tuntematon (nimikirjoitus epäselvä). Kansio 2787, EK-Valpo I, KA.
  - 26 Matkakertomus komennuksien N:o 53 ja 54 nojalla 31.10.–1.11.1928 tehdystä virkamatkasta Tammisaaren pakkotyölaitokseen, 3.11.1928, Aarne Rinne ja tuntematon (nimikirjoitus epäselvä). Kansio 2787, EK-Valpo I, KA.
  - 27 Kooste vangeilta takavarikoiduista ja puhtaaksi kirjoitetuista dokumenteista, siteeratun osan otsikko: ”Historiaa, eri oppisuuntia y.m. opiskelua koskevaa”, ei päivämäärää. Kansio 2790, EK-Valpo I, KA.
  - 28 Kooste vangeilta takavarikoiduista ja puhtaaksi kirjoitetuista dokumenteista, siteeratun osan otsikko: ”Historiaa, eri oppisuuntia y.m. opiskelua koskevaa”, ei päivämäärää. Kansio 2790, EK-Valpo I, KA.
  - 29 Parkhurst 1922/1930.
  - 30 David-Fox 1997, 121.
  - 31 David-Fox 1997.
  - 32 Allerman, A.: Opintotyö ja sen metodit. *Kommunisti* 5/1927, 212.
  - 33 Allerman, A.: Opintotyö ja sen metodit. *Kommunisti* 5/1927, 212.

- 34 Allerman, A.: Opintotyö ja sen metodit. *Kommunisti* 5/1927, 213.
- 35 Tuominen 1958, 145.
- 36 Kopio otsikoimattomasta dokumentista, joka on löydetty tammikuussa 1929 Tammisaaren pakkotyölaitoksella, ”kirjoitettu Lauri Henrikssonin käsialalla”. Kansio 2792, EK-Valpo I, KA.
- 37 Kopio otsikoimattomasta dokumentista, joka on löydetty tammikuussa 1929 Tammisaaren pakkotyölaitoksella, ”kirjoitettu Lauri Henrikssonin käsialalla”. Kansio 2792, EK-Valpo I, KA.
- 38 Konekirjoitettu kooste dokumenteista, jotka on takavarikoitu vangeilta Tammisaaren pakkotyölaitoksessa, ei päivämäärää. Kansio 2790, EK-Valpo I, KA.
- 39 Kooste vangeilta takavarikoiduista ja puhtaaksi kirjoitetuista dokumenteista, siteeratun osan otsikko: ”Historiaa, eri oppisuuntia y.m. opiskelua koskevaa”, ei päivämäärää. Kansio 2790, EK-Valpo I, KA.
- 40 Ks. esim. Kuulustelupöytäkirja, 9.–11.11.1931 toimitetut kuulustelut valtiollisten vankien oloista, kasvatustarkastaja Paavo Mustala ja varatuomari Aarne Rinne. Kansio 2789, EK-Valpo I, KA. Tuominen kuvaa tätä käännettä seuraavasti: ”Venäjällä koulutetut niin sanotut punaiset maisterit löivät nyt leimansa vankijoukon elämään samalla, kun laativat tarkkoja, stalinistisia opiskelusuunnitelmia vankilatovereitaan varten. Neuvostosysteemi oli nyt kehitetty huippuunsa, organisointi oli ulotettu neljän jopa kahdenkin miehen selleihin.” Tuominen 1958, 332.
- 41 Ilmoitus N:o 227/344, 13.11.1934, Gösta Hermanson. Kansio 2789, EK-Valpo I, KA.
- 42 Todellisuus Tammisaaren pakkotyölaitoksesta (August Nurmelan selostus), EK:n Vaasan edustuksen ilmoitus EK:n pääosastolle, 16.3.1933. Kansio 2789, EK-Valpo I, KA.
- 43 Kähkönen 2010, 104.
- 44 Ilmoitus, koskeva SAJ:n toimesta levitettävää selostusta komm. poliitt. vankien oloista, 26.9.1933, allekirjoitus F.K. Kansio 2789, EK-Valpo I, KA. Ilmoituksen liitteenä ”Totuus Suomen vankilahelvetistä” -niminen, allekirjoittamaton dokumentti.
- 45 Räisänen, Yrjö: Tammisaaren pakkotyölaitoksen oloista kysely. *Suomen Sosialidemokraatti* 4.2.1933, 5.
- 46 Matkakertomus, koskee matkaa Tammisaareen 31/5-1/6 1933, 2.6.1933, Rusko Sihvonen. Kansio 2789, EK-Valpo I, KA.
- 47 Matkakertomus, koskee matkaa Tammisaareen 1-2/6 1934, 5.6.1934, Rusko Sihvonen. Kansio 2789, EK-Valpo I, KA.
- 48 Matkakertomus, koskee matkaa Tammisaareen 1-2/6 1934, 5.6.1934, Rusko Sihvonen. Kansio 2789, EK-Valpo I, KA.
- 49 Krekola 2006, 987.

- 50 Parkkari 1961, 219.
- 51 Parkkari 1961, 249.
- 52 Savolainen 2000.
- 53 Savolainen 2000, 101.
- 54 Björne toteaa oikeushistoriallisessa tutkimuksessaan EK:n laajentaneen tehtäväkenttäänsä valtiorikoksista tutkivasta viranomaisesta poliittisen toimijan suuntaan: ”Se rupesi harjoittamaan myös valistustoimintaa ja muiden viranomaisten painostusta, eikä liene kärjistettyä sanoa, että se paisui vähitellen valtioksi valtiossa. EK mm. painatti lisääntyvästä kommunistien toiminnasta ja solutustyöstä pitkiä muistiota, joilla se pyrki saamaan poliittiset päätöksentekijät ryhtymään toimiin yhä uusia kommunistiseksi katsottavia toimintamuotoja vastaan.” Björne 1977, 23. Kekkonen puolestaan toteaa, että EK pyrki ”aktiivisesti ohjailemaan syyttäjien ja tuomioistuinten toimintaa.” Kekkonen 1996, 193.
- 55 Vastustajien ”hoipertelijoiksi” leimaamat toimijat olivat organisoituneet Valtilan ja Sörnäisten sosialistisiin työväenyhdistyksiin ja heihin kuului monia lakkautetun SSTP:n johtoon kuuluneita henkilöitä. Tunnettuja ”hoipertelijoita” olivat mm. Kusti Kulo, Niilo Wälläri, Eino Pekkala ja Matti Väisänen. Saarela 2008, 736–751.
- 56 Krekola 2006, 78.
- 57 Krekola 2006.
- 58 Saarela 2008, 580.
- 59 Vrt. Krekola 2006, 88.
- 60 Kähkönen 2010, 147.
- 61 Kähkönen 2010, 147.
- 62 Esim. Zepper 1965, 33–37.
- 63 Dewey 1957, Miettinen 1990, 41–52.
- 64 Dewey 1929/1999.
- 65 Miettinen 1998.
- 66 Kettunen 1986, 379.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Valtiollisen poliisin I arkisto (EK-Valpo I)

28 Asiamapit

2787 Punakapina ja valtiolliset vangit (1910–1940)

2789 Punakapina ja valtiolliset vangit (1910–1940)

2790 Punakapina ja valtiolliset vangit (1910–1940)

2792 Punakapina ja valtiolliset vangit (1910–1940)

2796 Punakapina ja valtiolliset vangit (1910–1940)

Lehdistö

Kommunisti 1927

Suomen Sosiaalidemokraatti 1933

Internet-lähteet

Suomen sosialistisen työväenpuolueen ohjelma <http://www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelmat/SSTP/sstpohjelma1920>.

Kirjallisuus

Allerman, A. (1927): Opintotyö ja sen metodit. *Kommunisti* 5/1927.

Björne, Lars (1977): “..syihin ja lakiin eikä mielivaltaan.. .” *Tutkimus Turun hovioikeuden poliittisista oikeudenkäynneistä vuosina 1918–1939*. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja N:o 117. Suomalainen lakimiesyhdistys, Helsinki.

David-Fox, Michael (1997): *Revolution of the mind: Higher learning among the Bolsheviks, 1918–1929*. Cornell University Press, Ithaca, N.Y.

Dewey, John (1957): *Koulu ja yhteiskunta*. Otava, Helsinki.

Dewey, John (1929/1999): *Pyrkimys varmuuteen. Tutkimus tiedon ja toiminnan suhteesta*. Gaudeamus, Helsinki.

Harding, Sandra (1993): Rethinking standpoint epistemology: What is “strong objectivity”? Teoksessa Linda Alcoff & Elizabeth Potter (toim.), *Feminist epistemologies*. Routledge, New York, 49–82.

Kekkonen, Jukka (1996): *Kriisit, valta ja oikeus*. Lakimiesliiton kustannus, Helsinki.

- Kettunen, Pauli (1986): *Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus. Tutkimus sosiaalidemokratiasta ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918–1930*. Historiallisia tutkimuksia 138. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Krekola, Joni (2003): Aina joku peittää – Luottamuksen ongelma Suomen maanalaisessa kommunismissa. Teoksessa Sakari Saaritsa & Kari Teräs (toim.), *Työväen verkostot*. Väki Voimakas 16. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere, 36–61.
- Krekola, Joni (2006): *Stalinismin lyhyt kurssi. Suomalaiset Moskovan Lenin-koulussa 1926–1938*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kähkönen, Sirpa (2010): *Vihan ja rakkauden liekit. Kohtalona 30-luvun Suomi*. Otava, Helsinki.
- Lackman, Matti (1994): Etsivä keskuspoliisi 1919–1937. Teoksessa Matti Simola & Jukka Salovaara (toim.), *Turvallisuuspoliisi 75 vuotta*. Sisäasiainministeriö, poliisiosasto, Helsinki, 11–100.
- Miettinen, Reijo (1990): *Koulun muuttamisen mahdollisuudesta. Tutkimus opetus-työn kehityksestä ja ristiriidoista*. Gaudeamus, Helsinki.
- Miettinen, Reijo (1998): Miten kokemuksesta voi oppia? Kokemus ja reflektiivinen ajattelu John Deweyn toiminnan filosofiansa. *Aikuiskasvatus* 18 (2), 84–97.
- Parkhurst, Helen (1922/1930): *Education on the Dalton plan*. D. Bell & Sons, London.
- Parkkari, Nestori (1961): *Väkivallan vuodet*. Kansankulttuuri, Helsinki.
- Saarela, Tauno (2008): *Suomalainen kommunismi ja vallankumous 1923–1930*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Savolainen, Hanna (2000): *Tuomittu elämään. Poliittiset naisvangit Hämeenlinnan kuritusuone- ja keskusvankilayhteisössä 1924–1939*. Suomen historian julkaisematonta pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto, historian laitos.
- Tuominen, Arvo (1958): *Maan alla ja päällä. Muistelmia vuosilta 1921–1933*. Tammi, Helsinki.
- Väre, Niilo (1990): *Meitä murtaneet ei piiskurit*. WSOY, Helsinki.
- Zepper, John T. (1965): N. K. Krupskaja on complex themes in Soviet education. *Comparative Educational Review* 9 (1), 33–37.

Sivistystä metsäkämppien miehille

Kirjakaapeista sivistystä

Siirtokirjastot ovat olleet sekä kansallisesti että kansainvälisesti osa syrjäisten tai liikkuvien työmaiden työntekijöille tarjottuja palveluja. Pohjoismaissa siirtokirjastot ovat olleet myös osa maaseudun kirjastotoiminnan kehittämistä, missä kaupunki- tai maakuntakirjastot tarvittaessa lainasivat kirjallisuutta maaseudun kirjastoihin. Kunnallisen kirjastotoimen vahvistuessa huomio kiinnittyi erilaisiin väestöryhmiin, jotka eivät voineet käyttää olemassa olevien kirjastojen palveluja. Kirjastolainsäädäntöä kehittäneen komitean luettelossa näihin ryhmiin luettiin vuonna 1950 sairaalapotilaat, erilaisten huoltolaitosten asukit, vangit sekä eristyneissä oloissa työskentelevät henkilöt. Eristyneitä työskentelyolosuhteita edustivat metsätyömaat, majakat, laivat ja voimalaitos- ja tienrakennustyömaat.¹

Ajatus hyvän kirjallisuuden paheilta (etenkin viinalta) suojelevasta vaikutuksesta esiintyi jo 1800-luvulla sivistyneistön keskusteluisissa, kun pohdittiin suomenkieliselle rahvaalle tarkoitetun kirjastolaitoksen toteuttamista.² Kirjallisuuden saamista metsätyömiesten luettavaksi suunniteltiin 1900-luvun alkuvuosina, jolloin Suomen Metsänhoitoyhdistyksessä tehtiin esitys kirjojen hankkimisesta metsäkämpille yhteistyössä puutavarayhtiöiden kanssa. Samankaltaisia esityksiä teki seuraavalla vuosikymmenellä Kansanvalistusseuran Kainuun osasto, mutta nämä pyrkimykset eivät tuottaneet merkittäviä tuloksia. Lapin alueen metsätyömailla siirtokirjastotoiminta käynnistyi vuonna 1924, kun settlementityötä tehnyt Rovalan Settlementti perusti kaikkiaan 10 kirjakaappia, kussakin 60 kirjaa. Ennen toista maailmansotaa Rovalan käytössä oli noin sata kirjakaappia, joiden kirjallisuudesta neljä viidesosaa oli kaunokirjallisuutta ja loput tieto-

kirjallisuutta. Nämä kirjakaapit tuhoutuivat toisen maailmansodan loppuvaiheessa.³

Metsätyömiesten sivistäjien joukkoon saatiin uusi toimija, kun Työväen Sivistysliitto (TSL) perusti Metsämiesten siirtokirjaston. Tässä artikkelissa tarkastellaan Metsämiesten siirtokirjaston toimintaa sen perustamisesta (1949) metsäkämpin valtakauden päättymiseen (1970-luvun alku). Artikkelissa selitetään siirtokirjastotoiminnan vaiheita ja asetetaan se osaksi työväestön sivistyspyrkimyksiä, sekä tarkastellaan metsätalouden eri tahojen näkemyksiä siirtokirjaston toiminnasta.

Keskeisiä käsitteitä ovat sivistys ja valta. Sivistyksen tarkastelussa painottuvat Työväen Sivistysliiton tavoitteet, jotka tiivistyvät kolmeen kokonaisuuteen: 1) kirjallisuus vaihtoehtoisena ja arvostettuna vapaa-ajanviettopapana metsäkämpissä, 2) metsätyömiesten ammatillisen osaamisen kehittäminen ja 3) metsätyömiesten yhteiskunnallinen kasvattaminen. Vallan osalta artikkelissa keskitytään siihen, miten metsätalouden eri toimijoiden arvot ja tavoitteet vaikuttivat siirtokirjaston toimintatapoihin ja kirjakaappien sisältöön. Tärkein lähdeaineisto on Työväen Sivistysliiton arkistoaineisto, joka on talletettu Työväen arkistoon. Muita lähteitä olivat haastatteluaineisto, joka koottiin Metsäammatit metsätalouden murroksessa -tallennushankkeessa vuosina 1999–2002, komiteamietinnöt, lehdet ja kirjallisuus.

Vuonna 1918 perustetun Sivistysliiton tavoitteena oli ”levittää sosiaalista valistusta työväen keskuuteen ja tyydyttää sen henkisiä kulttuuritarpeita”.⁴ Tavoitteen saavuttamiseksi Sivistysliitto järjesti luentoja yhteiskunnallisista teemoista, aloitti opintopiiri- ja kirjeopistotoiminnan sekä levitti kirjallisuutta työväestön keskuuteen. Jo ensimmäisenä toimintavuotena Sivistysliitossa laadittiin kirjalluetteloita työväen kirjastoja varten, mikä osoittaa lukemisen tärkeää asemaa työväestön omaehtoisessa sivistämisessä.

Toisen maailmansodan jälkeen Työväen Sivistysliitossa huomio kohdistettiin kahteen eristyneessä oloissa työskentelevään ryhmään: metsätyömiehiin ja merimiehiin. Tässä sivistystyössä yksi keskeinen toimintamuoto oli siirtokirjastojen perustaminen, joka merimies-

ten osalta toteutettiin vuonna 1948 yhteistyössä Merimies-Unionin kanssa. Merimiesten siirtokirjasto sijoitettiin edellisenä vuonna perustetun Merimiesten Opintotoimikunnan yhteyteen, jota rahoitettiin kauppa- ja teollisuusministeriön niin sanotusta lästirahastosta myöntämällä apurahalla.⁵

Metsätyömiesten osalta Työväen Sivistysliiton perustama Metsämiesten siirtokirjasto kilpaili muiden siirtokirjastojen kanssa. Metsätyömiesten vapaa-ajan täytteeksi omaa arvomaailmaansa kuvastavia kirjakaappeja varustivat myös Metsähallitus ja metsäteollisuusyritykset sekä kristillissävytteistä setlementtityötä tehneet Rovala ja Kainula. Kämpille kuljetetuissa kirjakaapeissa tiivistyivät eri intressiryhmien tavoitteet ja halut vaikuttaa metsätyömiesten vapaa-aikaan ja ammattitaitoon, mutta myös maailmankatsomukseen ja yhteiskunnalliseen aktiivisuuteen.

Tilapäisasumista metsäkämpissä

Toisen maailmansodan jälkeen metsätyömailla työskenteli talvisen hakkuukauden aikana enimmillään 300 000 miestä. Heille puutavaran hakkuu ja metsäkuljetus olivat talvista urakkatyötä, jossa etenkin sydäntalvella valoisa työaika supistui muutamaan tuntiin. Loput vuorokauden tunnit metsätyömiehet oleilivat kämpässä muun muassa kunnostaen työkalujaan ja varusteitaan. Arviot metsäkämpissä asuneiden miesten määristä vaihtelevat. Talvella 1952–1953 Itä- ja Pohjois-Suomessa oli käytössä noin 1 500 metsäkämpää ja 500 vuokrattua yhteisasuntoa, joiden majoituskapasiteetti oli noin 40 000 miestä. Noin neljännes näiden alueiden kaikista metsätyömiehistä asui hakkuukauden aikana metsäkämpillä. Kymmenisen vuotta myöhemmin (1964) koko maassa metsäkämppejä oli käytössä 3 500 ja näissä majoituspaikkoja noin 43 000 miehelle.⁶

Metsäkämppien määrän lisäys suhteessa majoituspaikkoihin oli seurausta lainsäädännön sekä erilaisten ohjeiden ja sopimusten muutoksista, jotka jatkuvasti tiukensivat kämppien asumisolosuhteille asetettuja vaatimuksia ja pienensivät kämppien majoituskapasiteettia.

Parin vuosikymmenen välein uudistetussa lainsäädännössä nostettiin metsätyömiesten elinolojen minimimitavoitteita muun muassa asumistilavuuden, lämmityksen ja valaistuksen osalta sekä edellyttämällä kämppäemäntien palkkaamista.⁷

Metsäkämpillä asuneet metsätyöntekijät eivät muodostaneet pysyvää yhteisöä. He olivat lähes satunnaisesti valikoitunut joukko miehiä, jotka asuivat muutamasta viikosta muutamaaan kuukauteen samassa metsäkämpässä.⁸ Yhteiselo ahtaissa kämpissä oli tiivistä ja yksityisyys käytännössä olematonta. Alkeellisimmissä kämpissä yhteislavereilla nukkuvien miesten omaa tilaa määrittivät naula seinässä (tavaroiden säilyttämiseksi), nukkumalaverin sylkilaudat pään molemmin puolin ja oma istumapaikka nukkumalaverin päädysssä.⁹ Metsätyömaiden kämppääsumista onkin kuvattu eräänlaiseksi jatkeeksi toisen maailmansodan aikaiselle korsuasumiselle. Tehdasyhteisön työväestön eduista ja yhteistoiminnasta metsätyömiehet saattoivat vain uneksia.

Osa metsätyömiehistä asui viikkoja, jopa kuukausia näissä syrjäisissä ja varustukseltaan vaatimattomissa metsäkämpissä, joissa elämä oli täynnä ahtautta, melua, väsymystä ja talvista pimeyttä. Työväen Sivistysliiton opintoneuvoja Kerttu Värn totesi matkakertomuksessaan 1950-luvun alussa osan metsäkämpistä olleen niin siivottomia, ettei siellä voinut lainkaan opiskella. Tilanahtauden ja melun ohella lukemisharrastusta häittäsi valon puute. Valaistuksen lähteenä yleistyivät 1930-luvulla voimavalolyhdyt (Petromax ja Tiley) ja 1950-luvulla aggregaattien voimalla toimivat sähkölamput. Kuitenkin vielä 1960-luvulla vain 40 prosenttia kämpistä valaistiin sähkö- tai kaasuvälisillä.¹⁰

Takametsissä lyhyiden työsuhteiden varassa tehty metsätyö ylläpiti metsäteollisuuden puunhankintaa ja siten mahdollisti laajenevan metsäteollisuustuotannon, jonka vienti puolestaan kannatteli valtion taloutta. Metsätalous- ja metsäteollisuustuotteiden vienti muodosti 1950-luvulla noin 80 prosenttia vientituloista. Metsäsektorin osuus vientituloista aleni nopeasti seuraavan vuosikymmenen aikana: osuus oli 75 prosenttia vuonna 1960 ja enää 56 prosenttia vuonna 1970.¹¹

Puunkorjuun kansantaloudellinen tärkeys ei välittynyt metsäkämpille asti, eikä metsätyötä erityisesti arvostettu. Maaseudulla asuvien

miesten oletettiin pystyvän metsätyöhön, eikä työn nähty vaativan erityistä ammattikoulutusta. Koulutuksen vähäisyys korostuikin vuosina 1999–2002 tehdyissä metsätyömiesten haastatteluissa, joissa lukuisten miesten elämäntarinoita sävytti siirtyminen kansakoulun jälkeen metsätyöhön perheen talouden avustamiseksi. Metsätyössä tarvittava ammattitaito opittiin lähisukulaisia tai muita vanhempia työmiehiä seuraten. Alan ammattikoulutus yleistyi vasta 1960-luvulla, mikä osaltaan ohjasi metsätyöntekijöiden muovautumista metsurien ammattiryhmäksi 1970-luvun alkuun mennessä.¹²

Metsätyöntekijät muodostivat, ennen 1970-luvulla tapahtunutta metsätyön ammatillistumista, taustoiltaan sekalaisen joukon, jonka sijoittaminen perinteiseen työntekijöiden määritelmään on vaikeaa. Metsätyöntekijöiden joukossa oli maanviljelijöitä ja pienviljelijöitä, jotka kesäaikaisen maataloustyön ohella työskentelivät talvisin metsätyömailla. Osa heistä toimi satunnaisesti myös työnantajina, kun he omien metsiensä puunmyynnin yhteydessä palkkasivat metsätyömiehiä hankintahakkuisiin. Hevosen tai maataloustraktorin omistaneet metsätyömiehet toimivat toisinaan aliurakoitsijoina, jotka maksoivat hakuuomistajien palkat. Metsätyöntekijöiden toisen äärilaidan muodostivat sekatyömiehet, jotka vuodenvierrossaan työllistyivät talvisin metsätyömaille ja kesäisin vaihtelevasti erilaisiin töihin maataloudessa, satamissa tai rakennuksilla.

Metsätyömiesten ammattikunnan hajanaisuus näkyi ammatillisen järjestäytymisen hitaudessa. Ammattiliittoon kuulumista rajoitti työsuhteiden lyhytaikaisuus ja työtehtävien vaihtuminen vuodenaikojen tahdissa. Metsätyömiesten ammattiliittojen jäsenmäärät vaihtelivatkin vuodenaikojen mukaan, kun syksyllä hakkuutöiden alkaessa liittyneet jäsenet erosivat liitoista kevään tultua. Lisäksi osa maatalouteen kiinnittyneistä maanviljelijä- ja pienviljelijätaustaisista metsätyömiehistä vierasti poliittisesti punertavaa ammatillista järjestäytymistä.¹³

Osansa metsätyöntekijöiden ammatillisen järjestäytymisen hitauteen oli sosialidemokraattien ja kommunistien valtataistelulla. Vuonna 1949 Kemin lakkotapahtumien jälkeen SAK (Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto) erotti jäsenyydestään aiemmin

metsätyömiehiä edustaneen, kommunistien hallitseman Suomen Metsä- ja Uittotyöväen Liiton (SMUL). SAK kehotti metsätyömiehiä siirtymään sosialidemokraattien hallitsemaan Maa- ja Sekatyöväen Liittoon, joka vuonna 1953 muutti nimensä Suomen Maaseutu-työväen Liitoksi (SML). Kuitenkin SMUL säilytti aina 1950-luvun loppupuolelle asti asemansa pohjoissuomalaisen metsätyömiesten ammattiliittona.¹⁴

Pitkään hajanaiseksi ja voimattomaksi jääneet ammattiliitot taistelivat parempien palkkausehtojen ja ammatillisen koulutuksen järjestämisen puolesta. Näistä ponnisteluista huolimatta metsätyömailla työskennelleet miehet jäivät osittain sivuun suomalaisessa yhteiskunnassa ja työelämässä toisen maailmansodan jälkeen tapahtuneesta taloudellisesta ja sosiaalisesta kehityksestä.¹⁵ Työväen Sivistysliitto pyrki kuitenkin tarjoamaan metsätyömiehille Metsämiesten siirtokirjaston muodossa mahdollisuuden sivistykseen.

Metsämiesten siirtokirjasto

Toisen maailmansodan jälkeen metsätyömaat kilpailivat työvoimasta yhteiskunnan jälleenrakennuksen luomien työpaikkojen kanssa. Kansanhuoltoministeriön asettama toimikunta oli vuonna 1945 huolissaan metsätyövoiman riittävydestä ja esitti muun muassa kämppien viihtyvyyden lisäämistä, jossa siirtokirjastojen perustamisellakin oli osuutensa.¹⁶ Vuonna 1949 SKDL:n kansanedustaja Hannes Tauriainen ehdotti lakialoitteessaan valtionavustuksen myöntämistä metsä- ja uittotyöväen sivistys- ja ammatitason kohottamista edistävän yhdistyksen tai järjestön kirjastotoimintaan.¹⁷

Vuoden 1949 valtion talousarviossa suurin osa metsä- ja uittotyömaiden sivistystyön järjestämiseen myönnettyistä varoista ohjattiin rovaniemeläiselle Rovalalle, joka setlementtiliikkeen arvojen mukaisesti sitoutui kristillisen vastuuntunnon herättämiseen, uskonnolliseen ja yhteiskunnalliseen toimintaan sekä ihmisten keskinäisen avunannon vahvistamiseen. Saamaansa rahoitusta Rovala käytti sodassa tuhoutuneiden kirjakaappien uusimiseen, ja vuonna 1950 Ro-

Työväen Sivistysliiton Metsämiesten siirtokirjaston pitkäaikainen kirjastonhoitaja Kerttu Värn Pohjola-opistolla marraskuussa 1959 opiston 10-vuotisjuhlien aikaan. Kerttu Värnin panos siirtokirjaston kehittämisessä oli ratkaiseva ja hänen aktiivinen toimintansa mahdollisti laadukkaan kirjavalikoiman tarjoamisen metsätyömaiden asukkaille. Kuva: Työväen arkisto.

vala sai perustettua noin 50 uutta kirjakaappia tavoitteeksi asetetusta 200 kirjakaapista. Työväen Sivistysliiton osuus valtion rahoituksesta jäi verraten vähäiseksi.¹⁸

Työväen Sivistysliiton siirtokirjastotoiminnan alkuna oli Rovaniemen ammatillisen paikallisjärjestön kesällä 1948 koollekutsuma kokous, johon Sivistysliiton lisäksi osallistui edustajia SAK:sta, metsätyöntekijöiden ammattiliitoista (SMUL, Metsä- ja Uittotyöläisten ja Hevosmiesten osastot) sekä Lapin Metsä- ja Uittotyönjohtajien yhdistyksestä. Myönteisen aloituspäätöksen jälkeen Sivistysliitto haki rahoitusta siirtokirjaston perustamiseen. Metsämiesten Säätiön (noin 80 000 markkaa) ja valtionavun (noin 120 000 markkaa) avulla Sivistysliitto varusti 20 kirjakaappia, jossa kussakin oli 32–36 kirjaa. Siirtokirjaston keskuspaikaksi sovittiin Kajaani, jossa kirjaston hoidosta ja lähetyksistä vastasi TSL:n opintoneuvoja Eini Loukkola

(myöh. Kosonen). Vastuu siirtokirjastosta siirtyi jo seuraavana vuonna Rovaniemellä toimineelle TSL:n opintoneuvoja Kerttu Värnille.¹⁹

Siirtokirjastot olivat osa Työväen Sivistysliiton metsätyömiehiin kohdistamaa sivistystyötä, jossa kirjakaapit tukivat sekä itsenäisesti että opintopiireissä tapahtuvaa opiskelua. Sivistysliitto koulutti metsä- ja uittotyömaiden opinto-ohjaajia, jotka ohjasivat metsätyömaiden opintokerhoja, järjestivät luento- ja opintotilaisuuksia sekä edistivät opintokerho- ja itseopiskelua.²⁰ Sivistysliitto julkaisi metsätyömiehiä varten Metsä- ja uittotyöväen kirjekurssin, jonka seitsemässä opetuskirjeessä oli sekä metsäammattia että ammattiyhdistysliikettä käsitteleviä tekstejä.²¹

Sivistysliiton opintotoiminnan järjestäminen metsätyömaiden olosuhteissa osoittautui vaikeaksi ja metsätyömiehet ovatkin haastattelussa kuvanneet metsäkämppien asumisolojen ja metsätyön raskauden vähentäneen kirjojen lukemista.²² Lyhyiden työsuhteiden vuoksi useita viikkoja kestäneiden opintokerhojen malli ei soveltunut metsäkämppien oloihin eikä metsätyömiesten arkeen.

Metsämiesten siirtokirjaston kehittämiseksi Työväen Sivistysliiton työntekijät tutustuivat Kajaani Oy:n ja Rovalan siirtokirjastoihin sekä Merimies-Unionin laivakirjastoihin. Vuonna 1958 opintoneuvoja Kerttu Värn ja pääsihteeri Arvi Hautamäki perehtyivät Ruotsissa metsätyömaiden sekä uitto- ja erottelutyömaiden siirtokirjastotoimintaan, jonka järjestämisestä vastasi Arbetarnas Bildningsförbund (ABF) yhteistyössä metsäteollisuusyhtiöiden ja valtion kanssa.²³ ABF oli aloittanut toiminnan talvella 1946–1947 metsäteollisuuden rahoituksen turvin ja Suomesta poiketen Ruotsissa myös paikalliset kirjastot osallistuivat metsätyömaiden siirtokirjaston toimintaan. Kirjaston lisäksi opintokerhotoiminta oli alusta alkaen ABF:n keskeinen työmuoto. Metsätyönantajat ilmoittivat ABF:n opintoneuvoja Felix Larssonille tulevista hakkuutyömaista ja metsäkämppien sijainnista, mikä helpotti metsätyömiesten opintopiiritöiminnan suunnittelua ja kirjakaappien lähettämistä.²⁴

Suomessa sosialidemokraattien hallitsema Työväen Sivistysliitto nojasi toiminnassaan yhteistyöhön Suomen Maaseututyöväen Liiton kanssa, mitä vahvisti Liiton edustajan nimeäminen siirtokirjaston

johtokuntaan vuodesta 1957 alkaen.²⁵ Sivistysliitto pyrki yhteistoi-
mintaan Pohjois-Suomessa vaikuttaneen metsätyömiesten toisen
ammattiliiton (SMUL) kanssa, mutta yhteistyö osoittautui vaikeaksi
ja kiistojen sävyttämäksi. Metsätyömiesten ammatillisen järjestäyty-
misen kahtiajaon päättyminen liittojen yhdistymiseen vuonna 1959
yksinkertaisti tilannetta.²⁶ Työväen Sivistysliiton sisällä poliittinen
kiistely vaimeni vuonna 1964, kun kansandemokraatit irtautuivat
Sivistysliiton yhteydestä ja perustivat opintokerholain innoittamina
oman järjestön, Kansan Sivistystyön Liiton (KSL).²⁷

Metsätyömaiden siirtokirjastot toimivat irrallaan kunnallisesta kir-
jastolaitoksesta ja siirtokirjastojen taustalla oli, vuoden 1950 kirjasto-
komitean ehdotusta mukaillen, joko järjestö tai metsäalan työnanta-
ja. Kirjastokomitean suositusten mukaisesti valtio tuki siirtokirjastoja
järjestämällä neuvontaa ja antamalla taloudellista apua.²⁸ Kirjastolain
mukaista valtionapua Metsämiesten siirtokirjastolle myönnettiin
ensimmäisen kerran vuonna 1964; aiemmin siirtokirjastolle ohjau-
tunut valtion rahoitus sisältyi metsätyömiesten sivistystyöhön suun-
nattuun rahoitukseen. Pääsy valtion tukeen oikeutetuksi sosiaaliseksi
erityiskirjastoksi velvoitti siirtokirjastoa noudattamaan tarkemmin
säädöksiä ja kirjaston toimintaa seurasi erityinen kirjastontarkastaja.

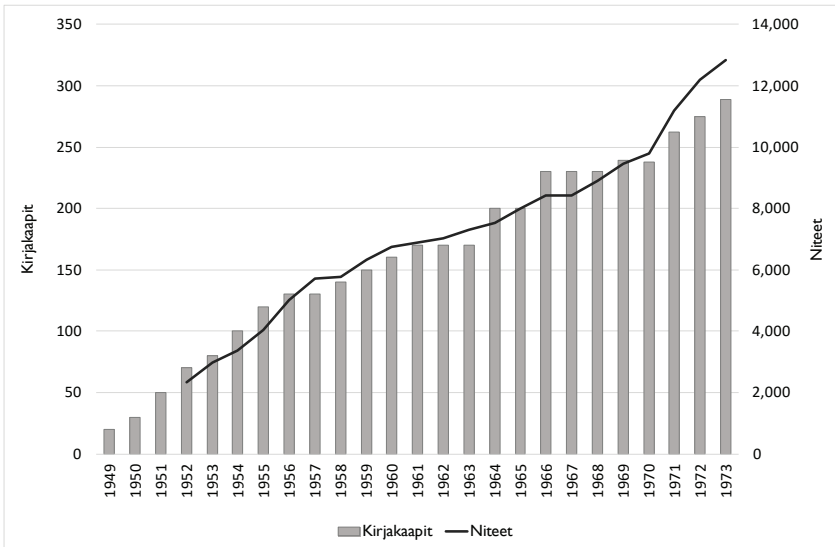
Valtion rahoituksesta huolimatta Metsämiesten siirtokirjaston ra-
hoitus jouduttiin kokoamaan useasta eri lähteestä: vuonna 1965 toi-
mintaa rahoittivat valtio (12 000 mk) ja Metsämiesten Säätiö (2 500
mk) sekä osa toiminta-alueen kunnista 50–200 markan avustuksilla.
Myös metsäteollisuus rahoitti vähäisessä määrin siirtokirjastoa. Vuo-
sina 1949–1968 eri perustein määräytyneet valtionapu kattoi keski-
määrin 68 prosenttia ja Metsämiesten Säätiön apuraha keskimäärin
28 prosenttia Metsämiesten siirtokirjaston kuluista.²⁹

Siirtokirjastotoiminnan kuluista kirjahankinnat ja kirjastoauton
käyttö muodostivat lähes yhtä suuret osuudet (noin 14 prosenttia
1960-luvun puolivälissä). Ehdottomasti suurin menoerä (noin 64
prosenttia) muodostui henkilöstön palkka- ja matkakuluista. Kirja-
hankintojen alhaista osuutta selittää se, että kirjoja saatiin verrattain
runsaasti lahjoituksina. Lisäksi kirjahankinnoissa korostuivat edel-

lisiinä vuosina julkaistut teokset, joita saatiin kustantajilta ja muilta tahoilta joko lahjoituksina tai edulliseen hintaan.³⁰

Siirtokirjaston kirjaniteiden kokonaismäärä kasvoi lähes vuosittain, vuonna 1952 käytössä oli 2 332 nidettä ja viimeisenä tarkasteluvuotena (1973) 12 839 nidettä. Kirjakaapeissa oli keskimäärin 42 kirjaa (vuosina 1957–1963 ja 1970–1973) tai 35 kirjaa (vuosina 1952–1956 ja 1964–1969). Kirjakaappien lukumäärän kasvu taittui 1960-luvun alkupuolella, mikä todennäköisesti oli seurausta metsäkämpin käytön vähentymisestä. Valtionavun ulottaminen vuonna 1964 siirtokirjastoon lisäsi kirjakaappien määrää muutaman vuoden ajan, mutta vasta siirtokirjastotoiminnan suuntaaminen metsätyömailta muiden työmaiden siirtokirjastoksi (tietyömaat, voimalaitos-työmaat) lisäsi niteiden ja kirjakaappien määrää (kuvio 1).

Kuvio 1. Työväen Sivistysliiton Metsämiesten siirtokirjaston kirjakaapit ja niteet, 1949–1973.

Lähde: Työväen Sivistysliitto, Toimintakertomukset 1940–1975, TSL, TA.

Kirjakaappien kuljettaminen metsätyömaille helpottui merkittävästi, kun siirtokirjasto sai vuonna 1957 oman auton. Auto mahdollisti Sivistysliiton työntekijöiden vierailut metsätyömailla, jolloin he saattoivat keskustella metsätyömiesten kanssa kirjakaappien sisällöstä, vaihtotilheydestä ja sijoittamisesta metsäkämpissä. Työmaakäyntien havaittiin lisäävän kirjojen lukemista ja aktivoivan metsätyöntekijöitä pyytämään kirjakaappin vaihtoa. Autossa oli myös laitteisto elokuvien esittämiseen.³¹

Kirjakaapein ja elokuvakonein varustettu Työväen Sivistysliiton siirtokirjastoauto aloitti 4.12. Pohjois-Suomeen suuntautuvan käämpäkierroksen, joka kestää talvikauden metsätöiden päättymiseen asti. Reitti kulkee Pudasjärven, Taivalkosken, Suomussalmen, Kuhmon ja Sotkan kautta Kajaaniin ja sieltä edelleen Pohjois-Karjalaan ja Keski-Suomeen.³²

Auton tuottamaa iloa himmensi metsäteiden huono kunto ja puutteellinen auraus, eikä autokaan aina toiminut moitteettomasti. Kerttu Värnin mukaan auton pitäisi olla sellainen, ettei savotan väen tarvitsisi vetää sitä hevosten avulla käyntiin. Tammi-maaliskuussa 1958 tehdyn matkan vastoinikäymisiä Kerttu Värn listasi seuraavasti: 8.–9.1. auton jäähdyttäjät rikkoutuivat, 24.1. auton akseli katkesi, 28.1. autolla ei päästy metsätietä pitkin kämpälle, joten kirjoja ei voitu viedä ja 8.2. Rautavaaran Hirvivaaran kämpällä työnjohtajat eivät olleet paikalla, joten kirjakaappia ei voitu jättää ilman lupaa ja savottakin oli loppumaisillaan. Vastoinikäymisistä huolimatta matkan aikana esitettiin 42 elokuvaa (yleisöä 491) ja vaihdettiin 74 kirjakaappia.³³

Sittehä oli tämä Työväen sivistysliitto niiltä oli nuo kiertäviä käämpäkikirjastoja. Siellä oli muutamia kymmeniä teoksia siinä arkussa, tuota pitkä arkku ja siinä sitte oli kaksi riviä kirjoja rinnakkain.

- Oliko ne suosittuja sitte?

Ne oli tuota no kyllä niitä luettiin, mutta ei läheskään kaikki viit-sineet harrastaa lukemista. Sanomalehtiä luettiin ja radiota tai tele-

Vilho Keronen nostamassa kirjalaatikkoa Metsämiesten siirtokirjaston auton takana vuonna 1958. Oma auto helpotti kirjalaatikoiden siirtämistä metsäkämpille. Autossa oli myös laitteisto elokuvien esittämistä varten. Kuva: Kerttu Värn. Työväen arkisto.

visiota kateltiin. Siellä oli romaaneita ja aika monipuoliset ne oli ja niitä sitten vaihdeltiin.³⁴

Alueellisesti Metsämiesten siirtokirjaston toimipisteet sijoitettiin Ouluun, Joensuuhun, Rovaniemelle ja Kajaaniin, joista käsin vastuhenkilöt huolehtivat kirjakaappien lähettämisestä metsätyömaille. Vuonna 1955 luovuttiin Joensuun toimipisteestä ja vuonna 1958 Rovaniemen toimipisteestä, kun siirtokirjaston toimisto ja kirjavarasto siirrettiin Haukiputaalle Pohjola-opiston tiloihin. Vuodesta 1958 alkaen kirjaston muut toimipisteet sijaitsivat Oulussa, Kajaanissa ja Lieksassa.³⁵

Työväen Sivistysliiton siirtokirjaston toiminta-alueena oli Pohjois-Karjala, Kainuu, Oulun seutu ja Keski-Suomi; Pohjois-Suomi jäi Rovalan toiminta-alueeksi. Vuonna 1964 Sivistysliiton kirjakaapeista lähes puolet oli Pohjois-Karjalan metsätyömaille, mitä osaltaan selittää Suomen Maaseututyöväen Liiton piiriasiamies Toivo Kurosen aktiivisuus ja hyvät suhteet alueen metsätyönantajiin.³⁶ Toinen selittävä tekijä on alueen keskeisten (valtio-omisteisten) metsätyönantajien, Metsähallituksen ja Enso-Gutzeitin, suhteellisen myönteinen suhtautuminen Työväen Sivistysliiton kirjakaappeihin.

Siirtokirjaston toiminta-alue muuttui 1960-luvun lopulta alkaen, jolloin metsätyön muutos, metsäkämpin asumistasoa ohjanneiden säädösten tiukentuminen, tiestön kehittyminen ja autojen ja mopojen yleistyminen vähensivät metsätyönantajien halua ja tarvetta ylläpitää metsäkämppejä. Työnantajille tuli edullisemmaksi järjestää työntekijöiden yhteiskuljetuksia tai maksaa matkakorvauksia metsätyöntekijöille kuin kunnostaa metsäkämpin säädösten edellyttämällä tavalla. Metsämiesten siirtokirjaston toiminta kesti kaksi vuosikymmentä. Sen toimintaa jatkoi vuosina 1972–1982 Työväen Sivistysliiton työmaakirjasto, joka sijoitti kirjakaappeja asuntoloihin ja tilapäistyömaille, kuten Pohjois-Suomeen Kemijoen voimalaitostyömaille ja Murmanskin alueelle rakennettavan Ylä-Tuuloman voimalaitostyömaalle.³⁷

Tasapainoilua kirjojen valinnassa

Siirtokirjastojen kirjavalinnoissa noudatettiin yleisten kirjastojen sivistys- ja kasvatustavoitteita ja valtion kirjastotoimiston (vuodesta 1961 kouluhallituksen) vuosittain julkaisemaa Kirjavalikoimaluetteloa. Luettelon perusteella valittua kirjallisuutta täydennettiin hankkimalla metsätyömiesten ammatti- ja järjestökirjallisuutta, yhteiskuntatietoisuutta kasvattavia romaaneja ja poliittista kirjallisuutta. Huonot ja lukijaa ”turmelevat” kirjat oli syytä jättää kirjaston ulkopuolelle.³⁸

Kirjavalinnan linjaukseen vaikuttivat metsätyömiesten ammattiliiton ja Metsähallituksen edustajien kanssa vuonna 1948 käydyt neuvottelut, joissa todettiin Rovalan ylläpitämien kirjakaappien painotuneen liiaksi hengelliseen kirjallisuuteen eikä niissä ollut riittävästi yleissivistävää tai poliittista kirjallisuutta.³⁹ Työväen Sivistysliitossa muistettiin tämä siirtokirjaston perustamista edeltäneen kokouksen viesti, sillä Metsämiesten siirtokirjaston hankintaluetteloista löytyi satunnaisotannalla vain muutama hengelliseksi kirjallisuudeksi luokiteltava teos. Sivistysliiton linjaus saattoi osaltaan aiheuttaa ristiriitoja metsätyönantajien kanssa, joiden piirissä työnantajan vastuu perinteisesti sivusi myös työväestön hengellistä kasvatusta.

Kirjastojen keskeinen tavoite 1950-luvulla oli kansalaisten sivistäminen eikä viihdyttävän tai kevyen kirjallisuuden hankkimista nähty kirjastojen tehtäväksi. Työväen Sivistysliiton piirissä keskusteltiin siitä, oliko käytössä olevilla varoilla soveliaista ostaa kevyttä kirjallisuutta, esimerkiksi salapoliisiromaaneja. Tämän kevyemmäksi arvioidun kirjallisuuden ostamista vähäisessä määrin perusteltiin sillä, että salapoliisiromaanit toimivat siltana kortinpeluun ja oikean kaunokirjallisuuden välillä.⁴⁰

Kirjavalikoimaan vaikuttivat myös metsätyömaiden tapahtumat: Kerttu Värn poisti kirjakaapeista dekkarityyppistä kirjallisuutta metsäkämpillä sattuneiden ”veritekojen” seurauksena. Väkivaltakirjallisuuden poistolla Värn halusi lähinnä osoittaa vastuullisuutta sekä työnantajien että Työväen Sivistysliiton johdon suuntaan, vaikka ei uskonut kirjoja poistamalla voitavan vähentää metsätyömailla esiin-

tynyttä rikollisuutta.⁴¹ Kirjakaappien sisällön ei kuitenkaan haluttu edes teoriassa horjuttavan metsätyömaiden elämää, sillä työnantajat reagoivat herkästi työrauhaa uhkaaviin tekijöihin.

Ensimmäisenä toimintavuotena Metsämiesten siirtokirjastoon hankittiin kaikkiaan 790 nidettä. Satunnaisotannalla valituista 71 niteestä puolet oli kaunokirjallisuutta ja loppuosa jakautui tasaisesti neljään osaan: historia ja maantiede, opiskelu ja kasvatustieteet, työväenliike ja yhteiskunta, maa- ja metsätalous (liite 1). Kirjahankinnossa painottui tietokirjallisuus suhteessa kaunokirjallisuuteen, mutta työväenliikkeeseen tai poliittiseen toimintaan liittyvä kirjallisuus ei merkittävästi korostunut.⁴²

Kerttu Värn painotti kirjallisuuden valinnassa monipuolisuutta; kirjakaappeihin ostettiin kaunokirjallisuutta, metsäalan ammattikirjallisuutta ja muuta tietokirjallisuutta. Värnin ennakkoluulottomuutta osoittaa se, että kirjakaappeihin päätyi myös Margaret Mitchellin vuonna 1936 julkaistun Tuulen viemää -teoksen kaltaisia romaaneja. Käytettävissä olevista lähteistä ei käy ilmi, suunnattiinko mahdollisesti osa romanttisemmasta kirjallisuudesta nimenomaan kämppäemännille.

Metsätyömiehiä harjaannutettiin kaunokirjallisuuden lukemiseen erillisen opintosuunnitelman puitteissa. Siinä korostettiin hyvän kaunokirjallisuuden merkitystä yhteiskunnallisesti tärkeiden asioiden ymmärtämisessä. ”Se [aito kaunokirjallisuus] pyrkii valaisemaan asioita, herättämään ajatuksia ja vaikuttamaan ihmisiin siten, että he oppisivat syvällisesti tajuamaan elämää”. Opintosuunnitelma muodostui kymmenestä kerhoillasta, joiden aikana ohjatusti keskustellen käsiteltiin Jussi Lainion novellikokoelmia Pohjolan elinkautisia (1935) ja Metsien vapaudessa (1936). Kirjojen yhdeksässä novellissa Lainio kuvasi realistisesti Lapin metsätyömailla työskennelleiden miesten elämää. Vuonna 1936 Lainiolle myönnettiin SKS:n kirjallisuuspalkinto ja kirjailijana häntä verrattiin Pentti Haanpähän ja Toivo Pekkaseen.⁴³ Sivistysliiton opintosuunnitelman tavoitteet olivat verrattain kunnianhimoisia eikä sen käytännön toteutumisesta ole käytetyssä lähdeaineistossa merkintöjä.⁴⁴ Opintosuunnitelma näyttäisi olleen osa pyrkimystä, jossa haluttiin luoda mielikuva kor-

keatasoista kirjallisuutta lukevista ja itseään sivistävistä metsätyömiehistä. Metsätyömiehenä työskennellyt Arvo Tajamäki raportoi kirjallisuusinnostuksesta Työläisopiskelija-lehdessä vuonna 1955 seuraavasti.

Vajaa kuukausi ennen tämän kirjoittamista Pudasjärven Livojoen ja Tervolan Varojoen kämpillä sellaiset nimet kuin Pekkanen, Silanpää, Haanpää, Hämmäläinen ja jopa itse Kalevalakin olivat lue-
tuinta ja keskustelluinta kirjallisuutta.⁴⁵

Metsätyömiehet toivoivat antamassaan palautteessa enemmän ”keppeempää lukemista”, eräkertomuksia tai seikkailukirjoja, sillä tietokirjallisuuden lukeminen vaatisi metsäkämpää rauhallisemman paikan.⁴⁶ Samanlaisia toiveita välittyi 1960-luvun alussa Metsähallituksen metsätyömiesten antamissa palautteissa. Satunnaisesti valitun kirjakaappi 37:n lainausvihon (liite 2) mukaan 1950-luvun alussa eniten lainattiin kaunokirjallisuutta ja vähiten maa- ja metsätalouden kirjallisuutta.⁴⁷

Siirtokirjaston hallitus ei halunnut tietoisesti keventää kirjavalikoimaa, mutta suositteli matka- ja muistelmakuvausten määrän lisäämistä. Työväen Sivistysliiton tavoite oli kasvattaa ja sivistää metsätyömiehiä, ja kirjojen valinnalla pyrittiin suojelemaan heitä ala-arvoiseksi katsotulta kirjallisuudelta. Kuitenkin kirjakaappeihin pyrittiin valitsemaan kirjoja, joita metsätyömiehet halusivat lukea ja pystyivät lukemaan metsäkämpien olosuhteissa.⁴⁸

Siten kirjastoon on hankittu runsaanlaisesti mm. kaunissisältöisiä ja kauniisti sidottuja kuvateoksia, joiden ”pränttiä” on helppo katella vanhemmankin metsämiehen silmin. Ja kuvatekstin parissa-
han viihtyy jokainen.⁴⁹

Verrattaessa esimerkiksi kirjakaappin numero 21 sisällön muutosta vuodesta 1951 (41 kirjaa) vuoteen 1967 (36 kirjaa) voidaan todeta, että kirjoista oli poistettu 16 kirjaa ja tilalle ostettu 11 uutta kirjaa. Muutokset kohdistuivat kaunokirjallisuuteen sekä historia- ja

Metsämiesten siirtokirjasto noudatteli yleisten kirjastojen kirjalikoimaa. Metsätyömiehille pyrittiin tarjoamaan lukemiseen ja opiskeluun houkuttelevaa kirjallisuutta. Kuvassa kirjalaatikon sisällön esittelyä 1960-luvun lopulla. Kuva: Työväen arkisto.

matkakirjallisuuteen, jotka muodostivat valtaosan kaapin sisällöstä: kaunokirjallisuus 72 prosenttia ja historia- ja matkakirjallisuus 17 prosenttia. Näiden kahden pääryhmän ulkopuolella jäi neljä kirjaa: Raamattu, Jokamiehen taikakirja (1950), Metsämiehen hakkuuopas (1954) ja Kultainen parvi, kirja mehiläisten elämästä (1949). Kumpa-

nakaan tarkasteluvuotena työväenliikkeeseen tai yhteiskunnalliseen kasvatukseen liittyvää kirjallisuutta kirjakaapissa ei ollut lainkaan.⁵⁰

Työväen Sivistysliitto pyrki kirjavalikoiman avulla kolmeen tavoitteeseen: yleiseen sivistämiseen, ammattitaidon kehittämiseen sekä yhteiskunnallisen aktiivisuuden ja tietoisuuden kasvattamiseen. Näiden tavoitteiden saavuttamisen todentaminen oli vaikeaa, vaikka Työväen Sivistysliiton vuoden 1952 toimintakertomuksen mukaan ”Kaappien lainausvihoista käy selville, että lukuhalu metsätyöläisten keskuudessa on erittäin hyvä.”⁵¹ Käytännössä lukuhalun todentaminen oli lähes mahdotonta. Lainausvihkojen tiedot olivat viitteellisiä, sillä lainaajat eivät aina merkinneet lainauksia. Osassa lainausvihoissa lainaustiedot oli merkitty samalla siistillä käsialalla, toisissa jokainen lainaaja on itse merkinnyt lainauksensa vihkoon. Toisaalta lainattu kirja saattoi palautua kirjakaappiin vasta, kun useampi kämpällä asuva mies oli sen lukenut.

Kerttu Värn yritti vuonna 1954 koota tilastotietoja kirjakaappien vastuuhenkilöiltä, mutta heistä vain puolet ilmoitti kysytyt tiedot lainaajien ja lainausten määristä. Tietojen kokoamisen vaikeutta osoittaa se, että Värnin saamien tietojen mukaan 1 570 henkilöä oli lainannut yhteensä 3 042 kirjaa.⁵² *Työläisopiskelija*-lehdessä esitettiin vuonna 1955 aivan toisen suuruusluokan lukuja: lainaajia arvioitiin olleen noin 5 000 ja lainauksia noin 10 000.⁵³ Vuonna 1964 tehdyssä metsätyömiesten lukututkimuksessa todettiin suurpiirteisesti kirjaston käytön edelleen lisääntyneen parantuneiden työ- ja asunto-olosuhteiden seurauksena. Tilastoinnin luotettavuutta heikensi siirtyminen ns. avohyllykirjastoihin, jossa kirjakaapit olivat lukitsemattomina kämpän asukkaiden käytettävissä. Toimintatapa vähensi lainausmerkintöjen tekoa, mutta kirjaston johtokunta arvioi lainausten määrän kasvaneen.⁵⁴

Työnantajien valtaan sovittautuen

Metsäteollisuusyritysten puunhankinnan kokonaisuus oli aina 1970-luvulle asti riippuvainen talvisista hakuista ja lumien sula-

misvesien täyttämistä uittoväylistä. Metsätyönantajat halusivat kai-kin tavoin turvata hakkuiden sujuvuuden ja estää sitä uhkaavien poliittisesti epäilyttävien työntekijöiden ja työväenjärjestöjen pääsyn metsätyömaille. Puunhankinta ja metsätyömaat olivat herkkiä lakkojen vaikutuksille, sillä lumiolosuhteet tai uiton tulvavedet saattoivat työselkkausten jatkuessa muuttua keväisiksi pälviksi ja vähävetisiksi puronuomiksi. Metsään tai uittoreittien rannoille jäävää puutavaraa uhkasi pilaantuminen, ja mikä pahinta, tuotantolaitoksen raaka-aineen saanti vaarantui.

Metsäteollisuuden näkökulmasta keskeistä oli metsätyövoiman häiriötön ja tehokas työskentely eikä sitä vaarantavien aatteiden haluttu saapuvan metsätyömaille edes kirjakaappien sisällä. Työnantajan näkökulmasta vapaa-aikana luettavan kirjallisuuden tuli siten edistää metsätyömaiden työrauhaa eikä missään tapauksessa häiritä puunhankinnan kokonaisuutta.

Kirjakaappien saaminen metsätyömaille oli täysin metsätyönantajien päätettävissä ja käytännössä lupa tarvittiin sekä metsäosaston että paikallisen metsätyömaan johdolta. Siirtokirjastotoiminnan alkuvuosina metsätyönantajat suhtautuivat työmaille tuotaviin kirjakaappeihin epäluuloisesti. Osa metsätyömaiden työnjohdosta tarkisti kirjakaappien sisällön ja Työväen Sivistysliiton työntekijöiden ilmoitusten mukaan niistä oli poistettu työnjohdon sopimattomaksi katsomia kirjoja. Lähdeaineistosta ei käy ilmi, mitä nämä sopimattomat kirjat olivat.⁵⁵

Poikkeuksellisen kielteistä suhtautuminen oli Kainuussa, jossa Kajaani Oy:n työmaille oli lähes mahdotonta saada kirjakaappeja. Ensimmäisenä toimintavuotena (1949) Kainuussa onnistuttiin metsätyömaille saamaan vain seitsemän kirjakaappia. Metsäntyöntekijöiden näkemyksen mukaan alueen työnantajat vieroksuivat työväenjärjestöjen toimintaa ja työläisten opiskelu- ja kulttuuriharrastuksien järjestämistä. Metsäteollisuusyritykset järjestivät mieluummin itse sopivaa lukemista metsätyömailleen tai vastaanottivat settlementiliik-keeseen kuuluneen Kainulan varustamia kirjakaappeja. Työnantajien vastustuksen vuoksi Työväen Sivistysliiton piirissä pohdittiinkin toiminnan lopettamista Kainuussa.⁵⁶

Myös muut työnantajat suhtautuivat Sivistysliiton kirjakaappeihin varauksellisesti. Metsäteollisuuden kannalta setlementtiliikkeen (Rovala ja Kainula) kirjakaapit olivat suositeltavimpia, sillä niiden sisältö rakentui kristillisen eikä vasemmistolaisen maailmankatsomuksen varaan. Työväen Sivistysliiton kannalta myönteisen poikkeuksen muodosti Metsähallitus, joka vastaanotti Sivistysliiton kirjakaappeja työmailleen. Käytännön toimintaa helpotti myös se, että Metsähallituksen työjohto auttoi kirjakaappien siirtämisessä työmaalta toiselle.⁵⁷

Metsätyömaalla tarvittiin kirjakaapin hoitajaksi työmaalla pysyvämmiin oleskeleva henkilö. Osalla metsätyömaista työjohtajat ottivat tehtävän vastuulleen, mitä ei kuitenkaan Työväen Sivistysliiton puolelta nähty parhaana vaihtoehtona. Sivistysliitto yritti saada kämppämännän tai jonkun pysyvämmiin kämpällä asuvan metsätyömiehen huolehtimaan kirjojen lainauksesta. Kirjakaapin antaminen työjohdon haltuun saattoi vaikeuttaa kirjojen lainaamista, mikäli metsämiehet arkailivat työjohdon mielipiteitä valituista kirjoista. Siirtokirjaston sääntöjen mukaan kirja oli palautettava kaappiin lukemisen jälkeen, mutta todellisuudessa miehet eivät aina näin menetelleet. Säännöstä poikettiin etenkin silloin, kun kirjakaappi oli sijoitettu työjohdon tiloihin ja metsätyömiehet halusivat välttää asiointia työjohdon kanssa. Lainattu kirja kiersi useamman miehen luettavana ennen palauttamista. Vuoden 1956 siirtokirjastopäivillä korostettiin sitä, että kirjakaapit pitäisi sijoittaa metsäkämpän ”tylsään päähän” (metsätyömiesten tiloihin) eikä noudatetun käytännön mukaisesti metsäkämpän ”terävään päähän” (työjohdon tiloihin).⁵⁸

Työväen Sivistysliitto pyrki vakuuttamaan metsätyönantajia kirjallisuuden myönteisistä vaikutuksista metsätyömiesten hyvinvointiin ja työtehoon. Kirjakaapit mahdollistivat uudenlaista vapaa-ajan toimintaa, minkä toivottiin vähentävän paheellista ja usein levottomuuksia aiheuttavaa kortinpeluuta ja juopottelua. Kirjallisuuden lukeminen ei aiheuttanut poissaoloja työstä tai järjestyshäiriöitä.

Epätarkoituksenmukaisiin vapaa-ajan viettomuotoihin osallistuminen voi myös aiheuttaa työläisten työtehossa ja mielialassa il-

meistä lamaantumista ja alenemista. Näin ollen ei ole ainoastaan työntekijäin, vaan myös työnantajan kannalta välttämätöntä, että metsätyöläisten vapaa-aikojen käyttöä sopivin muodoin ja menetelmin suunnitelmallisesti järjestetään. Muotoja ja menetelmiä harkittaessa ja suunniteltaessa on tietenkin otettava tarkoin huomioon näillä työmailla vallitsevat olosuhteet ja edellytykset sekä työntekijäin henkiset mahdollisuudet.⁵⁹

Työantajat pyrkivät rauhoittamaan työmaita, ja esimerkiksi valtion työmaiden ohjesäännössä metsäkämpillä kiellettiin alkoholin nauttiminen, rahapeliin pelaaminen ja poliittisten tilaisuuksien järjestäminen. Työväen Sivistysliiton siirtokirjastopäivillä todettiin, että Metsähallituksen asettama rahapelaamisen kieltolaki oli lisännyt kirjallisuuden lukemista. Valtion työmaita koskevan ohjesäännön mukaan majoitustiloihin tuli 1960-luvulla tilata aikakausi- ja sanomalehtiä, minkä lisäksi oli ”pyrittävä varaamaan siirtokirjastoja ja ajanvietepelejä ja urheiluvälineitä työntekijäin vapaa-ajan käyttöön”. Lisäksi työnantajien tuli järjestää majoitustiloihin radiot ja mahdollisuuksien mukaan myös televisiot.⁶⁰

Metsäteollisuuden varauksellinen asennoituminen työväenjärjestöjä kohtaan loiveni 1960-luvulla, mitä osoitti metsätyön ensimmäisen työehtosopimuksen solmiminen vuonna 1962. Samanlaista lähentymistä ilmensi Metsäteollisuuden Työnantajaliiton asiamies Tauno Simosen valinta siirtokirjaston johtokuntaan vuonna 1964.⁶¹ Metsäteollisuuden muuttuneeseen suhtautumiseen vaikutti merkittävimmin yhteiskunnan rakennemuutos, joka pyyhkäisi mennessään suuren osan maaseudun metsätöihin kykenevistä nuorista miehistä. Metsätyömaita näytti uhkaavan työvoimapula, ja yhteistyö ammattiliittojen ja työväenjärjestöjen kanssa vaikutti työnantajien näkökulmasta aiempaa houkuttelevammalta. Työvoimapulan uhatessa ja kämppäasumisen vähentyessä kirjakaappien sisällön tarkkailu ei enää ollut työnantajan kannalta merkityksellistä.

Yhteiseen päämäärään

Työväen Sivistysliitto pyrki siirtokirjastotoiminnalla tavoittamaan ammattikoulutuksen, työväen järjestäytymisen ja yhteiskunnan takamaille jääneitä metsäkämppejä asukkaita. Näiden tavoitteiden saavuttamisessa Sivistysliitto onnistui aikakauden olosuhteisiin nähden hyvin. Kokonaisuudessaan siirtokirjaston merkitys oli suurempi kuin mitä pelkkä kirjakaappien lukumäärän tai lainaustilastojen tarkastelu osoittaa. Siirtokirjaston myötä Sivistysliitto kiinnitti hiljalleen vaurastuvan yhteiskunnan huomiota metsätyömaiden arkiseen karuuteen, ja osaltaan nosti metsätyömiesten koulutuksen sekä elin- ja työolot keskusteluun niin eduskunnassa kuin sanomalehtien palstoillakin.

Metsätyömailla siirtokirjasto oli osa uudenlaisen vapaa-ajanvietto-tavan muotoutumista, missä metsätyömiehen ilta-askareisiin saattoi perinteisten kortinpelun ja jutustelun lisäksi sisältyä kirjallisuuden lukeminen. Yksittäisen metsätyömiehen kannalta kirjakaapit mahdollistivat tutustumisen ajankohtaiseen kauno- ja tietokirjallisuuteen kämpppäolosuhteissa, joissa kirjallisuuden saaminen muutoin olisi ollut vaikeaa.

Valta toteutui siirtokirjaston toiminnassa metsätyönantajien lähes rajattomana mahdollisuutena kontrolloida kirjakaappien saapumista metsätyömailla, poistaa laatikoista ei-toivottuja kirjoja ja valvoa kirjojen lainaamista. Työväen Sivistysliitto asetteli toimintaansa eri työnantajien vaatimusten mukaisesti. Käytetystä lähdeaineistosta ei ilmene ennakoivatko Sivistysliiton työntekijät eri työnantajien käyttäytymistä esimerkiksi poistamalla osasta kirjakaapeista kiistanalaisia kirjoja. Tähän mahdollisuuteen kuitenkin viittaa artikkelissa aiemmin mainitun kirjakaappi 21 sisältö, jonka kirjavalikoimasta löytyi Raamattu, mutta ei lainkaan työväenliikkeen perinteistä kirjallisuutta.

Kirjakaappeja kuljettaneet siirtokirjaston työntekijät kohtasivat metsätyömailla sekä myönteisesti että varautuneesti asennoituneita työnjohtajia. Sujuvinta asiointi oli Metsähallituksen työmailla, joissa työnjohtajat ottivat vastuuta lainauksesta ja tarvittaessa kuljettivat

kirjakaappeja seuraavalle työmaalle. Vaikeinta toiminta oli eräiden metsäyhtiöiden, kuten Kajaani Oy:n, työmailla.

Työväen Sivistysliiton ja metsätyönantajien erimielisyyksistä huolimatta suhtautuminen siirtokirjaston ensimmäiseen tavoitteeseen, sivistykseen ja vapaa-ajan viettotavan muutokseen, oli yhtenevä. Osapuolet olivat yksimielisiä myös metsäammattitaitoa kehittävän kirjallisuuden sisällyttämisestä kirjakaappeihin, sillä metsäalan koulutuksen vähäisyys ja metsätyömenetelmien nopea koneistaminen 1950-luvun lopulta alkaen edellyttivät ajantasaisen metsätietouden levittämistä metsätyömiehille. Tosin lainausvihkojen perusteella ammattikirjallisuutta luettiin vähän.

Muilta osin näkemykset kirjakaappien suositeltavasta sisällöstä erosivat toisistaan. Työväen Sivistysliitto painotti kaunokirjallisuuden rinnalla tietokirjallisuutta yhteiskunnallisen ymmärryksen ja aktiivisuuden edistämiseksi. Metsätyöntekijät puolestaan lukivat kirjallisuutta suhteellisen laaja-alaisesti, mutta kuitenkin keskittyen kaunokirjallisuuteen. Varautuneesti suhtautuneiden metsätyönantajien näkökulmasta Sivistysliiton kirjakaapeissa oli runsaasti poliittista kirjallisuutta.

Kokonaisuudessaan Työväen Sivistysliiton Metsämiesten siirtokirjasto muodosti korkealaatuisen ja monipuolisen kirjakokoelman, jonka hankintaluettelot ja kirjavalikoima noudattelivat pääpiirteissään yleisten kirjastojen linjauksia. Sivistysliitto täydensi kirjavalikoimaa vähäisessä määrin metsätyötä, ammatillista järjestäytymistä ja yhteiskuntaa selittävällä kirjallisuudella. Kirjakaapit eivät kuitenkaan sisällöltään merkittävästi poikenneet kunnallisten kirjastojen tarjonnasta, minkä vuoksi joidenkin metsätyönantajien kielteinen suhtautuminen ei selity kirjakaappien sisällön perusteella. Todennäköisempää on, että torjunta ja epäluulo kohdistuivat laajemmin työväenjärjestön toimintaan kuin kirjakaappeihin. Metsätyömiesten ammattiliiton ja metsätyönantajien suhteen myönteinen kehitys 1960-luvun alussa vähensi epäluuloja ja helpotti siirtokirjaston toiminnan järjestämistä. Siirtokirjaston osalta Työväen Sivistysliiton ja metsätyönantajien toimintaa 1960-luvun lopulla sävytti ymmärrys yhteisen päämäärän saavuttamisesta.

Lähdeviitteet

- 1 Mietintö maakuntakirjastojen ja yleisen keskuskirjaston perustamisesta 1938, 9–11, 20–21; Komiteanmietintö 1950:1, Kirjastolainsäädännön uudistamista varten asetetun komitean mietintö, 48–49, 61–62.
- 2 Mäkinen 1997, 275–277.
- 3 Komiteanmietintö 1950:1, Kirjastolainsäädännön uudistamista varten asetetun komitean mietintö 53–54; Tarkka 1984, 13.
- 4 Kiuru 1966, 88.
- 5 Kertomus Työväen Sivistysliiton toiminnasta 1/9 1919–31/5 1920 ja 1/6 1920–31/5 1921, Kansio Da1, Työväen Sivistysliitto (tästä lähtien TSL), Työväen arkisto (tästä lähtien TA); Työväen Sivistysliitto vuonna 1949 ja 1951, Kansio Da2, TSL, TA; Kiuru 1966, 94.
- 6 Komiteanmietintö 1966:B6, Metsäalan kämpmäkomitean mietintö, liitetaulukko Metsä- ja uittotyöntekijäin yhteisasuntoja koskeva tiedustelulomake; Heikinheimo 1955, 173; Kekkonen 2011, 66–67.
- 7 Laki metsä- ja lauttaustyöväen asumuksista, Laki 159/1.11.1928; Asetus metsä- ja lauttaustyöväen asumuksista annetun lain toimeenpanosta, Asetus 330/17.12.1928; Laki metsä- ja lauttaustyöväen yhteisasunnoista 151/28.2.1947; Asetus metsä- ja lauttaustyöväen yhteisasunnoista 152/28.2.1947; Laki metsä- ja uittotyöntekijäin yhteisasunnoista 344/28.7.1967; Asetus metsä- ja uittotyöntekijäin yhteisasunnoista 649/8.12.1967.
- 8 Osa metsätyömiehistä työllistyi vuodesta toiseen samojen työnjohtajien hakuu työmailla.
- 9 Opiskelu metsätyömailla 1948. *Kansan tahto* 9.7.1948.
- 10 Liite Kerttu Värnin matkaselostukseen tammi-maaliskuulta 1953, Kansio Hb6, TSL, TA; Komiteanmietintö 1966:B6, Metsäalan kämpmäkomitean mietintö, liitetaulukko Metsä- ja uittotyöntekijäin yhteisasuntoja koskeva tiedustelulomake; Opiskelu metsätyömailla. *Kansan tahto* 9.7.1948.
- 11 Vienti vuosina 1953–1964 niiden sektoreiden mukaan, joista tavarat ovat peräisin (taulu 127), Suomen tilastollinen vuosikirja 1965, 158; Vienti elinkeinoittain vuosina 1962–1970 (taulu 131), Suomen tilastollinen vuosikirja 1971, 132; Hjerppe 1988, 284; Metsäteollisuustuotteiden viennin arvo 1970–95 (taulu 11.12), Metsätalastollinen vuosikirja 1996, 287.
- 12 Metsäammatit metsätalouden murroksessa -tallennushanke, Lusto.
- 13 Laine 2012.
- 14 Heinonen 2001, 71–87; Laine 2012.
- 15 Heikinheimo et al. 1972.
- 16 Komiteanmietintö 1945:13, Metsätyöhuoltokomitean mietintö 2, Työntekijäin yhteisasunnot; Pakkanen 1998, 498.

- 17 Valtiopäiväasiakirjat 1949, ed. Hannes Tauriainen ym. lakialoite 8.2.1949; Komiteanmietintö 1950:1, Kirjastolainsäädännön uudistamista varten asetetun komitean mietintö, 54.
- 18 Komiteanmietintö 1950:1, Kirjastolainsäädännön uudistamista varten asetetun komitean mietintö, 53–54; Kiuru 1966, 94; Tarkka 1984, 3.
- 19 Työväen Sivistysliitto vuonna 1949 ja 1950, Kansio Da2, TSL, TA; Loukkola, Eini: Eini kiertää Kainuuta. *Työläisopiskelija* 2/1948; Lilja 1967, 8, liite III.
- 20 TSL:n siirtokirjaston ohjesääntö 23.1.1964, Kansio Hb6, TSL, TA; Metsätyömaiden opintotyön järjestäminen. *Työläisopiskelija* 4/1949; Työväen omaehtoinen sivistystyö 1954, 173–174; Opintotoiminta metsätyömailla. *Työläisopiskelija* 2/1950. Ensimmäiset opinto-ohjaajien 9-päiväiset kurssit järjestettiin Lieksassa ja Rovaniemellä kevättalvella 1949.
- 21 Metsätyömaiden opintotyön järjestäminen. *Työläisopiskelija* 4/1949; Metsä- ja uittotyöväen kurssi 1949–1951.
- 22 Esim. A02001:713, A02001:839, A02001:1038, A02001:588. Metsäammatit metsätalouden murroksessa -tallennushanke, Lusto.
- 23 Lukemista metsäkämpille vie TSL:n siirtokirjastoauto 1958. *Työläisopiskelija* 1/1958.
- 24 Larsson, Felix: Sivistystoimintaa Norrbottenin metsäseuduilla. *Työläisopiskelija* 5–6/1955; Lilja 1967, 7; Blomberg 1982, 6–7. Ruotsissa järjestettiin jo 1930-luvulla kirjakeräys metsä- ja uittotyömiehille tarkoitettua kirjastoa varten. Keräyksessä saadut noin 15 000 kirjaa annettiin ABF:lle.
- 25 Neuvottelukokous Joensuun Ristisaarella 6.5.1952, Kansio Hb6, TSL, TA.
- 26 Työväen Sivistysliitto vuonna 1953, Kansio Da2, TSL, TA; Metsätyömaiden opintotyön järjestäminen. *Työläisopiskelija* 4/1949; Heinonen 2001, 130–133.
- 27 KSL toimintakertomus 1964 ja KSL perustaminen (lähteenä perustamispyytäkirja), [http://www.ksl.fi/files/toimikerto/edelliset/1_ksl-toimintakertomus.htm], viitattu 28.3.2016; Kiuru 1966, 95; Järvinen 1968.
- 28 Komiteanmietintö 1950:1, Kirjastolainsäädännön uudistamista varten asetetun komitean mietintö, 49–50.
- 29 Työväen Sivistysliitto vuonna 1956, 1960, 1964–1968, Kansio Da2, TSL, TA; Lilja 1967, liite III; Toiminta-alueen kunnat rahoittivat siirtokirjasto seuraavasti: Kuusamo 50 mk, Pello 50 mk, Kontiolahti 80 mk, Nurmeksien maalaiskunta 100 mk, Sotkamo 200 mk, Pudasjärvi 200 mk, Ilomantsi 200 mk ja Eno 50 mk.
- 30 Lilja 1967, 21.
- 31 Työväen Sivistysliitto vuonna 1957, Kansio Da2, TSL, TA; TSL:n siirtokirjasto tehostaa toimintaansa. *Lapin Sanomat* 26.10.1957; Värn, Kerettu: Metsien miesten kirjasto. *Työläisopiskelija* 1/1953.

- 32 Lukemista metsäkämpille vie TSL:n siirtokirjastoauto 1958. *Työläisopiskelija* 1/1958.
- 33 Työväen Sivistysliiton siirtokirjasto- ja elokuva-auto on kiertänyt, Kansio Hb6, TSL, TA; Keskustelupöytäkirja, Työväen Sivistysliiton siirtokirjastopäivät Lieksassa 18.–19.10.1958, Kansio Hb6, TSL, TA; Selostus Työväen Sivistysliiton siirtokirjaston käytössä olevasta autosta ajalla 1.1.–30.3.1958, Kansio Hb6, TSL, TA.
- 34 A02001:186, myös A02001:371, A02001:541. Metsäammatit metsätalouden murroksessa -tallennushanke, Lusto.
- 35 Työväen Sivistysliitto vuonna 1958, Kansio Da2, TSL, TA.
- 36 Työväen Sivistysliitto vuonna 1959 ja 1964, Kansio Da2, TSL, TA. Kirjakaappien alueellinen jakautuminen 1964: Pohjois-Karjalassa 93, Kainuussa 17, Pohjois-Suomessa 29, Keski-Suomessa 18, muilla alueilla 13 ja varastossa 30, yhteensä 200 kirjakaappia.
- 37 Työväen Sivistysliitto vuonna 1964, 1971 ja 1972, Kansio Da2, TSL, TA. Vuonna 1971 kirjakaapeista oli noin 50 Ruotsin puolella, 35 Tie- ja vesirakennushallituksen työmailla ja 14 työvoimaministeriön vastaanottoasuntoissa.
- 38 Kirjavalikoima 1949–1960; Kirjavalikoima 1961–1969; Vuorenrinne 2015, 6, 107, 131–139. Vuoden 1950 kirjastokomitea ei tehnyt ehdotuksia metsätyömaiden kirjastojen kirjavalinnoista tai kirjakokoelmien sisällöstä.
- 39 Neuvottelukokous Joensuun Ristisaaressa 6.5.1952, Kansio Hb6, TSL, TA; Opiskelu metsätyömailla. *Kansan tahto* 9.7.1948.
- 40 Liite Kerttu Värnin matkaselostukseen marras-joulukuulta 1956, Kansio Hb6, TSL, TA; TSL:n siirtokirjastopäivät pidettiin Pohjolan Opistossa 24.–25.11.1956; Vuorenrinne 2015, 46.
- 41 Selostus metsämiesten keskuudessa tapahtuvasta TSL:n harjoittamasta siirtokirjastotoiminnasta v. 1955–56, Kansio Hb6, TSL, TA.
- 42 Hankintaluettelot, Kansio Hb1, TSL, TA.
- 43 Leikola, Matti: Jussi Lainio – poromiesten ja savottalaisten mestarikuvaaja. *Susikko* 2/2010, 26–28, http://www.metsahistoria.fi/sites/metsahistoria.fi/files/Susikko_2_10.pdf.
- 44 Kallio 1949, 3–4.
- 45 Tajamäki, Arvo: Metsätyöläisten lukuharrastuksista. *Työläisopiskelija* 4/1955.
- 46 Neuvottelukokous Joensuun Ristisaaressa 6.5.1952, Kansio Hb6, TSL, TA; Selostus metsämiesten keskuudessa tapahtuvasta TSL:n harjoittamasta siirtokirjastotoiminnasta v. 1955–56, Kansio Hb6, TSL, TA.
- 47 Lainausten määrää on suhteutettu kirjakaapissa olevien kirjojen määrään luokittain. Kaunokirjallisuutta oli kirjoista 31 prosenttia ja lainauksista 56 prosenttia, maa- ja metsätalouden kirjallisuuden osuus niteistä oli 23 prosenttia ja lainauksista 4 prosenttia. Muiden luokkien kohdalla niteiden ja lainauksen suhteellisissa osuuksissa ei ollut merkittäviä eroja.

- 48 TSL:n metsämiesten siirtokirjaston toiminta v. 1960–61, Kansio Hb6, TSL, TA; Liite Kerttu Värnin matkaselostukseen kesäkuulta 1966, Kansio Hb6, TSL, TA.
- 49 Värn, Kerttu: Metsien miesten kirjasto. *Työläisopiskelija* 1/1953.
- 50 Työväen Sivistysliitto, Kansio Hb2, TSL, TA.
- 51 Työväen Sivistysliitto vuonna 1952, Kansio Da2, TSL, TA.
- 52 Kertomus Työväen Sivistysliitto vuonna 1954, Kansio Da2, TSL, TA.
- 53 Metsätyöläisten siirtokirjasto. *Työläisopiskelija* 2/1955.
- 54 Työväen Sivistysliitto vuonna 1964, Kansio Da2, TSL, TA; Kertomus TSL:n Metsämiesten siirtokirjaston toiminnasta v. 1968, Kansio Hb6, TSL, TA.
- 55 Liite Kerttu Värnin matkaselostukseen marras-joulukuulta 1956, Kansio Hb6, TSL, TA.
- 56 Neuvottelukokous Joensuun Ristisaassa 6.5.1952, Kansio Hb6, TSL, TA; Työväen Sivistysliiton siirtokirjasto- ja elokuva-auto on kiertänyt, Kansio Hb6, TSL, TA; Liite Kerttu Värnin matkaselostukseen marras-joulukuulta 1956, Kansio Hb6, TSL, TA; Komiteanmietintö 1950:1, Kirjastolainsäädännön uudistamista varten asetetun komitean mietintö, 54; Opiskelu metsätyömailla. *Kansan tahto* 9.7.1948.
- 57 Liite Kerttu Värnin matkaselostukseen marras-joulukuulta 1956, Kansio Hb6, TSL, TA; Keskustelupöytäkirja, Työväen Sivistysliiton siirtokirjastopäivät Lieksassa 18.–19.10.1958, Kansio Hb6, TSL, TA; Lilja 1967, 16.
- 58 Kertomus TSL:n siirtokirjastojen käytöstä 1949–1950, Kansio Hb6, TSL, TA; Liite Kerttu Värnin matkaselostukseen tammi-maaliskuulta 1953, Kansio Hb6, TSL, TA; Neuvottelukokous Joensuun Ristisaassa 6.5.1952, Kansio Hb6, TSL, TA; Liite Kerttu Värnin matkaselostukseen marras-joulukuulta 1956, Kansio Hb6, TSL, TA; Työväen Sivistysliitto vuonna 1952, Kansio Da2, TSL, TA.
- 59 Metsätyömaiden opintotyön järjestäminen. *Työläisopiskelija* 4/1949.
- 60 Keskustelupöytäkirja, Työväen Sivistysliiton siirtokirjastopäivät Lieksassa 18.–19.10.1958, Kansio Hb6, TSL, TA; Metsätyömaiden opintotyön järjestäminen. *Työläisopiskelija* 4/1949; TSL:n siirtokirjasto tehostaa toimintaansa. *Lapin Sanomat* 26.10.1957; Komiteanmietintö 1966:B5, Valtion työmaahuollon ohjesääntötoimikunnan mietintö, 19–20, 44.
- 61 Kertomus Työväen Sivistysliitto vuonna 1964, Kansio Da2, TSL, TA; Laine 2012.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Työväen arkisto (TA), Helsinki

Työväen Sivistysliitto (TSL)

Toimintakertomukset 1919–1939

Toimintakertomukset 1940–1975

Hankintaluettelo (1949–1966)

Lainausvihkoja

Kertomuksia, matkakertomuksia, kirjastopäiviä 1951–1968

Metsämuseo Lusto, Punkaharju

Metsäammatit metsätalouden murroksessa – metsäperinteen tallennushanke
1999–2002

Kansan Sivistystyön Liitto (KSL), Helsinki

Liiton perustamispöytäkirja ja toimintakertomus 1964 [http://www.ksl.fi/files/toimkerto/edelliset/1_ksl-toimintakertomus.htm]

Painetut lähteet

Asetus metsä- ja lauttaustyöväen asumuksista annetun lain toimeenpanosta, Asetus 330/17.12.1928.

Asetus metsä- ja lauttaustyöväen yhteisasunnoista, Asetus 152/1947.

Asetus metsä- ja uittotyöntekijäin yhteisasunnoista, Asetus 649/1967.

Komiteanmietintö 1945:13. Metsätyöhuoltokomitean mietintö 2, Työntekijäin yhteisasunnot.

Komiteanmietintö 1950:1. Kirjastolainsäädännön uudistamista varten asetetun komitean mietintö.

Komiteanmietintö 1966:B5. Valtion työmaahuollon ohjesääntötoimikunnan mietintö.

Komiteanmietintö 1966:B6. Metsäalan kämppäkomitean mietintö.

Laki metsä- ja lauttaustyöväen asumuksista, Laki 159/1.11.1928.

Laki metsä- ja lauttaustyöväen yhteisasunnoista, Laki 151/1947.

Laki metsä- ja uittotyöntekijäin yhteisasunnoista, Laki 344/1967.

Metsätilastollinen vuosikirja 1996 (1997). Metsäntutkimuslaitos, Helsinki.

Suomen tilastollinen vuosikirja 1965 (1966). Tilastokeskus, Helsinki.

Suomen tilastollinen vuosikirja 1971 (1972). Tilastokeskus, Helsinki.

Valtiopäiväasiakirjat 1949.

Lehdistö

Kansan tahto 1948

Lapin Sanomat 1957

Susikko, Metsähistorian Seuran jäsenlehti 2010

Työläisopiskelija 1948, 1949, 1950, 1953, 1955, 1958

Kirjallisuus

Blomberg, Håkan (1982): *”En kulturell revolution i kojlivet...” Om bokutlåning i norrbotniska skogskojor*. Specialarbete 1982:5. Högskolan i Borås, Institutionen bibliotekshögskolan.

Heikinheimo, Lauri (1955): *Maaseudun miestyövoiman arkiajan käyttö*. Acta Forestalia Fennica 63.2. Suomen Metsätieteellinen Seura, Helsinki.

Heikinheimo, Lauri, Heikinheimo, Matti, Lehtinen, Martti & Arne Reunala (1972): *Suomalainen metsätyömies*. WSOY, Helsinki.

Heinonen, Viljo (2001): *Pois isäntien varjosta. Maaseututyöväen liitto vuosina 1945–1993*. Puu- ja erityisalojen liitto, Helsinki.

Hjerppe, Riitta (1988): *Suomen talous 1860–1985. Kasvu ja rakennemuutos*. Kasvututkimuksia XIII. Suomen Pankki, Helsinki.

Järvinen, Pentti (1968): *Työväen Sivistysliiton perustamiseen ja kehitykseen vaikuttaneet aatteelliset ja poliittiset ristiriidat*. Poliittisen historian julkaisematon pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, yhteiskuntahistorian laitos.

Kallio, Into (1949): *Opiskelua metsäkämpällä*. Opintosuunnitelma. Työväen Sivistysliitto, Helsinki.

Kekkonen, Kari (2011): *”Hyvää vauhtia metsätoille”: puunkorjuu ja Suomi muutoksessa*. Acta Universitatis Tamperensis 1656. Tampereen yliopisto, Tampere.

Kirjavalikoima (1949–1960). Valtion kirjastotoimisto, Helsinki.

Kirjavalikoima (1961–1969). Kouluhallitus, Helsinki.

Kiuru, Sakari (1966): *Työväen sivistystyön vaiheita ja linjoja*. Teoksessa Viljo Ripatti (toim.), *Parempaa etsimässä. Yrjö Kallisen elämän kosketuskohtia*. Työväen Sivistysliitto, Helsinki.

Laine, Jaana (2012): *The Journey of Finnish Forest Workers from the Woods to the Negotiating Table: the first collective labour agreement in 1962*. *Scandinavian Journal of History* 37 (3), 377–400.

Lilja, Marketta (1967): *Metsämiesten siirtokirjasto*. Kirjastotutkimnon julkaisematon erikoistyö. Tampereen yliopisto, Tampere.

Metsä- ja uittotyöväen kurssi (1949–1951): 1–7 opetuskirje. Työväen Sivistysliiton kirjeopisto, Helsinki.

Mietintö maakuntakirjastojen ja yleisen keskuskirjaston perustamisesta (1938). Valtion kirjastotoimikunta. Helsinki.

- Mäkinen, Ilkka (1997): *"Nödvändighet af LainaKirjasto". Modernin lukuhulun tulo Suomeen ja lukemisen instituutiot.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Pakkanen, Esko (1998): *Läskinjakajasta metsäsektorin mesenaatiksi.* Metsämiesten Säätiö, Helsinki.
- Tarkka, Toivo (1984): *Kaamoksesta valoon. Rovalan työn vaiheita 1923–1983.* Rovana, Rovaniemi.
- Työvään omaehtoinen sivistystyö* (1954). Tammi, Helsinki.
- Vuorenrinne, Outi (2015): *Nutturat löystymässä. Kirjavalinnan liberalisoituminen Suomen yleisissä kirjastoissa 1960- ja 1970-luvuilla.* Acta electronica Universitatis Tamperensis 1553. Tampere University Press, Tampere.

Liitteet

Liite I. Osoitus vuonna 1949 Metsämiesten siirtokirjastoon hankituista teoksista

Suomenkielinen kaunokirjallisuus (luokka 84.2)		
Kirjoittaja	Nimike	Painovuosi
Aabye, Karen	Aurinko kiertää rataansa	1945
Ahlin, Lars	Veljet keskenään	1945
Diktonius, Elmer	Janne Kuutio	1946
France, Anatole	Paistinkääntäjän pakinoita	1928
Gorki, Maksim	Lapsuuteni	1944
Haanpää, Pentti	Heta Rahko korkeassa iässä	1947
Haanpää, Pentti	Yhdeksän miehen saappaat	1945
Haanpää, Pentti	Karavaani	1930
Haanpää, Pentti	Hota-Leenan poika	1929
Hemingway, Ernest	Jäähyväiset aseille	1946
Huhta, V. & Räsänen, J.	Kaskuja työväänliikkeen taipaleelta	1948
Hälli, Matti	Ystävämme Andersson	1945

Hälli, Matti	Vanha mukava Andersson	1946
Jotuni, Maria	Arkielämää	1930
Kallio, Into	Takaisin elämään	1948
Kataja, Väinö	Uuteen elämään. idylli erämaasta	1934
Kianto, Ilmari	Punainen viiva	1909
Kianto, Ilmari	Ryysyrannan Jooseppi	1924
Lainio, Jussi	Pohjolan elinkautisia.	1935
Lainio, Jussi	Metsien vapaudessa	1936
Lassila, Maiju	Valitut teokset I	1945
Mann, Thomas	Jaakobin tarina	1947
Mantere, Reino	Valtatiellä	1948
Merenmaa, Martti	Tuomittu nuoruus	1945
Merenmaa, Martti	Vettä kalliosta	1946
Paloheimo, Eino	Mistassini. Romaani Kanadan kaukaisista ääristä	1944
Pekkanen, Toivo	Aamuhämärä	1948
Pekkanen, Toivo	Toverukset	1948
Pekkanen, Toivo	Jumalan myllyt	1946
Pekkanen, Toivo	Musta hurmio	1939
Pekkanen, Toivo	Nuorin veli	1946
Nummelin, Paul	Hyvästi Maaria	1947
Salminen, Sally	Katriina	1936
Tantt, Erkki	Aina elämä hymyilee, joskus hampaat irvessäkin: Erkki Tantun sananparsikuvia	1946
Vaaskivi, T.	Yksinvalti	1942
	Vapaa sunnuntai. Valikoima ruotsalaista novellitaidetta	1944
Historia (luokat 4 Maantiede, 48.62 Etelänapa, 79 Urheilu, 90.43 I maailmansota 1914–18, 92 Suomen historia, 99 Henkilöhistoria)		
Kirjoittaja	Nimike	Painovuosi
Ampuja, Mikko	Pajasta parlamenttiin. Neljäkymmentä vuotta Suomen työväenliikkeessä.	1947
Andersson	Etelänavan sankareita	1948
Kurjensaari, Matti	Taistelu huomispäivästä	1948

Ludwig, Emil	Heinäkuu 1914	1930
Munthe, Axel	Huvila meren rannalla	1930
	Suomalaisia sosialisteja	1943
Tanner, Väinö	Nuorukainen etsii sijaansa yhteiskunnassa	1948
Tanner, Väinö	Näin Helsingin kasvavan	1947
Tanner, Väinö	Kuinka se oikein tapahtui. Vuosi 1918 esivaiheeseen ja jälkiselvittelyineen	1949
Tokoi, Irene	Maanpakolaisen muistelmia / Oskari Tokoi	1947
Opiskelu (14 Psykologia, 33 Oikeustiede, 37 Sosiaalipolitiikka, 38 Kasvatus, 88.2 Suomen kieli)		
Kirjoittaja	Nimike	Painovuosi
Adler, Max	Uusia ihmisiä. Ajatuksia sosialistisesta kasvatuksesta	1928
Ahlberg, Alf	Psykologian perusteet	1948
Hagfors, Edwin	Jokamiehen sivistyssanasto	1945
Hakkila, Esko	Jokamiehen asiakirjaopas	1945
Heikinheimo, Oskari	Alkoholisti ja hänen omaisensa	1944
Kaljunen, Aatto et al.	Vapaan harrastustoiminnan käsikirja	1946
Nieminen, Kaarle	Ainekirjoituksen opas ynnä suomenkielen tyyliopin alkeet	1946
	Työväen opintokerho-opas	1945
Vehilä, Aimo & Parkio Olavi	Työlainsäädäntö	1947
Työväenliike, sosialismi, politiikka (luokat 30. I Sosiologia, 32 Valtiofilosofia, poliittiset ideologiat, 36. I Talouspolitiikka, taloudelliset rakenteet, 67. I Maatalouspolitiikka, 78.894 Laulelmamusiikki)		
Kirjoittaja	Nimike	Painovuosi
	Ammattiyhdistysväen laulukirja	1946
Geyer, Curt	Joukot ja johtajat	1928
Keto, J.W.	Marxin sosiologian peruseriitteet	1946

Marx, Karl	Palkkatyö ja pääoma. Liitteinen ja selityksineen	1945
	Neuvostoliiton maatalouden järjestely. Neuvostoliiton yleisliittolaisen ulkomaisten kulttuuriyhteyksien seuran VOKSin toimituksia	1946
Salomaa, Erkki	Neuvostoliiton ammattiyhdistysliike	1948
Salomaa, Erkki	Teollinen demokratia	1948
	Sosialismia kohti	1945
Maa- ja metsätalous (luokat 59 Lääketiede, 67.3 Maanviljely, 67.5 Metsätalous, 68 Kotitalous, laitotalous)		
Kirjoittaja	Nimike	Painovuosi
Barker	Reumatismi sen merkitys ja uhka	1928
Laine, Tauno	Halla ja sen torjuminen	1947
Putkisto, Kalle	Hevosvarsiteiden rakennus ja hoito	1948
Saari, Eino	Suomen metsäteollisuuden raakapuun saanti metsätaseen kannalta tarkasteltuna	1948
	Metsätyöntutkimukset. Metsätyöntutkimuskursseilla 4.6.–15.6.1945 pidettyjä luentoja	1945
Juvonen, Lea	Kämpäemännän käsikirja	1948
Peusa, U. J.	Maamiehen kemia. Alempaa maatalousopetusta varten	1947

Kaikkiaan vuonna 1949 hankittiin 790 kirjaa, joitakin kirjoja useita kappaleita. Kirjat poimittiin hankintaluettelosta 10 kirjan ryppäinä (1 - 10, 101 - 110, 201 - 210 jne). Mikäli samaa teosta oli hankittu useampi kappale, niistä vain yksi otettiin mukaan tähän luetteloon. Otos muodostaa noin 9 prosenttia vuoden aikana hankituista teoksista. Kirjojen luokitus on tehty yleisten kirjastojen luokitusjärjestelmän mukaisesti (ykl.kirjastot.fi, 16.4.2016)

Lähde: Lainausvihkoja, Kansio Hb3, TSL, TA.

Liite 2. Kirjakaappi 37:n lainaukset 25.11.1952–30.5.1953

Kirjoittaja	Nimike	Julkaisu- vuosi	Lainauk- sia lkm
Suomenkielinen kaunokirjallisuus (luokka 84.2)			
Piippo, Jonne	Muudan Juntunen	1951	6
Vainio, V. H.	Karnjargan väylällä ja vähän muuallakin	1950	6
Hornborg, Harald	Erämaan neitsyt	1947	5
Cervantes Saavedra, Miguel de	Don Quijote	1928	5
Wodehouse, P. G.	Sukkela Sam	1949	5
Pohjanmies, Juhani	Avaruuslaiva	1948	5
Daudet, Alphonse	Viimeinen suudelma	1948	4
Morgan, Tore	Yhdeksikön kerho	1947	3
Queen, Ellery	Tapaus Y	1948	2
Korpijaakko, Jaakko	Rooman poikia	1946	2
Arijoutsu	Nakki ja namuset	1950	2
Opiskelu (14 Psykologia, 2 Uskonto, 33 Oikeustiede, 37 Sosiaalipolitiikka, 38 Kasvatus 88.2 Suomen kieli)			
Exner, M. J.	Avioliiton sukupuolielämä	1950	6
Morrison, Cressy	Ihminen ei ole yksin	1951	5
Lehtovaara, Arvo	Johdatus ihmistuntemukseen	1951	2
	Työlainsäädäntö		1
	Opintokerho-opas		0
	Ammattikasvatus		0
Historia (luokat 4 Maantiede, matkat 48.62 Etelänapa, 79 Urheilu, 90.43 I maailmansota 1914–18, 92 Suomen historia, 99 Henkilöhistoria)			
Kurjensaari, Matti	Hyvä ja paha Pariisi	1950	3
Kokko, Arvo	Mantsi - Järisevä - Koivisto	1950	3
Andersson, J. G.	Etelänavan sankareita	1948	2
Schildt, Göran	Toivematka	1952	2
Ölander, Ragnar	Amerikka valokeilassa	1946	2
Vilkuna, Kustaa	Vuotuinen ajantieto	1950	2
Jääntti, Y. A.	Maalauksellinen Porvoo	1946	1

	Urheilutaito		0
Työväenliike, sosialismi, politiikka (luokat 30. I Sosiologia, 32 Valtiofilosofia, poliittiset ideologiat, 36. I Talouspolitiikka, taloudelliset rakenteet, 67. I Maatalouspolitiikka, 78.894 Laulelmamusiikki)			
Ross, Alf	Miksi demokratia?	1951	3
	Järjestötoiminnan käsikirja		0
Maa- ja metsätalous (luokat 59 Lääketiede, 67.3 Maanviljely, 67.5 Metsätalous, 68 Kotitalous, laitostalous)			
Siikonen, Heikki	Pienviljelijän rakennusoppi	1951	2
Kivinen, Erkki	Suotiede	1948	1
Eskola, P. & Laitakari, A.	Yleisempien mineraalien tuntomerkit	1939	0
	Metsä- ja uittotapaturmat		0
	Työehtosopimus: Puunjalostustyönantajat		0
	Työehtosopimus. Maataloustyönantajat		0
	Puutavaran mittaus		0
	Metsä- ja lauttaus-työväen yhteiset asunnot		0

Huom. Niteitä 35, lainaajia 25, lainausmerkintöjä yhteensä 80. Lainausten määrän (per henkilö) vaihteluväli I–II. Keskimäärin 3 lainattua teosta / henkilö. Kämpällä asuneiden henkilöiden kokonaismäärä ei ole tiedossa.

Lähde: Lainausvihkoja, Kansio Hb3, TSL, TA.

Toisinajattelijat sivistyneistön ja työväestön välissä

Irmari Rantamalan, Maiju Lassilan ja J. I. Vatasen kirjailijanimillä teoksensa julkaissut Algot Untola (1868–1918) oli aikansa toisinajattelijat. Hän herätti poliittisesti ristiriitaisia tunteita koko kirjoittajauransa ajan ja oli ainoa porvarillisena tunnettu kirjailija, joka tuki kirjoituksillaan punaisia sisällissodan aikana. Untola antoi tukensa niille samaisille maaseudun vähäväkisille, joita Väinö Linna myöhemmin 1960-luvulla kuvasi romaanitrilogiassaan *Täällä pohjantähden alla*. Linnan teos toi ensimmäisen kerran ymmärtävästi esiin hävinneen osapuolen näkökulman, ja haastoi siihen asti sisällissodasta vallinneen kollektiivisen historiakäsityksen. Toisin sanoen Linna kyseenalaisti sen saman totuuskäsityksen ja arvomaailman, jota vastaan Untola aikoinaan toisinajattelijana kamppaili.

Untolan ura lehtikirjoittajana alkoi välittömästi vuoden 1905 suurlakon jälkeen ja päättyi vuonna 1918 sisällissodan aikana *Työmiehessä* julkaistujen kirjoitusten vuoksi annettuun teloitustuomioon ja kuolemaan. Suurlakosta lähtien hänen kirjoituksiaan vastustettiin jyrkimmin perustuslaillisissa piireissä, ja torjunta tapahtui pääasiassa vetoamalla Untolan väitettyyn siveettömyyteen ja sivistymättömyyteen. *Harhaman* uudelleentulkintaan keskittyneessä väitöstutkimuksessani tutkin Untolan kirjoittajan asemaa aikakauden ideologioita ja moraalikäsityksiä vasten. Tässä artikkelissa puolestaan kysyn, millainen Untolan suhde oli aikakautensa sivistykseen ja sivistyneistöön.

Tutkimuksissani Untola näyttäytyy ennen kaikkea toisinajattelijana aikakautensa kulttuuriin nähden. Myös kirjallisuudentutkija Kaisa Kurikka katsoo väitöskirjassaan *Algot Untola ja kirjoittava kone* tutkimuskohteensa taktikoivan kirjallisuuden valtavirtaa ja

kirjallisuusinstituutioita vastaan.¹ Vanhemmassa tutkimuksessa sen sijaan ei ole painotettu Untolan oppositioasemaa, vaan varsinkin elämäkerrallinen tutkimus, joka pohjautuu Irmari Rantamalan nimellä vuonna 1909 ilmestyneeseen *Harhama*-romaniin, on päinvastoin vaikeuttanut hänen kulttuurisen asemansa ymmärtämistä. *Harhaman* omaelämäkerrallinen tulkinta on tehnyt mahdottomaksi hahmottaa oikein Untolan suhtautumisen aikakautensa merkittäviin kulttuuri-ilmiöihin – kuten aktivismiin, seksuaalimoraaliin ja kansallisromanttiseen kirjallisuuteen – ja vaikeuttanut niin ollen myös hänen muiden tekstiensä ymmärtämistä.

Untola oli sisällissodan jälkeisissä oloissa hyvin ristiriitaisia tunteita herättänyt henkilö. Eläessään hän oli pyrkinyt pitämään yksityiselämänsä poissa julkisuudesta, joten hänestä ei tiedetty juuri mitään. Varsinaisten elämäkerrallisten dokumenttien puuttuessa *Harhamaa* ryhdyttiin hyödyntämään elämäkerrallisena lähteenä, sillä ilmestysesään teos oli saanut Helsingin kulttuuripiireissä omaelämäkerrallisen tulkinnan. Tulkinta ei alun perin ollut lainkaan yksimielistä, vaan teos aiheutti ilmestyessään mittavan ja luonteeltaan selvästi politisoituneen kirjallisuuskeskustelun. Omaelämäkerrallinen tulkinta perustui kuitenkin tuolloin tunnustetulle tieteelliselle pohjalle, eli biografisen kirjallisuudentutkimuksen metodiin, joka hallitsi suomalaista kirjallisuudentutkimusta koko 1900-luvun alkupuolen. Tutkimusparadigman vaihduttua kirjailijoista teoksiin aikaisemmat, jo vaikiintuneet tulkinnat jäivät yhä vaikuttamaan kirjailijan elämäkertaan. Vasta tällä vuosituhanella Marko Hautala on tuonut elämäkertaan tukevampaa faktapohjaa, mutta hänkään ei kiinnitä lähdekritiikissään riittävästi huomiota siihen, että Untolaa ryhdyttiin alun perin tutkimaan ja tulkitsemaan ahtaasta ”sisällissodan avaimenreiästä”.²

Omissa tutkimuksissani olen lähtenyt liikkeelle varhaisimpaan tutkimukseen nähden kokonaan toiselta pohjalta. Untolan elämästä kertovien dokumenttien sijaan olen keskittynyt tutkimaan hänen käyttämänsä kieltä ja sen suhdetta omaan historialliseen kontekstiinsa. Kurikasta poiketen perusajatuksena kuitenkin on, että kielen takana on myös kielen käyttäjä, puhuva subjekti. Tutkimusteni tieteellisenä perustana toimii venäläisen filosofin Mihail Bahtinin

kieli- ja kirjallisuusteoria. Bahtin tunnetaan karnevalistisen kirjallisuuden teoreetikkona. Karnevalistinen, vastakulttuurinen kirjallisuus kyseenalaistaa auktoriteetit ja tarjoaa vaihtoehtoisia ratkaisuja. Pohjimmiltaan karnevalisointi on vapautuksen ja vallan uusjaon asialla, vaikka se ei onnistuisikaan vaarantamaan virallisen valtakulttuurin asemaa. Tutkimuksissani osoitan, että Untolan kirjallinen tuotanto nousee Bahtinin teoriassaan kuvaaman toisin näkemisen, eli niin sanotun karnevalistisen maailmantuntemuksen pohjalta.

Bahtinin mukaan karnevalistinen kirjallisuus erityisenä taiteellisen yhteiskuntakritiikin muotona vaatii toteutuakseen kaksi toisiinsa sidoksissa olevaa ehtoa. Ensinnäkin kirjailijalla on oltava kokonaisvaltainen, tiedollinen ja eettinen näkemys ympärillään olevasta yhteiskunnasta, ja toiseksi hänen tulee olla sijoittuneena kokonaan tämän yhteiskunnan ulkopuolelle pystyäkseen tarkkailemaan ja täydellistämään sitä taiteessaan.³ Väitöstutkimuksessani Untolan ja Eino Leinon sekä tämän ympärille kerääntyneiden nuorsuomalaisten välille hahmottui asetelma, jossa molemmat pitivät toisiaan, suoraan sanottuna, valehtelijoina.⁴ Syytös valehtelusta viittaa hyvin kokonaisvaltaiseen arvomaailmojen eroon näiden kirjailijoiden välillä. Se on merkinä myös laajemmasta kulttuurien välisestä erosta, jossa Leinon ajattelu edusti viralliseksi luokiteltavaa kansallista kulttuuria, Untolan ajattelu puolestaan epävirallista, virallisen kulttuurin muotoja kyseenalaistavaa kansan naurukulttuuria. Juuri tällainen dialoginen asetelma on karnevalistisen kirjallisuuden toteutumisen ensimmäinen ehto, sillä sen tehtävänä on kääntää esiin toinen totuus ja näkökulma maailmaan.

Karnevalistinen kirjallisuus on hyvin ambivalenttia ja siksi vaikeaa tulkita. Untolan luovan toiminnan logiikan ymmärtämiseksi on tärkeää käyttää tutkimusaineistona sekä hänen lehtikirjoituksiaan, että kaunokirjallisia teoksiaan. Tässä artikkelissa hyödynnetään sivistysaihetta käsitteleviä teoksia *Manasse Jäppinen* (1912) ja *Liika viisas* (1915). Toisena aineistoryhmänä ovat Untolaa tai hänen tekstejään käsittelevät aikalaiskirjoitukset. Aineistoa tarkastellaan vuosien 1906–1918 ajalta, joka muodostaa Untolan luovan toiminnan kauden. Aineistoa analysoidaan kolmesta eri näkökulmasta: miten

Untola kehitti itseään, miten toiset kokivat hänen sivistyneisyytensä ja miten hän suhtautui toisten sivistykseen. Lähestymistapa tukeutuu siihen, että Bahtinin mukaan kaikki eettiset ja esteettiset arvot kiertyvät kategorioiden ”minä itselleni”, ”minä toisille” ja ”toiset minulle” ympärille.⁵ Artikkelin yhteenvetoluvussa aikakauden sivistyskäsitteitä ja kulttuuria tarkastellaan Untolan näkökulmasta.

Tässä artikkelissa sivistyksellä tarkoitetaan Untolan ja muiden aineistosta esiin nousevien henkilöiden omaksumaa tietoa ja henkistä kehittyneisyyttä. Sivistys koostuu yleensä koulussa tai muuten saadusta opista, tiedoista ja taidoista. Henkinen, sisäinen kehittyneisyys ja kypsyyt, eli viisaut, käsitetään joskus sen vaihtoehtona. Sivistys voidaan käsittää myös laajemmin koko kulttuurin sivistyneisyydeksi. Sivistyneistöllä tarkoitetaan tässä artikkelissa lähinnä niitä, jotka tutkittavana olevan ajanjakson aikana kokivat kuuluvansa sivistyneistöön. Suomessa vallinneen humboldtilaisen sivistysihanteen seurauksena kielet, historia ja humanistiset aineet korostuivat koulujen opetusohjelmissa. Yleissivistykseltä edellytettiin antiikin taruston ainakin auttavaa tuntemusta sekä kykyä puhua ruotsia, latinaa, saksaa ja ranskaa. Sivistyneen ihmisen tuli kyetä myös tarkastelemaan yhteiskuntaa kriittisesti ja tietoisesti. Tämä avasi hänelle mahdollisuuden kansalaisvaikuttamiseen. Aikakauden käsityksen mukaan sivistys saavutettiin ainoastaan oppikouluissa, joihin vain kansan pienellä vähemmistöllä oli mahdollisuus päästä. Työväestöllä tarkoitetaan tässä yhteydessä ruumiillisen työn tekijöitä erotuksena henkisen työn tekijöistä. Määritelmä vastaa aikalaiskäsitystä kansasta, joka jakautui rahvaaseen ja sivistyneistöön. Työväestön koulutustaso oli vielä matala, sillä 1900-luvun alussa vasta alle puolet maaseudun kouluikäisistä lapsista kävi kansakoulua.

Sivistystään kartuttava kansakoulunopettaja

Untola oli muodolliselta koulutukseltaan kansakoulunopettaja. Vaikka hän lukeutui aikansa harvalukuisiin koulutettuihin, oppikoulu käymättömänä häntä ei laskettu varsinaisesti sivistyneistöön. Ei siitä-

kään huolimatta, että Untola täydensi koulutustaan laajoilla kieli- ja muilla opinnoilla. Hän aloitti omaehtoiset opintonsa jo Sortavalan opettajaseminaarissa ja jatkoi niitä myöhemmin opetustyön ohessa. Työhakemuksessaan hän kertoi suorittaneensa yliopistotutkintoja ulkomailla filosofiassa, historiassa ja vieraisa kielissä.⁶

Untola seurasi suomenkielisen lehdistön lisäksi ainakin suomenruotsalaista ja venäläistä lehdistöä. Lehtikirjoituksissaan hän viittasi artikkeleihin, joita kertoi lukeneensa *Hufvudstadsbladetista*, *Nya Pressenistä*, *Dagens Pressistä*, *Novoje Wremjasta* tai *Denji*-lehdestä.⁷ Kirjallisuutta hän on kertonut lukeneensa enimmäkseen vierailta kielillä. Julkaisemattomassa käsikirjoituksessaan *Jesus Kristus 1-2* hän luettelee suuren määrän pääasiassa saksalaisia ja ranskalaisia tietokirjailijoita, joiden uskonnonfilosofista tai luonnontieteellistä tuotantoa hän kertoi tuntevansa.⁸ Kirjoituksissa silloin tällöin esiintyvien vieraskielisten lauseiden ja jäämistöön kuuluneiden sanakirjojen avulla voidaan tehdä suhteellisen kattava johtopäätös siitä, mitä kieliä hän harrasti. Ruotsin, venäjän, saksan ja ranskan lisäksi hänen opetteleksiinsa kieliin kuuluivat ainakin englanti, espanja, latina ja kreikka. Sen sijaan kielitaidon tasoa on vaikeampi päätellä. Ainakin venäjän puhetaidon on täytynyt olla sujuvaa, sillä työtodistusjäljennösten perusteella Untola työskenteli useita vuosia kenraali K. J. Rosenin lasten opettajana ja kasvattajana. Hän tutustui kenraali Roseniin jo Viipurissa ja jatkoi työtään Pietarissa.⁹ Säätyläisperheiden kotiopettajan työ oli yleensä tilapäistä tai kesätyötä, johon kansakoulunopettajan pitkät kesälomat antoivat hyvän mahdollisuuden. Usein kotiopettajien motiivina oli mahdollisuus hioa omaa, ylempien säätyjen mukaista käytöstään ja täydentää näin sivistystään.¹⁰

Untolan filosofisista harrastuksista kertovat hänen jäämistöönsä kuuluneet saksankieliset teokset, jotka olivat Spinozan *Die Ethic*, Kantin *Kritik der reinen Vernunft* ja Hegelin *Philosophie der Geschichte*.¹¹ Kiinnostus ei jäänyt pelkästään teoreettiselle tasolle, vaan hän suhteutti filosofiaa aina käytännön elämään. *Kokkola*-lehdessä vuonna 1906 ilmestyneessä artikkelisarjassaan *Maalaisen mietteitä* hän antoi oman panoksensa Snellmanin filosofian pohjalta käytäntöihin ajankohtaisiin kieli- ja koulutuspoliittisiin keskusteluihin.

Harhamassa hän pohti kriittisesti aikakautensa taide- ja kirjallisissa piireissä muodikkaaksi noussutta nietzscheläistä moraalifilosofiaa ja sen vaikutusta yhteiskuntaan.¹² Myöhemmissä lehtikirjoituksissaan hän kirjoitti kaikenlaista dogmatiikka vastaan, sillä hänen mukaansa siellä, missä ohjelmallisuus pääsi vallitsevaksi, henki ja elämä tukeutuivat.¹³

Historiaan Untola viittasi alkuvuosien kirjoituksissaan suhteellisen harvoin. Pari kertaa hän mainitsi ruotsalaiset valloittajina, jotka olivat vuonna 1157 tehneet lopun Suomen kansan itsenäisyydestä ja sen hauraista yhteiskuntajärjestyksen alkeista. Sama historiantulkinta toistui myös vuosien 1917–1918 kirjoituksissa.¹⁴ Snellmaniin viitaten hän totesi, ettei mikään historian hetki toistunut sellaisenaan, eikä menneisyyttä voinut käyttää nykyajan toiminnan esikuvana.¹⁵ Sisällissodan aikana hän antoi tavan takaa esimerkkejä Suomen ja Euroopan historiasta avatessaan käynnissä olleen vallankumouksen luonnetta sorrettujen vapaustaisteluna sortajia vastaan.¹⁶ Niin alku- kuin loppukauden kirjoituksissaan Untola toi esiin uskoaan historian tuomioon, jota hän piti erehtymättömänä.¹⁷

Elsa Erho on tutkimuksessaan osoittanut Untolan tunteneen maailmankirjallisuuden klassikot ja aikakautensa kirjallisuuden suuret nimet.¹⁸ Untolaa kiinnosti länsimaisen sivistyksen kaksi peruspilaria, antiikin aika ja raamatun historia. Varsinkin Jeesus historiallisena henkilönä kiehtoi häntä. Hän kiisti Jeesuksen jumaluuden ja vastusti ylipäätään kaikenlaista historian henkilöiden idealisointia. Idealisoivat harhanäyt vaikuttivat hänestä ihmiskunnan kulttuurissa hyvin yleisiltä ja syvälle juurtuneilta. Hän kritisoi sitä, että historiallisten romaanien henkilöt olivat lähes säännönmukaisesti yli-ihmisinä kuvattuja ihmisten irvikuvia. Hänen mukaansa todellisuudessa joka ikisessä ihmisessä oli aina jotain räjäistä, jotain mitätöntä, jotain koomillista, jopa jotain porsasmaistakin. Mikäli ihmisessä oli jotakin monumentaalista, niin se oli aina don-quiijotemaista.¹⁹ Tämä osittaa, että Untola nojasi hyvin tietoisesti kirjallisuuden karnevaaliperustaan, sillä Cervantesin romaani on organisoitu suoraan monimutkaiseksi karnevaalinäytökseksi.²⁰

Kansanomainen nauru- ja kerrontakulttuuri sekä kansainvälinen tiede ja taide muodostivat lähdeaineiston, jota Untola hyödynsi kirjoituksissaan tietoisesti. Sen sijaan kansallisromantikkoja innoittanut *Kalevala* edusti hänelle ”harmaata homeisuutta”.²¹ Untola oli hankkinut hyvin klassisen sivistyspohjan, jonka ansiosta hän saattoi ottaa kantaa aikansa kiistakysymyksiin ja löytää oman tyykinsä kirjailijana. Karnevalistinen kirjallisuus erityisenä taiteen- ja yhteiskuntakritiikin muotona on vaikeaa, ja lajityypin huiput ovat aina olleet Untolan tavoin aikansa oppineita.²²

Sivistyneistön torjuma kirjailija

Untolan kirjoitusten vastaanottoa tutkittaessa on syytä painottaa, että hän ei julkaissut mitään omalla nimellään, vaan käytti useita eri kirjailijanimiä ja -nimimerkkejä. Näin ollen lukijoiden reaktioita voidaan tarkastella kahdessa eri vaiheessa, ennen ja jälkeen kirjoittajan henkilöllisyyden paljastumista. Tämä on se näkökulma, josta myös tekijä itse seurasi kirjoitustensa vaikutusta lukijoihin. Vuosien 1906–1910 aikana vastaanotossa toistui lähes sama kaava neljä eri kertaa. Liisan Antin kirjeet *Kokkola*-lehdessä vuonna 1906, Jussi Porilaisen pakinat *Satakunta*-lehdessä vuonna 1908, *Harhama* vuonna 1909 ja *Tulitikkuja lainaamassa* -teos vuonna 1910 herättivät kaikki ilmestyessään paljon huomiota, mutta yleisö ei aluksi tiennyt, kuka ne oikeastaan oli kirjoittanut.

Suurlakon jälkeisinä vuosina Untolan lehtikirjoitukset saivat paljon tukijoita ja ymmärtäjiä vanhasuomalaisissa piireissä. Liisan Antin kirjeillä ja muilla koomisilla pakinoillaan hän sai innostettua kansanihmisiä poliittiseen keskusteluun ja toimintaan mukaan. Keskipohjalainen maalaisväestö luotti alusta lähtien ”Liisan Anttiin” ja piti tätä omana miehenään. Kirjoittajan paljastuttua kaustislaiseksi kansakoulunopettajaksi varsinkin oman kylän miehet Kaustisella arvostivat häntä aivan esimerkillisenä virkamiehenä, joka koetti parhaansa mukaan edistää kyläläisten tärkeinä pitämiä asioita.²³ Myöhemmin muuallakin työväestö ymmärsi ja suosi Untolan pakinatyyliä

ja nauroi riemastuneena Maiju Lassilan näytelmille. Työväenlehdissä Maiju Lassilan huumoria ymmärrettiin suhteellisen hyvin siitäkin huolimatta, että hänen laskettiin kuuluvan porvarilliseen leiriin.²⁴

Kaupungeissa pakinoiden kansanomainen kieli ja tyyli eivät miellyttäneet läheskään kaikkia. Varsinkin sivistyneet naislukijat nyrpistivät niille nenäänsä. Vastustusta Untolan pakinatyyliä kohtaan ilmeni selvästi jo Keski-Pohjanmaalla, mutta varsinkin Porissa kirjoittaja joutui jo varsin ikävän huomion kohteeksi. Alkuaikoina vanhasuomalainen sivistyneistö arvosti hänen vakavampia tekstejään, kuten *Maalaisen mietteitä* ja *Harhamaa*. Välittömästi ilmestymisensä jälkeen niitä molempia pidettiin ajatuksellisesti selkeinä ja painavina, tyyllisesti rikkaina ja kielellisesti kauniina esityksinä. Tekijän paljastuminen kansakoulunopettaja Untolaksi muutti kuitenkin suhtautumista aikaisempaa kriittisemmäksi. *Harhaman* vastaanotto osoitti Untolalle, että Helsingissä *Aika*-lehden ympärille kokoontuneet kirjalliset yliopistopiirit olivat häntä kohtaan selvästi kriittisempiä kuin maakuntalehtien kirjoittajat.²⁵

Kuten jo artikkelin johdannossa todettiin, ankarimmat vastustajat ja kriitikot löytyivät perustuslaillista piireistä ja varsinkin sen äärimmäistä suuntaa edustaneista niin sanotuista pääkysistä. He olivat talousliberaaleja, jotka jarruttivat valtion ohjauksen kautta työväestön hyväksi suunniteltuja taloudellisia ja sosiaalisia uudistuksia. Perustuslailliset syyttivät kerkeästi kansan naurukulttuurin kieleen ja tyyliin pohjautuneita pakinoita sivistymättömyydestä. Maanläheiset, groteskit kielikuvat ja kaikesta hienostelusta vapautunut kielenkäyttö vaikuttivat heistä mauttomalta ja suorastaan ruokottomalta. Perustuslailliset pitivät Untolan aktivoivaa toimintaa kansan parissa ylimielisenä riidan haastamisena.²⁶

Perustuslaillinen sivistyneistö suhtautui *Satakunnan* toimittajana vuonna 1908 kirjoitettuihin lehtiteksteihin ja samaan aikaan luotuun *Harhamaan* varsin samalla tavalla. Kummassakin tapauksessa alkuhämmennyksen jälkeen syntyi nopeasti torjuva asenne. Tekijän paljastuttua kriitikot ihmettelivät syvästi sitä, miten mokoma roska oli voinut saada vanhasuomalaisen lukeneistonkin keskuudessa niin laajaa suosiota. Kirjoittajan vaikutusvaltaa torjuttiin ironialla. Ikävien,

Algot Untolan monella eri kirjoittajanimellä julkaisemat teokset saivat usein ristiriitaisen vastaanoton. Kuva: Yksityiskokoelma.

sukupuolimoraalia kyseenalaistavien juorujen levittäminen oli hyvin tehokas eristämiskeino, sillä niiden myötä myös hänen tukijansa ja ymmärtäjänsä leimautuivat siveettömyyden ja sivistymättömyyden suosijoiksi. Luterilaisen moraalin ja sivistyneisyyden kyseenalaistuminen olivat juuri niitä perusasioita, jotka vanhasuomalaisiin ehkä kaikkein eniten vaikuttivat.²⁷ Untolan itsensä mukaan Porissa häntä vastaan kävi sissisotaa pari tiettyä perustuslaillista, jotka kuljettivat ihmisille *Satakunnan* numeroita varustettuna reunamuistutuksella: ”Tämä on suomettarelaiten sivistystä.”²⁸

Harhaman jälkeen Maiju Lassilan nimellä ilmestynyt *Tulitikkuja lainaamassa* herätti jälleen huomiota ja ensireaktiot olivat nytkin ihastuneita. Vastaanotto poikkesi lehtikirjoitusten ja *Harhaman* vastaanotosta siinä mielessä, että poliittiset jakolinjat vanhasuomalaisten ja perustuslaillisten välillä ylittyivät nyt ensimmäistä kertaa. Kirjaa sekä kiitettiin että moitittiin yhtä lailla *Helsingin Sanomissa* kuin *Uudessa Suomettaressakin*. Hyvä myyntimenestys osoitti lukijoiden suosiota, ja taiteellisesta onnistumisesta puolestaan kertoi kirjan saama valtionpalkinto.²⁹ Menestystä ei kuitenkaan pidä yliarvioida, sillä ainakin Helsingin lainakirjastossa varsinaisia lukijoiden suosikkikirjailijoita olivat Johannes Linnankoski ja Hilja Haahti.³⁰

Maiju Lassilankaan tulo kirjallisuuden kentälle ei tapahtunut ilman jyrkkiä vastalauseita, mikä on karnevalistiselle lajille hyvin tyypillistä. Estetiikan tutkija K. S. Laurila nimittäin kyseenalaisti voimakkaasti Maiju Lassilan ansiot *Valvojassa*. Hän halusi arvostella Maiju Lassilan kirjoja nimenomaan taidekirjallisuutena ja loppulema oli, että ainakaan taidetta ne eivät olleet. Lisäksi hän arvioi, että kirjoittajalta puuttui taidekirjallisuuden edellyttämää syvempää persoonallisuutta. Laurila oli Helsingin yliopiston taidefilosofian dosentti, joten tuomio esitettiin ajan mittapuun mukaan hyvin arvovaltaiselta taholta. Untola itse luonnehti sitä ”parkaisuksi”. Kustantajan edustaja nousi puolustamaan kirjailijaansa kohtuuttomana pitämältään arvostelulta. Untola kuitenkin kielsi nopeasti kaikenlaisen kritiikkeihin puuttumisen, sillä hän halusi turvata myös kritikoiden sananvapauden.³¹

Maiju Lassilan tuotannon vastaanotossa aikaisempi poliittinen vastakkainasettelu kääntyi entistä selvemmin vastakkainasetteluksi matalan ja korkean taiteen välillä. Tässä artikkelissa jäljempänä analysoitavan *Manasse Jäppisen* sivistyneistökritiikki liittyi tähän ilmiöön. Kertomus syntyi samana syksynä, jolloin Untola oli asettumassa Helsinkiin asumaan. Lehdistössä ensireaktiot olivat jälleen puoluerajat ylittäen pääosin myönteisiä. Kertomus arvosteltiin joulukuussa 1912 ainakin *Helsingin Sanomissa*, *Viipuri*-lehdessä ja *Uudessa Aurassa*. Jälkimmäisessä arvostelija totesi, että *Manasse Jäppinen* ei ollut vain lapsikuvausta, vaan siinä puhuttiin koulutetusta kansanvalistajasta. Arvostelijan mukaan Maiju Lassila oli oikea mestari omalla alallaan: humoristina ja tilannekomiikan kuvaajana.³²

Voimakkain vastalause nousi tällä kertaa vanhasuomalaiselta taholta, kun Toivo T. Kaila kritisoi kertomusta kovin sanoin *Uudessa Suomettaressa*. Hän moitti sitä mauttomuudesta ja syytti muutenkin Maiju Lassilan tuotantoa lukijoiden kirjallisen maun alentamisesta. Kaila kuului kirjailija Maila Talvion ympärille kerääntyneeseen vanhasuomalaiseen kirjalliseen piiriin yhdessä V. A. Koskenniemen ja Eino Kaliman kanssa. *Manasse Jäppistä* torjuessaan hän oli ilmeisesti ystävänsä Kyösti Wilkunan asialla. Wilkuna oli ollut myös vanhasuomalaisten piirissä mukana, mutta eronnut siitä riitaanuttuaan Talvion kanssa. *Harhamaa* vastaan aikoinaan asettunut Koskenniemi käänsi nyt selkänsä ystävilleen Kailalle ja Wilkunalle antamalla *Aika*-lehdessä tunnustusta Maiju Lassilan psykologiselle tarkkuudelle ja huumorille Kiven, Shakespearen ja Rabelais'n mantelinperijänä. Hän jopa tölväisi ystäviään sanoen puheiden Lassilan mauttomuudesta olevan aiheetonta kiivailua ja vain keino, jolla kyseiset sanomalehtikynäilijät koettivat tekeytyä hienoksi. Tukea tuli myös Kustannusosakeyhtiö Kirjan edustajalta Harri Holmalta, joka kertoi Untolalle kirjeessään, että yhtiö ei jakanut Kailan mielipidettä mauttomuudesta, vaan ottaisi mielellään luettavakseen kaiken, mitä kirjailija heille tarjosi.³³

Vanhasuomalaisten suhtautumistapa oli horjuvaa ja vaihteli tilanteen mukaan. Yleisesti ottaen eliitin arvot ja asenteet vaikuttivat Untolan kulttuuriseen asemaan silloinkin, kun ne olivat puolue-

poliittisesti tai henkilötasolla täysin neutraaleja tai jopa kiittäviä. Kirjailija Volter Kilven määritelmä Untolasta ”ruokkoamattomana luonnonnerona” on hyvä esimerkki tästä. *Valvojassa* vuonna 1916 ilmestyneessä artikkelissaan Kilpi arvioi, että tuolloisen kirjallisuusarvostelun ja suomenkielisen kirjallisen yleisön taiteellisen kulttuurin laatu ja vaiston puute suorastaan masensivat: Samalla, kun Kaarlo Atran tekotaide keräsi ympärilleen kokonaisen seurakunnan, niin Maiju Lassilan ja Irmari Rantamalan kirjailijanimiä käyttäneen tekijän kaltainen ”ruokkoamaton luonnonnero” sai pysytellä tunteuttomana.³⁴

Epiteetin ensimmäisessä osassa ”ruokkoamattomuus” viittaa siihen siistimistarpeeseen, jota kirjallinen eliitti tunsikin karnevalistisia tekstejä lukiessaan. ”Luonnonnerossa” luonnonmukaisuus viittaa kirjoittajan oletettuun oppimattomuuteen ja nerokkuus puolestaan siihen, että Untolaa kyllä arvostettiin, kunhan hän vain olisi kirjoittanut toisin. Näin ollen myös kiitokseksi tarkoitettu määritelmä ”luonnonnero” tuli itse asiassa mitätöineeksi Untolan oman identiteetin niin yksilöllisen tyyliensä löytäneenä taiteilijana kuin itseään kehittävänä ihmisenä.

Sivistyneistöä arvosteleva lehtimies

Untolan yksilöllinen maailmankatsomus ja siihen kuuluva arvopohja ohjasivat paitsi hänen omaa toimintaansa, myös hänen odotuksiaan muita kohtaan. Sivistyksen mittarina hänellä toimi vakaumus, jonka mukaan koulutusta saaneiden ihmisten velvollisuus oli tehdä työtä vähemmän koulutusta saaneiden hyväksi.³⁵ Hänen jatkuvana huolenaiheenaan oli, millä tavoin ruohonjuuritason tahto ja tarpeet saataisiin välittymään aikakauden poliittiseen päätöksentekoon. Vuoden 1905 suurlakon jälkeen kirjoittamissaan lehtiartikkeleissa hän arvioi, että kansanihmiset olivat aivan liikaa poliittisten johtajien talutusnuorassa ja heidän vaikutuksilleen alttiina. Hän liittyi lähimpään viiteryhmäänsä vanhasuomalaisiin, koska näki kansallisen sivistyneistön tärkeimpänä tehtävänä kansan pohjakerroksen kasvattamisen

itsenäiseksi, omaan harkintaansa luottavaksi joukoksi. Ensimmäisiin tehtäviin kuului kansalaisten perehdyttäminen uuteen vaalilakiin ja opettaminen käyttämään tuoretta vaalioikeuttaan. Untola tähden- si, että jokainen kansalainen puolueisiin katsomatta oli velvollinen hankkimaan tietoa poliittisen toimintansa pohjaksi.³⁶

Maaseudulla työväestöllä oli mahdollisuus hankkia tietoja lähinnä itsenäisesti kirjoja ja lehtiä lukemalla. Useimmat kouluja käymättömistä eivät jaksaneet kiinnostua raskassoutuisista kirjoituksista, vaan etsivät kevyempää lukemista. Untola kirjoitti lehtipaikinoissaan valtakunnantason politiikasta sellaisella kielellä ja tyylillä, joka puhutteli myös näitä lukijoita. Hän pyrki rohkaisemaan torppareiden ja köyhälistön omanarvontunnetta ja tukemaan vanhasuomalaisen ohjelman mukaista torppariasian käsittelyä eduskunnassa. Hän edisti kansalaisten riippumatonta tiedonhankintaa muun muassa perustamalla Kaustiselle lainakirjaston ja koettamalla saada Jyväskylässä aikaan paikallisen viljelijäväestön omistaman sanomalehden.³⁷

Suurlakon jälkeen sosialismi levisi kansanjoukkojen keskuudessa niin maaseudulla kuin kaupungeissakin. Työväenliikkeen aatteet innostivat monia, sillä ne olivat tuoreita ja ennen kokemattomia. Sosialismi antoi voiman- ja ylemmydentunnetta. Se oli alistumaan tottuneille työläisille välttämätöntä totutun sosiaalisen alemmuuden- tunteen voittamiseksi. Sosialismi sai työväenliikkeen tietoiset jäsenet tuntemaan itsensä korkeamman aatteen, moraalin ja ihmisyyden edustajiksi. Päämäärän ylevyys ja ylemmyys tuntuivat antavan si- veellisen oikeutuksen myös luokkataistelulle, joka koettiin välttämät- tömäksi suuren ihanteen toteuttamiseksi.³⁸ Untola piti sosialismia aikakauden merkittävimpanä liikkeenä, johon jokaisen kehittyneen työmiehen ja säätyläisen oli syytä tutustua.³⁹

Untola ei millään tavoin tuominnut oikeuksiaan äänekkäästi pe- ränneitä työläisiä. Päinvastoin, hänestä Suomessa oli aivan liian vähän rähisjöitä. Siellä, missä olisi pitänyt puhua, siellä juuri kansanmies vaikenä – kokemattomuuttaan, ujouttaan ja itseänsä epäillen. Lehti- kirjoituksissaan hän totesi, että ennen eduskuntaudistusta työväen oli ollut pakkokin vaieta, mutta nyt heidän olisi pitänyt puhua – eikä vain yksityisesti, vaan myös siellä, missä sanoilla oli jotakin paino-

arvoa. Kirjoittaja suorastaan ihaili kaupunkien järjestäytyneiden työmiesjoukkojen itsetietoista omanarvontuntoa ja toivoi, että kansallismielinen sivistyneistö ei tulkitsisi työläisten tunteiden purkauksista röyhkeydeksi, sillä karkean kuoren alla piili jalo ylpeyden tunne omasta kansallisuudesta ja kielestä. Juuri sellaiselle kansallistunteelle Suomen olisi Untolan mielestä pitänyt rakentaa tulevaisuutensa ja itsenäisyytensä. Työkansassa luonnostaan ilmenevää kansallistunnetta olisi pitänyt vain kehittää ja jalostaa. Sen tehtävän hän näki kuuluvan yliopistosta ja kouluista valmistuneelle sivistyneistölle.⁴⁰

Ensimmäisten eduskuntavaalien jälkeen Untola arvioi, että äänestäjät eivät olisi antaneet sosialisteille tukeaan, jos olisivat ymmärtäneet sosialismin periaatteet ja niihin perustuvan yhteiskuntamuodon oikein. Hänen mukaansa kansan yhteiskunnalliset aistit ja sivistys eivät olleet kehittyneet likimainkaan niin korkealle, kuin mitä sosialistinen yhteiskuntajärjestys olisi edellyttänyt. Sosialismi oli kuitenkin tehnyt suuriarvoisen työn kansanjoukkojen liikkeelle saamisessa, mutta nyt voimat olisi käytettävä parannettuihin oloihin tähtäävään järkipäiseen työhön.⁴¹

Lehtikirjoituksissaan Untola arvosteli poliitikkoja varsin suorasuoraisesti. Lehdistössä piti hänen mielestään saada puhua poliitikkojen ja virkamiesten toiminnasta, koska se vaikutti suoraan kansaan. Tässä hän toimi täysin demokratiaan kuuluvan sananvapauden periaatteiden mukaisesti. Untolan suhtautuminen sivistyneistöön riippui paljon siitä, miten he itse suhtautuivat kansanihmisiin ja heidän hankkeisiinsa. Alkuvaiheen lehtikirjoituksissa oli kärkevyyttä varsinkin ruotsinkielistä ja -mielistä kaupunkiporvaristoa kohtaan. Untolan mielestä he muodostivat kansan kehitykselle kaikkein suurimman esteen eristäytyessään rahvaasta ja katsellessaan ynsein ilmein sen kaikkia pyrintöjä. Erillisiä kulttuurioikeuksia vaatiessaan vanha eliitti tuntui ajavan muulle kansalle täysin vieraita tarkoitusperiä. Sen omaksuma ruotsinmielisyys ja suomalaisen kansallisuuden halveksiminen näyttivät estävän kaiken yhteistoiminnan viranhaltijoiden ja kansan välillä.⁴² Untolan mukaan virkakoneisto pyöri entiseen tapaan hallituksen palveluksessa, vaikka kansan parissa oli jo juurtunut käsitys, että sen tuli palvella ennen kaikkea kansalaisten omia

tarpeita. Hän kiitti Snellmania, Yrjö-Koskista ja muita, jotka olivat ymmärtäneet virkamiestehtävänsä korkeammalta henkiseltä kannalta ja saaneet aikaan liikkeen, joka vaurastutti kansaa.⁴³ Hän näki varsinakin nuorsuomalaisten harrastaneen systemaattista loanheitoa ja leimakirvespolitiikkaa kaikkia vanhasuomalaisia kohtaan.⁴⁴

Vuosien 1906–1908 lehtikirjoituksissaan Untola tuki suomenkielistä sivistystä, vaikka näki sen kehittämisessä runsaasti ongelmia. Suurimpana syynä ongelmiin hän näki sen, että ruotsin kieltä arvostettiin huomattavasti suomen kieltä enemmän. Sen vuoksi koululaitos oli kokonaisuudessaan epäonnistunut suomenkielisten ylioppilaiden omanarvontunteen kehittämisessä. Maan ainoa yliopistoa hän kritisoi siitä, että siellä tehtävä tutkimus oli erkaantunut liiaksi käytännön elämästä. Tieteellisessä tutkimuksessa olisi pitänyt kiinnittää enemmän huomiota kansan kurjuuden syihin ja etsiä niihin helpotusta. Suomenkielisiä kirjailijoita Untola puolestaan kritisoi siitä, että nämä veivät kansaa harhaan kansallisuuskysymyksessä samalla, kun olivat itse paenneet runouteen ja hylänneet todellisuuden maailman.⁴⁵

Sivistyneistöä haastava kyseenalaistaja

Edellä referoitu yhteiskunnallinen ajattelu oli myös Untolan eri kirjailijanimillä luoman kaunokirjallisen tuotannon perustana. Esikoisteoksessaan *Harhamassa* hän pohti kirjailijoiden aatteita ja harhaantumista. *Manasse Jäppinen* puolestaan puhuu kaikkein korkeimmasta oppineistosta, kuten kertomuksen alku selvästi osoittaa:

Kukapa ei tuntisi Manasse Jäppistä, tätä aikamme kuuluisaa oppinutta, jonka ansiot kansanvalistuksen ja lukutaidon levittämisen alalla ovat niin suuret, että nykyisen ylitirehtöörin jälkeen hänet valitaan Suomen kouluylitirehtöörin ylitirehtööriksi. Yleinen on myöskin se ajatus, että tämä kansanvalistuksen lämmin ystävä olisi noiden suurien ansioittensa takia oikeutettu kantamaan kansanvalistusministerin salkkua. Vaatimuksissansa on hän opettajana ja professorina niin tinkimätön, niin tiukka ja ankara, että

hän on ja on aina ollut kaikkien vähänkin laiskempien koulupoikien kauhu ja ainainen kompastuskivi niiden ylioppilaiden oppija virkauralla, jotka ovat elämäntehtäväksensä ottaneet etupäässä Vappupäivän vieton suurten traditioitten seuraamisen ja noudattamisen.⁴⁶

Karnevalistisen kirjallisuuden yleisenä pyrkimyksenä on kaiken ylevän ja arvostelun yläpuolelle nostetun maallistaminen ja madaltaminen. Tässä tapauksessa alentaminen tapahtuu käyttämällä ajallista takautumaa. Humoristinen tarina kuvaa korkeasti oppinutta ja arvostettua kansanvalistajaa hänen ollessaan vielä oppimaton lapsi. Kuvauksen kohteena on tilanne, jossa tulevaa professoria alettiin ensimmäistä kertaa opettaa lukemaan. Olisi virhe pitää kertomusta viattomana kansankuvauksena, sillä itse asiassa kyseessä on varsin pisteliäs sivistyneistökritiikki. Untolan teoksissa henkilöhahmojen nimet ovat usein merkitseviä ja sisältöä avaavia. Tässä tapauksessa raamatullinen nimi Manasse viittaa raamatun 1. Mooseksen kirjaan ja sitä kautta unohtamiseen: ”Esikoiselle Joosef antoi nimen Manasse, ’sillä’, sanoi hän, ’Jumala on saattanut minut unohtamaan kaikki vaivani ja koko isäni kodin’”.⁴⁷

Kertomuksellaan Manasse Jäppisen lapsuudenkodista kirjailija muistutti siitä, minkä kansallismielinen yliopistoväki ja oppineisto näyttivät kokonaan unohtaneen. Oppineisuus ja sivistys olivat arvoja, joita tuskin kukaan tuolloin kyseenalaisti. Korkea yhteiskunnallinen arvostus sai lukeneiston unohtamaan omat maalaiset juurensa ja sivistystaustansa ohuuden. Käyttämällä groteskeja kielikuvia Maiju Lassila nauroi ja alensi ylevää. Tässä tapauksessa sivistyneistön arvovaltaa horjutettiin kuvaamalla erityisen usein Manassen vuotavaa nenää. Nenän teema ja siihen liittyvät ilmaisut, kuten ”vetää nenästä” tai ”näyttää pitkää nenää” ovat maailmankirjallisuudessa ja lähes kaikissa kielissä solvaavan ja halventavan elekielen yleisimpiä groteskeja teemoja. Ruumiin groteskit kuvat hallitsevat kansojen epävirallista, solvaavaa ja nauravaa kielenkäyttöä.⁴⁸

Teoksena *Manasse Jäppinen* piikitteli yleisesti suomenkielistä sivistyneistöä, mutta samalla siinä piruilittiin myös aikalaisille yksilöinä. Kritiikin kohteeseen pääsee kiinni etsimällä teoksesta

viittauksia aikakauden julkiseen keskusteluun ja siinä esitettyihin puheenvuoroihin. Tuohon aikaan Helsingin lehdistössä keskusteltiin vilkkaasti suomen kielestä ja sen oikeasta käyttötavasta. Itäsuomalaiset kirjailijat Juhani Aho ja Otto Manninen oli nostettu esikuvallisten kielenkäyttäjien asemaan. Kirjailijoiden sanavalinnat ja tyyli muokkasivat lukijoiden ja kielen opettajien käsitystä siitä, millaista hyvän kielen pitäisi olla.⁴⁹

Manasse Jäppisen tapahtumat sijoittuvat Savonlinnan lähellä sijainneeseen Sääminkiin, joten henkilöhahmot puhuvat sen vuoksi vahvaa Savon murretta. Yleiskielellä kirjoitetut kertojan osuudet erottuvat selvästi henkilöhahmojen puheesta. Kertomuksen punainen lanka kiertyy siitä, että Manassen isä alkaa opettaa poikaansa lukemaan a:n sijasta i-kirjaimesta, sillä se oli ainoa, jonka omaa lukutaidottomuuttaan peittelevä isä tunsu. Manasse taas koetti vältellä opintietä parhaansa mukaan, eikä suostunut sanomaan i:tä vasta kuin aivan kertomuksen lopussa: selkäsaunan jälkeen pojalta pääsi itkun seassa viimein pitkä ”iii”. I-kirjaimella on luotu yhteys *Aika*-lehdessä käytyyn väittelyyn siitä, kuinka vierasperäiset sanat oli suomessa kirjoitettava: oliko sanottava ”harjottaa” vai ”harjoittaa”. Kirjailija Kyösti Wilkuna oli slaavilaisen filologian professori Julius J. Mikkolan kanssa käymässä i-sodassa johdonmukainen, sillä hänen oma kielensä, pohjoispohjalainen kotiseudun murre, ei käyttänyt i:tä, vaan sanoi ”harjottaa”. Kieliväittelyn aikoihin vanhasuomalaisiin lukeutunut Wilkuna oli alkanut kritisoida puoluettaan ja etsiä yhteyksiä nuorsuomalaisten suuntaan.⁵⁰

Kansanvaltaisuus ja yhteiskunnalliset reformit nousivat suomalaisen puolueen toimintaperiaatteiksi ennen vuoden 1905 suurlakkoa yhdistäen Wilkunaa ja Untolaa joitakin vuosia. He tunsivat toisensa, jos ei henkilökohtaisesti, niin ainakin yhteisen tuttavun Toivo T. Kailan välityksellä. Suurlakon jälkeen Untola luotti vanhasuomalaisen puolueen agraaripoliitikkojen asiantuntemukseen ja antoi heille tukensa, koska torpparilainsäädännön uudistaminen oli hänen mielestään yksi aikakauden tärkeimpiä yhteiskunnallisia hankkeita. Hän odotti ja toivoi, että vanhasuomalaiset ja sosialistit olisivat tehneet eduskunnassa yhteistyötä senaattori Leo Mechelinin ajamaa

liberalistista, metsäyhtiöiden ja suurteollisuuden etua myötälliyttä politiikkaa vastaan.⁵¹ Nämä toiveet eivät toteutuneet, ja vanhasuomalaiset liukuivat muutenkin yhä kauemmas Untolan arvomaailmasta.

Kansalliseen kulttuuriin pettyvä näkijä

Karnevalistinen kirjallisuus kukoistaa erityisesti murrosaikoina, jolloin erilaiset arvoristiriidat tulevat jyrkästi esille. Untolan luovan toiminnan kausi sijoittui juuri siihen monarkkisen ja demokraattisen hallintotavan väliseen saranakohtaan, jolloin molemmat järjestelmät olivat olemassa yhtä aikaa. Tässä asetelmassa Untola kuului ehdottomasti demokratian esitaistelijoihin muiden demokraattisten voimien rinnalla. Hän pyrki edistämään taloudellisia ja sosiaalisia uudistuksia, mutta haki demokratiaa myös kulttuurin ja sivistyksen alalla.

Suomalaisen puolueen puheenjohtaja J. R. Danielson-Kalmari julkaisi vuonna 1907 *Aika*-lehdessä artikkelin, jossa hän analysoi sivistyskysymystä aikakauden kansainvälisten virtausten valossa. Saksalaisen historioitsijan Henrich von Treitschken näkemystä siteeraten hän totesi, että sivistyneistön luokkavaltaa oli pidetty Euroopan historian sivilisaatioissa aina niihin päiviin saakka täysin luonnollisena. Vasta viimeisten vuosikymmenien yhteiskunnallinen kehitys oli nostanut porvarillisissakin piireissä esiin käsityksen, jonka mukaan valtio voisi ja sen pitäisikin tehdä yhä enemmän vähäväkisten kansankerrosten aineellisen ja henkisen tilan parantamiseksi. Tämän kehityksen suurimpana esteenä Danielson-Kalmari piti talousliberalistista ajattelua. Sosiaaliin kysymyksiin huomiota kääntänyt tiede oli kuitenkin hänen mukaansa jo kyseenalaistanut katsantotavan, jossa vapaan kilpailun nähtiin turvaavan yhteiskunnan menestyksen ilman valtion apua. Treitschken edustama ajatussuunta oli käynyt Euroopan kansojen johtajille yhä vieraammaksi samalla, kun kansanvaltaisuuden aate oli levinnyt ja voimistunut.⁵²

Suurlakon jälkeisenä aikana Untola antoi tukensa Suomalaiselle puolueelle uskoen ja toivoen sen johdon pyrkivän aidosti edistämään kansanvaltaa ja demokratiakehitystä Suomessa. Lehtikirjoituksissaan

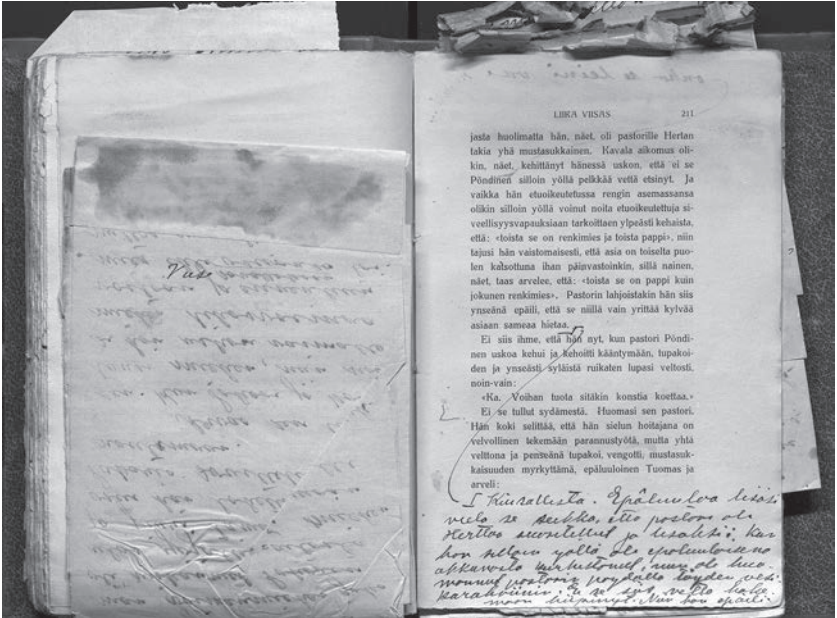
Untola kamppaili avoimesti perustuslaillisten talousliberalistista ajattelua ja sivistyneistön perinteistä luokkavaltaa vastaan. Hän aloitti julkisen toimintansa kirjoittajana ja mielipidevaikuttajana aikana, jolloin sivistyneistön kielteiset asenteet työväestöä kohtaan voimistuivat. Untola ärsyyntyi Eino Leinon Leo Mechelinille vuonna 1906 kirjoittamasta ylistysrunosta ja vuonna 1907 ilmestyneestä, selkeän kriittisestä kansankuvauksesta *Jaana Rönty*. Tällainen vallanpitäjien liehakointi ja lukijoiden mielipiteen kääntäminen työväestöä vastaan olivat täysin hänen omien arvojensa vastaista toimintaa. Untolalla oli syytä tutkia kriittisesti Leinon ja muiden kulttuuriradikaalien edustamaa ajattelua, minkä hän tekikin *Harhamassa*. Hienotunteisuuttaan ja olosuhteiden pakosta hän teki sen piilotetun polemiikin kautta, mikä antoi määrittelyvallan Eino Leinon ja perustuslaillisten kirjallisuuspiirien käsiin. Heidän mielipiteellään onkin ollut varsin ratkaiseva merkitys *Harhaman* vastaanotossa ja sen pitkään jatkuneessa omaelämäkerrallisessa tulkinnessa.⁵³

Leinon edustama nietscheläinen kulttuurielitismi tuki demokraattisen kulttuurikehityksen sijasta ennemminkin Treitschken edustamaa konservatiivista kulttuurielitismää, johon puolestaan Suomalaisen puolueen johto ja kannattajat osin ehkä tiedostamattomastikin nojasivat. Toisen venäläistämiskauden aikana J. R. Danielson-Kalmari luopui puolueensa kansanvaltaisuudesta ja ohjasi sen uudistuksia jarruttaneen perustuslaillisuuden ja passiivisen vastarinnan kannalle. Sisällissodan alla hän vaati lujan järjestysvallan luomista reformeja vaatineiden kansanjoukkojen hillitsemiseksi. Teoriassa, siis puheissaan ja kirjoituksissaan, hän saattoi olla demokraatti, mutta käytännön toimituksissaan monarkisti.⁵⁴ Aikakauden kulttuurielitismi auttoi osaltaan vanhaa eliittiä säilyttämään valta-asemansa, vaikka sääty-yhteiskunta muuten väistyi kansalaisyhteiskunnan tieltä. Untolan näkökulmasta porvaristo oli pannut koko muun yhteiskunnan palvelemaan itseään turvaten asemiaan lujan järjestysvallan ja säätyajalta periytyvän lakipohjaisuuden avulla. Lakipohjaisuus takasi ankaran työnjaon ja se pysyi, ”sillä minä saarnautan sen ihanuutta ja pysyvyyttä papeilla ja laulatan runoilijalla”, pakinoi Untola porvari ”kelju” Kaikkosen suulla.⁵⁵

Untola käsitteli kansallisen kulttuurin herättämiä ajatuksiaan myös vuonna 1915 Maiju Lassilan nimellä ilmestyneessä teoksessaan *Liika viisas*. Alaotsikkonsa mukaan kirja on ”Viisaudenkirja, eli kertomus Sakari Kolistajasta”. Alaotsikko viittaa suoraan raamatun apokryfikirjoihin kuuluvaan *Viisauden kirjaan*. Julkaistusta teoksesta on kustantajan vaatimuksesta karsittu runsaasti kulttuurikritiikkiä pois, mutta kirjailijan jäämistössä siitä on säilynyt versio, johon tekijä on jälkikäteen liimannut takaisin kustantajan vaatimat poistot. Niissä tekijä korostaa, että Sakarin hulluus ei ole luulosairautta ja antaa selityksen sille, miksi Sakari pitää viisautta jumalattomana ja korostaa uskoa. Selityksen mukaan Sakari oli iloinnut nuorena, että Suomen kansa oli hoksannut luoda olemuksensa ja henkensä perikuvaksi Väinämöisen tullen sillä tavoin viisauden ja runouden ainoaksi juurikansaksi. Sitä iloaan hän nyt katui, alkoi kirjoittaa katumuspsalmeja ja pyysi Herraa ottamaan häneltä tämän viisauden pois, sillä hän tunsii olevansa liika viisas. Kertojan mukaan Sakari oli saanut päähänsä, että suuri Beliaalin kaupunki hukkuu, jos hän ei mene sinne herättämään kansaa. Sakarin lähetystyön ydinasiaa, syntiä, sitä viisaudentyötä, jota hän yritti parantaa, oli siis *Kalevalaan* nojaava Suomen kansallinen kulttuuri.⁵⁶

Teoksen keskeisiin hahmoihin kuuluva pastori Pöndinen saarnaa oppia, jonka mukaan maallinen viisaus on perkeleestä ja kaikki asiat voidaan ymmärtää ja selittää ainoastaan uskon kautta. Synnintuntoon herännyt Sakari ryhtyy hänen oppinsa seuraajaksi. Sakarin narrimainen – ja tekijälle ominaiseen tapaan myös itseironinen – hahmo on teoksen rakenteen kannalta keskeinen. Untola kirjoitti kustantajalleen lähteneensä teoksessaan siitä, että Sakaria itseään näkyy vain hieman ja kuvaus perustuu sille hämmingille, minkä hän saa aikaan.⁵⁷ Teos leikittelee karnevalistiselle lajille hyvin tyypillisesti viisauden ja hulluuden suhteellisuudella. Se on psykologinen tutkielma, jossa tarkastellaan, mitä yhteisössä tapahtuu, jos ihmisen viisaus tulee yllättäen kyseenalaistetuksi.

Teoksen maailmassa Sakari kehuu ihailemaansa pastori Pöndistä sanoen: ”Sinulle ei toki ole annettu liikaa viisautta”. Sakarin kehu saa pastorin huolestumaan, pidettiinkö häntä paikkakunnan isäntien

Kustantaja vaati Untolaa karsimaan teoksen *Liika viisas* kulttuurikritiikkiä. Tekijän jäämistössä on kuitenkin säilynyt oheinen versio, johon kirjailija on lisännyt vaaditut poistot. Kuva: Kansalliskirjasto.

keskuudessa epäpätevänä hänen havittelemaansa hyväpalkkaiseen papin virkaan. Kohentaakseen asemiaan hän ryhtyy tuomaan pätevyyttään esille eri tavoin. Sakarin saarnapitäjässä puolestaan vallesmanni Reinhold Kaksinainen halusi kiihkoisesti päästä valtiopäiville. Sakari kehuu häntä lausuen, että ehdokas on hyvä, koska ei ole liialla viisaudella pilattu. Vallesmanni kokee Sakarin sanat solvaamiseksi ja ryhtyy purkamaan vihaansa tätä kohtaan. *Liika viisaassa* pastori Pöndisen ja vallesmanni Kaksinaisen viisaus kyseenalaistuu, mutta sen sijaan Sakari ja Jussi Punnittu, joita alun perin pidetään tyhminä, saavat uudenlaista mainetta viisaina miehinä. Teoksen johtoajatuksen mukaan menestys elämässä riippuukin enemmän viisaan maineesta kuin itsestään viisaudesta.⁵⁸

Untolan vakava-naurulliset kirjoitukset ja niihin sisältyvä kulttuurikritiikki kumpusivat huolestuneisuudesta, sillä hän aavisteli jo varhain yhteiskunnan olevan menossa kohti sisällissotaa. Ensimmäisen kerran hän kirjoitti sen uhasta jo vuonna 1906, jolloin suurlakon tapahtumat Suomessa ja Venäjällä näyttäytyivät hänelle varoittavana esimerkkinä. Myöhemmin hän totesi toistuvasti, että oli jo pitkään aavistanut sisällissodan olevan tulossa.⁵⁹ Teoksissaan hän tutki ihmisen psykologiaa ja koetti näyttää aikalaisilleen sen, mitä nämä eivät itse itsessään havainneet. Kriittinen katse kohteli samalla tavoin sekä virkamiehiä että kansanihmisiä. Kyynisydessäänkään hänen taiteensa ei noussut vihasta, vaan ymmärtämisen tarpeesta ja rakkaudesta koko Suomen kansaa kohtaan. Tasa-arvoisesta kansakäsityksestä huolimatta hän oli arvopohjansa mukaisesti loppuun asti heikommassa asemassa olevan työväestön puolella.

Suurlakon jälkeen Untola oli arvioinut, että työväestö ei ollut vielä riittävän kypsää pärjätäkseen itsenäisesti, vaan tarvitsi sivistyneistön tukea poliittisten hankkeittensa viemiseksi läpi. Sisällissodan jälkeen kirjoittamassaan puolustuspuheessa hän totesi edelleen, että vallankumous oli onneton askel, koska työväki ei vielä kyennyt ottamaan asioiden hoitoa käsiinsä.⁶⁰ Kuitenkin hänen suhtautumistavassaan tapahtui kirjoittajanuran kuluessa muutos, sillä 1910-luvulla hän alkoi korostaa omin voimin pärjäämistä ja luokkaeroa. Reaktio perustui hänen omiin kokemuksiinsa, sillä ne osoittivat hänelle vääjäämättömästi, että sivistyneistö ei tukenut kansan omista lähtökohdista kumpuavia hankkeita, vaan pyrki päinvastoin estämään ja rajoittamaan niitä. Eino Leinon teoksiin viitaten hän toivoi, etteivät kaikkien korkeiden haihatuksien ”orjat” hänen kirjojaan ostaisikaan, ”sillä on paras että kukin kuuluu omaan säätyynsä ja joukkoonsa”.⁶¹

Sisällissodan aikana Untola arvioi katkerasti, että Danielson-Kalmari oli jo *Aika*-lehden artikkelia kirjoittaessaan sisimmissään kansanvaltaisia uudistuksia vastaan. Hän näki Danielson-Kalmarin historianselityksen ja filosofian tosiasiallisena henkenä näkemyksen, jonka mukaan kulttuuri ja sivistys voivat versoa ainoastaan siten, että joillekin harvoille jätettiin oikeus koota rikkauksia toisten työllä. Ne harvat voisivat sitten lahjoitusten ja muun muodossa tukea tiedettä,

taidetta ja yleensä kulttuurin kaikkia aloja. Untolan mielestä yksityishenkilöiden asemesta koko yhteiskunnan tuli koota nämä varat. Silloin yhteiskunta pakottaisi kaikki jäsenensä tekemään hyödyllistä työtä ja kartuttamaan entistä runsaammiksi niitä rikkauksia, joilla voitaisiin tukea tiedettä ja taidetta sekä kohottaa kansan sivistystä ja henkistä tasoa.⁶² Untola korosti, että työväenluokan asiassa ei ollut kysymys pelkästään aineellisista, vaan myös henkisistä asioista. Työväenluokan asiaa ei ratkaistaisi lopullisesti ruumiillisilla, vaan henkisillä voimilla. Hän vertasi kansallisen kulttuurin työväestölle tuottamaa henkistä ravintoa hallan panemiin kauranakanoihin. Tullakseen henkisesti voimakkaaksi työväestön oli luotava kulttuurinsa itse.⁶³

Toisinajattelijan suhde sivistykseen ja sivistyneistöön

Untolan ajan kulttuurin ja kulttuurisen tietoisuuden ymmärtäminen edellyttävät virallisen ja epävirallisen kulttuurin luoman kaksimaailmaisuuuden huomioon ottamista. Virallisen kulttuurin toisella puolella oli toinen elämisen maailma, johon karnevalistisen kirjallisuuden kuvat, kieli, rakenne, tyyli ja arvopohja olivat yhteydessä.⁶⁴ Edellä tehty analyysi on tuonut esille, että Untolan ja muun lukeneiston arvomaailmat poikkesivat toisistaan niin, että voidaan todellakin puhua kokonaisvaltaisesta erosta kahden eri käsityskannan ja kulttuurin välillä. 1900-luvun alussa syntynyttä *Harhaman* tulkintaa, samoin kuin Untolan elämäkertaa ja kirjailijakuvaa, on tarkasteltava siitä lähtökohdasta, että ne pohjautuvat hänen vastustajiensa ja vihamiestensä tekemiin tulkintoihin. Sivistyneistö suhtautui selkeän torjuvasti Untolaan jo ennen sisällissotaa. Untolan kannalta oli ratkaisevaa, että myös vanhasuomalainen lukeneisto kääntyi häntä vastaan. Se johtui useista aikakauden arvoihin ja asenteisiin liittyneistä syistä.

Ensiksikin aikakauden sivistyneistö arvosti ennen kaikkea muodollista virkamiespätevyyttä, joka perustui oppikoulun ja yliopiston läpi käyneen kansalaisen tietopohjaan. Niin ollen Untolan epämuodollinen oppineisuus herätti ristiriitaisia tunteita. Yhtäällä se sai liioitellun tuntuiset mittasuhteet ja toisaalla opintojen merkitys mi-

tätöitiin pilkallisesti. Vuonna 1908 *Satakunta*-lehden toimituksessa työskennellyt Untola koetti torjua mitätöintiä esittelemällä eräässä lehtipakinassaan monipuolista kielitaitoaan. Se sai pääskyslehti *Satakunnan Sanomat* vain vastaamaan ironisen riemukkaalla pilkanteolla.⁶⁵ Kuten Liisi Huhtala on todennut, myös samaan aikaan työn alla olleen *Harhaman* kertojalla on selvä tarve olla oppinut. Huhtalan mukaan teos todistaa itseoppineen tekijän kompensointitarpeesta.⁶⁶ Myöhemmin tutkijoita kiinnosti pitkään etsiä todisteita siitä, missä yliopistossa Untola mahdollisesti oli opintojaan suorittanut. Ainakin Aatos Ojala 1960-luvulla ja Eino Karhu 1970-luvulla ovat yrittäneet selvittää tätä ongelmaa.⁶⁷

Oppineisuuden kiistäminen vei Untolan sanomalta painoarvoa paremmin koulutettujen keskuudessa. Yhteiskuntakritiikki oli sallittua ainoastaan sivistyneille, joiden katsottiin pystyvän tietopohjansa perusteella arvioimaan yhteiskunnallisia asioita objektiivisesti. Sivistyneeltä ihmiseltä edellytettiin hillittyä käytöstä. Herännyt työväestö tukijoineen näyttäytyi niin ollen yhteiskuntarauhaa häiritsevinä räyhääjinä. Untola sen sijaan kannusti maatalous- ja työväestöä esittämään vaatimuksiaan ja osallistumaan yhteiskunnalliseen keskusteluun. Hän oli arvomaailmaltaan perin pohjin demokraattinen. Keisariin ja katupoikaan hän sanoi suhtautuvansa samalla tavalla. Asianosaisen käyttäytyminen merkitsi hänelle enemmän kuin yhteiskunnallinen asema, mutta hän edellytti keisarilta enemmän kuin katupojalta.⁶⁸ Untolan lehtikirjoituksissaan harjoittama suorasukainen sivistyneistökritiikki herätti alusta lähtien voimakasta vastarintaa, sillä oman itseymmärryksensä mukaan sivistyneistö teki uhrautuvaa työtä koko kansakunnan parhaaksi. Untola piti heidän uhriaan lähinnä isänmaallisena puheena, vaikka myönsi toki, että monet sivistyneet tekivät vapaaehtoista työtä kansan hyväksi. Yleensä työ tuli hänen mukaansa kuitenkin moninkertaisesti palkituksi, joten siksi ei sopinut puhua uhrista, vaan korkeintaan velvollisuuden tunnollisesta täyttämisestä.⁶⁹

Näissä olosuhteissa Untolan ajattelun ja kirjoitusten pohjana oleva kansan naurukulttuuri joko sivuutettiin tai sitä arvostettiin vain vailinaisesti. Sivistyneeltä suomen kieleltä edellytettiin tiettyjä sääntöjä,

joita Untola ei noudattanut, vaan hyödynsi alempiarvoiseksi miellettyä rahvaan kieltä. Vakavat, uskonnollismieliset konservatiivit paheksuivat kansan naurukulttuuriin perustuvaa tyyliä samoin kuin oli perinteisesti paheksuttu kansan kaikenlaista ilonpitoa. Sitäkin oli aina pyritty kahlitsemaan, sillä sen nähtiin aiheuttavan yhteiskunnassa epäjärjestystä.⁷⁰ Tätä asennetta Eino Leino tukijoineen onnistui hyödyntämään *Harhaman* vastaanotossa pyrkiessään torjumaan teokseen piilotettua polemiikkaa omia aatteitaan, kulttuuriradikalismia ja nietscheläistä moraalifilosofiaa kohtaan.⁷¹ Untolan kirjailijauran alkuaikoina nuorsuomalaisissa kirjallisuuspöytäkirjoissa näytti siltä, että kustantajat suosivat Maiju Lassilaa tämän kansansuosion takia. Lassilan suosimista pidettiin epärealistina todellisia taiteilijoita kohtaan. Pilalehti *Velikullassa* veisteltiin, että Irmari Rantamalan kirjoittama Maiju Lassilan elämäkerta menisi luultavasti hyvin kaupaksi, koska rahan ansaitseminen kirjallisuuden ja taiteen avulla näytti olevan oikeutettua. Toiset myivät saippuaa, toiset taidetta – etevämyyden laskeettiin markkoissa ja penneissä, *Velikullan* kirjoittaja totesi jokseenkin kitkerään sävyyn.⁷²

Aluksi torjunta ja sivistymättömäksi leimaaminen häiritsivät Untolaa. *Harhaman* vastaanoton jälkeen hän joka tapauksessa pääsi näistä tunteistaan yli ja suuntautui Maiju Lassilana entistä enemmän kansanomaisen kerronnan puoleen. *Harhaman* vastaanotosta lähtien hän pyrki myös asemoimaan itsensä tietoisesti vallitsevan kulttuurin ulkopuolelle niin taiteessa kuin elämässäänkin. Hän omaksui nyt lopullisesti karnevalistiselle lajille välttämättömän ulkopuolisen tarkkailijan roolin. Ulkopuolisuus näkyi eristäytymisenä kirjallisista piireistä ja torjuvina asenteina virallisen kulttuurin käytäntöjä kohtaan. Kieltäytyessään *Tulitikkuja lainaamassa* -kirjalle myönnetystä valtionpalkinnosta hän totesi, että hänellä oli oma käsityksensä kaikista palkinnoista, eikä hän yrittänyt kirjoittaa palkittavaksi tarkoitettuja teoksia.⁷³ Kustantajalle kirjoitetuista kirjeistä voi nähdä, että hän oli saamastaan kohtelusta katkera. Hän kuitenkin kiisti jyrkästi arvostelewansa kirjoissaan muita kirjailijoita.⁷⁴ Mielestään hänellä ei ollut oikeutta käyttää niissä toisia ihmisiä huonona tai edes hyvänä esimerkkinä. *Harhamaa* tulkittaessa onkin syytä tietää, että

hän käytti tästä syystä pienintäkin psykologista analyysiä tehdessään aina esimerkkinä itseään.⁷⁵

Kustantajan kanssa käydyin kirjeenvaihdon perusteella teosten saamat kriittiset arvostelut ja ristiriitaiset tulkinnat hankaloittivat Untolan työtä kirjailijana. Kirja Oy:n toimitusjohtaja Eino Railo vetosi toistuvasti arvosteluihin ja yritti ohjata hänen kirjoittamistaan niiden viitoittamaan suuntaan. Untola puolestaan koetti vakuutella Railolle, että hän ei voinut lähteä ajamaan takaa arvosteluja, sillä silloin joutuisi väärälle uralle. Omat taipumukset olivat hänelle kirjailijan työssä oikeampi ja varmempi pohja. Kustantajat pyrkivät monin tavoin vaikuttamaan siihen, että tekijä muovaisi käsikirjoituksiaan vallitsevan kirjallisen maun mukaiseksi. Heidän vaatimansa ja joskus jopa luvatta tekemänsä korjaukset olivat Untolalle arka kohta. Hän ei pitänyt työtään virheettömänä ja sanoi lukevansa ankariakin huomautuksia mielellään – ainakin jos huomasi, että ne eivät olleet pahansuopia. Railo vetosi vaatimuksissaan estetiikkaan, lukijoiden siveyskäsitteisiin ja hyvään makuun. Untola vastasi siihen karttavansa kaikkia estetiikan sääntöjä ja kieltäytyi kirjoittamasta hienoja ja siveitä ihmisiä varten.⁷⁶ Hän koetti puolustaa omaa tyyliä pahoitellen, että oli tuhannesti helpompaa lähteä lukijoissa vetoamaan siihen, mihin he ovat jo kirjallisuudessa aikaisemmin tottuneet, kuin lähteä omia taipumuksiaan seuraten kokonaan toiselta pohjalta. Lukijoiden maun taivuttaminen omalle puolelleen oli vaikea tehtävä. Siksi hän kirjoittikin omille lukijoilleen, joille hänen kuvaamansa asiat olivat luonnollisia ja jokapäiväisiä.⁷⁷

Toisinajattelijana Untola tunsu sananvapautensa olevan jatkuvasti uhattuna sekä journalistina että kirjailijana. Kustantajalleen hän kirjoitti, että ei antaisi minkään ennakkosensuurin panna tulppaa suuhunsa, jos vain suinkin löytäisi keinon, jolla sen voisi välttää.⁷⁸ Yhteiskuntakriittikkona hän otti koko kirjoittajanuransa ajan esiin havaitsemiaan epäkohtia vainoa pelkäämättä. Hänen mukaansa vaino ei ollut sellaista, jota ei voisi kestää tärkeänä pitämänsä asian vuoksi.⁷⁹ Vaino pakotti hänet kuitenkin eristäytymään muista. V. A. Koskenniemen ehdottamasta tapaamisesta hän kieltäytyi vedoten velvollisuuteensa pitäytyä kaikesta ihmisseurasta. Tämä oli hänen

mukaansa varotoimi etupäässä sen vuoksi, että ketään ei voitaisi osoitella sormella hänen takiaan.⁸⁰ Suosijoiden näkökulmasta Untolan riippumattomuus nousi erityisen tärkeäksi sisällissodan aikana ja sen jälkeen, jolloin tuskin kukaan sivistyneistöstä halusi tunnustautua hänen tukijakseen. Tämän tiedostaen hän korosti *Työmies*-lehden kirjoituksissaan toistuvasti omaa eristäytymistään muista.⁸¹

Untola oli omanarvontuntoinen ihminen, joka löysi taiteilijana oman äänensä, tyyliensä ja yleisönsä. Valtavirtakulttuuria vastaan kamppailevat toisinajattelijat joutuvat kaikissa kulttuureissa jonkinlaisen diskriminaation kohteeksi. Siveettömäksi ja sivistymättömäksi leimaaminen mahdollistivat Untolalle toisin näkemisen ja siihen pohjautuvan luovuuden.

Kansan Sivistysrahasto on tukenut tämän artikkelin kirjoittamista.

Lähdeviitteet

- 1 Kurikka 2013, 23, 318–319.
- 2 Tapaninen 2014, 10–14, 44–80.
- 3 Bakhtin 1990, 201–208.
- 4 Tapaninen 2014, 238–239, 271–273.
- 5 Bakhtin 1993, 52–54.
- 6 Hautala 2010, 48–49, 72–73, 89.
- 7 R [Untola, Algot]: Arkipuheita. *Kokkola* 25.4.1916; Rantamala, Irmari [Untola, Algot]: Porvarikirje III. *Työmies* 2.7.1916; Rantamala, Irmari [Untola, Algot]: Naamioitu teloitus. *Työmies* 30.3.1918; Rantamala [Untola] 1977, 46, 133.
- 8 Rantamala [Untola] Railolle 12.1.1915. Maiju Lassilan kirjekokoelma 137, Bb 3:19. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto (tästä lähtien SKSA); Al-

- got Untolan käsikirjoituskokoelma, kansio 15, 3747–3754. Kansalliskirjasto (tästä lähtien KK).
- 9 Hautala 2010, 82.
  - 10 Burman 1999, 140.
  - 11 Hautala 2010, 72–73.
  - 12 Tapaninen 2014, 82–102, 199–206.
  - 13 R [Untola, Algot]: Arkipuheita. *Kokkola* 13.4.1916.
  - 14 Maamies [Untola, Algot]: Kyntäjän kirje. *Suomalainen* 9.1.1907; Maamies [Untola, Algot]: Kyntäjän kirje. *Suomalainen* 27.3.1907; Rantamala, Irmari [Untola, Algot]: Suomalainen veri. *Työmies* 23.2.1918.
  - 15 Rantamala, Irmari [Untola, Algot]: Porvarikirjeitä II. *Työmies* 30.6.1916.
  - 16 Rantamala, Irmari [Untola, Algot]: Suomen yläluokan rikos. *Työmies* 17.9.1917; Rantamala, Irmari [Untola, Algot]: Suomalainen veri. *Työmies* 23.2.1918; Rantamala, Irmari [Untola, Algot]: Nyt on maa myöty. *Työmies* 12.3.1918; Rantamala, Irmari [Untola, Algot]: Uusia nimiä. *Työmies* 14.3.1918; Rantamala, Irmari [Untola, Algot]: Kenen kukkarolla? *Työmies* 23.3.1918; Rantamala, Irmari [Untola, Algot]: Jaa ja hallitse. *Työmies* 12.4.1918.
  - 17 Maamies [Untola, Algot]: Kyntäjän kirje. *Suomalainen* 15.4.1907; Maamies [Untola, Algot]: Pohjolaisia kirjeitä. *Vaasa* 19.1.1907; Rantamala, Irmari [Untola, Algot]: Suomalainen murhenäytelmä. *Työmies* 8.4.1918.
  - 18 Erho 1957, 29, 37–39.
  - 19 Algot Untolan käsikirjoituskokoelma, kansio 16, 4030–4031. KK.
  - 20 Bahtin 1995, 246.
  - 21 Tapaninen 2014, 149–155.
  - 22 Bahtin 1995, 16.
  - 23 Tapaninen 2014, 166, 252–253.
  - 24 Hautala 2010, 417, 429–430 viite 1934, 523.
  - 25 Tapaninen 2014, 63–70, 89, 250, 256.
  - 26 Tapaninen 2014, 252–255, 267, 274.
  - 27 Tapaninen 2014, 78, 262–264, 260.
  - 28 Antti Vaali [Untola, Algot]: Vaalisota. *Satakunta* 30.4.1908.
  - 29 Hautala 2010, 398–400.
  - 30 Hirn 1998, 94.
  - 31 Hautala 2010, 408–411.
  - 32 LP: Kirjallisuutta ”Maiju Lassila, Manasse Jäppinen”. *Uusi Aura* 20.12.1912.
  - 33 Hautala 2010, 431.
  - 34 Kilpi 1916, 210–216.

- 35 Tapaninen 2014, 88.
- 36 Maamies [Untola, Algot]: Maalaisen mietteitä. *Kokkola* 7.7.1906; Maamies [Untola, Algot]: Maalaisen mietteitä. *Kokkola* 18.7.1906; Maamies [Untola, Algot]: Maalaisen mietteitä. *Kokkola* 12.9.1906.
- 37 Hautala 2010, 106–107, 273–276.
- 38 Palmgren 1966, 41.
- 39 Maamies [Untola, Algot]: Maalaisen mietteitä. *Kokkola* 28.2.1906; *Kokkola* 30.6.1906, 1–2.
- 40 Maamies [Untola, Algot]: Maalaisen mietteitä. *Kokkola* 14.3.1906; Maamies [Untola, Algot]: Maalaisen mietteitä. *Kokkola* 26.9.1906.
- 41 Maamies [Untola, Algot]: Kyntäjän kirje. *Suomalainen* 27.3.1907; Maamies [Untola, Algot]: Kyntäjän kirje. *Suomalainen* 8.4.1907.
- 42 Maamies [Untola, Algot]: Maalaisen mietteitä. *Kokkola* 14.3.1906.
- 43 Maamies [Untola, Algot]: Maalaisen mietteitä. *Kokkola* 28.3.1906.
- 44 Maamies [Untola, Algot]: Kyntäjän kirje. *Suomalainen* 3.4.1907; Maamies [Untola, Algot]: Julkisen elämän varjopuolia. *Suomalainen* 23.9.1907.
- 45 Maamies [Untola, Algot]: Maalaisen mietteitä. *Kokkola* 28.2.1906; Maamies [Untola, Algot]: Maalaisen mietteitä. *Kokkola* 3.3.1906; Maamies [Untola, Algot]: Maalaisen mietteitä. *Kokkola* 14.3.1906; Maamies [Untola, Algot]: Maalaisen mietteitä. *Kokkola* 28.3.1906; Maamies [Untola, Algot]: Maalaisen mietteitä. *Kokkola* 11.4.1906; Maamies [Untola, Algot]: Maalaisen mietteitä. *Kokkola* 28.4.1906.
- 46 Lassila [Untola] (1912) 1954, 309.
- 47 Raamattu 1. Moos 41:51.
- 48 Bahtin 1995, 280–281, 283.
- 49 Häkkinen 1994, 449–450, 516–517.
- 50 Railo 1930, 187–188, 266–267.
- 51 Rantamala, Irmari [Untola, Algot]: Porvarikirje I. *Työmies* 29.6.1916.
- 52 Danielson-Kalmari 1907, 103–109.
- 53 Tapaninen 2014, 57–59, 137–138, 270.
- 54 Tervonen 1991, 260–261.
- 55 Lassila, Maiju [Untola, Algot]: Tasavallan päiväkirja 17. *Työmies* 24.2.1918.
- 56 Tekijän lisäyksillä rikastettu Liika viisaan painos, Algot Untolan käsikirjoituskokoelma, KK.
- 57 Rantamala [Untola] Railolle 8.1.1916. Maiju Lassilan kirjekokoelma 137, Bb 3:16. SKSA.
- 58 Lassila [Untola] (1915) 2000, passim.
- 59 Liisan Antti [Untola, Algot]: Liisan Antin kirjeitä. *Kokkola* 12.5.1906; Rantamala, Irmari [Untola, Algot]: Eteenpäin! *Työmies* 13.2.1918; Rantamala,

- Irmari [Untola, Algot]. Oman itsensä edessä. *Työmies* 31.3.1918; Rantamala [Untola] 1977, 60, 103.
- 60 Tapaninen 2014, 247. Puolustuspuhe Huhtala 1987, 62–64.
- 61 Hautala 2010, 389, 419.
- 62 Rantamala, Irmari [Untola, Algot]: Kultainen oinaan talja. *Työmies* 10.4.1918.
- 63 Rantamala, Irmari [Untola, Algot]: Omin voimin. *Työmies* 11.4.1918.
- 64 Vrt. Bahtin 1995, 7–8.
- 65 Penkoja: Maailman menon mestaroimista 18. *Satakunnan Sanomat* 17.5.1908.
- 66 Huhtala 1987, 19–20.
- 67 Hautala 2010, 89 ja viite 311.
- 68 Erho 1957, 105.
- 69 *Kokkola* 30.6.1906, 1–2.
- 70 Tapaninen 2014, 29, 253.
- 71 Tapaninen 2014, 57–59.
- 72 Kirjallisuutta. *Velikulta* 1912/24–25, 6.
- 73 Hautala 2010, 402.
- 74 Hautala 2010, 433.
- 75 Tapaninen 2014, 213.
- 76 Rantamala [Untola] Railolle 7.1.1915. Maiju Lassilan kirjekokoelma 137, Bb 3:14, SKSA.
- 77 Rantamala [Untola] Railolle 12.1.1915. Maiju Lassilan kirjekokoelma 137, Bb 3:19, SKSA.
- 78 Hautala 2010, 389.
- 79 Rantamala, Irmari [Untola, Algot]: Porvarikirje III. *Työmies* 2.7.1916.
- 80 Hautala 2010, 438.
- 81 Rantamala, Irmari [Untola, Algot]: Eron hetkellä. *Työmies* 19.1.1918; Rantamala, Irmari [Untola, Algot]: Oman itsensä edessä. *Työmies* 31.3.1918; Rantamala, Irmari [Untola, Algot]: Ei kuolema vaan elämä. *Työmies* 9.4.1918; Rantamala [Untola] 1977, 52, 103, 112.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Kansalliskirjasto (KK), Helsinki
 Algot Untolan käsikirjoitukset coll. 467

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto (SKSA), Helsinki
 Maiju Lassilan kirjekokoelma 137

Lehdistö

Kokkola 1906, 1916
Satakunnan Sanomat 1908
Satakunta 1908
Suomalainen 1907
Työmies 1916–1918
Uusi Aura 1912
Vaasa 1907
Velikulta 1912

Kirjallisuus

Bakhtin, Mihail (1990): *Art and answerability. Early philosophical essays by M.M. Bakhtin*. Toimittaneet Michael Holquist & Vadim Liapunov, venäjän kielestä englanniksi kääntäneet Vadim Liapunov & Kenneth Brostrom. University of Texas Press, Austin.

Bakhtin, Mihail (1993): *Toward a Philosophy of the Act*. Toimittaneet Vadim Liapunov & Michael Holquist, venäjän kielestä englanniksi kääntänyt Vadim Liapunov. University of Texas Press, Austin.

Bahtin, Mihail (1995): *Francois Rabelais – keskiajan ja renessanssin nauru*. Venäjän kielestä suomentaneet Tapani Laine & Paula Nieminen. Taifuuni, Helsinki.

Burman, Carina (1999): 1700-luvun jälkipuolen ruotsinkielinen kirjallisuus. Suomentanut Rauno Ekholm. Teoksessa Yrjö Varpio & Liisi Huhtala (toim.), *Suomen kirjallisuushistoria 1. Hurskaista lauluista ilostelevaan romaaniin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 140–149.

Danielson-Kalmari, K. J. (1907): Nykyaikaisesta sosialipolitikista. *Aika* 2, 103–109.

Erho, Elsa (1957): *Maiju Lassila. Kirjallishistoriallinen tutkimus*. Turun yliopisto, Turku.

- Hautala, Marko (2010): *Omin voimin. Algot Untolan (1868–1918) poliittis-vaikautuksellinen elämäkerta*. Suomen ja Skandinavian historian elektronisena julkaistu väitöskirja, Oulun yliopisto.
- Hirn, Sven (1998): *Kansankirjastosta kaupunginkirjastoksi. Helsingin kaupunginkirjasto 1860–1940*. Helsingin kaupunginkirjasto, Helsinki.
- Huhtala, Liisi (1987): Maiju Lassila 28.11.1868–21.5.1918. Maiju Lassila. Teoksessa Liisi Huhtala (toim.), *Kodin suuret klassikat*, W+G, Espoo, 5–72.
- Häkkinen, Kaisa (1994): *Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia*. WSOY, Porvoo.
- Kilpi, Volter (1916): Katsaus arvosteluoloihimme. *Valvoja*, 210–216.
- Kurikka, Kaisa (2013): *Algot Untola ja kirjoittava kone*. Eetos, Turku.
- Lassila, Maiju [Untola Algot] (1912/1954): *Valitut teokset*. Otava, Helsinki.
- Lassila, Maiju [Untola Algot] (1915/2000): *Liika viisas*. Karisto, Hämeenlinna.
- Palmgren, Raoul (1966): *Joukkosydän. Vanhan työväenliikkeemme kaunokirjallisuus I–2*. WSOY, Porvoo.
- Pyhä Raamattu.
- Railo, Eino (1930): *Kyösti Wilkuna ihmisenä – kirjailijana – itsenäisyysmiehenä I–II*. Kirja, Helsinki.
- Rantamala, Irmari [Untola, Algot] (1977): *Viimeiset kirjoitukset*. Love, Helsinki.
- Tapaninen, Irma (2014): *Karnevalistinen henki. Algot Untolan varhaistuotanto ja virallisen kulttuurin muutos 1900-luvun alussa*. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Tervonen, Jukka (1991): *J. R. Danielson-Kalmari. Historiantutkija ja opettaja*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.

Laulu- ja soittojuhlat työväen aatteellisessa sivistystoiminnassa 1910-luvun vaihteessa

Eurooppalaisista malleista alkunsa saaneet 1800-luvun lopun laulu- ja soittojuhlat olivat ensimmäisiä laajamuotoisia musiikin ympärille rakentuneita tapahtumia Suomessa keräten osanottajia kaikista yhteiskuntaluokista.¹ Juhlien järjestämisestä vastasi vuonna 1874 perustettu fennomaanijohtoinen Kansanvalistusseura, joka omaksui uudenlaisen kansallisuusajattelun muodon. Siinä sivistyneistön rinnalla myös alempien yhteiskuntaryhmien tuli osallistua kansakunnan tulevaisuuden rakentamiseen itsenäisinä, yksilöllisinä toimijoina.² Ensimmäinen valtakunnallinen laulu- ja soittojuhla järjestettiin Jyväskylässä vuonna 1884. Juhla oli menestys, ja viimeistään 1890-luvulta lähtien niitä järjestettiin lähes joka vuosi Suomen suurimmissa kaupungeissa.³

Laulujuhlien suosio ei perustunut ainoastaan musiikilla viihdyttämiseen, vaan niillä oli keskeinen rooli erilaisten yhteiskunnallisten ja poliittisten aatteiden välittäjinä. Tärkeimpänä tavoitteena oli kansallisuusaatteen kohottaminen ja rahvaan kasvattaminen musiikin avulla. Pyrkimyksenä oli myös säätyrajojen madaltaminen. Laulujuhlainstituutiosta muodostui samaan aikaan läpimurtonsa tehneen järjestötoiminnan sosiaalinen ja musiikillinen huipentuma, johon uusien yhdistysten yhteyteen perustetut harrastajasoittokunnat ja -kuorot kerääntyivät esittelemään taitojaan ja tapaamaan toisiaan. 1900-luvun alkuvuosina Suomessa pitkään vallinnut kulttuurinen yhtenäiskehitys alkoi kuitenkin rakoilla. Syynä eriytymiseen oli suurlakon (1905) jälkeen tapahtunut työväenliikkeen nousu ja oman musiikkikulttuurin synty. Tapahtumien seurauksena myös laulujuhlien

aikaisempi yhteisöllisyys ja rooli kansakunnan eheyttäjänä alkoivat muuttaa muotoaan.

Tässä artikkelissa tarkastelun kohteena on laulujuhlainstituutiossa 1910-luvun taitteessa tapahtunut muutos, jolloin työväestö irtaantui Kansanvalistusseuran porvarillisista laulujuhlista ja alkoi järjestää omia laulu- ja soittojuhliaan. Ajanjakso sijoittuu ensimmäisen (1899–1905) ja toisen (1908–1917) venäläistämiskauden taitekohtaan ennen sisällissotaa (1918), jolloin poliittinen järjestelmä Suomessa muuttui ratkaisevasti. Laulujuhlilla ensimmäisiä merkkejä etääntymisestä oli havaittavissa jo Vaasassa järjestetyssä laulu- ja soittojuhlissa vuonna 1894, mutta lopulta eripuolisuus konkretisoitui Viipurin laulujuhlissa 1908, jolloin juhlayleisö oli jo selvästi alkanut jakautua kahtia suomenmielisiin, kansallista yhtenäisyyttä korostaviin osallistujiin ja sosialistisen työväenliikkeen kannattajiin. Viipurin juhla aiheutti työväenliikkeen keskuudessa kritiikin tulvan, joka johti työväenliikkeen organisoiman valtakunnallisen laulu- ja soittojuhlan järjestämiseen Tampereella 1910.

Seuraavassa tutkin sitä, minkälaisia sosiaalisia, ideologisia ja sivistyksellisiä merkityksiä työväenliikkeen laulu- ja soittojuhlien taustalla oli. Pohdin myös, mitkä olivat ne tekijät, jotka vaikuttivat laulu- ja soittojuhlien eriytymiseen. Lisäksi selvitän, miten työväenliikkeen ensimmäinen laulujuhla erosi aikaisemmista, minkälaiseksi sen organisaatio muodostui, ja millä tavalla yhteiskunnassa tapahtuneet muutokset heijastuivat juhlan musiikillisessa ja muussa ohjelmatarjonnassa.

Laulu- ja soittojuhlat muodostavat tuoreen ja vähän tutkitun esimerkin 1900-luvun alussa tapahtuneesta yhteiskunnallisesta jakautumisesta ja työväenliikkeen irtautumisesta fennomaanisesta kansakuntaprojektista. Aihe on tutkimaton myös musiikin näkökulmasta. Työväenliikkeessä musiikki oli alusta lähtien keskeinen osa toimintaa. Sen tehtävänä ei ollut ainoastaan tukea sivistystoimintaa, vaan musiikkia hyödynnettiin työväenliikkeessä moneen tarkoitukseen jäsenrekrytoinnista yhteisen identiteetin voimistamiseen. Musiikin harrastaminen harjaannutti soittamisen ja laulamisen lisäksi myös muita taitoja, kuten yhdessä toimimista ja tavoitteellisuutta. Lau-

lujuhlien kontekstissa Kansanvalistusseura antoi tärkeän toimintamallin työväenliikkeen aktiiveille. Niillä oli voimakas yhteisöllistävää vaikutus paitsi juhlayleisöön, myös esiintyjien ja järjestelytoimikuntien keskuudessa.

Tutkimukseni sijoittuu musiikin kulttuurihistorian kentälle, jossa musiikkia tarkastellaan perinteisemmän teos- tai säveltäjäkeskeisen analyysin sijaan sen sosiohistoriallisessa kontekstissa. Kulttuurihistoriallinen ote sopii erityisen hyvin järjestöelämän musiikkikulttuurin tutkimukseen, sillä sen näkökulmasta musiikki on erottamaton osa yhteiskuntaa ja kietoutuu tiiviisti erilaisiin sosiaalisiin ilmiöihin ja merkityksiin. Tutkimuksen kohteina ovat musiikin eri ilmenemis- muodot, käyttötilanteet, kokemisen tavat ja historialliset ulottuvuudet, joiden avulla on mahdollista tarkastella sen yhteyksiä aistimellisuudesta ja identiteettien rakentamisesta politiikkaan ja sosiaalisiin jännitteisiin. Musiikki on aina yhteydessä ihmisten toimintaan. Kulttuurihistorioitsija kiinnittääkin enemmän huomiota siihen, ”miten havainnoitsija, kokija ja kulttuurin jäsen toimii, kuin siihen, onko kulttuurin tuotteissa määrätystä konteksteista riippumattomia arvoja ja merkityksiä”.⁴

Artikkelin keskeinen tutkimusmateriaali koostuu sanomalehtikirjoituksista sekä vuonna 1920 perustetun Suomen Työväen Musiikkiliiton julkaisemasta *Työn Sävel*-aikakauslehdestä, jonka sivuilla käytiin paljon keskustelua musiikin merkityksestä työväenliikkeessä. Sanomalehtiaineistosta tutkimusaiheen kannalta tärkeimmiksi osoit-tautuivat *Työmies*, viipurilainen *Työ* sekä Tampereella ilmestyneet *Kansan Lehti* ja *Tampereen Sanomat*. Laulujuhlien näkökulmasta sanomalehdet ovat hedelmällinen aineisto, sillä laulujuhlat olivat aina suuria tapauksia, joihin liittyi merkittävä julkisuusarvo. Lehdet kirjoittivat niistä pitkiä ennako- ja jälkijuttuja, yksityiskohtaisia tapahtumaselostuksia sekä konserttiarvioita. Lehdissä julkaistiin tavallisesti myös juhlapuheet ja luettelot juhliin osallistuneista musiikkiseuroista johtajineen.

Musiikki kansallisen kasvatuksen välineenä

Laulujuhlista muodostui suurin ja näyttävin julkinen esimerkki kansallisen yhtenäistämisen nimissä järjestetyistä tapahtumista Suomessa. Niiden onnistumisen mahdollisti 1800-luvun lopulla alkanut järjestäytymiskehitys, jossa musiikilla oli keskeinen tehtävä. Kansanvalistusseura oli ensimmäinen merkittävä kansalaiskasvatusjärjestö myös musiikkikasvatuksen kohdalla. Alusta lähtien se liitti musiikkitoimintaan ajatuksen kansanvalituksesta, kansallisuusaatteesta ja yhteiskunnallisesta edistyksestä. Rakenteilla ollut kansallisvaltio tarvitsi tuekseen yhteisen *kansallisen musiikkikulttuurin*, jota suomenmielinen sivistyneistö alkoi rakentaa yhdessä maan musiikkielämän merkkihenkilöiden kanssa. 1880-luvulla he saivat tuekseen uudet kansalaisjärjestöt, joista etenkin nuorisoseuran aktiiviset, kansallisuusaatteen sisäistäneet talonpojat omaksuivat uuden kulttuurin ja alkoivat levittää sitä alempiin kansankerroksiin.⁵ Myös raittiusseurat ja ensimmäiset työväenyhdistykset liittivät musiikin osaksi toimintaansa.

Itsekasvatuksellisessa hengessä uusia yhdistyksiä kannustettiin perustamaan laulu- ja soittokuntia, joihin kuka tahansa saattoi liittyä. Eurooppalaisten mallien mukaan musiikilla ajateltiin olevan ideologinen ja sivistävä vaikutus työväestöön. Käsitys liittyi laajempaan 1800-luvulla käynnistyneeseen kansainväliseen keskusteluun musiikin kasvatuksellisista arvoista. Vuonna 1869 julkaistussa suureen suosioon nousseessa esseekokoelmassa *Culture and Anarchy* englantilainen kulttuurikriitikko Matthew Arnold vakuutti, että vain kulttuuri voi pelastaa yhteiskunnan anarkialta. Usko musiikin moraaliseen voimaan yhdisti eurooppalaisia ja amerikkalaisia kouluttajia sekä yhteiskunnallisia vaikuttajia. He olivat yhtä mieltä siitä, että musiikin avulla on mahdollista kohottaa ihmisten eettistä ja emotionaalista kykyä, opettaa demokratian periaatteita ja rohkaista kuuliaisuuteen. Tämän toteuttamiseksi etenkin työväenluokan ajateltiin tarvitsevan järkevämpää, sivistävämpää viihdykettä kapakkaelämän ja sen aiheuttamien lieveilmiöiden sijaan.⁶

Liittyminen torvisoittokuntaan tai kuoroon oli malliesimerkki tällaisesta hyödyllisestä toiminnasta. Esimerkiksi teollistumisen yhteydessä monet tehtaanjohtajat perustivat laulu- ja soittoakuntia ohjatakseen työväkönsä sivistyneempään vapaa-ajanviettoon. Tampereella Finlaysonin tehtaan omistaja William von Nottbeck järjesti tiettävästi ensimmäiset yleishyödylliset hovit työväkönsä motivaation ja yhteishengen edistämiseksi Suomessa jo 1860-luvulla. Juhlissa esiintyi myös työläisistä koottu kuoro.⁷ Tapaus on harvinainen, sillä vielä tässä vaiheessa juhlatilaisuuksien musiikkiohjelmasta vastasi tavallisesti säätyläistö. Työväen vuoro nousta estradille tuli vasta parikymmentä vuotta myöhemmin.

Joukkokäytännön myötä musiikki sai aivan uudenlaisen sosiaalisen merkityksen. Sen suosio kasvoi yhdistystoiminnan lisääntyessä, monipuolistuessa ja ulottuessa entistä laajempiin kansankerrokseen. Harrastustoiminnan lisäksi laulukuorot ja soittoakunnat toimivat paikkoina, joissa oli mahdollista opetella järjestöelämän perusteita. Se kasvatti sosiaalisia taitoja ja loi yhteishenkeä. Toisinaan niiden toiminta muistutti järjestötoimintaa pienoiskoossa: musiikkiseuroilla saattoi olla omat säännöt sekä oma johtokunta puheenjohtajineen, sihteereineen ja rahastonhoitajineen. Kuoroissa ja soittoakunnissa toimiminen opetti jäsenilleen myös erilaisten tapahtumien organisointia ja taloudenpitoa. Sen lisäksi, että musiikkiseurat kiersivät esiintymässä kotipaikkakunnallaan ja usein myös sen ulkopuolella, kuorot ja soittoakunnat järjestivät iltamia ja konsertteja joko oman kassansa kartuttamiseksi tai johonkin muuhun hyödylliseen tarkoitukseen.⁸

Laulujuhilla musiikki liitettiin osaksi laajempaa suomalaisuuden speaktaakkelia yhdessä muiden symbolien kanssa. Kansallisten pyrkimysten lisäksi laulu- ja soittojuhlien tavoitteena oli alusta lähtien alempien yhteiskuntaluokkien musiikkimaun kohentaminen. Tämä ilmeni etenkin niiden yhteydessä järjestetyissä juhlakonserteissa, jotka sisälsivät tunnettujen kotimaisten ja kansainvälisten säveltäjien teoksia. Tärkeimpänä esikuvana työväestön musiikillisessa kasvattamisessa oli länsimainen taidemusiikki, jonka varaan valtakunnallisten laulujuhlien ohjelmisto ja samalla sivistyneistön kansalliseksi mieltämä musiikkikulttuuri poikkeuksetta rakentui. Erityisen suosittuja

olivat klassismin aikakauden tunnetuimmat säveltäjät, kuten Haydn, Mozart ja Beethoven. Korkeakulttuurin taidekäsitys istui saumattomasti porvarillisen maailmankuvan siveysihanteisiin.⁹

Sivistyneistön näkökulmasta länsimaisen säveltaiteen traditioihin perustuvaa musiikkia pidettiin yleisesti parempana vaihtoehtona kansanomaiselle musiikkikulttuurille, joka sivistyneistön silmissä näyttäytyi epäsiiveellisenä ja paheksuttavana. Sama koski työläisten innokasta tanssiharrastusta. Tästä johtuen taiteellista ohjelmistoa ujutettiin myös laulu- ja soittokilpailujen kappalevalikoimaan, joka juhlien alkuvaiheessa määrättiin ennalta kunkin juhlan musiikkitoimikunnan taholta. Kilpailukappaleet eivät kuitenkaan saaneet olla liian taiteellisia, jotta harrastajakuoret ja -soittokunnat pystyivät suoriutumaan niistä. Kilpailut olivat laulujuhlien ehdoton kohokohta ja toimivat houkuttimena juhlille osallistumiseen.

Ajan kuluessa ohjelmistoon valikoitunut musiikki alkoi kuitenkin loitota yhä kauemmaksi laulujuhlien kohdeyleisön, tavallisen kansan, ulottuvilta. Tämä kulminoitui Vaasan laulujuhlassa vuonna 1894, jonka musiikillinen ohjelma poikkesi aikaisemmista huomattavasti korkeamman taiteellisuutensa vuoksi. Vaasassa esiintyivät aikakauden tunnetuimmat kotimaiset säveltäjänimet. Martin Wegelius, Robert Kajanus, Jean Sibelius, Armas Järnefelt ja Richard Faltin johtivat juhlilla omia teoksiaan, joista Sibeliuksen *Improvisaatio orkesterille (Kevätlaulu)* ja Järnefeltin *Korsholma* oli sävelletty tilauksesta Vaasan juhlaa varten. Lisäksi ohjelmassa oli ”arvokkaita” ulkomaisia teoksia, kuten G. F. Händelin *Athalia*, Joseph Haydnin *Luominen*, Luigi Cherubinin *Requiem* sekä Robert Schumanin ”ihana” *Paratiisi ja Peri*.¹⁰

Ohjelmiston taiteellisuudesta ja sen ennakkoon saamasta suuresta julkisuudesta huolimatta yleisö ei löytänyt Vaasan juhlaan samalla tavalla kuin aikaisemmin. Kriitikot olivat yhtä mieltä siitä, että jotakin juhlien alkuperäisestä luonteesta tuntui kadonneen. Heidän joukkoonsa liittyy myös Kansanvalistusseuran sihteeri A. A. Granfelt, joka muistutti, että laulu- ja soittojuhlia ei ole tarkoitettu ”taiteilijajuhlaksi” vaan ennen kaikkea ”kansallisiksi juhliksi”. Laulujuhlien perimmäinen tarkoitus ei saanut jäädä korkeatasoisten musiikkiteosten varjoon.¹¹

Kansanvalistusseura otti Vaasan juhlan kritiikistä opikseen ja järjesti vielä kolme onnistunutta valtakunnallista laulujuhlaa ennen venäläistämistoimenpiteiden mukana asetettua kokoontumiskieltoa: Sortavalassa 1896, Mikkeliissä 1897 ja Helsingissä 1900. Tämän jälkeen seuraava valtakunnallinen laulu- ja soittojuhla järjestettiin Turussa viisi vuotta myöhemmin (1905) vain muutamaa kuukautta ennen suurlakkoa, jonka jälkeen laulu- ja soittojuhlien luonne kansaa yhdistävänä instituutiona muuttui ratkaisevasti. Tilanne kärjistyi Viipurin laulujuhlan yhteydessä 1908.

Viipurin laulu- ja soittojuhlan tunnelma oli tarkoituksellisesti voimakkaan kansallinen. Juhla huipentui Oskar Merikannon *Pohjan neiti* -oopperan kantaesitykseen. *Pohjan neiti* oli ensimmäinen Suomen laulujuhlilla esitetty kokopitkä ooppera. Tätä ennen taiteellisimmissa juhlakonserteissa oli sivistävässä hengessä esitetty helpotajuisempia ooppera-arioita, fantasiaita ja alkusoittoja, mutta ei kokonaista oopperaa. Laulujuhlatoimikunta toivoi kalevalaiseen tarinaan pohjautuvasta *Pohjan neidistä* uutta kansallista yhdistäjää ja Suomen sisäisen epävakaa poliittisen tilanteen tasoittajaa. Sitä silmällä pitäen *Pohjan neidin* näyttämöllepano oli täynnä laulujuhlilla aikaisemmin tutuksi tullutta kansallista symboliikkaa – laulajat oli puettu kalevalaisiin muinaisasuihin ja kansallispukuihin, ja näyttämö oli koristeltu koivuilla.¹²

Venäläistämiskauden jälkeisessä vapautuneessa tunnelmassa Viipurissa tehtiin laulujuhlien historian yleisö- ja osanottajaennätys. Pelkästään soittajien ja laulajien lukumäärä nousi kolmeen tuhanteen henkeen. Musiikkiohjelma oli vieläkin arvokkaampi kuin aikaisemmin Vaasassa. Sen lisäksi, että Viipurissa esitettiin täyspitkä ooppera, ohjelmassa oli useampia kansallisesti latautuneita taidekonsertteja, kuten ensimmäisenä päivänä järjestetty historiallinen orkesterikonsertti, jota markkinoitiin ”suomalaisen musiikin isien” teoksilla. Sen oli koonnut konsertin johtajanakin toiminut Robert Kajanus. Ohjelmistoon kuuluivat muun muassa Fredrik Paciuksen alkusoitto oopperasta *Kung Karls jakt* (1852), Kajanuksen itsensä säveltämä sinfoninen runo *Aino* (1885), Armas Järnefeltin balettikohtaus näytelmästä *Luvattu maa*, Toivo Kuulan *Pohjalainen tanssi* Eteläpoh-

jalaisesta sarjasta nro 1 (1906–1909), Jean Sibeliuksen *Intermezzo*, *Balladi* ja *Alla marcia Karelia-sarjasta* (1893). Lisäksi konsertissa kuultiin Karl Collanin, Filip von Schantzin, Martin Wegeliuksen ja Oskar Merikannon lauluja.¹³ Varsinainen juhlakonsertti järjestettiin vielä erikseen. Fennomaanilehdissä juhlien ohjelma, erityisesti *Pohjan neiti*, sai ylistävät arviot, mutta työväkeä se ei vakuuttanut – kuten ei myöskään juhlan harras kansallinen tunnelma.

Porvarillisten laulujuhlien kritiikki

Sosiaalidemokraattien porvarillisia laulujuhlia vastaan kohdistama kovasanainen kritiikki alkoi sanomalehdissä toden teolla Viipurin juhlan yhteydessä. *Työ*-lehti tuomitsi Viipurin laulujuhlan ”isänmaalliseksi äkseeraukseksi” ja totesi, ettei työväestön pitäisi lainkaan osallistua porvariston laulujuhliin.¹⁴ Samankaltaisia ajatuksia oli esitetty jo aikaisemminkin sosiaalidemokraattien johdon keskuudessa.¹⁵ Viipurin juhla järjestettiin juuri ennen eduskuntavaaleja, minkä vuoksi tunnelma työväen ja porvariston välillä oli kireä. Musiikkiohjelman taiteellisuuden lisäksi työväen edustajia ärsytti juhlapuheiden korostuneen isänmaallinen sävy. Puheissa nousivat esille myös puolueiden väliset kiistat. Puhujat yksi toisensa jälkeen vetosivat työväenliikkeeseen puoluetistelun lopettamiseksi yhteisen kansallisen tehtävän edessä Venäjän ”sortopolitiikkaa” vastaan.¹⁶

Myös puheissa käytetyt viittaukset uskontoon aiheuttivat närää. Nimimerkillä Kynntyrä esiintynyt kirjoittaja kritisoi, kuinka juhlassa ei puututtu ”köyhälistön” ongelmiin, vaan sen sijaan ”isänmaan eteen piti kaikkien ruveta heidän mukanaan toimimaan” eikä ”nälkäisen rahvaan eteen toimimisesta kukaan maininnut mitään”. Kirjoittajan mielestä juhlassa kuullut puheet olisivat menneet läpi 40–50 vuotta aiemmin, jolloin kansallisuusaate oli yhteisen toiminnan keskiössä ”ja vähät välitettiin itse kansantaloudellisen aseman parantamisesta” – mutta ei enää. Oli ryhdyttävä konkreettisempiin toimenpiteisiin työväestön olojen parantamiseksi.¹⁷

Työväenliikkeen suurin äänenkannattaja *Työmies* yhtyi kritiikkiin juhlan ”luihin ja munaskuihin saakka” ulottuvasta isänmaallisuudesta. Kynttyrän tavoin Wilho R. totesi, että ”aikansa ovat jo eläneet ne isänmaalliset korupuheet ja siksi niitten vaikutuksetkin ovat niin vähäpätöisiä”. Kirjoittaja paheksui myös juhlapuheissa esille tullesta näkemystä sosiaalidemokratian ”vaarallisuudesta”. Juhla nähtiin työväenliikkeen piirissä yleisesti sosiaalidemokraattisen liikkeen vastaisena, mistä johtuen se paremminkin etäännytti kuin lähensi työväestöä ja porvaristoa. *Työmiehessä* kirjoitettiin enteilevästi: “Jos näin edelleenkin Kansanvalistusseura menettelee, lienee se viimeisiä kertoja, kun se suuria työläislaumoja laulun, soiton ja urheilun kauliilla nimellä ja tarkoituksella pillinsä mukaan tanssittaa”.¹⁸

Näin kävikin. Lehtikirjoitusten perusteella on selvää, että sivistyneistön aatteelliset ja kasvatukselliset periaatteet alkoivat olla liian etäällä uudelle, oman asemansa tiedostavalle työväenliikkeelle. Sen vuoksi myös työväestön osanotto oli Viipurissa huomattavasti vähäisempää kuin aikaisemmin. Etenkin työväen musiikkiseuroja oli ilmoittautunut mukaan vähemmän kuin aikaisemmin. Siihen saakka työväestöstä koostuvat kuorot ja torvisoittokunnat olivat osallistuneet juhlille aktiivisesti ja menestyneet hyvin kilpailuissa. Wilho R. epäili, että työväen kuoroja ja soittokuntia ei Viipurissa kohdeltu samalla tavalla kuin muita. Lisäksi hän syytti nuorsuomalaisia puolueellisuudesta juhlatoimikuntien kokoamisessa, sillä niihin ei ollut kutsuttu ainuttakaan työväenliikkeen edustajaa.¹⁹

Työväenliikkeen ensimmäinen laulu-, soitto- ja urheilujuhla

Jo Viipurin juhlan aikana työväen sanomalehdissä alkoi kirjoittelu liikkeen oman laulu- ja soittojuhlan järjestämisestä. Keskustelu sai alkunsa helluntaina 1908, kun eteläisen Saimaan alueen työväenyhdistykset pitivät yhteisen kesäjuhlan Lauritsalassa. Sen yhteydessä järjestettiin myös pienimuotoinen paikallinen laulujuhla. Tapahtuman aikana käytiin yleinen keskustelu työväenliikkeen valtakunnallisen

laulujuhlan toteuttamisen mahdollisuudesta. Ajatus sai innostuneen vastaanoton osanottajien keskuudessa. Tämän seurauksena Lauritsalassa valittiin valmistava valiokunta, jonka tehtäväksi tuli laatia asiasta selostus puoluelehtiin ja tiedustella, mitä mieltä muut Suomen työväenyhdistykset olivat asiasta. Yksi perustelu omien juhlien tarpeellisuudelle oli mahdollisuus rakentaa musiikkiohjelma sellaiseksi, “että he [kansan syvät rivit] sen käsittävät ja ymmärtävät”. Tärkeintä oli kuitenkin yhteenkuuluvuuden tunteen voimistaminen työväenliikkeen sisällä. Valiokunta painotti myös pyrkimyksiä työväenyhdistysten musiikkitoiminnan virkistämiseen juhlien avulla, jonka kirjeessä todettiin olevan varsin ”leväperäisellä kannalla”.²⁰

Ajatus sai liikkeen sisällä laajan tuen, minkä seurauksena työväen ensimmäinen laulu-, soitto- ja urheilujuhla järjestettiin Tampereella kaksi vuotta myöhemmin juhannuksena 1910. Aika työväen omalle juhlaalle oli sopiva myös sen vuoksi, että liikkeen musiikkitoiminta oli 1910-luvulle tultaessa vakiintunut – vaikka paikalliset yhdistykset ja lehdistö toivoivat sen olevan vielä vilkkaampaa.²¹ Pääorganisaattorina toimi Hämeen läänin pohjoisen vaalipiirin sosialidemokraattinen puoluejärjestö. Juhla sai runsaasti julkisuutta sanomalehdissä ja onnistui hyvin virkavallan huomattavan tiukasta kontrollista huolimatta. Paikallinen poliisi oli valmistautunut puuttumaan erityisesti puheisiin, mikäli ne saisivat liian kiihkomielisen sävyn. Jo juhlaa ennen poliisi oli ennakoivana toimenpiteenä hylännyt juhlapuhujiksi kutsuttujen Ruotsin sosiaalidemokraattisen puolueen Hj. Brantingin ja Sven Perssonin sekä duuman sosiaalidemokraattisen ryhmän Evgeni Gegechkorin anomukset vierailta juhlassa.²² Levottomuuksien pelossa myös unkarilaisen kuoron esiintyminen juhlassa evättiin.²³ Ylimääräistä harmia aiheutti vielä se, että juh latoimikunnan anomus alennuksista rautateillä juhlan aikana kiellettiin senaatin toimesta ensimmäistä kertaa laulujuhlien historiassa.²⁴

Vaikeuksista huolimatta paikalle saapui 376 laulajaa ja 69 soittajaa. Yleisöä oli yhteensä noin 7000 henkeä. Mallit toimintaan ja myös laulujuhlan rakenne kopioitiin suoraan Kansanvalistusseuran juhlilta. Erona aikaisempaan oli se, että kaikki soitto- ja laulukunnat olivat työväenyhdistysten musiikkiseuroja. Juh latoimikunta oli sen

Ensimmäiset koko maata käsittävät
Työväen Laulu-, Soitto-
.....
ja Urheilujuhlat
.....

vietetään Tampereella kesäkuun 24—25 ja 26 p:nä
luonnon ihanalla PYYNIKIN KENTÄLLÄ.

Juhlaohjelman suorittajiksi tulee laajalti maassamme tunnetut ulkomaa-
laiset ja kotimaiset puhujat ja taitelijat. Juhlan ajalla on
konserteja, kansanjuhla ja juhlanäytännöitä.

-- Varatkoon jokainen itselleen tilaisuuden juhllimaan. --
(K. L.)

Työväenliike järjesti ensimmäiset laulujuhlat Tampereella 1910. Kuva: *Työmies* 6.6. 1910, 1.

sijaan valinnut järjestelytoimikuntiin edustajia myös työväenliikkeen ulkopuolelta. Korkea-arvoiseksi mainittuun musiikkitoimikuntaan kuuluivat Tampereen kaupungin soiton ja laulun johtaja Sixtus B. Lundelin, taiteilija Emil Kauppi, lukkari ja urkuri Heikki Kuusniemi, kapellimestari H. Huhtamäki, laulunjohtajat Ernst Linko ja K. A. Koskinen sekä neiti Vendla Lundelin. Lundelineilla oli aikaisempaa kokemusta Kansanvalistusseuran laulujuhlilta heidän isänsä Fredrik Lundelinin aktiivisen toiminnan myötä. Tämä oli Tampereen laulu- ja soittoseuran perustaja, ja hänellä oli varsin menestyksenkäs historia varhaisilta laulujuhlilta.²⁵

Työväenliikkeen ulkopuolisten jäsenten mukanaolo takasi sen, että juhlan musiikkiohjelmistosta tuli onnistunut ja ”tarkoitustaan

vastaava”.²⁶ Järjestely oli välttämätön, sillä työväenliikkeen sisältä ei vielä Tampereen juhlan aikaan ollut saatavilla ammattitaitoisia säveltäjiä tai musiikinjohtajia, jotka olivat välttämättömiä juhlan järjestämisen kannalta. Toisaalta tunnettujen nimien saaminen mukaan toimintaan oli juhlatoimikunnalle kunnia-asia, ja tapa vakiintuikin osaksi työväenliikkeen laulujuhlatoimintaa myös sisällissodan jälkeen. Myöhemmin muun muassa Armas Järnefelt, *Työväen marssin* säveltäjä Oskar Merikanto sekä aiemmin mainitun Viipurin laulujuhlan musiikillinen johtaja, kanttori Emil Sivori toimivat aktiivisesti työväen laulujuhilla.²⁷

Käytäntö oli mahdollinen, koska musiikkiin ei liittynyt samankaltaista kahtiajakoa kuin varsinaiseen puolue toimintaan. Tästä kuvaavin esimerkki on juuri Merikanto, joka säveltäessään *Työväen marssin* toimi myös Helsingin työväenyhdistyksen kuoron johtajana. Vaikka marssin sävellyshetkellä vuonna 1894 yhdistyksen toiminta perustui vielä maltilliseen wrightiläisyyteen, Merikanto vaikutti työväenliikkeen musiikkitoiminnassa vielä senkin jälkeen, kun liike oli omaksunut sosialistisen ohjelman. Siitä huolimatta, että musiikki oli tärkeä väline ideologisten tavoitteiden välittämisessä, etenkin laulujuhlien yhteydessä musiikkiin liittyi vielä pitkään ajatus sen puolueettomasta ja luokkarajoja rikkovasta luonteesta.²⁸ Näkemyksen taustalla vaikuttivat sivistysporvariston ja työväenliikkeen johdon yhteneväiset musiikilliset ihanteet. Samankaltainen asetelma toistui myös muussa harrastustoiminnassa, kuten työväen näyttämöillä, joiden toiminnassa poliittiset tavoitteet jäivät usein taka-alalle.²⁹ Hyvin konkreettinen syy suomalaisten säveltäjien osallistumiseen myös työväenliikkeen tapahtumiin oli se, että Suomen kokoisessa maassa muusikoiden oli usein otettava vastaan tarjottu työ huolimatta siitä, kuka tilaaja oli. Työväenliikkeeseen myötämielisesti suhtautuvat ammattilaiset työskentelivätkin usein työväen kuorojen ja soittokuntien johtajina.³⁰

Porvarillisten juhlien tavoin Tampereen laulu- ja soittojuhla kesti kolme päivää, ja sen ytimen muodostivat laulu- ja soittokilpailut. Lisäksi ohjelmassa oli tuttuun tapaan puheita, runonlausuntaa, juhla lakukue, urheilukilpailut sekä lopuksi pidetty kansanjuhla. Juh-

la-alueen ulkopuolella järjestettiin myös yksittäisiä konsertteja ja teatterinäytöksiä. Yksiäänisellä joukkolaululla oli työväenliikkeen juhlassa tärkeä sija, sillä se oli vakiintunut työväestön tavallisimmaksi ryhmämusisoinnin muodoksi viimeistään suurlakon aikana.³¹ Utta oli myös monipuolisempi kilpailuohjelma. Kuorolaulun ja torvisoitton lisäksi kilpailuja järjestettiin soolosoitossa viululla, kanteleella, kitaralla, mandoliinilla ja torvella sekä yksinlaulussa, sadunkerronnassa, runonlausunnassa ja pukutanssissa, jolla tarkoitettiin suomalaisia, ryhmässä kansallispuvut päällä tanssittavia kansantansseja.³² Mitä todennäköisimmin kilpasarjojen lisäämisen tarkoituksena oli houkuttaa mahdollisimman paljon osanottajia. Kilpailuihin oli myös helppo osallistua, sillä sarjat perustuivat lajeihin, joiden harrastaminen ei vaatinut suurta varallisuutta. Esimerkiksi viulu, kantele ja mandoliini olivat työväestön keskuudessa suosittuja soittimia ja hintatasoltaan aivan eri luokassa kuin esimerkiksi porvariston piirissä suosittu piano. Osallistumiskynnystä alentaakseen musiikkitoimikunta oli vielä päättänyt jakaa maalais- ja kaupunkilaisryhmät eri sarjoihin hälventääkseen mahdollisia tasoeroja. Halutessaan maaseudun ryhmät saivat kuitenkin kilpailla kaupunkilaisten sarjassa. Juhlapuhujiksi oli kutsuttu Väinö Voionmaa, Hilja Pärssinen, Santeri Nuorteva ja Taavi Tainio, joista lopulta vain Pärssinen ja Tainio olivat paikalla.³³ Juhlapaikkana oli Pyykin kenttä.

Musiikkiohjelman muotoutuminen

Myös musiikkiohjelman sisältö kopioitiin Kansanvalistusseuran juhlilta lähes sellaisenaan, kuitenkin muutamaa huomionarvoista poikkeusta lukuun ottamatta. Tampereella laulujuhla alkoi torvisoittoa Osmonkalliolla ja Esplanadilla eli nykyisessä Hämeenpuistossa. Soitosta huolehtivat Tampereen Konepajan ja Rautatieläisten soitto-kunnat. Kello 10 aamulla kokoonnuttiin työväenyhdistyksen talolle, mistä lähdettiin yhtenä kulkueena juhlapaikalle kesäjuhlaan³⁴. Aluksi laulettiin yhteisesti *Kansainvälinen työväenmarssi* eli *Internationale*. Sen jälkeen ohjelmassa oli torvisoittoa, runonlausuntaa ja lopuksi

laulettiin yhteisesti *Työväen marssi*.³⁵ Samana päivänä oli tarkoitus järjestää vielä toinen konsertti samankaltaisella ohjelmalla, mutta sa-teen vuoksi loppupäivän ohjelmaa ei voitu toteuttaa suunnitellusti.³⁶

Toinen päivä alkoi jälleen torvisoitolla, jonka jälkeen oli vuorossa torvisoittokuntien ja laulukuorojen yhteisharjoitukset, voimistelu- ja urheilukilpailut sekä myöhemmin iltapäivällä laulu- ja soittokilpailut sekä yhteiset illalliset. Laulu- ja soittokilpailuihin oli ilmoittautunut yhteensä kahdeksan sekakuoroa, yksi naiskuoro, kaksi mieskuoroa ja kymmenen soittokuntaa.³⁷ Kilpailukappaleet sekakuoroille olivat *Lauloin ennen* (P. J. Hannikainen) ja *Suomen sydän* (Tarvas), naiskuoroille *Hämyssä kesäisen yön* (P. J. Hannikainen) ja *Pois, pois haihtuvat* (Kesäniemi), mieskuoroille *Jo tulenki* (S. Palmgren) ja *Pellavankittäjät* (E. Katila) ja torvisoittokunnille marssi *Tannhäuserista* (R. Wagner) ja *Suomalaisia tansseja* (R. Faltin). Listassa ensimmäisenä mainitut kappaleet oli tarkoitettu kaupunkilaisille musiikkiseuroille ja jälkimmäiset maaseudulta tulleille. Ne olivat kaikki peräisin Kansanvalit- tuseuran laulu- ja soittovihkoista. Kilpailijat saivat päättää toisen kahdesta kilpailukappaleesta itse, ja kaikki kilpailuun osallistuneet laulu- ja soittoseurat saivat juhlatoimikunnalta kilpailukappaleiden nuotit veloituksetta.³⁸

Juhla huipentui kolmannen päivän juhlakonserttiin. Se alkoi *Työväen marssilla*, joka laulettiin yhdessä torvien säestyksellä. Sen jälkeen kuorot ja soittokunnat esittivät edellä mainittuja kilpailu- kappaleita. Ohjelmassa kuultiin lisäksi runonlausuntaa sekä Griegin *Kaijan laulu* ja Sibeliuksen *Metsämiehen laulu* mieskuorojen esittä- mänä. Lopuksi kaikki torvisoittokunnat soittivat kansanlauluista ja isänmaallisista lauluista koostuvan potpurin *Suomalaisia säveleitä* (Pahlman), loppusävelet Kajanuksen *Ainosta*, *Virran alla* (Järnefelt) sekä marssin *Tannhäuserista*. Konsertti päättyi *Marseljeesiin*, joka laulettiin yhteislauluna torvisäestyksellä.³⁹ Illalla ohjelmassa oli vielä karnevaali ja kansanjuhla, jossa soitto ja laulu vuorottelivat. Kan- sanjuhlan yhteydessä suoritettiin myös kilpailujen palkintojenjako, kuultiin Hilja Pärssisen puhe ja laulettiin jälleen *Marseljeesi* torvien säestämänä. Kilpailuissa parhaiten menestyivät tamperelaiset seurat,

Tampereen työväenyhdistyksen naiskuoro 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä kuvattuna. Kuorojen ja soitto kuntien väliset kilpailut olivat laulujuhlien kohokohta. Kuva: Työväen Arkisto.

joita oli juhlassa enemmistö.⁴⁰ Niistä monella oli myös aikaisempaa kilpailukokemusta porvarillisilta laulujuhlilta.

Näkyvin ero Tampereen juhlan musiikkiohjelmistossa verrattuna porvarillisten juhlien vastaaviin oli *Maamme*-laulun korvaaminen työväen omilla marsseilla. Myös yhteislaulua oli enemmän. Lisäksi virret puuttuivat ohjelmasta kokonaan. Muuten ohjelmiston sisältö ja rakenne olivat samankaltaiset. Virsien ohella porvarillisten laulujuhlien ydinohjelmisto koostui tavallisesti nimenomaan kansanlauluista sekä isänmaallisista hymneistä ja marsseista.

Musiikkiohjelman samankaltaisuuteen liittyy kolme keskeistä syytä. Ilmeisin selitys on, että suurin osa kilpailu- ja muista musiikkikappaleista lainattiin Kansanvalistusseuran julkaisemista kuorolaulu- ja torvisoittovihkoista. Ohjelmistoa täydennettiin myös Heikki Klemetin ylioppilaslaulujen kokoelmasta. Laulujuhlien historian

alusta lähtien Kansanvalistusseura oli julkaissut jokaisen juhlan yhteydessä omat nuottivihot sekä torvisoittokunnille että nais-, mies- ja sekakuoroille.⁴¹ Vuoteen 1910 mennessä valikoimaa oli kertynyt jo runsaasti. Työväenliikkeen tavoitteita silmällä pitäen vihkoista oli helppo valita sopivimmat kappaleet, ja valinta kohdistui tavallisesti yhteislauluiksi soveltuviin isänmaallisiin lauluihin, kansanlauluihin ja raittiuslauluihin.⁴² Sovitukset eivät myöskään saaneet olla liian vaikeita. Virsien puuttuminen selittyy sosialistisen ohjelman omaksuneen työväenliikkeen jyrkentyneestä asenteesta uskontoa ja erityisesti kirkkoa kohtaan.⁴³

Toinen syy oli, että työväenliikkeelle ei Suomessa ollut vielä kehittynyt omaa musiikkiohjelmistoa lukuun ottamatta *Työväen laulukirjaa*, jonka ensimmäinen painos oli julkaistu vuonna 1900 ja täydennetty laitos 1906. Omien muusikkojen puuttuessa sen pääasiallinen sisältö koostui lauluista, joissa yleisesti tunnettuihin sävelmiin oli sepitetty uudet, liikkeen tavoitteita myötäilevät sanat. Tilanne huomioitiin myös työväen lehdistössä. *Kansan Lehden* laulujuhlaa käsittelevässä ennakkojutussa todettiin, että työväenlaulujen vähäisyys ja omien säveltäjien puuttuminen on laulujuhlan ”pahin vaikeus”.⁴⁴

Kolmanneksi on tärkeää todeta, että kansanlauluihin ja aatteellisiin hymneihin perustuva ohjelmisto oli työväestölle jo ennestään tuttua paitsi aikaisemmilta laulujuhlilta, myös järjestötoiminnasta ja kansakoulusta, jonka laulunopetus perustui samaan kolmijakoon: virsiin, isänmaallisiin lauluihin ja sovitettuihin kansanlauluihin. Toisin sanoen, 1910-luvulla Kansanvalistusseuran laulu- ja soittovihkojen ohjelmisto oli yhtä lailla työväen kuin porvaristonkin musiikkia. Vasta kymmenen vuotta myöhemmin 1920 perustetun Suomen Työväen Musiikkiliiton (STM) toiminnan myötä liikkeen sisällä alettiin järjestää sävellyskilpailuja työväenhenkisen ohjelmiston kasvattamiseksi ja julkaisemiseksi Suomessa.⁴⁵ Senkin jälkeen 1800-luvun lopulla muodostunut järjestömusiikin repertuaari säilyi valikoidusti työväenyhdistysten käytössä.

Työväenliikkeen laulujuhlan ideologiset erot suhteessa porvariston juhliin tulivat konkreettisimmin esille juhlapuheissa, joita kritisoitiin liikkeen ulkopuolisessa sanomalehdistössä niiden luok-

katietoisen retoriikan vuoksi.⁴⁶ Puhetilanteeseen liittyy myös juhlan dramaattisin hetki, kun kansanedustaja Taavi Tainio pidätettiin kesken puheenpitämisen. Tainio kritisoi porvariston tapaa turvautua eurooppalaisiin poliittikoihin ja lakimiehiin sekä keisarin lupauksiin toimissaan ”Suomen itsenäisyyden turvaamiseksi”. Tämä oli tapahtumaa valvovalle poliisimestarille liikaa: majesteettirikokseen vedoten hän keskeytti puheen ja vei Tainion poliisilaitokselle kuulusteluihin. Vapauduttuaan Tainio yritti vielä palata puhujakorokkeelle, mutta hänet keskeytettiin uudelleen.⁴⁷

Puheissa korostuivat ”köyhälistön” oikeudet sekä porvariston toiminnan solvaaminen moraalisesti ala-arvoiseksi ja arveluttavaksi. Kansallisuusaate tärkeimpänä ideologiana ja yleisön kasvattamisen kohteena vaihtoi juhlapuheissa paikkaa sosialismin kanssa. Kansallisuuskysymys ei kuitenkaan jäänyt niistä kokonaan pois, sillä toisen venäläistämiskauden aikana suurin osa työväenliikkeen johtohahmoista jakoi porvariston huolen Venäjän Suomeen kohdistuvista poliittisista intresseistä. Vaikka sosialistiset käsitykset olivat periaatteellisella tasolla ristiriidassa kansallisuusaatteen kanssa, rajankäyntiä käytiin liikkeen sisällä Suomessa pitkään. 1800-luvun lopulla työväki oli vielä voimakkaasti kansallisuusaatteen takana. Autonomisen aseman säilyttäminen huomioitiin työväen puolueen perustavassa ohjelmassa vuonna 1899, ja se säilytti paikkansa myös Forssan kokouksen (1903) jälkeen.⁴⁸ ”Bobrikovilaiset” toimet olivat omiaan vahvistamaan kansallisuuden korostusta, mikä välittyi myös Tampereella.

Huomattavimmin kansalliset teemat olivat esillä musiikkiohjelmistossa. *Maamme*-laulun jättäminen pois ohjelmistosta vaikuttaa radikaalilta toimenpiteeltä, sillä se oli vakiintunut autonomisen Suomen kansallislauluksi viimeistään 1860-luvulta lähtien. *Maamme*-laulu oli käytössä vielä suurlakon joukkokokouksissa,⁴⁹ mutta Tampereella se ei enää sisällynyt ohjelmaan. Sen paikan korvasivat *Työväen marssi*, *Marseljeesi* ja *Internationale*. Näyttää kuitenkin siltä, että *Maamme*-laulun puuttuminen liittyi enemmän laulun sanoman maltillisuuteen kuin porvariston vastaiseen suoraan protestiin. Sisältönsä vuoksi se ei soveltunut yhteistä mielialaa kohottavaksi

taistelulauluksi. Vuonna 1906 poliitikko ja arkeologi Julius Ailio kirjoitti sosiaalidemokraattisessa laajalevikkisessä *Uuden ajan kynnyksellä* -albumissa kiinnostavan kansallis- ja luokkalauluja käsittelevän artikkelin, jossa hän pohti laajasti *Maamme*-laulun merkitystä työväenliikkeelle. Ailio totesi ajan ajaneen *Maamme*-laulun ohi koko kansaa yhtenäistävänä hymninä. Vaikka laulussa ei hänen mukaansa varsinaisesti ollut ”mitään vikaa”, sen harmoninen, rauhallinen, luonnonkauneuteen ja pyyteettömään isänmaanrakkauteen kiteytyvä ihanteellinen sanoma ei Ailion näkemyksen mukaan enää palvellut oman asemansa tiedostavaa työväenluokkaa. Sisällöltään laulu sopi paremmin porvariston ihanteisiin. Hän oli oikeassa, sillä alun perin *Maamme*-laulu olikin kirjoitettu vastineeksi *Marseljeesille* ja muille eurooppalaisiin vallankumoustahtumiin liitetyille radikaaleille taistelulauluille.⁵⁰ Tästä johtuen *Maamme*-laulun tilalle tarvittiin ajankohtaisiin aiheisiin pureutuvia työväen omia lauluja.⁵¹

Ailion sovinnollinen selitys *Maamme*-laulun käytön vähentämisestä työväenliikkeen tapahtumissa on uskottava myös siitä syystä, että Tampereen laulujuhlan musiikkitoimikunta ulkopuolisine jäsenineen olisi tuskin suostunut voimakkaita poliittisia päämääriä sisältäneeseen ohjelmamuutokseen. Muun ohjelmiston valossa *Maamme*-laulun puuttuminen ei myöskään näyttäyty äärimmäisenä toimenpiteenä, vaikka ideologisella tasolla sen merkitys saattoi olla suurempi. Silti sen korvanneiden työväenlaulujen merkitystä osana ohjelmistoa ei pidä vähätellä.

Kansainväliset työväenlaulut olivat omiaan kohottamaan työväen identiteettiä ja korostamaan erontekoa porvaristoon. Juhlaan valikoituneet kolme työväenlaulua soveltuivat hyvin yhteislauluksi ja olivat myös ajankohtaisia. Laulujuhlassa ne liittivät suomalaisen työväenliikkeen osaksi kansainvälistä toimintaa, joka oli riippumatonta Suomen sisäisistä poliittisista tapahtumista. Kansainvälinen työväenliike nähtiin voimavarana ja tärkeänä tukena poliittisessa taistelussa työväestön oikeuksien puolesta. *Internationale* oli tämän kansainvälisen yhteisöllisyyden symboli.⁵² Varhaisista suomen kielelle käännettyistä työväenlauluista se kuvasi luokkataistelua kaikkein rohkeimmin. Laulun käsitys työväenliikkeen äkillisestä voitosta – ”nyt ryskyin

murtuu pakkovalta” – kohotti innostusta yhteisen asian äärellä. *Internationalessa* välittyivät tiiviissä muodossa vanhan työväenliikkeen keskeiset ajatukset.⁵³ Laulu oli hyvin ajankohtainen myös sen vuoksi, että samana vuonna Tampereen laulujuhlan kanssa kansainvälinen työväenkongressi valitsi sen Kööpenhaminassa työväenliikkeen ”viralliseksi” kansainväliseksi marssiksi.⁵⁴ Laulun suomennos oli juhlan aikaan vielä suhteellisen uusi ja herätti siten suurta innostusta ja joukkotunnetta juhlayleisön keskuudessa. Laulun suomensivat suurlakkovuonna 1905 Otto-Ville Kuusinen, Yrjö Sirola ja Sulo Vuolijoki. Laulu oli suhteellisen uusi myös kansainvälisellä tasolla, sillä Eugéne Pottierin Pariisin kommuunin kukistumisen aikoihin vuonna 1871 sepittämä runo sai sävelen vasta vuonna 1888. Laulun sävelsi puuseppänä toiminut Pierre Degeyter.⁵⁵

Oskar Merikannon säveltämä ja Antti Törnerösin nimimerkillä Tuokko sanoittama *Työväen marssi* oli 1910-luvulla suomalaisen työväenliikkeen tärkein laulu, sillä se oli ainoa kokonaan kotimainen työväenlaulu. Vuonna 1894 Helsingin työväenyhdistyksen 10-vuotisjuhlan kunniaksi valmistunut *Työväen marssi* on luonteeltaan varsin maltillinen. Taistelukeinoja siinä ovat ”toimi, taito ja valo”, eikä se sisällä viittauksia luokkatietoisuuteen. Laulun juhlan optimistinen sanoma kuvastaa työväenliikkeen wrightiläistä vaihetta ja ihanteita ennen luokkataisteluaatteen leviämistä. Se oli myös näistä kolmesta laulusta vanhin suomalaisen työväenliikkeen käytössä oleva laulu.⁵⁶

Marseljeesi yleistyi suomalaisen työväenliikkeen piirissä 1904, vuotta aikaisemmin kuin *Internationale*. *Marseljeesi* oli alun perin Ranskan porvarillisen vallankumouksen julistus, jonka myös työväenliike otti käyttöönsä 1800-luvun lopulla. Laulun oli alun perin säveltänyt Joseph Rouget de l’Isle vuonna 1792. *Marseljeesista* tuli Suomessa lauletuin työväenlaulu 1910-luvulla.⁵⁷ Laulun suosio välittyi näkyvästi myös sanomalehtikirjoittelussa. Laulusta tehtiin oheistuotteita, kuten postikortteja, ja sävelmään kehitettiin myös tanssikoreografia.⁵⁸ *Marseljeesista* suomennettiin useampia versioita, joista yksi käytetyimmistä oli *Työväenmarseljeesiksi* nimetty versio, joka alkaa sanoin: ”Jo nosta pääsi köyhä kansa! On tullut päivä kunnian!” Sen sisältö oli huomattavasti maltillisempi kuin alkuperäistä

lähimpänä oleva, paljon käytetty suomennos, jossa ”veri saastainen” juoksee ”aivan virtanaan”.⁵⁹ Tämä versio oli radikaalimpi kuin *Työväenmarseljeesin* ”Aseihin astukaa ja vasten sortajaa! Eespäin! Eespäin! Lyökäämme näin, pois valta riistäjään!” – vaikka sekin uhkui kapinahenkeä ja oli proletaarisempi kuin esimerkiksi kolmas laulun säveleen seipitetty runo *Aatteen puolesta*. Kaikkia versioita käytettiin, eikä sanomalehdistä käy ilmi, mitä versiota laulujuhlassa esitettiin. *Työväenmarseljeesi* julkaistiin vuonna 1906 ilmestyneen *Työväen laulukirjan* täydennetyssä painoksessa. Lähimpänä alkuperäistä oleva versio oli julkaistu kaksi vuotta aikaisemmin 1904.

Kuten Pekka Gronow on tutkimuksissaan osoittanut, nämä niin sanotun vanhan työväenliikkeen laulut olivat poikkeuksetta yleviä aatteellisia marsseja, joiden tehtävänä oli joukkojen kokoaminen punaisten lippujen alle: ”Käy eespäin väki voimakas, ä! orjajoukko halpa”, ”Työn orjat sorron yöstä nouskaa”, ”Eespäin kuin myrsky rynnätkää, pois orjamieli jättäkää”.⁶⁰ *Työväen marssi*, *Marseljeesi* tai *Internationale* eivät myöskään tyylillisesti eronneet muusta aikakaudelle tyypillisestä kuoro- ja puhallinmusiikista. Laulujen sävelmät olivat vapaamielisten säveltäjien kynästä ja työväenliikkeen jäsenten, tavallisesti miesten, seipittämät suomenkieliset sanat noudattivat ajan aatteellisen taidetunouden sävyä, joka oli peräisin 1800-luvun isänmaallisesta runoudesta. Tämä välittyy etenkin *Työväen marssista*. Ennen sisällissotaa julkaistuissa lauluissa työväen olot ja työväenaatte olivat keskeisessä osassa, ja niiden avulla työväestöä innostettiin taisteluun elinehtojensa parantamiseksi. Vasta sodan jälkeen niihin tuli selkeämmin puoluepoliittinen ilme.⁶¹

Työväenliikkeen laulujuhlien kasvatuksellinen tehtävä

Työväenliikkeen julkinen musiikkitoiminta ei vielä 1910-luvulle tultaessa ollut niin jakautunutta kuin voisi ajatella. Vaikka liikkeen poliittinen näkökulma alkoi vuosisadan alkupuolella enenevässä määrin olla kapitalistisen yhteiskuntajärjestelmän vastainen, erityisesti sen johdon keskuudessa kulttuurinäkemykset perustuivat vielä kor-

keakulttuuriin ja porvarilliseen arvomaailmaan. 1800-luvun lopulla Suomessa syntyneen kansanvalistusaatteen esteettinen ja siveellinen maailmankuva vaikutti edelleen voimakkaasti yhteiskunnan kaikilla tasoilla, yli luokkarajojen. Vesa Kurkelan mukaan porvarillisen arvomaailman vaikutus näyttäytyi selkeimmin juuri työväen nuorisokasvatuksessa ja musiikkitoiminnassa.⁶² Tämä välittyi erityisen hyvin työväenliikkeen ensimmäisen laulujuhlan musiikkiohjelmassa.

1900-luvun alussa työväenliikkeen sisällä sosialismi nähtiin yhteiskuntarauhan takaavana sivistys- ja kulttuuriliikkeenä, johon liittyi ajatus kansanvalistuksesta yhteiskunnallisen demokration ehtona.⁶³ Tärkein kasvatuksen muoto oli itsekasvatus, jonka katsottiin kohottavan paitsi yksilöiden itsetuntemusta, ajattelukykyä ja sivistystä, myös yhdessä toimimista. Musiikin näkökulmasta tämä tarkoitti länsimaisen taidemusiikin ihanteiden levittämistä myös työväen pariin. Laulujuhlissa työväenliikkeen musiikkivalistus jatkoi 1800-luvulla alkanutta kehitystä, joka pyrki siihen, että myös rahvas omaksuisi eurooppalaisen taidemusiikin perinnön ja kulttuurin. Sosiaalidemokraattisen puolueen eliitti katsoi, että korkeampi taide oli absoluuttista, kontekstista riippumatonta, josta työväen oli päästävä osalliseksi, ja jota ei saisi valjastaa minkään yksittäisen yhteiskuntaryhmän palvelukseen.⁶⁴

Näkemyks sai kannatusta työväenlehdistössä. Sosiaalidemokraattinen *Vapaa Sana* perusteli porvarillisten luokkien historiallisen perinnön omaksumisen ja käytön tärkeyttä sosialismin menestymisen ehtona. Porvarillisella perinnöllä viitattiin juuri korkeakulttuuriin, jonka tunteminen oli artikkelin mukaan ainoa keino sosiaalidemokraattisen puolueen nostamiseksi kulttuuripuolueeksi.⁶⁵ Myös lehtori N. R. af Ursin ja Kullervo Manner painottivat korkean taiteen merkitystä työväen siveellisessä ”jalostumisessa”. Näkemykset olivat linjassa 1900-luvun alussa työväenliikkeen piirissä käydyn kansainvälisen taidekeskustelun kanssa.⁶⁶

Korkeakulttuuria myötäilevät kannanotot aiheuttivat työväenliikkeen sisällä myös voimakasta kritiikkiä, sillä sosialismin nousun myötä myös kulttuurielämää haluttiin muuttaa. Marxilaisen taidekäsityksen valossa porvarillinen kulttuuri nähtiin turmeltu-

neeksi ja vääristyneeksi.⁶⁷ Tästä johtuen myös wrightiläisyydestä oli irtaannuttava. Hannu Soikkasen mukaan kulttuurikysymykset olivat työväenliikkeen piirissä toissijaisessa asemassa suhteessa politiikkaan juuri wrightiläisyytensä ja porvarillisten esikuviansa vuoksi. Hän kuitenkin korostaa, että paikallisyhdistysten vilkkaan sivistys- ja kulttuuritoiminnan tasolla oppositioasennetta porvarillista kulttuuria vastaan ei juurikaan tuotu esille.⁶⁸ Radikaloitumisestaan huolimatta liikkeen sivistystoiminta ja taideharrastukset kantoivat wrightiläisen kauden perintöä vielä vuosikymmeniä eteenpäin.⁶⁹

Sekä porvarillisilla että työväenliikkeen laulujuhlla musiikki miellettiin ennen kaikkea henkisen kasvatuksen ja virkistyksen välineeksi, ei niinkään toiminnan varsinaiseksi päämääräksi.⁷⁰ Tampereen juhlaa varten julkaistussa juhlaoppaassa sen tarkoituksiksi määriteltiin ”halu kohota sivistyksessä ja valistuksessa”.⁷¹ Kesäkuun alussa *Kansan Lehti* listasi laulujuhlia koskevassa ennakkojutussaan juhlan merkityksiä. Sen mukaan juhla ei suoranaisesti koskenut ”valtiollisen ja ammatillisen taistelun alaa”. Sen sijaan laulu ja soitto sopivat ”mainioksi välineeksi mielen virkistykseen” sekä ”kärsivän työväenluokan” mielialan ja ”aatteellisten pyrkimysten” ilmaisijaksi.⁷²

Sanomalehtikirjoittelun perusteella laulujuhlan tunnelma oli rauhallinen ja tähtäsi ensisijaisesti työväen musiikilliseen sivistämiseen. Porvarillisten juhlien tavoin musiikkia hyödynnettiin kuitenkin myös aatteelliseen valistustyöhön. Se oli tehokas työkalu sosiaalidemokraattisen ajattelun yhtenäistämiseen, opettamiseen ja levittämiseen monituhatpäiselle juhlayleisölle. Laulujuhlla musiikkiohjelmisto valikoitiin aina liikkeen ideologisiin tavoitteisiin sopivaksi. Näin toimittiin myös Tampereella. Tarkkaan harkittujen laulujen tukena tehokkain väline musiikillisessa valistustyössä oli yksinäinen joukkolaulu. Laulut vetosivat tunteisiin ja loivat voimakasta yhteisöllisyudentunnetta. Niiden välityksellä liikkeen ideologiset tavoitteet ja keskeiset pyrkimykset tulivat ymmärrettävästi esille. Tästä johtuen laulujen sanojen merkitys usein korostui suhteessa säveleen.⁷³ Tampereella uudet työväenlaulut olivat omiaan voimistamaan joukkotunnetta juhlapuheiden lisäksi. Myös kilpailut toimivat yhteisöllisyyden

edistäjinä, minkä vuoksi niissä suosittiin enemmän joukkue- kuin yksilölajeja.

Juhlassa painotettiin työväen henkisen ja ruumiillisen terveyden ”sääntöjen mukaista” kohottamista. Urheilun ja musiikin tehtävä oli täydentää toisiaan. Porvariston tavoin myös työväenliike pyrki kansanvalistuksen avulla jäsenistönsä kontrollointiin ja ohjaamiseen pois epäsiiveellisten harrastusten parista. Tämä huomioitiin myös musiikkiohjelmistossa. Yleisen sivistystyön lisäksi maltillisten, kansallisia aiheita kuvastavien laulujen sisällyttämisellä ohjelmistoon pyrittiin estämään aktivismin ja kommunismin kaltaisten radikaalien suuntausten leviämistä. Kolmanneksi laulujuhlista toivottiin piristysruisketta liikkeen hiipuvalle musiikkiharrastukselle, johon tavallisimpana syynä oli ammattitaitoisten johtajien puute. Työväenliikkeen politisoitumisen jälkeen alkoi olla yhä vaikeampi kiinnittää opettajia, urkureita tai opiskelijoita musiikkiseurojen johtotehtäviin.⁷⁴ Johtajaongelma alkoi helpottaa vasta kymmenen vuotta myöhemmin, kun Suomen Työväen Musiikkiliitto alkoi järjestää kursseja musiikinjohtajien kouluttamista varten.

Selvää on, että vasemmistolaisen työväenliikkeen kasvatustyö ja taiteellinen käsitys olivat Tampereen laulujuhlassa porvarillisten laulujuhlien variaatio. Perustavaa laatua olevat esteettiset ja moraaliset periaatteet olivat yhteisiä, mutta toisille asioille annettiin eri nimi tai uudelleentulkinta. Tietyillä muutoksilla, kuten musiikkiohjelmiston muokkaamisella oman ideologian mukaiseksi työväenlauluja lisäämällä sekä virsien ja *Maamme*-laulun pois jättämisellä työväenliike määritteli asemaansa uudelleen suhteessa porvaristoon ja porvarillisiin juhliin. Myös puheet olivat luonnollisesti tärkeässä roolissa liikkeen aatemaailman välittämisessä. Vuosikymmenen edetessä se sai tuekseen jatkuvasti voimistuneen työväenlaulujen repertuaarin.

Lopuksi

Minkä vuoksi musiikkia harrastettiin niin paljon ja miksi sen rooli työväenliikkeessä oli niin merkittävä? Sen lisäksi, että se oli kiinteä

osa järjestötoimintaa, ja sen avulla oli mahdollista kehittää jäsenistön yhteiskunnallisia valmiuksia, musiikki ja muu yhteisöllinen harrastustoiminta antoivat yhteiskunnallisen murroksen liikkeelle sysäämille ihmisille mahdollisuuden luoda yhteyksiä ja jäsentää maailmankuvaansa. Lisäksi musiikin kysyntä kasvoi voimakkaasti iltamien ja muiden huvitapahtumien yleistyessä. Niihin tarvittiin aina musiikkia vähintään tanssien säestämiseen. Harrastustoiminta lisäsi yhteisöllisyyttä ja toimi tapaamispaikkana nuorisolle. Musiikkiharrastus voimisti harrastajien itsetuntoa, sillä soittamisen tai laulamisen hallitseminen ei ollut kiinni varallisuudesta tai luokasta, vaan omista taidoista ja sitkeydestä. Musisointi tarjosi myös uudenlaista julkisuutta, sillä esimerkiksi laulujuhilla hyvin menestyneet kuorot ja soittokunnat mainittiin nimeltä sanomalehdissä. Menestys valtakunnallisella tasolla edisti usein musiikkiseurojen suosiota myös paikallisesti. Lisäksi valtakunnalliset ja paikalliset laulujuhlat voimistivat työläisidentiteettiä liikkeen sisällä.

Siveellinen ja kasvattava länsimaisen tradition mukainen musiikki ei koskaan saavuttanut kaikkien työväenluokan edustajien suosiota. Aktiivisesta valistustyöstä huolimatta taidemusiikin maailma tuntui usein liian etäiseltä ja vieraalta omaksuttavaksi. Jo ennen sisällissotaa työväenliikkeen keskuudessa levisi monia luonteeltaan kansanomaisempia lauluja, joita ei painettu laulukirjoihin. Ne olivat usein nasevia pilkkalauluja ja levisivät suusta suuhun tai painettuina arkkiiveisuina. Sodanaikaiset ja sitä edeltäneet tapahtumat vaikuttivat työväenlauluihin merkittävästi. Syksyn 1917 joukkokokoukset ja punakaartien harjoitukset ennen sotaa toivat uudet ja vanhat taistelulaulut jokaisen tietoisuuteen. Tässä vaiheessa työväenliikkeen laulujen lukumäärä myös lisääntyi huomattavasti. Ennen sisällissotaa julkaistussa *Työväen laulukirjan* painoksessa oli jo yhteensä 122 laulua ja vuoteen 1920 mennessä sen levikki oli jopa 200 000 kappaletta. Uusien laulujen retoriikassa toistui vaaran ja katalan vihollisen nimeäminen, voitontahto ja aatteen puolesta kuoleamisen ihannointi.⁷⁵ Laulut sepitettiin perinteiseen tapaan tunnettuihin kotimaisiin tai ulkomaisiin sävelmiin. Suosituimpia näistä uusista lauluista olivat muun muassa *Perustuslaillisten riemumarssi*, *Barrikadimarssi* ja *Punakaartilaisten*

Ensimmäisen Suomen Työväen Musiikkiliiton järjestämän laulu-, soitto- ja urheilujuhlan avajaiset Pyynikin kentällä Tampereella vuonna 1921. Vuotta aiemmin perustettu liitto edisti musiikkiharrastuksen leviämistä myös kouluttamalla musiikinjohtajia ja järjestämällä sävellyskilpailuja. Kuva: Työväen Arkisto.

marssi. 1910-luvun lopulla myös venäläiset vallankumouslaulut alkoivat leviää Suomeen vanhojen rinnalle.⁷⁶

Poliittisen tilanteen lisäksi muutos liittyi osittain myös sukupolvenvaihdokseen, sillä sisällissodan jälkeen liikkeen johdossa eivät enää olleet ne johtajat, joiden kytkökset porvarilliseen maailmaan olivat olleet tiiviimmät. Uusien johtajien poliittinen ja yhteiskunnallinen ajattelu oli erilaista ja heidän taidekäsitteensä nojasi enemmän marxilaiseen luokkataiteeseen ja poliittiseen valistukseen kuin porvarilliseen taidevalistukseen. Yhteistä oli kuitenkin luja usko musiikin vaikuttavaan voimaan.

Seuraavan kerran valtakunnallinen työväenliikkeen laulu- ja soittojuhla järjestettiin vasta yksitoista vuotta Tampereen juhlan jälkeen vuonna 1921. Tälläkin kertaa Tampereella pidetyn juhlan organisoi

Suomen Työväen Musiikkiliitto, joka otti vastuulleen laulujuhlien säännöllisen järjestämisen jatkaakseen ”työväestön sivistyksellistä kasvatustyötä”.⁷⁷ Liikkeen johto halusi jatkaa vuosisadan alussa vakiintunutta musiikkivalistusta. Työväen Musiikkiliiton laulujuhlissa ohjelmisto olikin hyvin samankaltainen kuin Tampereella 1910 ja porvarillisilla juhlilla sitä ennen. Myös ideologia juhlien taustalla oli sama. Liiton julkaisemassa *Työn Sävel* -lehdessä kirjoitettiin valistuksellisessa hengessä tunnetuimmista länsimaisista taidesäveltäjistä Beethovenista Paganiniin. Liiton johto ei myöskään hyväksynyt mielipiteitä, joiden mukaan työväenliikkeen laulu- ja soittokunnat eivät saisi osallistua Kansanvalistusseuran laulujuhlisiin. Liitto perusteli kantaansa todeten, ettei jyrkkä luokkapolitiikka kuulunut taideharastusten alalle. Samasta syystä se toivotti ”vapaamieliset porvarilliset musiikkipiirit” tervetulleeksi mukaan toimintaansa. Heistä moni otti kutsun vastaan, ja vuonna 1921 työväen laulujuhlan ohjelmassa oli muun muassa Beethovenin alkusoitto näytelmään Egmont, Toivo Kuulan lauluja kuoroille ja torvisoittokunnille, Armas Järnefeltin ”voimalaulu” *Ajan aallot* sekä sävellyksiä Emil Sivorilta, Selim Palmgrenilta ja Richard Faltinilta. Ohjelmaan sisältyivät myös *Internationale* ja *Marseljeesi*.⁷⁸

Lähdeviitteet

- 1 Kansanvalistusseuran laulujuhlat saivat mallinsa Saksasta ja erityisesti Virossa, missä ensimmäiset koko maan kattavat laulu- ja soittojuhlat järjestettiin vuonna 1869.
- 2 Metsämäki & Nisula 2006, 7.
- 3 Inkilä 1960; Smeds & Mäkinen 1984; Särkkä 1973.

- 4 Sarjala 2002, 176–185.
- 5 Rantanen 2013, 238.
- 6 Scott 2002, 558.
- 7 Haapala 1986, 70–72; Lehtonen 1994, 56–57.
- 8 Ks. Kurkela 1983; Rantanen 2013.
- 9 Kurkela 1986, 23.
- 10 *Pohjalainen* 23.6.1894, 2. Ks. myös *Pohjalainen* 18.6.1894, 2 ja 19.6.1894, 2. Vaasan laulujuhlasta ks. myös Rantanen 2013 ja Hautsalo & Rantanen 2015.
- 11 Granfelt 1913. Ks. myös Smeds & Mäkinen 1984.
- 12 *Karjala* 19.6.1908, 1, 6; Ketomäki 2012, 186, 190; Hautsalo & Rantanen 2015.
- 13 *Karjala* 19.6.1908, 3.
- 14 *Tjö* 24.6.1908, 2.
- 15 Smeds & Mäkinen 1984, 92–93.
- 16 *Tjö* 24.6.1908, 2.
- 17 *Tjö* 24.6.1908, 2.
- 18 *Tjömies* 1.7.1908, 5–6.
- 19 *Tjömies* 1.7.1908, 5–6.
- 20 *Tjö* 22.8.1908, 4; *Tjömies* 20.8.1908, 8.
- 21 Vuoteen 1908 mennessä työväenyhdistysten yhteydessä toimi 60 lauluseuraa ja 59 soittoakuntaa. Kaksi vuotta myöhemmin 1910 soittoakuntien määrä oli kohonnut 70:een. Kurkela 2009a, 432; Saunio 1974, 235.
- 22 *Tampereen Sanomat* 28.6.1910, 1, 2.
- 23 *Tjömies* 21.5.1910, 5.
- 24 *Työväenliitto* 26.3.1910, 2.
- 25 Ks. Kanerva 1972, 289–299.
- 26 *Tampereen Sanomat* 15.5.1910, 4.
- 27 Lehtinen 1945, 23–24.
- 28 Ks. *Tampereen Sanomat* 23.6.1910, 2.
- 29 Ks. Enbom 2014.
- 30 Saunio 1974, 236.
- 31 Kurkela & Rantanen 2008.
- 32 *Tampereen Sanomat* 26.6.1910, 2.
- 33 *Tampereen Sanomat* 15.5.1910 A, 4. Sanomalehtikirjoitusten mukaan Nuorteva oli juhlan aikaan matkoilla. *Tampereen Sanomat* 26.6.1910, 2. Voionmaan poisjäämiselle ei lehdissä annettu tarkempaa selitystä. Ks. esim. *Tampereen Sanomat* 28.6.1910, 2.

- 34 Juhla oli samalla juhla järjestelyistä vastaavan Hämeen läänin pohjoisen vaalipiirin sosialidemokraattisen puoluejärjestön kesäjuhla. Esimerkiksi *Tampereen Sanomissa* poliittisen puoluejuhlan järjestämistä laulujuhlaohjelman yhteyteen paheksuttiin. *Tampereen Sanomat* 26.6.1910, 2.
- 35 *Tampereen Sanomat* 24.6.1910 C, 1.
- 36 *Tampereen Sanomat* 26.6.1910, 2.
- 37 *Tampereen Sanomat* 26.6.1910, 2.
- 38 *Työmies* 5.1.1910, 4.
- 39 *Tampereen Sanomat* 24.6.1910 C, 1; *Työ* 23.6.1910, 4.
- 40 Tampereen työväenyhdistyksen sekakuoro ja Lauluveikot voittivat laulusarjassa ensimmäiset palkinnot. Tampereen työväenyhdistyksen torvisoittokunta, Rautatieläisten soittokunta sekä Tampereen konepajan soittokunnat veivät voitot soittokilpailuissa. *Työmies* 27.6.1910, 2.
- 41 Ks. Kurkela 2009b.
- 42 Gronow 1979, 14.
- 43 *Työmies* 5.1.1910, 4.
- 44 *Kansan Lehti* 6.6.1910, 2.
- 45 *Työn Sävel* 1921, 8–9.
- 46 Ks. esim. *Tampereen Sanomat* 28.6.1910, 1.
- 47 Ks. esim. *Työmies* 27.6.1910, 2.
- 48 Soikkanen 1961, 131–137.
- 49 Ks. Kurkela & Rantanen 2008.
- 50 Klinge 1982, 12.
- 51 *Uuden ajan kynnyksellä* 1.1.1906, 10–14.
- 52 Ks. *Uuden ajan kynnyksellä* 1.1.1906.
- 53 Gronow 1979, 28–30.
- 54 Klinge 1985, 203.
- 55 Gronow 1979, 28–30.
- 56 Gronow 1979, 23–24.
- 57 Gronow 1979, 26–28.
- 58 Postikortista esim. *Kansan Lehti* 17.12.1904, 2; koreografiasta *Sosialisti* 29.7.1910, 7.
- 59 *Työmies* 7.7.1899, 4.
- 60 Gronow 1979. Työväenlauluista ks. myös Saunio 1974 ja Saunio & Tuovinen 1978.
- 61 Gronow 1969, 56–57; Gronow 1979, 13–19.
- 62 Kurkela 1986, 9.
- 63 Seppälä 2010, 73–76.

- 64 Kurkela 1986, 9.
- 65 *Vapaa Sana* 26.6.1907
- 66 Seppälä 2010, 73–77.
- 67 Soikkanen 1961, 137. Ks. myös Marx & Engels 1974.
- 68 Soikkanen 1961, 140.
- 69 Kurkela 1986, 37. Ks. myös Kalela 1978.
- 70 Ks. Kurkela 1986, 22.
- 71 Lehtinen 1945, 15.
- 72 *Kansan Lehti* 6.6.1910, 2.
- 73 Ks. esim. Kurkela & Rantanen 2008.
- 74 *Työ* 22.8.1908, 4.
- 75 Kurkela 2009a, 431–433.
- 76 Gronow 1979, 15–17.
- 77 *Työn Sävel* 1921, 9.
- 78 *Työn Sävel* 1921, 9–10.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Työväen Arkisto (TA), Helsinki
780 Suomen Työväen Musiikkiliitto

Lehdistö

Kansan Lehti 1910
Karjala 1908
Pohjalainen 1894
Tampereen Sanomat 1910
Työ 1908, 1910
Työmies 1908, 1910
Työn Sävel 1921–1924
Työväenliitto 1910
Uuden ajan kynnyksellä 1906

Vapaa Sana 1907

Viipuri 1908

Kirjallisuus

- Enbom, Leena (2014): *Työväentalolle vai seurahuoneelle? Työväen vapaa-ajantointi, politiikka ja vastarinta 1920- ja 1930-lukujen tehdasyhdyskunnassa*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere.
- Granfelt, A. A. (1913): Vähän laulujuhliemme alkuhistoriaa. Teoksessa *Murrosajoilta. Muistoja ja kokemuksia sortovuosilta I*. WSOY, Porvoo.
- Gronow, Pekka (1969): *Työväen laulupeerinne*. Teoksessa Matti Hako (toim.), *Työväenliike kulttuuritekijänä*. Kirjayhtymä, Helsinki, 53–69.
- Gronow, Pekka (1979): *Laulukirja. Työväen lauluja kahdeksalta vuosikymmeneltä*. Tammi, Helsinki.
- Haapala, Pertti (1986): *Tehtaan valossa. Teollistuminen ja työväestön muotoutuminen Tampereella 1820–1920*. Historiallisia tutkimuksia 133. Vastapaino, Tampere.
- Hautsalo, Liisamaija & Rantanen, Saijaleena (2015): Suomen laulusta Pohjan neitiin. Strateginen nationalismi musiikillisen kasvatuksen käyttövoimana Suomessa 1800–1900-lukujen vaihteessa. *Musiikkikasvatus* 18 (2), 33–56.
- Inkilä, Arvo (1960): *Kansanvalistusseura Suomen vapaassa kansansivistystyössä*. Otava, Helsinki.
- Ketomäki, Hannele (2012): *Oskar Merikannon kansalliset aatteet. Merikannon musiikkijuhlatoiminta sekä ooppera Pohjan neiti ja kuorolaulut venäläistämiskauden laulu- ja soittojuhlien ohjelmassa*. Sibelius-Akatemia, Helsinki.
- Klinge, Matti (1999): *Suomen sinivalikoiset värit: kansallisten ja muidenkin symbolien vaiheista ja merkityksestä*. Otava, Helsinki.
- Kurkela, Vesa (1983): *Taistojen tiellä soiteltiin ja soiton tahdissa tanssittiin. Varkautelaiset työväeniltamat ja niiden musiikki työväen osakulttuurin kaudella*. Työväenmusiikki-instituutti, Helsinki.
- Kurkela, Vesa (1986): *Tanhuten valistukseen. Musiikkikasvatus ja perinnetyö Suomen demokraattisessa nuorisoliitossa*. Työväenmusiikki-instituutti, Helsinki.
- Kurkela, Vesa & Rantanen, Saijaleena (2008): *Laulava vallankumous*. Teoksessa Pertti Haapala, Olli Löytty, Kukku Melkas & Marko Tikka (toim.), *Kansa kaikkivaltias. Suurlakko Suomessa 1905*. Teos, Helsinki, 177–194.
- Kurkela, Vesa (2009a): *Sisällissodan laulut*. Teoksessa Pertti Haapala & Tuomas Hoppu (toim.), *Suomen sisällissodan pikkujättiläinen*. WSOY, Helsinki, 425–440.
- Kurkela, Vesa (2009b): *Sävelten markkinat. Musiikin kustantamisen historia Suomessa*. Suomen Laulajain ja Soittajain Liitto, Helsinki.

- Kurkela, Vesa (2010): Työväenilmat, valistus ja karnevaali. Teoksessa Joni Krekola, Kirsti Salmi-Niklander & Johanna Valenius (toim.), *Naurava työläinen, naurettava työläinen. Näkökulmia työväen kulttuuriin*. Väki voimakas 13. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere, 8–33.
- Lehtinen, Kaarle (1945): *Suomen työväen musiikkiliitto 1920–1945. 20-vuotishistoriikki*. Suomen Työväen Musiikkiliitto, Tampere.
- Lehtonen, Eeva-Leena (1994): *Säätyläishuveista kansanhuveiksi, kansanhuveista kansalaishuveiksi. Maaseudun yleishyödyllinen huvitoiminta 1800-luvun alusta 1870-luvun loppuun*. Historiallisia Tutkimuksia 184. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Marx, Karl & Engels, Friedrich (1974): *Kirjallisuudesta ja taiteesta*. Edistys, Helsinki.
- Metsämäki, Mikko & Nisula Petteri (2006): *Aktivistit. Suomalaisen kansalaisliikkeiden tarina*. Edita, Helsinki.
- Rantanen, Saijaleena (2013): *Laulun mahti ja sivistynyt kansalainen. Musiikki ja kansanvalistus Etelä-Pohjanmaalla 1860-luvulta suurlakkoon*. Studia Musica 52. Sibelius-Akatemia, Helsinki.
- Sarjala, Jukka (2002): *Miten tutkia musiikin historiaa? Johdatus näkökulmiin ja menetelmiin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Saunio, Ilpo (1974): *Veli, sisko, kuulet kummat soitot. Työväenlaulut eilen ja tänään*. Kansankulttuuri, Helsinki.
- Saunio, Ilpo & Tuovinen, Timo (1978): *Edestä aatteen. Suomalaisia työväenlauluja 1890–1938*. Tammi, Helsinki.
- Scott, Derek B. (2002): Music and social class. Teoksessa Jim Samson (toim.), *The Cambridge history of nineteenth-century music*. Cambridge University Press, New York, 544–567.
- Seppälä, Mikko-Olavi (2010): *Suomalaisen työväenteatterin varhaisvaiheet*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Smeds, Kerstin & Mäkinen, Timo (1984): *Kaiu, kaiu lauluni. Laulu- ja soittojuhlien historia*. Otava, Helsinki.
- Soikkanen, Hannu (1961): *Sosialismin tulo Suomeen ensimmäisen yksikamarisen eduskunnan vaaleihin asti*. WSOY, Helsinki.
- Särkkä, Irma-Liisa (1973): *Laulu- ja soittojuhlat Suomessa autonomian aikana v. 1881–1917*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.

Kansalaiskasvatus ja sivistys ammattikoulussa 1900–1920

Sivistystä on yleisesti pidetty yhtenä koulutuksen tärkeimmistä päämääristä. Kansakoululla, peruskoululla, lukiolla ja yliopisto-opiskelulla on ollut oppilaita ja opiskelijoita sivistävä tehtävä.¹ Sitä vastoin ammatillista koulutusta ei useinkaan ole mielletty sivistäväksi koulutukseksi. Esimerkiksi Uno Cygnaeus kyllä korosti käsityötaidon sivistävää ja kasvattavaa merkitystä, mutta ammattiin valmistamisen ja elinkeinoelämän kehittämisen tuli tapahtua työelämässä. Myös Mikael Soinisen mielestä ammattiin ja työelämään valmistava koulutus ei ollut opiskelijan vapaan tahdon kautta tapahtuvaa sivistävää toimintaa.²

Tässä artikkelissa tarkastelen ammattikoulun kansalaiskasvatus- ja sivistystehtävää ammattikoulun toiminnan varhaisvuosina 1900–1920. Mihin tarpeeseen ammattikouluja perustettiin, kenelle ne oli tarkoitettu ja ketkä tukivat niiden perustamista? Lähestyn näitä kysymyksiä ammattikoulujen perustajien ajatusten ja mielipiteiden kautta. Mikä oli ammattikoulun kasvatus- ja sivistystehtävä yhteiskunnallisena instituutiona sekä miten ammattikoulun toiminnassa sivistys ja kansalaiseksi kasvatus ajateltiin toteutettavan?

Uusi koulu syntyy

Eri oppilaitosmuotojen ja ammattialojen koulutus kehittyi toisistaan täysin erillään useiden eri ministeriöiden alaisuudessa.³ Oppi-
poikajärjestelmän häviämisen jälkeen paikalliset käsityöyhdistykset perustivat käsityöläiskouluja, jotka tarjosivat teoreettista opetusta jo

työssä oleville henkilöille.⁴ Ne eivät kuitenkaan pystyneet vastaamaan muuttuneeseen koulutustarpeeseen. Vuonna 1900 asetusta käsityöläiskoulusta muutettiin siten, että koulu saattoi toimia päiväkouluna ja antaa opetusta kansakoulun käyneille nuorille.⁵ Asetusmuutoksen pohjalta perustettiin ensimmäiset ammattikoulut.

Tässä artikkelissa tarkastelun kohteena on teollisuuden, tekniikan ja käsityön työntekijätason tehtäviin tarkoitettu koulutus. 1900-luvun alussa työntekijöille suunnattua sivistävää ja ammattiin valmentavaa koulutusta toteutettiin monella tavalla. Oppilaitosperustainen ammattikoulu kuitenkin vakiintui nuorten ammatillisen koulutuksen valtaväyläksi Suomessa. Tähän vaikuttivat muun muassa suomalaisen elinkeinoelämän rajalliset mahdollisuudet ottaa vastaan huomattavia määriä oppisopimusoppilaita sekä nuorten ammatilliselle koulutukselle asetetut kasvatukselliset ja sivistykselliset tavoitteet.⁶ Tässä artikkelissa ammattikoululla tarkoitetaan kansakoulun jälkeistä, noin 13–15-vuotiaille nuorille oppilaille tarkoitettua koulumuotoista päiväkouluna toimivaa oppilaitosta. Ammattikoulussa oppilaat opiskelivat opettajan johdolla teoreettiset opinnot sekä käytännön työtaidot koulun luokkatiloissa ja työsaleissa. Ammattikouluihin hakeuduttiin kansakoulun jälkeen, eikä sinne hakeuduttaessa tarvinnut olla etukäteen työkokemusta.⁷

Ensimmäinen määritelmän mukainen ammattikoulu, Helsingin poikain valmistava ammattikoulu, aloitti toimintansa syksyllä 1899. Tyttöjen ammattikoulu aloitti toimintansa Helsingissä vuonna 1904. Tämän jälkeen vuoteen 1910 tultaessa valmistavia kunnallisia ammattikouluja perustettiin Poriin sekä tytöille että pojille (1907), poikien koulu Porvooseen ja Kotkaan (1908) sekä tyttöjen koulu Viipuriin (1910). Näin ollen ammattikouluja perustettiin sekä tytöille että pojille jo ammattikoulujen toiminnan varhaisvaiheessa.⁸ Koulutusalat poikkesivat poikien kouluissa ja tyttöjen kouluissa. Poikien kouluissa oli yleensä metallialan ja puualan koulutusta, tyttöjen kouluissa keskityttiin vaatealan ja kotitalousalan koulutukseen sekä lastenhoitoon. Ennen Suomen itsenäistymistä perustettiin vielä kunnan ylläpitämä poikien ammattikoulu Tampereelle (1912), Viipuriin ja Kuopioon (1917). Yksityisteollisuus oli jo aiemmin

perustanut päiväkoteja ja kansakouluja työntekijöidensä lapsille. Muutamat suuryritykset kiinnostuivat myös ammattikoulun perustamisesta. Vuonna 1914 Kymiyhtiö perusti ammattikoulun, jonka tavoitteena oli kasvattaa hyviä ja sivistyneitä työntekijöitä tehtaan palvelukseen. Vuonna 1918 helsinkiläinen Kone- ja Siltarakennus oy perusti aikuisille tarkoitettun ammattioppilaskoulun, joka vuonna 1919 jatkoi toimintaansa Wärtsilä-yrityksen päiväkouluna toimivana ammattikouluna.⁹

Suomen itsenäistymisen ja vuoden 1918 sodan jälkeen kunnallisia ammattikouluja ei perustettu lähes 20 vuoteen. Syynä olivat kunnallisen päätöksenteon uudistuminen¹⁰ ja ammattikoulujen ylläpitäjien saaman valtionavun epämääräisyys. Vuonna 1917 säädetyn kunnallishallintolain mukaiset yleiseen ja yhtäläisen äänioikeuteen pohjautuvat kunnanvaltuuston vaalit pidettiin vuoden 1918 lopulla. Valtuustoihin tuli mukaan porvariston ja sivistyneistön lisäksi tavallisen kansan edustajia. Varakas porvaristo ei enää ollut samalla tavalla yhtenäinen kunnallinen päätöksentekijä kuin aikaisemmin. Ammattikoulujen perustaminen oli kuntien harkinnan varassa ja kunnanvaltuustot päättivät kuntien varojen käytöstä. Ammattikoulujen perustamista hidasti myös koulujärjestelmän epäselvyys: varsinkin kaupungeissa kansakoulujen jatkoluokat kilpailivat ammattikoulujen kanssa samoista oppilaista vuoden 1921 oppivelvollisuuslain pohjalta.¹¹ Kaupungit joutuivat valitsemaan perustivatko ammatillisesti painottuneita kansakoulun jatkoloukkia vai ammattikouluja. Usein kaan kaupunkikunnat eivät halunneet käyttää varoja molempiin. Esimerkiksi Lahdessa ja Oulussa tehtiin ehdotuksia ammattikoulun perustamiseksi, mutta taloudellisten syiden vuoksi perustaminen siirtyi.¹² Kunnallisten ammattikoulujen perustaminen virkistyi jälleen 1930-luvun lopussa, sillä vuoden 1939 ammattikoululaki selkiytti valtionapujärjestelmää. Myös vähitellen tapahtuva elinkeinorakenteen muutos teki ammattikoulun perustamisen monilla paikkakunnilla välttämättömäksi.

Yksittäiset teollisuusyritykset perustivat omia ammattikouluja 1920–1930-luvun taitteessa. Taustalla oli julkisin varoin perustettujen ammattikoulujen riittämättömyys työvoiman tarpeeseen nähden.

Myös poliittiset kiistat vaikuttivat koulujen perustamiseen. Yritykset halusivat turvata tuotantolaitosten toiminnan myös työtaistelujen aikana kouluttamalla poliittisesti luotettavia työntekijöitä teollisuuden avaintehtäviin.¹³ Vuonna 1920 säädettiin uudet ammatillista koulutusta koskevat asetukset, jotka määrittivät ammattikoulun toimintaa seuraavien parinkymmenen vuoden aikana. Tässä artikkelissa tarkastelun kohteena olevan ammattikoulun varhainen kehittymisen vaihe ajoittuu vuosiin 1900–1920.

Artikkelin keskeisen arkistolähteistön muodostavat Helsingin ja Tampereen kaupunginarkistoissa olevat kaupunkien hallintoon liittyvät asiakirjat sekä kyseisten kaupunkien koulujen toiminnasta kertovat dokumentit. Maan ensimmäinen ammattikoulu perustettiin Helsinkiin. Tampere puolestaan oli maan suurin teollisuuskaupunki ja ensimmäinen sisämaan kaupunki, johon perustettiin artikkelin määritelmän mukainen ammattikoulu. Niiden lisäksi käytän painettuja asiakirjoja, komiteamietintöjä ja aikalaiskirjoituksia.

Yhteiskunnan modernisoituminen ja koulutustarve

Vuoden 1879 elinkeinolaki yhdessä muiden elinkeinon harjoittamista vapauttavien säädösten kanssa merkitsi kaupunkien kiltojen hallinnoiman oppipoikajärjestelmän rapautumista. Samalla lakkasivat määräykset työvoiman lakisääteisestä suojelusta.¹⁴ Työntekijät olivat vapaita valitsemaan työpaikkansa, työnantajat työntekijänsä. Elinkeinovapaus mahdollisti teollisuuden, kaupan ja liikenteen lisääntymisen. Elinkeinovapaus ja maatalouden rationalisointi vaikuttivat työvoiman liikkumisen lisääntymiseen ja kaupungistumiseen.

Liberalismin myötä säätyihin pohjautuva intressipolitiikka menetti merkitystään, ja syntyi uusia yhteiskuntaa ja kansakuntaa rakentavia voimia, jotka kiinnittivät huomiota kansan kasvattamiseen ja sivistämiseen. Alamaisestä tuli kansalainen, joka ei ollut toiminnan kohde vaan aktiivinen toimija. Pauli Arolan mukaan kansalaisuuteen liittyi aktiivinen toiminta suhteessa valtioon. Kansalaiskasvatus puolestaan oli tietoista toimintaa, joka tähtäsi yhteiskunnan jäsenten

valmentamiseen kansalaisuuden asettamiin vaatimuksiin. Kunnan kansalaisen ominaispiirteitä olivat asiallinen itsenäinen toiminta, toiminta yhteisen hyväksi, luja luonteenlaatu ja siveellinen elämä.¹⁵ Fennomaanisen sivistyneistön tavoitteena oli yhtenäinen kansa ja sivistyksen yhtenä tehtävänä oli hillitä luokkaristiriitoja. Agraari-Suomen vallitsevana kansalaisihanteena oli tilallaan työskentelevä talonpoika.¹⁶

Oppipoikajärjestelmä koulumuotona herätti myös kritiikkiä. Kovaa kritiikkiä esitti J. V. Snellman, joka kytki koulutuksen, elinkeinoelämän tilan ja sivistyksen toisiinsa. Snellmanin mukaan oppipoikajärjestelmän tilalle oli luotava käsityöläiskouluja tarjoamaan vaikuttavampaa ammatillista koulutusta ja yleissivistystä työntekijöille.¹⁷ Snellman kytki sivistystason kohoamisen, elinkeinoelämän kehittymisen ja elintason nousun toisiinsa. Koulutuksessa oli kiinnitettävä huomiota uuden kehittämiseen ja työvoiman sivistämiseen. Sivistyksellä Snellman tarkoitti kiinnostusta ihmiskunnan korkeimpiin asioihin ja kykyä edistää niitä.¹⁸ Sivistys ei liittynyt yhteiskunnalliseen asemaan tai oppineisuuteen. Talonpoika saattoi olla sivistynyt, jos hän pyrki käsittämään ajan hengen vaatimukset. Akateemisen tieteen harjoittaja puolestaan saattoi olla sivistymätön harhoutuessaan oppineisiin tutkimuksiin ilman, että tiesi ajan hengestä mitään. Snellmanin mukaan ihmiskunta edistyi villeyden tilasta jalostuneisuuteen, ja sivistys oli se ajan henki, joka mahdollisti edistymisen korkeammalle tasolle. Ajan henki, sivistys ja kehittyminen kulkivat käsi kädessä. Yksilön sivistykseen kuului, että hän vaikutti yleisen hyväksi ja työskenteli ajan hengen mukaisesti.¹⁹

Teollisuuden ja liike-elämän kehittyminen sekä työvoiman vapaa liikkuvuus lisäsivät kaupungistumista. Syntyi moderni kaupunkilaitos. Koko maata ajatellen Suomi oli 1900-luvun alussa selkeästi maatalousmaa. Kaupungistuminen kuitenkin lisääntyi. Vuonna 1900 kaupungeissa ja kauppaloissa asui 12,5 % väestöstä ja vuoteen 1920 mennessä 16,1 % väestöstä.²⁰ Suuri osa Helsingin ja muiden suurimpien kaupunkien väestönkasvusta tuli muuttoliikkeen seurauksena.²¹ Väestön elinkeinorakenne kaupungeissa poikkesi suuresti maan keskimääräisestä elinkeinorakenteesta. Kaupunkeihin ja taaja-

miin kehittyi omalla työllään ja palkallaan toimeen tuleva teollisuuden, käsityön, liikenteen ja liike-elämän työväestö.²² Sivistyneistön tehtävänä oli etsiä soveliaita tapoja työväen sivistämiseen. Niitä olivat esimerkiksi konsertit, teatteri, kirjastot ja työväenopistot.²³

Vanhempien mukana kaupunkeihin muutti myös runsaasti lapsia. Rahvaan, maataloustyöväestön ja kaupunkilaistyöväestön lasten sivistäminen ja kouluttaminen liittyi yhteen lasten työsuojelun kanssa. Maatalousvaltaisessa Suomessa ei ollut säädeksiä lasten työnteosta. Työnantajat ja myös vanhemmat suhtautuivat lasten työnteekoon ymmärtävästi ja Haapalan mukaan ennen sivistyneistön aloittamaa liikettä koulutuksen ja korkeamman ihmisarvon puolesta lapsityövoiman käytölle ei ollut ideologisia esteitä.²⁴ Sivistyneistössä lisääntyi näkemys, että palkkatyö ei ollut hyväksi nuorelle lapselle. Toisaalta kodin piirissä tehtävät työt, kuten puiden pilkkominen ja kantaminen, ruoanlaitto sekä siivoaminen katsottiin kasvattaviksi tehtäviksi. Työläisperheiden kyky kasvattaa lapsia myös asetettiin kyseenalaiseksi. Huonosta kasvatuksesta oli vahingollisia seurauksia nuorelle itselleen ja yhteiskunnalle.²⁵ Teollisuustyötä ei pidetty hyvänä lapselle, mutta toisaalta maaseudun lapset tekivät hyvinkin raskaita töitä nuoresta pitäen. Maaseudulla myös tilattoman väestön lapset kasvoivat vanhempien ohjauksessa toisin kuin kaupungeissa, joissa vanhemmat kävivät usein palkkatyössä.²⁶ Lasten työssäkäyntiä teollisuudessa rajoitettiin 1800-luvun lopulla. Alle 15-vuotiaiden palkkatyö tuli luvanvaraiseksi ja heille oli annettava mahdollisuus opiskella kansakoulun oppimäärä loppuun työn ohessa. Vuoden 1866 kansakouluasetuksessa todettiin, että kansakoulunopettajien tulisi tarvittaessa järjestää kansakoulun käyneille nuorille parina iltana viikossa ohjausta kirjallisuuden lukemisessa ja kirjoittamisessa sekä ohjausta muuhun sivistykselliseen toimintaan. Tätä tehtävää varten kunnat perustivat kansakoulujen jatkoluokkia.²⁷ Asetuksen täytäntöönpano vaihteli paikkakunnittain. Opetus painottui aluksi kansakoulun oppiaineiden kertaamiseen, mistä johtuen opetus ei motivoinut kaikkia oppilaita.

Joutilaisuus ja laiskuus – polku perikatoon

Kaupunkeihin suuntautuva muuttoliike aiheutti huolta niiden päättäjissä. Helsingin kaupunginvaltuustossa käytiin keskustelua työväestön sivistyksellisestä tilasta. Valtuuston puhemies Leo Meche-
lin laati yhdessä valtuusmiesten Carl Holmbergin, Gustav Nyströmin ja Richard Heimbergerin kanssa Helsingin kaupunginvaltuustolle kirjelmän, jossa he ehdottivat komitean perustamista tekemään ehdotuksia alemman työväenluokan ja työpaikkaa vailla olevien nuorten hyväksi. ”Valitettavasti monet vaipuvat juoppouteen ja muuhun siveettömyyteen, josta seurauksena on kurjuus tai rikollisuus.”²⁸ Eri-
tyisen huolissaan he olivat nuorista kansakoulun päättäneistä pojista, jotka ikänsä puolesta eivät vielä päässeet ansiotyöhön. Pojille olisi järjestettävä käytännöllistä koulutusta ja ”valmiuksia käsityöamma-
tissa toimimiseen.” Ehdotettu toiminta liittyi laajemminkin työväen olojen parantamiseen, muun muassa työnvälitystoiminnan ja asunto-
olojen parantamisella.

Perustelut ammattikoulun perustamiseksi olivat hyvin saman-
suuntaiset myös muissa kaupungeissa. Porissa Lyseon rehtori L. H. Sandelin sekä lehtori Eeli Granit-Ilmoniemi tekivät kaupunginhal-
litukselle ehdotuksen kansakoulun jälkeisen koulutuksen kehittämiseksi. Kansakoulun päättäneet lapset ”juoksentelevat kaduilla jouti-
laina tottuen siten pahuuteen ja laiskuuteen, josta on seurauksena, että he joko aivan pian tai ainakin myöhemmin joutuvat perikatoon.”
”Joutilaisuus nimittäin on paheiden äiti.”²⁹ Porin teollisuuskoulun opettaja Jalmari Kekkonen³⁰ oli kaupungin ammattikoulua valmis-
televan komitean jäsen. Hänen mukaansa ongelmana olivat kansa-
koulun päättäneet pojat ja mikseivät myös tytöt, jotka lorvailivat kaduilla pääsemättä vielä töihin. Kekkonen tavoitteena oli perustaa
ammattikouluja, joissa nuoret saisivat perusvalmiuksia työelämään. Tämän lisäksi ammattikoulun tuli tarjota opetusta yleisiin kansalais-
oikeuksiin ja velvollisuuksiin (lainopissa). Kansakoulun jälkeisten koulujen ”tulee olla siveellisinä kasvatuslaitoksina nuorille ihmisille,
joiden sukuvietti muun muassa alkaa juuri kansakoulusta päästyä (14-vuotiaana) herätä.”³¹

Tampereella seurattiin kiinnostuneina Helsingin esimerkkiä ammattikoulun perustamisessa. Tampereella myös työnantajat kannattivat ammattikoulun perustamista. Oppipoikajärjestelmä ei yritysten välisen kilpailun oloissa ollut toimiva työntekijöiden koulumuoto. Oppipoikien sitouttaminen opiskeluun oli vaikeaa. Asiaa valmisteelle komitean mielestä ammattikoulun tehtävänä oli ”kätevän, ammattitietoisen ja -taitoisen ammattilais- ja työväenluokan kehittäminen paikkakunnallemme”.³²

Vaikutteita ”sivistysmaista”

1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa tekniikkaan ja työntekoon liittyvät uudet sovellukset, koneet, sähkömoottorit ja talouselämän kehittyminen loivat tulevaisuuteen uskovan positiivisen innostuksen ilmapiiriin. Koulutus oli yksi yksilön, yhteiskunnan ja talouselämän kehittämisen keino.³³ Se oli osaltaan myös keino vastata valtioiden käymään kansainväliseen taloudelliseen kilpailuun.

Suomesta suuntautui vilkas matkailu Euroopan eri maihin etsimään vaikutteita koulutuksen kehittämiseen. Mallia haettiin sekä kansakoulun että eri alojen ja tasoisen ammatillisen ja teknillisen koulutuksen kehittämiseen. Helsingin kaupunginvaltuusto lähetti Helsingin teollisuuskoulun lehtorin insinööri Jonatan Reuterin matkalle Eurooppaan syksyllä vuonna 1898.³⁴ Matka suuntautui maihin, joita Reuter kutsui sivistysmaiksi.³⁵ Näitä maita olivat Saksa, Itävalta, Ranska, Sveitsi, Belgia sekä Tanska ja Ruotsi. Käsitteenä sivistysmaa viittasi teknilliseen edistyneisyyteen, teollistumiseen, kaupungistumiseen, ja dynaamiseen liike-elämään. Käsitteeseen liittyi myös ajatus Suomea korkeammasta aineellisesta elintasosta.

Myös Jalmari Kekkonen halusi päästä ”suurempiin sivistysmaihin” tutustumaan koulutukseen.³⁶ Erityisesti Saksa ja siellä München oli kiinnostava vierailukohde. Filosofian tohtori, Münchenin koulujen ylitarkastaja Georg Kerschensteiner oli kehittänyt opiskelijan aktiivisuuteen ja työkouluideologiaan pohjautuvaa ammatillista koulutusta. Kerschensteinerin mukaan koulun tehtävä oli ohjata

nuoria ammattiin ja edistää siten kulttuuri- ja oikeusyhteiskunnan kehitystä.³⁷ Kerschensteiner lähestyi sivistystä uudesta näkökulmasta: hänelle sivistyksen perusta olivat käytännöllinen työ ja osaaminen. ”Käsityö ei ole ainoastaan perusta kaikelle todelliselle taiteelle vaan myös perusta todelliselle tieteelle.”³⁸ Kunnon kansalainen kykeni tekemään yhteiskuntaa hyödyttävää työtä. Taitava työntekijä ei kuitenkaan ollut koulutuksen lopputulema. Koulun perimmäisenä tavoitteena oli eettisesti vastuuntuntoisen kansalaisen kasvattaminen.³⁹ Kerschensteiner tunsi myös yhdysvaltalaisen reformipedagogi John Deweyn ajatuksia. Deweyn mukaan käytännöllisten taitojen, vaikkapa metallityön tai puutyön oppiminen, ei ollut erillinen oppiaine, vaan oppimisen muoto, jonka avulla opiskeltiin myös sosiaalisia ja yhteiskunnallisia taitoja.⁴⁰

Opetusjärjestelyihin liittyviä ulkomailta saatuja vaikutteita olivat muun muassa työsälityöskentely koulujen tiloissa, teoriaopintojen liittäminen ammatillisen koulutuksen opetussuunnitelmaan ja näkökulma ammattikoulun tehtävästä integroida työläistäustaisia nuoria liberaalin yhteiskunnan kansalaisiksi. Esimerkiksi Saksassa oppilaitosmuotoisen ammatillisen koulutuksen rinnalle kehittyi myöhemmin oppisopimustyyppinen koulutus (dualschule), jossa yritykset vastasivat oppilaitosten rinnalla käytännön työtaitojen opettamisesta.⁴¹ Suomessa otettiin lähtökohdaksi se, että ammattikoulussa opiskeltiin työelämässä tarvittavat perustaidot ja kyky oppia, ja varsinainen ammattitaito hankittiin työelämässä ammattikoulun jälkeen.⁴² Oppisopimuslaki säädettiin Suomeen vuonna 1923, mutta oppisopimuskoulutuksesta muotoutui pääsääntöisesti aikuisväestön ammatillisen koulutuksen väylä.

Sivistyneen kansalaisen ideaali

Jalmari Kekkosen mukaan saksalaisessa ammatillisessa koulutuksessa yhdistyivät ammattiainesten ja yleissivistykseen kuuluvien aineiden opetus. Jokainen opiskelija sai määrätyn perussivistyksen riippumatta siitä, mille ammattialalle hän hakeutui.⁴³ Kekkosen mukaan

ammattikoulu oli sopiva paikka kansakoulun päättäneille nuorille, ”jotka eivät halunneet joutilaina vetelehtiä siveelliseksi ja aineelliseksi turmioksi itselleen ja yhteiskunnalle, vaan jotka tietopuolisesti ja käytännöllisesti täysin tyydyttävästi evästettynä tahtovat astua aikomallensa uralle.”⁴⁴

Kansalaiskasvatus oli välttämätöntä kaikille väestöryhmille yhteiskunnan muuttuessa kansanvaltaisemmaksi ja demokraattisemmaksi. Hegeliläisittäin Kekkonen näki kansalaisen valtiokansalaisena, joka yksilönä pystyi vaikuttamaan omiin elinoloihinsa, ja jonka tuli käyttäytyä vastuullisesti ja yhteisöllisesti yhteiskuntakelpoisena kansalaisena. Valtiokansalaisen hyveitä olivat sanassa pysyminen, velvollisuuden tunne, työn kunnioittaminen, rehellisyys ja rakkaus. Näitä valtiokansalaisen hyveitä Kekkonen hahmotteli ammattikoulujen oppilaille tarkoitetussa oppikirjassa ”Kansalaistietoa ammatilaisille.”⁴⁵ Rakkaus tarkoitti Kekkoselle kanssaihmisten huomioimista ja isänmaan eteen työskentelyä. Isänmaan edun nimissä kansalaisen oli pystyttävä tukahduttamaan omat itsekkäät pyrkimyksensä. Tässä yhteydessä hän viittasi myös poliittisiin liikkeisiin, tosin hiukan peiteltysti. Kansalainen kykeni sanomaan ”ei” ryhmäoikeuille ja joukkohullutuksille. Kekkonen tavoitteena oli kasvattaa työläisnuorisosta porvarillisen, teollistuvan ja kaupungistuvan taloudelliseen liberalismiin tukeutuvan yhteiskunnan keskiluokkaisia kansalaisia.⁴⁶

1900-luvun kahden ensimmäisen vuosikymmenen aikana Suomessa toimi useita ammatillista koulutusta käsitelleitä komiteoita, joiden mietinnöissä viitattiin keskieurooppalaisiin vaikutteisiin sekä korostettiin työläistäustaisten nuorten sivistystä ja kansalaiskasvatusta. Teollisuusneuvos Viktor von Wrightin johtaman ammatikasvatuskomitean raportissa vuodelta 1912 todettiin: ”Sillä sivistyksen ja tietojen kartuttaminen on tätä nykyä edistymisen ehto suuremmissa määrin kuin ennen kaikilla aloilla eikä vähemmän ammatilaisen työvainoilla.”⁴⁷ Sivistyskäsite yhdistyi yhteiskunnalliseen edistykseen ja elinkeinoelämän kehittymiseen. Myös vuoden 1918 ammatikasvatuskomitean mietintö viittasi Münchenin koulukunnan ideologioihin ja korosti ammatillisen koulutuksen kasvatuksellisia tavoitteita. Ammatteihin valmistavan koulutuksen tuli painotetusti suuntautua

työläistaustaisten nuorten kouluttamiseen. Komitea myös huomioi kaupunkien päättäjäiden huolen siitä, että kansakoulun jälkeen nuoret olivat erityisen alttiita viettelyksille ja kiusauksille, sillä he eivät vielä päässeet kunnan työhön. Komiteamietinnössä kyseenalaistettiin työläisperheiden oma kyky kasvattaa kunnollisia kansalaisia. Lisäksi näissä mietinnöissä korostettiin välillisesti myöhemmässä työelämässä työnantajan johdolla tapahtuvan työskentelyn kasvattavaa ja opettavaa vaikutusta.⁴⁸

Fennomaanien sivistys- ja kansalaiskäsitteiden taustalla oli näkemys omalla tilalla työskentelevästä talonpojasta, joka kykeni vastustamaan yhteiskuntarauhaa horjuttavia poliittisia ja yhteiskunnallisia liikkeitä. Suomen elinkeinopoliittika tukeutui maa- ja metsätalouteen, ja talonpoikaisen kansalaisuuden ideaali oli vallitseva aina 1950-luvun lopulle saakka. Tämän kansalaiskäsitteiden taustalla liberaali sivistysteistö nosti kansalaisen ideaaliksi vapaan ammattityöntekijän, työntekijäkansalaisen, joka omalla työllään pystyi elättämään itsensä ja perheensä.⁴⁹ Ammattikoulun tavoitteena oli kouluttaa työläistäustaisista nuorista työntekijäkansalaisia, mutta ei poliittisesti tietoisia työväenluokan jäseniä. Kekkosen mukaan koulutuksen kasvatuksellisenä tarkoituksena oli vähentää työnantajien ja työntekijöiden välistä intressiriitaa ja lisätä yhteiskunnan kiinteyttä.⁵⁰ Tässä suhteessa suomalaisella sivistysteistöllä oli yhtenäinen näkemys kansalaisuudesta.

Ammattikoulun ensimmäiset oppilaat

Ammattikoulun toiminnan ensimmäisten vuosikymmenten aikana suurin osa oppilaista tuli työläistäustaisista kodeista. Opiskelijoiden kotitausta oli kuitenkin verraten monipuolinen, kun sitä verrataan siihen, kenelle ammattikoulu oli tarkoitettu. Helsingin poikain ammattikoulussa vuonna 1900 opintonsa aloittaneista 30 opiskelijasta 16 tuli työläistäustaisesta perheestä. Alempan virkamiesluokkaan kuuluvista perheistä tuli seitsemän opiskelijaa ja neljän oppilaan huoltaja voidaan sijoittaa vapaan ammatin harjoittajiin tai yrittäjiin. Muutamien oppilaiden huoltajien ammattitaustaa ei ole mainit-

tu tai se ei ole ollut tiedossa.⁵¹ Helsingin tyttöjen ammattikoulun opiskelijamatrikkeliin merkityistä 49:stä vuonna 1904 aloittaneesta opiskelijasta 31 oppilaan huoltaja oli ammatiltaan työmies tai ammattimies. Muutaman oppilaan huoltaja oli yrittäjä tai toimihenkilö.⁵² Maatalouden työntekijöiden tai talonpoikien lapsia ei Helsingin ammattikouluissa ollut lainkaan.

Myös Tampereella valtaosa oppilaita tuli työläiskodeista. Vuosina 1912–1937 Tampereen poikain ammattikoulussa opiskeli yli 2 400 oppilasta, joiden isien ammatti tai sääty oli listattu vuoden 1939 vuosikertomukseen. Noin kolme neljäsosaa heistä kuului työväestöön. Tämä ryhmä oli hyvin monipuolinen: tehdastyöväestöä, rautatieläisiä, erilaisia rakennusalan ammattimiehiä, kuljetusalan työntekijöitä. Noin kymmenesosa kuului virkamiehistöön, jotka työskentelivät muun muassa työnjohtajina, poliiseina ja toimistotyöntekijöinä. Yrittäjiä oli vajaa kymmenesosa. Opettajia, taiteilijoita ja johtajia oli muutamia, ja noin neljän prosentin ammatti oli tuntematon. Talonpoikaistaustaisia oppilaita oli satunnaisesti.⁵³

Hakijamäärät ammattikouluun vaihtelivat paikkakunnittain. Esimerkiksi Helsingissä hakijoita oli yleensä enemmän kuin kouluihin pystyttiin ottamaan. Oppilaiden motivaatio hakeutua koulutukseen vaihteli. Oli oppilaita, jotka erityisesti halusivat ammattikouluun ja oli oppilaita, joilla ei oikein ollut muuta vaihtoehtoa.⁵⁴ Perheen taloudellinen tilanne ja yhteiskuntaluokka vaikuttivat monin tavoin koulutukseen hakeutumiseen. Esimerkiksi kirjailija Toivo Pekkanen kertoo muistelmateoksessaan, että kansakoulun opettaja oli suositellut hänelle yhteiskoulua. Köyhään kivityöläisen perheeseen syntynyt Pekkanen kuitenkin koki kuuluvansa eri yhteiskuntaluokkaan yhteiskoululaisten kanssa, eikä halunnut pyrkiä kouluun.⁵⁵ Hän suuntasi ammattikouluun opiskellen vaihtelevalla menestyksellä.

Vuoteen 1920 tultaessa verrattain harvat nuoret pääsivät nauttimaan ammattikoulun tuottamasta sivistyksestä.

Taulukko 1. Ammattioppilaitosten oppilaat vuosina 1900, 1910 ja 1920.

Vuosi	Valm. ammattik.	Yleiset ammattik.	Erikoisammattik.	Yhteensä
1900	30	2605	-	2635
1910	422	2547	24	2993
1920	833	2597	8	3438

Lähteet: STV 1952, taulu 294 Ammattiopetuslaitos lukuvuosina 1884–1951; Klemelä 1999, Liitetaulukko 2.

Ammattikoulujen opiskelijamäärä kasvoi verrattain nopeasti ja lähestyi vuoteen 1920 tultaessa suurimpien kaupunkien kansakoulujen jatkoluokkien opiskelijamäärää. Vuonna 1910 suurimpien kaupunkien jatkoluokilla oli 756 oppilasta. Vuonna 1920 oppilaita oli 989.⁵⁶ Valmistavien ammattikoulujen opiskelijamäärä kasvoi myös suhteessa jo työssä käyville suunnattujen yleisten ammattikoulujen opiskelijamäärään. Oppikoulujen opiskelijamäärään verrattuna ammatillinen koulutus oli vähäistä. Lukuvuonna 1910–11 oppikouluissa opiskeli 24 400 oppilasta. Kymmenen vuotta myöhemmin oppilaita oli 32 500.⁵⁷ Kaarnisen tutkimusten mukaan oppikoululaiset tulivat enimmäkseen yrittäjä- tai virkamiesperheistä. 1910-luvun lopulle tultaessa noin 12 % oppikoulun oppilaista tuli työläistaustaisista perheistä. Teollisuustyöväkeen kuului noin kymmenesosa oppilaiden huoltajista.⁵⁸ Yhteiskunnan demokratisoitumisesta huolimatta koululaitos piti vielä pitkään yllä yhteiskunnan luokkakajoa. Esimerkiksi vuoden 1935 ylioppilastulvan vastustamiskomitean mietinnössä pidettiin ongelmallisena, että oppikouluun hakeutui myös työläis- ja talonpoikaistaustaisia nuoria.⁵⁹

Teoria, työ, sivistys

Minkäläisen opetusohjelman avulla ammattikoulut kasvattivat nuoria itsensä ja perheensä omalla työllään elättäviksi työntekijäkansalaisiksi? Ensimmäisissä ammattikouluissa sovellettiin paikallisesti

kehiteltyjä opetusohjelmia, joihin oli saatu vaikutteita Keski-Euroopasta ja Skandinavian maista, käsityöläiskoulujen opetuksesta sekä kansakoulusta. Ammattikoulun opetusohjelmassa erottuivat yleisteoreettiset opinnot, ammattiteoreettiset opinnot sekä työsalityöskentely. Reuterin opetusohjelma sisälsi muun muassa luentoja Suomen asetuksista, esitelmää merkittävistä keksinnöistä ja merkittävien miesten elämästä. Erityisesti tämä lisäsi oppilaan yleistietoja. Muutaman vuoden päästä oppiaine muutettiin kansalaistiedoksi Saksasta saatujen vaikutteiden johdosta. Äidinkieli ja matematiikka esiintyivät myös alusta asti ammattikoulun opetussuunnitelmassa. Helsingin tyttöjen ammattikoulussa opetettiin myös historiaa ja kirjallisuutta. Pian opetussuunnitelmaan tuli myös terveystieto ja liikunta.

Reuterin hahmottelema tuntisuunnitelma

Oppiaine	Lk I	Lk 2
Luentoja Suomen merkittävistä keksinnöistä ja merkittävien miesten elämästä	2	-
Äidinkieli	4	2
Geometria ja geometrinen laskento	4	2
Laskento	4	4
Luonnontieto	2	4
Teknologia ja materiaalioppi	2	2
Kirjanpito	-	4
Vapaa piirustus	6	4
Projeksionioppi	6	-
Ammattiopetus	-	8
Työpajatyöskentelyä	12	12
Yhteensä	42	42

Kuvio 1. Lehtori Jonatan Reuterin laatima Helsingin poikain valmistavan ammattikoulun opetussuunnitelma.

Lähteet: Kaupunginvaltuuston pöytäkirjat 26.9.1899, Kaupunginvaltuuston pöytäkirjat 1899–1900, Ca:25-Ca:26, Kaupunginvaltuusto, HKA.

Opetuksen kasvattavana tehtävänä oli ”antaa opiskelijoille ymmärrys isänmaan oloista, laeista ja asetuksista, innostaa heitä käsityötä ja tekniikkaa kohtaan sekä vaikuttaa moraalisesti kohottavalla tavalla.”⁶⁰ Opetus oli aluksi teoriapainotteista. Käytännön työpajatyöskentelyä oli noin kolmannes oppitunneista. Opetuksen teoriapainotteisuus ja työsaliopetuksessa vallinnut keskittyminen työkalujen käytön ja erilaisten työvaiheiden opetukseen kokonaisten tuotteiden valmistamisen sijaan vaikuttivat kielteisellä tavalla opiskelijoiden motivaatioon. ”Nykyajan silmällä katsoen tämä opetusohjelma oli kovin muodollinen. Ilmeisesti sillä tavoitiin onkin saavutettu hyviä tuloksia, mutta siinä unohdettiin opetustavan ikävyyttä aiheuttava vaikutus kasvuikäisiin oppilaisiin.”⁶¹

Vuosina 1908 ja 1915 Jonatan Reuter teki jälleen matkat Saksaan. Vuonna 1908 hän tutustui Münchenissä Georg Kerschesteinerin työkoulujatteluun, jossa painotettiin työsaliöskentelyä ja kokonaisten tuotteiden tekemistä. Osittain näiden matkojen vaikutuksesta, osittain teoriapainotteisesta koulutuksesta saatujen kokemusten vaikutuksesta myöhemmin myös Helsingissä opetusmenetelmiä muutettiin työvaltaisempaan suuntaan. Tampereella puolestaan opetuksessa painottui alusta alkaen enemmän työsaliöskentelyä ja käyttökelpoisten esineiden valmistaminen, osittain 1900-luvun alussa saatujen saksalaisvaikutteiden ja vahvan paikallisen teollisuuden vaikutuksesta.⁶² Käyttökelpoisten tuotteiden tai palveluiden tekeminen oppilastyönä asiakaskäyttöön motivoi oppilaita. Oppilaat kokivat tekevänsä oikeata hyödyllistä työtä, ja joskus he myös saivat tekemistään tuotteista pienen rahallisen korvauksen.⁶³ Ammattikoulun opetuksen kasvattava ja sivistävä vaikutus näyttäytyi koulussa hankittuna teoreettisena tietämisellä sekä käytännön taitojen osaamisen tuomana kasvattavana itsetuntona. Snellmanilta, Kerschesteinerilta ja Deweyltä vaikutteita saaneessa ammattikoulussa teoreettisen opin lisäksi myös työtaito ja sitä kautta hankittu ammatti, oman elämän hallinta ja yhteiskunnan aktiivinen jäsenyys olivat kasvattavaa ja sivistävää toimintaa.

Ammattikoulussa toimivien opettajien koulutuksellinen tausta oli kansakoulunopettajia kirjavampi. Opettajina yleisteoreettisissa

opinnoissa toimivat yleensä kansakoulunopettajan koulutuksen saaneet henkilöt tai yliopistokoulutuksen saaneet maisterit. Ammattiteoreettisia opintoja opettivat teknillisen korkeamman koulutuksen saaneet insinöörit tai arkkitehdit. Työsaliopetuksesta vastasivat alan ammattimiehet.

Opettajien kirjava tausta toi ammattikouluun erilaisia näkemyksiä sivistyksestä. Kansakoulunopettajan koulutuksen saaneilla opettajilla esimerkiksi saattoi olla kristilliset ihanteet ja vahvat isänmaalliset mielipiteet.⁶⁴ Sen sijaan ammattimiehillä saattoi olla hyvin ohut koulusivistys, mutta monipuolinen työelämässä hankittu osaaminen ja arvomaailma. Ammattikoulujen opettajankoulutuksen puute nousi pian ongelmaksi. Ammattikouluissa työskentelevien opettajien vähyyden ja rahan puutteen vuoksi tyydyttiin vapaaehtoisiin pedagogisiin kursseihin, joita alettiin järjestää Jalmari Kekkonen johdolla vuodesta 1913 alkaen.⁶⁵ Tyttöjen ammattikoulujen opettajat olivat yleensä käyneet kotitalousopiston ja opettivat sekä ammattiteoreettiset oppiaineet että käytännön työn. Näin ollen opetuksen suunnittelu ja kasvatuksellisten näkemysten korostaminen olivat poikien ammattikouluun verrattuna yhdenmukaisempaa.⁶⁶

Voiko ammattitaito olla sivistävää?

Kansakoulun jälkeisen, työelämään valmentavan koulutuksen järjestäminen oli Aimo Halilan mukaan keskeinen kasvatuksellinen ongelma 1800–1900-lukujen taitteessa. Liberaali elinkeinosivistyineistö ja kansan laajojen piirien kasvattamista tukeva vapaamielinen, filantrooppinen sivistyineistö olivat ammatillisen ja teknillisen koulutuksen kehittämisen takana. Fennomaaninen yliopistosivistyineistö sekä kansakouluväki kannattivat puolestaan kansakoulujen jatkuuokkien kehittämistä. Uno Cygnaeus korosti kansakoulussa opetettavan käsitöiden ja muun käytännöllisen opetuksen kasvatuksellista merkitystä. Kansakoulun tehtävä ei kuitenkaan ollut kouluttaa ammattiin. Se oli työelämän tehtävä.⁶⁷ Käsiyö tähtäsi talonpoikaisiin käsiyötaitoihin ja ulkona tehtäviin taloustöihin. Käsiyöllä saattoi olla ammatillisia

tavoitteita, mutta käsityötä ei saanut harjoittaa ammattimaisesti. Varsinkin tehdastyö koettiin ajatuksettomaksi ja laiskistuttavaksi. Koulukäsityö ei saanut olla tehdastyön kaltaista.⁶⁸

Kasvatustieteen professori ja kouluvaikuttaja Mikael Soininen⁶⁹ kävi Münchenissä tutustumassa Kerschensteinerin pedagogiikkaa soveltaviin kouluihin. Matkan jälkeen hän teki esityksiä jatkuoluokkien kehittämiseksi käytännöllisempään suuntaan. Myös Soinisen mielestä varsinainen ammatti opittaisiin työelämässä, mutta kansakoulun jatkuoluokilla voisi olla ammattiin valmentava tehtävä. Jatkuoluokat soveltuisivat erityisesti työläistäustaisten nuorten opiskelupaikaksi.⁷⁰

1900-luvun ensimmäisen vuosikymmenen aikana käytännöllisen opetuksen määrä lisääntyi kansakoulujen ja kansakoulujen jatkuoluokkien opetusohjelmissa. Näin Suomeen rakentui vähitellen kaksi erillistä koulumuotoa, joiden toiminta oli varsinkin kaupungeissa suunnattu työläistäustaisille nuorille. Myöhempien vuosikymmenten aikana tilanne ei voinut olla aiheuttamatta kilpailua koulumuotojen välille. Kansakoulun kannattajien keskuudessa oli erimielisyyttä siitä, pitäisikö jatkuoluokkien toimintaa kehittää yleissivistävään suuntaan vai ammatillisesti painottuneeseen suuntaan. Kamppailu ammattikoulun kanssa jatkui aina vuoden 1958 lainsäädäntöön saakka. Uudistettu laki ohjasi ammattiin valmentavan koulutuksen selkeästi ammattikoulujen tehtäväksi.⁷¹ Kansakoulun jatkuoluokat muuttuivat kansalaiskouluksi, joka puolestaan sulautui peruskouluun peruskoulu-uudistuksen yhteydessä. Viimeistään tuossa vaiheessa ammattikoulun aloittavien oppilaiden ikä nousi 15–16 vuoteen.

Ammattikoulu kasvattajana ja sivistäjänä

Ammattikoulun perustaminen Suomessa liittyi eurooppalaiseen elinkeinopoliittiseen ja yhteiskunnalliseen muutokseen. Teollisuuden, käsityön, liike-elämän ja palvelualojen ammatteihin tarvittiin oppimiskykyisiä ja hyvin käyttäytyviä työntekijöitä. Yhteiskunnan demokratisoituminen ja vapauksien lisääntyminen lisäsivät yhteiskunnan alempien kansankerrosten koulutuksen tarvetta. Ammattikoulun

perustaminen liittyi laajempaan työväestön elinolojen parantamiseen liittyvään liikkeeseen, joka näkyi muun muassa asumisolojen parantamisena, kirjastolaitoksien ja vapaan kansansivistystyön sekä työnvälitystoiminnan syntyminenä.

Maaseudulla lapset, myös köyhälistön lapset, varttuivat useimmiten vanhempien huostassa ja kodin askareissa sekä maaseudun töissä. Työläistaustaisten kaupunkilaislasten määrän kasvaessa vähitellen heidän kasvattamisensa nähtiin ongelmaksiksi, joka piti ratkaista. Kansakoulujen jatkoloukilla opiskeltiin teoreettisia oppiaineita ja tehtiin kasvatukselliseksi katsottuja käsitöitä ja muita käytännön töitä.

Ammattikoulun kehittäjille kansakoulun jatkoloukkien koulutus ei vastannut lisääntyvän teollisuuden ja liike-elämän tarpeita. Helsingin Polyteknillisen opiston toiminnalla oli suuri vaikutus myös työntekijätason ammatillisen koulutuksen kehittämiseen Suomessa. Ammattikoulun tehtävä oli antaa valmiuksia työelämään ja kouluttaa sivistyneitä kansalaisia, jotka vastasivat yleistä kansalaisihannetta. Ammattikoulun tehtävä ei ollut kouluttaa pelkästään työntekijöitä vaan myös ajan hengen ymmärtäviä valtiokansalaisia, jotka käyttäytyivät vastuullisesti, sekä olivat rehellisiä, velvollisuudentuntoisia ja kiinnostuneita oman itsensä kehittämisestä. Kansalaisen hyveitä olivat myös ahkeruus, siveellisyys ja raittius. Kansalaisilla oli lisäksi kyky hillitä omia mielitekojaan sekä vastustaa joukkoliikkeitä, jotka voisivat olla vaarallisia yhteiskuntarauhan kannalta. Järjestelmänä ammattikoulun tehtävä oli vapaiden, omalla työllään itsensä ja perheensä elättämään kykenevien työntekijäkansalaisten kasvattaminen sekä yhteiskunnan kiinteyden vahvistaminen.

Ammattikoulun työntekijäkansalaisen hyveet vastasivat hyvin aikakauden vallitsevia talonpoikaisen kansalaisen hyveitä. Ammattikoulussa oppiaineet jakautuivat yleistoreettisiin aineisiin, ammatiteoreettisiin aineisiin ja työsalityöskentelyyn. Ammatillisessa koulutuksessa ammatillinen osaaminen, työsalityöskentely ja käytännön työn suunnittelu ja tekeminen katsottiin sivistäväksi ja kasvattavaksi toiminnaksi yhdessä teoreettisten opintojen kanssa. Tähän näkemykseen saatiin vaikutteita erityisesti Saksasta Georg Kerschensteinerilta ja muilta aikakauden reformipedagogeilta. Ammattikoulussa opittiin

työelämävalmiuksia, työelämässä kiinnityttiin sosiaalisen yhteisöön ja yhteiskunnan aktiiviseksi kansalaiseksi. Tämä ihannekansalainen oli kiinnostunut myös kulttuurista, tieteestä ja taiteesta.

Vuosien 1900–1920 aikana perustettiin ensimmäiset ammattikoulut Suomeen, ja ammattikoulun omintakeinen toimintamalli rakennettiin kotimaisten tavoitteiden sekä Suomen ulkopuolelta ”sivistysmaista” saatujen vaikutteiden pohjalta. Ammattikouluun hakeutuivat pääsääntöisesti työläistaustaisten perheiden lapset. Opiskelijamäärät olivat verraten vähäiset, muutama sata oppilasta vuosittain, mutta opiskelijamäärät lisääntyivät verraten nopeasti tarkastelujakson aikana. Opiskelijamäärien kasvu kertoo koulutuksen tarpeellisuudesta ja suosioista. Oppilaitosmuotoinen ammattikoulu juurtui Suomeen, ja vähitellen siitä kasvoi nuorille suunnatun työelämään valmentavan koulutuksen valtajouonne.

Lähdeviitteet

- 1 Kolbe 1994, 14–15, 19–20, 37; Somerkivi 1977, 37–44.
- 2 Meriläinen 2011, 10–22; Nikkanen 1999, 7–8; Nykänen 1998, 12–13; Jauhiainen 2002, 15, 31.
- 3 Heikkinen 2011, 71.
- 4 Kivirauma 1990, 19–20.
- 5 Keisarillisen Majesteetin Armollinen Julistus koskeva muutettuja määräyksiä käsityöläiskouluista. Annettu Helsingissä 12.9.1900.
- 6 Komiteamietintö 1933:4, Kansakoulusta päässeiden työskentelyn suunnittelukomitean mietintö; Heikkinen 1995, 325–326.
- 7 Koulumuotoisesta ammattiin valmentavasta koulusta on käytetty erilaisia käsitteitä. Nykänen käyttää käsitettä institutionalisoitunut opetus. Klemelä käyttää käsitettä laitostenmuotoinen koulutus. Järvinen käyttää käsitettä koulu-

- muotoinen ammatillinen koulutus. Nykänen 2007, 16; Klemelä 1999, 363; Järvinen 1997, 49.
- 8 Laukia 2013, 62–73.
  - 9 Heikkinen 1995, 314; Heikkinen 2011, 52–53; Yksityisteollisuuden ammattikoulut 1939, 8.
  - 10 Jutikkala 1979, 156–171, 496–497; Eloranta & Koskela 1999, 36.
  - 11 Lahden ammattioppilaitos 50 vuotta; Rönkkö 1987, 18–21; Klemelä 1999; 54–55; Jauhiainen 2003, 56.
  - 12 Lahteen ammattikoulu perustettiin vuonna 1945, Ouluun vuonna 1947.
  - 13 Nordberg 1980, 320.
  - 14 Rasila 1982, 15–17, 19–20.
  - 15 Arola 2003, 4–10.
  - 16 Koski 2011, 163–164.
  - 17 Käsiyöläispajojen tilasta, J. V. Snellmanin (tästä lähtien JVS) kootut teokset osa 6, 340; Alf Halonen 1954, 120–121.
  - 18 Laillinen suojelus ja elinkeinovapaus, *Saima* n:o 28, 20.7.1846, JVS kootut teokset osa 9, 158–159; Naiskasvatuksesta, *Saima* n:o 4, 25.1.1844, JVS kootut teokset osa 6, 76.
  - 19 Sivistys ja henki, *Saima* n:o 51, 31.12.1846, JVS kootut teokset osa 9, 437–439; Patoluoto 1986, 313.
  - 20 Väkiluku vuosien 1750–1980 lopussa (Taulu 7), Suomen Tilastollinen Vuosikirja (tästä lähtien STV) 1981, 5.
  - 21 Åström 1956, 14–22; Karttunen 2007, 6–7.
  - 22 Väestö jaettuna ammatin ja elinkeinon mukaan 5 p. Joulukuuta 1900, Helsinki (Taulu XIV), Väenlasku Helsingissä, Turussa, Tampereella ja Viipurissa joulukuun 5 päivänä 1900, 80–90.
  - 23 Sulkunen 1986, 36–38.
  - 24 Haapala 1986, 52–53.
  - 25 Uljas 2012, 82–83.
  - 26 Haapala 1986, 56; Uljas 2012, 69–83.
  - 27 Somerkivi 1977, 127; Kailanpää 1962, 7–8.
  - 28 L. Mechelin, C. E. Holmberg, Gustaf Nyström, Rich. Heimberger Helsingin kaupunginvaltuustolle (till Helsingfors Stadsfullmäktige) 17.2.1896, Helsingin kaupunginvaltuuston pöytäkirja 9.3.1896 liite 8. Kansio Ca:21-Ca:22, kaupunginvaltuuston arkisto, Helsingin kaupunginarkisto (tästä lähtien HKA).
  - 29 Karttunen 2007, 8.
  - 30 Jalmari Kekkonen (1878–1948). Teollisuuskouluja perustettiin suurempiin kaupunkeihin vuodesta 1885 alkaen: teollisuuskouluissa koulutettiin työnohtajia ja mestareita teollisuuteen ja rakennustoimintaan. Myöhemmin

- niistä kehittyi teknillisiä opistoja ja teknillisiä kouluja. Kekkonen työskenteli myöhemmin Kotkan ammattioppilaitoksen rehtorina ja ammattikoulujen tarkastajana teollisuushallituksessa, sittemmin kauppa- ja teollisuushallituksessa vuoteen 1931 saakka. Hän toimi myös teollisuushallituksen yhteydessä olleen ammattikasvatusneuvoston sihteerinä.
- 31 Kekkonen 1908, 241.
  - 32 Tampereen ammattikoulukomitean mietintö 1909, Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirja 7.12.1909, liite, Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirjat 1909 osa II; Tampereen kaupungin poikain ammattikoulun X vuosikertomus 1921–1922. Tampereen kaupungin poikain ammattikoulun arkisto, TKA.
  - 33 Tämän innostuksen ilmapiirin sammutti ensimmäinen maailmansota ja Suomen vuoden 1918 sota. Myös kansainvälisten vaikutteiden etsiminen koulutuksessa oli 1920–1930-luvuilla vähäisempää. Kansainvälisiä kontakteja oli lähinnä muihin Pohjoismaihin.
  - 34 Reuter laati matkasta laajan raportin, jota voidaan pitää yhtenä suomalaisen ammattikoulun kehittymisen perusaineistona. Reuter, Berättelse över en studieresa, 1898.
  - 35 Reuter Tampereen kaupunginvaltuuston valmistusvaliokunnalle 14.4.1909, Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirja 7.12.1909, liite, Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirjat 1909 osa II, TKA.
  - 36 Kekkonen 1908, 240–241.
  - 37 Kerschensteiner 1925, 28–30.
  - 38 Kerschensteiner 1925, 30.
  - 39 Iisalo 1991, 220–221; Gonon 2009, 118.
  - 40 Dewey 1957, 6–7; Bruhn 1973, 25–40.
  - 41 Greinert 2006, 504–506.
  - 42 Asetus ammatteihin valmistavista kouluista, Asetus 50/1920, Suomen Asetuskokoelma 1920.
  - 43 Kekkonen 1908, 245.
  - 44 Kekkonen 1916, 20; Aro 2008, 7.
  - 45 Kekkonen 1916, 94–96. Oppikirja oli ensimmäinen ammatilliseen koulutukseen tarkoitettu kansalaistaito-oppiaineen oppikirja Suomessa.
  - 46 Kekkonen 1916, 55, 64–65.
  - 47 Komiteamietintö 1912:8, Ammattikasvatuskomitealta. Mietintö n:o II koskeva käsityö- ja teollisuusammattikasvatusta oppilaitoksissa ja työverstaissa sekä tähän kuuluvia laitoksia ja ehdotuksia, 19–20. Puheenjohtajana toimi Viktor von Wright. Komitean muita jäseniä olivat Hietalahden Laivatelakka- ja konepaja oy:n toimitusjohtaja Adolf Engström, Jonatan Reuter sekä kelloseppä Isak Saha.

- 48 Komiteamietintö 1918:2, Ammattikasvatuskomitealta, 10–21. Puheenjohtajana toimi insinööri, senaattori Jalmar Castrén, jäseninä Viktor von Wright, Verner von Essen, K. Heinonen, J. Reuter, Isak Saha, Jalmari Kekkonen, F. A. Paloheimo. Komiteassa työskenteli myös Emil Elo, mutta hänen nimensä oli jätetty pois mietinnöstä Kansanvaltuuskomitean jäsenyyden vuoksi.
- 49 Nykänen 1998, 21; Uljas 2012, 56–57.
- 50 Kekkonen 1916, 55–57; Kettunen 2001, 64–65.
- 51 Oppilasluettelot 1899–1904. Kansio Ba l:1-Ba l:3, Vallilan ammattikoulun arkisto, HKA.
- 52 Oppilasmatrikkeli 1904–1915. Kansio Bcl:1, Valmistava tyttöjen ammattikoulu, HKA.
- 53 Tampereen kaupungin poikain ammattikoulu XXVII, 1938–1939, Tampere 1939, TKA; Tampereen kaupungin poikain ammattikoulu, vuosikertomus 1914–1915, TKA.
- 54 Laine 1999, 227–229; Pekkanen 2002, 176.
- 55 Pekkanen 2002, 176.
- 56 Halila 1949, 266–267. Luvuissa ovat mukana Helsingin, Turun, Tampereen, Viipurin, Kuopion ja Vaasan jatkoloukat. Jatkoloukat toimivat hyvin epäsystemaattisesti eri paikkakunnilla.
- 57 Oppikoulut vuosina 1910–1952 (Taulu 295), STV 1952.
- 58 Kaarninen 2011, 409–410.
- 59 Komiteamietintö 1935:12, Ylioppilastulvan vastustamiskomitean mietintö. Komitean puheenjohtajana toimi professori Edwin Linkomies, jäseninä professori Rolf Nevanlinna, rehtori Bruno Lesch, kouluneuvos Gunnar Sarva, rehtori Hannes Salovaara, pastori Antti Kukkonen, teollisuusneuvos Paavo Pero ja johtaja Toivo Salmio.
- 60 Kaupunginvaltuuston pöytäkirja 26.9.1899. Kansio Ca:25, kaupunginvaltuuston pöytäkirjat liitteineen 1899, kaupunginvaltuuston arkisto, HKA.
- 61 Stenji 1949 18–20.
- 62 Tampereen kaupungin poikain ammattikoulu, kertomus lukuvuodelta 1914–1915, kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta vuonna 1915.
- 63 Eloranta & Koskela 1999, 41; Pekkanen 2002, 184; Laukia 2013, 134–135.
- 64 Laukia 2013, 146–147.
- 65 Laukia 2013, 148.
- 66 Järvinen 1997, 62. Systemaattinen ammatillinen opettajankoulutus Suomessa saatiin järjestettyä 1950–1960-lukujen taitteesta alkaen.
- 67 Halila 1949, 253; Nikkanen 1999, 7–8.
- 68 Liedes 2004, 48–50; Iisalo 1991, 117.

- 69 Mikael Soininen oli kasvatustieteen professori Helsingin yliopistossa 1907–1917, Heinolan opettajaseminaarin johtaja, Suomalaisen puolueen edustaja sekä kirkko- ja kouluministeri 1918–1920. Vuosina 1917–1924 hän toimi kouluylivaltuutuksen ylijohtajana.
- 70 Somerkivi 1977, 119–122; Jauhiainen 2002, 34–35.
- 71 Jauhiainen 2011, 115–119.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

- Helsingin kaupunginarkisto (HKA)
 Helsingin kaupunginvaltuusto
 Pöytäkirjat 1895–1896, 1899–1900
 Työväenasianlautakunta
 Saapuneet kirjeet 1898, Jonatan Reuter, Berättelse över en studieresa
- Vallilan ammattikoulu
 Oppilasluettelot 1899–1904
 Valmistava tyttöjen ammattikoulu
 Oppilasmatrikkeli 1904–1915
- Tampereen kaupunginarkisto (TKA)
 Tampereen kaupunginvaltuusto
 Pöytäkirjat 1909, osat I–II
 Tampereen kaupungin poikain ammattikoulu
 Vuosikertomukset 1912–1939

Painetut lähteet

- Asetus ammatteihin valmistavista kouluista. Asetuskokoelma 50/1920. Keisarillisen Majesteetin Armollinen Julistus koskeva muutettuja määräyksiä käsityöläiskouluista. Annettu Helsingissä 12.9.1900.
- Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta 1915 (1917). Tampereen kaupunki, Tampere.
- Komiteanmietintö (KM) 1912:8. Ammattikasvatuskomitealta. Mietintö n:o II koskeva käsityö- ja teollisuusammattikasvatusta oppilaitoksissa ja työoverstaisissa sekä tähän kuuluvia laitoksia ja ehdotuksia.

- KM 1918:2. Ammattikasvatuskomitealta.
- KM 1933:4. Kansakoulusta päässeiden työskentelyn suunnittelukomitean mietintö.
- KM 1935:12. Ylioppilastulvan vastustamiskomitean mietintö.
- Suomen Tilastollinen Vuosikirja (STV) 1952 (1953). Tilastollinen päätoimisto, Helsinki.
- STV 1981 (1981). Tilastokeskus, Helsinki.
- Väenlasku Helsingissä, Turussa, Tampereella ja Viipurissa joulukuun 5 päivänä 1900 (1904). Suomen Virallinen Tilasto VI Väestötilasto, 35. Tilastollinen päätoimisto, Helsinki.

Kirjallisuus

- Alf-Halonen, Elli Amanda (1954): *Taistelu ammattikuntalaitoksesta Suomessa 1800-luvun puolivälissä. Kappale J. V. Snellmanin julkista toimintaa*. Historiallisia tutkimuksia 41. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Aro, Leena (2008): *Paljon tekemistä. Sata vuotta ammattikoulutusta Kotkassa*. Kotkan-Haminan seudun koulutuskuntayhtymä, Kotka.
- Arola, Pauli (2003): *Tavoitteena kunnon kansalainen. Koulun kansalaiskasvatuksen päämäärät eduskunnan keskusteluissa 1917–1924*. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 191. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Bruhn, Karl (1973): *1900-luvun pedagogisia virtauksia*. Suomentanut Raili Malmberg. Otava, Helsinki.
- Dewey, J. (1957): *Koulu ja yhteiskunta*. Otava, Helsinki.
- Eloranta, Pekka & Koskela, Juha (toim.) (1999): *Polkutorvilla se alkoi. Vallilan ammattioppilaitoksen 100-vuotishistoriikki*. Helsingin kaupunki, Helsinki.
- Gonon, Philipp (2009): *The quest for modern vocational education – Georg Kerschensteiner between Dewey, Weber and Simmel*. Peter Lang, Bern.
- Greinert, Wolf-Dietrich (2006): *Geschichte der Berufsausbildung in Deutschland*. Teoksessa *Handbuch der Berufsbildung*. Vs Verlag für Sozialwissenschaften/GWV Fachverlage GmbH, Wiesbaden.
- Haapala, Pertti (1986): *Tehtaan valossa. Teollistuminen ja työväen muodostuminen Tampereella 1820–1920*. Historiallisia tutkimuksia 133. Vastapaino, Tampere.
- Halila, Aimo (1949): *Suomen kansakoululaitoksen historia 3: Piirijakoasetuksesta oppivelvollisuuteen*. WSOY, Porvoo-Helsinki.
- Heikkinen, Anja (2011): *Koulutus kamppailujen tuloksena*. Teoksessa Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.), *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

- Heikkinen, Anja (1995): *Lähtökobtia ammattikasvatuksen kulttuuriseen tarkaste- luun. Esimerkkinä Suomalaisen ammattikasvatuksen muotoutuminen käsityön ja teollisuuden ajalla 1840–1940*. Acta Universitas Tampereensis A vol. 442. Tampereen yliopisto, Tampere.
- Iisalo, Taimo (1991): *Kouluopetuksen vaiheita keskiajan katedraalikoulusta nykyai- kaisiin kouluihin*. Otava, Helsinki.
- Jauhiainen, Annukka (2011): Työläis- ja maalaisnuorison pidentyvä koulutie. Teoksessa Anja Heikkinen & Pirkko Laino-Kaukiainen (toim.), *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Suo- malaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Jauhiainen, Annukka (2003): Kansalaiskasvatusta ja käytännön taitoja – kansa- koulun jatko-opetuskysymys. Teoksessa *Koti ja koulu, kasvatuksen perusta*. Suomen kouluhistoriallisen seuran vuosikirja 2003, XLI. Suomen kouluhis- toriallinen seura, Helsinki.
- Jauhiainen, Annukka (2002): *Työväen lasten koulutie ja nuorisokasvatuksen yhteis- kunnalliset merkitykset. Kansakoulun jatko-opetuskysymys 1800-luvun lopulta 1970-luvulle*. Turun yliopiston julkaisuja C:187. Turun yliopisto, Turku.
- Jutikkala, Eino (1979): *Tampereen historia III, vuodesta 1905 vuoteen 1949*. Tam- pereen kaupunki, Tampere.
- Järvinen, Marjo-Riitta (1997): *Eriytyneistä kouluista laaja-alaisia oppimiskeskus- sia? Ammatillisten oppilaitosten yhdistäminen suomalaisen koulutuspolitiikan välineenä 1900-luvulla*. Turun yliopiston julkaisuja, sarja C Scripta lingua Fennica edita, osa 135. Turun yliopisto, Turku.
- Kaarninen, Mervi (2011): Oppikoulu yhteiskunnan rakentajana teoksessa Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.), *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860- luvulta 1960-luvulle*. Suomalaisen Kir- jallisuuden Seura, Helsinki.
- Kekkonen, Jalmari (1908): Matkakertomus. *Suomen Teollisuushallituksen Tiedon- antoja*. Vihko 45. Suomen Teollisuushallitus, Helsinki.
- Kekkonen, Jalmari (1916): *Kansalaistietoa ammatillaisille. Ammatillisia kouluja ja itseopiskelua varten*. Otava, Helsinki.
- Kerschensteiner, Georg (1925): *Begriff der Arbeitsschule*. Teubner, Leipzig.
- Kivirauma, Joel (1990): *Ammattikoulutus osana koulutusjärjestelmää*. Turun yli- opisto, kasvatustieteiden tiedekunnan julkaisusarja A:139. Turun yliopisto, Turku.
- Klemelä, Kirsi (1999): *Ammattikunnista ammatillisiin oppilaitoksiin. Ammatillisen koulutuksen muotoutuminen Suomessa 1800-luvun alusta 1990-luvulle*. Kou- lutussosiologian tutkimuskeskuksen raportti 48. Turun yliopisto, Turku.
- Kolbe, Laura (1994): Traditio – murros – jatkuvuus? Teoksessa *Helsingin II Nor- maalikoulun 125-vuotismatrikkeli*. Helsingin II Normaalikoulu, Helsinki.
- Lahden Ammattioppilaitos 50 vuotta* (1995). Lahden ammattioppilaitos, Lahti.

- Koski, Leena (2011): Sivistystyön ihmiskäsitys: villi-ihmisestä aikuiseksi yksilöksi. Teoksessa Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.), *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Laine, N.: Entisen oppilaan muistelmia 34 vuoden takaa. Teoksessa Pekka Eloranta & Juha Koskela (toim.), *Polkutorvilla se alkoi. Vallilan Ammattioppilaitoksen 100-vuotishistoriikki*. Helsingin kaupunki, Helsinki.
- Laukia, Jari (2013): *Tavoitteena sivistynyt kansalainen ja työntekijä. Ammattikoulu Suomessa 1899–1987*. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Liedes, Jarkko (2004): *Käsityönopeus kansalaiskasvatuksessa: Käsityön kasvatukselliset perusteet ja käsityön opetus käytännössä Keski-Pohjanmaan talonpoikaisyhteisössä 1860-luvulta 1930-luvulle*. Suomen historian julkaisematron pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, Historian laitos.
- Meriläinen, Raija (2011): *Valkolakki vai haalari, vaiko molemmat. Koulutuspolitiikan vaikuttajien näkemykset toisen asteen kehityksestä*. SuPerin julkaisuja 1. Suomen lähi- ja perushoitajaliitto SuPer, Helsinki.
- Nikkanen, P. (1999): Uno Chygnaeus – kasvattavan käsityön uranuurtaja. Teoksessa Kantola, Jouko et al., *Kasvatus työn kautta työhön. Teknologiakasvatuksen isä Uno Cygnaeus*. Koulutuksen tutkimuslaitos, Jyväskylä.
- Nordberg, Toivo (1980): *Vuosisata paperiteollisuutta II. Yhtyneet paperitehtaat Osakeyhtiö 1920–1951*. Yhtyneet paperitehtaat, Valkeakoski.
- Nykanen, Panu (2007): *Kortteli sataman laidalla. Suomen teknillinen korkeakoulu 1908–1941*. WSOY, Helsinki.
- Nykanen, Panu (1998): *Käytännön ja teorian välissä. Teknillisen opetuksen alku Suomessa*. Suomen historian julkaisematron lisensiaatintutkielma. Helsingin yliopisto, Historian laitos.
- Patoluoto, I. (1986): Sivistys kansantalouden liikuttajana. J. V. Snellmanin taloudellisten katsomusten tausta ja muotoutuminen. Teoksessa Manninen J. & Patoluoto I. (toim.), *Hyöry, sivistys ja kansakunta*. Pohjoinen, Oulu.
- Pekkanen, Toivo (2002): *Lapsuuteni*. Kymmenes painos. Ensimmäinen painos ilmestynyt 1958. WSOY, Helsinki.
- Rasila, Viljo (1982): Liberalismin aika teollisuudessa. Teoksessa Jorma Ahvenainen, Erkki Pihkala, Viljo Rasila (toim.), *Suomen taloushistoria 2, Teollistuva Suomi*. Tammi, Helsinki.
- Rönkkö, Tero (1987): *Pohjois-Pohjanmaan keskusammattikoulu 40 vuotta 1947–1987*. Pohjois-Pohjanmaan ammattioppilaitos, Oulu.
- Snellman, J. V. (2002): *Kootut teokset 6, tammikuu – heinäkuu 1844*. Päätoim. Raimo Savolainen. Opetusministeriö, Helsinki.
- Snellman, J. V. (2002): *Kootut teokset 9, maaliskuu – joulukuu 1846*. Päätoim. Raimo Savolainen. Opetusministeriö, Helsinki.
- Somerkivi, Urho (1977): *Helsingin kansakoulun historia*. Helsingin kaupungin julkaisuja n:o 29. Helsingin kaupunki, Helsinki.

- Stenji, O. E. (1949): *Helsingin kaupungin poikain valmistava ammattikoulu 1899–1949*. Helsingin kaupunki, Helsinki.
- Sulkunen, Irma (1980): *Raittius kansalaisuskontona. Raittiusliike ja järjestäytyminen 1870-luvulta suurlakon jälkeisiin vuosiin*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Uljas, Päivi (2012): *Hyvinvointivaltion läpimurto. Pienviljelyhegemonian rapautuminen, kansalaisliikehdinnän ja poliittisen murroksen keskinäiset suhteet suomalaisessa yhteiskunnassa 1950-luvun loppuvuosina*. Into, Helsinki.
- Yksityisteollisuuden ammattikoulut* (1939). Helsinki.
- Åström, Sven-Erik (1956): Kaupunkiyhteiskunta murrosvaiheessa. Teoksessa *Helsingin kaupungin historia*, IV osa, jälkimmäinen nide. Helsingin kaupunki, Helsinki.

Taloudellinen, inhimillinen ja fysiologinen pääoma: Antropometrinen näkökulma koulutusjärjestelmään ja sosiaaliseen liikkuvuuteen 1900-luvun alun Suomessa

Lupaus kykyihin ja ahkeruuteen perustuvista mahdollisuuksista siirtyä koulutuksen avulla sosiaaliluokasta toiseen on ollut historiallisesti tärkeä modernin yhteiskunnan oikeutuksen lähde. Jos kasvavalla osalla uutta sukupolvea – myös työväestöä – olisi entistä tasa-arvoisemmat mahdollisuudet kouluttautua ja edetä elämässään, ehkä se, että toisten kodit olivat rikkaita ja toisten köyhiä ei ollutkaan ollenkaan kysymys. Meritokraattisen lupauksen mukaan lasten mahdollisuus tavoitella inhimillistä pääomaa tulevaisuudessa on tärkeämpi asia kuin vanhempien taloudellinen pääoma nyt.¹

1900-luvun alussa Suomen kehittyvä koulutusjärjestelmä oli hierarkisoiva ja lokeroi oppilaita järjestelmällisesti luokan ja sukupuolen mukaan. Eliitin huoli turhasta, kaikille harmia tuottavasta liikakoulutuksesta oli pysyvää.² Vuosisadan kuluessa näkemys koulutuksesta mahdollisuutena tavoitella parempaa elämää kuitenkin voimistui. Kannustavampi näkemys kypsyi kasvattajien keskuudessa vasta toisen maailmansodan jälkeen, mutta oppikoulutuksen eli oppikouluissa annetun toisen asteen koulutuksen kysyntä alkoi kasvaa voimakkaasti jo itsenäistymisen ja oppivelvollisuuslain säätämisen jälkimaininkeissa.³

Aikaisempi tutkimus on valottanut valikoitumista oppikouluun luokan ja sukupuolen kannalta 1900-luvun alussa, ja jonkin verran tiedetään myös siitä, millaisia väyliä se avasi työmarkkinoilla.⁴ Tämä artikkeli lisää kuvaan uuden ulottuvuuden. Tarkastelemalla aikalaistilastojen avulla eri sukupuolta olleiden ja erilaisista kasvuympäristöistä

ponnistaneiden kansa- ja oppikoululaisten pituustietoja 1900-luvun alkuvuosikymmeninä on mahdollista hahmottaa, millaisia eroja ja millaista kehitystä eri oppilaitoksiin seulottujen lasten ruumiilliseen kasvuun liittyi.

Historiallinen hyvinvointitutkimus on tuottanut kasautuvaa tietoa siitä, miten taloudellinen pääoma, kuten tulot ja kulutus, ja inhimillinen pääoma, jolla tavallisimmin viitataan koulutukseen, ovat kumpikin pitkällä aikavälillä kytkeytyneet kolmanteen ulottuvuuteen, jota taloustieteen nobelisti Robert Fogel on nimittänyt *fysiologiseksi pääomaksi*.⁵ Fysiologisella pääomalla tarkoitetaan ihmiskehon kasvua ja kehitystä, jonka tärkeimpiä mitattavia ulottuvuuksia ovat paino ja erityisesti pituus. Kuten Suomessakin on jo ainakin sadan vuoden ajan tiedetty, pituudella on perintötekijöiden lisäksi yhteys elintason ja terveyteen.⁶ Nykytutkimuksessa pituutta on tarkasteltu ihmisten nettoravitsemuksen (*net nutrition*) funktiona. Nettoravitsemus viittaa paitsi ihmisen saaman ruoan määrään, myös energiankulutukseen, joka riippuu siitä miten aktiivinen ihminen on, esimerkiksi millaista työtä hän joutuu tekemään. Lisäksi nettoravitsemukseen vaikuttaa kehon kyky saada ruoasta ravinteita, joka taas riippuu olennaisesti terveydentilasta ja sairastavuudesta.⁷

Väestötasolla ja pitkällä aikavälillä ihmisten pituus nähdään siis funktiona lapsuudenaikaisista tuloista, työstä ja terveydestä, ei niinkään perimästä. Empiirisissä tutkimuksissa on havaittu, että kun olosuhteet samankaltaistuvat, myös pituuserot eri väestöjen välillä supistuvat radikaalisti – toki vain ryhmien, eivät yksilöiden välillä.⁸ Elintasoja nostaneen taloudellisen kehityksen tai muuttajien elinympäristöä kohentaneen siirtolaisuuden tutkimisen ohella sama on voitu huomata myös tarkastelemalla eliittiryhmiä eri puolilla maailmaa. Laatiessaan uutta universaaliksi tarkoitettua kasvukäyrästä Maailman terveysjärjestö WHO seurasi ”etuoikeutettujen” (*privileged*) väestöryhmien lasten kasvua kuudella eri maailman alueella olosuhteissa, joiden katsottiin mahdollistavan kasvupotentiaalain mahdollisimman hyvän saavuttamisen. Neljän kehityksiaan mukanaolosta ja etnisistä eroista huolimatta vain 3 % lasten kasvuerosta

selittyi lopulta väestöjen välisillä eroilla, kun taas yksilöiden välisten erojen osuus vaihtelusta oli 70 %.⁹

Niin sanottu antropometrinen historiantutkimus on tuottanut laajan kirjallisuuden, joka tarkastelee länsimaiden elintason kehitystä ja hyvinvointieroja pituustietoja sisältävien historiallisten lähteiden avulla. Sen mukaan esimerkiksi länsieurooppalaisten miesten keskipituus on kasvanut noin kymmenen senttiä teollisen vallankumouksen jälkeisen kahdensadan vuoden aikana 1700-luvun puolenvälin jälkeen, suurimpien harppausten painottuessa 1900-luvulle. Korrelaatio talouskasvun kanssa on ilmeinen, mutta teollistumisen varhaisvaiheen terveyteen, urbanisaatioon ja tuloeroihin liittyneiden ongelmien vuoksi epälineaarinen ja riippuvainen täydentävistä panostuksista infrastruktuuriin ja kansanterveyteen.¹⁰

Miten tämä kaikki liittyy koulutukseen? Antropometrinen tutkimus on myös osoittanut, että pituus on keskimäärin korreloitunut inhimillisen pääoman kanssa. Muun muassa 1900-luvun loppupuolen Britanniasta, saman vuosisadan alun Kanadasta ja joukosta nykyisiä kehitysmaita saattujen tulosten perusteella pitemmät ihmiset ovat pärjänneet keskimääräistä paremmin koulussa, älykkyystesteissä ja työmarkkinoilla, sekä myös saaneet parempaa palkkaa.¹¹ Kun nyky-yhteiskuntia koskevissa tutkimuksissa on oltu kiinnostuneita muun muassa ulkonäön merkityksestä, historiallisesti myös pituuden kanssa korreloituneella fyysisellä voimalla on voinut olla korkea tuotto, kun taas koulutuksen kysyntä on alkanut kasvaa vasta tuotantoteknologioiden kehittymisen myötä.¹² Nimenomaan kognitiivinen kyvykkyys, silloin kun se on ollut mitattavissa, on kuitenkin selittänyt merkittävän osan menestyseroista, ja pituuden ja koulumenestyksen yhteys on useissa tutkimuksissa vakaa. On syytä tähdentää, että kysymys on tilastollisista, tutkittuja väestöjä keskimäärin koskevista löydöksistä. Jokaisen pitkän yksilön ei oleteta pärjäävän kokeissa muita paremmin tai lyhyen huonommin.

Lopullista kantaa siihen, mihin mekanismiin fysiologisen ja inhimillisen pääoman tilastollinen yhteys perustuu, ei ole helppo muodostaa. Aivojen kehitys on osa ihmiskehon kehitystä, ja heikko pituuskasvu voi kertoa kehityksen hidastumisesta kriittisissä vaiheissa

tavoilla, jotka aiheuttavat pysyviä rakenteellisia esteitä myös kognitiivisille kyvyille.¹³ Pituuskasvun ja oppimisen kannalta kriittiset ikävaiheet ovat kuitenkin päällekkäisiä, eikä välttämättä ole mahdollista osoittaa, että heikommat tulemat syntyvät juuri fysiologisten rajoitteiden kautta eivätkä suoraan muiden köyhyyteen liittyvien tekijöiden vaikutuksesta.¹⁴ Toisaalta näyttöä fyysisten terveyserojen ja terveyden parantamisen vaikutuksista koulutustulemiin on. Esimerkiksi 1900-luvun alun Yhdysvaltojen etelävaltioissa koukkumatojen hävittäminen lasten vatsoista johti koulunkäynnin ja luku- ja kirjoitustaidon kohenemiseen.¹⁵ John Parman taas on käyttänyt toisen maailmansodan aikana USA:n armeijassa palvelleiden veljesten välisiä pituuseroja indikaattorina lapsuudenaikaisista terveyseroista perheen sisällä, ja osoittanut, että niillä oli tilastollisesti merkitsevä vaikutus veljesten välisiin koulutuseroihin.¹⁶

Suomessa Maarit Olkkola on pro gradu -työssään osoittanut, että 1930-luvulla syntyneiden helsinkiläispoikien kohdalla tilastollinen yhteys vanhempien tulojen ja Puolustusvoimien P1-kokeella mitatun kognitiivisen kyvykkyyden välillä oli merkitsevä ja vakaa. Yhteys säilyy, vaikka malliin lisättäisiin omaa koulutusta tai lapsen varhaista kasvua mittaavia muuttujia. Antropometrisillä muuttujilla oli kuitenkin myös merkitsevä yhteys testituloksiin. Olkkola esittää, että koulutus ja nettoravitsemus ovat parhaiten ymmärrettävissä toisiaan täydentävinä tekijöinä: hyvin ravittu, terve lapsi oppii paremmin.¹⁷

Kysymys on joka tapauksessa pohjimmiltaan siitä, että ne yhteiskunnallisesti määrittäneet olot, joissa lapsi kasvaa, ovat etenkin köyhissä ja epätasa-arvoisissa yhteiskunnissa asettaneet inhimillisen pääoman kasaamiselle kovia materiaalisia rajoja, jotka ovat heijastuneet sekä pituuskasvuun että koulutodistuksiin. Eriarvoisuus ei ole näkynyt vain tuloissa, ammateissa tai kulttuurisessa kompetenssissa, vaan se on myös kirjoitettu ihmisruumiisiin.

Koulujärjestelmän tuottama antropometrinen aineisto on tämän vuoksi erityisen kiinnostavaa, vaikkakin hankalasti tulkittavaa. Koulu oli yksi niistä yhteiskunnallisista laitoksista, joka armeijan ja vankiloiden ohella alkoi mitata ”asiakkaitaan” melko varhain. Suomessa vallitsi modernin massakoulutuksen rakentamisvaiheessa keskieu-

rooppalaistyyppinen ”elitistinen” rinnakkaiskoulujärjestelmä¹⁸, joka jakoi lapset jatkokoulutettaviin ja kansakouluun jääviin jo varhaisella iällä – muodollisesti koulumenestyksen ja motivaation perusteella, käytännössä pitkälti sosioekonomisten tekijöiden pohjalta. Sama järjestelmä myös mittasi lapsia fyysisesti.

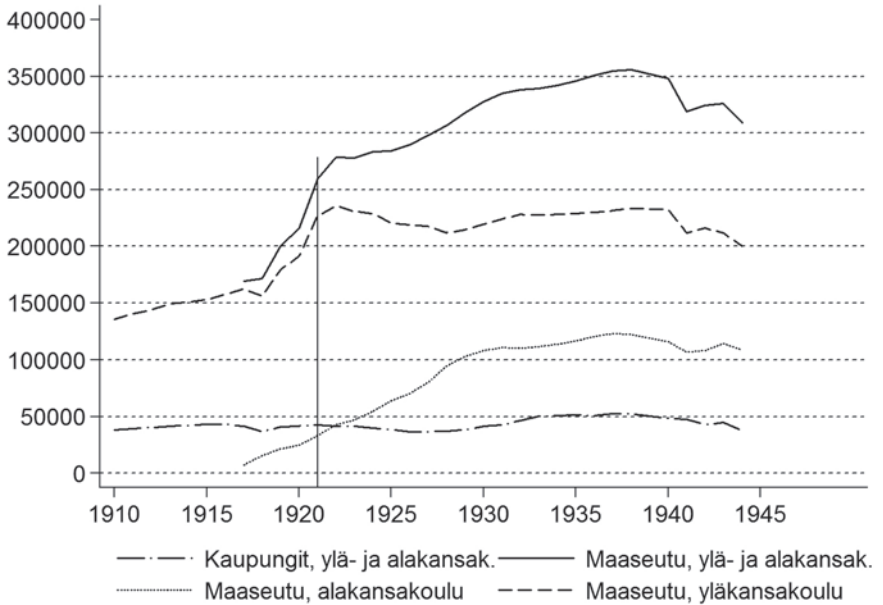
Yhtäältä aineistot kuvaavat luokkaeroja, kun sosioekonominen jakauma kouluasteiden välillä on tunnettu. Toisaalta ne kuvaavat myös inhimillisen pääoman omaksumisen edellytyksiä, sitä fysiologista pääomaa, joka lapsille oli jo annettu siinä vaiheessa kun heitä jaoteltiin enemmän tai vähemmän koulutuskelpoisiin. Soveltamalla nykyisiä kasvukäyriä ja tekemällä joitakin oletuksia on myös mahdollista esittää hypoteettisia arvioita siitä, kuinka suuri osa erilaisista koululaisista eri aikoina oli nykykriteerein niin lyhyitä, että heidän kehityksensä katsottaisiin huolen ja puuttumisen arvoiseksi.¹⁹ Tämä WHO:n laatimien universaalistandardien kaltaisia välineitä soveltava analyysi, jollaista tehdään paremmalla aineistolla nykyisissä kehitysmaissa, kertoo suuntaa-antavasti siitä, millaiset fyysiset eväät elämään nuoren Suomen ”kansakunnan raaka-aineella” oikein oli.

Erojen olemassaolo ei ole yllättävää, mutta yhdistettynä koulutusjärjestelmän sosiaaliseen ja alueelliseen kehitykseen tulokset laajentavat kuvaa suomalaisten hyvinvoinnin jakautumisesta, ja kyseenalaistavat ajatuksen koulunkäyntiasteen kasvun myötä tasaisesti levinneestä sivistyksestä. Erityisen kiinnostavaksi ulottuvuudeksi osoittautuu sukupuoli, sillä luokan, sukupuolen ja koulutuksen yhteydet ovat usein ennakko-oletuksia haastavia. Tyttöillä oli tunnetusti tasainen edustus kansakoulussa ja enemmistö oppikoulujen keskikoululuokilla, eivätkä pituustilastot osoita johdonmukaista sukupuolivinoumaa nuorten koululaisten nettoravitsemuksessa. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että hyvinvoinnin fyysisissä ulottuvuuksissa suurimmat erot piilivät tyttöjen välillä.

Kouluun, oppikouluun, mitattavaksi

Ketkä kouluja kävivät, ja koska heitä alettiin mitata? Yleistä oppivelvollisuutta koskeva laki vuodelta 1921 edellytti seitsemän vuotta täyttäneiden lasten suorittavan kuusi vuotta kansakoulua tai omaksumaan vastaavan oppimäärän kolmentoista, viimeistään neljäntoista vuoden ikään mennessä. Lain toimeenpano käynnistyi vähitellen, ja kansakoulun käyminen oli alkanut eriaikaisesti ja epätasaisesti yleistyä jo ennen tätä. Kaupungeissa, joihin kohdistui 1800-luvun lopulta alkaen kiihtyvä muuttoliike, ainakin muutama vuosi koulua oli muodostunut normiksi jo vuosisadan vaihteessa. Koulutukselle oli kysyntää. Luvut oppilasmääristä (kuvio 1) viittaavat perusopetuksen markkinoiden saturaatioon ja vakiintumiseen, eikä oppivelvollisuuslaki, jonka toimeenpanoon kaupungit saivat viiden vuoden siirtymäajan, aiheuttanut niissä dramaattisia muutoksia. Maaseudulla tilanne oli toinen. Maataloustyön ja vähän inhimillistä pääomaa kysyvien paikallisten työmarkkinoiden kontekstissa lasten koulunkäynti koettiin usein turhana häiriötekijänä, ja lukemistakin saatettiin pitää vain uutena joutilaisuuden muotona. Oppivelvollisuutta vastustettiin myös kuntatasolla, paljolti kustannussyistä, ja maalaiskunnille myönnettiin lopulta jopa neljännesvuosisadan siirtymäaikoja sekä lupia opettaa supistettua kouluvuotta.²⁰ Vasta 1950-luvun lopulla saavutettiin tilanne, jossa Suomen lapset kävivät säännönmukaisesti koulua kiinteissä koulurakennuksissa.²¹

Tästä huolimatta maaseudun oppilasmäärät kääntyivät nousuun. On kiinnostavaa, että myöskään maaseudulla oppivelvollisuuslakiin ei liittynyt porrasmaista harppausta koululaisten määrissä. Sen lisäksi, että lain säätämistä seurannut kehitys oli asteittaista, sekä alakansakoulujen (luokat 1-2) – joiden tilastoinnissa tosin saattoi olla ongelmia²² – että yläkansakoulujen (luokat 3-6) oppilasmäärät olivat itse asiassa olleet selvässä kasvussa jo ennen lakia. Maaseudun yläkansakoululaisten määrä kasvoi voimakkaasti muutamana vuotena sisällissodan jälkeen juuri ennen lain voimaantumista, vaikka ikäluokat pienenivät. 1920-luvun alussa kehitys pysähtyi. Pienten

Kuvio 1. Kansakoulujen oppilasmääriä kaupungeissa ja maaseudulla 1910–1945. Vuoden 1921 oppivelvollisuuslain voimaantulo merkitty pystyviivalla.

Lähde: Rahikainen 2011, 374–377.

alakansakoululaisten määrän voimakas nousu ajoi kuitenkin maaseudun oppilasaineksen kertymää tasaisesti ylöspäin.

Meneillään olleet väestönmuutokset tekevät vuositasolla tilastoiduista oppilasmääristä hämäävän indikaattorin: 1860-luvun jälkeen kiihtynyttä kuolleisuuden laskua seurasi syntyvyyden lasku vuoden 1910 paikkeilta alkaen, ja uudet ikäluokat olivat aiempaa pienempiä. Varsinaisen koulunkäyntiasteen arviointia hankaloittaa paitsi se, että ikäluokkien koko on suoraan saatavissa vain kymmenvuosisista väestölaskentatilastoista, myös se, että koulua tuli lain mukaan käydä 14 ikävuoteen asti, mikäli suoritus oli kesken.²³ Taulukkoon 1 sukupuolitain laskettu kansakoululaisten osuutta ikäryhmästä 7–14

Taulukko 1. Bruttokoulunkäyntiasteita kansakouluissa, 1920–1940. Ikäryhmit sulkeissa.

Vuosi	Kaupungit, ylä- ja alakansakoulut (7–14)		Maaseutu, ylä- ja alakansakoulut (7–14)		Maaseutu, alakansakoulut (7–10)	
	Pojat	Tytöt	Pojat	Tytöt	Pojat	Tytöt
1910–11	.63	.65				
1920–21	.56	.53	.43	.43	.10	.10
1930–31	.60	.57	.72	.71	.45	.43
1940–41	.59	.56	.79	.76	.55	.50

Lähteet: Rahikainen 2011, 374–377; SVT VI Väestötillasto.

mittaava ns. bruttokoulunkäyntiaste²⁴ ei siksi voisikaan nousta sataan prosenttiin. Muutoksista, eroista ja suunnista se kuitenkin kertoo väestörakenteen huomioivalla tavalla.

Luvuista ilmenee jälleen maaseudun ja maaseudun nuorten ikäluokkien merkitys koulunkäyntiasteen kohentajina. Toiseen maailmansotaan tultaessa koululaispopulaatio edusti maaseutuväestöä eri tavalla kuin 1910-luvulla. Koulujärjestelmän laajentumisprosessissa nimenomaan syrjäisemmän maaseudun nuoret ikäluokat tulivat sisään viimeisinä, ja muun muassa oppivelvollisuuteen liittyneen vähävaraisia maalaiskuntia kiertäneen politiikan vuoksi on luultavaa, että maan köyhimmät lapset tulivat kouluun jonon hännillä.

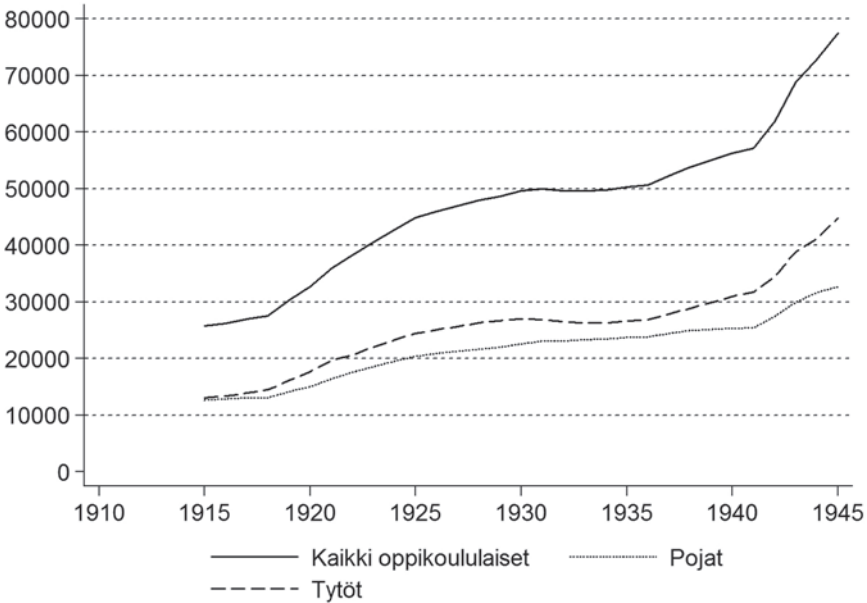
Kaupunkien kansakoulunkäyntiasteen näennäinen jääminen maaseudun taakse johtuu paljolti aluksi kaupunkiin ja valtionkouluihin keskittyneen oppikoulutuksen vaikutuksista. Oppikoululaiset poistuivat kansakoululaisten keskuudesta keskimäärin 11 vuoden iässä. Oppikoulutus oli vanhastaan kapean eliitin väylä joko keskikoulun ja ammatillisen koulutuksen kautta ”siisteihin sisätöihin” – varsinkin tyttöjen kohdalla – tai yliopistoon ja yhteiskunnan yläkerroksiin, varsinkin ylempien yhteiskuntaryhmien pojille. Erityiset valmistavat koulut ja kotiopetus eristivät osan varakkaimmasta väestä lapsesta asti kokonaan tavallisesta kansasta.²⁵ Pikku hiljaa oppikoulutus kuitenkin

yleistyi, ja kun vuonna 1900 oppikoulun aloitti vain vajaa kolme prosenttia 11-vuotiaista, vuonna 1910 luku oli 6,6 %, vuonna 1920 taas 9,2 % ja vuonna 1930 jo 15,3 %. Sodan päätyttyä, vuonna 1945, oppikoulun aloitti yli neljännes ikäluokasta.²⁶ Oppilasmäärät kasvoivat voimakkaasti heti itsenäistymisen jälkeen. Oppikoulut jakautuivat kahdeksanvuotisiin ylioppilastutkintoihin johtaneisiin lyseoihin, joista oli mahdollista lähteä keskikoulutodistuksen kanssa viidennen luokan jälkeen, viisivuotisiin keskikouluihin, joista saattoi olla mahdollista jatkaa lyseoon, ja kuusivuotisiin tyttökouluihin, joista ei ollut mahdollista jatkaa ylioppilastutkintoon.²⁷ Tyttökoulujen ja –lyseoiden osuus kuitenkin supistui ajan mittaan, ja suurin osa tytöistä kävi yhteiskoulua. Tyypillistä 1920-luvulle oli oppikoulutuksen kysyntävetoinen laajeneminen maaseudulla yksityisten keskikoulujen perustamisen kautta. 1930-luvun laman myötä asia jäi varsinkin tyttöjen ja työläisten liikakoulutuksesta huolta kantaneen valtion harteille, yksityiskoulubuumi loppui ja oppilasmäärän kasvu pysähtyi aina vuosikymmenen puoleenväliin saakka (kuvio 2).²⁸

Periaatteessa oppilaat valittiin oppikouluihin hakeneiden joukosta todistusten, haastattelujen ja tärkeän pääsykokeen perusteella. Väestön vähävaraista enemmistöä rajoittivat käytännössä koulujen sijainti, lukukausimaksut ja lasten oppikoulutuksesta perheille koituneet merkittävät ansionmenetykset verrattuna työskentelyn aloittamiseen heti kansakoulun jälkeen.²⁹ Oppilaiden vanhempien keskuudessa virkamiehet ja yrittäjät olivat roimasti yliedustettuja ja maatalousväestö voimakkaasti aliedustettua (taulukko 2). Työläistaustaisiksi luokiteltujen oppilaiden osuus oli sotien välisenä aikana 12–13 prosentin luokkaa, joskaan arviot varsinaisen teollisuustyöväen osuudesta maatalousvaltaisesta elinkeinorakenteesta eivät olleet tätä valtavan paljon suurempia ennen 1930-luvun loppupuolta.³⁰

Kansakouluissa merkittävää sukupuolieroä toteutuneessa koulunkäynnissä ei ollut, mikä on kehityshistoriallisesti tärkeä havainto. Oppikouluissa sen sijaan syntyi jo varhain naisenemmistö. Eräs syy tähän oli työläisperheiden, ja todennäköisesti myös maatalousväestöön lukeutuneiden vähävaraisempien ryhmien, taipumus priorisoida tyttöjä oppikoulutuksessa. Tämä taas oli yhteydessä kouluttamat-

Kuvio 2. Oppikoulujen oppilasmäärä sukupuolittain 1915–1945.

Lähde: SVT IX Oppikoulut 47–64.

tomien työläistyttöjen poikia heikompiin työmarkkinanäkymiin ja naisistuvien palveluammattien kehittymiseen, mutta ennen kaikkea poikien parempiin mahdollisuuksiin tuoda tuloja tai tarjota työvoimaa perheille jo varhaisella iällä. Pojat jättivät oppikoulun kesken tyttöjä useammin. Suhteellisesti, muihin vaihtoehtoihin verrattuna, oppikoulun käyminen paransi tyttöjen asemaa paljon poikia enemmän.³¹ Laman ja hallituksen asettaman ”ylioppilastulvan vastustamiskomitean”³² aikakaudella 1930-luvulla tyttöoppilaiden määrä väheni, mutta enemmistöä ei koskaan menetetty. Samalla alempien sosiaaliryhmien edustuksen hidas kasvu oppikouluissa katkesi, ja erityisesti virkamiesperheiden jälkeläisten yliedustus palasi 1920-luvun alun tasolle.

Taulukko 2. Oppikoululaisten sosiaalinen tausta 1920–1938.

Lukuvuosi	Oppilaan isän ammatti, prosenttia oppilaista							Oppilaita
	Virkamiehet	Suurliike	Pikkuliike	Työväki	Suurtila	Pikkutila	Torpparit	
1920–1921	25.4	11.5	39.1	9.3	4.5	8.9	1.3	29 916
1921–1922	23.5	10.7	39.9	10.3	4.4	9.7	1.5	34 980
1922–1923	23.0	10.6	39.3	11.3	4.5	9.9	1.4	37 624
1923–1924	22.6	10.2	39.3	12.0	4.3	10.0	1.6	39 879
1924–1925	22.2	9.7	39.5	12.9	4.3	10.1	1.4	41 741
1925–1926	21.7	9.3	40.0	13.0	3.6	10.8	1.6	43 781
1926–1927	22.1	9.2	39.4	13.0	3.8	10.9	1.6	44 895
1927–1928	22.0	9.1	38.9	13.2	4.1	11.2	1.5	45 866
1928–1929	22.6	8.5	38.5	13.6	4.0	11.3	1.5	46 900
1929–1930	22.8	9.1	38.1	13.2	4.0	11.3	1.5	47 824
1930–1931	22.6	9.4	39.2	12.4	4.4	10.8	1.2	48 769
1931–1932	23.5	9.5	39.1	12.7	4.1	10.1	1.0	49 201
1932–1933	24.6	9.6	39.2	12.5	4.0	9.1	1.0	48 873
1933–1934	25.3	9.8	38.7	12.7	3.8	8.8	0.9	48 977
1934–1935	25.7	9.9	39.2	12.3	3.9	8.1	0.9	49 070
1935–1936	25.9	9.8	39.4	12.2	3.8	8.2	0.7	49 718
1936–1937	25.6	9.7	39.2	12.9	3.5	8.4	0.7	50 044
1937–1938	25.6	9.7	39.7	12.8	3.6	8.5	0.7	51 706

Yhteiskuntaluokat: virkamiehiä ja vapaiden ammattien harjoittajia; suurliikkeen harjoittajia; pikkuliikkeen harjoittajia sekä palvelusmiehiä; työväkeä; suurtilallisia; pikkutilallisia; torppareita ja maanviljelystyöväkeä.

Lähteet: Kaihovaara 2011, 49; SVT IX B: 52–55 Oppikoulut 1925–1929; SVT IX: 56–58 Oppikoulut 1929–1932; SVT IX: 62–64 Oppikoulut 1935–1938.

Kaikki nämä prosessit on pidettävä mielessä koululaisista muodostettuja pituustilastoja analysoitaessa. Valtiolliset oppikoulut aloittivat oppilaidensa säännöllisen mittaamisen kolmesti vuodessa ensimmäisen maailmansodan alkamisen aikoihin.³³ Kansakoulujen terveydenhoito aloitti seurannan hajanaisemmin ja epäyhtenäisemmin, mutta

tuotti jo ennen itsenäistymistä ja oppivelvollisuuden säätämistä suuria määriä aineistoa. Vielä 1930-luvun lopulla todettiin kuitenkin, että mittauksia tavattiin tehdä säännöllisesti vain kaupungeissa ja varakkaimmissa maaseutukansakouluissa.³⁴

Aikalaistutkimukset

Tässä artikkelissa lähteenä olevien aikalaistutkimusten tekijöiden motiivit vaihtelivat. Varhaisimpia jollain tasolla koko maan kattavia tilastoja koonnuttu professori Ivar Wilskmania motivoivat ”rodulliset” kysymykset ja halu vertailla Suomen väestön fyysisiä ulottuvuuksia muiden kansojen vastaavin. Wilskman oli jo vuonna 1916 julkaisussa, koulupoikia koskeneessa raportissaan kuitenkin hyvin perillä myös pituuden yhteydestä ravitsemukseen ja terveyteen, ja vertaili siksi valtiollisten lyseoiden ja yksityisten yhteiskoulujen oppilaiden pituuksia keskenään, sillä jälkimmäisten tausta oli ennen itsenäisyyttä vielä edellisiäkin varakkaampi.³⁵

Wilskmanin aineistot olivat määrällisesti suuria, mutta perinteisen moniongelmaisia. Ne on ilmeisesti kerätty aikavälillä 1913–1917, poikien osalta myöhäisintään 1916.³⁶ Keskeinen murhe on tavanomaiseen tapaan edustavuus. Kansakoulujen osalta Wilskman viittaa poikien kohdalla ”noin pariinkymmeneen tuhanteen” kansakoululaisen terveyslippuun, joista pituustietoja on kerätty. Näiden alkuperä ja muun muassa alueellinen jakauma jäävät epäselviksi, joskin tekijän pontena oli kerätä riittävästi aineistoa kaikista maakunnista. Saatavuus on luultavasti ollut tärkein kriteeri, eivätkä modernit todennäköisyyslaskentaan perustuvat otantamenetelmät muodostuneet edes kansainväliseksi normiksi ennen 1930-luvun loppua.³⁷ Tietoja mainitaan saadun jokseenkin kaikista maan oppikouluista. Koulumuodoittain eritellyissä tilastoissa miespuoliset oppikoululaiset olivat kuitenkin suurista kaupungeista pois lukien Helsinki, kun taas naispuoliset pelkästään Helsingistä. Osien ilmestymisjärjestyksestä päätellen poikien tiedot saattavat olla osin varhaisemmalta ajalta kuin tyttöjen tiedot.

Kun mitattujen poikien ja nuorten miesten kokonaismääräksi arvioidaan 56 000, olisi kansakoululaisten osuus vain noin runsas kolmannes.³⁸ Kun varsinaisille oppikoululuokille rekrytointi alkoi aikaisintaan kymmenvuotiaana, 7–9-vuotiaat olisivat potentiaalisesti edustavampi joukko, mikäli eivät sisältäneet yliotantaa valmistavista kouluista. Poikien kohdalla valmistavien luokkien mukanaolosta ei löydy mainintaa, mutta tyttöjä koskevassa osassa 7–9-vuotiaat olivat kaikki kansakoululaisia. Tyttöjen osalta löytyy myös tieto, jonka mukaan noin viidennes kansakoululaisten mittauksista olisi Karjalasta ja erityisesti Viipurin läänistä, joiden väestö todetaan tunnetusti keskimääräistä lyhyemmäksi. Mainittu kaikkien kansakoululaistytöjen mittausten määrä (55 000) olisi jälleen runsaan kolmanneksen luokkaa kaikista havainnoista.³⁹ Kaiken kaikkiaan mitattuja tyttöjä ja nuoria naisia oli tutkimuksessa yli 60 000. Kummassakin osassa aineistossa on mittauksia huomattavasti enemmän kuin mitattuja, koska sama oppilas oli yleensä mitattu useaan kertaan eri-ikäisenä. Aineistoa iän mukaan kasvukäyränomaisesti tarkasteltaessa on hyvä muistaa, että kyse on enimmäkseen synteettisistä ”kohorteista”, jotka perustuvat poikkileikkausaineistoihin. Oppikoululaisten valikoituminen myös jatkui vielä luokalta toiselle, sillä keskeyttämisasteet olivat suuria.⁴⁰

Tietoja on kerätty ja julkaistu yksittäisistä kouluista tai pienemmistä koulujoukoista jo ennen ja jälkeen Wilskmanin. Tässä tutkimuksessa hyödynnetään joukkoa helsinkiläisiä kouluja koskevia pienempiä tutkimuksia 1920- ja 1930-luvuilta. Niiden tekijät olivat pääsääntöisesti lääkäreitä, joista osa oli kouluterveydenhoidon kanssa tekemisissä virkansa puolesta, ja motiivit liittyivät niin oppilaiden terveyden ja kehityksen kuin elintason liittyvän pituuskehityksenkin seurantaan.⁴¹ Niiden avulla on mahdollista rakentaa pääkaupunkia koskevia, karkeasti ottaen yhtenäisiä sarjoja vertailukohdaksi koko maan tiedoille.

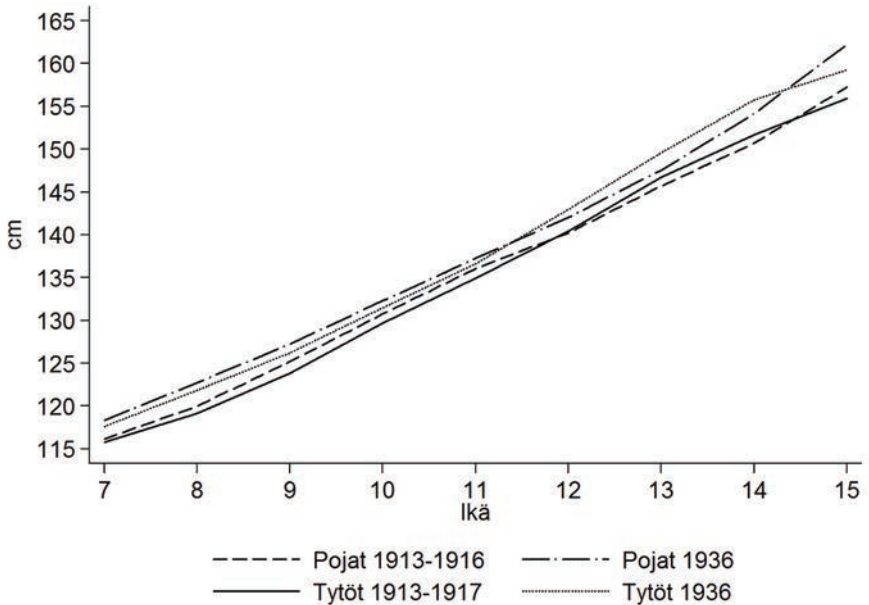
Kattavampi julkaistu tutkimus valtakunnallisilla luvuilla koulu-
muodoittain löytyy jälleen vuodelta 1936.⁴² Tilastollisen päätoimiston toimeksiannosta Wilskmanin tutkimuksen seuraajaksi tuotettu A. Tunkelon ”esitietoja” sisältävä raportti oli melko tiivis. Kansakou-

lujen mittauskäytännöt todettiin oppikouluja puutteellisemmiksi sekä kaupunkoja ja varakkaampia paikkakuntia painottaviksi, mutta tietoja saatiin alueellisesti kattavasti hyödyntämällä koulutarkastajien verkostoa ja piirijärjestelmää. Oppikouluista tietoja taas oli saatu ”jokseenkin kaikista yliopistoon johtavista kouluista”, mikä voi pahimmassa tapauksessa viitata lyseopainotteisuuteen ja keskikoulujen sivuuttamiseen. Koko aineistossa oppikoululaisten osuus oli noin puolet, mikä tarkoittaa sitä, että hyväosainen väestö oli Wilskmanin tutkimuksen tapaan voimakkaasti yliedustettuna, eivätkä koko aineistoa koskevat tunnusluvut ole kovin hyödyllisiä oppikouluikäisten kohdalla. Tietoja kerättiin kaiken kaikkiaan 62 480 mittauksesta, josta noin puolet koski tyttöjä ja puolet poikia.

Kaikissa käytettävissä olevissa tutkimuksissa keskeinen indikaattori on oppilaiden pituuden keskiarvo ikä- ja sukupuoliryhmittäin. Mitattavien ikä yksittäisen ikävuoden sisällä on usein todettu melko tarkkaan, mikä on tärkeää kasvavien koululaisten kohdalla. Modernin tilastollisen analyysin kannalta merkityksellistä keskihajontaa sen sijaan ei ole saatavilla. Joissain tutkimuksissa sellaisia mainitaan ulkomailla lasketun, mutta tämä todetaan hyvin työlääksi.⁴³ Jos tiedot olisivat tulkittavissa satunnaisotokseksi jostain perusjoukosta, keskihajonta mahdollistaisi luottamusvälien ja erojen merkitsevyyden arvioinnin. Toisaalta keskihajonnan avulla olisi myös mahdollista arvioida pätevämmiin kuinka suuri osa mistäkin joukosta todennäköisesti oli nykyaikaisten lyhytkasvuisuuskriteerien alapuolella. Keskihajontojen puuttuessa on tyydyttävä synteettisiin harjoituksiin verrokkiväestöistä ”lainattujen” hajontojen perusteella. Näinkin aikaansaavat tulokset ovat kuitenkin mielenkiintoisia.

Kehityksen mittasuhteita

Oppikoululaispainotuksen vuoksi Wilskmanin ja Tunkelon noin 20 vuoden välein kootut aineistot eivät sinänsä anna edustavaa kuvaa fysiologisen pääoman kehityksestä, mutta niihin perustuvia käyriä voi käyttää kuvittamaan joitain antropometrisen aineiston peruspiirteitä

Kuvio 3. Koululaisten keskipituuksia iän ja sukupuolen mukaan 1910-luvulla ja 1930-luvulla. Lähteet: Wilskman 1916; Wilskman 1920; Tunkelo 1936.

ja trendejä (kuvio 3). Ensinnäkin sekä pojat että tytöt olivat ilmeisesti pitempiä 1930-luvulla kuin 1910-luvulla, mikä kertoo yleisestä elintason noususta. Muutoksen määrää ja nopeutta on kuitenkin vielä tällä tarkastelulla vähemmän mielekästä koittaa hahmottaa. Siksi toisekseen poikien ja tyttöjen kasvupyrähdys tunnetusti ajoittuu eri tavalla: tyttöjen murrosiän pituuskasvu alkaa nuorempana kuin pojilla, ja pojat alkavat hieman myöhemmin ottaa tyttöjä kiinni. Varhaisemmalla ajanjaksolla kasvupyrähdys alkaa tyttöjen kohdalla noin 12 vuoden ja poikien kohdalla noin 14 vuoden iässä. 1930-luvun puoliväliin mennessä kasvupyrähdykset aikaistuivat ainakin noin puolella vuodella.

Ilmiö on tärkeä muutenkin kuin kehityksen mittarina, koska yhdessä muutamaa vuotta aiemmin tapahtuneen oppikouluun valikoimisen kanssa se vaikuttaa merkittävästi otosten pituusjakaumiin, keskiarvoihin ja keskihajontoihin. Teini-ikä kasvupyrähdys (*adolescent growth spurt*) johtaa vasemmalle vinoon jakaumaan, jolloin keskiarvo painuu mediaanin alapuolelle, eivätkä tilastolliset normaalijakaumaoletukset enää päde.⁴⁴ Toisaalta lasten jakaminen oppikoululaisiin ja kansakoululaisiin tuotti 10–11 vuoden iän jälkeen kaksi eri tavalla vinoutunutta ryhmää, kun pituus oli korreloitunut oppikouluun valikoitumisen kanssa. Oppikoululaisten jakauma oli ”alhaalta sensuroitu”, koska lyhyemmät kansakoululaiset oli karsittu pois. Kansakoululaisten jakauma taas oli ”ylhäältä sensuroitu”, koska pitemmät oppikoululaiset olivat muualla. Vaikutuksen suuruus riippui kulloinkin vallinneesta, edellä kuvatuilla tavoilla historiallisesti muuttuneesta valikoitumisesta. Ikäryhmä 7–9 onkin elintasoja koskevan tilastollisen päättelyn kannalta kaiken kaikkiaan turvallisin tarkastelun kohde.

Ensimmäisiä luokkia käyvien kansakoululaisten pituuden kehitystä tutkimalla on mahdollista hahmottaa joitain tapahtuneen kehityksen piirteitä. Taulukko 3 esittää tietoja Helsinkiä ja ”koko maata” koskevista aineistoista niinä kahtena ajankohtana, joina sellaisia on saatavilla. Aineiston epäyhtenäisyyden takia tässä ja muissa taulukoissa esiintyy runsaasti tyhjiä soluja. ”Koko maata” koskevat luvut kantavat koulujärjestelmän epätasaisen leviämisen, kouluterveydenhoidon paikallisen kehityksen ja aineiston saatavuuden aiheuttamia vääristymiä, joiden takia ne todennäköisesti yliarvioivat kansakoululaisten ja varsinkin koko ikäryhmän keskipituutta. Vinouma oli luultavasti suurempi 1910-luvulla kuin 1930-luvulla lopulla, jolloin eri tekijät tukivat aineiston parempaa kattavuutta. Muutoksen mittaamisen kannalta tilastot toisaalta luultavasti aliarvioivat pituuden kasvua, koska mittaamisen piiriin tuli näiden kahden ajanjakson välillä ensisijaisesti keskimääräistä köyhempää ja oletettavasti lyhyempää väestöä. Lukuihin on siksi syytä suhtautua varovaisesti. Helsingilläkin oli omat erityispiirteensä. Vaikka koulunkäynti oli kaupungissa jo vakiintunutta, Helsinkiin suuntautui

Taulukko 3. Kansakoululaisten keskipituus koko maassa ja Helsingissä 1910- ja 1930-luvuilla, cm.

Vuosi	1913–17				1936			
	Koko maa		Helsinki		Koko maa		Helsinki	
Ikä	Pojat	Tytöt	Pojat	Tytöt	Pojat	Tytöt	Pojat	Tytöt
7	116.2	115.8	116.5	115.6	118.3	117.6		
8	120.0	119.2	119.8	119.1	122.7	121.8	125.1	124.1
9	125.2	123.9	125.7	124.6	127.2	126.1	130.1	129.6
10				128.7	131.7	130.9	133.6	133.5
11				133.5	135.8	134.8	139.4	139.8
12				138.9	139.8	140.4	143.6	144.5
13				144.6	143.1	145.0	149.4	150.4
14				147.7	147.2	117.6		
Mittauksia	-	-	-	-	15 362	14 999	995	894

Huom: ”Koko maan” aineistojen kattavuudesta ks. teksti.

Lähteet: Wilskman 1916; Wilskman 1920; Tunkelo 1936; Alho 1940.

jatkuvaa muuttoliikettä, joka toi kaupunkiin myös muissa oloissa kasvaneita lapsia. Tämä olisi periaatteessa voinut johtaa kaupungin lasten elintason aliarviointiin.

Tiedot viittaavat sekä selkeään elintason nousuun että huomattavaan eroon pääkaupungin ja muun maan trendien välillä. ”Koko maan” luvut ilmaisevat noin kahden sentin sinänsä merkillepantavaa kasvua mitattujen kansakoululaisten pituuksissa ajankohtien välillä. Helsingissä sen sijaan ero oli noin viisi senttiä, eli yli kaksi kertaa suurempi. Vertailun vuoksi Wilskman toteaa viipurilaisten kansakoulutytöiden pidentyneen vuosien 1888–1892 ja 1913–1917 välillä keskimäärin noin kolme senttiä, 8–9-vuotiaiden ryhmässä kolme ja puoli senttiä. Eri maista koottujen, yhdeksänvuotiaita lapsia koskevien vastaavien aineistojen perusteella esimerkiksi Ateenassa poikien keskipituus kasvoi vuosien 1920 ja 1931 välillä peräti 6,8 senttiä mutta tyttöjen vain 3,8 senttiä, Oslolla molempien sukupuolten keskipituuden kasvu oli vuosien 1920 ja 1935 välillä tasan

6 senttiä ja Saksan Jenassa vain noin 2 senttiä vuodesta 1921 vuoteen 1932.⁴⁵ Erot ja muutokset liittyivät eri maiden sukupuolijärjestelmiin ja taloudellisen kehityksen eroihin sekä kiinniottoprosesseihin. Vuoden 1930 paikkeilla kreikkalaiset olivat yhä suomalaisia selvästi lyhyempiä, norjalaiset ja saksalaiset taas pitempiä mutta keskenään osapuilleen yhtä pitkiä.

On muistettava, että aineiston syntyprosessi luultavasti painoi koko maan muutosarviota alaspäin. Tämäkin kuitenkin tukisi hypoteesia kasvavista eroista pääkaupungin ja koko maan lasten fysiologisen pääoman välillä. Pelkkiä helsinkiläiskansakouluja koskevista tiedoista koottu taulukko 4 viittaa siihen, että pääkaupungin kansakoululaisten keskipituus kasvoi ripeästi 1910- ja 1930-luvun välillä, hidastuen kuitenkin 1930-luvun laman aikana. Talouskriisin vaikutus lasten pituuskasvuun Helsingissä ilmenee selvästi myös Ensio Alhon tutkimuksen vuositason aineistosta.⁴⁶ Helsinkiläiset kansakoululaiset olivat silti jo 1920-luvun puolivälissä pitempiä kuin koko maata Tunkelon tutkimuksessa edustaneet lapset kymmenen vuotta myöhemmin.

Entä oppikoululaiset? Ei ehkä ole yllättävää, että tämänkin valikoituneen ryhmän kasvu oli suotuisampaa kuin koko maan kansakoululaisten. Kuten aikalaistutkijatkin helposti huomasivat, pituusero kansakoululaisiin oli huomattava. Taulukko 5, jossa oppikoululaisia on verrattu aina saman alueen kansakoululaisiin, kertoo, että jatkokoulutukseen valikoituneet 11-vuotiaat olivat keskimäärin useita senttejä kansakouluun jääneitä pitempiä koko tutkimusperiodilla. Poikien kohdalla ero oli pienimmillään 2–3 senttiä, kun tyttöjen kohdalla lähdettiin vajaan viidestä sentistä. Antropometriaa ja kognitiivisia kykyjä koskevan tutkimuksen valossa tämä yksinkertainen fakta tukee meritokratian kannalta synkkää hypoteesia. Sen lisäksi, että heidän vanhemmillaan oli varaa ja halua kouluttaa jälkikasvuun, oppikouluun päässeet lapset olivat todennäköisesti pärjänneet koulussa ja pääsykokeissa paremmin myös siksi, että heillä oli siihen keskimääräistä paremmat kognitiiviset edellytykset. Tämä taas liittyi muuta väestöä parempaan terveyteen ja ravitsemukseen, sekä suorempan fysiologiseen pääomaan.

Taulukko 4. Kansakoululaisten keskipituus Helsingissä 1913–1938, cm.

Vuosi	1913–17		1924–26*		1927–34		1938	
	Pojat	Tytöt	Pojat	Tytöt	Pojat	Tytöt	Pojat	Tytöt
7	116.5	115.6	121	120	119.2	118.4	121.1	120.7
8	119.8	119.1	125	123	124.3	123.1	126.5	124.7
9	125.7	124.6	129	128	128.9	127.8	130.9	130.0
10		128.7	133	132	133.2	132.8	134.6	134.1
11		133.5	138	135	137.0	137.5	138.8	138.7
12		138.9	141	141	141.6	143.3	142.9	143.5
13		144.6	145	146	145.6	148.4	146.4	148.9
14		147.7						
Mittauksia	-	-	7 160	6 602	5 272	5 591	3 073	3 144

*Mitattu noin 6 kk syntymäpäivän jälkeen.

Lähteet: Wilskman 1916; Wilskman 1920; Söderström 1926; Ruotsalainen 1934; Ruotsalainen 1940.

Taulukko 5. Oppikoululaisten pituus ja pituusero kansakoululaisiin 1913–1936.

Ikä	Kaupungit 1913–16				Helsinki 1913–17				Helsinki 1923–24*				Koko maa 1936			
	Yhteisk.		Lyseo		Yhteisk.		Lyseo		Oppikoulut				Oppikoulut			
	Pojat				Tytöt				Pojat		Tytöt		Pojat		Tytöt	
	cm	ero	cm	ero	cm	ero	cm	ero	cm	ero	cm	ero	cm	ero	cm	ero
10	135.1	4.4	134.2	3.6	134.5	5.8	133.1	4.4	134.3	1.3	137.7	5.7	139.2	7.5	137.6	6.7
11	138.8	3.5	137.1	1.8	139.3	5.8	138.3	4.8	140.9	2.9	139.6	4.6	141.3	5.5	141.3	6.5
12	144.2	4.8	141.3	2.0	145.2	6.3	143.2	4.2	145.0	4.0	146.4	5.4	145.0	5.2	146.6	6.3
13	147.1	3.7	146.6	3.3	150.7	6.1	148.3	3.7	147.7	2.7	149.9	3.9	149.7	6.6	151.8	6.8
14	153.1	5.1	151.4	3.5	155.7	8.1	153.2	5.5					155.3	8.1	156.1	6.0
N	-		-		-		-		508		391		16294		14948	

N=oppikoululaisten mittausten määrä. *Huom: verrattu helsinkiläisiin kansakoululaisiin 1924-26.

Lähteet: Wilskman 1916; Wilskman 1920; Söderström 1926; Lojander 1927; Tunkelo 1936.

Miten erot kehittyivät? Aineiston hajanaisuus hankaloittaa vastaamista. Wilskmanin aikaan yksityisten yhteiskoulujen ja valtiollisten lyseoiden välillä oli merkittäviä eroja edellisten eduksi, minkä vuoksi aineisto oli eritelty. Tarvittavia tietoja yhdistetyn painotetun keskiarvon laskemiseksi ei tutkimuksessa kuitenkaan ole. Tunkelo taas toteaa eron hävinneen, ehkä osin siksi, että yksityiskoulut muuttivat 1920-luvulla luonnettaan ja muodostuivat maaseutuväestön aloitteesta perustetuiksi paikallisiksi astinlaudoiksi eteenpäin. Kaikki oppikoulut raportoitiin siksi yhdessä.⁴⁷ Periodin alkupuolella sekä kansakoulut että oppikoulut olivat 1930-lukua enemmän keskittyneet kaupunkeihin. Näin kaupungeista saadut tulokset heijastivat ehkä paremmin koko maan koululaisten tilannetta, vaikka koululaiset edustivat paljon huonommin ikäluokkia. Wilskmanin ja Tunkelon vertailun avulla voi yrittää hahmottaa karkeasti kansallisen kehityksen suuntaviivoja nimenomaan kouluja käyneiden lasten suhteen.

Viimeisten itsenäisyyttä edeltäneiden vuosien kaupunkien lyseolaispoikiin verrattuna oppikoulupojat olivat 1930-luvun puolivälissä yleensä noin neljä senttiä pitempiä. Tämä vastasi lähes helsinkiläisten kansakoululaisten absoluuttista kasvunlisäystä suunnilleen samalla kaudella, ja oli kaksinkertainen koko maan kansakoululaisten lukuihin nähden. Yksityiskoulujen poikaoppilaisiin verrattuna kasvu oli runsaan sentin vaatimattomampaa. Lähtötaso oli tietenkin korkeampi. Tyttöjen kohdalla 1900-luvun alun lyseolaisten ero 1930-luvun oppikoululaisiin oli 0.5–1 cm vähäisempi kuin pojilla, ja edelleen pienempi yksityiskoulua käyneiden kohdalla. Aiempi tutkimus viittaa siihen, että erityisesti alemmista ammattiryhmistä lähtöisin olevien tyttöoppilaiden määrä nousi oppikouluissa sotien välisenä aikana, ja tämä koulun poikia useammin keskikouluun jättänyt tyttöenemmistö voi myös osaltaan selittää pienempää muutosta erossa.⁴⁸ Tyttöjen valikoituminen oppikouluun kehittyi lähtötasoltaan hitusen demokraattisempaan suuntaan.

Huomio kiinnittyy kuitenkin myös siihen, että tyttöjen parissa kansakoululaisten ja oppikoululaisten pituusero oli senteissä mitattuna koko ajan johdonmukaisesti suurempi kuin poikien keskuudessa, ja näytti kasvavan 1930-luvulle tultaessa. Tämä havainto on mielen-

kiintoisella tavalla samansuuntainen sen kanssa, että tytöt hyötyivät koulutuksesta työmarkkinoilla suhteellisesti enemmän kuin pojat. Vaikuttaisi siltä, että jostain syystä myös kotitalouksien sisäistä voimavarojen kohdentamista lapsiin heijastavat erot fysiologisissa tulemissa olivat mahdollisesti suurempia tytöillä kuin pojilla. Senttien suora vertailu on tosin ongelmallista muun muassa siksi, että tyttöjen poikia varhaisemman kasvupyrähdyksen aikaistuminen saattoi voimistaa ylempien sosiaaliryhmien korkeamman elintason vaikutusta juuri oppikoulun ensimmäisinä vuosina. Periodin aikana pituusero kansakoululaisiin kasvoi vielä paljon selvemmin poikien kohdalla.

Erojen kasvuun on periaatteessa lukemattomia mahdollisia syitä, jotka saattoivat liittyä esimerkiksi sosioekonomisten terveyserojen tai yksityisen terveydenhoidon kehitykseen. Ne olivat osin linjassa sen kanssa, mitä oppikouluun rekrytoitumisen muutoksista 1930-luvulla tiedetään: valikoitumisen kiristyminen, joka johtui myös laman aiheuttamasta kysynnän laskusta, johti oppilaiden sosioekonomisen taustan taantumiseen elitistisemmäksi, mikä varmasti näkyi myös fysiologiassa. Oppikoulu oli silti suurella varmuudella vielä elitistisempi ennen itsenäisyyttä, jolloin ensimmäiset mitat kerättiin. Tuloerojen on myös yleisesti ottaen arveltu olleen korkeampia ennen vuodesta 1917 alkanutta taloudellis-poliittista myllerrystä.⁴⁹ 1930-luvun lama lisäsi kuitenkin työväestön köyhyyttä paikoin rajusti, ja hidasti lasten pituuskasvua.⁵⁰ Mahdollinen osaselitys on myös tilastoharha: varhaisen aineiston kaupunkipainotteisuus saattoi johtaa silloisten erojen aliarvioimiseen.

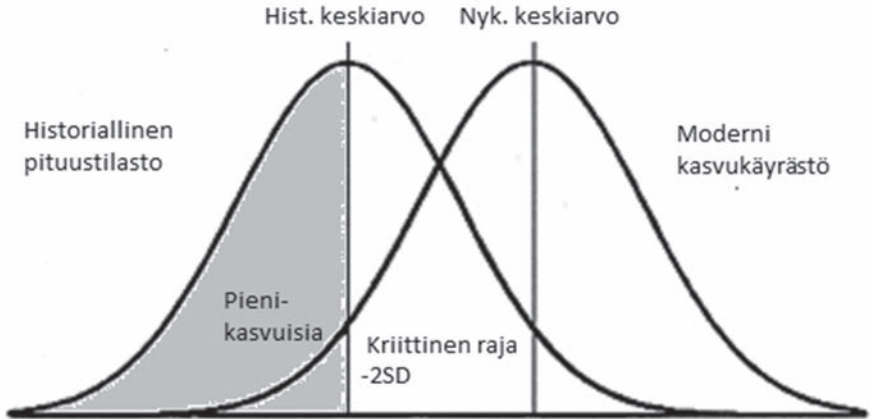
Kaikien kaikkiaan aineisto viittaa kuitenkin monin tavoin hyvinvointierojen kasvuun ja sosiaalisen liikkuvuuden mahdollisuuksien ahtauteen, jossain suhteessa ehkä jopa kiristymiseen. Helsingin kansakoululaiset kasvoivat eri tahtia kuin se lapsiväestö, joka imeytyi laajenevan kansakoulutuksen piiriin maaseudulla. Luultavasti todelliset erot väestöpohjien välillä olivat vielä tilastoituja suuremmat, koska köyhimmät pääsivät kouluun viimeisinä, ja tulivat epätodennäköisimmin mitatuiksi. Oppikouluun päässeet olivat fysiologiselta ja todennäköisesti kognitiiviselta pääomaltaan kansakoululaisia selvästi edellä, ja tämä ero näytti vain kasvavan oppikoulutuksen suhteel-

lisesta yleistymisestä huolimatta. Helsinkiä koskeva välihavainto taulukossa 5 viittaa siihen ilmeiseen seikkaan, että kuilu koulumuotojen välillä ei kasvanut samalla tavalla pääkaupungin sisällä, joskin aineistot ovat eriaikaisia tavalla, joka johtaa aliarviointiin. Kuitenkin vuonna 1938 mitatut helsinkiläiset 11–13-vuotiaat kansakoululaiset olivat keskimäärin yhtä pitkiä kuin vuosien 1913–17 kaupunkien oppikoululaiset – samanpituisia tai hiukan pitempiä kuin lyseolaiset, ja yksityiskoululaisia lyhyempiä. Ajallista takamatkaa maan ylempiin sosiaaliryhmiin oli heilläkin siis yli 20 vuotta. Koko maan 1930-luvun puolivälin kansakoululaiset olivat vielä tästäkin useita senttejä jäljessä.

Kuka on liian lyhyt?

Pelkkä senttien tarkastelu johtaa kysymyksiin, joihin vastaamiseen tarvitaan lisää työkaluja. Kuinka pitkiksi koululaisten olisi *pitänyt* kasvaa? Millä perusteella ja kuinka monen lapsen mitat olivat sellaisia, että niiden voi olettaa heijastaneen vakavia puutteita fysiologisessa kehityksessä? Kuinka isoja lasketut erot keskiarvioissa oikeastaan olivat suhteessa lasten pituuden vaihteluun?

Kansalliset ja kansainväliset terveystieteelliset ovat kehittäneet suomalaisperheillekin neuvolasta tuttuja kasvukäyrästäjä, joiden avulla on tarkoitus arvioida lasten kasvua ja kehitystä sekä tunnistaa mahdollisia ongelmia. Kasvukäyrästäjät perustuvat aina jonkin todellisen verrokkiväestön kasvua ja sen hajontaa kuvaavaan laajaan tilastoaineistoon. Verrokkiväestön on tarkoitus edustaa optimaalista, parasta mahdollista kasvua, jonka toteutumista voi pitää tavoiteltavana normina. Kaikkien lasten ei tietenkään odoteta kasvavan verrokkiväestön keskikäyrällä – ”miinuskäyrällä” eteneminen on aivan luonnollista. Jos lapsen kasvu kuitenkin on niin paljon verrokkiväestöä hitaampaa, että yhtä lyhyitä samanikäisiä lapsia on vain erittäin vähän, katsotaan että on aihetta huoleen. Kun muita rajoja ei ole määritetty, yleinen kriteeri on yli kahden keskihajonnan (-2SD) etäisyys samanikäisten lasten keskipituudesta. Jos pituudet noudat-

Kuvio 4. Historiallisen väestön pienikasvuisuuden arvioiminen modernin kasvukäyrästä. Kun normaalisti jakautuneen historiallisen pituusjoukon keskiarvo ja keskihajonta on määritelty, on mahdollista laskea, mikä osuus siitä oli nykyisen pienikasvuusrajan alapuolella. Esimerkissä kaksi keskihajontaa nykyisen verrokkiväestön keskiarvon alapuolella (-2SD) oleva pienikasvuusraja on sama kuin historiallisen aineiston keskiarvo, jolloin puolet historiallisesta väestöstä oli nykykriteerein pienikasvuista.

tavat normaalijakaumaa, tämä merkitsee kuulumista ikäryhmän lyhimpään kahteen ja puoleen prosenttiin.

Useat antropometriset tutkijat ovat soveltaneet nykyisiä kasvukäyrästäjä historiallisten aineistojen analysointiin. Tavoitteena on hahmottaa tutkittavien historiallisten väestöjen elintasoja ja fysiologista pääomaa arvioimalla kuinka suuri osuus niistä olisi nykykriteerein tarkasteltuna lyhytkasvuisia. Logiikka on esitetty graafisesti kuviossa 4.⁵¹

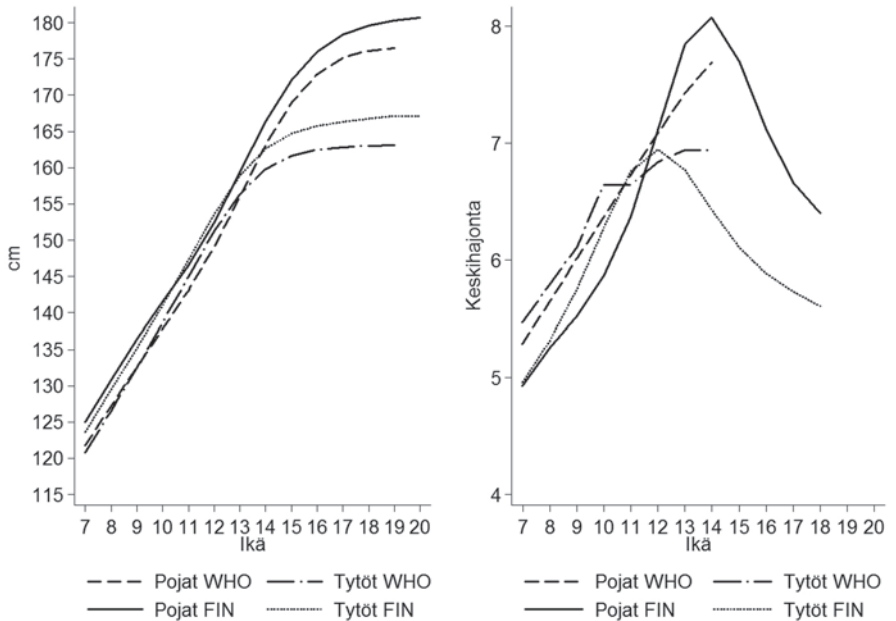
Verrokkiväestön valinta on luonnollisesti tärkeä ratkaisu. Fogel on todennut, että esimerkiksi nykyisten hollantilaisten kriteerien perusteella 1860-luvun hollantilaisten ja 1980-luvun intialaisten pituus heijastaisi yhtä vakavaa aliravitsemusta, kun taas vuoden 1860 hollantilaisia verrokkina käyttäen 1980-luvun eteläaasialaiset olisivat voineet hyvin.⁵² Uusimmat kasvukäyrästä osoittavat, ettei fysiologisen pääoman kasautuminen ole vielä päättynyt ns. kehittyneissäkään maissa, vaan lasten pituuden kasvu on jatkunut vaurailta toisen

maailmansodan jälkeisiltä vuosikymmeniltä peräisin olevien kriteerien laatimisen jälkeenkin. Keskipituuksien lisäksi antropometrinen ”köyhyysrajojen” paikkaa määrittävät pituuksien keskihajonnat, jotka lasketaan aina iän ja sukupuolen mukaan. Siksi esimerkiksi teini-iän kasvupyrähdysten ajoittuminen ja erot hajonnoissa vaikuttavat saataviin tuloksiin, jos verrokkina toimivaa kasvukäyrästä vaihdetaan. Tämä voi vaikuttaa esimerkiksi aliravitsemuksen laajuutta tai sukupuolieroja koskeviin arvioihin.

Jos historiallinen aineisto sisältää yksilötason dataa, on tietyn rajan alittavan väestön osuuden laskeminen otoksesta suoraviivaista. Käsillä oleva aineisto sisältää kuitenkin ainoastaan ikä- ja sukupuolikohtaisia keskiarvoja, jolloin joudutaan turvautumaan arviointimenettelyihin. Väestöjen pituudet noudattavat tyypillisesti osapuilleen normaalijakaumaa, mistä on suuri apu. Tällöin keskiarvo ja pituusikäyrästäjien kannalta tärkeä mediaani sijaitsevat samassa paikassa.⁵³ Jos historiallisille pituuksille on mahdollista arvioida keskihajonta, voidaan normaalijakauman kertymäfunktion avulla arvioida kuinka suuri osuus keskiarvon ympärillä olevasta jakaumasta on jonkin kriittisenä pidetyn rajan alapuolella. Ikä- ja sukupuolikohtainen lyhytkasvuusraja taas saadaan verrokkina toimivasta kasvukäyrästä. Matemaattisesti arvio lyhytkasvuisten osuudesta on funktio historiallisen väestön keskipituuden etäisyydestä rajaan ja käytetystä keskihajonnasta.

Kuten aiemmin todettiin, normaalijakaumaoletukset eivät kuitenkaan päde varhaisteini-iän kasvupyrähdysten aikana, joka alkoi tutkimusperiodilla tytöillä jo noin 11–12 vuoden iässä. Samoin valikoinnit oppikouluun alkoivat vääristää jakaumaa noin kymmennestä ikävuodesta alkaen. Tämän vuoksi on järkevää keskittyä 7–9-vuotiaista saataviin tuloksiin. Lisäksi historialliset aineistot eivät sisällä keskihajontaa, minkä vuoksi on turvauduttava korvikkeisiin. Seuraavassa harjoituksessa hyödynnetään verrokkina toimivista käyrästäistä saatuja hajontoja.

Vertailukohtana käytetään kahta eri käyrästä (Kuvio 5). Toinen on alussa mainittu WHO:n universaaliksi tarkoitettu käyrästä. Se on julkaistu 2006–2007 ja otettu käyttöön jo useissa OECD-maissa,

Kuvio 5. WHO:n ja Suomen (FIN) uudet kasvukäyrät, keskipituudet (vasen puoli) ja keskihajonnat (oikea puoli) iän ja sukupuolen mukaan.

Lähteet: WHO Growth Reference 5–19 years; Itä-Suomen yliopiston Kasvututkimusryhmä/LT Antti Saari.

muun muassa Pohjois-Amerikassa, Norjassa, Espanjassa ja Britanniassa.⁵⁴ Pienten lasten osuus käyrästössä perustuu aiemmin mainittuihin maailman eri alueilla lasten kehityksen kannalta parhaassa mahdollisessa asemassa olleiden väestöjen keskuudesta kerättyihin tietoihin. Kouluikäisten osalta on kuitenkin käytetty 1970-luvun lopun Yhdysvalloista peräisin olevaa National Center for Health Statistics (NCHS) -aineistoa, joka on sovitettu pienten lasten osuuden jatkeeksi tilastollisilla menetelmillä.⁵⁵ Tämä ei välttämättä intuitiivisesti tunnu kovin hyvältä lähteeltä universaalimittarille. Lisäksi käytössä on vuosina 2010–11 käyttöön otettu suomalainen uusi kasvukäyrästö, jonka aineistona on yli 73 000 vuosien 1983–2008

välillä Espoossa syntynyttä lasta ja nuorta.⁵⁶ Suomalaisen käyrästäön soveltamisen voi ajatella hälventävän huolta geneettisten tekijöiden vaikutuksesta tuloksiin. Merkittävimmät erot käyrästäöjen välillä liittyvät kuitenkin uskottavammin lähteiden kontekstina olleiden yhteiskuntien eroihin ja suuriin historiallisiin muutoksiin.

Kuvio 5 esittää eri kasvukäyrästäöjen keskipituudet ja keskihajonnat. Siitä ilmenee että verrokkiväestöjen lapset olivat pitempiä kuin vahvasti oppikoululaisilla painotetut 1900-luvun alun suomalaislapset, mutta myös että 1980-luvulla ja sen jälkeen syntyneet espoolaiset ovat selvästi pitempiä kuin NCHS-aineiston amerikkalaiset. Ihmiskunnan ”teknofyysinen kehitys”⁵⁷ on siis jatkunut Espoossa. Tulosten kannalta tärkeitä ovat sukupuolten väliset erot kasvun ajoittumisessa sekä huomattavat erot keskihajonnoissa. Nämä antavat odottaa merkittäviä eroja eri verrokeilla tehdyissä arvioissa.

Nykyisyyden peilissä

Taulukko 6 esittää eri kasvukäyrästäöihin perustuvia arvioita näiden käyrästäöjen -2SD -tason allittavien oppilaiden osuuksista koko maan ja Helsingin kansakouluissa.⁵⁸ Laskelmat perustuvat aina siihen oletukseen, että historiallisen aineiston ja kulloinkin sovellettavan verrokkikäyrän ikä- ja sukupuoliryhmittäinen keskihajonta on sama.⁵⁹ Käyrästäöistä saatujen hajontojen käyttäminen laskelmissa on ongelmallista muun muassa sen vuoksi, että hajonta heijastaa kasvukäyrästäöjen kokoamisen kontekstissa lasten välillä vallinneita ravitsemus- ja terveyseroja, jotka taas liittyvät muun muassa tuloeroihin. Rikkaissa länsimaisissa nyky-yhteiskunnissa erot ovat oletettavasti pienempiä kuin 1910- ja 1930-luvun köyhässä, kehittyvässä Suomessa. Tämän vuoksi hajonnat tulevat luultavasti aliarvioiduiksi, mistä taas seuraa että historiallisissa väestöissä vallinnut köyhyys tulee aliarvioiduksi. 7–9 -vuotiaiden pituuksien hajonnat ovat myös alhaisempia pohjoismaisessa hyvinvointivaltiossa kasvaneiden espoolaislasten kuin 1970-luvun Yhdysvalloissa kasvaneiden, WHO:n aineistona olleiden lasten kohdalla. Laskelmia onkin pidettävä luonteeltaan kokeellisina.

Taulukko 6. -2SD-rajan alittavien kansakoululaisten osuus eri kasvukäyrästöjen mukaan koko maassa ja Helsingissä 1910- ja 1930-luvuilla.

Vuosi	1913–17						1936						
	Koko maa			Helsinki			Koko maa			Helsinki			
	Pojat		Tytöt	Pojat		Tytöt	Pojat		Tytöt	Pojat		Tytöt	
	WHO	FIN	WHO	FIN	WHO	FIN	WHO	FIN	WHO	FIN	WHO	FIN	
7	.17	.42	.14	.34	.16	.39	.15	.35	.09	.26	.08	.22	
8	.24	.53	.24	.47	.25	.55	.24	.48	.12	.33	.12	.29	
9	.22	.51	.28	.49	.19	.47	.24	.44	.13	.37	.17	.34	
10							.33	.48	.15	.37	.21	.35	
11							.39	.51	.18	.38	.32	.44	
12							.42	.54	.24	.41	.34	.46	
13							.38	.54	.40	.53	.36	.52	
14							.40	.63	.53	.65	.27	.48	
N						-	-	-	-	15 362	14 999	995	894

N=mittausten määrä. WHO=WHO:n kasvukäyrästö 2007; FIN=Suomen uudet kasvukäyrät 2010–2011.

Lähteet: Wiiskman 1916; Wiiskman 1920; Tunkelo 1936; Alho 1940; WHO 2007; Uudet kasvukäyrät -aineisto.

Maailman terveysjärjestön kriteereillä aineiston 8–9-vuotiaista kansakoululaista noin neljännes olisi ollut lyhytkasvuisia 1910-luvulla. Uusi suomalainen kasvukäyrä taas tuottaa tuloksen, jonka mukaan jopa puolet ryhmästä olisi alittanut kriittisen rajan. Ryhmien välisten erojen ja trendien suhteen havainnot noudattavat pitkälti senttejä tarkastelemalla saatuja. Lyhytkasvuisten koululaisten arvioidut osuudet laskevat enemmän Helsingissä kuin muualla maassa, kaikkialla voimakkaasti. WHO:n kriteereillä lyhytkasvuisuudesta häviäisi koko maan kansakoululaisten keskuudessa noin puolet. Samana ajanjaksona Helsingissä tyttöjen lyhytkasvuisuus supistui neljäsosaan aikaisemmasta, ja poikien kohdalla 8–9-vuotiaiden lyhytkasvuisuudesta oli jäljellä enää 20–30 %. Uusien kasvukäyrien perusteella lasketut arviot tilanteen paranemisesta ovat hiukan maltillisempia, koko maan kohdalla 30–40 % luokkaa.

Pelkkää Helsinkiä koskevat tiedot (taulukko 7) ovat kasvukäyrillä muunnettuna samansuuntaisia kuin ennenkin. Muutos oli muuta maata nopeampi ja syvempi, ja vuonna 1938 olisi harjoituksen perusteella oltu jo lukemissa, joihin WHO olisi voinut olla miltei tyytyväinen. Tämä ei vaikuta aivan realistiselta 1930-luvun lopun Helsingin ja 1970-luvun lopun USA:n elintasoeron huomioon ottaen, ja viittaa edellä mainittuun ongelmaan keskihajontojen lainaamisessa. Vuoden 1938 helsinkiläisten kansakoululaisten tutkimuksessa raportoidun keskipituuden ero WHO-käyrästä keskipituuteen oli kuitenkin todella vain muutamia senttejä. Tämä voi kertoa myös valikoitumisongelmista Helsinki-otoksessa. Helsinkiläiset kansakoululaispojat olivat jälleen lyhytkasvuisuuden vähenemisessä 1920-luvun puolivälissä koko maata kymmenen vuotta edellä, mutta tyttöjen kehitys oli tässä katsannossa hiukan hitaampaa. Uuden kasvukäyrän perusteella 70–80 % aikaisemmasta lyhytkasvuisuudesta 8–9-vuotiaiden kansakoululaisten keskuudessa Helsingissä olisi hävinnyt 1910-luvun lopulta 1930-luvun lopulle tullessa, WHO:n kriteeristöillä taas noin 80 %. Absoluuttinen köyhyys ja siihen liittyneet fysiologiset vauriot saattoivat vähentyä paljon nopeammin kuin pelkät keskimääräiset kasvuluvut senteissä kertovat.

Taulukko 7. -2SD-rajan alittavien kansakouluisten osuus eri kasvukäyrästöjen mukaan Helsingissä 1910- ja 1930-luvuilla.

Vuosi Ikä	1913-17				1924-26*				1927-34				1938			
	Pojat		Työt		Pojat		Työt		Pojat		Työt		Pojat		Työt	
	WHO	FIN	WHO	FIN	WHO	FIN	WHO	FIN	WHO	FIN	WHO	FIN	WHO	FIN	WHO	FIN
7	.16	.39	.15	.35	.09	.26	.09	.24	.07	.20	.06	.17	.03	.11	.02	.08
8	.25	.55	.24	.48	.13	.35	.18	.38	.07	.23	.08	.21	.03	.12	.05	.14
9	.19	.47	.24	.44	.16	.40	.21	.37	.08	.26	.11	.24	.04	.16	.06	.14
10			.33	.48	.19	.42	.31	.44	.10	.28	.14	.24	.07	.20	.10	.18
11			.39	.51	.20	.38	.48	.60	.14	.31	.19	.29	.09	.22	.15	.23
12			.42	.54	.33	.49	.45	.59	.17	.32	.20	.30	.13	.26	.19	.29
13			.38	.54	.47	.59	.41	.61	.28	.40	.20	.33	.24	.37	.18	.30
14			.40	.63												
N		-		-		7160		6602		5272		5591		3073		3144

N=mittausten määrä. *Mittattu noin 6 kk syntymäpäivän jälkeen. WHO=WHO:n kasvukäyrästä 2007; FIN=Suomen uudet kasvukäyrät 2010-2011. Lähde: Wiikman 1916; Wiikman 1920; Söderström 1926; Ruotsalainen 1934; Ruotsalainen 1940; WHO 2007; Uudet kasvukäyrät -aineisto.

Kun sukupuolittaiset pituudet on suhteutettu tyttöjen ja poikien erilaisiin kasvukäyriin perustuviin normeihin, myös sukupuolierojen mielekäs tarkastelu voi olla mahdollista, toisin kuin pelkkien senttien kohdalla. Kysymys mahdollisesta syrjinnästä ravitsemuksessa ja terveydessä kotitalouksien sisällä ja sen heijastumisesta eri sukupuolta olleiden lasten fysiologiseen pääomaan on tärkeä.⁶⁰ Asiaa arvioitaessa käytetyt kasvukäyrästöt ja niiden erot nousevat kuitenkin ratkaiseviksi.

Jos tyttöjen kasvupyrähdys alkaa hyvinvoivissa verrokkiväestöissä selvästi aiemmin kuin historiallisessa väestössä, johtaa tämä aluksi tyttöjen lyhytkasvuisuusarvion voimakkaaseen nousuun suhteessa poikiin, kunnes poikien kohdalla sama ilmiö toistuu muutamaa ikävuotta myöhemmin. Tämän suuntainen kuvio onkin havaittavissa 10–14-vuotiaiden poikien ja tyttöjen lyhytkasvuisuusarvioiden kohdalla taulukoissa. Siksi sukupuolieroista ei voi tehdä kestäviä päätelmiä esimerkiksi tarkastelemalla vain niitä ikävuosia jolloin verrokin ja historiallisen väestön ero alkaa kasvaa.

Kun keskitytään 7–9-vuotiaisiin, tulokset eivät ole kovin yksikäsitteisiä, eivätkä ainakaan viittaa johdonmukaisesti tyttöjen syrjintään. WHO:n kriteereillä tarkasteltuna tyttöjen ja poikien lyhytkasvuisuusarvioiden keskinäinen suuruusjärjestys vaihtelee väestöittäin ja ikävuosittain, mutta osuudet ovat jatkuvasti lähellä toisiaan. Suomen uusia kasvukäyriä soveltamalla taas syntyy kuva poikien tyttöjä lähes poikkeuksetta yleisemmästä lyhytkasvuisuudesta. Tulokset eivät selvästikään ole vakaita, ja riippuvat olennaisesti verrokin valinnasta. Uudessa kasvukäyrästössä espoolaispoikien ja -tyttöjen pituusero poikien hyväksi on hiukan suurempi ja johdonmukaisempi kuin WHO:n käyrästössä. WHO:n käyrästössä myös tyttöjen pituuden keskihajonta on näillä ikävuosilla selvästi suurempi kuin poikien, kun taas Suomen uudessa käyrästössä ne ovat hyvin lähellä toisiaan 7–8-vuotiailla. Nämä erot ovat matemaattinen syy poikien suurempiin lyhytkasvuisuusarvioihin uusilla suomalaisilla käyrillä mitattuna. Harjoitus osoittaa, etteivät neutraalin, universaalin antropometrisen mittakepin määrittely-yritykset ole riskittömiä tai harmittomia.

Taulukko 8. Oppikoululaisten pituusero kansakoululaisiin eri kasvukäyrästöjen keskihajontoina 1913–1936.

Ikä	Kaupungit 1913–16				Helsinki 1913–17				Helsinki 1923–24*				Koko maa 1936			
	Yhteisk.		Lyseo		Yhteisk.		Lyseo		Oppikoulut		Oppikoulut		Oppikoulut		Oppikoulut	
	Pojat		Työt		Pojat		Työt		Pojat		Työt		Pojat		Työt	
	WHO	FIN	WHO	FIN	WHO	FIN	WHO	FIN	WHO	FIN	WHO	FIN	WHO	FIN	WHO	FIN
10	.70	.75	.56	.61	.87	.92	.67	.71	.21	.23	.85	.90	1.18	1.28	1.01	1.07
11	.52	.55	.27	.28	.87	.85	.72	.71	.43	.46	.70	.68	.82	.87	.97	.96
12	.68	.68	.28	.28	.92	.91	.62	.61	.56	.56	.80	.78	.73	.73	.91	.90
13	.50	.48	.44	.42	.88	.90	.53	.54	.37	.35	.56	.57	.89	.84	.98	1.00
14	.67	.63	.45	.43	1.16	1.26	.79	.85					1.06	1.01	.86	.93
N	-	-	-	-	-	-	-	-	508	391			16 294			14 948

N=oppikoululaisten mittausten määrä.*Huom: verrattu helsinkiläisiin kansakoululaisiin 1924-26.WHO=WHO:n kasvukäyrästä 2007; FIN=Suomen uudet kasvukäyrät 2010–2011.

Lähteet:Wiiskman 1916;Wiiskman 1920;Söderström 1926;Lojander 1927;Tunkelo 1936;WHO 2007;Uudet kasvukäyrät -aineisto.

Menetelmää voidaan soveltaa myös oppi- ja kansakoululaisten välisten erojen uudelleentarkasteluun. Kasvukäyrästöjen perusteella on selvää, että senttien vertailu on sikäli harhaanjohtavaa, että se sivuuttaa sukupuolen ja iän mukaan muuttuvan tavanomaisen hajonnan pituuksissa. Tällöin on vaikeaa tietää, paljonko on lopulta paljon. Jos erot suhteutetaan iän ja sukupuolen mukaisiin keskihajontoihin verrokkikasvukäyrästöissä, muuttuvatko aiemmat havainnot erojen kasvusta ja tyttöjen suuremmasta fysiologisesta epätasa-arvosta eri kouluasteiden välillä? Taulukon 8 perusteella eivät. Keskihajonnoilla jakaminen vaikuttaa potentiaalisesti ikäryhmien ja sukupuolten väliin eroihin, joista jälkimmäiset ovat kiinnostavia. Kumman hyvänsä käyrästö keskihajontoja soveltaen näyttää kuitenkin edelleen siltä, että tyttöjen keskinäiset erot olivat poikien eroja suuremmat.

Lopuksi

Koulumittausten tuottaman antropometrisen aineiston tarkastelu muuttaa kuvaa 1900-luvun alun suomalaisen yhteiskunnan kehityksestä aikana, jolloin moderni koululaitos alkoi laajentua. Inhimillinen pääoma kasvoi klassista Kuznetsin käyrää⁶¹ muistuttavassa epätasaisessa prosessissa, jossa ”modernille sektorille” kaupunkiin jo siirtynyt vähemmistö otti jatkuvaa etumatkaa maaseudulta koulun penkille ponnistaviin uusiin tulokkaisiin. Lasten hidas saapuminen kansakouluihin myös oppivelvollisuuden säätämisen jälkeen, todennäköisesti eräänlaisessa pituusjärjestyksessä ja köyhimmät ja lyhimät viimeisenä, johti koko maan koululaisten pituuden stagnaatioon esimerkiksi helsinkiläisiin verrattuna. Vaikka koulunkäyntiaste nousi voimakkaasti ja oppikoulutuskin alkoi yleistyä, fysiologisen pääoman erot suurenivat kaupunkien ja maaseudun sekä oppi- ja kansakoululaisten välillä. Aikaisempi tutkimus osoittaa tilastollista yhteyttä pituuskasvun, kognitiivisen kyvykkyyden ja koulumenestyksen välillä. Tämä tukee hypoteesia, jonka mukaan myös epätasa-arvo oppimiskyvyssä lisääntyi.

Käytettävissä olevien aineistojen perusteella keskimääräisen kansakoululaisen ja oppikoululaisen välinen pituusero kasvoi 1910-luvun lopulta 1930-luvun lopulle. Samaan aikaan 1930-luvun lamasta alkaen oppikoulujen oppilasaines muuttui taas keskiluokkaisemmaksi, ja 1920-luvulla hiukan kasvanut sosiaalinen liikkuvuus supistui jälleen. Vaikka oppikoululaisia oli huomattavasti aiempaa enemmän, myös fysiologinen etäisyys kansakouluun jääneisiin oli suurempi kuin ennen. Oppikouluihin oli kova kilpailu, ja mahdollisuudet sosiaaliseen kiinniintoon hupenivat monien kohdalla. Erot olivat systemaattisesti suurempia tyttöjen kuin poikien kohdalla, mikä muistutti työmarkkinoita. Oppikoulun käyminen tuotti työelämässä tytöille enemmän kuin pojille suhteessa vaihtoehtoihin, varsinkin työläisperheissä. Jyrkemmän jaon näkyminen jo koululaisten välillä herättää kysymyksiä myös kotitalouksien sisäisten voimavarojen kohdentamisesta. Olivatko erot kotiväen panostuksissakin suuremmat tyttöjen kohdalla, mahdollisesti tulevia tulovirtoja ennakkoiden?

Moderneja kasvukäyrästäjä soveltaen voi arvioida, että vielä 1910-luvulla erittäin huomattava osa – verrokista riippuen neljännes tai jopa puolet – kansakoululaisista oli ensimmäisillä luokilla niin lyhyitä, että sitä pidettäisiin nykyään intervention arvoisena. Tämä heijasti terveydellisiä ja taloudellisia oloja, joiden vaurioittama fysiologinen pääoma muodosti todennäköisesti jo rakenteellisenkin esteen koulumenestykselle, ja teki oppikoulujen pääsykokeista monille kaukaisen kangastuksen. Tasoarviosta riippumatta absoluuttinen köyhyys väheni kuitenkin huomattavasti jo 1930-luvun lopulle tultaessa, ja suorastaan romahti Helsingissä. Kansakoululaisten keskuudessa lyhytkasvuisuuden yleisyydessä ei ollut selvää sukupuolieroa, ainakaan tyttöjen vahingoksi. Laskelmat ovat kuitenkin tässä suhteessa herkkiä verrokkikäyrästäön valinnalle.

Antropometria tarjoaa yhden esimerkin siitä, miten laajasti ymmärretyin inhimillisen pääoman tutkimus on lisännyt tietämystä yhä uusista tavoista, joilla erot hyvinvoinnin monissa ulottuvuuksissa ovat heijastuneet myös kognitiivisiin kykyihin ja koulutustulemiin. Lasten koemenestykseen ovat vaikuttaneet muun muassa varhainen stimulaatio, lapsuudenaikainen sairastavuus, tietynlaiset ilmansaas-

teet sekä altistuminen ilmakehässä tehtyjen ydinkokeiden radioaktiiviselle säteilylle.⁶² Joidenkin mielestä paljon on myös geeneissä. Ns. epigenetiikka on kuitenkin osoittanut geenien kriittisen vuorovaikutuksen ympäristö- ja stressitekijöiden kanssa jo raskauden aikana, ja jopa ylisukupolvisesti.⁶³

Yhteiskuntapolitiikan näkökulmasta tuloksia voi tulkita niin, että pelkkä muodollinen koulutusväylien avaaminen kaikille ei riitä, vaan on tehtävä työtä samanaikaisesti joka rintamalla – myös ja erityisesti taloudellisen pääoman tasa-arvoisemmaksi jakamiseksi, koska köyhyys on keskeinen syy useisiin muihin ongelmiin. Äidit ja lapset on ruokittava ja heidän terveydestään on huolehdittava ennen lasten patistamista kouluun. Tämä problematiikka on edelleen ajankoh- taista kehittyvissä maissa.

Toisaalta koko meritokratian lupaukseen voi suhtautua epäilevämm- in. Taloushistorian häirikkö Gregory Clark on päätenyt esittämään, että tiettyjen sukujen vuosisatainen menestys on todennäköisesti geneettistä. Tästä kuitenkin seuraa, ettei ”yksilöllisistä” saavutuksista ole mielekästä ”palkita” tavoilla jotka lisäävät epätasa-arvoa entises- tään. Clark nostaakin hieman yllättäen taloudellisia resursseja, kuten tuloja, voimakkaasti tasaavat pohjoismaiset hyvinvointivaltiot esi- merkiksi järkevistä yhteiskunnista.⁶⁴ Mahdollisuuksien epätasa-arvon jatkuvasti uusia päitä kasvattavaa Hydraa tuntuu olevan mahdotonta kukistaa siten, että kilpailu yhdeltä viivalta meritokraattisessa koulu- tusjärjestelmässä ratkaisisi yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden ongelman. Jos yhä suurempi osa siitä, mihin koulussa ja työelämässä pystytään, osoittautuuakin kotoa tai ympäristöstä saaduksi, taloudel- lisen pääoman jakaminen puolustaa paikkaansa.

Lähdeviitteet

- 1 Keskustelua on käyty muun muassa Thomas Piketty'n teokseen *Capital in the Twenty-First Century* (2014) liittyen. Kriitikoiden mielestä Piketty ei ole huomioinut inhimillisen pääoman mahdollisuuksia tasa-arvon edistämises- sä. Piketty kuitenkin käsittelee asiaa kirjassaan useaan otteeseen, ja toteaa, että vaikka inhimillinen pääoma on ollut merkittävin historiallinen tekijä tu- loerojen vähentämisessä, hänen aineistonsa eivät tue oletusta siitä että se riit- täisi murtamaan talouden rakenteisiin perustuvan eriarvoistumiskehityksen. Mm. Stilwell 2014; Brooks 2014; Vrt. Piketty 2014, 20–21, 42, 304–306.
- 2 Esim. Kaarninen 2011, 420; Männistö 2011; Kaarninen 1995, 151.
- 3 Esim. Kaarninen 1995, 148–185; Ks. Selinin artikkeli tässä kirjassa.
- 4 Esim. Saaritsa & Kaihovaara 2016; Kaarninen 1995, 195–228.
- 5 Fogel 2012, luku 4, erit. 92–95.
- 6 Esim. Wilskman 1916, 21.
- 7 Aliravittu ihminen myös sairastuu helpommin. Floud, Fogel, Harris & Hong 2011, 41–43; Fogel 2004, 44–46.
- 8 Fogel 2012, 7–8.
- 9 WHO Multicenter Growth Reference Study Group 2006.
- 10 Fogel 2004, 13, 34–39; esim. Szreter 1988. Uudempi tutkimus on arvioinut eräissä kehittyvissä talouksissa eläneissä väestöissä, esimerkiksi iranilaisten miesten ja eteläkorealaisten naisten kohdalla, tapahtuneen jopa 20 sentti- metrin harppauksia keskipituudessa aikavälillä 1896–1996. Saharan etelä- puolisen Afrikan maissa taas on esiintynyt stagnaatiota ja taantumia, ja ko- konaiskuva on talouskasvun tapaan paremminkin hyvinvoinnin eriytymistä kuin yhdentymistä heijastava. NCD Risk Factor Collaboration 2016.
- 11 Case & Paxson 2008; Barker, Eriksson, Forsén & Osmond 2005; Schick 2011; Adair et al. 2013.
- 12 Bleakley et al. 2013.
- 13 Esim. Case & Paxson 2008, 506–508.
- 14 Olkkola 2015, 94–95.
- 15 Bleakley 2007.
- 16 Parman 2015.
- 17 Olkkola 2015.
- 18 Goldin & Katz 2008, 22–28.
- 19 Vrt. Fogel 2004, 43–49; Floud, Fogel, Harris & Hong 2011, 290–295.
- 20 Tuomaala 2011, 102–105; Mikkola 2006; Jäntti, Vartiainen & Saari 2006, 31.
- 21 Rahikainen 2011, 371–372.

- 22 Ks Rahikainen 2011, 377, alaviite 5.
- 23 Kaihovaara 2011, 47.
- 24 Bruttokoulunkäyntiaste (*gross enrolment ratio*) suhteuttaa oppilasmäärän kansallisen koulutusjärjestelmän mukaiseen ikäryhmään, muttei huomioi mahdollisten ala- tai yläikäisten oppilaiden mukanaoloa. Oppilasmäärissä eivät kuitenkaan ole mukana kansakoulujen jatkoloukkien oppilaat. Benavot & Riddle 1988, 195.
- 25 Kaarninen 1995, 183–184; valmistavista kouluista esim. Kaihovaara 2011, 45, 47, alav. 218, 48. Vuonna 1928 valmistavista kouluista tuli vajaa 16 % oppikoulun aloittajista ja kotiopetuksesta tai muualta vajaa 5 %. Näiden kansakoulun ulkopuolisten eliittiväylien osuus koko ikäluokasta olisi siis ollut pari kolme prosenttia.
- 26 Kaarninen 2011, 409.
- 27 Strömberg 2011, 137–18.
- 28 Saaritsa & Kaihovaara 2016, 60–62.
- 29 Saaritsa & Kaihovaara 2016, 80–82.
- 30 Esimerkiksi ”kotitalouksien päiden” ammattien perustella tehdyllä jaotuksella teollisuuden ja käsityön piiriin on koko väestöstä luokiteltu 11,8 % vuonna 1920, 12,8 % vuonna 1930 ja 15,1 % vuonna 1940. Rakennustoiminta ja sekatyömiehet lisätynä osuudet samoille vuosille olivat 17,2 %, 20,3 % ja 23,2 %. Osuuksien kasvunopeudet 1920-luvulla olivat hitaampia kuin ”työläisten” lasten osuuden kasvunopeus oppikoululaisista, kun taas 1930-luvulla ne liikkuvat päinvastaisiin suuntiin ja näin laskien ryhmän osallisuus oppikoulutukseen kääntyy selvään laskuun (vrt. Nevalan artikkeli tässä kirjassa). Tilastokeskus 1979, 5–10, 330.
- 31 Saaritsa & Kaihovaara 2016.
- 32 Komiteamietintö 1935:12, Ylioppilastulvan vastustamiskomitean mietintö.
- 33 Ivar Wilskman ilmoittaa tutkimuksensa eri osissa ajankohdaksi joko 1913 (Wilskman 1920, 3) tai 1914 (Wilskman 1916, 7).
- 34 Tunkelo 1936, 36.
- 35 Wilskman 1916, 21.
- 36 Tutkimuksen poikia koskeva osa ilmestyi vuonna 1916 ja tyttöjä koskeva, tammikuussa 1918 valmistunut mutta sisällissodan vuoksi viivästynyt osa vuonna 1920. Wilskman 1916; Wilskman 1920.
- 37 Wilskman 1916; otantamenetelmien historiasta ja soveltamisesta Suomessa ks. Saaritsa 2016a.
- 38 Wilskman 1916, 7–10.
- 39 Wilskman 1920, 6–9, 15.
- 40 Saaritsa & Kaihovaara 2016, 62–64.
- 41 Söderström 1926; Lojander 1927; Ruotsalainen 1934; Ruotsalainen 1940; Alho 1940.

- 42 Tunkelo 1936.
- 43 Ruotsalainen 1934, 955–956.
- 44 A'Hearn, Peracchi & Vecchi 2009.
- 45 Floud, Fogel, Harris & Hong 2011, 290–295.
- 46 Alho 1940, 445.
- 47 Tunkelo 1936, 38.
- 48 Saaritsa & Kaihovaara 2016.
- 49 Esim. Roikonen 2015, 93–94.
- 50 Alho 1940; Peltola 2008, 85–90.
- 51 Esim. Fogel 2004, 43–49, 59; Floud, Fogel, Harris & Hong 2011, 235–240, 290–295.
- 52 Fogel 2004, 49.
- 53 A'Hearn, Peracchi & Vecchi 2009, 1–2.
- 54 de Onis et al. 2012.
- 55 Butte et al. 2007.
- 56 Kiitokset Antti Saarelle aineiston käyttöön saamisesta. <http://kasvukayrat.fi/>.
- 57 Floud, Fogel, Harris & Hong 2011, 15–41.
- 58 Nykyinen Suomessa sovellettava kasvuseularaja on $-2.7SD$, mutta jäljempänä on sovellettu kansainvälistä $-2SD$:tä.
- 59 Kasvukäyrästöjen indikaattorit ovat sinänsä hyvin tarkkoja, ja sekä pituudet että hajonnat on annettu kuukauden tarkkuudella kummallekin sukupuolelle. Kasvuiässä pituus muuttuu merkittävästi jo yhden vuoden sisällä. Vertailukohdiksi on valittu mahdollisimman tarkkaan historiallisen aineiston mittausajankohtaa vastaavat arvot.
- 60 Saaritsa 2016b.
- 61 Kuznets 1955.
- 62 Hsin 2008; Parman 2015; Black et al. 2013; Nilsson 2009.
- 63 Olkkola 2015, 8–9.
- 64 Clark 2014, 15.

Lähteet ja kirjallisuus

Painetut lähteet

- Alho, Ensio (1940): Huomioita koulunuorison kasvusuhteista. *Duodecim* 56 (11), 434-470.
- Komiteamietintö 1935:12, Ylioppilastulvan vastustamiskomitean mietintö.
- Lojander, W. (1927): Tutkimuksia Helsingin oppikoulujen oppilaista. *Duodecim* 43 (5), 508-529.
- Ruotsalainen, Armas (1934): Suomalaisten kansakoululasten pituus- ja painosuhteista. *Duodecim* 50 (10), 944-964.
- Ruotsalainen, Armas (1940): Helsingin suomenkielisten kansakoululaisten kasvusuhteista. *Duodecim* 56(1), 20-28.
- Suomen Virallinen Tilasto (SVT) IX. Oppikoulut.
- Suomen Virallinen Tilasto (SVT) VI. Väestötilasto
- Söderström, Hj. (1926): Helsingin suomenkielisten kansakoululaisten paino ja pituus. *Duodecim* 42 (12), 971-992.
- Tilastokeskus (1979): *Väestön elinkeino: Väestö elinkeinon mukaan kunnittain vuosina 1880-1975*. Tilastollisia tiedonantoja N:o 63. Tilastokeskus, Helsinki.
- Tunkelo, A. (1936): Koulunuorison keskipituus ja -paino. Tilastokatsauksia 9/1936. Tilastollinen päätoimisto, Helsinki.
- Wilskman, Ivar (1916): *Tilastollisia tietoja Suomen koulunuorison ruumiillisesta kehityksestä. 1, Poikien kasvutilastoa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Wilskman, Ivar (1920): *Tilastollisia tietoja Suomen koulunuorison ruumiillisesta kehityksestä. 2, Tyttöjen ja naisten kasvutilastoa*. Otava, Helsinki.

Sähköiset aineistot

- WHO (2007): Growth reference data for 5–19 years. WHO reference 2007. <http://www.who.int/growthref/en/>.
- Uudet kasvukäyrät -sivusto. <http://kasvukayrat.fi/>
- Uudet kasvukäyrät -aineisto, Itä-Suomen yliopiston Kasvututkimusryhmä/LT Antti Saari. SPSS-tiedosto.

Kirjallisuus

- A'Hearn, Brian, Peracchi, Franco & Vecchi, Giovanni (2009): Height and the normal distribution: Evidence from Italian military data. *Demography* 46 (1), 1–25.
- Adair, Linda S. et al. (2013): Associations of linear growth and relative weight gain during early life with adult health and human capital in countries of

- low and middle income: findings from five birth cohort studies. *Lancet* 382, 525–534.
- Barker, DJP, Eriksson, JG, Forsén, T & Osmond, C (2005): Infant growth and income 50 years later. *Archives of Disease in Childhood* 90, 272–273.
- Benavot, Aaron & Phyllis, Riddle (1988): The Expansion of Primary Education, 1870–1940: Trends and Issues. *Sociology of Education* 61:3, 191–210.
- Black, S. E., Büttikofer, A., Devereux, P. J., & Salvanes, K. G. (2013): *This Is Only a Test? Long-Run Impacts of Prenatal Exposure to Radioactive Fallout*. National Bureau of Economic Research. No. w18987. <http://www.nber.org/papers/w18987>.
- Bleakley, Hoyt (2007): Disease and Development: Evidence from Hookworm Eradication in the American South. *The Quarterly Journal of Economics* 122:1, 73–117.
- Bleakley, Hoyt, Costa, Dora & Adriana, Lleras-Muney (2013): *Health, education and income in the United States, 1820-2000*. http://www.econ.ucla.edu/costa/CG_conference-submission_revision_v8.pdf. Haettu 27.5.2015.
- Brooks, David (2014): The Piketty Phenomenon. *The New York Times* 24.4.2014. http://www.nytimes.com/2014/04/25/opinion/brooks-the-piketty-phenomenon.html?_r=0. Haettu 8.8.2016.
- Butte et al. (2007): Evaluation of the Feasibility of International Growth Standards for School-Aged Children and Adolescents. *The Journal of Nutrition* 137 (1), 153–157.
- Case, Anne & Paxson, Christina (2008): Stature and Status: Height, Ability and Labor Market Outcomes. *Journal of Political Economy* 166 (3), 499–532.
- Clark, Gregory (2014): *The Son Also Rises: Surnames and the History of Social Mobility*. Princeton University Press, Princeton.
- de Onis, Mercedes et al. (2012): Worldwide implementation of the WHO Child Growth Standards. *Public Health Nutrition* 15 (9), 1603–1610.
- Floud, Roderick, Fogel, Robert, Harris, Bernard & Hong, Sok Chul (2011): *The Changing Body. Health, Nutrition, and Human Development in the Western World since 1700*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Fogel, Robert (2004): *The Escape from Hunger and Premature Death, 1700–2100. Europe, America and the Third World*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Fogel, Robert (2012): *Explaining Long-Term Trends in Health and Longevity*. Cambridge University Press, New York.
- Goldin, Claudia & Katz, Lawrence F. (2008): *The Race between Education and Technology*. Harvard University Press, Cambridge, MA
- Hsin, Amy (2008): *Parenting, Investments in Children, and the Social Reproduction of Skills and Status*. Julkaisematon sosiologian väitöskirja, University of California Los Angeles.

- Jäntti, Markus & Saari, Juho & Vartianen, Juhana (2006): *Growth and Equity in Finland*. WIDER Discussion Paper 2006/6.
- Kaarinen, Mervi (1995): *Nykyajan tytöt: Koulutus, luokka ja sukupuoli 1920- ja 1930-luvun Suomessa*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Kaarinen, Mervi (2011) Oppikoulu yhteiskunnan rakentajana. Teoksessa Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.), *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, , 405–429.
- Kaihovaara, Antti (2011): *Kotitalouksien sisäinen resurssienjako, työmarkkinat ja sukupuullittuneet investoinnit lasten inhimilliseen pääomaan 1920-luvun Suomessa*. Talous- ja sosiaalishistorian julkaisematon pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, Valtiotieteellinen tiedekunta, Poliitiikan ja talouden tutkimuksen laitos.
- Kuznets, Simon (1955): Economic Growth and Income Inequality. *American Economic Review* XLV (1), 1–28.
- Männistö, Jyrki (2011): Ylioppilastulvaa pelätty Suomessa yli sata vuotta. Teoksessa Kauranne, Jouko et al. (toim.), *Koulutus yhteiskunnallisen muutoksen airueena*. Suomen Kouluhistoriallisen Seuran vuosikirja 2011. Suomen Kouluhistoriallinen Seura, Helsinki. http://www.kasvhistseura.fi/site/?lan=1&page_id=37.
- Mikkola, Kati (2006): Modernisaation vastavirrassa: uutuuksien vastustuksen syitä ja keinoja modernisoituvassa Suomessa. Teoksessa Hilikka Helsti, Laura Stark & Saara Tuomaala (toim.), *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 169–212.
- NCD Risk Factor Collaboration (2016): A century of trends in adult human height. *eLife Epidemiology and Global Health* 2016. DOI: 10.7554/eLife.13410.
- Nilsson, J. P. (2009): *The Long-term Effects of Early Childhood Lead Exposure: Evidence from the Phase-out of Leaded Gasoline*. IFAU – The Institute for Evaluation of Labour Market and Education Policy. <http://www.ifau.se/sv/Forskning/Publicationer/Dissertation-series/2009/Essays-on-social-interactions-and-the-long-term-effects-of-early-life-conditions/>.
- Olkkola, Maarit (2015): *Poor Cognition – Early-life Socioeconomic Status and Cognitive Abilities in Adulthood. The Helsinki Birth Cohort Study 1934–1939*. Talous- ja sosiaalishistorian julkaisematon pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, Valtiotieteellinen tiedekunta, Poliitiikan ja talouden tutkimuksen laitos.
- Parman, John (2015): Childhood Health and Human Capital: New Evidence from Genetic Brothers in Arms. *The Journal of Economic History* 75:1, 30–64.
- Peltola, Jarmo (2008): *Lama, pula ja työttömyys: Tamperealaisperheiden toimeentulo 1928–1938. 1930-luvun lama teollisuuskaupungissa II*. Tampere University Press, Tampere.

- Piketty, Thomas (2014): *Capital in the Twenty-First Century*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Rahikainen, Marjatta (2011): Kansakoulun vuosisata 1866–1966 tilastojen valossa. Teoksessa Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.), *Valistus ja koulunpenkki – Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 370–379.
- Roikonen, Petri (2015): *Suomen tuloerot aikavälillä 1865–1913. Tulojakauman, gini-kertoimen ja tulo-osuuksien kehitys*. Talous- ja sosiaalishistorian julkaisematon pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto, Valtiotieteellinen tiedekunta, Poliitiikan ja talouden tutkimuksen laitos.
- Saaritsa, Sakari (2016a): ”Data to Die For”? Finnish Historical Household Budgets. Painossa, *Rivista di Storia Economica* 32 (2).
- Saaritsa, Sakari (2016b): *Forever gender equal and child friendly? Intrahousehold allocations to health in Finland before the welfare state*. Artikkelikäsikirjoitus.
- Saaritsa, Sakari & Kaihovaara, Antti (2016): Good for girls or bad for boys? Schooling, social inequality and intrahousehold allocation in early twentieth century Finland. *Cliometrica* 10, 55–98.
- Schick, Andreas Michael (2011): *Height, Human Capital and Economic Growth*. Taloustieteen julkaisematon väitöskirja. Ohio State University, Graduate Program in Economics. http://rave.ohiolink.edu/etdc/view?acc_num=osu1306273610.
- Stilwell, Victoria (2014): Inequality Piketty Doesn't Examine Is U.S. Human Capital. *Bloomberg* 15.7.2014. <http://www.bloomberg.com/news/articles/2014-07-15/the-inequality-piketty-didn-t-examine-it-starts-in-womb-in-u-s->. Haettu 8.8.2016.
- Strömberg, John (2011): Oppikoulun laajentuminen ja yhtenäistyminen. Teoksessa Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.), *Valistus ja koulunpenkki – Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 120–140.
- Szreter, Simon (1988): The Importance of Social Intervention in Britain's Mortality Decline c. 1850–1914: A Re-interpretation of the Role of Public Health. *Social History of Medicine* 1, 1–38.
- Tuomaala, Saara (2011): Kamppailu yhteisestä koulusta ja oppivelvollisuudesta. Teoksessa Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.), *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 95–110.
- WHO Multicenter Growth Reference Study Group (2006): *WHO Child Growth Standards: Length/height-for-age, weight-for-age, weight-for length, weight-for-height and body mass index-for-age: methods and development*. World Health Organization, Geneva.

Oikea työnilo on arvokkainta elämässä: Ammatinvalinnanoppikirjat ammattitaitoisia työntekijöitä ja kunnollisia kansalaisia kasvattamassa 1950–60-luvulla

Koulutustason jatkuva ja huomattava nousu oli yksi 1900-luvun Suomea voimakkaasti leimanneita ja muokanneita piirteitä. Yhdessä elinkeinorakenteen muutoksen kanssa koulutus avasi yksilöille sosiaalisen nousun mahdollisuuksia.¹ Kaikki eivät kuitenkaan voineet tai halunneet tarttua koulutusmahdollisuuksien laajenemiseen. Rinnakkaiskoulujärjestelmä jakoi noin 11-vuotiaat lapset kahteen ryhmään, oppikoululaisiin ja kansakoululaisiin, säädellen heidän myöhempiä valinnanmahdollisuuksiaan ja koko elämäntulkuaan. Lasten vanhempien ja perhetaustan vaikutus tässä nuorena tapahtuneessa jaossa oli suuri.

Koulutuksen yleistymisen ja yhteiskunnan kiihtyvän modernisoinnin myötä alettiin nähdä tarpeellisuutta tarjota kouluaan päättävälle nuorille neuvontaa ja opastusta heidän valintojensa tueksi. Nuoret ja heidän perheensä tarvitsivat tietoa koulutusvaihtoehdoista, ja nuoria haluttiin rohkaista hankkimaan ammatillista koulutusta. Vaikka töitä oli tarjolla suoraan koulun penkiltä työelämään siirtyvälle, ammattitaidon merkitys oli voimakkaasti kasvamassa. Ammatinvalinnanohjaus kehittyi vastaukseksi tähän. Tässä artikkelissa esittelen ja analysoin kansakoulu- ja keskikoulunuorille² kouluissa annettua ammatinvalinnanohjausta siinä käytettyjen oppikirjojen avulla. Tutkimani oppikirjat on julkaistu 1940-luvun lopun ja 1970-luvun alun välisenä aikana, jolloin nuorten ammatinvalinnanohjaukseen alettiin kiinnittää ensimmäistä kertaa huomiota järjestelmällisesti.

Artikkelissa tarkastelen sitä, miten oppikirjat neuvoivat nuorta ammatinvalintaan suhtautumisessa. Mitä tekijöitä tämän piti ottaa

huomioon valintaa tehdessään? Miten kansakoululaisille ja keskikoulua päättävillä suunnatut kirjat erosivat toisistaan? Entä suhtautuivatko kirjat samalla tavoin tyttöjen ja poikien valintatilanteeseen? Aikarajaus liittyy myös siihen, että vuosikymmenet olivat rinnakkaiskoulujärjestelmän viimeisiä ja keskustelu koulujärjestelmäuudistuksesta kävi kuumana. Eduskunta sääti niin sanotun peruskoulun puitelain vuonna 1968, ja yhtenäiskoulujärjestelmään siirtyminen aloitettiin Pohjois-Suomesta vuonna 1972.

Ammatinvalinnanohjauksen toimijat ja kiistakysymykset

Teollisuuden, tuotantoteknologian ja palveluelinkeinojen nopea kehitys lisäsivät työntekijöihin kohdistuvia ammattitaitovaatimuksia, mikä synnytti kouluun päättävien nuorten opastamiselle sosiaalisen tilauksen ennen kaikkea kaupungeissa jo 1900-luvun alussa. Nuoria ei haluttu jättää pelkästään perheenjäsenten ja tuttavapiirin varaan.³ Ammatinvalinnanohjaus mainittiin vuoden 1936 työnvälityslaisissa, joka erotti työttömyyshuollon ja työnvälityksen toisistaan ”oikea ihminen oikealle paikalle” -periaatteeseen perustuen. Työpaikkoja ei enää osoitettu mekaanisesti hakijoiden ilmoittautumisjärjestyksessä, vaan työnhakijoiden kykyihin ja työpaikkojen vaatimuksiin sekä näiden vastaavuuteen alettiin kiinnittää aiempaa enemmän huomiota.⁴

Ohjaustoiminta aloitettiin ensimmäisenä Helsingissä, jonka työnvälitystoimistoon perustettiin alle 18-vuotiaiden palvelemiseen keskittynyt nuorisosoasto vuonna 1937. Varsinaisesti toiminta käynnistyi pääkaupungissa kaksi vuotta myöhemmin psykologin palkkaamisen myötä. Kriisivuodet jarruttivat neuvonnan kehittämistä, mutta työvoimapula ja erityisesti puute ammattitaitoisista työntekijöistä korostivat sen tarvetta. Alustavista suunnitelmista huolimatta ammatinvalinnanohjaus jäi ilman selvää valtiollisen tason ohjausta ja kuntien oman aloitteellisuuden varaan 1950-luvun jälkipuoliskolle asti.⁵ Esimerkiksi Helsingissä kaupunginhallitus asetti ammatinvalintakomitean, joka kokoontui vuosina 1941–45 tehtäväänään ”harkita ja ehdottaa toimenpiteitä ammatinvalinnan

ohjauksen kehittämiseksi ja laajentamiseksi jo aloitetulta pohjalta, erityisesti pitäen aluksi silmällä kansakoulusta pääsevän nuorison tarpeita.”⁶ Työnvälitystoimiston nuoriso-osasto toteutti komitean suunnitelmat ja jatkoi neuvonnan kehittämistä 1940-luvun lopulta lähtien. Niin sanotut yhdysopettajat pitivät koulujen ammatinvalinnanohjaustunteja varsinaisesti opettamansa aineen tai aineiden lisäksi, ja nuoriso-osaston ammatinvalinnanohjaajat antoivat nuorille henkilökohtaista opastusta.⁷

Sekä työvoimaa että amatillista koulutusta koskeva hallinto olivat hajallaan useissa ministeriöissä, ja ammatinvalinnanohjauksen valtakunnallista järjestämistä vaikeutti erimielisyys siitä, tulisiko sen sijaita opetustoimen vai työnvälityksen yhteydessä. Sijoittamiskiista ilmensi perustavanlaatuisia näkemyseroja: oliko tarkoituksena auttaa yksilöä rakentamaan mahdollisimman sopiva ja mieluinen tulevaisuus, vai oliko päämääränä edistää työvoiman kohdentumista työmarkkinoiden ja koko yhteiskunnan kannalta mahdollisimman hyödyllisesti? Porvarillisten puolueiden edustajat korostivat ohjauksen yksilökeskeisyyttä ja halusivat sen opetustoimen yhteyteen, jotta se ei kutistuisi työnvälitykseksi. He pelkäsivät, että työmarkkinajärjestöt voisivat ajaa omia etujaan ammatinvalinnanohjauksen kautta. Toiset vetosivat muiden Pohjoismaiden esimerkkiin – niissä toiminta oli osa työvoimahallintoa. Työvoimaviranomaiset pystyisivät kouluja paremmin seuraamaan neuvonnan ja työpaikkavälitysten onnistumista, mikä myös oli yksilön kannalta tärkeää. Eduskunnassa SKDL:n edustajat ihmettelivät pitkäksi venynyttä sijoittamiskiistaa. Työttömyys herätti 1950-luvun viime vuosina huolta, ja kansandemokraattien mukaan tärkeintä oli luoda työpaikkoja nuorille – olivathan suuret ikäluokatkin pian astumassa työmarkkinoille.⁸

Sijoituskiistan venyessä ammatinvalinnanohjaus levisi pääkaupungin ulkopuolelle. Esimerkiksi Tampereella se aloitettiin vuonna 1950, Hyvinkäällä 1953 ja Turussa 1954. Kaupunkilaisista kolme neljäsosaa ja kauppalaisista asuvista lähes viidennes asui 1950-luvun lopulla sellaisessa kunnassa, jossa ohjausta oli saatavilla, mutta vastaava osuus maalaiskunnissa asuvien kohdalla oli vain muutama prosentti.⁹ Eduskuntakeskusteluissa nousi esiin myös kaupungin ja maaseudun

vastakkainasettelu sekä maaltamuuton vastustus. Ammatinvalinnanohjauksen pelättiin kiihdyttävän ei-toivottua maaltapakoa, ja eräs kokoomuksen kansanedustaja esitti, että ”ammatinvalinnanohjauksen eräänä pyrkimyksenä on imeä maaseudulta paras ja lahjakkain aines asutuskeskukset teollisuuselämän palvelukseen ja tällä tavoin vaikeuttaa maaseudun suotuisaa kehittymistä edelleen.”¹⁰

Ammatinvalinnanoppikirjat suhtautuivat puolestaan maaltamuuttoon kahtiajakoisesti ajasta ja kohderyhmästä riippuen. Varhaisimmat julkaisut, jotka oli suunnattu kansakoululaisille, varoittelivat nuoria kaupunkien vaaroista ja elämisen kalleudesta. Myöhemmät kansakoululaisille suunnatut kirjat kehottivat nuoria ottamaan ensisijaisesti selvää kotiseudun tarjoamista mahdollisuuksista, mutta toivat esiin, ettei kotiseutu aina pystynyt tarjoamaan kunnollisia työ- ja elinmahdollisuuksia.¹¹ Ne kuitenkin muistuttivat, että ”elämä ja ammattien maailma ovat tavattomasti muuttuneen sitten isoisan lapsuuden”.¹² Keskikoululaisten oppikirjat totesivat 1950-luvun alusta lähtien selväsanaisesti maa- ja metsätalouden uuden työvoiman – etenkin ammattitaitoisen sellaisen – tarpeen olevan suhteessa huomattavasti pienempi kuin sen osuus senhetkisestä ammatissa toimivasta väestöstä.¹³

Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriöön perustettiin vuonna 1956 ammatinvalinnanohjaustoimisto, jonka tehtäväksi annettiin asiaa koskevan lain valmistelu sekä ohjaustyön käytännön suunnittelu ja ohjaushenkilöstön koulutus. Aikaisempi valtakunnallisen toimijan puute korosti Helsingin kaupungin työnvälitystoimiston hankkimaa kokemusta suunnittelevana ja kehittävänä yksikkönä. Ministeriön toimiston päälliköksi palkattiin Helsingin työnvälitystoimiston nuorisosaastoa johtanut Wolmar Mattlar, jolla on todettu olleen suurin vaikutus toimintaperiaatteiden suunnittelussa.¹⁴ Työnvälitys ja ammatinvalinnanohjaus valtiollistettiin vuoden 1961 alussa, ja ne laajenivat vähitellen tavoittamaan myös maalaiskuntien nuoria uusien toimipisteiden perustamisen ja aiempien toimistojen toiminta-alueiden laajentamisen myötä.¹⁵

Taulukko 1. Artikkelin lähteinä käytetyt ammatinvalinnanoppikirjat ja -oppaat¹⁸

	Julkaisija	Tekijä(t)	Nimi	Painovuosi	Muita painovuosia
YLEISET	Otava	Oksanen, Niko & Kiviranta, Eero	Mitä meistä tulee? Nuorten elämänuran valinnan opas	1947	1956
	Hki avk	Mattlar, Wolmar (toim.)	Valitsemmme ammattia: Lyhyt opas kansakoulun 7. ja 8. luokan oppilaille	1949	1953, 1956
KANSAKOULLAISET	KulkM av	Hiisjö, Ossi & Luoma, Matti (et al.)	Omalle uralle: Kansalaiskoulun ammatinvalinnan oppikirja	1958	1964, 1965, 1966
	WSOY	Kaartinen, Antti & Sillanpää, Heikki	Nuorten ammatinvalinta	1967	
	TVM av	Susi, Heimo et al.	Kansalaiskoulun ammatinvalinnan oppikirja: Omalle uralle	1967	1971, 1972
	Hki avk	Mattlar, Wolmar (toim.)	Keskikoululaisen ammatinvalinta	1950	1952, 1954, 1956, 1957
KESKIKOULLAISET	KulkM av	Kiuru, Veikko	Keskikoululaisen ammatinvalinta	1958	1959, 1960, 1961, 1962, 1963, 1964, 1965, 1966
	KulkM av (1968), TVM av (1971, 1972)	Venna, Yrjö	Mihin ammattiin? Ammatinvalinta- tietoutta keskikoululaisille.	1968	1971, 1972

AmmatINVALINNANOPPikirjat

Artikkelin tärkein lähdemateriaali ovat ammatinvalinnanohjauksessa käytetyt kouluhallituksen hyväksymät oppikirjat. Oppikirjojen lisäksi ammatinvalintaa käsitteleviä oppaita julkaisivat kaupalliset kustantajat sekä muutamat yhdistykset, kuten Pellervo-seura ja Kotikasvatusyhdistys.¹⁶

Taulukossa 1. esitellyt oppikirjat olivat yleisluontoisia, eikä niitä oltu suunnattu tietyllä maantieteellisellä alueella asuville tai tietyistä alasta kiinnostuneelle. Poimimani teokset käsittelevät ammatinvalintaa laajana kysymyksenä, ja niiden tarkoitus oli valmistaa nuorta sitä varten. Tämän tyyppisten kirjojen lisäksi julkaistiin myös niin sanottuja ammattioppaita, jotka keskittyivät tietyn ammattialan esittelyyn, ja opaskirjoja, joissa valotettiin eri koulutusvaihtoehtoja.¹⁷

AmmatINVALINNANOPPikirjoissa oli paljon jatkuvuutta. Varhaisimpiin julkaisuihin otettiin mallia Ruotsista. Esimerkiksi vuonna 1949 ensimmäistä kertaa ilmestyneen *Valitsemme ammattia* -teoksen esipuheen mukaan kirja seurasi ”suurin piirtein vastaavaa ruotsalaista teosta ’Att välja yrke’”.¹⁹ Tuosta Ruotsin työmarkkinahallituksen vuodesta 1942 julkaisemasta kirjasta otettiin tasaisin väliajoin uudistettuja painoksia 1960-luvun puoliväliin asti.²⁰ Myös Suomessa monista kirjoista otettiin painoksia lähes vuosittain, eikä julkaisuihin tehty merkittäviä muutoksia painosten välillä. Esimerkiksi aluksi Helsingin ammatinvalintakomitean ja vuodesta 1958 lähtien ministeriön ammatinvalinnanohjaustoimiston julkaisema *Keskikoululaisen ammatinvalinta* erosivat toisistaan lähinnä siten, että jälkimmäisestä jätettiin pois eri ammattialojen tarkat kuvaukset ja koulutustiedot. Lisäksi kirjan kuvituksessa aluksi suhteellisen harvassa olleet valokuvat vaihtuivat piirroksiin, joita oli lähes joka aukeamalla. Tämä teki kirjasta kevyemmän ja vähemmän lukukirjamaisemman.²¹

Kululaitosten ja yleisten töiden ministeriön ammatinvalinnanohjaustoimiston perustamisen (1956) jälkeen kansa- ja keskikoululaisille suunnatuissa kirjoissa voi havaita rinnakkaisuutta. Vaikka tekijät olivat osittain eri henkilöitä, samaan aikaan julkaistuissa teoksissa oli myös samaa sisältöä. Kuvituksena käytetyt valokuvat ja piirrookset

olivat pitkälti samoja, ja oppikirjojen rakennekin oli pääpiirteissään sama. Painotus ja sanavalinnat kuitenkin erosivat toisistaan eri koulumuotoja käyville nuorille suunnatuissa kirjoissa. Lisäksi kansakoululaisille tarkoitetut oppikirjat olivat seikkaperäisempiä, koska heille ammatinvalinta oli keskikoululaisia ajankohtaisempi kysymys ja heidän nähtiin tarvitsevan enemmän ohjausta.

Kahden eri tulevaisuuden avaava rinnakkaiskoulujärjestelmä

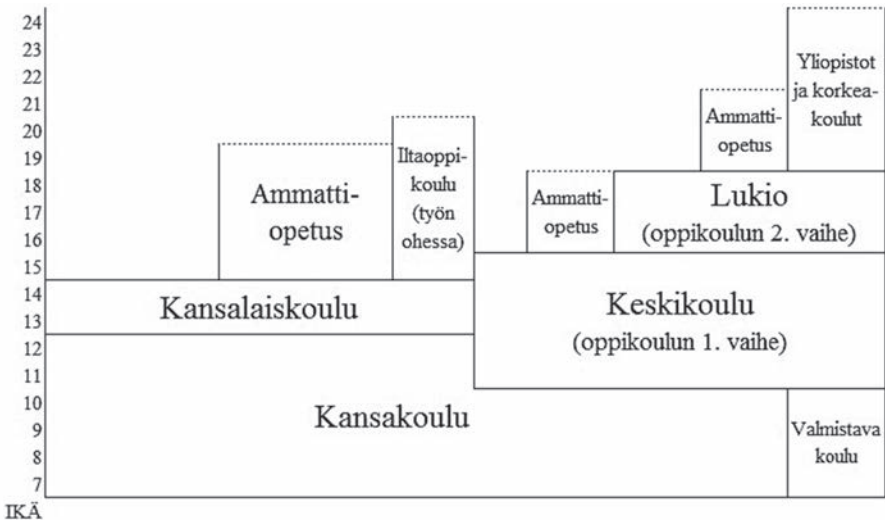
Lähes kaikki lapset aloittivat koulutiensä 1950–60-luvulla kansakoulussa 7-vuotiaina. Niin sanottujen valmistavien koulujen, joiden opetus alusta lähtien tähtäsi oppikoulun pääsykokeisiin, kulta-aikaa oli ollut 1920-luku.²² Rinnakkaiskoulujärjestelmässä ikäluokan kah-tiajako tapahtui lasten ollessa noin 11-vuotiaita, sillä oppikouluun pyrittiin neljän kansakouluvuoden jälkeen (kuva 1). Oppikouluun pääsyyn vaikutti kansakoulunopettajan lausunto ja kansakouluto-distus sekä onnistuminen pääsykokeissa.²³ Oppikoulu jakautui vii-siluokkaiseen²⁴ keskikouluun ja kolmivuotiseen lukioon. Ne, jotka eivät siirtyneet oppikouluun, jatkoivat opintojaan kansakoulussa, joka kesti kaikkiaan kuusi vuotta. Tämän jälkeen heidän opinton-sa jatkuivat ennen vuotta 1958 joko kansakoulun jatkoluokilla tai valmistavassa ammattikoulussa. Vuoden 1958 jälkeen näiden kah-den koulun välinen suhde selkeni. Tällöin kansakoulun jatkoluokat muuttuivat nimeltään kansalaiskouluksi ja valmistavat ammattikou-lut yleisiksi ammattikouluiksi, jotka saivat hyväksyä oppilaille vain kansalaiskoulun suorittaneita.²⁵

Oppivelvollisuuttaan päättävät kansakoululaiset olivat käyneet koulua kahdeksan vuotta, ja heidän saamansa opetus oli käytän-nönläheistä. Sen sijaan lukuainepainotteisen keskikoulun viimeisen luokan oppilaat olivat kuluttaneet koulun penkkiä ainakin yhdeksän vuotta. Nuorten jatkokoulutusvaihtoehdot ja mahdollisuudet työ-markkinoilla erosivat huomattavasti siihenastisen koulunkäynnin mukaan. Kansakoululaiset valitsivat pääsääntöisesti suoraan töihin

hakeutumisen tai ammattikouluun pyrkimisen väliltä. Helsingissä kansakoulun suorittaneiden, yli 16-vuotiaiden työssäkäyvien nuorten oli mahdollista käydä iltaoppikoulua. Tämä oli kuitenkin hyvin harvinaista ja vaati yhdistelmänä suurta määrätietoisuutta ja ahkeruutta.²⁶ Keskikoululaiset saattoivat töihin tai ammattikouluun hakeutumisen lisäksi jatkaa opintoja lukiossa tai ylempää ammatillista opetusta tarjoavissa opistoissa (kuvio 1). Tämä rinnakkaiskoulujärjestelmän sisältämä mahdollisuuksien erilaisuus vaikutti siihen, miten ammatinvalinnanoppikirjat esittelivät koulutusta ja työntekoa kahdelle eri kohderyhmälle.

Oppikouluun pyrkiminen ja sinne pääseminen olivat vahvasti yhteydessä asuinpaikkaan²⁷ ja lasten sosiaaliseen taustaan. Vanhemmilla tai muilla huoltajilla oli suurin vaikutus tässä lapsen tulevaisuuteen merkittävästi vaikuttavassa seikassa. Keskiluokkaiset vanhemmat halusivat työväenluokkaisia vanhempia yleisemmin lastensa saavan oppikoulukoulutuksen. Kysymys ei ollut pelkästään koulutukseen suhtautumisesta, vaan perheen taloudellisista mahdollisuuksista.

Kuvio 1. Suomen koulujärjestelmä vuodesta 1958 peruskoulujärjestelmään asti.²⁸

Toisin kuin kunnalliset kansakoulut, valtion ja yksityiset oppikoulut olivat maksullisia, joskin oppilaiden oli mahdollista saada alennusta tai vapautusta lukukausimaksusta.²⁹ Työläisperheiden toimeentulon kannalta olennaisinta oli se, ettei oppikoululainen voinut tuoda lisäansioita perheelle siinä määrin kuin oppivelvollisuuskoulun käynyt ja suoraan töihin siirtynyt nuori pystyi.³⁰

Esimerkiksi monipuolisen sosiaaliryhmärakenteen Helsingissä kansalaiskoululaisten³¹ sosiaalinen tausta painottui kaupungin ammatissa toimivan väestön sosiaaliryhmärakennetta selvästi vahvemmin työläistäustaisiin nuoriin. Sen sijaan keskikouluissa ylemmät sosiaaliryhmät olivat selvästi yliedustettuina.³² Näin kysymyksessä kansa- ja keskikoululaisille suunnatusta ammatinvalinnanohjauksesta oli pitkälti kyse siitä, millaisiin tehtäviin yhtäältä työläistäustaisia nuoria ja toisaalta keskiluokkaisten perheiden jälkeläisiä rohkaistiin.

Ruumiilliset ja henkiset ominaisuudet ammatinvalinnan lähtökohtina

Ammatinvalinnanohjauksen alkuaikoina 1940-luvulla korostui sen rooli tietoa jakavana tahona. Koululaiset ja heidän vanhempansa, ennen kaikkea kansakoululaiset, tarvitsivat tietoa yhtäältä eri oppilaitoksista ja niiden pääsyvaatimuksista, ja toisaalta eri aloista ja ammateista. Koulutusjärjestelmän sekavuuden ja ammattirakenteen nopeutuvan muutoksen takia etenkin kansakoulua käyvät nuoret ja heidän vanhempansa tarvitsivat opastusta. Moni kirjoista oli lyhyttä johdantoa lukuun ottamatta aloittain järjestetty oppilaitosluettelo, jonka listauksissa kerrottiin opetuksen sisällöstä ja pääsyvaatimuksista, sekä mainittiin yhteystiedot lisätiedusteluja varten.³³ Ammatinvalinnanohjausta aloitettaessa ensimmäisenä huomiota kiinnitettiin varsinaista kansakoulua päättäviin 12–13-vuotiaisiin. Helsingin ammatinvalintakomitea julkaisi 1941–1956 vuosittain *Mihin nyt?*-vihkosta, jossa kerrottiin jatkomahdollisuuksista ammattikouluissa ja kansakoulun jatkoluokilla sekä muistutettiin nuorten työntekijöiden työntekoa koskevista rajoituksista.

Ohjaustoiminnan kehittyessä ja vakiintuessa sekä koulujärjestelmän selkeytyessä 1950-luvun aikana näiden ammatinvalintaa hyvin konkreettiselta ja suoraviivaiselta näkökannalta lähestyvien kirjojen lisäksi ammatinvalinnanohjausta varten alkoi ilmestyä oppikirjoja, jotka omaksuivat laajemman lähestymistavan. Ne pyrkivät motivoimaan nuoria kiinnostumaan työhön ja koulutukseen liittyvistä kysymyksistä. Ohjauksen keskeiseksi tavoitteeksi tuli saada nuoret kiinnostumaan aiheesta ja pohtimaan omaa tulevaisuuttaan. Oppaat pyrkivät motivoimaan nuoria esimerkiksi muistuttamalla siitä, että työelämässä vietettäisiin moninkertaisesti enemmän aikaa kuin koulunpenkillä, vaikka nuori oli saattanut tuntea ajan käyvän pitkäksi jo kouluaikana. Kysymys siitä, mihin ammattiin ja minkälaiseen työhön halusi pyrkiä, oli oppaiden mukaan elämän tärkein ratkaisu. Sen kauaskantoiset seuraukset vaikuttaisivat kaikkein eniten ihmisen onnellisuuteen tai onnettomuuteen.³⁴ Ammatinvalinnan mukana nuori valitsi samalla tulevan palkkatason, ystäväpiirin, vapaa-ajan harrastukset, elinympäristön ja elintavat sekä ammatin antaman arvostuksen.³⁵

Paitsi että nuoret tarvitsivat tietoja eri oppilaitoksista sekä aloista ja ammateista, heidän tuli myös tutustua paremmin itseensä osatakseen arvioida omaa soveltuvuuttaan. Heitä neuvottiin huomioidaan fyysiset ja henkiset ominaisuutensa sekä luonteenpiirteensä ja harrastuksensa. Nuoria rohkaistiin myös pohtimaan ihmisten ja ammattien vaatimusten erilaisuutta. Ammatinvalinnanohjaus jakoi tietoa ammattien ja alojen edellytyksistä ja luonteesta sekä auttoi nuoria tunnistamaan omia vahvuuksiaan ja puutteitaan.

Nuorten tuli muistaa monien ammattien vaativan harjoittajaltaan tiettyjä ruumiillisia ominaisuuksia. Jotkut tehtävät edellyttivät vankkaa ruumiinrakennetta tai hyvää yleistä terveydentilaa, vahvoja jalkoja tai taitavia ja näppäriä käsiä. Myös aistien virheetön toimintakyky oli joissain ammateissa välttämätöntä. Fyysisten edellytysten huomioimista painotettiin sekä kansa- että keskikoululaisille, vaikka keskikoululaisille suunnatussa oppaassa todettiinkin, että ”keskikoulupohjaisista ammateista hyvin harvoissa tarvitaan vankkaa ruumiinrakennetta”.³⁶ Terveydeltään heikot eivät kuitenkaan saaneet

pyrkii ammatteihin, joissa vietettiin paljon aikaa ulkona tai rasittavissa työolosuhteissa. Keskikoulupohjaisista ammateista tällaisiksi kuvailtiin esimerkiksi maatalousteknikon ja terveystieteiden tehtäviä.³⁷

Nuoria muistutettiin fyysisten ominaisuuksien merkityksestä kaikkein painavimmin 1940- ja 1950-luvulla julkaistuissa oppaissa. Asia tuotiin esiin myös myöhemmin kirjoitetuissa teoksissa, mutta 1960–1970-lukujen taitteessa asian painoarvo oli keventynyt. Tähän vaikutti sekä ruumiinvoimien vähentynyt merkitys työntekijäammateissa että nuorten terveydentilan yleinen paraneminen.³⁸ Tekniikan kehittyminen oli siirtänyt aiemmin lihasvoimin suoritettuja tehtäviä koneiden vastuulle. 1960–1970-luvuilla varttuneet nuoret olivat myös päässeet osallisiksi sotien jälkeen voimakkaasti kohonneesta elintasosta ja laajentuneesta neuvolajärjestelmästä, eivätkä olleet joutuneet kohtaamaan sellaisia rajuja yhteiskunnallisia kriisejä kuin 1900-luvun alkupuolella varttuneet lapset ja nuoret. Alle 14-vuotiaiden kuolleisuus oli vuoteen 1960 mennessä saatu Suomessa painettua yhtä alas kuin muissa Pohjoismaissa, mutta vanhemmissa ikäryhmissä Suomi erottui tästä viiteryhmästä edelleen ennen kaikkea miesten korkean kuolleisuuden takia.³⁹ Nuorten ammatinvalinnanoppaita seuraamalla voi saada kuvaa terveystieteiden muuttumisesta. Todennäköisesti huonoon ravitsemukseen yhteydessä olevan hintelän ruumiinrakenteen sijaan esimerkiksi allergioista varoittelu sai oppaissa enemmän sijaa.⁴⁰

Henkisillä ominaisuuksilla viitattiin ennen kaikkea teoreettiseen lahjakkuuteen eli älykkyyteen, joka jaettiin kielelliseen, matemaattiseen ja mekaanis-tekniilliseen lahjakkuuteen. Matemaattinen lahjakkuus koostui laskennallisesta lahjakkuudesta ja päättelykyvystä. Näiden lisäksi lahjakkuuden käsitettiin 1960-luvun lopulla ja sen jälkeen julkaistuissa oppaissa sisältävän myös muistin, havaintokyvyn ja motoriikan tai reagointikyvyn. Helsingin ammatinvalinnanohjaajat olivat jo 1950-luvun alussa käyttäneet psykologisia testejä arvioidakseen esimerkiksi avaruudellista hahmottamista, työskentelytarkkuutta ja -nopeutta sekä näppäryyttä. Motoriset taidot oli siten mielletty ammatinvalintaan vaikuttaviksi tekijöiksi jo aiemmin, mutta niiden sisällyttäminen itse lahjakkuuden käsitteeseen viesti

asian ymmärtämisestä aiempaa monipuolisemmin. Lisäksi varhaisissa keskikoululaisille suunnatuissa oppikirjoissa viitattiin myös muun muassa liikeapulaisen, papin ja terveyssisaren ammattien vaatimaan ”yhteiskunnallisen kanssakäymisen lahjakkuuteen”, joka nykyisin ymmärretään sosiaalisena lahjakkuutena.⁴¹

Ammatinvalinnanohjaajat arvioivat nuorten lahjakkuutta myös koulumenestyksen valossa. Tiettyjen aineiden kouluarvosanat viestittivät suoraan soveltuvuudesta. Esimerkiksi äidinkielen arvosanalla korostettiin olevan yhteys kielelliseen lahjakkuuteen, ja käsityönumerolla kätevyYTEEN ja näppäryYTEEN. Lahjakkuus pohjautui kunkin luontaisiin taipumuksiin, joihin yksilö ei voinut vaikuttaa ja joiden katsottiin olevan objektiivisesti mitattavissa psykologisilla testeillä. Usko testaukseen oli voimakasta, ja testien tarjoamalla tiedolla pyrittiin vahvistamaan psykologian asemaa tieteenä. Oppikirjat kuitenkin muistuttivat nuoria siitä, että synnynnäisestä lahjakkuudesta riippumatta he pystyivät luonteenlaatunsa ja tahtonsa avulla vaikuttamaan menestymiseensä niin koulussa kuin myöhemmin työelämässä. Ahkeruus, tarmo, määrätietoisuus ja kunnianhimo saattoivat siivittää keskinkertaisesti lahjakkaan laiskaa ja välinpitämätöntä lahjakkuutta pidemmälle. Itsensä tutkiskelu ja oman luonteen jalostaminen oli välttämätöntä, ja nuoria kehoitettiin ottamaan tästä itse vastuu.⁴² Ammatinvalinnanoppikirjojen mukaan jokainen oli oman onnensa seppä.⁴³

Luonteenpiirteiden vaikutus ammatinvalintaan korostui tutkimusajanjakson aikana. Ensimmäisissä oppikirjoissa luonne mainittiin vain muiden henkisten ominaisuuksien yhteydessä, mutta myöhemmin se nostettiin omaksi kokonaisuudekseen. Nuorta kehoitettiin pohtimaan, viihtyikö hän mieluummin seurassa vai yksin, kuinka paljon vaihtelua hän kaipasi ja kuinka tarkkaavaisena hän piti itseään.⁴⁴ Useimpien töiden todettiin vaativan vastuuntuntoa, keskittymiskykyä, valppautta ja kestävyYTEETä, kun taas ehdottoman haitallisia olivat ärtyvyYTEE, hyökkävyYTEE ja velttous. Tämä listaus oli samankaltainen kansa- ja keskikoululaisille suunnatuissa oppikirjoissa.⁴⁵

Luonteenpiirteiden merkitys tuotiin kaikkein laajimmin esiin keskikoululaisille suunnatussa, 1970-luvun taitteessa julkaistussa oppikirjassa. Siinä luonteenpiirteitä esiteltiin useiden vastakohtien avulla, kuten ulospäin suuntautunut – sisäänpäin suuntautunut, sosiaalisesti ihmiskeskeinen – asiakeskeinen, käytännöllinen – teoreettinen, tasainen – puuskittainen. Kirjan mukaan kaikista ääripäistä oli löydettävissä sekä hyviä että huonoja puolia, minkä vuoksi mitään näistä ei voitu yksiselitteisesti pitää huonona.⁴⁶ Paitsi kuvailun laajuus, myös valitut luonteenpiirteet erosivat kansakoululaisille tarkoitettusta, vain muutamaa vuotta aiemmin julkaistusta oppaasta. Jos kansakoululainen mieli menestyä työelämässä, häneltä odotettiin tarmokkuutta, sopeutuvuutta, keskittymiskykyä ja tarkkaavaisuutta sekä nopeutta ja kestävyyttä.⁴⁷

Keskikoulua päättävät nuoret olivat pääsääntöisesti vähintään vuoden kansakoulua suorittavia vanhempia, ja murrosiän voimakas kehitysvaihe oli heillä ehtinyt pidemmälle. Oppikirjoissa heitä pidettiin selvästi kypsempinä ja valmiimpina analysoimaan omaa tilannettaan. Ammatinvalinnanohjaus korosti erityisesti heidän kohdallaan ammatissa viihtymistä. He saivat pohtia omaa luonnettaan ja soveltuvuuttaan eri tehtäviin laajemmin, kun taas kansakoululaisille luettiin ne luonteenpiirteet, joihin heidän tuli sopeutua. Jos nuorelta uupui tarmokkuutta tai nopeutta, hänellekin löytyisi työtä, mutta kuvauksessa tuli selväksi tiettyjen luonteenpiirteiden – tai oikeammin niiden puuttumisen – epätoivottavuus: ”Tarmokkaat sopivat ammatteihin, joissa on paljon urakkatyötä ja jotka vaativat päätösten tekoa sekä tarjoavat jatkuvasti mahdollisuuksia tehtävästä toiseen siirtymiselle. Voimiltaan heikkojen ja helposti väsyvien on syytä valita tehtäviä, joissa on rauhallinen työtahti ja joissa voidaan toimia valmiiden ohjeiden mukaan.”⁴⁸

Fyysisten ja henkisten ominaisuuksien ja luonteenpiirteiden lisäksi oppikirjojen mukaan harrastukset saattoivat viitoittaa ammatinvalintaa, jos kiinnostus niihin oli pitkäkestoista ja ne eivät olleet liian yleisluontoisia. Esimerkiksi kiinnostus tekniikkaan tai käsitöihin saattoi viitata teollisuuden ja käsityön ammatteihin, kun taas seurallisuus ja innostus kanssakäymiseen muiden kanssa liittyi liike- tai

palvelualojen töihin. Vaihtelevuutta ja tapauksellisuutta kohtaan tunnettu mielenkiinto kieli mahdollisesta sopivuudesta liikenne- ja suojelualojen tehtäviin.⁴⁹

Oppikirjoissa todettiin lisäksi, että samoin kuin luonnettaan oli mahdollista jalostaa, omaa harrastuneisuutta oli myös mahdollista kehittää. Koska harvalla nuorella oli erityinen ammattiin viittaava harrastus, heidän kannatti hankkia työkokemusta. Vaikka aluksi saatavat työtehtävät tuntuivat ikäviltä ja vastenmielisiltä, ja ne suorittaisi pelkästään velvollisuudentunnosta tai ansioiden takia, nuori voisi jossain vaiheessa huomata osaavansa jotain paremmin kuin muut ja haluavansa kehittyä siinä. ”Syntyy halu tutkia alaa lähemmin ja kuta enemmän siihen perehtyy, sitä enemmän se kiinnostaa ja sitä innokkaammin pyrkii todelliseksi ammattimieheksi. Tietysti palkkakin paranee, ja se osaltaan lisää harrastusta.”⁵⁰ Nuorten pelättiin toimivan impulsiivisesti hetken mielijohteesta, joten ohjauksen keskiössä oli heidän kannustamisensa tulevaisuuden pitkäjänteiseen suunnitteluun ja päämäärien asettamiseen.⁵¹

Kansakoululaisesta työntekijäksi, oppikoululaisesta opiskelijaksi

Oman lahjakkuuden tason ja suunnan tunnistaminen oli tärkeää sopivan työn löytämiseksi. Jos nuori valitsisi työn, joka oli hänen lahjakkuustasonsa alapuolella, tämän ajateltiin johtavan kyllästymiseen. Tämän varoiteltiin uhkaavan etenkin silloin, jos nuori hakeutuisi varhain töihin opiskelematta ensin ammattia. Suomessa koulumuotoiselle ammattiopetukselle annettiin kansainvälisesti katsoen huomattava painoarvo työpaikoilla tapahtuvan koulutuksen sijaan. Vastakohtana varhaiselle työelämään hakeutumiselle oli liian vaativaan ammattiin hakeutuminen, jolloin työntekijää uhkasi liikarasitus. Tätä todettiin esiintyvän etenkin niin sanotun henkisen työn aloilla. Esimerkiksi vuonna 1950 julkaistu oppikirja muistutti, että ”Ei pidä lentää korkeammalle kuin siivet kantavat”,⁵² mutta suhtautuminen oli muuttunut seuraavalla vuosikymmenellä. 1960-luvun lopulla

nuoria kannustettiin valitsemaan sellainen ammatti, joka oli lähellä heidän suorituskykynsä ylärajaa.⁵³

Fyysisiin ja henkisiin valmiuksiin liittyen oppikirjoissa käsiteltiin myös ammattien erilaista arvostusta ja tavanomaisesti käytettyä jakoa henkiseen ja ruumiilliseen työhön. Jakoon liittyneitä ennakkoluuloja kyseenalaistettiin vertaamalla kahden erilaisen ammatin vaatimuksia ja sisältöä. Kirjat vertasivat muun muassa puusepän ja konekirjoittajan sekä työkaluviilaajan ja sairaanhoitajan ammatteja. Vaikka jälkimmäisiä näistä pareista oli totuttu ajattelemaan henkisen työn ammatteina, itse työn korostettiin sisältävän paljon ruumiillista tekemistä. Puusepän ja työkaluviilaajan työt koostuivat puolestaan paitsi itse työn suorittamisesta, myös sen eri vaiheiden osaavasta ja huolellisesta suunnittelusta. Konekirjoittajan todettiin käyttävän työssään ompelijaa enemmän lihasvoimaa. Näin kaikissa töissä muistutettiin tarvittavan sekä henkisiä että ruumiillisia valmiuksia.⁵⁴

Ruumiillista ja henkistä työtä koskevaa jakoa koskevat ennakkoluulot tuotiin esiin sekä kansa- että keskikoululaisille tarkoitetuissa kirjoissa, mutta ne saivat erityistä painoarvoa kansakoululaisten oppaissa. Heille painotettiin, että jaosta ei saisi ”ainakaan puhua siinä mielessä, että henkinen työ olisi hienompaa tai muuten parempaa. Ammattimies on aina ammattimies, tekipä hän työtä aivoillaan tai lihaksillaan, ja hänen arvoasemansa on aina korkeampi kuin ammattitaidottoman.”⁵⁵ Samaan aikaan ilmestyneessä keskikoululaisten oppikirjassa todettiin puolestaan jaon olevan ”suurimmalta osalta epäasiallista”,⁵⁶ mutta toisaalla kirjassa viitataan ”ns. henkisen työn aloihin”. Lisäksi tähän jakoon viitattiin keskikoululaisten kirjoissa epäsuorasti erittelemällä keskikoulupohjaiset ja kansakoulupohjaiset ammatit.⁵⁷

Kuten edeltävän kappaleen lainauksessa tuli esille, kansakoululaisille tarkoitetuissa oppikirjoissa ammattien pääasiallinen jako kulki ammattitaitoa vaativien niin sanottujen ammattimiehen tehtävien ja ammattitaitoa vain vähän tai ei lainkaan edellyttävien töiden välillä. Työn luonteen sijaan ammattitaitoisuuden aste jakoi työntekijöitä. Näin kansakoululaisille viestitettiin, että ammattitaidon hankkiminen oli tärkeää, mutta heidän ei välttämättä kannattaisi tavoitella

henkisen työn ammatteja. Myöhemmissä oppikirjoissa ammattitaitojakoa tarkennettiin erottelemalla karkeis- ja aputyöntekijät, puoli ammattitaitoiset vaihe- ja osatyöntekijät sekä ammattityöntekijät. Ryhmityksen todettiin olevan selvimmän nähtävissä teollisuudessa, mutta keskikoululaisille suunnattu oppikirja sovelsi samaa konttorialalla työskenteleviin mainiten esimerkkeinä konttoriharjoittelijan, laskuttajan ja kirjanpitäjän.⁵⁸

Vaikka oppikirjat totesivat yhteiskunnan tarvitsevan kaikkia eritasoisesti ammattitaitoisia työntekijäryhmiä, ne iskostivat nuoriin ammattitaidon hankkimisen merkitystä vedoten heidän omaan etuunsa. Ammattitaitovaatimukset olivat kohonneet kaikilla aloilla sotia edeltäviin vuosikymmeniin ja nuorten vanhempien nuoruusvuosiin verrattuna. Sekä kansa- että keskikoululaisia muistutettiin siitä, ettei ammattitaidottoman sekatyöntekijän palkka juurikaan kohonnut iän myötä ammattityöntekijän tapaan, ja että työttömyys oli todennäköisempi uhka vähäisen koulutuksen saaneelle kuin ammattitaidon hankkineelle niin taloudellisina lama-aikoina kuin talvisinkin. Vuodenaikojen vaihteluun sidottu kausityöttömyys ja vajaatyöllisyys olivat vielä 1950-luvulla yleisiä ongelmia, jotka purivat kaupungeissa erityisesti rakennustyöläisiin. Suhdanneherkällä rakennusalalla työvoimatilanne vaihteli nopeasti vielä seuraavallakin vuosikymmenellä työvoimapulasta työttömyyteen.⁵⁹

Kansakoululaisille ja keskikoululaisille suunnattujen oppikirjojen välillä oli kuitenkin myös eroja. Kansakoululaisten kirjassa kuvailtiin myös karkeis- ja aputyöntekijän aseman hyviä puolia: työhön oli helppo päästä, se ei vaatinut pitkää koulutusaikaa, ja jo nuorena sai työn yksinkertaisuuteen nähden suhteellisen hyvää palkkaa. Lisäksi alleviivattiin, ettei tällainen työntekijä suinkaan ollut vähäarvoinen, ja että yksinkertaisimmassakin työssä oli ”omat nikkinsä, joita kaikki eivät tunne”.⁶⁰ Sen sijaan keskikoululaisille suunnattu kirja muistutti, että ”[k]unnollinen koulutus tuo mukanaan myös tietyn arvonannon nousun sosiaalisen ympäristön taholta”, ja ettei moniin mieluisiin tehtäviin ollut enää toivoakaan päästä ilman perusteellista muodollista ammattikoulutusta.⁶¹

KAKSI ELÄMÄNKAARTA

Ylhäällä: Opintoja ja kieltäymyksiä, työtä ja toimeentuloa, edistymistä

Alhaalla: Työtä ja tuloja, työttömyyttä, paikallaan pysymistä

Ammatinvalinnanoppikirjat korostivat ammattitaidon hankkimisen tärkeyttä kansa- ja keskikoululaisille niin sanoin kuin kuvin. Kuva: Kiuru 1958, 50, piirros Olavi Hurmerinta.

Kansakoululaisilla pääasiallinen valinta tapahtui suoran töihin menon ja ammatillisen koulutuksen välillä. Myös oppisopimuksen avulla oli mahdollista hankkia ammattitaito. Ammattikoulujärjestelmä oli vielä 1950-luvulla hyvin hajanainen, eikä opetusta suinkaan ollut tarjolla kaikille aloille, varsinkaan kaikkialla maassa. Monipuolisen elinkeinorakenteen omaavassa suuressa kaupungissa, yhden teollisuuslaitoksen varaan nojautuvassa kauppalassa tai maa- ja metsätalouteen tukeutuvassa maalaiskunnassa nuorille tarjoutui kotipaikoillaan hyvin erilaiset koulutus- ja työmahdollisuudet. Työn perässä muuttamiseen oppikirjat suhtautuivat penseästi korostaen

kotiseudun ja sinne kiinnittyvien tukiverkostojen merkitystä. Tosin 1950-luvun lopulla oppikirjat joutuivat jo myöntämään, ettei maaseutu välttämättä tarjonnut nuorille minkäänlaisia työ- ja elinmahdollisuuksia, ja tällöin muutto oli ainoa vaihtoehto. Myös eri työpaikat sisälsivät erilaisia hyviä ja huonoja puolia: nuori saattoi esimerkiksi joutua valitsemaan kohtalaisen palkan ja tyydyttävät eteenpäinpääsymahdollisuudet tarjoavan työn tai aluksi pienemmän palkan, mutta työnantajan tarjoaman koulutuksen myötä kohoavan ansiotason antavan paikan väliltä.⁶²

Nuoria haluttiin muistuttaa myös siitä, että työpaikan ”edullisuus” ei tarkoittanut ainoastaan kohtuulliseksi mielletävää rahapalkkaa. Koulutus- ja etenemismahdollisuuksien lisäksi oli huomioitava työntekijän taloudelliseen asemaan ja turvallisuuteen vaikuttaneet työnantajan tarjoamat sosiaaliset edut, kuten sairausajan palkka, eläke sekä ruokailua ja asumista koskevat tuet.⁶³ Korostamalla harjoitusevuutta ja ammattitaidon merkitystä nuoriin kansakoululaisiin haluttiin iskostaa suunnitelmallisuutta ja pitkäjänteisyyttä varoittaen heitä tarttumasta ensimmäiseen tarjoutuvaan mahdollisuuteen. Nuo- ret tarvitsivat kokeneempien aikuisten ohjausta ja neuvontaa, jotta eivät tekisi hätiköityjä ratkaisuja. Erään opaskirjan mukaan tilapäis- töihin tarttuminen voisi pahimmillaan johtaa nuorukaisen rikosten teille ja nuoren neidon kevytmieliseen huvitteluun. Ammattikoulusta valmistunutkaan ei ollut vielä valmis ammattilainen, vaan hänenkin tuli varautua harjoittelijan palkkatasoon vähäksi aikaa. Varsinainen ammattiosaaminen opittiin aina vasta työpaikalla. Eräässä oppaassa kansakoululaisia varoiteltiin, että kokeneemmat työtoverit saattoivat aluksi koetella ammattikoulutuksenkin hankkinutta uutta työnteki- jää yksitoikkoisilla ja tarpeettomillakin työtehtävillä. Tähän ja jopa suoranaiseen kiusoitteeluun kehoitettiin suhtautumaan sopeutuvasti, jotta työtoverit myöhemmin hyväksyisivät nuoren joukkoonsa.⁶⁴

Keskikoululaisille taas lisäkoulutuksen hankkiminen esitettiin lähes itsestäänselvytytenä. Heille kyseessä oli valinta lukion ja amma- tillisten oppilaitosten välillä. Osa suuntasi keskikoulusta suoraan työ- markkinoille, mutta tätä vaihtoehtoa käsiteltiin ainoastaan 1970-lu- vun vaihteessa julkaistussa oppikirjassa, ja siinäkin hyvin lyhyesti.⁶⁵

Keskikoululaisia muistutettiin siitä, ettei ylioppilastutkinto antanut ammattitaitoa, vaan pelkästään ”muodollisen todistuksen tietyn yleissivistyksellisen tason saavuttamisesta”.⁶⁶ 1950- ja 1960-lukujen oppaat käsitelivät lukio-opintoja tarkasti ja varoitteluvaan sävyyn. Oppikoulussa menestyksellisesti jatkamisen todettiin vaativan keskitasoa parempaa teoreettista lahjakkuutta, ja nuoren tuli valinnassaan ottaa huomioon myös perheen taloudellinen tilanne.⁶⁷

Perheen varallisuus vaikutti voimakkaasti nuoren mahdollisuuksiin jatkaa opintojaan, vaikka esimerkiksi 1950-luvun alussa julkaisuissa oppikirjoissa taloudellisten rajoitteiden merkityksen vakuuteltiin vähentyneen – olihan eduskunta säätänyt vuonna 1944 lain ammattiopintojen avustamisesta. Valtion opintoavustus oli hyvin tarkkaan tarveharkintaista ja tarkoitettu lahjakkaiden, ahkerien ja vähävaraisten nuorten ammatillisia opintoja varten. Opintoavustus oli tarkoitettu vain alle 24-vuotiaille, ja se kattoi vain osan kohtuullisiksi katsotuista koulutuskustannuksista. Apuraha ei yksin riittänyt opiskelijan elatukseksi. Perheen toimeentulon näkökulmasta eri vaihtoehtojen välistä eroa kasvatti paitsi menojen kattaminen, myös mahdollisten tulojen puuttuminen: ansiotyöt aloittava nuori olisi jo kantanut kortensa kekoon perheen elatusta varten. Opintoavustusten suhteen erityisryhmiä olivat niin sanottuun työhuoltoon – käytännössä maksuttomaan ammattikoulutukseen ja ylläpitoon – oikeutetut sotaorvot ja invalidit. Lukio-opintoja varten oli mahdollista anoa kouluhallitukselta lukuvuosittaista apurahaa. Kokonaisuudessaan opintoavustusten merkitys oli etuuskien pienuuden ja edunsaajien harvalukuisuuden vuoksi pieni, vaikka avustuksen saaminen saattoikin yksittäisen henkilön kohdalla ratkaista koko tulevaisuuden suunnan.⁶⁸

Varoittelu lukio-opintojen vaativuudesta heijasteli jo 1930-luvulla herännyttä huolta ylioppilaaksi valmistuvien määrän voimakkaasta kasvusta, niin sanotusta ylioppilastulvasta. Tutkinnon arvostuksen pelättiin kärsivän sen suosion kasvun takia: valkolakin kunnioituksen ajateltiin perustuvan sen saajien pieneen määrään. Kysymykseen kietoutui myös oppineen eliitin halu turvata oman erityisasemansa jatkumo.⁶⁹ Keskikoululaisia ja heidän vanhempiaan varoitettiin yli-

oppilastutkinnon tavoittelusta turhan kunnianhimon vuoksi. Keski-koululaisia muistutettiin myös siitä, ettei kaikille valkolakin saaneille riittänyt enää 1960-luvulla opiskelupaikkaa korkeakoulussa. Yliop-pilastutkinnon merkitys korkeakouluopintoja varten tarvittavan kypsyuden osoittajana heikkeni, ja siitä tuli tavoitteena itsenäisempi. Tämänkin vuoksi keskikoulua päättävän kannatti tarkkaan harkita oppikouluopintojen jatkamista. Eri vaihtoehtojen välistä valintaa monimutkaisti se, että korkeakouluopiskelupaikkojen rajallisuuden vuoksi ylioppilaita hakeutui yhä runsaammin keskikoulun suorit-taneille tarkoitettuihin oppilaitoksiin vaikeuttaen siten oppikouluu vain viisi tai kuusi luokkaa käyneiden opinsaan-timahdollisuuksia.⁷⁰

Yleisesti ottaen 14–16-vuotiaille suunnatut oppaat olivat otteel-taan käytännönläheisiä ja ohjaavia. Paitsi että ne välittivät nuorille tietoa, ne ottivat myös selkeästi kantaa tiettyjen valintojen puolesta. Kirjojen selkeä viesti liittyi ennen kaikkea ammattitaidon hankki-misen tärkeyteen. Kansakoululaisille julkaistu oppikirja pyrki ha-vainnollistamaan tätä myös esittelemällä kuvitteellisia esimerkkejä muun muassa heikkonäköisen Kaijan ammatinvalinnan vaikeuksista ja varastotyöstä vilkkaampaan työympäristöön ja ihmisten pariin pyrkineestä Niilosta. Molemmat tarinat päättyivät optimistisiin to-teamuksiin siitä, kuinka pitkälle henkilö saattaisikaan edetä hänelle sopivalla, ammatinvalinnanohjaajan avulla valitulla alalla.⁷¹

Ainoastaan keskikoululaisille suunnattu, 1970-luvun alussa jul-kaistu teos poikkesi selvästi oppikirjojen yleisestä voimakkaan oh-jaavasta ja suoraviivaisesta otteesta. Sen sisältö oli neutraalimmin tietoa välittävä ja vähemmän kantaaottava. Vaikka oppikirjan sisältö muistutti monella tapaa aiempia oppikirjoja, se antoi enemmän tilaa oppilaan omille pohdinnoille. Tämän voi huomata esimerkik-si kuvattaessa lukiossa jatkamista. Siinä missä 1950-luvun lopulla ilmestynyt *Keskikoululaisen ammatinvalinta* oli varoitellut oppikou-lussa jatkamisen vaativuudesta ja kehotti tarkkaan harkintaan myös linjavallinnan suhteen uhaten myöhemmillä ”suurilla vaikeuksilla”, *Mihin ammattiin?* viittasi mahdollisiin vaikeuksiin todeten, että koulunkäyntiä kohtaan tunnettu vastenmielisyys saattoi olla ikäkau-teen liittyvää ja ohimenevää, ja ettei kieli- tai matemaattisen linjan

valinta lopullisesti rajannut jatko-opintomahdollisuuksia.⁷² Ohjauksen ja neutraalin ohjauslinjan hyötyjä ja haittoja alettiin tarkemmin punnita 1960-luvun puolivälistä lähtien. Yleisenä linjana oli, että mitä nuoremmista ja vähemmän pohjakoulutusta saaneille ohjaus oli suunnattu, sitä ohjaavampaa ja kantaaottavampaa sen tuli olla.⁷³

Sukupuolittunut tulevaisuus

Koulumuodon lisäksi nuorten ammatinvalintaan liittyi toinen keskeinen jakolinja. Sukupuoli määritteli, mitä aloja ja ammatteja pidettiin kullekin sopivina ja hyvinä. Jako heijasteli työmarkkinoiden sukupuolittunutta ammattirakennetta, joka perustui horisontaaliseen ja vertikaaliseen jakoon. Horisontaalinen jako viittaa siihen, että naiset ja miehet työskentelivät pääosin eri aloilla ja eri tehtävissä. Esimerkiksi tekstiili- ja ompeluteollisuudessa työskenteli pääosin naisia, kun taas konepaja- ja rakennusmetallityö oli hyvin miesvaltaista. Vertikaalinen jako tarkoittaa puolestaan sitä, että samalla alalla työskennellessään miehet sijoittuivat yleensä korkeampiin ja paremmin palkattuihin asemiin, kun taas naiset toimivat rutiiniluontoisemmissa tehtävissä. Esimerkkinä tästä voidaan antaa hallinnollinen työ ja konttoriala. Liikeyritysten ja järjestöjen hallinnollisen työn tekijöistä, joihin johtotehtävissä toimivat kuuluivat, yhdeksän kymmenestä oli miehiä Helsingissä vuonna 1960. Sen sijaan kirjanpito- ja kassanhoitotyötä tekevistä yhdeksän kymmenestä oli naisia. Yksityissihteereistä, kirjeenvaihtajista, pikakirjoittajista ja konekirjoittajista jopa 95 prosenttia oli naisia.⁷⁴

Konttorialaa voi käyttää esimerkkinä myös työn luonteesta tapahtuneissa ja työntekijöihin heijastuneista muutoksista. Konttoristiniemeke oli 1900-luvun alkupuoliskolla viitannut kaikkiin konttorissa työskenteleviin ylintä johtoa lukuun ottamatta. Konttoristit olivat tavallisesti miehiä, joilla oli hyvä status, kohtalaiset etenemismahdollisuudet ja vaihteleva työ. Sotien jälkeen konttoristi oli kuitenkin yleisesti rutiininomaisia työtehtäviä suorittava pienipalkkainen nainen. Konttorityön teknistyminen, rationalisointi ja lisääntyneet

työnjako synnyttivät uusia tehtäviä, joita hoitamaan toimistoihin palkattiin naisia.⁷⁵

Ammatinvalinnanoppikirjat toivat työmarkkinoiden sukupuolituneisuuden esiin toteamalla esimerkiksi seuraavasti: ”Myyntialalla on naisenemmistö, sillä suurin osa myymälähenkilökuntaa on naisia. Tukkukaupan ja mainostoiminnan palveluksessa ovat sen sijaan miehet enemmistönä.”⁷⁶ Työnjakoa kuvattiin myös siten, että käsityön ja teollisuuden ammattitaitoisiin työntekijöihin viitattiin toistuvasti ammattimiehinä, olipa kyse levysepeistä, televisiomekaanikoista, radioasentajista tai penkkipuusepeistä.⁷⁷ Tilanteen toivottavuuteen tai sen mahdolliseen muuttumiseen ei otettu kantaa, mutta esitystavasta välittyi, että jakoa pidettiin ”luonnollisena” realiteettina, johon nuorten tuli sopeutua.⁷⁸ Niinä harvoina kertoina, kun kuvitus rikkoi stereotyyppioita, tilanteen poikkeuksellisuutta alleviivattiin kuvateksteillä, kuten ”Nainen ja sähkö: moderni nainen, moderni ala”⁷⁹ ja ”Nainenkin pystyy linja-autonkuljettajaksi”⁸⁰.

Eri tehtävien pitäminen pojille ja tytöille sopivana näkyi myös koulutusjärjestelmässä. Kansakoulun jatkoluokkien ja kansalaiskoulun linjavaihtoehdot jakaantuivat tytöille ja pojille tarkoitettuihin. Pojille oli tarjolla teknisten taitojen opetusta metalli- ja puutöissä, ja tytöt kehittivät kotitaloudenhoitoon ja käsitöihin liittyviä taitoja. Liikelinjalla ja maatalouslinjalla samassa luokassa saattoi periaatteessa opiskella molempien sukupuolten edustajia, mutta maatalouslinjalla tyttöjen ja poikien oppiaineet usein erosivat toisistaan.⁸¹ Osa ammatikouluista otti oppilaitokseen vain joko miehiä tai naisia, mikä saatettiin tuoda esiin myös oppilaitoksen nimessä. Kotiteollisuuskoulujen nimen etuliite paljasti, olivatko ne naisille vai miehille suunnattuja, ja esimerkiksi Helsingissä kaupungin valmistavat ammatikoulut poistivat nimestään sukupuolimääreen vuonna 1960 ammatikoululainsäädännön uudistuttua ja niiden muuttuessa yleisiksi ammatikouluiksi. Ensimmäiset ”vastakkaisen sukupuolen” edustajat aloittivat opintonsa näissä pääkaupungin ammatikouluissa 1960-luvun puolivälissä.⁸² Oppikoulukoulutuksen yleistymisen myötä erilliset tyttö- ja poikakoulut kävivät 1950–1960-luvulla yhä harvinaisemmiksi. Toisin kuin valtion koulut, yksityiset oppikoulut olivat yleensä

yhteiskouluja. Yksityisiä oppikouluja oli maassa kaksi kertaa valtion oppikouluja enemmän, ja valtaosa näinä vuosikymmeninä perustetuista uusista oppikouluista oli yksityisiä. Lisäksi etenkin 1960-luvun aikana nopeasti yleistyneet, lähinnä maalaiskuntiin perustetut kunnalliset keskikoulut oli suunnattu molemmille sukupuolille.⁸³ Osa tyttö- ja poikakouluista säilyi yhden sukupuolen kouluina peruskoulujärjestelmän käyttöönottoon asti.

AmmatINVALINNANOPPikirjat korostivat ammatillisen koulutuksen hankkimisen ja ammatinvalinnan huolellisen pohtimisen olevan tärkeää sekä tytöille että pojille. Kaksi kansakoululaisille suunnattua oppikirjaa totesi otsikkotasolla jaon ”miesten ja naisten töihin” heijastavan vääriä ennakkoluuloja, toimivathan naiset yhä useammilla aloilla.⁸⁴ Toisin sanoen sukupuolten välisen työnjaon väljentyemisessä nähtiin olevan kyse nimenomaan siitä, että naiset toimisivat aiemmin miesvaltaisilla aloilla. Oppikirjat eivät ennen 1970-luvun alussa julkaistua teosta⁸⁵ lukuun ottamatta sivunneet miesten työskentelyä naisvaltaisilla aloilla, mikä etenikin hitaammin. Sukupuolta teoretoivassa tutkimuksessa onkin todettu, että naisten on yleensä ottaen ollut helpompi tavoitella miehiseksi katsotuissa tehtävissä toimimista kuin toisinpäin. Mies on nähty normina ja ihmisyyden perusmallina, jota poikkeustapauksissa nainenkin voi tavoitella.⁸⁶

Kirjojen välittämä viesti oli kuitenkin jokseenkin ristiriitainen. Vaikka sukupuoleen perustuva jako esitettiin vanhentuneeksi, kirjoissa todettiin sukupuolen olevan tärkeä lähtökohta ammatinvalinnalle, ja että ”on kuitenkin myös aloja, joille jompikumpi, mies tai nainen, on toista sopivampi”.⁸⁷ Äärimmäisinä esimerkkeinä tästä annettiin kaivostyöläisen ja lastenhoitajan tehtävät. Lisäksi kirjat toivat esiin avioliiton ja perheellistymisen heijastumisen tyttöjen tulevaisuuteen. Taloustyön korostettiin sujuvan paremmin ammattitaitoiselta, minkä vuoksi perheenemännyyteen viitattiin ammattina ja suoranaisena elämäntehtävänä. Kodin- ja lastenhoitoon liittyvien tietojen ja taitojen hankkiminen ei menisi koskaan työllä hukkaan. Työelämässä hyödyllisen ammattitaidon hankkiminen esitettiin tyttöjen kohdalla ikään kuin varasuunnitelmana, josta voisi olla hyötyä monessa tilanteessa – muulloinkin kun naisen jäädessä naimattomaksi. Myös

naimisiin aikovan tytön oli hyvä hankkia itselleen ammattitaito ”pajojen päivien varalle”, esimerkiksi jos perheenisän tulot eivät yksin riittäisi tai tämä sairastuisi vakavasti.⁸⁸

Tyttöjen ja poikien erilaiset tulevaisuudet tulivat esiin myös vuonna 1958 valmistuneessa kansalaiskoulun esittelyelokuvassa. Kertojanäänä kuvasi tyttöjen käsityölinjan antavan oppia omien ja vauvan vaatteiden ompelemiseen, kun taas kotitalouslinja antoi heille muita tärkeitä taitoja tulevasta perheestä huolehtimiseen. ”Tulevat isännät” tarvitsivat huonekalun rakentamis- ja korjausosaamista tulevaa omaa kotiaankin varten, mutta poikien opinnot kansalaiskoulussa yhdisyivät kiinteämmin työelämässä vaadittaviin taitoihin.⁸⁹

Oppikirjoissa on kuitenkin huomattavissa ajallista muutosta ”naisen ja miesten töihin” suhtautumisessa. Kokoaikainen perheenemänyys tyttöjen yhtenä vaihtoehtoisena tulevaisuutena tuotiin esiin vielä 1960-luvun alkupuolella julkaistuissa kirjoissa. Keskikoululaisille suunnatussa kirjassa arveltiin, että elintason kohotessa voisi Suomessakin aiempaa useampi perhe tulla toimeen pelkästään miehen tuloilla naisen omistautuessa kodinhoitoon. Toisaalta esitettiin, että ”nykyajan nainen” saattoi käydä ansiotyössä jopa mielellään, tai se oli tarpeen perheen ei-välttämättömäksi katsotun kulutuksen kattamiseksi.⁹⁰ Saman vuosikymmenen loppupuolella virinnyt keskustelu sukupuolirooleista näyttäisi vaikuttaneen jo 1970-luvun alussa julkaistuihin kirjoihin. Kansakoululaisille tarkoitettussa kirjassa vedottiin ulkomaisiin esimerkkeihin viitaten siihen, että miehet sopivat hyvin Suomessa naisvaltaisille aloille ja toisinpäin.⁹¹ Samaan aikaan keskikoululaisille suunnatussa oppikirjassa sukupuolen merkitystä ei sivuttu edes silloin, kun käsiteltiin ammattirooleja tai ammatinharjoittajaan kohdistuvia odotuksia.⁹²

Ammattitaitoiseksi ja ahkeraksi työntekijäksi, kunnolliseksi kansalaiseksi

Kansa- ja keskikoulunuorille tarkoitettut ammatinvalinnanoppikirjat sisälsivät paljon samoja aineksia. Kirjat painottivat molemmille

ryhmille ammattitaidon hankkimisen ja tulevaisuuden suunnittelemisen tärkeyttä. Oppivelvollisuuskoulun päättäminen tai keskikoulun päästötodistuksen saaminen kuvailtiin hetkenä, jolloin nuori teki tärkeimmät tulevaisuuttaan viitoittavat päätöksensä. Oppikirjat painottivat päätöksenteon ratkaisuutta, jotta nekin nuoret, jotka eivät kotoaan juuri saaneet neuvoja pohdintojensa tueksi, olisivat heränneet pohtimaan eri vaihtoehtoja. Se, ettei kaikkien ollut taloudellisista syistä mahdollista jatkaa koulumuotoista opiskelua, myönnettiin osassa oppikirjoja, mutta silloinkin vastentahtoisesti. Oppikirjat valoisivat nuoriin tulevaisuudenuskoa ja kehottivat nuoria itseään ottamaan vastuu omasta elämästään. Nuorta käsiteltiin yksilönä, eivätkä oppikirjat nostaneet esiin perheen ja muun lähipiirin suurta, yhteiskunnallisiin rakenteisiin kytkeytyvää vaikutusta hänen mahdollisuuksiinsa valita.

Kansakoululaisille suunnatut oppikirjat esittelivät yleissivistävää koulutusta äärimmäisen niukasti keskittyen ammatilliseen koulutukseen.⁹³ Näin tultiin sivuuttaneeksi se ikäluokkaa jakanut seikka, jonka toteamisella keskikoululaisille tarkoitetut oppikirjat alkoivat: vanhemmat olivat päättäneet lastensa puolesta oppikouluun pyrkimisestä.⁹⁴ Ammatinvalinnanoppikirjojen lähestymistapa oli yksilökeskeinen ja niissä näkyi psykologian vahva vaikutus ammatinvalinnanohjauksen kehitykseen. Nuoren tuli pohtia omia edellytyksiään ja taipumuksiaan voidakseen ymmärtää millaisiin tehtäviin hän sopisi.

Oppikirjat muistuttivat nuoria harrastusten viitoittamien kiinnostuksen kohteiden, lahjakkuuden ja luonteenpiirteiden tarkastelusta. Vaikka omaan lahjakkuuteensa ei voinutkaan vaikuttaa, nuori pystyisi kehittämään luonnettaan ja vaikuttamaan siten menestymiseensä. Lisäksi nuoria muistutettiin ruumiillisista edellytyksistä. Kansakoululaisille tarkoitetut oppikirjat kiinnittivät keskikoululaisille suunnattuja enemmän huomiota ruumiinrakenteeseen, aistien toimivuuteen sekä käsien ja jalkojen voimaan ja näppäryyteen, mikä kuvasti erilaisia työelämänäkymiä. Vähitellen teknologian kehitys ja koneellistuminen vähensivät työtehtävien ruumiillista raskautta ja korvasivat fyysistä voimaa ja kestävyyttä edellyttäneet apu- ja seka-

työntekijän paikat. Tämä muutos tuli esiin myös 1970-luvun alussa julkaistuissa ammatinvalinnanoppikirjoissa.⁹⁵

Kansakoululaisille suunnatut ammatinvalinnanoppikirjat esittivät työelämän tarjoamat vaihtoehdot ja eri ammattien odotukset hyvin suoraviivaisesti. Nuorille saatettiin suorastaan luetella ne luonteenpiirteet, joita häneltä odotettiin. Kansakoululaisia odotti tarmokkaan, sopeutuvan, kuuliaisen ja kestävämmän ammattityöntekijän rooli: ”lokerot”, eri työpaikat ja ammatit, kuvattiin valmiina ja muuttomattomina, nuoren piti pystyä sovittamaan itsensä johonkin niistä. Sen sijaan keskikoululaisille ei lueteltu yksiselitteistä listaa hyvistä ja tavoiteltavista luonteenpiirteistä, vaan eri piirteiden hyvät ja huonot puolet tuotiin esiin monipuolisemmassa valossa. Molemmille koululaisryhmille korostettiin ammattitaidon hankkimisen merkitystä, mutta kansakoululaisten päämääräksi asetettiin ammattitaitoisen työntekijän tehtävät, kun taas keskikoululaisille lisäkoulutus avasi ovet keskiluokkaiseihin ammatteihin. Rinnakkaiskoulujärjestelmän jako sinetöityi kouluun päättävälle avautuvissa valinnanmahdollisuuksissa. Vaikka jako henkiseen ja ruumiilliseen työhön – samoin kuin ”miesten ja naisten töihin” – nimellisesti kyseenalaistettiin ammatinvalinnanoppikirjoissa, jaot vaikuttivat edelleen vahvasti niiden perusasetelmassa.

Ammatinvalinnanohjaus välitti 1950–60-luvun nuorille tietoa nopeasti muuttuvasta ammattien maailmasta ja laajenevista koulutusvaihtoehdoista. Tämä nähtiin sekä yhteiskunnan että yksilöiden edun mukaisena. Ohjaus tavoitti ensimmäisenä suurimpien kaupunkien nuoret, mutta sille olisi todennäköisesti ollut suurin tarve maaseudulla, jossa pientilat eivät pystyneet tarjoamaan työ- ja elinmahdollisuuksia nuorille. Elinkeinorakenteen nopean mullistuksen aiheuttama maa- ja metsätalouden kutistuminen oli yllätys, johon ei pitkään haluttu uskoa ja jota suorastaan yritettiin padota vielä 1960-luvulla. Pelko maaseudun tyhjentyä vaikutti myös yhtenäiskoulujärjestelmästä käydyn keskustelun venymiseen: koulutukseen liitettiin pitkään pelkoja sen ”oikeasta” työstä vieraannuttavasta vaikutuksesta.⁹⁶

Kansakoulujen jatkoluokat ja myöhempi kansalaiskoulu olivat pääsääntöisesti työntekijäperheiden lasten kouluja. Niiden opetus ja tulevaisuuden suunnittelua tukenut ammatinvalinnanohjaus suuntasivat nuoria samaan yhteiskunnalliseen asemaan kuin vanhempansa. Opetussuunnitelma ja ohjaus antoivat selkeitä ihanteita ja tavoitteita, jotka nuorten toivottiin omaksuvan. Koulutuksen suhteen kansakoulunuoret saattoivat olla etuoikeutetussa asemassa edeltävään sukupolveen verrattuna, mutta eivät suhteellisesti muihin ikäluokkansa nuoriin verrattuna, jos heidän koulunkäyntinsä päättyi oppivelvollisuuskouluun. Pelkän oppivelvollisuuskoulun suorittaminen ei välttämättä riittänyt turvaamaan työllisyyttä koko työuralle, sillä koulutuksen merkitys ja sen tärkeys työmarkkinoilla kasvoivat nopeasti 1900-luvun jälkipuoliskolla. Tämän kannalta ammatinvalinnanoppikirjojen korostama perusteellisen ammattitaidon hankkiminen oli tuskin kovin väärään osunut kehoitus – olihan oppikirjojenkin mukaan 1950–60-luvun kansakoulunuorilla edessään vähintään 40–50 vuotta työelämää.⁹⁷

Lähdeviitteet

- 1 Katso esimerkiksi Tilastokeskus 2007.
- 2 Nimitän artikkelissa kansakoululaisiksi ja kansakoulunuoriksi niitä nuoria, jotka olivat kahdeksan kouluvuoden jälkeen päättämässä kansakoulun jatkoloukkia (ennen vuotta 1958) tai kansalaiskoulu (vuoden 1958 jälkeen). Koulujärjestelmästä tarkemmin myöhemmin.
- 3 Esimerkiksi Helsingissä avattiin vuonna 1906 kansakoulujen toimiston yhteyteen nuorten työvälistötoimisto, jossa asioi parhaimmillaan puolet kansakoulun päästötodistuksen saaneista. Sen toiminta hiipui 1920-luvun alussa. Tuon vuosikymmenen jälkipuoliskolla Helsingin kaupunginvaltuusto käsiteli kahta nuorten neuvontaa koskevaa esitystä, jotka raukesivat tuloksetta.

- Kansakoulujen jatkoluokkien opetussuunnitelmaan lisättiin kuitenkin vuonna 1929 työntieto ja ammatinvalinta -oppiaine. Somerkivi 1977, 324, 408; rahatoimikamarin esitys kaupunginvaltuustolle 1.3.1929, Helsingin kaupunginvaltuuston painetut asiakirjat vuodelta 1929; rahatoimikamarin esitys kaupunginvaltuustolle 20.5.1930, Helsingin kaupunginvaltuuston painetut asiakirjat vuodelta 1930; Sysiharju, Anna-Liisa: Suomen ammatinvalinnanohjauksen esi- ja varhaishistoriasta. I osa. *AVO Ammatinvalinnanohjaus* n:o 3-4/1989, 38.
- 4 Kalela 1989, 105, 107–108; Työnvälityslaki, Asetus 263/23.7.1936, Suomen asetuskokoelma 1936, 652.
  - 5 Työnvälitystoimisto, Kertomus Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta (tästä lähtien KHKK) 1939, 258*–259*; Pettersson 1978, 83.
  - 6 Työnvälitystoimisto, KHKK 1941, 169*.
  - 7 Ammatinvalintakomitean puheenjohtajana toimi kaupungin sosiaali- ja opetusasiain johtaja. Sen jäseniä olivat valmistavan poikain ammattikoulun ja yleisen ammattilaiskoulun johtaja, valmistavan tyttöjen ammattikoulun johtaja, kaksi kansakoulutarkastajaa sekä työnvälitystoimiston johtaja ja osastonjohtaja-ammatinvalinnanohjaaja, joka toimi komitean sihteerinä. Työnvälitystoimisto, KHKK 1941, 153.
  - 8 Ks. esim. Komiteamietintö 1954:5, Komiteamietintö ammatinvalinnan ohjaustoiminnan järjestämisestä opetustoimen yhteydessä, 8–11, 50–51, 62–63, 116–120; Valtiopäivät 1959, Liitteet X:16, lakialoite n:o 94, ehdotus laiksi ammatinvalinnanohjauksesta, 1; Valtiopäivät 1959, pöytäkirjat 8.12.1959, 1670–1671, ed. J. Tenhiälä (LKP); Valtiopäivät 1959, pöytäkirjat 8.12.1959, 1672–1674, ed. A-L Tiekso (SKDL); Valtiopäivät 1959, pöytäkirjat 8.12.1959, 1675–1678, E. Kilpi (SKDL).
  - 9 Pettersson 1978, 4, 87.
  - 10 Valtiopäivät 1959, pöytäkirjat 8.12.1959, 1683, ed. M. Seppä (kok.).
  - 11 Seppä 1930, 26–27; Oksanen & Kiviranta 1947, 56–62; Hiisiö & Luoma 1958, 37–39.
  - 12 Mattlar 1953, 13.
  - 13 Mattlar 1950, 18–20; Kiuru 1958, 30–31.
  - 14 Multimäki 1986, 4, 8; Tapaninen 2012, 99.
  - 15 Pettersson 1978, 106–107, 109–110.
  - 16 Esimerkiksi Oksanen & Kiviranta 1947; Virta, Lehtonen & Lahti 1949; Valjakka & Noro 1952. Nämä kuitenkin keskittyvät pelkästään ammattien ja koulutusvaihtoehtojen esittelyyn, joten niitä ei analysoida tässä artikkelissa lukuun ottamatta Otavan julkaisemaa *Mitä meistä tulee?* -teosta, jonka lähestymistapa muistuttaa pitkälti ammatinvalinnanoppikirjoja. Oksanen & Kiviranta 1947. Myös ammatilliset järjestöt ja keskusliitot julkaisivat tiettyihin ammatteihin tai aloihin liittyviä kirjasia. Niitä ei ole käytetty tässä lähteenä, sillä oletettavasti ne painoutuivat käsittelemään tiettyyn ammattiin valmis-

- tumista ja siinä työskentelyä, eivätkä ammatinvalintaa kokonaisuudessaan. *Matlar* 1950, 31.
- 17 Elinkeinorakenteen muutoksen myötä muuttui myös se, miten oppikirjat esittelivät elinkeinorakenteen eri sektoreiden tarjoamia mahdollisuuksia. Tässä artikkelissa tätä laajaa ja mielenkiintoista kysymystä vain sivutaan.
  - 18 Julkaisijoista käytetyt lyhenteet: Hki avk = Helsingin ammatinvalintakomitea, KulkM av = Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriön ammatinvalinnanohjaustoimisto, TVM av = Työvoimaministeriön ammatinvalinnanohjaustoimisto.
  - 19 *Matlar* 1953, 3.
  - 20 Mannberg 2003, 126–127.
  - 21 *Matlar* 1950; Kiuru 1958.
  - 22 Valmistavia kouluja koskevaa lakia muutettiin vuonna 1946. Oppivelvollista ei enää sen jälkeen saanut ottaa kouluun, jossa ei opetettu yhtä montaa viikotuntia ja yhtä montaa lukuvuotta kuin kansakoulussa, vastaavalla luokkaasteella. Lisäksi kouluhallitus ja kansakouluntarkastajat ottivat valmistavat koulut tarkempaan ohjaukseensa. Jo 1950-luvulla lähes kaikki oppikoululaiset tulivat kansakouluista. Ahonen & Rantala 1996, 75–76, 78.
  - 23 Oppikouluun saatettiin pyrkiä useammankin kerran, mikäli lapsi ei ollut ensimmäisellä kerralla onnistunut pääsykokeissa tai hän oli jäänyt ilman koulupaikkaa. Pääsykokeessa hyväksytyttä oli 1950–60-luvulla vuosittain enemmän kuin koulujen aloituspaikkoja. Tämä johtui sekä vuosina 1945–1950 syntyneiden ikäluokkien suuruudesta että oppikoulukoulutuksen kovasta kysynnästä. Ahonen & Rantala 1996, 80; Pietiäinen 1995, 174.
  - 24 Tyttökouluissa keskikoulu oli kuusiluokkainen.
  - 25 Tämä vastasi toisen maailmansodan jälkeistä tilannetta kaupungeissa. 1930-luvulla kouluhallitus antoi helposti kaupungeillekin luvan korvata päiväkoulut suppealla iltaopetuksella: toisin sanoen kuusivuotisen kansakoulun suoritettuaan nuoren oli mahdollista mennä töihin ja osallistua iltaisin jatko-opetukseen suorittaakseen oppivelvollisuuslakiin kirjattu velvollisuus osallistua opetukseen kaksi vuotta kansakoulun suorittamisen jälkeen. Vaikka jo vuonna 1943 kansakoulun järjestysmuotoasetusta muokattiin niin, että kansakoulun päästötodistus annettiin vasta jatko-opetuksen suorittamisen jälkeen, maalaiskunnissa oli monia erityisjärjestelyjä vielä 1960-luvullakin sekä varsinaisen kansakoulun että sen jatko-opetuksen suhteen. Oppivelvollisuuden laiminlyönti oli 1950-luvun lopulle asti yleisempää maalaiskunnissa kuin kaupungeissa. Tilanne kaupungeissa ja maalaiskunnissa alkoi yhtenäistyä vuoden 1957 kansakoululain myötä. Somerkivi 1977, 126–128, 132; Rahikainen 2011, 371–372; Jauhainen 2002, 184.
  - 26 Muualla Suomeen, ensimmäisinä Lahteen ja Tampereelle, oppikoulujen iltalinjat avattiin 1960-luvun alkupuolella. Pietiäinen 1995, 181.
  - 27 Suurin osa oppikouluista oli valtion tai yksityisiä, ja ne sijaitsivat kaupungeissa. 1940-luvun lopulta alkaen maalaiskunnat olivat voineet perustaa

- kunnallisia kokeilukeskikouluja (vuodesta 1960 kunnallisia keskikouluja), jotka kuuluivat hallinnollisesti kansakoulujen yhteyteen ja olivat oppilaille maksuttomia. Niiden määrä kasvoi erityisesti 1960-luvulla.
- 28 Kuvio vastaa myös tilannetta 1950-luvun alkupuolella lukuun ottamatta sitä, että kuusivuotisesta kansakoulusta oli vuoteen 1958 asti mahdollista pyrkiä valmistavaan ammattikouluun.
  - 29 Yksityisten oppikoulujen oli tarjottava vapaaoppilaspaikkoja ollakseen oikeutettuja valtionapuun.
  - 30 Esimerkiksi Saaritsa & Kaihovaara 2016, 72.
  - 31 Ennen vuotta 1958 kansakoulujen jatkuoluokkalaisten.
  - 32 Helsingin kaupungin tilastolliset vuosikirjat (tästä lähtien HTV) 1955–1973; Ammatissa toimiva väestö iän, sukupuolen, siviilisäädyn ja sosiaaliryhmän mukaan (Taulu 17), Yleinen väestölaskenta Helsingissä vuonna 1960.
  - 33 Esimerkiksi Mäki & Voionmaa-Joutsen 1944; *Ammatinvalinnan opas Helsingin kansakoulujen jatkuoluokkien oppilaille* 1945; Mattlar 1948; Mattlar 1954.
  - 34 Esimerkiksi Seppä 1930, 13–14; Mattlar 1953, 7; Hiisiö & Luoma 1958, 5–6; Kiuru 1958, 6–7.
  - 35 Kaartinen & Sillanpää 1967, 8; Susi et al. 1972, 10.
  - 36 Kiuru 1958, 12. Korostus alkuperäinen.
  - 37 Kiuru 1958, 12–14; Mattlar 1953, 32–34.
  - 38 Kaartinen & Sillanpää 1967, 30; Venna 1971, 26–27.
  - 39 Harjula 2007, 77–78.
  - 40 Allergiat mainittiin lyhyesti ensimmäisen kerran 1950-luvun lopun oppaissa. Kiuru 1958, 13; Hiisiö & Luoma 1958, 25; Kaartinen & Sillanpää 1967, 32; Venna 1971, 27.
  - 41 Mattlar 1950, 11. Tätä viittausta ei ole ministeriön julkaisemissa *Keskikoululaisen ammatinvalinta* -kirjoissa.
  - 42 Mattlar 1953, 39–40; Hiisiö & Luoma 1958, 29–30; Kaartinen & Sillanpää 1967, 25–26; Kiuru 1958, 17–20; Venna 1971, 35.
  - 43 Tämä sanonta mainitaan suorasanaisesti esimerkiksi Oksanen & Kiviranta 1947, 55; Mattlar 1950, 57.
  - 44 Mattlar 1953, 40; Hiisiö & Luoma 1958, 31–33.
  - 45 Venna 1971, 39; Susi et al. 1972, 69.
  - 46 Venna 1971, 36–39.
  - 47 Kaartinen & Sillanpää 1967, 27–29.
  - 48 Kaartinen & Sillanpää 1967, 27.
  - 49 Mattlar 1950, 8–9; Hiisiö & Luoma 1958, 16–22; Kiuru 1958, 9–11.
  - 50 Mattlar 1953, 43.

- 51 Mattlar 1950, 9; Mattlar 1953, 42–43; Kiuru 1958, 11. Kansakoululaisille ja keskikoululaisille tarkoitetuissa oppaissa harrastuneisuuden syntymistä työnteon lomassa kuvailtiin lähes samoin sanankääntein.
- 52 Mattlar 1950, 11.
- 53 Kiuru 1958, 18; Kaartinen & Sillanpää 1967, 26; Heikkinen 1995, 409–412.
- 54 Hiisiö & Luoma 1958, 45–46; Kaartinen & Sillanpää 1967, 43–44; Susi et al. 1972, 15; Kiuru 1958, 23. Jakoa käytettiin suorasanaisesti esimerkiksi Oksanen & Kiviranta 1947, 66; Oksanen & Kiviranta 1956, 55.
- 55 Hiisiö & Luoma 1958, 46.
- 56 Kiuru 1958, 23.
- 57 Kiuru 1958, 12, 18, 22. Eräs aiemmin ilmestynyt, keskikoululaisille suunnattu oppikirja oli suhtautunut erittäin rohkaisevasti keskikoululaisten pyrkimykseen käsityön ja teollisuuden ammatteihin tähtääviin opintoihin: ”Älä kuvittele, että keskikoulussa saamasi yleissivistys on esteenä ammattioppiin menolle. Tämä paljon vahinkoa aiheuttanut ennakkoluulo on saatava häviämään. (...) Ehkäpä sinä ja sinun ikäpolvesi pystyy kirkkaammin aivojen ja ennakkoluulottomammin kuin nykyinen polvi asettamaan kaiken kunniallisen työn oikeaan arvoonsa, suoritettiinpa se sitten solmio kaulassa tai suoja-puvussa, ulkona tai sisällä, maan alla tai maan päällä.” Mattlar 1950, 49–50. Myöhemmin tapahtuneeseen muutokseen saattoi vaikuttaa elinkeinorakenteen yllättävän nopea kehitys: toimihenkilöammatit yleistyivät nopeammin kuin oli odotettu, eikä teollisuus missään vaiheessa hallinnut koko Suomen elinkeinorakennetta.
- 58 Hiisiö & Luoma 1958, 74; Kaartinen & Sillanpää 1967, 127; Susi et al. 1972, 74–75; Kiuru 1958, 51–52.
- 59 Mattlar 1950, 34–35; Kiuru 1958, 49–51; Hiisiö & Luoma 1958, 75–77; Oksanen & Kiviranta 1947, 38–40, 42–43; Hoffman 1997, 339–940.
- 60 Hiisiö & Luoma 1958, 77.
- 61 Kiuru 1958, 51–52.
- 62 Hiisiö & Luoma 1958, 37–39, 91–93; Kiuru 1958, 22–23; Kaartinen & Sillanpää 1967, 132–136; Susi et al. 1972, 83.
- 63 Hiisiö & Luoma 1958, 126–127; Kaartinen & Sillanpää 1967, 156–157.
- 64 Oksanen & Kiviranta 1947, 75–79; Hiisiö & Luoma 1958, 78; Kaartinen & Sillanpää 1967, 151–152.
- 65 Venna 1971, 24.
- 66 Kiuru 1958, 52.
- 67 Mattlar 1950, 41–42; Kiuru 1958, 53–54.
- 68 Mattlar 1954, 236–239; Mattlar 1950, 51–53; Kiuru 1958, 91–94; Komi-teanmietintö 1973:19, Valtion opintotukikeskuksen johtokunnan mietintö, 2–4.

- 69 Vuorio-Lehti 2006, 62–65, 113.
- 70 Venna 1971, 21. Lehdistössä esimerkiksi Tolvanen, Kirsti: Oikotietä ammattiin. *Kotiliesi* 3/1964, 150–153, 199; Rautio, Liisa: Mieluummin hyvä päästötodistus keskikoulusta kuin huono ylioppilastodistus. *Kotiliesi* 9/1964, 638–639, 682.
- 71 Mattlar 1953, 32–33, 44–45.
- 72 Kiuru 1958, 52–56; Venna 1971, 18–20.
- 73 Hauta-aho, Häkli, Jylhä, Karmala & Soini 1974; Toimintasuunnitelma 1967–1968, liite 1 Ammatinvalinnanohjauksen toteuttaminen suomenkielisten kansalaiskoululaisten ohjauksen osalta toimintavuonna 1967–1968, tarkiste toimintavuodeksi 1967–1968. Kansio Hd:1 1965–1973 Toimintasuunnitelmat, Ammatinvalinnanohjauksen Helsingin piiritoimiston kokoukset, Hämeenlinnan maakunta-arkisto.
- 74 Ammatissa toimiva väestö ammatin, sukupuolen ja iän mukaan (Taulu 24), Yleinen väestölaskenta Helsingissä vuonna 1960, 62–79.
- 75 Fellman 1999, 130–133; Rantalaiho 1986, 26–27.
- 76 Kiuru 1958, 39.
- 77 Esimerkiksi Kaartinen & Sillanpää 1967, 57, 65, 66, 70. Myös Mattlar 1953, passim; Susi et al. 1972, 96, 98.
- 78 Tämä tuotiin esiin myös eräässä komiteamietinnössä. Komiteamietintö 1970:A 8, Naisten asemaa tutkivan komitean mietintö, 27.
- 79 Kaartinen & Sillanpää 1967, 64.
- 80 Mattlar 1953, 49.
- 81 Lainsäädäntö antoi kouluille suuren vapauden opetussuunnitelman laatimisessa. Tämän tarkoituksena oli varmistaa se, että kullakin paikkakunnalla valmistettiin oppilaita juuri sen elinkeinoelämän tarpeita ajatellen. Tämän vuoksi myös linjojen nimet vaihtelivat paitsi ajan, myös paikan mukaan. Jauhiainen 2002, 209–210, 237–238.
- 82 Vuonna 1960 Valmistava tyttöjen ammattikoulu muuttui Talous- ja ompelualan ammattikouluksi ja Valmistava poikien ammattikoulu otti nimekseen Teknillinen ammattikoulu. Ammattiopetuslaitokset vuonna 1964, Kaupungin opetuslaitokset, (Taulukko 90. B), HTV 1965, 144; Ammattiopetuslaitokset vuonna 1965, Kaupungin opetuslaitokset, (Taulukko 89. B), HTV 1966, 152.
- 83 Kiuasmaa 1982, 393.
- 84 Hiisiö & Luoma 1958, 43–44; Kaartinen & Sillanpää 1967, 43.
- 85 Susi et al. 1972, 17.
- 86 Rantalaiho 1994, 11–12.
- 87 Hiisiö & Luoma 1958, 44.
- 88 Mattlar 1953, 76–77; Hiisiö & Luoma 1958, 43–45; Kiuru 1958, 23, 43; Kaartinen & Sillanpää 1967, 43. Ammattitaidon merkitys tästä näkökul-

masta tuotiin esiin myös monella tapaa uranuurtajiin kuuluneen varatuomari Helvi Sipilän haastattelussa eräässä oppaassa. Haastattelu on otsikoitu ”Ei suoraan koulunpenkiltä naimisiin”. Oksanen & Kiviranta 1947, 27–28. Teoksen myöhemmässä painoksessa Sipilän haastattelu, samoin kun kolmen taidealoja edustaneen henkilön haastattelut, on poistettu. Oksanen & Kiviranta 1956.

- 89 Kehittyvä kansalaiskoulu. Yleisradion Elävä arkisto.
- 90 Kiuru 1962, 49.
- 91 Susi et al. 1972, 17.
- 92 Venna 1971, 142–144.
- 93 Esimerkiksi vuonna 1958 julkaistussa 130-sivuisessa kirjassa alaluku ”Peruskoulutuksen täydentäminen”, joka sisälsi oppikoulun, kansanopiston ja kansankorkeakoulun esittelyn, on pituudeltaan vain puoli sivua.
- 94 Mattlar 1950, 7; Kiuru 1958, 5.
- 95 Venna 1971, 26–27; Susi et al. 1972, 52.
- 96 Puoskari 2013, 55–56, 152–158.
- 97 Hiisiö & Luoma 1958, 5–6.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Hämeenlinnan maakunta-arkisto
 Ammatinvalinnanohjauksen Helsingin piiritoimisto
 Toimintasuunnitelmat 1965–1973

Painetut lähteet

Helsingin kaupungin tilastollinen vuosikirja (HTV) 1955–1973 (1955–1974).
 Helsingin kaupungin tilastotoimisto, Helsinki.

Helsingin kaupunginvaltuuston painetut asiakirjat vuodelta 1929 (1930). Helsingin kaupunki, Helsinki.

Helsingin kaupunginvaltuuston painetut asiakirjat vuodelta 1930 (1931). Helsingin kaupunki, Helsinki.

Kertomus Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta (KHKK) 1939 (1941). Helsingin kaupungin tilastotoimisto, Helsinki.

KHKK 1941 (1945). Helsingin kaupungin tilastotoimisto, Helsinki.

Komiteanmietintö 1954:5. Komiteanmietintö ammatinvalinnan ohjaustoiminnan järjestämisestä opetustoimen yhteydessä.

Komiteanmietintö 1970:A 8. Naisten asemaa tutkivan komitean mietintö.

Komiteanmietintö 1973:19. Valtion opintotukikeskuksen johtokunnan mietintö.

Suomen asetuskokoelma 1936.

Valtiopäiväasiakirjat 1959.

Yleinen väestölaskenta Helsingissä vuonna 1960 (1963). Helsingin kaupungin tilasto VII:1. Erikoistutkimukset. Helsingin kaupungin tilastotoimisto, Helsinki.

Lehdistö

AVO Ammatinvalinnanohjaus 1989

Kotiliesi 1964

Lyhytelokuvat

Kehittyvä kansalaiskoulu. Leo Hildén, 1958. Yleisradion Elävä arkisto. <http://yle.fi/aihe/artikkeli/2007/02/14/kansalaiskoulu-kasvatti-suoraanammattiin>, katsottu 8.4.2016.

Kirjallisuus

Ahonen, Sirkka & Rantala, Jukka (1996): *Sata vuotta oppikoulua varten. Valmistava koulu 1870-luvulta 1970-luvulle*. Yksityiskoulujen Liitto ry, Helsinki.

Ammatinvalinnan opas. Helsingin kansakoulujen jatkoloukkien oppilaille (1945). Helsingin kaupungin ammatinvalintakomitea, Helsinki.

Bruun, Kertti (1954): Uusi sosiaaliryhmitys. *Tilastollisia kuukausitietoja Helsingistä* 5 (3), 37–44.

Fellman, Susanna (1999): Kirjanpitäjistä controlleriksi konttoripäälliköistä talousjohtajaksi. Teoksessa Raimo Parikka (toim.), *Suomalaisen työn historiaa. Korvesta konttoriin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 127–163.

Harjula, Minna (2007): *Terveiden jäljillä. Suomalainen terveyspolitiikka 1900-luvulla*. Tampere University Press, Tampere.

Hauta-aho, Kaija, Häkli, Liisa, Jylhä, Arja-Riitta, Karmala, Ritva & Soini, Tapio (1974): *Ylioppilaille ja lukiolaisille tarkoitetun, ohjaavan ammatinvalintaoppaan laadinta ja kokeilu*. Psykologian julkaisematon pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto, psykologian laitos.

Heikkinen, Anja (1995): *Lähtökohtia ammattikasvatuksen kulttuuriseen tarkasteluun. Esimerkkinä suomalaisen ammattikasvatuksen muotoutuminen käsityön ja teollisuuden alalla 1840–1940*. Tampereen yliopisto, Tampere.

- Hiisiö, Ossi & Luoma, Matti (et al.) (1958): *Omalle uralle. Kansalaiskoulun ammatinvalinnan oppikirja*. Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriön ammatinvalinnanohjaustoimisto, Helsinki.
- Hoffman, Kai (1997): Elinkeinot. Teoksessa *Helsingin historia vuodesta 1945, 1. osa*. Helsingin kaupunki, Helsinki, 249–500.
- Jauhiainen, Annukka (2002): *Työväen lasten koulutie ja nuorisokasvatuksen yhteiskunnalliset merkitykset. Kansakoulun jatko-opetuskysymys 1800-luvun lopulta 1970-luvulle*. Turun yliopiston julkaisuja, sarja C, Scripta lingua Fennica edita, osa 187. Turun yliopisto, Turku.
- Kaartinen, Antti & Sillanpää, Heikki (1967): *Nuorten ammatinvalinta*. WSOY, Helsinki.
- Kalela, Jorma (1989): *Työttömyys 1900-luvun suomalaisessa sosiaalipolitiikassa*. Työvoimaministeriö, Helsinki.
- Kiusamaa, Kyösti (1982): *Oppikoulu 1880–1980*. Pohjoinen, Oulu.
- Kiuru, Veikko (1958): *Keskikoululaisen ammatinvalinta*. Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriön ammatinvalinnanohjaustoimisto, Helsinki.
- Kiuru, Veikko (1962): *Keskikoululaisen ammatinvalinta*. Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriön ammatinvalinnanohjaustoimisto, Helsinki.
- Mannberg, Jan (2003): *Studie- och yrkesorientering i AMS yrkesinformerande texter 1940–1970*. Umeå universitet, Pedagogiska institutionen, Umeå.
- Mattlar, Wolmar (toim.) (1948): *Anmatillinen koulutus kansakoulun jälkeen. Opastusta Helsingin kaupungin kansakoulujen oppilaille*. Helsingin kaupungin ammatinvalintakomitea, Helsinki.
- Mattlar, Wolmar (toim.) (1950): *Keskikoululaisen ammatinvalinta*. Helsingin ammatinvalintakomitea, Helsinki.
- Mattlar, Wolmar (toim.) (1953): *Valitsemme ammattia. Lyhyt opas kansakoulun 7. ja 8. luokan oppilaille*. Helsingin ammatinvalintakomitea, Helsinki.
- Mattlar, Wolmar (toim.) (1954): *Ammatillinen koulutus kansakoulun jälkeen*. Helsingin kaupungin painatus- ja hankintatoimisto, Helsinki.
- Multimäki, Kaarlo (1986): *Ammatinvalinnanohjauksen kehittämisen vaiheita. Ammatinvalinnanohjausneuvoston toiminta 1956–86*. Ammatinvalinnanohjauksen monistesarja n:o 39. Työvoimaministeriön työvoimaosaston ammatinvalinnanohjaustoimisto, Helsinki.
- Mäki, Niilo & Voionmaa-Joutsen, Marjatta (1944): *Keskikoulu takana – elämä edessä. Ammatinvalinnan ohjeita keskikoulun päättäneille*. Kouluhallitus, Helsinki.
- Oksanen, Niko & Kiviranta, Eero (1947): *Mitä meistä tulee? Nuorten elämänuran valinnan opas*. Otava, Helsinki.
- Oksanen, Niko & Kiviranta, Eero (1956): *Mitä meistä tulee? Nuorten elämänuran valinnan opas*. Otava, Helsinki.

- Pettersson, Marita (1978): *Ammatinvalinnanohjauksen hallinnon ja toiminnan kehitys vuosina 1956–72*. Ammatinvalinnanohjauksen monistesarja n:o 30. Työvoimaministeriön ammatinvalinnanohjaustoimisto, Helsinki.
- Pietiäinen, Jukka-Pekka (1995): Yksityisoppikoulut vaurastuvassa Suomessa 1944–1977. Teoksessa Jari Salminen, Jukka-Pekka Pietiäinen & Jouko Teperi, *Yksityisoppikoulujen historia 1872–1977*. Painatuskeskus, Helsinki.
- Puoskari, Pentti (2013): *Väärää politiikkaa suuren muuton vuosina? Virolaisen ja Paasion hallitusten elinkeino- ja rakennepolitiikka 1964–1968*. Itä-Suomen yliopisto, Joensuu.
- Rahikainen, Marjatta (2011): Kansakoulun vuosisata 1866–1966 tilastojen valossa. Teoksessa Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.), *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 370–379.
- Rantalaiho, Liisa (1986): Toimistotyö naisten työnä. Teoksessa Liisa Rantalaiho (toim.), *Toimistotyö, toimistotyöntekijät ja toimistoautomaatio*. Tampereen yliopisto, Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos, Tampere, 26–42.
- Rantalaiho, Liisa (1994): Sukupuolisopimus ja Suomen malli. Teoksessa Anneli Anttonen, Lea Henriksson & Ritva Nätkin (toim.), *Naisten hyvinvointivaltio*. Vastapaino, Tampere, 9–30.
- Saaritsa, Sakari & Kaihovaara, Antti (2016): Good for girls or bad for boys? Schooling, social inequality and intrahousehold allocation in early century Finland. *Cliometrica* 10 (1), 55–98.
- Seppä, Väinö (1930): *Ammatinvalinta ja työntieto. Oppikirja kansakoulun jatko-opetusta varten*. Kirja, Helsinki.
- Somerkiivi, Urho (1977): *Helsingin kansakoulun historia*. Helsingin kaupunki, Helsinki.
- Susi, Heimo et al. (1972): *Kansalaiskoulun ammatinvalinnan oppikirja. Omalle uralle*. Työvoimaministeriön ammatinvalinnanohjaustoimisto, Helsinki.
- Tapaninen, Antti (2012): *Sata vuotta psykologista ammatinvalinnanohjausta. Ohjaustoiminnan alku Yhdysvalloissa ja varhaisvaihe Suomessa*. Psykologien kustannus, Helsinki.
- Tilastokeskus (2007): Koulutus Suomessa: yhä enemmän ja yhä useammalle. [<http://www.stat.fi/tup/suomi90/marraskuu.html>], luettu 10.6.2016.
- Valjakka, Mikko & Noro, Leo (1952): *Valitse ammattisi!* Kotikasvatusyhdistys, Helsinki.
- Venna, Yrjö (1971): *Mihin ammattiin? Ammatinvalintatietoutta keskikoululaisille*. Työvoimaministeriön ammatinvalinnanohjaustoimisto, Helsinki.
- Virta, Erkki, Lehtonen V.R. & Lahti, Hilja (toim.) (1949): *Maalaisnuorison ammatinvalinta*. Pellervo, Helsinki.
- Vuorio-Lehti, Minna (2006): *Valkolakin viesti. Ylioppilastutkintokeskustelu Suomessa toisen maailmansodan jälkeen*. Turun yliopisto, Turku.

Työväestön jälkeläiset yliopistoissa toisesta maailmansodasta 2010-luvulle

Johdanto

Modernin koulutusyhteiskunnan rakentaminen on ollut yksi toisen maailmansodan jälkeisistä ”suurista projekteista”. Toki koulutusyhteiskunnan alkutahdit lyötiin jo kansakoululaitoksen perustamisessa 1860-luvulla ja oppivelvollisuuden toteuttamisessa itsenäisyyden ajan alussa, mutta vasta toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä koulutus ja kouluttautuminen nousivat keskeisiksi tekijöiksi ihmisten elämänkulussa, yhteiskunnallisen aseman määrittymisessä ja yleisinä kehityksen moottoreina. Koulutuksen ja kouluttautumisen yleistymiseen on 1800-luvun lopulta lähtien liittynyt lupaus niiden hyödyllisyydestä yksilölle. Sata vuotta sitten yleinen koulutustaso oli matala ja koulutustarjontaa vähän, joten lyhyenkin muodollisen koulutuksen hankkiminen avasi monia ovia parempaan tulevaisuuteen. Koulutuksen laajentumisen ja yleisen koulutustason nousun myötä asetelma on muuttunut. Uudella vuosituhanella korkeakaan koulutus ei välttämättä takaa hyvää yhteiskunnallista asemaa tai edes työpaikkaa – tai on osattava ainakin valita oikea koulutusala. Koulutuksella on toisin sanoen entistä vaikeampaa erottua vaikkapa työmarkkinoille sijoittumisessa. Koulutusinflaatiosta huolimatta suomalaisilla tuntuu edelleen olevan vahva koulutususko.¹ Tästä kertoo ainakin se, että yliopistoihin on jatkuvasti moninkertainen määrä hakijoita aloituspaikkoihin verrattuna, suosituimmille aloille pyritään moneen kertaan ja niin sanottujen valmennuskurssien tarjonta, suosio ja merkitys ovat kasvaneet viimeisten vuosikymmenten aikana.²

Korkeakoulutus on ollut toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä näkyvässä asemassa suosionsa lisäksi myös yhteiskunnallisen merkityksensä takia. Viimeistään 1950-luvulta lähtien korkeakoulutukseen ja nimenomaan yliopistokoulutukseen on ladattu isoja odotuksia sijaintialueen kehittymisen, yleisen hyvinvoinnin lisääntymisen ja viime aikoina myös kansallisen kilpailukyvyyn edistämisen näkökulmista. Toisaalta korkeakoulutuksen laajentuminen on ollut tiukasti kytköksissä hyvinvointivaltion rakentamiseen ja sitä kautta sen keskeisiin tavoitteisiin, kuten alueellisen ja sosiaalisen tasa-arvon edistämiseen. Korkeakoulutusta onkin tutkittu 1970-luvulta lähtien tasa-arvon, ennen kaikkea opiskelijoiden alueellisen ja sosiaalisen taustan, näkökulmasta. Tutkimusaineistoista, tuloksista ja tulkinnoista on myös ajoittain käyty vilkasta keskustelua.³

Myös tämän artikkelin keskeinen näkökulma on tasa-arvo yliopistokoulutuksessa. Kohdennan tarkasteluni erityisesti työväestön jälkeläisten osallistumiseen yliopistokoulutukseen 1950-luvun alusta aina 2010-luvulle. Toisin sanoen tarkastelen koulutuksen tasa-arvon etenemistä sen perusteella, kuinka paljon työväestötaustaisia yliopisto-opiskelijoita on ollut, mikä heidän sukupuolijakaumansa on ollut sekä mihin yliopistoihin ja mille tieteenaloille he ovat sijoittuneet. Lisäksi vertailen työväestön yliopisto-opiskelussa tapahtuneita muutoksia suhteessa muihin sosioekonomisiin ryhmiin ja pohdin työntekijätaustaisten nuorten koulutusvalintojen taustoja. Analyysi kohdistuu ennen kaikkea opiskelijoiden sosioekonomiseen taustaan, mutta liitän havainnot myös alueelliseen ulottuvuuteen silloin kun se on tulkintojen näkökulmasta tarpeellista.⁴ Lisäksi erittelen opiskelijoita sukupuolen mukaan, sillä se oli pitkään keskeinen jakolinja yliopistokoulutukseen hakeutumisessa ja opiskelualan valinnassa. Sukupuolen merkitys on pienentynyt nykypäivää kohti tultaessa, mutta kokonaan se ei ole hävinnyt – ei yliopistokoulutuksesta, eikä sosioekonomisten ryhmien osalta.

Yksi artikkelin keskeisistä käsitteistä on työväestö, kohdentuuhan tarkastelu nimenomaan tähän yhteiskuntaryhmään vanhempien taustan perusteella luokiteltavissa olevien pääsyyn yliopistoon. Työväestöön kuulumisen pohjautuu Tilastokeskuksen luokitteluperus-

teisiin. Niiden mukaan henkilö luokitellaan johonkin sosioekonomiseen asemaan elämänvaiheen (perheenjäsen, työllinen, eläkeläinen, opiskelija), pääasiallisen toiminnan, ammattiaseman, toimialan sekä ammatin ja työn luonnetta kuvaavien tietojen perusteella. Luokittelun standardit pohjautuvat YK:n tekemiin ja pohjoismaisiin suosituksiin. Tarkoituksena on muodostaa sellaisia ryhmiä, joiden jäsenet elävät yhteiskunnan rakenteellis-toiminnallisissa osajärjestelmissä suurin piirtein samantapaisissa asemissa.⁵

Käyttämässäni aineistossa luokittelu on tapahtunut niin, että yliopistoon kirjoittautuneen uuden opiskelijan tietoihin on liitetty Tilastokeskuksen väestörekisteristä tieto hänen huoltajansa (useimmiten isän, mutta noin viidenneksessä tapauksista äidin) sosioekonomisesta asemasta.⁶ Näin ollen opiskelijan sosioekonominen luokittelu on tullut valmiina tietona, eikä tietojen purkamiseen tai uudelleen arviointiin ole ollut mahdollisuutta, sillä kokonaisaineisto sisältää noin 150 000 opiskelijan tiedot. Lisäksi tietosuojamääräykset estävät muilta kuin asianomaisilta viranomaisilta henkilö- ja muiden tietojen yhdistelemisen.

Aineisto

Käyttämäni aineisto koostuu pääosin viiden vuoden välein kerätyistä uusista, ensimmäisen kerran perusopiskelijaksi kirjautuneista henkilöistä koskevasta tiedoista. Aineiston alkupuoli vuoteen 1960 saakka on kerätty edesmenneen akateemikko Heikki Wariksen tutkimushankkeessa 1970-luvun alussa.⁷ Aineisto on nykyään Itä-Suomen yliopiston tietotekniikkakeskuksessa. Muu osa aineistoa on Tilastokeskuksen tilaustyönä rakentamaa ja se on koottu yhdistelemällä opiskelijarekisterin tietoihin kunkin uuden opiskelijan kohdalla erikseen tiedot hänen opiskelupaikastaan ja taustastaan. Tarkastelussa ovat mukana kaikki tapaukset, joista tietoja on ollut yhdisteltävissä. Mukana eivät ole niin sanotut linkkiytymättömät henkilöt, joiden tietoja ei ole voitu yhdistellä rekisteritietojen kanssa. Tästä huolimatta aineistossa on myös tuntemattomia tapauksia eli sellaisia, joista kaikkia tietoja

ei ole saatu. Lisäksi on muistettava, että vuoteen 2000 saakka tiedot ovat kaikista uusista yliopisto-opiskelijoista, mutta kahtena viimeisenä tarkasteluvuotena kyseessä on 80 prosentin otos, jossa mukana ei ole linkkiytymättömiä tapauksia.⁸

Uusien opiskelijoiden taustan vertailuaineistona on 45–54-vuotiaiden ikäryhmän sosioekonominen jakauma. Ikäryhmä vastaa opiskelijoiden vanhempien tyypillistä ikäryhmää koko tarkasteluajanjakso huomioon ottaen. Siitä on myös olemassa vertailukelpoinen, sosioekonomisesta jakaumasta kertova väestölaskenta-aineisto. Vertaan opiskelijoiden ja heidän vanhempiansa ikäryhmiä laskemalla niin sanotun osallisuuskertoimen. Se osoittaa, onko kyseinen sosioekonominen ryhmä ali- tai yliedustettuna uusissa yliopisto-opiskelijoissa.⁹

Aluksi tarkastelen yliopistokoulutuksen laajentumista toisen maailmansodan jälkeen alueellisesti ja määrällisesti osana nopeaa yhteiskunnallista rakennemuutosta sekä hyvinvointivaltion rakentamista. Tässä yhteydessä analysoin myös, miten yliopisto-opiskelijoiden sosioekonominen tausta on muuttunut noin kuuden vuosikymmenen aikana. Tämän jälkeen siirryn tarkastelemaan työväestötaustaisia yliopisto-opiskelijoita. Erittelen, mihin yliopistoihin ja tiedekuntiin he ovat tarkasteluaikana sijoittuneet. Toinen näkökulma on, missä yliopistoissa ja millä tieteenaloilla on ollut määrällisesti ja suhteellisesti eniten ja vähiten työväestötaustaisia opiskelijoita 1950-luvun alusta 2000-luvulle sekä onko sukupuolten välillä eroja sijoittumisessa. Lopuksi pohdin havaittujen muutosten taustoja ja kytkeä opiskelijakunnan rakenteeseen sekä erityisesti työväestön lasten kouluttautumisesta tehtyyn tutkimukseen.

Laajeneva koulutus tasa-arvoistaa taustoja, mutta ei poista eroja

Suomalainen yliopistokoulutus laajeni toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä, erityisesti 1960-luvulta alkaen niin alueellisesti kuin määrällisesti miltei maailmanennätystahtia. Yliopisto-opiskelijoiden kokonaismäärä 1950-luvun alussa oli noin 15 000, mutta

kaksi vuosikymmentä myöhemmin jo nelinkertainen. Maaginen 100 000 opiskelijan raja ylittyi 1980-luvun lopussa, ja enimmillään yliopisto-opiskelijoita oli 2010-luvun alussa lähes 170 000. Myös uusien opiskelijoiden määrä on kohonnut nopeasti, vaikkakaan ei yhtä jyrkästi kuin kokonaismäärä. 1950-luvun alussa opinnot aloitti vuosittain noin 3 000 opiskelijaa, ja määrä kolminkertaistui kahdessa vuosikymmenessä. Sen jälkeen uusien opiskelijoiden määrä lisääntyi hetken aikaan hitaammin, kunnes 1990-luvulla se nousi jotakuinkin nykyiselle tasolle eli noin 20 000:een.¹⁰

Yliopisto-opiskelijoiden määrän lisääntyminen kytkeytyi moneen yhteiskunnalliseen ja koulutukselliseen muutokseen. Niin sanotut suuret ikäluokat toivat painetta koko koulutusjärjestelmään aina sen ylätasolle asti. Tämä ilmeni yliopistoon johtavan koulutuksen eli lukion alueellisena ja määrällisenä laajentumisena toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä. Esimerkiksi käyköön ylioppilaiden määrä, joka 1950-luvun alussa oli noin 4 000, kaksi vuosikymmentä myöhemmin yli 18 000 ja 1980-luvun puolivälin jälkeen jo runsaat 32 000. Samassa ajassa ylioppilaiden osuus ikäluokasta nousi noin seitsemästä prosentista yli 42:ään.¹¹ Näin oltiin jo 1950-luvun vaihteessa tilanteessa, jossa yliopistojen opiskelijapaikkoja oli pakko lisätä jo toimineissa yksiköissä, mutta sen lisäksi 1960-luvun puolivälin tienoilla perustettiin kaikkiaan viisi uutta korkeakoulua.¹² Toiseksi uusien korkeakoulujen perustamisen maan reuna-alueille, ja laajemmin korkeimman koulutuksen saavutettavuuden kasvattamisen, voi nähdä hyvinvointivaltiolle tyypillisenä tasa-arvon edistämisenä. Samalla toki pyrittiin aikaisempaa tehokkaammin hyödyntämään syrjäalueiden ja aikaisemmin vähän koulutusta hankkineiden yhteiskuntaryhmien ”lahjakkuusreservit”. Kolmanneksi yliopisto-opiskelun laajentaminen pyrki osaltaan vastaamaan nopean yhteiskunnallisen rakennemuutoksen luomiin haasteisiin ja tarjoamaan koulutettua työvoimaa esimerkiksi laajentuvan hyvinvointivaltion tarpeisiin. Tuloksena oli, että 1970-luvun alussa yliopistokoulutusta annettiin yhteensä kymmenellä paikkakunnalla aikaisemman kolmen sijasta ja korkeimman opetuksen yksiköitä oli kaikkiaan 16.¹³ Lopulta väestö- ja elinkeinorakenteen muutosten ja

hyvinvointivaltion rakentumisen lisäksi koulutuksen laajentumiseen kaikilla tasoilla vaikuttivat myös usko koulutuksen taloudelliseen merkitykseen sekä ylipäätään ”koulutetun ihmisen ihanteen” muodostuminen.¹⁴

Olennainen yliopistokoulutuksen laajentumiseen liittyvä elementti oli opiskelijakunnan naisvaltaistuminen. Tosin jo maailmansotien välissä kannettiin huolta paitsi ”oppineiston” määrän hallitsemattomasta kasvusta, myös naisten yliopisto-opiskelun lisääntymisestä.¹⁵ Naisten nousu enemmistöksi yliopisto-opiskelijoista ajoittui vasta 1960- ja 1970-luvuille. Niinpä 1980-luvun alusta lähtien naisia on ollut yli puolet niin uusista kuin kaikista yliopisto-opiskelijoista. Tämä on tarkoittanut sitä, että tällä vuosituhanella miltei kaikilla opintoaloilla teknillistieteellistä koulutusta lukuun ottamatta on ollut naisenemmistö. Esimerkiksi vuoden 2015 tietojen perusteella uusista yliopisto-opiskelijoista lähes 55 prosenttia oli naisia. Kansainvälisesti vertaillen naisopiskelijoiden osuus ei Suomessa enää tällä vuosituhanella ole ollut poikkeuksellisen korkea, kuten asia oli vielä muutama vuosikymmen sitten. Naisenemmistön synty liittyy useissa länsimaissa yliopistokoulutuksen yleiseen ekspansioon.¹⁶

Taulukosta 1 pitää ensin huomata luokittelumuutoksen vaikutus. Vuoteen 1975 eläkeläiset luokiteltiin sosioekonomisesti pääosin entisen, viimeisimmän ammattinsa perusteella. Sen jälkeen he ovat itsenäinen ryhmä, mikä selittää muut-ryhmän osuuden kasvun vuodesta 1980 lähtien. Toinen iso muutoslinja on ollut ylempien toimihenkilöiden ja heitä vastaavien yrittäjien osuuden lasku 1970-luvulle asti, minkä jälkeen heitä on jälleen ollut uusissa opiskelijoissa yhä enemmän, lopulta jo reilusti yli 40 prosenttia. Sen sijaan alempien toimihenkilöiden ja työväestön osuus on vähitellen laskenut 1970-luvun alun huippulukemista. Samoin, mutta vielä voimakkaammin, on käynyt maatalousväestön kohdalla. Lukumääräisesti tarkasteluna tilanne näyttää hieman toisenlaiselta, sillä esimerkiksi työntekijätaustaisia uusia yliopisto-opiskelijoita on ollut eniten tämän vuosituhanen alussa. Vuonna 2005 heitä oli laskennallisesti lähes 2 800, kun vastaava luku esimerkiksi vuonna 1980 oli alle 2 000.¹⁸ Tämän

Taulukko 1. Uusien yliopisto-opiskelijoiden jakautuminen (%) sosioekonomisiin ryhmiin huoltajan tausta perusteella 1950–2010.¹⁷

Vuosi	Yth	Ath	Työnt	Maat	Muut	yht
1950	38.8	26.8	17.9	15.3	1.2	100
1970	28.4	27.6	21.1	20.6	2.3	100
1980	36.5	17.3	19.3	11.4	15.5	100
1990	40.0	16.9	13.8	7.8	21.5	100
2000	38.9	17.2	15.4	4.9	23.6	100
2005	43.7	14.8	15.0	4.3	22.2	100
2010	44.2	14.9	13.7	4.2	23.0	100

Lähteet: Nevala 1999, 154; Tilastokeskuksen tiedostot vuosilta 2000, 2005 ja 2010, Itä-Suomen yliopiston Historia- ja maantieteiden laitos. Sosioekonomiset ryhmät: Yth= ylemmät toimihenkilöt ja heitä vastaavat yrittäjät; Ath= alemmat toimihenkilöt ja pienyrittäjät; Työnt= työntekijät ilman maataloustyöntekijöitä; Maat= maataloustyöntekijät ja työntekijät; Muut= eläkeläiset, työttömät opiskelijat, tuntemattomat yms.

sosioekonomisen ryhmän jälkeläisten hakeutuminen yliopistoihin on siis määrällisesti lisääntynyt, mutta niin on toki käynyt muissakin ryhmissä.

Taulukko 1 vihjaa eri sosioekonomisten ryhmien prosenttiosuuden muutosten kiinnittyvän tiukasti yhteiskunnan ammattirakenteen muutoksiin. Yhteiskunnallisen rakennemuutoksen päälinjojen hahmottaminen onkin välttämätöntä opiskelijoiden sosioekonomisessa taustassa tapahtuneiden muutosten ymmärtämiseksi.

Taulukko 2 kertoo työikäisen ja tässä yhteydessä yliopisto-opiskelijoiden vanhempia kuvaavan väestöryhmän eli 45–54-vuotiaiden sosioekonomisen aseman näkökulmasta monissa muissa yhteyksissä todetun linjan eli Suomen nopean muuttumisen maatalousyhteiskunnasta palveluyhteiskunnaksi. Toimihenkilöiden yhteenlaskettu osuus oli 1970-luvun alussa vain alle kolmannes, mutta neljä vuosikymmentä myöhemmin jo lähes 60 prosenttia. Samassa ajassa työntekijöiden suhteellinen osuus tässä ikäryhmässä putosi miltei

Taulukko 2. 45–54-vuotiaan väestön jakaantuminen (%) sosioekonomisiin ryhmiin 1950–2010.

Vuosi	Yth	Ath	Työnt	Maat	Muut	Yht
1950	6.1	14.8	32.6	46.5	0.0	100.0
1970	12.9	18.2	41.4	25.8	1.7	100.0
1980	14.5	20.4	35.1	12.4	17.6	100.0
1990	20.7	26.7	27.6	9.0	16.0	100.0
2000	21.8	25.7	26.5	3,8	22.2	100.0
2005	24.3	27.2	24.1	3.8	20.6	100.0
2010	26.2	28.1	22.0	3.5	20.2	100.0

Lähteet: Suomen Virallinen Tilasto (tästä lähtien SVT) VI C 102, Yleinen väestölaskenta 1950; SVT VI C 104 IX, Väestölaskenta 1970; SVT VI C 106 IA, Väestölaskenta 1980; Väestölaskenta 1990, painamaton konetaulu K02, Itä-Suomen yliopiston Historia- ja maantieteiden laitos; Väestö sosioekonomisen aseman ja iän mukaan alueittain 2000, 2005 ja 2010, Itä-Suomen yliopiston Historia- ja maantieteiden laitos. Sosioekonomiset ryhmät ovat samat kuin taulukossa 1.

puoleen, mikä osaltaan osoittaa perinteisen teollisuusyhteiskunta-vaiheen lyhytaikaisuutta suomalaisessa rakennemuutoksessa. Vielä nopeampaa on tunnetusti ollut maatalousväestön osuuden lasku, sillä 2010-luvun alussa maatalousväestöä oli alle seitsemäsosa neljän vuosikymmenen takaiseen tilanteeseen verrattuna. Kokonaisuutena taulukko 2 taustoitaa olennaisesti yliopistojen opiskelijakunnan rakenteessa tapahtuneita muutoksia, kuten seuraava taulukko kertoo.

Olennainen asia taulukossa 3 on luku 1. Se tarkoittaa, että sosioekonomisen ryhmän osuus uusista yliopisto-opiskelijoista oli yhtä suuri kuin sen osuus 45–54-vuotiaiden ikäryhmässä. Ykköstä suurempi osoittaa yli- ja pienempi aliedustusta. Muutoksen suuri linja on sosioekonomisten erojen vähittäinen tasoittuminen. Ylempien toimihenkilöiden ja heitä vastaavien yrittäjien osuus on laskenut täysin vertailukelpoisen tarkastelujakson huipusta eli vuodesta 1980 selvästi. Silti vuoden 2010 luvutkin kertovat ryhmän selvästä yliedus-

Taulukko 3. Eri sosioekonomisten ryhmien osallisuuskerroin yliopisto-opintoihin 1950–2010.¹⁹

Vuosi	Yth	Ath	Työnt	Maat	Muut
1950	6.47	1.82	0.55	0.33	0.00
1970	2.20	1.52	0.51	0.80	1.29
1980	2.52	0.85	0.55	0.92	0.83
1990	1.93	0.63	0.50	0.87	1.30
2000	1.78	0.66	0.57	1.29	1.08
2005	1.80	0.54	0.62	1.14	1.08
2010	1.69	0.53	0.63	1.21	1.12

Lähteet: Nevala 1999, 154; Tilastokeskuksen tiedostot vuosilta 2000, 2005 ja 2010, Itä-Suomen yliopiston Historia- ja maantieteiden laitos; Väestö sosioekonomisen aseman ja iän mukaan alueittain 2000, 2005 ja 2010, Itä-Suomen yliopiston Historia- ja maantieteiden laitos. Sosioekonomiset ryhmät ovat samat kuin taulukoissa 1 ja 2.

tuksesta uusien opiskelijoiden joukossa. Alempien toimihenkilöiden jälkeläisten suhteellinen osallistuminen korkeakoulutukseen on puolestaan muuttunut selvästi yliedustuksesta selväksi aliedustukseksi. Tämä ryhmä on siis menettänyt asemiaan yliopistokoulutuksessa. Vastapainoksi maatalousväestön osallisuuskerroin on muuttunut lievästi aliedustuksesta yliedustukseksi, ja samoin on käynyt muutryhmän kohdalla. Sen sijaan työväestön osallisuuskerroin on muuttunut varsin vähän. Aliedustus on 2000-luvulla hieman vähentynyt, mutta työväestön ja alempien toimihenkilöiden aliedustus on edelleen suhteellisesti suurinta.

Koulutuksellinen tasa-arvo on taulukon perusteella arvioituna edennyt työntekijätaustaisten opiskelijoiden osalta, mutta ei kuitenkaan merkittävästi. Lisäksi pitää ottaa huomioon, että työntekijätaustaisten lukumäärä uusissa yliopisto-opiskelijoissa on kasvanut, kuten edellä tuli esille. Samaan aikaan kuitenkin työntekijöiden osuus vertailuryhmässä eli 45–54-vuotiaassa väestössä on laskenut. Vielä vuonna 1970 mainitussa ikäryhmässä oli yli 210 000 työntekijäryhmään luokiteltua, mutta 2005 vastaava luku oli enää vajaat 92 000.²⁰

Näin ollen taulukon vertailulukua ”parantaa” työntekijöiden määrän lasku vertailuryhmässä. Johtopäätös siis on, että työntekijätaustaisten kouluttautuminen yliopistoissa on lisääntynyt nykypäivää kohti tultaessa, mutta ei kuitenkaan muihin ryhmiin verrattuna poikkeuksellisesti. Niinpä heidän osallisuuskertoimensa on muuttunut lopulta varsin vähän.

Uudet yliopisto-opiskelijat valikoituivat vuonna 2010 tasaisemmin eri sosioekonomisista ryhmistä kuin koskaan aikaisemmin. Silti erot ääripäiden välillä olivat taulukosta laskien edelleen selvät: ylempien toimihenkilöiden jälkeläisiä oli uusissa yliopisto-opiskelijoissa suhteellisesti laskien yli kolme kertaa enemmän kuin alempien toimihenkilöiden lapsia. Tiheämmällä sosioekonomisella jaottelulla eli jakamalla sekä ylemmät että alemmat toimihenkilöt taulukoissa nähtyä pienempiin ryhmiin ääripäiden ero kasvaa. Johtotehtävissä toimivien ylempien toimihenkilöiden lapsia oli uusissa yliopisto-opiskelijoissa vuonna 2010 suhteellisesti yli seitsemän kertaa enemmän kuin epäitsenäistä toimistotyötä tekevien alempien toimihenkilöiden lapsia.²¹ Jakolinja ei siis enää kulje perinteisellä toimihenkilöt–työntekijät-akselilla, vaan erityisesti toimihenkilöluokan sisällä.

Sukupuolesta kyllästymispisteeseen

Seuraavassa selvitetään, eroavatko eri sosioekonomiset ryhmät toisistaan sukupuolijakauman osalta vuonna 2010. Taustaksi pitää muistaa, että tuona vuonna kaikista uusista yliopisto-opiskelijoista oli naisia 55,4 prosenttia. Sukupuolten näkökulmasta löytyy eroja eri sosioekonomisten ryhmien välillä, mutta ne eivät ole kovin merkittäviä. Kaikissa sosioekonomisissa ryhmissä oli naisennemistö. Isän taustan perusteella selvästi enemmän naisia uusista opiskelijoista on muut-ryhmässä (59,5 %) ja työväestössä (58,9 %). Ylemmissä toimihenkilöissä ja heitä vastaavissa yrittäjissä ja maatalousväestössä luku oli hieman pienempi (57,9 %), samoin alemmissä toimihenkilöissä ja pienyrittäjissä (56,0 %). Kuva muuttuu jonkin verran, jos tarkastellaan vastaavia lukuja äidin sosioekonomisen aseman perus-

teella. Tuolloinkin muut-ryhmässä on selkein naisenemmistö (59,9 %) ja seuraavana tulee työntekijöiden ryhmä (58,7 %). Alempien toimihenkilöiden (56,6 %) ja maatalousväestön (55,8 %) luvut ovat lähellä toisiaan, mutta ylemmissä toimihenkilöissä ja heitä vastaavissa yrittäjissä naisenemmistö oli pienin (53,7 %).²² Erot, jotka sinänsä ovat kohtuullisen pieniä, liittyvät yhtäältä sukupuolten erilaiseen asemaan työmarkkinoilla; miesten enemmistö kasvaa mitä ylemmäs ammattien hierarkiassa mennään. Toisaalta erojen taustalta löytyy se, että äidin koulutus vaikuttaa pääsääntöisesti lasten koulutusvalintoihin voimakkaammin kuin isän koulutus perusasteelta lähtien. Vanhempien sosioekonomisella taustalla puolestaan on vahva yhteys esimerkiksi valintaan yliopisto- ja ammattikorkeakoulutuksen välillä. Lopulta erityisesti työläistäustaisten poikien koulutusura jää usein saman sosioekonomisen ryhmän tyttöjä lyhyemmäksi.²³

Mies- ja naisopiskelijoiden isien sosioekonomiset taustat eroavat toisistaan vuoden 2010 aineistossa oikeastaan vain ylempien toimihenkilöiden ja heitä vastaavien yrittäjien kohdalla. Tähän ryhmään kuului miespuolisista uusista opiskelijoista yli 47 prosenttia, mutta naispuolisista vain noin 42 prosenttia. Muiden ryhmien kohdalla erot olivat pieniä, niin myös työntekijätaustaisten opiskelijoiden kohdalla, sillä miespuolisista ryhmään kuului 14,4 prosenttia ja naispuolisista 12,7 prosenttia. Työntekijätaustaiset opiskelijat eivät siis sukupuolijakauman perusteella tarkasteluna juuri eroa muista ryhmistä. Selvä enemmistö uusista työläistäustaisista opiskelijoista oli naisia, kuten on asianlaita myös kaikkien yliopisto-opiskelijoiden kohdalla. Samoin sekä mies- että naisopiskelijoiden ryhmässä työntekijätaustaisten prosenttiosuus oli jotakuinkin yhtä suuri. Tärkeää on kuitenkin huomata, että ylimmästä sosioekonomisesta ryhmästä tulevat opiskelijat, joissa naisten enemmistö on pienin, sijoittuvat muita useammin niin sanotuille eliitti- eli korkean yhteiskunnallisen statuksen aloille, kuten lääketieteeseen tai teknillistieteelliseen koulutukseen.²⁴ Tämä uusintaa omalta osaltaan yhteiskunnan sosiaalisia ja sukupuolittuneita valtarakenteita.²⁵

Eri sosioekonomiset ryhmät eroavat toisistaan myös sen perusteella, miten suuri osa hakeneista lopulta pääsee sisään yliopistoihin.

Hanna Norin vuoden 2003 opiskelijavalintaa koskeva tutkimus osoittaa, että ylempien toimihenkilöiden jälkeläiset menestyvät valinnassa paremmin kuin muiden ryhmien. Vain tässä ryhmässä hyväksytyjen prosenttiosuus oli korkeampi kuin hakeneiden eli sisään pääsi isompi osuus kuin hakijoiden määrän perusteella saattoi olettaa. Norin laskema hyväksymisprosentti oli ylempissä toimihenkilöissä selvästi korkein, 19,6 prosenttia. Sen sijaan työntekijätaustaisten osalta osuus oli suurempi hakijoissa kuin hyväksytyissä ja hyväksymisprosentti oli toiseksi matalin kaikista ryhmistä eli 14 prosenttia. Vain muut-ryhmässä, johon Norin luokituksessa eivät kuuluneet eläkeläiset, luku oli vielä alempi, 13,4 prosenttia. Sen sijaan esimerkiksi alempien toimihenkilöiden jälkeläisten osalta valintaseulan läpäisi 16,8 prosenttia ja maatalousväestön kohdalla peräti 18,6 prosenttia.²⁶ Lukuja voi tulkita niin, että sosioekonominen asema vaikuttaa selvästi sisäänpääsyyn. Tämä kytkeytyy paitsi vanhempien koulutustaustaan ja hakijajoukon kasautumiseen ”yliopiston porteille” myös esimerkiksi valmennuskursseille osallistumiseen, vaikka niissä opiskelevien taustoista ei olekaan yhtenäistä tutkimustietoa.²⁷

Lopuksi eri sosioekonomisten ryhmien osuuksien muuttumista voi pohtia myös kyllästymispiste- tai ylläpidetyn eriarvoisuuden teorioiden näkökulmasta. Kyllästymispisteteorian mukaan koulutuserojen todellinen tasoittuminen alkaa vasta kun ylempien tai muuten etuoikeutettujen ryhmien lapset ovat hyödyntäneet koulutusmahdollisuuksien kasvun maksimaalisesti. He toisin sanoen hyödyntävät ensin ja eniten koulutusmahdollisuuksien kasvua, kuten yliopistokoulutuksen laajentumista. Näin koulutuksen saavutettavuuden parantuminen saattaa jossain vaiheessa paradoksaalisesti jopa lisätä eri ryhmien välisiä koulutuseroja. Tätä ilmiötä puolestaan nimitetään ylläpidetyksi eriarvoisuudeksi. Ongelmallista kuitenkin on kyllästymispisteen määrittely, eli se, kuinka suuren osan esimerkiksi ylimmän sosiaaliryhmän lapsista pitää siirtyä yliopistokoulutukseen, jotta kyllästymispiste saavutetaan. Suomalaisen opiskelijakunnan osalta tällaista tutkimusta ei ole tehty, mutta mikään ei toisaalta viittaa jonkin sosioekonomisen ryhmän osalta kyllästymispisteen saavuttamiseen. Varauksellista suhtautumista tukee myös yliopisto-

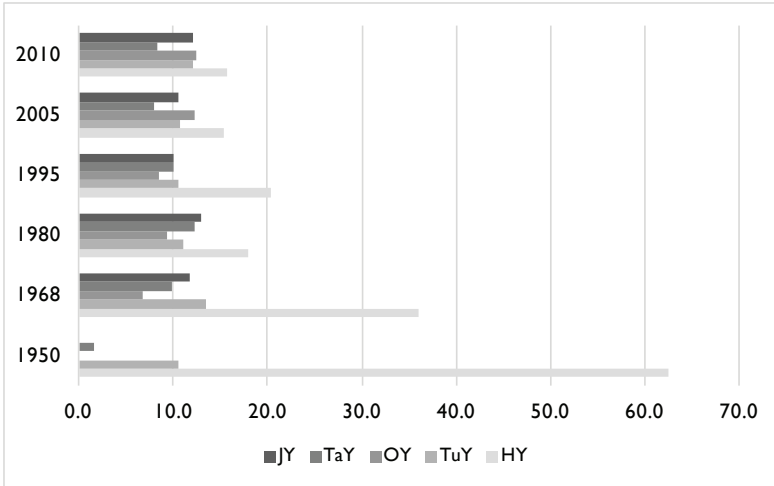
koulutukseen osallistumisen pitkään jatkunut tasoittuminen sekä se, että suomalainen yhteiskunta on ollut rakenteellisesti homogeenisempi kuin esimerkiksi Englanti ja Irlanti, joissa kyllästymispiste- ja ylläpidetyn eriarvoisuuden teoriaa on kehitelty ja sovellettu.²⁸

Työläisyliopistoja?

Seuraavaksi tarkastellaan työntekijätaustaisten opiskelijoiden sijoittumista eri yliopistoihin ja tieteenaloille, eli sitä, miten työntekijäperheistä tuleva koulutusvirta on suuntautunut toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä. Korkeakoululaitoksen alueellisesta laajentumisesta huolimatta Helsingin yliopisto on koko tarkasteluajan ollut työntekijätaustaisten opiskelijoiden merkittävin sijoittumiskohde. Sen osuus on toki laskenut merkittävästi 1950-luvulta 2010-luvulle tultaessa.

Kuviossa 1 olevat viisi yliopistoa ovat olleet työntekijätaustaisten opiskelijoiden tärkeimmät sijoittumiskohteet tarkasteluaikana. Tämä ei ole millään tavalla yllättävää, sillä kyseiset viisi isoa ja monialaista yliopistoa ovat kaikkiaan olleet suosituimpia ja sisäänotoltaan suurimpia sijoittumisväyliä toisen maailmansodan jälkeen.³⁰ Yliopistojen määrän lisääntymisen seurauksena mainittujen viiden yliopiston osuus työntekijätaustaisten opiskelijoiden kokonaisvirrasta on laskenut noin kolmesta neljänneksestä noin 60 prosenttiin. Muutos noudattelee laajempia linjoja siinä, että sijoittumisen tasoittuminen on tyypillistä myös koko opiskelijakunnan kohdalla.³¹ Sijoittumisluettelon toisesta päästä löytyvät arvattavasti Svenska handelshögskolan sekä Turun ja Helsingin kauppa- ja korkeakoulut, joihin työntekijätaustaisia on sijoittunut perin vähän, vain noin prosentin verran. Viimeksi mainittujen yliopistojen sisäänotto on kaikkiaan ollut pieni ja niiden rekrytoinnin painopiste on perinteisesti ollut lähialueilla ja ylemmissä sosioekonomisissa ryhmissä.³² Näin ollen on luontevaa, ettei työntekijätaustaisia opiskelijoita ole juuri mukaan mahtunut.

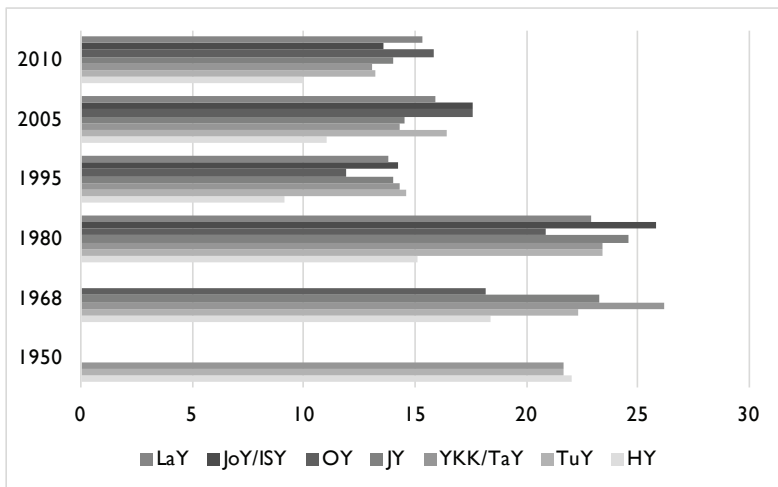
Kuva muuttuu toisenlaiseksi katsottaessa, missä yliopistoissa työntekijätaustaisia opiskelijoita on ollut suhteellisesti eniten tarkastelu-

Kuvio 1. Helsingin, Turun, Oulun, Tampereen ja Jyväskylän yliopistojen osuudet (%) kaikkien työntekijätaustaisten opiskelijoiden sijoittumisesta 1950–2010.²⁹

Lähteet: Korkeakouluopiskelijoiden taustatiedostot vuosilta 1925/26–1960, 1980, 1995, Itä-Suomen yliopiston tietotekniikkakeskus; Korkeakouluopiskelijoiden alueellinen ja sosiaalinen tausta 1940–1969; Tilastokeskuksen tiedostot vuosilta 2005 ja 2010, Itä-Suomen yliopiston Historia- ja maantieteiden laitos.

vuosina. Merkittävin muutos eli osuuksien tasoittuminen tapahtui 1980-luvulta lähtien yliopistojen sisäänottomäärien kasvaessa. Kuvion 2 perusteella suhteellisesti eniten työntekijätaustaisia opiskelijoita on ollut koko tarkastelu-aika huomioiden Turun ja Jyväskylän yliopistoissa, mutta myös Oulun yliopistossa 1960-luvulta lähtien. Lisäksi entinen Joensuun yliopisto ja nykyinen Itä-Suomen yliopisto ovat opiskelijakunnan rakenteella mitattuna tärkeimpiä työntekijöiden lasten opinahjoja. Sen sijaan Helsingin yliopistossa tämän ryhmän suhteellinen osuus on laskenut 1950-luvun jälkeen, ja tällä vuosituhannella noin joka kymmenes opiskelija on työntekijätaustainen. Listan toisessa päässä ovat jälleen suomen- ja ruotsinkieliset kauppakorkeakoulut, joiden uusista opiskelijoista työntekijöiden ryhmään on kuulunut noin kymmenesosa, tällä vuosituhannella vielä vähemmän. Kaikkiaan kuvio osoittaa, että erot eri yliopistojen

Kuvio 2. Työntekijätaustaisten opiskelijoiden osuus (%) heidän kannaltaan tärkeimmissä yliopistoissa 1950–2010.

Lähteet: Korkeakouluopiskelijoiden taustatiedot vuosilta 1925/26–1960, 1980, 1995, Itä-Suomen yliopiston tietotekniikkakeskus; Korkeakouluopiskelijoiden alueellinen ja sosiaalinen tausta 1940–1969; Tilastokeskuksen tiedotot vuosilta 2005 ja 2010, Itä-Suomen yliopiston Historia- ja maantieteiden laitos.

välillä ovat tasoittuneet, ja ”työläistäustaisimmissakin” yliopistoissa osuus on tällä vuosituhanella noin 15 prosentin tienoilla. Varsinaisia ”työläisyliopistoja” ei siis tarkasteluaikana ole ollut, sillä enimmillään heidän osuutensa uusista opiskelijoista on ollut runsaan neljänneksen luokkaa.

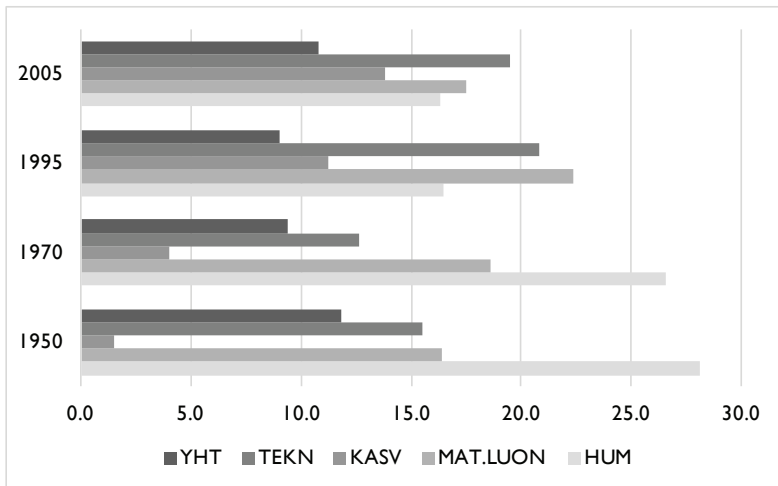
Työntekijätaustaisuuden vaihtelua eri yliopistoissa voi selittää ensinnäkin sillä, että mitä monialaisempi yliopisto on, sitä laajemmasta sosioekonomisesta taustasta opiskelijat tulevat.³³ Tausta on siten yhteydessä myös tieteenalaan, kuten myöhemmin tulee esille. Yliopistoissa, jossa on vahvasti edustettuina ”työläisaloja”, kuten humanistisia tai kasvatustieteellisiä aloja, myös opiskelijakunnan tausta on sosioekonomisesti erilainen kuin niin sanottuihin ”koviin tieteesiin” painottuneissa yliopistoissa. Toinen tärkeä tekijä on yliopiston lähialueen väestön sosioekonominen rakenne. Yliopistot ovat

verkoston muotoutumisen jälkeen 1970-luvulta lähtien rekrytoineet isohkon osan opiskelijoista lähialueilta. Näin lähialueen sosioekonominen rakenne näkyy opiskelijakunnassa vielä 2000-luvulla, vaikka rekrytointi on kokonaisuutena muuttunut aikaisempaa valtakunnallisemmaksi eli laaja-alaisemmaksi.

Humanisteja, opettajia ja insinöörejä

Eri tieteenalat eroavat toisistaan selvästi opiskelijakunnan sosioekonomisen rakenteen perusteella, kuten useissa tutkimuksissa on osoitettu.³⁴ Myös työntekijätaustaisten opiskelijoiden sijoittuminen ja suhteellinen osuus vaihtelevat tieteenaloittain ja tarkastelujakson kuluessa. Oheinen kuvio 3 kertoo, mitkä ovat olleet tarkastelujaksolla työntekijätaustaisten opiskelijoiden suosimat alat – minne opiskelijavirrat toisin sanoen ovat suuntautuneet.

Kuviosta voi nostaa esiin kaksi asiaa. Ensinnäkin kuviossa olevien viiden keskeisen tieteenalan kohdalla erot ovat pitkällä aikavälillä tasoittuneet ja 2000-luvulla erot olivat tarkastelujakson pienimmät. Samanlainen, yliopistokoulutuksen tarjonnan kasvuun ja monipuolistumiseen liittyvä havainto tehtiin aiemmin eri yliopistoihin sijoittumisen kohdalla. Toinen olennainen asia on, että eri tieteenaloille sijoittumisen muutokset ovat hyvin pitkälle samanlaisia kuin koko opiskelijakunnan kohdalla kuten voi havaita vertailemalla lukuja Matti Salon tieteenalojen määrällistä muutosta käsittelevään tutkimukseen. Salo on löytänyt neljä aaltoa eri tieteenalojen suuruuksia kuvaamaan.³⁶ Ensimmäinen eli julkisten peruspalveluiden rakentamisen ja ylioppilastulvan hallitsemisen kausi 1950- ja 1960-luvuilla näkyy oheisessa kuviossa erityisesti humanistisen alan suuruutena, mutta myös matemaattis-luonnontieteellisen koulutuksen veto-voimaisuutena. Yksi taustatekijä tälle oli koululaitoksen kasvu ja opettajamäärän lisääntyminen. Myös toinen Salon löytämä aalto eli talouden ja elinkeinoelämän kehittämisen kausi 1960-luvulta lähtien näkyy työntekijätaustaisten opiskelijoiden kasvaneena sijoittumisena teknillistieteelliseen koulutukseen.

Kuvio 3. Työntekijätaustaisten opiskelijoiden sijoittuminen (%) viidelle keskeiselle tieteenalalle 1950–2005.³⁵

Lähteet: Korkeakouluopiskelijoiden taustatiedostot vuosilta 1925/26–1960, 1969/70, 1995, Itä-Suomen yliopiston tietotekniikkakeskus; Tilastokeskuksen tiedosto vuodelta 2005, Itä-Suomen yliopiston Historia- ja maantieteiden laitos.

Lyhenteet: YHT = Yhteiskuntatieteellinen, TEKN = Teknillistieteellinen, KASV = Kasvatustieteellinen, MAT.LUON. = Matemaattis-luonnontieteellinen, HUM = Humanistinen.

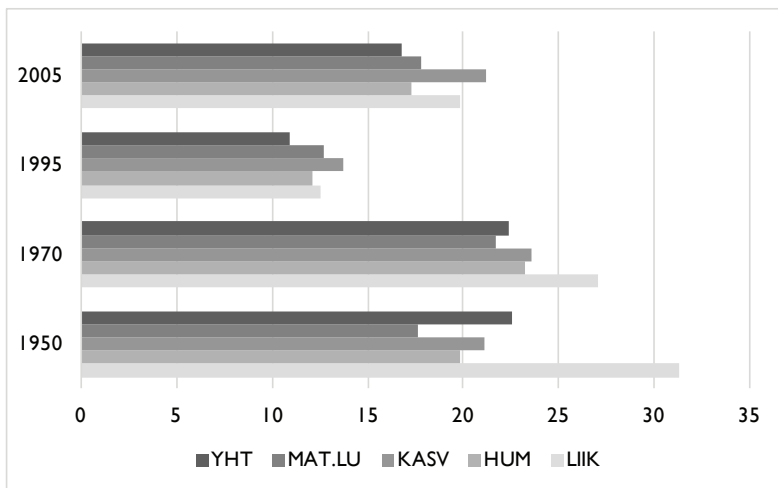
Sen sijaan 1980-luvulla käynnistynyt kansanterveyden aalto ei työntekijätaustaisten opiskelijoiden kohdalla juuri näy. Tätä voi selittää sillä, että käyttämäni jaottelu poikkeaa hieman Salon vastaavasta, sekä sillä, että työntekijätaustaiset opiskelijat ovat kohtuullisen vähän hakeutuneet kansanterveysaallon keskeisille aloille, kuten vaikkapa lääketieteeseen. Se on perinteisesti ollut opiskelijoiden taustalla mitattuna varsin elitistinen.³⁷ Viimeinen Salon hahmottamista aalloista eli uusi teknologia-aalto kosketti myös työläistäustaisia opiskelijoita. Teknillistieteellinen koulutus nousi koko opiskelijakunnan kohdalla suurimmaksi sijoittumisalaksi, ja myös tähän aaltoon liittynyt hakeutuminen kauppatieteellisiin opintoihin näkyi työntekijätaustaisten opiskelijoiden sijoittumisessa. Sen sijaan ennen kaikkea teologiseen

tai maatalous-metsätieteelliseen koulutukseen työläisperheiden lapset ovat hakeutuneet hyvin nihkeästi, sillä näille aloille sijoittuneiden osuus on vaihdellut prosenttien molemmin puolin.

Työntekijätaustaisten opiskelijoiden suhteellinen osuus eri tieteenalojen opiskelijoista vahvistaa suurelta osin edellä esille tulleita tulkintoja. Tästä kertoo tarkemmin oheinen kuvio 4.

Kuviossa on mukana viisi tieteenalaa, joilla työntekijätaustaisten opiskelijoiden osuus on ollut tarkasteluaikana suurin. Työntekijätaustaisten opiskelijoiden osuutta kuvaavien lukujen voi havaita pienentyneen ja tasoittuneen. Pitää kuitenkin huomata, että liikuntatieteen korkea prosenttiosuus selittyy pitkälle alan pienellä sisäänotolla, toisin sanoen vain muutama työntekijätaustainen opiskelija nostaa prosenttiosuuden suureksi. Lisäksi liikuntatiedettä on opetettu vain yhdessä eli ensin Helsingin ja sitten Jyväskylän yliopistossa, joten rekrytointialue on oletettavasti ollut koko valtakunta. Eikä liikuntatiede ole myöskään kuulunut niin sanottuihin eliittialoihin, joilta on ponnistettu yhteiskunnan huippupaikoille.³⁸ Kokonaisuutena työntekijätaustaisten opiskelijoiden osuus oli pitkään korkein niin sanotuilla suuraloilla, kuten humanistisilla tai matemaattis-luonnontieteellisillä aloilla sekä kasvatustieteessä. Osin tämä on johtunut alojen isosta sisäänotosta, siitä että niitä oli tarjolla useissa yliopistoissa sekä aineen- ja luokanopettajakoulutuksen laajentumisesta.

1990-luvulla ja tämän vuosituhaten alussa kuva on hieman muuttunut. Teknillistieteellisessä koulutuksessa työntekijätaustaisten opiskelijoiden osuus on kohonnut muun muassa sisäänoton kasvun myötä, ja samoin on käynyt kauppatieteellisessä koulutuksessa. Vuoden 2005 tietojen perusteella kauppatieteellisessä koulutuksessa oli neljänneksi eniten työntekijätaustaisia opiskelijoita.³⁹ Kun työntekijätaustaiset opiskelijat kuitenkin näyttävät karttavan pääkaupunkiseudun tämän alan erikoiskorkeakouluja, voi päätellä, että suhteellisen osuuden kasvu selittyy nimenomaan monialaisissa ja pääkaupunkiseudun ulkopuolella olevissa yliopistoissa tapahtuneella muutoksella. Joka tapauksessa työntekijätaustaisten opiskelijoiden osuuden kasvu teknillistieteellisessä ja kauppatieteellisessä koulutuksessa vahvistaa aikaisempaa havaintoa, että sisäänoton kasvu

Kuvio 4. Työntekijätaustaisten opiskelijoiden osuus (%) viidellä tieteenalalla 1950–2005.

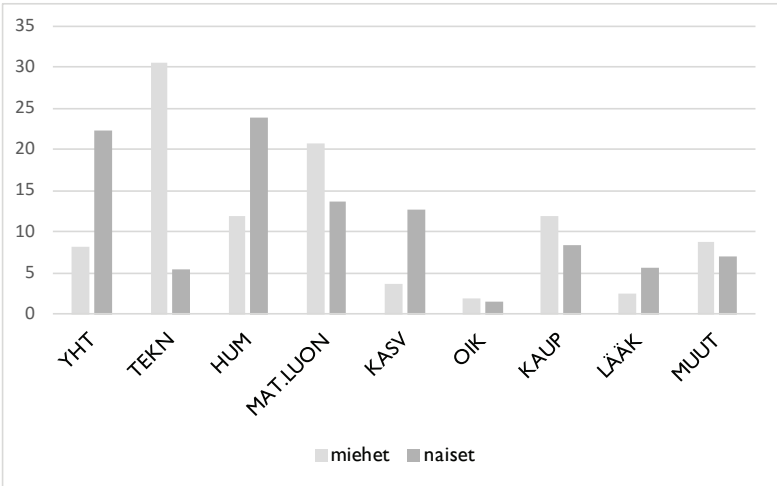
Lähteet: Korkeakouluopiskelijoiden taustatiedostot vuosilta 1925/26–1960, 1969/70, 1995, Itä-Suomen yliopiston tietotekniikkakeskus; Tilastokeskuksen tiedosto vuodelta 2005, Itä-Suomen yliopiston Historia- ja maantieteiden laitos.

monipuolistaa pitkällä aikavälillä opiskelijakunnan sosioekonomista taustaa ja edistää siten tasa-arvoa.⁴⁰ Tietysti pitää muistaa, että yliopistokoulutukseen hakeutumiseen vaikuttaa moni muukin tekijä opiskelupaikkojen sijainnista, opintotukijärjestelmästä, perhetaustasta ja kaveripiiristä alkaen.

Lopuksi tarkastellaan sukupuolen merkitystä työntekijätaustaisten opiskelijoiden sijoittumisessa. Vuoden 2010 tietojen perusteella miesten ja naisten välillä oli selkeitä, mutta osittain muista yhteyksistä tuttuja eroja, kuten kuvio 5 kertoo.

Työntekijätaustaisten opiskelijoiden kohdalla eri aloille hakeutuminen noudattelee isossa kuvassa yleisempiä linjoja,⁴² mutta silti erot sukupuolten välillä ovat joiltain osin poikkeuksellisia. Näin on esimerkiksi teknillisen koulutuksen kohdalla. Siinä kaikista opiskelijoista jo noin viidennes on naisia⁴³, mutta työläistäustaista tytöistä vain runsas viisi prosenttia hakeutui tälle alalle. Työntekijätaustaisten

Kuvio 5. Työntekijätaustaisten miesten ja naisten sijoittuminen (%) eri tieteenaloille vuonna 2010.⁴¹

Lähteet: Tilastokeskuksen tiedosto vuodelta 2010, Itä-Suomen yliopiston Historia- ja maantieteiden laitos.

kasvanut sijoittuminen teknillisiin tai kauppatieteellisiin opintoihin on siis nimenomaan miesten aikaansaama muutos. Yleisemminkin näyttää siltä, että työntekijätaustaiset pojat hakeutuvat vahvasti ”perinteisille” miehisisille aloille, ”kovempiin” tieteisiin. Niinpä työntekijätaustaiset pojat menivät selvästi tyttöjä useammin matemaattisluonnontieteelliseen tai kauppatieteelliseen koulutukseen. Näillä aloilla on kaiken kaikkiaan poikia hieman enemmän kuin tyttöjä. Työläistyttöjen suosiossa näyttävät olevan yhteiskuntatieteet, humanistiset tieteet ja kasvatustieteet, jotka jo vuosikymmeniä ovat yleisemminkin olleet naisvaltaisia aloja. Lisäksi työntekijätaustaiset tytöt aloittavat myös yhden korkean statuksen alan eli lääketieteen opinnot selvästi yleisemmin kuin pojat. Tämä saattaa liittyä tyttöjen parempaan koulumenestykseen. Joka tapauksessa kuvio antaa ainakin jossain määrin tukea Hanna Norin ja Caroline Berggrenin tulkinnalle siitä, että työlästäustaiset tytöt hakeutuvat huomattavasti vähemmän perinteisille miesten dominoimille yliopistokoulutusaloille.⁴⁴

Toisaalta sukupuolten välisiä eroja tieteenalavalinnassa löytyy myös ylempien toimihenkilöiden ryhmässä, mutta eivät kuitenkaan yhtä selkeitä kuin työntekijätaustaisten osalta.⁴⁵ Eri sosioekonomisiin ryhmiin kuuluvien nuorten koulutusvalintojen perusteellisempi analyysi jää kuitenkin uusimpien aineistojen osalta myöhemmin tehtäväksi.

Pohdinta

Kokonaisuutena työntekijätaustaisten asema ja suhteellinen osuus yliopisto-opiskelijoissa muuttui kokolailla vähän tarkasteluajana. Työntekijätaustaisia opiskelijoita toki oli lukumääräisesti 2000-luvulla enemmän kuin pari vuosikymmentä aikaisemmin, mutta silti heidän prosentuaalinen osuutensa uusista opiskelijoista laski sisäänottomäärien kasvaessa. Kun työntekijöiden määrä ja prosenttiosuus vertailuryhmässä eli 45–54-vuotiaassa väestössä samanaikaisesti laski, yliopisto-opintoihin osallistumista kuvaava kerroin muuttui lopulta perin vähän. Työntekijäryhmä on siten ollut koko ajan väestöosuuteensa verrattuna aliedustettuna uusien yliopisto-opiskelijoiden joukossa. Aliedustus on 2000-luvulla hieman kaventunut, mutta oleellista muutosta siinä ei ole tapahtunut. Yliopistojen opiskelijakunnan sosioekonomisen rakenteen tasoittuminen onkin ollut seurausta ennen kaikkea ylempien toimihenkilöiden ja heitä vastaavien yrittäjien osuuden laskusta sekä maatalousväestön, erityisesti maatalousyrittäjien, ja eläkeläisten osallistumisen kasvusta. Sen sijaan työntekijät, alemmat toimihenkilöt ja pienyrittäjät ovat hyötynet vain vähän – jos ollenkaan – koulutuksen laajentumisesta.

Työntekijätaustaisten yliopisto-opiskelijoiden ”kokovartalokuva” muistuttaa paljon koko opiskelijakuntaa, vaikka kuvassa onkin muutamia erityispiirteitä. Uusissa työntekijätaustaisissa yliopisto-opiskelijoissa on hieman suurempi naisenemmistö kuin uusissa opiskelijoissa kaikkiaan. Ero on tosin vain muutaman prosentin luokkaa. Kiintoisaa on kuitenkin havaita, että nimenomaan työntekijätaustaisissa ja eläkeläisvanhempien jälkeläisissä naisten enemmistö on sosioekonomisista ryhmistä kaikkein suurin. Käyt-

tämäni aineisto kertoo, että työntekijätaustaisista löytyy vuosittain tuhatkunta koulutusuralla hyvin menestynyttä tyttöä, jotka aloittavat yliopisto-opinnot. Merkittävää on, että nämä tytöt hakeutuvat – sinänsä tytöille tyypillisesti – humanistisiin, kasvatustieteellisiin ja yhteiskuntatieteellisiin opintoihin, mutta karttavat poikkeuksellisen vahvasti teknillistieteellisiä, mutta myös matemaattis-luonnontieteellisiä opintoja. Kaksi viimeksi mainittua alaa puolestaan ovat erityisesti ylimmästä sosiaaliryhmästä tulevien poikien, ja myös työntekijätaustaisten poikien, suosiossa. Sen sijaan lääketieteen opinnot aloittaneista löytyy selvästi enemmän työntekijätaustaisia tyttöjä kuin samasta taustasta tulevia poikia, vaikka tämän sosioekonomisen ryhmän kokonaisuus jää pieneksi tällä opiskelijakunnan rakenteella mitattuna elitistisellä alalla.

Edellä esiin nostetut erityispiirteet eivät kuitenkaan kumoa isoa kuvaa eli sitä, että työntekijätaustaisten yliopisto-opiskelijoiden sijoittumisen muutokset noudattelevat opiskelijakunnassa kokonaisuutena havaittuja siirtymiä. Työntekijätaustaiset ovat hakeutuneet opiskelijoiksi isoihin ja monialaisiin yliopistoihin ja lisäksi yliopistojen väliset erot ovat tasoittuneet jatkuvasti. Alkuvaiheissa Helsingin yliopisto houkutti eniten aloittajia, mutta myöhemmin Jyväskylän, Tampereen, Oulun ja Turun yliopistojen osuus työntekijätaustaisten opiskelijoiden sijoittumisessa kasvoi. Viimeksi mainituissa yliopistoissa työntekijätaustaisten suhteellinen osuus kaikista uusista opiskelijoista on myös ollut korkein, jos kohta samalle tasolle ovat yltäneet myös Lapin sekä Joensuun ja Itä-Suomen yliopistot. Sen sijaan pääkaupunkiseudun kauppatieteellisten erikoiskorkeakoulujen ja Åbo Akademin opiskelijakunnassa työntekijätaustaisia opiskelijoita on ollut selvästi vähiten ja tämä osuus on lisäksi laskenut 2000-luvulla.

Samantyyppinen, tasoittumisesta kertova, yleislinja on hahmotettavissa myös työntekijätaustaisten opiskelijoiden sijoittumisessa eri tieteenaloille. Toinen hallitseva piirre on ollut sijoittumisen painopisteen siirtyminen humanistisesta koulutuksesta matemaattis-luonnontieteellisten opintojen kautta kasvatustieteelliselle ja teknillistieteelliselle alalle. Tässä suhteessa työntekijätaustaisten opiskelijoiden suuntautuminen noudattelee yleisemmin opiskelijamassan hakeutu-

misessa ja aloituspaikkojen määrissä tapahtuneita muutoksia. Koko tarkasteluaikana työntekijätaustaisten opiskelijoiden osuus uusista opiskelijoista on ollut korkein liikuntatieteellisellä, kasvatustieteellisellä, humanistisella ja yhteiskuntatieteellisellä alalla. Mikään niistä ei kuulu aikaisemmissa tutkimuksissa tehtyjen luokittelujen perusteella arvostetuimpiin, vaikutusvaltaisimpiin tai yhteiskunnalliseen eliittiin rekrytoitumisen kannalta keskeisimpiin tieteenaloihin. Näihin eliittialoihin lukeutuvilla teknillistieteellisellä, lääketieteellisellä tai kauppatieteellisellä alalla työntekijätaustaisten uusien opiskelijoiden osuus lisääntyi sisäänoton kasvaessa 2000-luvulla, mutta yltyä silti parhaimmillaan vain runsaaseen kuudesosaan.

Edellä työntekijätaustaisten opiskelijoiden osuutta ja sijoittumista on pohdittu yliopistokoulutuksen ja valikoitumisen isojen muutosten näkökulmasta. Opintielä etenemiseen liittyy kuitenkin myös monia yhteiskunnalliseen asemaan, perhetaustaan ja koulutuksen arvostukseen liittyviä muuttujia, joita voi lyhyesti nimittää luokkasidonnaisiksi tekijöiksi. Nämä tekijät vaikuttavat koulutusvalintoihin jo perusasteelta lähtien ja määrittävät siten osaltaan koulutusuran pituutta ja suuntautumista. Luokkasidonnaisten tekijöiden vaikutuksen ja koulutusvalintojen kiinnittymisen perhetaustaan on ajateltu ja toivottu heikentyneen peruskoulutuksen yhtenäistymisen, keskiasteen kasvun ja yliopistolaitoksen laajentumisen seurauksena. Näin on jossain määrin käynytkin, mutta silti vielä 2000-luvullakin koulutusvalinnat ovat Suomessa vahvasti luokkasidonnainen ilmiö.⁴⁶

Luokkasidonnaisuus näkyy myös tämän artikkelin pohjana olevissa aineistoissa ja niistä tehdyissä tulkinnoissa, kuten vaikkapa siitä, että työntekijätaustaisia aloittajia on yliopistojen uusissa opiskelijoissa vielä 2000-luvulla selvästi vähemmän kuin heidän väestöllinen osuutensa edellyttäisi. Työväestöstä lähtöisin olevien koulutustien lyhyyttä on selitetty muun muassa heikommalla koulumenestyksellä sekä haluttomuudella tehdä pitkälle kantavia ja oman taustan näkökulmasta poikkeavia koulutusvalintoja. Lisäksi työväestön kouluttautumiseen on perinteisesti liitetty käsitys ammatillisen koulutuksen ja varhaisen työelämään siirtymisen tavoiteltavuudesta. Työntekijäryhmään kuuluvat vanhemmat eivät myöskään näytä arvostavan koulutusta

ja tutkintoja yhtä paljoo kuin yleisesti. Heidän ”koulutususkonsa” ei siten ole yhtä vahva kuin monissa muissa yhteiskuntaryhmissä.⁴⁷

Toisaalta työntekijät ovat heterogeeninen joukko, jossa löytyy monenlaista, myös erittäin kannustavaa suhtautumista lasten koulutautumiseen. Arjen tasolla tämä tarkoittaa esimerkiksi ajan ja koulun vaatiman keskittymismahdollisuuden antamista lapsille, vaikka kompetenssia auttaa koulutöissä ei olisikaan. Kodista saatu kannustus ja tuki onkin ollut avainasemassa niiden työntekijätaustaisten tyttöjen kohdalla, jotka ovat siirtyneet yliopisto-opintoihin. He ovat joutuneet tekemään monessa tapauksessa oman yhteisönsä perinteistä poikkeavia ratkaisuja ja lisäksi selviämään yliopisto-opinnoissa taustansa liittyneistä alemmuuden, ulkopuolisuuden tai riittämättömyyden tunteista, eräänlaisista näkymättömistä luokkarajoista. Työväenluokkaisuus ei siis näin tarkasteluna ole pelkästään tilastolliseen luokitteluun kytkeytyvä, muodollisiin kriteereihin perustuva asia, vaan myös kokemukselliseen ja mentaaliseen puoleen liittyvä kokonaisuus.⁴⁸ Tästäkään näkökulmasta luokan merkitys koulutukseen liittyvien ilmiöiden analysoinnissa ei ole aikansa elänyt lähtökohta. Samaa osoittaa myös artikkelissa esille tuotu yliopistokoulutukseen hakeutumisen ja sosioekonomisen aseman vahva yhteys. Eikä luokkajako taida muutenkaan olla 2000-luvun suomalaisesta yhteiskunnasta poistumassa.

Lähdeviitteet

- 1 Koulutusinflaatiosta katso esimerkiksi Aro 2014.
- 2 Valmennuskursseista enemmän Kosunen, Haltia & Jokila 2015. Opiskelijamäärien kasvusta tarkemmin esimerkiksi Nori 2011; Aro 2014; Salo 2015.
- 3 Tutkimusperinteestä katso esimerkiksi Nevala 1999; Nevala 2006; Nori 2011. Opiskelijoiden sosiaalista taustaa koskevaa keskustelua löytyy esimerkiksi *Sosiologia*-lehden numeroista 4/1994 ja 2/1995.
- 4 Tarkastelu kohdentuu vain yliopisto-opiskelijoihin, koska ammattikorkeakoulujen taival on vain runsaat pari vuosikymmentä, noin kolmannes tarkasteluajasta.
- 5 Katso tarkemmin esimerkiksi Sosioekonomisen aseman luokitus; Ammatti ja sosioekonominen asema 1990.
- 6 Sosioekonomisen aseman luokittelu sisältää enimmillään 31 ryhmää niin sanotulla kaksinumerotasolla (esimerkiksi 2.9. Yrittäjät tai 3.1. Johtotehtävissä toimivat ylemmät toimihenkilöt jne.) Katso tarkemmin Ammatti ja sosioekonominen asema 1990.
- 7 Wariksen johtamasta tutkimushankkeesta käytettiin epävirallista nimeä ”Korkeakouluopiskelijatutkimus” ja kerätty aineisto oli jatkoa Wariksen 1940 julkaisemalle klassikolle ”Yliopisto sosiaalisen kohoamisen väylänä”. Hankkeen ainoaksi jäänyt julkaisu on ”*Korkeakouluopiskelijoiden alueellinen ja sosiaalinen tausta 1940–1969*” (Opetusministeriön korkeakoulu- ja tiedeostaston julkaisusarja n:o 4, Helsinki 1972).
- 8 Aineistosta tarkemmin Nevala 1999, 34–35, liitteet 1 ja 2.
- 9 Osallisuuskeroiin saadaan jakamalla kyseisen sosioekonomisen ryhmän prosenttiosuus uusista opiskelijoista ryhmän osuudella 45–54-vuotiaasta väestöstä. Vuoden 1950 osalta kerroin on kuitenkin jouduttu laskemaan ammatissa toimivalle väestölle ja niin sanotuille avustaville perheenjäsenille. Se ei siis ole suoraan vertailukelpoinen muihin vuosiin. Osallisuuskertoimesta tarkemmin Nevala 1999, 32; Clancy 1995.
- 10 Nevala 1999; Nori 2011; Salo 2015.
- 11 Kivinen 1988, liitetaulukko 7.
- 12 Joensuun ja Kuopion korkeakoulut, Lappeenrannan ja Tampereen teknilliset korkeakoulut sekä Vaasan kauppakorkeakoulu. Jo ennen edellä mainittuja aloitti ensimmäinen ns. ”aluekorkeakoulu” eli Oulun yliopisto toimintansa 1959.
- 13 Tuoreimpia esityksiä yliopistolaitoksen kehityksestä löytyy esimerkiksi teokista Suomen tieteen historia 4; Valistus ja koulunpenkki; Tiedon ja osaamisen Suomi; Jalava 2012.
- 14 Heikkinen & Leino-Kaukiainen 2012; Ikonen 2012, erityisesti 234–236.

- 15 Komiteamietintö 1935:12, Ylioppilastulvan vastustamiskomitean mietintö; Jalava 2012, 31–32.
- 16 Nevala 1999, 109; Nori 2011, 72–73; Pekkarinen 2012; Tilastotietoja opiskelijoiden sukupuolijakaumasta esimerkiksi seuraavista: www.vipunen.fi; www.eurostat.eu.
- 17 Sosioekonomisten ryhmien luokittelusta katso tarkemmin Ammatti ja sosioekonominen asema 1990.
- 18 Tässä on muistettava, että vuoteen 2000 saakka tiedot ovat kaikista uusista yliopisto-opiskelijoista, mutta kahtena viimeisenä tarkasteluvuotena kyseessä on 80 prosentin otos. Olen laskenut vuosien 2005 ja 2010 määrän lisäämällä aineiston tapausten lukumäärään 20 prosenttia.
- 19 Osallisuuskertoimesta tarkemmin Nevala 1999, 32; Clancy 1995.
- 20 SVT VI C 104 IX, Väestölaskenta 1970; Väestö sosioekonomisen aseman ja iän mukaan alueittain 2005, Itä-Suomen yliopiston Historia- ja maantieteiden laitos.
- 21 Nevala 2015.
- 22 Tilastokeskuksen tiedosto vuodelta 2010, Itä-Suomen yliopiston Historia- ja maantieteiden laitos. Sukupuolten välisistä koulutuseroista esimerkiksi Pekkarinen 2008.
- 23 Esimerkiksi Rinne 2014; Saari, Aarnio & Rytönen 2015.
- 24 Esimerkiksi Nevala 1999 ja 2006; Nori 2011. Näitä aloja ovat esimerkiksi lääketiede, oikeustiede, kauppatiede ja teknillistieteellinen koulutusala.
- 25 Esimerkiksi Ruostetsaari 2014.
- 26 Nori 2011, 114–116.
- 27 Kosunen, Haltia & Jokila 2015.
- 28 Nevala 1999, 223–224; Raftery & Hout 1993; Halsey, Heath & Ridge 1980; Thomsen 2012.
- 29 Tampereen yliopisto oli vuoteen 1966 asti Yhteiskunnallinen korkeakoulu ja se toimi vuoteen 1960 Helsingissä. Jyväskylän yliopisto on aineistossa mukana vuodesta 1960.
- 30 Esimerkiksi 1960 niihin sijoittui noin 76 prosenttia uusista opiskelijoista ja 1980 luku oli 63 prosenttia (Nevala 1991, 63).
- 31 Nevala 1999, 114–116; Nori 2011.
- 32 Nevala 1999; Nori 2011.
- 33 Eri yliopistojen ja tieteenalojen opiskelijoiden sosioekonomisen taustan eroista tarkemmin esimerkiksi Kivinen & Rinne 1995; Ahola 1995; Nevala 1999; Nori 2011.
- 34 Esimerkiksi Elovainio 1973; Kivinen & Rinne 1995; Ahola 1995; Nevala 1999; Nori 2011.

- 35 Kuvion lyhenteet: hum = humanistinen, yht = yhteiskuntatieteellinen, tekn = teknillistieteellinen, mat.luon = matemaattis-luonnontieteellinen, kasv = kasvatustieteellinen.
- 36 Salo 2015.
- 37 Lääketieteen opiskelijoiden taustasta esimerkiksi Kivinen & Rinne 1995; Nevala 1999; Nori 2011.
- 38 Esimerkiksi Nevala 1999; Kivinen & Rinne 1995; Nori 2011.
- 39 Tilastokeskuksen tiedosto vuodelta 2005, Itä-Suomen yliopiston Historia- ja maantieteiden laitos.
- 40 Katso esimerkiksi Nevala 1991, 97–98.
- 41 Tieteenalat: yht = yhteiskuntatieteellinen, tekn = teknillistieteellinen, hum = humanistinen, kasv = kasvatustieteellinen, lääk = lääketieteellinen (sisältää hammaslääke- ja eläinlääketieteen), mat.luon = matemaattis-luonnontieteellinen, kaup = kauppätieteellinen, oik = oikeustieteellinen. Muut-ryhmään jäävät teologinen ja liikuntatieteellinen koulutus sekä Tampereen yliopiston entiset opetusjaostot.
- 42 Esimerkiksi Nori 2011; Salo 2015.
- 43 Esimerkiksi Nori 2011, 76. Vuoden 2009 tietojen valossa teknillistieteellisellä alalla naisia oli 21 %.
- 44 Nori 2011, 77.
- 45 Tilastokeskuksen tiedosto vuodelta 2010, Itä-Suomen yliopiston Historia- ja maantieteiden laitos.
- 46 Katso esimerkiksi Silvennoinen ym. 2015, 461–462; Rinne 2014, 46–47.
- 47 Silvennoinen ym. 2015, 462–465; katso myös Käyhkö 2011, 419–423.
- 48 Käyhkö 2011, 417; Käyhkö 2014, 16–18.

Lähteet ja kirjallisuus

Painamattomat lähteet

Itä-Suomen yliopisto, tietotekniikkakeskus, Joensuu

Korkeakouluopiskelijoiden taustatiedostot vuosilta 1925/26–1960, 1969/70, 1975, 1980, 1985, 1990 ja 1995

Itä-Suomen yliopisto, Historia- ja maantieteiden laitos, Joensuu

Tilastokeskuksen tiedostot vuosilta 2000, 2005 ja 2010. Uusien korkeakouluopiskelijoiden taustoja koskevat tiedostot

Väestölaskenta 1990. Tilastokeskuksen painamaton konetaulu K02
Väestö sosioekonomisen aseman ja iän mukaan alueittain 2000, 2005 ja
2010. Tilastokeskuksen julkaisematon tiedosto

Painetut lähteet

Ammatti ja sosioekonominen asema 1990 (1993). Väestölaskenta 1990, osa 8.
Tilastokeskus, Helsinki.

Komiteamietintö 1935:12. Ylioppilastulvan vastustamiskomitean mietintö.

Sosioekonomisen aseman luokitus (1989). Tilastokeskuksen käsikirja n:o 17. Tilastokeskus, Helsinki.

Suomen virallinen tilasto (SVT) VI C 102. Yleinen väestölaskenta 1950.

Suomen virallinen tilasto (SVT) VI C 104 IX. Väestölaskenta 1970.

Suomen virallinen tilasto (SVT) VI C 106 IA. Väestölaskenta 1980.

Internet-lähteet

Opetushallinnon tilastopalvelu, www.vipunen.fi.

Euroopan Unionin virallinen tilastovirasto. www.eurostat.eu.

Kirjallisuus

Ahola, Sakari (1995): *Eliitin yliopistosta massojen korkeakoulutukseen. Korkeakoulutuksen muuttuva asema yhteiskunnallisen valikoinnin järjestelmänä*. Koulutussosiologian tutkimuskeskuksen raportti n:o 30. Turun yliopisto, Turku.

Aro, Mikko (2014): *Koulutuserinflaatio. Koulutusekspansio ja koulutuksen arvo Suomessa 1970–2008*. Turun yliopiston julkaisuja sarja C osa 376. Turun yliopisto, Turku.

Clancy, Peter (1995): *Access to college: Patterns of continuity and change*. Higher education authority, Dublin.

Elovainio, Päivi (1973): Miksi eri tieteenaloilla opiskelevien sosiaalinen tausta eroaa? *Sosiologia* 11 (4), 242–260.

Halsey, A., Heath, A. & Ridge, J. (1980): *Origins and destination: Family, class and education in modern Britain*. Clarendon Press, Oxford.

Heikkinen, Anja & Leino-Kaukiainen, Pirkko (2012): Yhteiskunta ja koulutus. Teoksessa Anja Heikkinen & Pirkko Leino Kaukiainen (toim.), *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 16–33.

Ikonen, Risto (2012): Korkeasti koulutetun ihmisen ihanne. Teoksessa Anja Heikkinen & Pirkko Leino Kaukiainen (toim.), *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus*

- ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 217–236.
- Jalava, Marja (2012): *The University in the Making of the Welfare State. The 1970s Degree Reform in Finland.* Peter Lang, Frankfurt am Main.
- Kivinen, Osmo (1988): *Koulutuksen järjestelmäkehitys. Peruskoulutus ja valtiollinen kouludoktriini Suomessa 1800- ja 1900-luvuilla.* Turun yliopiston julkaisuja sarja C osa 67. Turun yliopisto, Turku.
- Kivinen, Osmo & Rinne, Risto (1995): *Koulutuksen periytyvyys. Nuorten koulutus ja tasa-arvo Suomessa.* Suomen virallinen tilasto, Koulutus 1995:4. Tilastokeskus, Helsinki.
- Korkeakouluopiskelijoiden alueellinen ja sosiaalinen tausta 1940–1969.* Korkeakoulu- ja tiedeosaston julkaisusarja n:o 4. Opetusministeriö, Helsinki.
- Kosunen, Sonja, Haltia, Nina & Jokila, Suvu (2015): Valmennuskurssit ja mahdollisuuksien tasa-arvo yliopistokoulutukseen hakeutumisessa. *Kasvatus* 46 (4), 334–348.
- Käyhkö, Mari (2011): Vieras omassa perheessä. Koulussa hyvin menestyneiden tyttöjen koulunkäynti työläisperheissä. *Kasvatus* 42 (5), 415–426.
- Käyhkö, Mari (2014): Kelpaanko? Riitänkö? Kuulunko? Työläistäustaiset naiset, yliopisto-opiskelu ja luokan kokemukset. *Sosiologia* 51 (1), 4–20.
- Nevala, Arto (1991): *Mittavat murrokset, pienet muutokset. Korkeakoulupolitiikka ja opiskelijakunnan rakenne Suomessa 1900-luvulla.* Suomen historian julkaisematonta lisensiaatintutkielma. Joensuun yliopisto, historian laitos.
- Nevala, Arto (1999): *Korkeakoulutuksen, kasvu, lohkoutuminen ja erivaioisuus Suomessa.* Bibliotheca historica n:o 43. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Nevala, Arto (2006): Tasa-arvo etenee hitaasti. Yliopisto-opiskelijoiden sosiaalinen tausta 2000-luvun alun Suomessa. Teoksessa Timo Aarrevaara & Jatta Herranen (toim.), *Mikä meitä ohjaa? Artikkelikokoelma Jyväskylässä 5.–6.9.2005 järjestetystä korkeakoulututkimuksen IX symposiumista.* Koulutuksen tutkimuslaitos, Jyväskylä, 309–324.
- Nevala, Arto (2015): *Yliopisto-opiskelijoiden sosiaalinen tasa-arvo Suomessa toisesta maailmansodasta 2010-luvulle.* Sosiaalinen ulottuvuus korkeakoulutuksessa -seminaari. Helsinki 2.11.2015.
- Nori, Hanna (2011): *Keille yliopiston portit avautuvat? Tutkimus suomalaisiin yliopistoihin ja eri tieteenaloille valikoitumisesta 2000-luvun alussa.* Turun yliopiston julkaisuja sarja A osa 309. Turun yliopisto, Turku.
- Pekkarinen, Tuomas (2008): Gender Differences in Educational Attainment: Evidence on the Role of Tracking from a Finnish Quasi-experiment. *The Scandinavian Journal of Economics* 110 (4), 807–825.
- Pekkarinen, Tuomas (2012): Gender Differences in Education. *Nordic Economic Policy Review*, 1, 165–194.

- Raftery, A.E. & Hout, M. (1990): Maximally maintained inequality: expansion, reform and opportunity in Irish education 1921–1975. *Sociology of Education*, 66 (1), 41–62.
- Rinne, Risto (2014): Kulttuurinen pääoma ja koulutuksen periytyvyys. Teoksessa Suvi Pulkkinen & Johanna Roihuvuori (toim.), *Erkanevat koulutuspolut – koulutuksen tasa-arvon tila 2010-luvulla*. SYL-julkaisu 1. Suomen ylioppilaskuntien liitto ry, Helsinki, 22–49.
- Ruostetsaari, Ilkka (2014): *Vallan sisäpiirissä*. Vastapaino, Tampere.
- Saari, Juhani, Aarnio, Leo & Rytönen, Maria (2015): *Kolme näkökulmaa koulutuksen valikoivuuteen. Nuorten koulutusvalinnat tilastojen ja kertomusten valossa*. Opiskelun ja koulutuksen tutkimussäätiö OTUS julkaisu 51/2015, Helsinki.
- Salo, Matti (2015): Julkisten peruspalveluiden rakentamisesta teknologia-aaltoon. Suomen yliopistollisten koulutusalojen määrällinen kehitys 1950-luvulta 2010-luvulle. *Kasvatus & Aika* 9 (3), 172–243.
- Silvennoinen, Heikki, Rinne, Risto, Kalalahti, Mira & Varjo, Janne (2015): Työväenluokan koulutusasteet ja kouluvalinta. Teoksessa Piia Seppänen, Mira Kalalahti, Risto Rinne & Hannu Simola (toim.), *Lohkoutuva peruskoulu. Perheiden kouluvalinnat, yhteiskuntaluokat ja koulutuspolitiikka*. Kasvatusalan tutkimuksia 68. Suomen Kasvatustieteellinen Seura, Helsinki, 437–467.
- Suomen tieteen historia 4. Tieteen ja tutkimuksen yleinen historia 1880-luvulta lähtien*. Päätoimittaja Päiviö Tommila, toimitussihteeri Allan Tiitta. WSOY, Helsinki 2002.
- Thomsen, Jens Peter (2012): Exploring the heterogeneity of class in higher education: social and cultural differentiation in Danish university programs. *British Journal of Sociology of Education* 33 (4), 565–585.
- Tiedon ja osaamisen Suomi. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1960-luvulta 2000-luvulle*. Toimittaneet Pauli Kettunen & Hannu Simola. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2012.
- Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Toimittaneet Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2011.

Kirjoittajat

FT Ulla Aatsinki on historiantutkijana Tampereen yliopistossa. Hänen erityisalaansa on poliittinen historia, ja tällä hetkellä hän on perehtynyt lasten ja nuorten sosialistiseen kasvatukseen Suomessa ja Yhdysvalloissa 1900-luvulla.

FM Kirsi Ahonen on tohtoriopiskelija Tampereen yliopistossa ja viimeistelee väitöskirjaa työväestölle suunnatun ja akateemisen aikuiskoulutuksen historiasta Tampereella ja Göteborgissa. Hän on julkaissut aikuiskoulutuksen historiaan sekä kaupunkihistoriaan liittyviä artikkeleita.

VTT, MMM Jaana Laine on metsähistoriaan erikoistunut yhteiskuntahistorioitsija. Hän on tutkinut muun muassa puukaupan, metsäalan työmarkkinoiden ja metsätyön historiaa. Vuosina 2014 - 2017 hän kirjoittaa Metsäntutkimuslaitoksen historiateosta.

FT Jari Laukia toimii johtajana Haaga-Helian Ammatillisessa opettajakorkeakoulussa. Hänen erityisenä kiinnostuksen kohteenaan on ammatillisen koulutuksen historia.

Helsingin yliopiston aikuiskasvatustieteen professori Reijo Miettinen on työskennellyt Käyttäytymistieteiden laitoksen CRADLE-tutkimusyksikössä (Toiminnan, kehityksen ja oppimisen tutkimusyksikkö). Hän jäi eläkkeelle 1.8.2016 ja jatkaa työtään emeritusprofessorina. Hänen kiinnostuksensa kohteina ovat olleet mm. suomalainen koulu, oppiminen työelämässä ja tuotekehitystyössä sekä suomalaisten kansalaisjärjestöjen kasvatus- ja sivistystyön historia. Oxford University Press julkaisi v. 2013 hänen suomalaisen hyvinvointivaltion tulevaisuutta käsittelevän teoksensa ”Innovation, human capabilities and democracy. Towards an enabling welfare state.”

Suomen historian dosentti ja yliopistonlehtori Arto Nevala työskentelee Itä-Suomen yliopiston Historia- ja maantieteiden laitoksella. Arto Nevalan tutkimustyön painopistealoja ovat koulutuksen yhteiskuntahistoria, liikuntakulttuurin historia sekä kansalaisyhteiskunnan sosiaalishistoria.

Helsingin yliopiston Suomen ja Pohjoismaiden historian dosentti Samu Nyström on tutkinut erityisesti kaupunkihistoriaa sekä vapaan sivistystyön ja terveystalouden historiaa. Tällä hetkellä työn alla on mm. Helsingin ja Tukholman kaupunkiyhteisöjä 1900-luvun kriisiaikoina käsittelevä tutkimus. Tämän julkaisun artikkeli pohjautuu Nyströmin kirjoittamaan Helsingin työväenopiston historiaan ”Oodi sivistykselle - Helsingin työväenopisto 100 vuotta” (2014).

VTM Anna Rajavuori on poliittisen historian tohtoriopiskelija Helsingin yliopistossa. Hänen väitöstutkimuksensa käsittelee SDP:n agitaatiotilaisuuksia 1900-luvun alun keskisuomalaisella maaseudulla.

FM, MuT Saijaleena Rantanen työskentelee tutkijatohtorina Taideyliopiston Sibelius-Akatemiassa. Hänen tammikuussa 2016 alkanut tutkimusprojektinsa käsittelee amerikansuomalaisten siirtolaisten musiikkikulttuuria Yhdysvalloissa ja Kanadassa 1890-luvulta 1930-luvulle. Samalla hän viimeistelee osuuttaan Suomen Akatemian ja Suomen Kulttuurirahaston rahoittamassa (2011–2015), tutkimushankkeessa ”Suomalainen” musiikin historia uudelleentulkittuna – Suomen musiikkielämän transnationaalinen muotoutuminen 1870-luvulta 1920-luvulle, johon myös tämän kirjan artikkeli liittyy. Projektin johtajana toimi professori Vesa Kurkela.

Yliopistolisen Eurooppa-instituutin historian ja kulttuuritieteiden tohtori Sakari Saaritsa on talous- ja sosiaalishistorian dosentti sekä ma. yliopistonlehtori Helsingin yliopistossa. Hänen kiinnostuksensa pääkohde on hyvinvoinnin ja kehityksen historia. Hän on julkaissut kansainvälisiä artikkeleita muun muassa kotitalouksien sisäisestä resursiallokaatiosta ja epävirallisesta avusta. Akateemisen uran ohella Saaritsa

on työskennellyt kehitysyhteistyötehtävissä Intiassa, Tansaniassa, Syyriassa ja Mosambikissa.

FM Sinikka Selin on tohtoriopiskelija Helsingin yliopistossa. Hän viimeistelee 1950–60-luvun helsinkiläisnuorten koulutus- ja ammattisuunnitelmia käsittelevää väitöskirjaa. Hänen erityisiin kiinnostuksen kohteisiinsa kuuluvat koulutus- ja kaupunkihistoria.

FT Irma Tapaninen tutkii Algot Untolaan liittyvää kirjallista ja historiallista ilmiötä Mihail Bahtinin kieli- ja kirjallisuusteorian avulla.

FM Risto J. Turunen tekee parhaillaan väitöskirjaa Tampereen yliopistossa sosialismin kielestä Suomessa vuosina 1895–1918.

VTT, dosentti Juha Tuunainen työskentelee johtamisen ja organisaatiotutkimuksen associate professorina Oulun yliopistossa ja sosiologian dosenttina Helsingin yliopistossa. Hänen tutkimuksensa on kohdistunut etupäässä tieteseen, teknologiaan, innovaatioprosesseihin ja -verkostoihin sekä yliopisto-organisaatioon.

Väki Voimakas -sarjassa aiemmin ilmestyneet

Väki Voimakas 28: *Työläisperhe arjessa ja kriiseissä*. Toim. Kirsi-Maria Hytönen ja Tuomas Laine-Frigren. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2015, 275 s.

Väki Voimakas 27: *Työväestö ja hyvinvointi*. Toim. Matti Hannikainen. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2014, 272 s.

Väki Voimakas 26: *Työväki ja liikunta*. Toim. Erkki Vasara. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2013, 205 s.

Väki Voimakas 25: *Työväki maahanmuuttajana*. Toim. Sakari Saaritsa ja Kirsi Hänninen. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2012. 252 s.

Väki Voimakas 24: *Työtä tekee mies, nainen*. Toim. Eerika Koskinen-Koivisto ja Kirsi-Maria Hytönen. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2011. 229 s.

Väki Voimakas 23: *Lukeva ja kirjoittava työläinen*. Toim. Kirsti Salmi-Niklander, Sami Suodenjoki ja Taina Uusitalo. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2010. 298 s.

Väki Voimakas 22: *Työväki ja kokemus*. Toim. Kati Launis ja Marko Tikka. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2009. 198 s.

Väki Voimakas 21: *Työväki lähtee – mihin suuntaa tutkimus?* Toim. Matti Hannikainen ja Pia Lohikoski. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2008. 228 s.

Väki Voimakas 20: *Pärjäämisen ajat – horjuvat työt*. Toim. Anu-Hanna Anttila ja Anu Suoranta. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2007. 245 s.

Väki Voimakas 19: *Kansalaisvaikuttaminen ajassa*. Toim. Inkeri Ahvenisto ja Kirsi Mäki. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2006. 300 s.

Väki Voimakas 18: *Työväestön rajat*. Toim. Matti Hannikainen. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2005. 216 s.

Väki Voimakas 17: *Ruumiita ja mustelmia - Näkökulmia väkivallan historiaan*. Toim. Ulla Aatsinki ja Johanna Valenius. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2004. 218 s.

Väki Voimakas 16: *Työväen verkostot*. Toim. Sakari Saaritsa ja Kari Teräs. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2003. 266 s.

Väki Voimakas 15: *Työväki ja tunteet*. Toim. Elina Katainen ja Pirkko Kotila. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2002. 295 s.

Väki Voimakas 14: *Ammattia oppimassa*. Toim. Anu-Hanna Anttila ja Anu Suoranta. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2001. 289 s.

Väki Voimakas 13: *Naurava työläinen, naurettava työläinen. Näkökulmia työväen huumoriin*. Toim. Joni Krekola, Kirsti Salmi-Niklander ja Johanna Valenius. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2000. 219 s.

Väki Voimakas 12: *Koti kaupungin laidalla - työväestön asumisen pitkä linja*. Toim. Elina Katainen, Anu Suoranta, Kari Teräs ja Johanna Valenius. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1999. 204 s.

Väki Voimakas 11: *Aave vai haave?* Toim. Tauno Saarela, Joni Krekola, Raimo Parikka ja Anu Suoranta. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1998. 364 s.

Väki Voimakas 10: *Työväestö ja kansakunta*. Toim. Raimo Parikka. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1997. 281 s.

Väki Voimakas 9: *Talonpoikainen sosialisti - Santeri Mäkelä poliittisena toimijana ja kirjailijana*. Toim. Tauno Saarela. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1997. 139 s.

Väki Voimakas 8: *Äänekäs kansa*. Toim. Pauli Kettunen, Raimo Parikka & Anu Suoranta. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1996. 152 s.

Väki Voimakas 7: *Työ ja työttömyys*. Toim. Raimo Parikka. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1994. 368 s.

Väki Voimakas 6: *Hyvinvointivaltio ja historian oikut*. Toim. Pertti Haapala. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1993. 154 s.

Väki Voimakas 5: *Myytit ja symbolit*. Toim. Ulla-Maija Peltonen & Kirsti Stenvall. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1991. 144 s.

Väki Voimakas 4: *Suomi 1917-1918*. Toim. Juha Hannikainen, Markku Hyrkkänen & Olli Vehviläinen. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1990. 388 s.

Väki Voimakas 3: *Näkökulmia työväen ammatilliseen ja paikalliseen historiaan*. Toim. Markku Hyrkkänen, Olli Vehviläinen & Juha Hannikainen. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1987. 213 s.

Väki Voimakas 2: *Tutkimus ja työväenkulttuuri*. Toim. Kirsti Stenvall - Timo Holmalahti. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1986. 141 s.

Väki Voimakas 1: *Työväen historiaa ja perinnettä*. Toim. Jouko Jaakkola & Olli Vehviläinen. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1985. 159 s.

Millaista oli opiskelu Tammissaaren yliopistossa? Miksi Finlaysonin työläiset kuvasivat itseään vuoroin sivistyneinä, vuoroin sivistymättöminä? Olivatko työväenopistot vallankumoukouluja? Millaista ammatinvalinnanohjausta työväen jälkikasvulle tarjottiin sotienjälkeisinä vuosikymmeninä, ja onko sosiaalisen liikkuvuuden lupaus toteutunut? Ja kuka oikeastaan oli Algot Untola?

Sivistyksen historia on ollut sekä kasvun, vapautumisen ja mahdollisuuksien että hierarkioiden, ihmisten muovaamisen ja valtataistelun historiaa. Muuttuva käsite on kytkeytynyt muun muassa koulutukseen, osaamiseen, kasvatukseen, kulttuuriin, yhteiskunnalliseen arvostukseen ja itsensä kehittämiseen. Siksi työväenhistoria on keskeisesti ollut sivistyksen historiaa. Tämä historia on käsillä olevan artikkelikokoelman aihe.

EANTÄHÄN
PAINOSSA!!!

ISBN 978-952-5976-47-2
www.thpts.fi